

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 22
Том 1

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з філологічних наук відповідно до Наказу МОН України від 09.02.2021 № 157 (додаток 4)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Зимомря І. М. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Голова редакційної ради:

Палінчак М. М. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри міжнародної політики, декан факультету міжнародних економічних відносин, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Члени редколегії:

Бідзіля Ю. М. – доктор наук із соціальних комунікацій, професор, завідувач кафедри журналістики, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Вереш М. Т. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Гвоздяк О. М. – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Голик С. В. – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Гжесяк Ян – д-р габ., професор Державної вищої професійної школи в Коніні, Конін, Польща

Девіцька А. І. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Добровольська О. Я. – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри іноземної філології та перекладу, Національний транспортний університет

Мафтин Н. В. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української літератури, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Павлак Мірослав – д-р габ., професор, ректор, Державна вища професійна школи в Коніні, Конін, Польща

Печарський А. Я. – доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури ім. акад. М. Возняка, Львівський національний університет імені Івана Франка

Попович Н. М. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри полікультурної освіти та перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Рогач Л. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Фабіан М. П. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Чендей Н. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Чик Д. Ч. – доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов і методики їх викладання, Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet

Вченою радою Державного вищого навчального закладу

«Ужгородський національний університет», протокол № 3 від 31.03.2022 року.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 23097-12927P,

видане Державною реєстраційною службою України 10.01.2018 р.

Офіційний сайт видання: www.zfs-journal.uzhnu.uz.ua

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ISSN 2663-4880 (print)
ISSN 2663-4899 (online)

© Ужгородський національний університет, 2022

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

УКРАЇНСЬКА МОВА

Бабій І.О. АНТОНІМІЧНА ПАРА ЯК ОСНОВА АФОРИЗМІВ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ М. ДОЧИНЦЯ «ВІЧНИК» І «КРИНИЧАР»)	9
Булик-Верхола С.З. НАЗВИ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ УДАРНИХ МУЗИЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ: ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ	13
Вікторіна О.М. НАЗВИ ДРУГИХ СТРАВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ ПИСЬМЕННИКІВ XVIII-XIX СТ.)	18
Дьячок Н.В., Датченко Ю.В. ОСОБЛИВОСТІ ПИСАНКАРСЬКИХ НОМІНАЦІЙ З ПОЗИЦІЙ ЕТИМОЛОГО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ	25
Коваленко Н.Д. ІНФОРМАТИВНІСТЬ КОМЕНТАРІВ У ДІАЛЕКТНИХ ТЕКСТАХ	30
Кучмак К.І. ОСОБЛИВОСТІ ВІДМІНЮВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ГІДРОНІМІВ ЖІНОЧОГО РОДУ ПЕРШОЇ ВІДМІНИ М'ЯКОЇ ГРУПИ	35
Лещенко Т.О., Жовнір М.М. РЕВІТАЛІЗАЦІЯ ПИТОМИХ НАЦІОНАЛЬНИХ ЛЕКСЕМ У НАУКОВОМУ МЕДИЧНОМУ ДИСКУРСІ	40
Максименко Н.В. ІННОВАЦІЇ ТА ТРАДИЦІЇ В МОВНІЙ ПІДГОТОВЦІ ІНОЗЕМНИХ СЛУХАЧІВ	46
Мандич Т.М. КОНЦЕПТОСФЕРА <i>СПОРТ</i> ЯК СПОСІБ СТРУКТУРУВАННЯ ІНФОРМАЦІЇ У СПОРТИВНОМУ МЕДІЙНОМУ ПРОСТОРІ	52

РОЗДІЛ 2

РОСІЙСЬКА МОВА

Шкіль К.П. ЕПІТЕТ ЯК ЕЛЕМЕНТ ФОРМУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКОГО СТИЛЮ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕЗІЇ А. ФЕТА)	59
---	----

РОЗДІЛ 3

ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

Беззубова О.О. НІМЕЦЬКОМОВНІ НОВИННІ ПОВІДОМЛЕННЯ З СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЮ СКЛАДОВОЮ ТЕЛЕРАДІОКОМПАНІЇ MDR	80
Borisenko T.I., Tsinova M.V., Grodska E.B. TWO-COMPONENT ATTRIBUTIVE CONSTRUCTIONS IN JUDICIAL PROCEDURE DISCOURSE	86
Веремчук Е.О. АКЦІОНАЛЬНИЙ МОДУС АНГЛОМОВНОГО ЛІНГВОЕТИЧНОГО КОНЦЕПТУ DIGNITY	90
Гаврилова І.М. ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ПОБУТОВОЇ ІНСТРУКЦІЇ З НІМЕЦЬКОЇ МОВИ УКРАЇНСЬКОЮ	95
Демченко Н.С. МОВНІ ЗАСОБИ УВИРАЗНЕННЯ В АНГЛОМОВНИХ ГАЗЕТНИХ ЗАГОЛОВКАХ (НА МАТЕРІАЛІ «THE ECONOMIST»)	101
Жихарєва О.О., Ставцева В.Ф. КОНЦЕПТ <i>SELF-FULFILLMENT</i> ЯК ДИСКУРСОТВІРНИЙ КОНЦЕПТ СУЧАСНОЇ АНГЛОМОВНОЇ РЕКЛАМИ	106
Зубач О.Д. СИСТЕМНО-СТРУКТУРНА СПЕЦИФІКА ШВАНКУ	110
Казимір І.С. ПЕРИФРАСТИЧНІ НОМІНАЦІЇ ЯК ПРОЯВ КОНТЕКСТУАЛЬНОЇ СИНОНІМІЇ В СУЧАСНОМУ ГАЗЕТНОМУ ДИСКУРСІ	114
Kostenko V.H., Solohor I.M. INFINITIVE AND GERUND CONSTRUCTIONS IN INFORMED CONSENT TEMPLATES FOR DENTAL TREATMENT	118
Крайняк О.М. ДО ПИТАННЯ СЕМАНТИЧНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ НІМЕЦЬКОЇ ДІЄСЛІВНОЇ ЛЕКСИКИ	125
Малінко О.Г., Василенко І.О. АКТУАЛЬНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ УСПІШНОГО ДОСВІДУ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ В ГАЛУЗІ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ НАВЧАЛЬНИМИ ЗАКЛАДАМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ	130
Мамедова А.І., Курохтіна А.М. МОДАЛЬНА СІТКА В ТЕКСТАХ НІМЕЦЬКИХ СЛОГАНІВ ТА СЕНТЕНЦІЙ	136
Мелех Г.Б. ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ ІЗ ДЕМОНОЛОГІЧНО-РЕЛІГІЙНИМ КОМПОНЕНТОМ У НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ	140

РОЗДІЛ 4

РОМАНСЬКІ МОВИ

Наместюк С.В., Гарвасюк О.В., Томашевська А.Ю. СЕМАНТИЧНЕ ДЕКОДУВАННЯ ВАРІАЦІЇ ЛЕКСЕМИ COVID.....	145
---	-----

РОЗДІЛ 5

МОВИ НАРОДІВ АЗІЇ, АФРИКИ, АБОРИГЕННИХ НАРОДІВ АМЕРИКИ ТА АВСТРАЛІЇ

Война М.О., Ракітіна М.І. ПАРАТАКСИС І ГІПОТАКСИС У КОНТЕКСТІ КИТАЙСЬКО-АНГЛІЙСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ.....	149
--	-----

РОЗДІЛ 6

КЛАСИЧНІ МОВИ. ОКРЕМІ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКІ МОВИ

Панчишин Н.З. ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ЧАС» У КОМЕДІЇ ТІТА МАКЦІЯ ПЛАВТА «АМФІТРІОН».....	154
--	-----

РОЗДІЛ 7

ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

Дузь Л.І. СТУДЕНТСЬКИЙ НАУКОВИЙ ГУРТОК З МОВИ ЯК НЕПРОФІЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ: НОРМАТИВНІСТЬ І ПРАКТИКА.....	160
Оробінська М.В. ВПЛИВ КЛАСУ ДЕТЕРМІНАТОРА НА ІДІОМАТИЧНІСТЬ ТЕКСТУ.....	167
Остапенко М.П. ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ МЕТОНІМІЇ ПРИ ТВОРЕННІ ЕПОНІМІВ.....	171
Самойленко О.В. ОНОМАСІОЛОГІЙНІ МОДЕЛІ МЕДИЧНИХ-ТЕРМІНІВ-КВАЗІКОМПОЗИТИВ З ТЕРМІНОЕЛЕМЕНТАМИ ГРЕЦЬКО-ЛАТИНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ.....	177
Чапля О.С. ПРОЕКТУВАННЯ СИНТАГМАТИЧНОЇ ВАЛЕНТНОСТІ КВАНТИТАТИВНИХ ПРИСЛІВНИКІВ У ФУНКЦІЇ ПІДМЕТА У ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ.....	181

РОЗДІЛ 8

СТРУКТУРНА, ПРИКЛАДНА ТА МАТЕМАТИЧНА ЛІНГВІСТИКА

Сливка Л.З. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ЛЕКСИКИ У РОМАНІ ДЖ.К. РОУЛІНГ «ГАРРІ ПОТТЕР ТА СМЕРТЕЛЬНІ РЕЛІКВІЇ».....	185
---	-----

РОЗДІЛ 9

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Богатирьова К.В., Дубініна О.В., Колот Л.А. СТАТИЧНИЙ ПЕЙЗАЖ В «ОДЕ НА ПЕРВЫЙ ДЕНЬ МАЯ 1761 ГОДА» ГНАТА МАКСИМОВИЧА.....	191
Буряк О.Ф. НАРОДНОПІСЕННІ ЕЛЕМЕНТИ В ЦИКЛІ ОПОВІДАНЬ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА «НАМИСТО».....	196
Варецька С.О., Маценка С.П., Мельник Д.М., Тарасюк Я.П. ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОСТОРУ У «КАССАНДРІ» ЛЕСІ УКРАЇНКИ.....	202
Генц А.В. ГЕНОЛОГІЧНА МАТРИЦЯ ІСТОРІОГРАФІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ХІХ–ХХ СТОЛІТТЯ.....	210
Кобзей Н.В. ЗОБРАЖАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО В ХУДОЖНЬОМУ СВІТІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА.....	215
Корнілова К.О. ІМАНЕНТНА ПРОБЛЕМАТИКА КАТАСТРОФІЗМУ ТА ЇЇ ХУДОЖНЄ ВТІЛЕННЯ В ПРОЗІ ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО МЕЖІ ХХ–ХХІ СТОЛІТЬ.....	220
Куманська Ю.О., Яблонська О.В. ПОВІСТЬ-КАЗКА В. БЛИЗНЕЦЯ «ЗЕМЛЯ СВІТЛЯЧКІВ»: ДИСКУРС ПРИРОДИ, ПОЛІТИЧНА АЛЕГОРІЯ.....	225
Новик О.П. КНИГА ЯК СКЛАДОВА ПОВСЯКДЕННОСТІ БАРОКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	230
Розлуцький І.М., Розлуцька А.Г. АСПЕКТИ НАЦІОНАЛЬНОГО НАРАТИВУ У ТВОРЧОСТІ О. КИРИЛА СЕЛЕЦЬКОГО.....	236
Шаф О.В., Гонюк О.В. ДУХ ЧАСУ: ФЕМІНОЦЕНТРИЧНА ПРОЗА НАТАЛІЇ КОБРІНСЬКОЇ В ПАРАДИГМІ «РЕАЛІЗМ – МОДЕРНІЗМ».....	242

РОЗДІЛ 10

ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Білинська Х.В. ХРОНОТОП ПРОВІНЦІЙНОГО МІСТЕЧКА В РОМАНІ ЕДІТ ВОРТОН «ЛІТО».....	247
Голубішко І.Ю. ІНТЕРМЕДІАЛЬНА СКЛАДОВА РОМАНУ ДЕНА БРАУНА «ІНФЕРНО».....	252

РОЗДІЛ 11

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Телець Ю.В. ХРОНОТОП ЯК ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНА ПОТЕНЦІЯ КОНСТРУЮВАННЯ ГЕДОНІСТИЧНОЇ МОДЕЛІ «ТІЛЕСНОСТІ» У РОМАНІ ЯРОСЛАВИ ЛИТВИН «РІК РОЗПУСТИ КЛАУСА ОТТО БАХА».....	257
--	-----

CONTENTS

SECTION 1

UKRAINIAN LANGUAGE

Babii I.O. ANTONYMIC PAIR AS THE BASIS OF APHORISMS (BASED ON THE MATERIAL OF NOVELS «VICHNYK» AND «KRYNYCHAR» BY M. DOCHYNETS).....	9
Bulyk-Verkhola S.Z. NAMES OF UKRAINIAN FOLK PERCUSSIONAL MUSICAL INSTRUMENTS: LEXICO-SEMANTIC ANALYSIS.....	13
Viktorina O.M. NAMES OF SECOND COURSES IN THE UKRAINIAN LANGUAGE (BASED ON THE TEXTS OF WRITERS OF THE XVIII-XIX CENTURIES).....	18
Diachok N.V., Datchenko Yu.V. FEATURES OF PISANKAR NOMINATIONS FROM THE POSITION OF ETHYMOLOGICAL AND CULTURAL APPROACHES.....	25
Kovalenko N.D. INFORMATIVENESS OF COMMENTS IN DIALECT TEXTS.....	30
Kuchmak K.I. FEATURES OF DECLENSION OF UKRAINIAN FEMININE HYDRONYMS FIRST DECLINATION OF THE SOFT GROUP.....	35
Leshchenko T.O., Zhovnir M.M. REVITALIZATION OF SPECIFIC NATIONAL LEXEMES IN SCIENTIFIC MEDICAL DISCOURSE.....	40
Maksymenko N.V. INNOVATIONS AND TRADITIONS IN THE LANGUAGE TRAINING OF FOREIGN LISTENERS	46
Mandych T.M. THE CONCEPTUAL SPHERE OF SPORT AS A WAY OF STRUCTURING INFORMATION IN SPORTS MEDIA SPACE.....	52

SECTION 2

RUSSIAN LANGUAGE

Shkil K.P. EPITHET AS AN ELEMENT OF FORMATION INDIVIDUAL AUTHOR'S STYLE (ON THE MATERIAL OF THE POETRY OF A. FET).....	59
---	----

SECTION 3

GERMANIC LANGUAGES

Bezzubova O.O. GERMAN SOCIAL AND POLITICAL NEWS ITEMS OF TV AND RADIO COMPANY MDR.....	80
Borisenko T.I., Tsinova M.V., Grodska E.B. TWO-COMPONENT ATTRIBUTIVE CONSTRUCTIONS IN JUDICIAL PROCEDURE DISCOURSE.....	86
Veremchuk E.O. ACTION MODUS OF THE ENGLISH-LANGUAGE LINGUO-ETHICAL CONCEPT DIGNITY.....	90
Havrylova I.M. LEXICAL AND GRAMMATICAL FEATURES OF THE TRANSLATION OF HOUSEHOLD INSTRUCTIONS FROM GERMAN INTO UKRAINIAN.....	95
Demchenko N.S. LINGUISTIC MEANS OF EXPRESSION IN ENGLISH PRESS HEADLINES (BASED ON «THE ECONOMIST»).....	101
Zhykharieva O.O., Stavytseva V.F. CONCEPT <i>SELF-FULFILLMENT</i> AS A DISCOURSE-FORMING CONCEPT OF MODERN ENGLISH ADVERTISING.....	106
Zubach O.D. SYSTEM-STRUCTURAL SPECIFICITY OF MERRY TALE.....	110
Kazymir I.S. PERIPHRASTIC NOMINATIONS AS A SIGN OF CONTEXTUAL SYNONYMY IN MODERN NEWSPAPER DISCOURSE.....	114
Kostenko V.H., Solohor I.M. INFINITIVE AND GERUND CONSTRUCTIONS IN INFORMED CONSENT TEMPLATES FOR DENTAL TREATMENT.....	118
Krainiak O.M. ON THE TOPIC OF THE SEMANTIC CLASSIFICATION OF GERMAN VERBAL VOCABULARY.....	125
Malinko O.H., Vasylenko I.O. URGENCY OF APPLICATION OF THE SUCCESSFUL EXPERIENCE OF THE GREAT BRITAIN IN THE FIELD OF DISTANCE EDUCATION BY HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN UKRAINE.....	130
Mamedova A.I., Kurokhtina A.M. MODAL GRID IN GERMAN SLOGANS AND SENTENCES.....	136
Melekh H.B. PHRASEOLOGICAL UNITS WITH DEMONOLOGICAL AND RELIGIOUS COMPONENT IN GERMAN AND UKRAINIAN LANGUAGES	140

SECTION 4**ROMANIC LANGUAGES**

Namestiuk S.V., Harvasiuk O.V., Tomashevska A.Yu. SEMANTIC DECODING OF COVID LEXEME'S VARIATIONS.....	145
--	-----

SECTION 5**LANGUAGES OF THE PEOPLES OF ASIA, AFRICA, INDIGENOUS PEOPLES OF AMERICA AND AUSTRALIA**

Voina M.O., Rakitina M.I. PARATAXIS AND HYPOTAXIS IN THE CONTEXT OF CHINESE-ENGLISH TRANSLATION.....	149
---	-----

SECTION 6**CLASSICAL LANGUAGES. SOME INDO-EUROPEAN LANGUAGES**

Panchyshyn N.Z. VERBALIZATION OF THE CONCEPT «TIME» IN TITUS MACCIUS PLAVTUS' COMEDY «AMPHITRUO»	154
---	-----

SECTION 7**GENERAL LINGUISTICS**

Duz L.I. STUDENT SCIENTIFIC CIRCLE SPECIALIZED IN LANGUAGE AS A MINOR SUBJECT: NORMS AND PRACTICE.....	160
Orobinska M.V. DETERMINERS' INFLUENCE ON TEXT IDIOMATICITY.....	167
Ostapenko M.P. SPECIFICS OF METONYMY IN THE CREATION OF EPONYMS.....	171
Samoilenko O.V. ONOMASIOLOGICAL MODELS OF MEDICAL TERMS-QUASICOMPOSITES WITH TERMINOLOGICAL ELEMENTS OF GREEK AND LATIN ORIGIN.....	177
Chaplia O.S. DESIGN OF SYNTAGMATIC VALENCE OF QUANTITATIVE ADVERBS AS A SUBJECT IN FRENCH PHRASEOLOGY.....	181

SECTION 8**STRUCTURAL, APPLIED, AND MATHEMATICAL LINGUISTICS**

Slyvka L.Z. FEATURES OF THE FUNCTIONING OF TERMINOLOGICAL VOCABULARY IN THE NOVEL BY J.K. ROWLING "HARRY POTTER AND THE DEATHLY HALLOWS".....	185
--	-----

SECTION 9**UKRAINIAN LITERATURE**

Bohatyrova K.V., Dubinina O.V., Kolot L.A. STATIC LANDSCAPE IN «ODE ON THE FIRST DAY OF MAY 1761» BY HNAT MAKSYMОВYCH.....	191
Buriak O.F. FOLK LITERARY ELEMENTS IN THE CYCLE OF VOLODYMYR VYNNYCHENKO STORIES "NECKLACE".....	196
Varetska S.O., Matsenka S.P., Melnyk D.M., Tarasiuk Ya.P. ORGANIZATION OF SPACE IN „CASSANDRA“ BY LESYA UKRAINKA.....	202
Hents A.V. GENOLOGICAL MATRIX OF HISTORIOGRAPHY OF UKRAINIAN LITERATURE OF THE 19-20 CENTURIES.....	210
Kobzei N.V. FINE ART IN THE ART WORLD OF VLADIMIR VYNNYCHENKO.....	215
Kornilova K.O. THE IMMANENT ISSUES OF CATASTROPHE AND ITS ARTISTIC INTERPRETATION IN THE PROSE BY PAVLO ZAHREBELNYI CREATED IN THE XXTH CENTURY – EARLY XXIST CENTURY.....	220
Kumanska Yu.O., Yablonska O.V. V. BLIZNETS' FAIRY TALE «THE LAND OF FIREFLIES»: DISCOURSE OF NATURE, POLITICAL ALLEGORY.....	225
Novyk O.P. BOOK AS A PART OF EVERYDAY LIFE OF BAROQUE LITERATURE.....	230
Rozlutskyi I.M., Rozlutska A.H. ASPECTS OF NATIONAL NARRATIVE IN THE WORKS OF FR. KYRYLO SELETSKYI.....	236
Shaf O.V., Honiuk O.V. SPIRIT OF THE TIME: NATALIYA KOBRYNSKA'S FEMINOCENTRIC PROSE THROUGH THE REALISM – MODERNISM PARADIGM.....	242

SECTION 10

LITERATURE OF FOREIGN COUNTRIES

Bilynska Kh.V. CHRONOTOPE OF A PROVINCIAL TOWN IN EDITH WHARTON'S NOVEL "SUMMER".....	247
Holubishko I.Yu. INTERMEDIATE COMPONENT OF DAN BROWN'S NOVEL "INFERNO".....	252

SECTION 11

THEORY OF LITERATURE

Telets Yu.V. CHRONOTOPE AS ARTISTIC AND AESTHETIC POTENTIAL OF CONSTRUCTION OF HEDONISTIC MODEL OF «BODY» IN THE NOVEL OF YAROSLAVA LYTVYN «THE YEAR OF DEBAUCHERY OF KLAUS OTTO BACH».....	257
--	-----

РОЗДІЛ 1 УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 811.161.2'371

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.22.1.1>

АНТОНІМІЧНА ПАРА ЯК ОСНОВА АФОРИЗМІВ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ М. ДОЧИНЦЯ «ВІЧНИК» І «КРИНИЧАР»)

ANTONYMIC PAIR AS THE BASIS OF APHORISMS (BASED ON THE MATERIAL OF NOVELS «VICHNYK» AND «KRYNYCHAR» BY M. DOCHYNETS)

Бабій І.О.,

*orcid.org/0000-0001-9997-2392**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри української мови факультету філології**Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

У статті проаналізовано специфіку індивідуального стилю Мирослава Дочинця, акцентовано на окремих особливостях його авторської стильової домінанти, зокрема досліджено функціонування антонімічної пари як структурно-семантичної основи афоризмів (на матеріалі романів «Вічник» і «Криничар»).

Для дослідження ми застосували метод лінгвістичного опису та спостереження для систематизації, класифікації та інтерпретації антонімів у складі афоризмів; також метод компонентного аналізу для визначення семантичної структури досліджуваних мовних одиниць; контекстно-ситуативний аналіз допоміг установити специфіку функціонування афоризмів у тексті.

У науковій розвідці обґрунтовано фіксуємо застосування й абсолютних антонімів, і контекстуальних, стилістичних, які хоч і не перебувають на полярних кінцях семантичного вектора протиставлення, однак чітко працюють на створення експресивно-оцінного чи комунікативно-прагматичного контрасту.

Класифікацію антонімів традиційно здійснено за семантичними характеристиками (градуальні, комплементарні, векторні, координатні), за структурою (різнокореневі і спільнокореневі) і за стилістичним навантаженням (загальномовні і контекстуальні).

Частиномовний аналіз антонімів у складі афоризмів текстів М. Дочинця засвідчує, що найчастотнішими серед них є іменники, у тому числі й субстантиви, дієслова і прикметники. Трапляються також поодинокі випадки структурованості афоризмів на основі займенників і прислівників. Спостережено у творчості автора і такі приклади афористичних висловлювань, у яких контраст створюється за допомогою антонімів із диференційними лексико-граматичними характеристиками, коли члени антонімічної пари належать до різних частин мови.

Розгляд досліджуваних антонімів засвідчує й наявність додаткових стилістичних прийомів і методів у складі афоризмів (антитеза, перифраз, оксиморон, ампліфікація, еліпсис), застосованих із комунікативно-прагматичною метою для підсилення характеристики явища, додаткового акцентування на окремих його властивостях чи для реалізації певних емоційно-оцінних інтенцій автора.

Отримані результати проведеного дослідження засвідчують, що антоніми є релевантним елементом у структурованні афоризмів М. Дочинця, які є однією з основних характеристик його стильової домінанти.

Ключові слова: антоніми, афоризми, індивідуальний стиль, художній текст, стилістичний засіб, лінгвістика тексту.

Purpose: to analyze the specifics of Myroslav Dochynets's individual style, focusing on some features of his stylistic dominant, in particular to explore the functioning of the antonym pair as the basis of aphorisms (based on the novels «Vichnyk» and «Krynychar»).

In there search are used the method of linguistic description and observation for systema tization, classification and interpretation of antonyms in aphorisms; the method of component analysis for determination the semantic structure of the examined language units; contextual and situation alanalysis have helped to establish the specifics of aphorisms functioning in the text.

The article deals with the fixed usage of absolute, contextual and stylistic antonyms, which, although are not at the polarends of the semantic vector of opposition but they clearly work to create an expressive-evaluative or communicative-pragmatic contrast.

The classification of antonyms is traditionally made according to semantic characteristics (gradual, complementary, vector, coordinate), by structure (multi-rootedandco-rooted) and by stylistic load (common and contextual).

Partial-language analysis of antonyms in the aphorisms of M. Dochynets' texts shows that the most frequent among them are nouns, including nouns, verbs and adjectives. There are also isolated examples of structuring aphorisms based on pronouns and adverbs. Also we have noticed that in the texts there are examples of aphoristic-antithetical statements in

which the contrast is created with the help of antonyms with different lexical and grammatical characteristics, when parts of the antonymous pair belong to different parts of speech.

Consideration of the researched antonyms shows the presence of additional stylistic techniques and methods (amplification, ellipse) which are used for communicative and pragmatic purposes to enhance the characteristics of the phenomenon on, additional emphasis on its individual properties or for realization of certain emotional and evaluative intentions of the author.

The obtained results of the research shows that antonyms are a relevant element in the structuring of M. Dochynets' aphorisms which are one of the main characteristics of his stylistic dominance.

Key words: antonyms, aphorisms, contrast, individual style, artistic text, stylistic device, text linguistics.

Постановка проблеми. Мирослав Дочинець – український письменник і журналіст, член Асоціації українських письменників – уже давно і надійно зайняв своє далеко не останнє місце серед сучасних письменників України, що підтверджено багатьма преміями і нагородами, зокрема Національною премією України імені Тараса Шевченка (2014), Міжнародною літературною премією «Карпатська корона» (лауреат 2004 року), відзнакою «Золотий письменник України» (2012), премією «Українська книжка року» (лауреат 2016 року) тощо.

Сьогодні маємо вже багато досліджень, у тому числі й дисертаційних, про творчість Мирослава Дочинця [див., напр., 1-7 та ін.]. **Аналіз останніх досліджень і публікацій** засвідчує, що різновекторні тлумачення творчого доробку письменника стосуються таких аспектів, як афористика (Н. Зубець, Л. Прокопович), інтертекстуальність (С. Величко, О. Іщенко), етноментальність (Н. Кириленко, А. Зякун), жанрові особливості творчості зазначеного автора, проблематика і поетика (Є. Баран, М. Васьків, Л. Горболіс, О. Іщенко, О. Капленко, Н. Кравченко, Н. Мельник тощо), фраземіка (М. Вергальюк, М. Яцьків), етнографізми (В. Степанюк), кольоративи (Н. Галт, Н. Баракатова), власні назви (А. Вегеш, В. Дубова, Р. Терубус), діалектизми (О. Микитюк).

Безперечно наукову цінність мають і студії методистів-дидактів (С. Жила, Л. Єршова, О. Талько), які акцентують на специфіці вивчення творів закарпатського письменника в середній школі та ЗВО.

Звичайно, дослідження творчості Мирослава Дочинця не обмежується тільки переліченими вище прізвищами. У будь-якому випадку, антонімічна пара як основа афоризмів (на матеріалі романів М. Дочинця «Вічник» і «Криничар») ще не потрапляла в коло зацікавлень науковців, що дає нам підстави вважати **актуальною** запропоновану наукову розвідку, тим більше, що дослідники творчості автора не раз підкреслювали одну з основних характеристик його письма, яка полягає «в особливій формі самоінтерпретації – підсумуванні окремих епізодів, романних подій афоризмами, сентенціями, мудрими настановами» [1, с. 25]. Поняття **афоризму** трактуємо

у широкому розумінні – як «короткий влучний вислів, що передає узагальнену закінчену думку повчального або пізнавального змісту в лаконічній увиразненій формі» [8, с. 39].

Завдання дослідження вбачаємо в аналізі специфіки індивідуального стилю Мирослава Дочинця, акценті на окремих особливостях його авторської стильової домінанти, зокрема дослідженні функціонування антонімічної пари як основи афористики (на матеріалі романів «Вічник» і «Криничар»), адже «протиставлення – один із основних принципів творення афористичних текстів» [9, с. 160].

Виклад основного матеріалу. Контрасти – невід’ємна частина людського життя, тому і внутрішня суть протиставлень, і їх зовнішнє оформлення і структурування належать до сфери зацікавлень дослідників із різних наукових сфер – філософії, психології, логіки тощо. Не є винятком і літературознавці та мовознавці, адже, як зазначав Л. М. Полюга, «за допомогою контрастного зіставлення фактів найяскравіше вимальовується їх глибина, бо на темному фоні найчіткіше видніється ясне, звучання чудово сприймається в тиші, знайшовши кінець чогось, підсвідомо шукаємо його початку. Зіставляємо ці ситуації внаслідок індуктивності людського мислення, здатності розвивати власну думку» [10, с. 10]

Як і будь-яке інше багатогранне, а тому controверсійне явище, протилежність у лінгвістиці опрацьовувалася багатьма дослідниками, унаслідок чого маємо велику кількість різноманітних таксономій, застосовуваних під час аналізу і систематизації вказаного виду лексики. У роботі використовуємо традиційну вже класифікацію антонімів [8, с. 28], згідно з якою вони поділяються:

1. за **семантикою**:

- **градуальні** (позначають діаметрально протилежні видові поняття певного родового поняття): «*Людині не належить минуле, а майбутнього може не бути. З нами лише сьогочасне. Про нього й турбуймося...*» [11, с. 206];

- **комплементарні** (позначають два взаємодоповнювальні видові поняття, що разом становлять певне родове поняття, без проміжних ланок):

«Одним берегом іде **життя**, другим – **смерть**...» [11, с. 260];

- **векторні** (позначають дві протилежно спрямовані або взаємно зворотні дії, явища, ознаки тощо): «**Сам упав, сам і піднімешся**...» [11, с. 116];

- **координатні** (позначають дві протилежні точки певного часового або просторового відрізка): «**Розумний стає позаду, щоб бачити все, що діється спереду. А дурний стає попереду, аби його всі бачили**...» [12, с. 248].

2. За структурою:

- **різнокореневі**: «**Трава** – як чоловік. Корінням держиться **землі**, а душею тягнеться до **неба**...» [12, с. 139];

- **спільнокореневі**: «**Щастя** всміхнулось тобі, а ти – міркуй про **нещастя**...» [11, с. 201].

3. За стилістичним навантаженням:

- **загальнономовні**: «**Письмо** – хитромудра штука. Кортить написати **багато**, але слів для цього зужити **мало**...» [11, с. 35];

- **контекстуальні**: «З одної глини ми ліплені – **двоногі й чотириногі**, і в глині шукаємо живильні соки для **життя**...» [12, с. 93]; «**Кедь робиш махом** – **підє прахом**...» [12, с. 15]; «**Чоловік пахне вітром, а жона – димом**...» [12, с. 15]; «**Очі покажуть дорогу, серце покаже путь**...» [12, с. 64]; «**Лицар** – се чоловік з **лев'ячим серцем** і з **помислами янгола**...» [12, с. 184]; «**Мала трава** – **роса велика**. Такі люди з **бід** черпають **радість**, зі **страху** – **сміх**, а з **болю** – **натхнення**...» [12, с. 43].

Наявність значної кількості ілюстративного матеріалу в аналізованих творах до кожного пункту використаної таксономії засвідчує, на нашу думку, з одного боку – оптимальність та вичерпність указаної класифікації, а з іншого – свідоме чи несвідоме дотримання автором класичних принципів побудови афористичних висловлень, структурованих за допомогою антонімічних пар.

На третьому пункті класифікації (поділ за стилістичним навантаженням) варто було би зупинитися трохи детальніше, однак значна кількість фактичного матеріалу дає підстави провести його аналіз у формі окремого дослідження.

Частининомовний аналіз антонімів у складі афоризмів текстів М. Дочинця засвідчує, що найчастотнішими серед них, у кореляції з домінуванням номінативної функції мови, є **іменники**, у тому числі й **субстантиви** (**вороги** – **друзі**; **біда** – **радість**; **земля** – **небо**; **життя** – **смерть**; **слабкість** – **сила**; **темрява** – **світло**; **лихо** – **гаразд** тощо): «**Не біймося й ми печалі. Пізнаймо її. Приймемо її і даймо їй ім'я. І полюбімо її. І стане**

вона світлою. Бо народжуємось ми в темряві, а покликані Світлом...» [12, с. 167]. Або: «**Узвичаєна рибна трапеза в мудріє молодого і відмоложує старого**...» [12, с. 40].

Також поширеними є **дієслова** (**жити** – **вмирати**; **брати** – **давати**; **мовчати** – **бесідувати**; **послаблювати** – **кріпити**; **упасти** – **піднятися** тощо): «**Чуєш, Карпатська Україно, не суди нас, слабих і невмілих. Ми ще не знали, як жити, а вже мусили вчитися вмирати за тебе**...» [12, с. 8].

Значна кількість **прикметників** (**земний** – **небесний**; **головне** – **другорядне**; **малий** – **великий**; **розумний** – **дурний**; **молодий** – **старий**; **минуле** – **сьогочасне** (мезонім) – **майбутнє**; **багатий** – **бідний**; **живий** – **мертвий** тощо); «**Немає в нас серед людей ні ворогів, ні друзів, але кожен з них – малий чи великий учитель**...» [12, с. 9].

Трапляються поодинокі випадки структуровання афоризмів на основі **займенників** (**нічого** – **щось**; **нічого** – **все**): «**Життя** – **великий перехід з нічого в щось. Життя** – се довге прощання...» [12, с. 265]; **числівників** (**мало** – **багато**; **мало** – **много**): «**Господи, як мало чоловіку треба, і як багато ти даєш**...» [12, с. 80], а також **прислівників** (**махом** – **прахом**): «**Кедь робиш махом** – **підє прахом**...» [12, с. 15].

Безперечно, спостерігаємо у творчості автора і такі приклади афористично-антитезових висловлювань, у яких контраст створюється за допомогою антонімів із диференційними лексико-граматичними характеристиками, коли члени антонімічної пари належать до різних частин мови. Зокрема:

- іменник + займенник («**Сьогодні виграєш мізер, а завтра можеш програти все**...» [12, с. 233]);

- прикметник + займенник («**Не траться за чужим і матимеш повноту свого**...» [11, с. 40];

- іменник + прикметник («**Лицар** – се чоловік з **лев'ячим серцем** і з **помислами янгола**...» [12, с. 184]).

Такі випадки не належать, звісно, до лексичної антонімії, однак вони повноцінно працюють на досягнення прагматичної мети в художньому тексті: сприяють контрастивному протиставленню певних явищ об'єктивної дійсності, поглиблюючи і деталізуючи їхнє сприйняття і декодування реципієнтом.

Однією з іманентних властивостей антонімів, зокрема у канві художнього тексту, є їх участь у творенні різноманітних стилістичних прийомів і фігур мовлення: парадоксів, оксиморонів, антитез тощо. Не винятком є й аналізовані тексти Мирослава Дочинця та виділені в них афоризми.

Аналіз фактичного матеріалу уможливив виокремлення в означених художніх текстах таких видів додаткових стилістичних прийомів, як:

- **парадокс** (фігура мови, твердження, що містить у собі, на перший погляд, внутрішню суперечність, логічну несполучність, тобто одна частина речення ніби заперечує іншу, і взагалі судження, що навмисно різко розходиться із загальноприйнятими уявленнями [8, с. 458]): *«Велике благо – мовчання. Бо той, хто вміє розумно мовчати, бесідує з Богом...»* [12, с. 200]. Або: *«Хочеш дотягнутися до чогось вищого, спустися перше до самого себе...»* [11, с. 26];

- **оксиморон** (фігура мови, що полягає у спеціально заданому поєднанні слів з протилежними або просто взаємовиключними значеннями для вираження нового цілісного поняття або окремого явища, в оригінальній формі привертаючи увагу до його суперечливої природи [8, с. 433]): *«Кожний із нас – то жива крапелька води, що є земною і небесною водночас...»* [12, с. 13];

- **антитеза** (фігура мови, що полягає в протиставленні або зіставленні порівнюваних понять, явищ, ситуацій шляхом поєднання їх позначень в одному контексті для досягнення певного виражально-зображального ефекту [8, с. 26]): *«Приходимо ми в світ із розчепіреними долонями – все моє! – а покидаємо його з порожньою склядкою – нічого з собою не заберу!...»* [11, с. 137]; *«Ліпше своє лихо, як чужий гаразд...»* [11, с. 311].

Не раз спостерігаємо в аналізованих творах автора й **ампліфікаційне** накопичення антонімів: «стилістичний прийом ... для підсилення характеристики, доповнення і збагачення думки за допомогою нагромадження однорідних мовних засобів» [13, с. 33]. Наприклад: *«Мала трава – роса велика. Такі люди з біди черпають радість,*

зі страху – сміх, а з болю – натхнення...» [12, с. 43]. Або: *«Не траться за чужим і матимеш повноту свого; не збивайся на дешевизну – і матимеш найдорожче...»* [11, с. 40].

Ще однією стилістичною особливістю афоризмів, які оформлені складними реченнями, у романах М. Дочинця є експресивізація їх за допомогою **еліпсису** («стилістична фігура, що полягає в опущенні певного члена речення чи словосполучення, які легко відновлюються за змістом поетичного мовлення. Вживається задля досягнення динамічності і стислості вираження думки та напруженої дії...» [13, с. 232]). Наведемо приклади: *«З честю підеши через світ, а без честі – ані до сусід...»* [12, с. 118]; *«Брехня – як короста. Одного на день обдурити, а себе – на все життя...»* [12, с. 66]; *«Краса – до віңця, а розум – до кінця...»* [12, с. 78].

Висновки. Отже, отримані результати проведеного дослідження засвідчують, що антоніми є релевантним елементом у структуруванні афоризмів М. Дочинця, які, натомість, є однією з основних характеристик його стильової домінанти. Проаналізовані в роботі антонімічні пари дають змогу зробити висновок про те, що контрастивне протиставлення в ідіостилі автора є неодмінною умовою побудови його афористичних висловлень і оформлюється за допомогою семантично, структурно, граматично і стилістично диференційних засобів.

Перспективи подальших досліджень (крім зазначених вище) вбачаємо в детальнішому аналізі афористики (і не тільки) зазначеного автора, у визначенні ролі і місця інших художніх інтенсифікаторів, насамперед тропів, в індивідуальній художній картині світу Мирослава Дочинця загалом і в структурі його афоризмів зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Васків М. Наративні особливості «Криничара» М. Дочинця: повчання через розповідь. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. 2013. Вип. 1. С. 25-29.
2. Вегеш А. Промовистість назв романів М. Дочинця. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. 2014. № 2. С. 8-12.
3. Горболіс Л. Погодження з природою як подолання травми (за романом М. Дочинця «Вічник»). *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Філологічні науки (літературознавство)*. 2018. № 2. С. 22-31.
4. Іщенко О. А. Проза Мирослава Дочинця: проблематика і поетика : дис. ... д-ра філософії за спец. 035 Філологія. Київ, 2020. 238 с.
5. Прокопович Л. Функціонально-стилістичний аналіз афоризмів в романі Мирослава Дочинця «Мафтей». *Лінгвостилістичні студії*. Вип. 10. Грудень, 2019. С. 154-162.
6. Талько О. Б. Новелістичний характер творчості М. Дочинця. *Література. Фольклор. Проблеми поетики*. Випуск 39. Київ : Вид-во КНУ імені Тараса Шевченка, 2013. С. 475-480.
7. Яцьків М. Ю. Фразеологія художньої прози закарпатських письменників Мирослава Дочинця та Дмитра Кешелі: лінгвокультурологічний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 2021. 20 с.
8. Українська мова : енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.

9. Станіславова Л. Л. Міжчастиномовні антоніми в афористичних текстах. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства* : зб. наук. пр. / гол. ред. М. Є. Скиба ; відп. за вип. М. М. Торчинський. Хмельницький : ХмЦНП, 2014. Вип. 7. С. 159-163. URL: <http://elar.khnu.km.ua/jspui/handle/123456789/2699>
10. Полюга Л. М. Повний словник антонімів української мови. 3-тє вид., допов. і випр. Київ : Довіра, 2006. 510 с.
11. Дочинець М. Криничар: діяріюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії. Мукачево: Карпатська вежа, 2012. 331 с.
12. Дочинець М. Вічник. Сповідь на перевалі духу. Мукачево: Карпатська вежа, 2013. 280 с.
13. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. Київ : ВЦ «Академія», 1997. 752 с.

УДК 81'37+81'373:78(06)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.22.1.2>

НАЗВИ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ УДАРНИХ МУЗИЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ: ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ

NAMES OF UKRAINIAN FOLK PERCUSSIONAL MUSICAL INSTRUMENTS: LEXICO-SEMANTIC ANALYSIS

Булик-Верхола С.З.,

orcid.org/0000-0002-4593-3571

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови

Національного університету «Львівська політехніка»

Статтю присвячено лексико-семантичному аналізу назв народних ударних музичних інструментів в українській мові. Систематизовано найменування, зафіксовані в наукових музикознавчих працях, словниках та зібрані в діалектологічних експедиціях. Подано рекомендації щодо правильного вживання аналізованих у статті найменувань.

Назви українських народних ударних музичних інструментів належать до музичної термінології, хоча й перебувають на її периферії, оскільки вони не набувають ознак чіткості та системності, мають пейоративне значення, вживаються як побутові, діалектні, застарілі лексеми або професіоналізм. Науковці спорадично використовують назви українських народних ударних музичних інструментів у наукових музикознавчих працях та словниках, проте ширше вживають таку термінологію в розмовному та художньому стилях.

Назв українських народних ударних інструментів становлять один із найдавніших пластів мови. Їх поділяють на самозвучні (*дзвіночки, підкови, тарілки*); мембранні (*бубон, решітко, барабан (тарабан), тулумбас (лїтаври), бербениця (бугай)*); шумові (*брязкальця, калатала, деркачі, торохкала, бунчуки*); предмети побутового вжитку, які вживаються у народному музикуванні (*затула, качалка, рубель*); дитячі іграшки, які створюють шумові ефекти (*бусько, деренчало, клепач*). Відтворюючи реалії і поняття об'єктивної дійсності, втілюючи спостереження людини над своїм життям в царині репродукування і продукування різних тонів механічним способом, шляхом створення різноманітних ударних музичних інструментів (*бубон, барабан, тулумбас*), звукових пристосувань (*бахало, брязкальце, лопотавець*), предметів побутового вжитку, що використовуються в народному музикуванні (*затула, качалка, рубель*), дитячих іграшок, що спричиняють шумові ефекти (*брязкітка, гуркало, торохтілка*) мовці використали необмежені словотворчі можливості української мови.

Ключові слова: назви українських народних ударних музичних інструментів, українська музична термінологія, термінна лексика, семантика, синонімія.

The article is devoted to the lexical-semantic analysis of the names of folk percussion musical instruments in the Ukrainian language. The names recorded in scientific musicological works, dictionaries and collected in dialectological expeditions are systematized. Recommendations for the correct use of the names which are used in the article are given.

The names of Ukrainian folk percussion instruments belong to musical terminology, although they are on its periphery, as they do not acquire signs of clarity and systematicity, have pejorative meaning, are used as household, dialectal, obsolete tokens or professionalism. Scholars sporadically use the names of Ukrainian folk percussion instruments in scientific musicological works and dictionaries, but more widely use such terminology in colloquial and artistic styles.

The names of Ukrainian folk percussion instruments belong to musical terminology, although they are on its periphery, as they do not acquire signs of clarity and systematicity, have pejorative meaning, are used as household, dialectal, obsolete tokens or professionalism. Scholars sporadically use the names of Ukrainian folk percussion instruments in scientific musicological works and dictionaries, but more widely use such terminology in colloquial and artistic styles.

The names of Ukrainian folk percussion instruments are one of the oldest layers of language. They are divided into self-sounding (dzvinochky, pidkovy, tarilky); membrane (bubon, reshitko, baraban (taraban), tulumbas (lytavry), berbenytsya (buhay); sounding (bryazkaltsya, kalatala, derkach, torohkala, bunchuky); household items used in folk music (zatula, kachalka, rubel); children's toys that create noise effects (busko, derenchalo, klepach). Reproducing the realities and concepts of objective reality, embodying human observation of his life in the field of reproduction and production of various tones mechanically, by creating a variety of percussion musical instruments (bubon, baraban, tulumbas), sound devices (bahalo, bryazkaltse, lopotavets), household items used in folk music (zatula, kachalka, rubel), children's toys that cause noise effects (bryazkitka, hurkalo, torohtilka) speakers used the unlimited possibilities of Ukrainian word formation.

Key words: names of Ukrainian percussion musical instruments, Ukrainian musical terminology, term vocabulary, semantics, synonymy.

Постановка проблеми. Назви українських народних ударних музичних інструментів належать до музичної термінології як сукупності термінів, пов'язаних із системою музичних понять. Проте значна кількість синонімних назв українських народних ударних музичних інструментів перебуває на периферії термінології, оскільки втрачає чіткість та системність, має пейоративне значення, вживається як побутова, діалектна, застаріла назва або професіоналізм. Науковці спорадично використовують названий пласт лексики у наукових музикознавчих працях та словниках, хоча ширше вживають таку термінолексику в розмовному та художньому стилях.

Метою статті є введення в науковий обіг термінового матеріалу із джерел, які ще не були об'єктом спеціального мовознавчого аналізу та опису назв українських народних ударних музичних інструментів у лексико-семантичному аспекті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Музичну термінологію української мови в різних аспектах досліджували у своїх працях О. Горбач, С. Булик-Верхола, З. Булик, О. Павлова, М. Шекера, В. Ярмак, О. Степанова. Незважаючи на велику кількість лінгвістичних напрацювань, що стосуються музичної термінології, все ж таки є низка мовознавчих питань, які на сьогодні ще не були вивчені. Серед них – лексико-семантичний аналіз назв українських народних ударних музичних інструментів. Такий лінгвістичний аналіз здійснено вперше в цій статті, що й свідчить про актуальність теми.

Виклад основного матеріалу. Назв українських народних ударних інструментів становлять один із найдавніших пластів мови. Різноманітні калатала, клепала, дуплисте дерево чи інші подібні предмети, що з них можна було видобувати звук ударами палиці, люди спочатку використовували для організації трудового процесу, а згодом перетворили їх у музичні інструменти. В Україні вони побутують з давніх-давен. Їх поділяють на 1) самозвучні (дзвіночки, підкови, тарілки); 2) мембранні (бубон, решітка, барабан (тарабан), тулумбас (литаври), бербениця (бугай); деякі з них, наприклад, бубон, барабан, бербениця належать до

мішаних ударних інструментів, бо в них основним джерелом звука є мембрана, але до обруча підвішані дзвіночки, металеві тарілки; 3) шумові (різноманітні брязкальця, калатала, деркачі, торохкала, бунчуки, а також предмети побутового вжитку, які вживають у народному музикуванні (затула, качалка, рубель), сюди ж належать і різні дитячі іграшки, які створюють шумові ефекти.

Ударний сигнальний підвісний інструмент *дзвін* [15, т. I, с. 280] в українській мові має ще такі синонімні назви та варіанти: *звін* [15, т. I, с. 280], *звінок* [2, т. I, с. 289], *дзвонець*, *дзвенкач* [9, т. I, с. 377], *дзвінок* [12, т. II, с. 265], *дзвоник* [7, т. I, с. 218], *дзвоники*, *дзвони* [17, с. 29-30], *дзвінки* [4, с. 63], *дзвоничок* [15, т. II, с. 27], *дзвіночок* [9, т. II, с. 27], *дзвіночки* [12, т. II, с. 265], *дзвонище*, *дзвоняка* [15, т. II, с. 27], *бамбалай* [6, ч. I, с. 42], *колокіл*, *колокілок* [9, т. II, с. 271], *колакал* [3, с. 36], *колоколець* [11, с. 24], *колокільце* [9, т. II, с. 271].

Ударний бляшаний інструмент у формі *тарілок* (іт. *piatti*, *cinelli* [4, с. 31, 107]) на відміну від загальноновживаного *таріль*, *тарілка* (кругла посудина з широким плескатим дном і низькими вінцями, куди насипають або накладають страву) [12, т. X, с. 40] як музичний термін (музичний інструмент у вигляді двох металевих дисків) [12, т. X, с. 40] використовується виключно у множині і виступає у таких формах: *тарілки*, *тарелі* [8, т. III, с. 435]. Цікаво, що на фресках Софійського собору в Києві невідомий художник зобразив музиканта, який грає на тарілках, це свідчить про наявність цього інструмента ще в Київській Русі.

Басовий ударний мембранний народний інструмент, що за своєю функцією замінює *бас* або *контрабас*, іноді зараховують до групи струнних басових інструментів. У музичній практиці народного музикування він побутує переважно в Західній Україні (Поділля, Гуцульщина, Бойківщина) і виступає тут під двома назвами: *бугай* та *бербениця*. Ці назви утворені семантичним способом. Звук, що виникає при грі на цьому інструменті нагадує ревіння бугая, звідси й назва [1, с. 20], а його будова – це конусоподібна дерев'яна *бочка* [9, т. I, с. 94], *барильце* [9, т. I, с. 30] або діалектне – *бербениця* [2, т. I, с. 24].

Невід'ємною частиною військового побуту запорізьких козаків був такий мембранний ударний музичний інструмент, як *тулумбас* [1, с. 17] або *турецький барабан* [11, с. 62], який відомий в Україні під назвами *литавра* (гр. або араб.) [13, т. II, с. 332], частіше використовується як множинний іменник *литаври* [8, т. I, с. 627], *літаври* [7, т. I, с. 418]; а також *тимпан* (гр., іт.) [4, с. 95], *котел*, частіше в мн. *котли* [11, с. 97], з уточнювальним означенням *великий котел*, *малий котел* [11, с. 66], *котли закриті* [11, с. 73], *накри* (орієнтального походження) [4, с. 95], *набат* (великий барабан) [4, с. 95].

В Україні існує два види найбільш уживаних мембранних інструментів – *барабан* (великий, із тарілкою і калатавкою) і *бубон* (маленький, із брязкальцями). Часто ці поняття сплутуються, не розмежовуються і вживають як абсолютні синоніми.

Старовинний мембранний ударний музичний інструмент, що має вигляд циліндра, обтягнутого з двох боків шкірою, в Україні існує під такими найменуваннями: *турецький барабан*, *великий барабан* [11, с. 62], *набат* [11, с. 76], *деркотливий барабан* [4, с. 122], *тарабан* [2, т. I, с. 13] (П. Лисенко подає це слово з іншим значенням – “брязкальце, що чіпляється тварині для знаходження її при бездоглядному випасанні в лісі” [3, с. 63]), *тарабаник*, *тарабанець* [2, т. II, с. 948], *тарабанчик* [9, т. IV, с. 248], згруб. *тарабаниско* [2, т. II, с. 948], *балабан* [8, т. I, с. 29], *талабан* [2, т. II, с. 945], *бухало* [с. Губків, х. Майдан, с. Маренін].

Цей інструмент складається із таких деталей: дерев'яний або бляшаний обруч – *обичайка* – “ободъ, на который натягивается сито, рiшет, бубень” [9, т. III, с. 9], *вобичайка* – “з бляхи, з дерева може бути” [с. Цетуля], *обруч*, *обручик*, *обруче*, *обручаки* [2, т. I, с. 548], *обручики*, *убруч*, *обруче* [с. Шибений], *вобручики*, *обручики* [с. Білозірка], *обручі* [с. Ільник], *оброба* [6, ч. II, с. 11], *облук* [2, т. I, с. 543], *каблук* [с. Риків], *воблук* [с. Жукотин], *обвід* [с. Радванці, с. Орява], *вигинка* [с. Ясінка]; шкіра зі спеціальними гвинтами, шурупами, з обох боків натягується металевими обідками, які йменують *обідець*, *обвідка* [15, т. II, с. 215]; шкіру звуть: *скіра*, *скірка* [с. Жукотин, с. Риків, с. Цетуля, с. Орява], *шкіра* [12, т. XI, с. 476; с. Івашковець], “шкіра з дикої кози, пса – то є *телячка*” [с. Климець], *шкура* [х. Майдан, с. Маренін], *шкурка* [с. Білозірка], *полотно* [с. Климець], *мембрана*, *оболонка* (шкіряна) [4, с. 89]; в обручі прорізується невеликий отвір для виходу повітря, це – *голосниця*: “голосниця під тарівок” [с. Климець], *дзюра* *продухова*,

дзюра на продух [с. Цетуля], *душник* – “отвір для виходу повітря, пари” [12, т. II, с. 449].

Зверху барабана прикріплюється мідна тарілка, її називають: *тарілка мусяжова* [с. Климець], *таріль* [с. Жукотин, с. Цетуля, с. Ясінка], *талерка* – “дві талерки медних, однов б'є” [с. Білозірка], *тарілець мусяжний* [с. Орява], *бляха* – “шо дзенькат, мосежна *блєшка*” [с. Шибений], *блєха*, *блєшка* [с. Зелене], *цениля* – “бляха звирьха, таріль” [с. Івашковець], *чинеля* [с. Радванці, с. Волиця], *дзинькало*, *пєвхало* [с. Жукотин].

Відомий ще з часів Київської Русі мембранний ударний музичний інструмент, який зберігся і побутує до сьогодні і досить поширений в усій Україні, його використовують в ансамблі трієстих музик і називають *бубон*, *бубен* [2, т. I, с. 46], *бубень*, *бубин*, *бубент* [6, ч. I, с. 73], *бубник* [9, т. I, с. 104], *дробушок*, *дробушка* [5, с. 40], *тамбурин* (іт.) [17, с. 95], *тамбур* (перс.) [10, с. 652], *танбур* [8, т. III, с. 433], *барабан басків* [16, с. 275], *баскійський барабан* [4, с. 21, 142], *бубон з брязкальцями* [15, т. IV, с. 106], *ручний барабан* [4, с. 66], *решето*, *решітка*, *решітце* [2, т. II, с. 801].

Із назвою *бубон* пов'язане і таке звукове пристосування як ударний шумовий інструмент *бубонець* – “брязкальце, що має форму порожньої металевої кульки з шматками металу всередині” [12, т. I, с. 245] або *бубончик* – “дзвіночок з усіх боків закритий, де ролю *язичка* відіграють металеві *галочки*, що свобідно перекочуються у зо всіх боків закритій коробочці” [16, с. 273], який в українській мові виступає ще під такими назвами: *балабон*, *балабончик* [12, т. I, с. 93], *балаболка* [15, т. I, с. 50], *балаболька* [2, т. I, с. 11], *ряхла*, *ряхтила*, *ряхтакчи* [6, ч. II, с. 200], *шелести* [6, ч. II, с. 394], *талалай*, *талалайко*, *талалайка* [8, т. I, с. 29].

Під час гри на барабані та бубні для видобування звука по шкірі ударяють дерев'яною паличкою, яка має особливо велику кількість різноманітних найменувань: *балабайка* [с. Цетуля], *бомбалка* [х. Майдан, с. Маренін], *булавка* [с. Білозірка], *бурбалка* [с. Губків], *галка* [с. Риків], *держа* [2, т. I, с. 177], *держак* – “деталь предмета (ручного інструмента, зброї), за яку її тримають” [12, т. II, с. 248], *держалко* [12, т. II, с. 249], *держально* – (-ало) [2, т. I, с. 178], *держальце* – “зменш. до держално”, *держало* – “діал. держак” [12, т. II, с. 249], *держайло* [с. Ільник, с. Радванці], *держачок* – “зменш. до держак” [12, т. II, с. 251], *держук* [2, т. I, с. 178], *довбенка* – “головка зі сукна, з дерева мож бути, ручка” [с. Ясінка], *довбенька* [14, т. I, с. 421], *довбень*, *довбенька* [с. Шибений], *довбінка* [с. Радванці, с. Волиця], *довбешка* [14, т. I, с. 421], *калаталка* [14, т. II, с. 302], *калаташка*

[с. Ільник], *качівка* [с. Жукотин, с. Риків, с. Орява], *киянка* [9, т. I, с. 242], *колотушка* [1, с. 20], *колотівка*, *колотов*, *колотило*, *колотник*, *колотниця*, *колотуха* [2, т. I, с. 360], *маголка* [с. Радванці, с. Волиця].

Іноді під час гри на барабані по тарілках вдаряють не лише калатавкою, але й спеціальним металевим прутиком, який називають *дзинькало* [с. Жукотин], *дріт* [с. Цетуля, с. Радванці, с. Волиця], *дротик* [с. Орява, с. Риків, с. Ясінка], *паличка* [5, с. 68], *певхало* [с. Жукотин], *прут*, *прутик* [1, с. 20].

Народна мова відзначається надзвичайним багатством синонімів для висловлення дії, спричиненої ударянням по чомусь, видаванням певного звука, інакше це так звані віддигукові звуконаслідувальні слова, що означають дію. Тому й не дивно, що маємо таке розмаїття віддієслівних утворень на позначення відповідних предметів, які видають звуки: *бахало* [14, т. I, с. 37], *било* – “підвішена до стовпа чи дерева дошка або рейка для відбивання сигналів, годин доби; палиця, шматок металу і т.ін., яким б’ють, подаючи сигнал; серце дзвона” [12, т. I, с. 166], *бовкало* – “било (у дзвоні); калатало” [12, т. I, с. 206], *брєнчалка* [15, т. III, с. 48], *бринчок* – “звоніть, бубенчик” [9, т. I, с. 99], *брязкало* – “брязкуча дитяча іграшка; взагалі предмет, що бряжчить (від ударів або трясіння); брязкуча металева тарілочка або дзвіночок на бубні; брязкуча прикраса” [12, т. I, с. 243], дем. *брязкальце* – “навішані на м’який дріт чи жильну товсту струну металеві пластинки” [1, с. 22], *брязкити* – “брянчалки, погремущки” [10, т. I, с. 103], *брязкілка* [9, т. I, с. 103], *брязкітка* – “брязкуча іграшка, якою бавлять дітей” [12, т. I, с. 243] з дем. *брязкіточка* [9, т. I, с. 103], *побрязкач* [14, т. III, с. 473], *брязкотало* [9, т. I, с. 103], *брязкотіло* [15, т. I, с. 12], *брязкотельце* [12, т. I, с. 243], *брязкун* [9, т. I, с. 103], *брязкутка* [2, т. I, с. 46], *бурчало* – “гудалка – детск. INSTR.” [11, с. 77] *бухало* – бубон [13, с. 19], *грало* – “діал. музичний інструмент” [12, т. II, с. 155], *грайка*, *гралка* [2, т. I, с. 157], *грашка* [2, т. I, с. 32], *гупалка* – “іграшка: родъ дудки изъ бузины съ вынутою серцевиною для стрельбы (то же, что и пукалка)” [9, т. I, с. 340], *гуркало* – “дитяча іграшка або інший предмет, що гуркотить” [12, т. II, с. 195], *деренчало* – “іграшка з рухомим пристроєм (механізмом), обертання якого супроводиться деренчанням” [12, т. II, с. 247], *диркало* – “род трещотки, употребляющийся при игре в деркача” [9, т. I, с. 384], *калатайло* – “колокольчикъ изъ дерева, который вѣшаютъ воламъ на шею, колотушка” [9, т. II, с. 209], *калатало* [14, т. II, с. 302], *калатальце* [8, т. II, с. 492], *калатач* – “дзві-

нок з бляхи на шії корів, телят” [6, ч. I, с. 335], *калатачка* [8, т. I, с. 566], *калатівка* – “як паску печут, діти довкола церкви ходят і калатають” [с. Івашковець], *калатка* – “із дерева, серце з дерева, брязь-брязь” [с. Губків], *клепало* – “інструмент давній,.. перед винаходом дзвонів виконував їх функції,.. була це просто дерев’яна або металева дошка, в яку бито палкою” [16, с. 274], *клепач* – “діти бав’яся” [с. Риків], *клепачка* – “те саме, що калатало” [12, т. IV, с. 180], *лопотавець* [с. Климець], *лопотало* – “лопоче, з бляхи” [с. Івашковець], *пєвхало* – “лубкає в долоні, певхальний згук” [с. Жукотин], *піхкало* – “зробит дірку з соснини, стріляє” [с. Губків], *пукавка*, *пукало* – “родъ хлопущки: трубка изъ гусяного пера, дерева, изъ которой пробка выталкивается сжатимъ воздухомъ” [9, т. III, с. 498], *скрипавка* [2, т. II, с. 878], *стукалка*, *стукало* – “дерев’яний прилад, яким стукає нічний вартовий” [12, т. IX, с. 801], *стукачка* [15, т. II, с. 28], *стукальце* [15, т. IV, с. 91], *тараскавка*, *тараскало*, *тараккавка* [9, т. IV, с. 247], *телембач* [с. Жукотин], *траскало* [12, т. X, с. 39], *трєскайло* – “валок з дерев’яного, тріски букові” [с. Риків], *трєскало*, *тріскало* – “підвішений кусок заліза, звичайно стара коса, яка від вітру вдаряє об дерево, видаючи характерний дзенькіт, для відлякування диких свиней” [6, ч. II, с. 302], *трєскотало* [2, т. II, с. 982], *тріскавець*, *тріскавка*, *тріскач* [2, т. II, с. 985], *тріскачка* – “знаряддя, прилад, за допомогою якого утворюється тріск, стукіт, шум; ударний музичний інструмент різноманітних конструкцій” [12, т. X, с. 276], *троскотало* – “калатальце дітьом у церкві” [с. Климець], *троскотіло* – “з дерева, діти ся бавили” [с. Ясінка], *трускотало* – “з дерева, на Великодні свята, як гріб виносили” [с. Климець], *тряскало* – “те саме, що тріскачка” [12, т. X, с. 305], *тряскотало* [6, ч. II, с. 302], *тараккало* – “погремущка, родъ детской игрушки” [9, т. IV, с. 247], *тараккалко*, *тараккальце* [9, т. IV, с. 247], *тараккавка*, *тараккалка* – “родъ трещотки, колотила” [10, т. IV, с. 247], *торохкало* – “дерев’яний пристрій, що обертаючись утворює різні переривчасті звуки” [12, т. X, с. 207], *торохкавка*, *торохтьоло*, *торохтійка* [15, т. IV, с. 123], *торохтело*, *торохтіло* – “дерев’яний колокольчикъ на шее коровы, вола” [9, т. IV, с. 276], *торохтілка*, *торохтілочка* – “родъ детской игрушки: полый шарикъ или ящичек, наполненный малыми шариками, внизу ручка; от сотрясения – стукъ” [9, т. IV, с. 276], *тиркотайло* – “трещотка, стукалка” [9, т. IV, с. 262], *фургалo* – “дошинка, дві дзюрки, і воно вуркає; з веретена було ще фургалo – забавка дітьом” [с. Білозірка], *хлопавка* – “іграшка у вигляді

кольорової паперової трубочки, яка, розриваючись, видає різкий звук, хлопає” [12, т. XI, с. 84], *цоркало* – “те, що таріль у бубні” [с. Стебні]. У надсянському діалекті української мови засвідчено також семантичне утворення назви іграшки, яка використовується як ударний інструмент, – *бусько* – “з дерева, у Великодній Четвер діти довкола церкви бігали на час вечірньої відправи і калатали буськом” [с. Нагірне].

Висновки. Отже, українська мова має у своєму розпорядженні різноманітну музичну термінологію, яка є частиною лексичної системи української мови. Відтворюючи реалії і поняття

об’єктивної дійсності, втілюючи спостереження людини над її життям в царині репродукування і продукування різних тонів механічним способом, шляхом створення різноманітних ударних музичних інструментів (*бубон* – *решітко*, *барабан* – *тарабан*, *тулумбас* – *литаври*), звукових пристосувань (*бахало*, *брязкальце*, *лопотавець*), предметів побутового вжитку, що використовуються в народному музикуванні (*затула*, *качалка*, *рубель*), дитячих іграшок, що спричиняють шумові ефекти (*брязкітка*, *гуркало*, *торохтілка*) мовці сповна використали необмежені словотворчі можливості української мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гуменюк А. Українські народні музичні інструменти. Київ, 1967. 244 с.
2. Желехівський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словар. Львів, 1886. Т. I-II.
3. Лисенко П. Словник діалектної лексики середнього і східного Полісся. К., 1961. 72 с.
4. Лисько З. Музичний словник. Стрий, 1933. 165 с.
5. Матеріали до словника буковинських говірок. Чернівці, 1971. 60 с.
6. Онишкевич М. Словник бойківських говірок. Київ, 1984. Ч. I-II.
7. Польсько-український словник у двох томах. Київ, 1958-1960. Т. I-II.
8. Русско-украинский словарь в трех томах. Київ, 1969. Т. I-III.
9. Словарь української мови. За ред. Б.Грінченка. Київ, 1907-1909. Т. I-IV.
10. Словник іншомовних слів. За ред. О.Мельничука. Київ, 1974. 776 с.
11. Словник музичної термінології. Проект. – Харків-Київ, 1930. 135 с.
12. Словник української мови в 11-ти томах. Київ, 1970-1980. Т. I-XI.
13. Український радянський енциклопедичний словник у трьох томах. Київ, 1966-1968. Т. I-III.
14. Українсько-російський словник. Київ, 1953-1963. Т. I-IV.
15. Уманець М., Спілка А. Словарь російсько-український. Львів, 1893-1898. Т. I-V.
16. Хоткевич Г. Музичні інструменти українського народу. Харків, 1930. 288 с.
17. Юцевич Ю.Є. Словник музичних термінів. Київ, 1971. 142 с.
18. Матеріали діалектологічних експедицій на хуторі Майдан, у селах Губків, Маренін Березнівського р-ну Рівненської обл., Радванці, Волиця Радехівського р-ну Львівської обл., Білозірка вського р-ну Тернопільської обл., Ільник, Жукотин, Ясінка Турківського р-ну Львівської обл., Зелене, Стебні, Шибений Верховинського р-ну Іванофранківської обл., Гребенів, Івашковець, Климець, Коростів, Орява, Плав’є, Риків, Тухолька, Хітарь Стрийського р-ну Львівської обл.

НАЗВИ ДРУГИХ СТРАВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ ПИСЬМЕННИКІВ XVIII-XIX СТ.)

NAMES OF SECOND COURSES IN THE UKRAINIAN LANGUAGE (BASED ON THE TEXTS OF WRITERS OF THE XVIII-XIX CENTURIES)

Вікторіна О.М.,

orcid.org/0000-0002-3083-7317

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри теорії і методики середньої освіти

Комунального закладу «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
імені Василя Сухомлинського»

Пропоновану статтю присвячено дослідженню назв других страв в українській мові на матеріалі художніх творів письменників XVIII-XIX ст. До аналізу залучено тексти таких авторів: І. Котляревського, М. Гоголя, Г. Квітки-Основ'яненка, Л. Боровиковського, П. Гулака-Артемівського, С. Александрова, Т. Шевченка, Панаса Мирного, І. Нечуя-Левицького, І. Франка, В. Стефаника, І. Карпенка-Карого, М. Коцюбинського, М. Кропивницького, Л. Глібова, О. Кобилянської, Г. Хоткевича. Під час аналізу матеріалу використовуємо таку класифікацію: лексико-тематична група «Назви страв», лексико-тематична підгрупа «Назви других страв», лексико-семантичні підгрупи «Назви страв із вареного тіста», «Назви страв із яєць», «М'ясні страви», «Назви других страв із круп», «Назви других страв із плодів овочевих культур». У цій статті проаналізовано дві останні. Із творів виокремлено такі компоненти підгрупи «Назви других страв із круп»: *каша, мамалиґа, пугтя, тетеря, голубці, кулеша, зубці, рябко*; і такі з підгрупи «Назви других страв із плодів овочевих культур»: *картопля (бараболі), квасоля (фасоля), горох, біб, капуста із свининою (капустка з свининою), шпундра*.

У праці здійснено аналіз їх частотності. Установлено, що з першої аналізованої підгрупи до найчастіше вживаних належать лексеми *каша* (виявлено у творах 11 авторів), значно рідше *мамалиґа, пугтя* (3 письменники), *тетеря, голубці* (2 автори); *кулеша, зубці, рябко* зафіксовано по 1 разу.

У другій підгрупі найчастіше використовували назви *картопля* (5 письменників), *бараболя* (3 автори); *квасоля (фасоля)* (3 письменники); *капуста із свининою (капустка з свининою)* (2), *горох* (2); *шпундра, боби* виявлено в одному творі.

5 назв, 33 %, відносяться до пасивної лексики, що дозволяє вважати їх історизмами: *зубці, пугтя, рябко, тетеря, шпундра*; 2 назви, 13 %, – діалектизми: *бараболя, кулеша*.

Проведено паралелі між лексичними значеннями назв страв, зафіксованих у лексикографічних джерелах XIX ст., і сучасними.

У тексті статті збережено оригінальний правопис цитат і тлумачень з метою точнішого сприйняття інформації. Зазначено демінутивні форми лексем, тоді як аугментативних не виявлено ні в аналізованих текстах, ані в словниках. Також проаналізовано віднайдені в текстах рецепти приготування страв. Виявлено, що письменники аналізованого періоду жодного разу не використали такі назви других страв: *манка, перловка, плов, пюре, рагу*. Це дозволяє припустити, що ці лексичні одиниці були запозичені в українську мову з інших у XX ст.

Ключові слова: мовна картина світу, лексико-тематична група, лексико-тематична підгрупа, лексико-семантична підгрупа, назви других страв, лексичне значення.

The article is devoted to the study of the names of second courses in the Ukrainian language based on the texts of writers of the XVIII-XIX centuries. Texts by such authors as I. Kotlyarevsky, M. Gogol, G. Kvitka-Osnovyanenko, L. Borovikovsky, P. Gulak-Artemovsky, S. Alexandrov, T. Shevchenko, Panas Myrnyi, I. Nechui-Levitsky, I. Franko, V. Stefanyk, I. Karpenko-Karyi, M. Kotsyubynsky, M. Kropyvnytsky, L. Glibov, O. Kobylyanska, G. Khotkevych were taken for analysis. The following classification as lexical and thematic group "Names of courses", lexical and thematic subgroup "Names of second courses", lexical and semantic subgroups "Names of courses from boiled dough", "Names of egg courses", "Meat courses", "Names of second courses from cereals", "Names of second courses from fruits of vegetable crops" was used in the analysis of the material. The last two are analyzed in this article. The components such as *porridge, mamalyha, pytrya, teterya, holubtsi, kulesha, zubtsi, ryabko* from the subgroup "Names of second courses of cereals" and *potatoes (baraboli), string beans, peas, beans, cabbage with pork, shpundrya* from the subgroup "Names of second courses from fruits of vegetable crops": selected from the works.

The analysis of their frequency is carried out in the work. It is established that from the first analyzed subgroup the most frequently used lexemes are *porridge* (in the works of 11 authors), much less often *mamalyga, putrya* (3 authors), *teterya, holubtsi* (2 authors); *kulesha, zubtsi, ryabko* are fixed 1 time.

Names of *potatoes* (5 writers), *barabolya* (3 authors); *string beans* (3 writers); *cabbage with pork* (2), *peas* (2) were used most often in the second subgroup. *Shpundra* and *beans* are found in one work.

5 names, 33%, belong to the passive vocabulary, which allows us to consider them historicisms: *zubtsi, putrya, ryabko, teterya, shpundra*; 2 names, 13%, – dialectisms: *barabolya, kulesha*.

Parallels are drawn between the lexical meanings of the names of dishes recorded in lexicographic sources of the XIX century, and modern sources.

The text of the article preserves the original spelling of citations and interpretations in order to more accurately perceive the information. Diminutive forms of tokens are indicated, while augmentative ones are not found either in the analyzed texts or in dictionaries. Recipes for cooking found in the texts are also analyzed. It was found that the writers of the analyzed period never used the following names of second courses: *semolina*, *pearl barley*, *pilaf*, *purée*, *ragout*. This suggests that these lexical units were borrowed into the Ukrainian language from others in the twentieth century.

Key words: linguistic picture of the world, lexical and thematic group, lexical and thematic subgroup, lexical and semantic subgroup, names of second courses, lexical meaning.

Постановка проблеми. Мова є відображенням картини світу нації. Через дослідження важливих у житті людини груп лексики можемо краще зрозуміти менталітет й сутність народу, його цінності. До таких груп належать назви на позначення спорідненості, одягу, предметів побуту, а особливо вагома лексика – номінації на позначення їжі. Ще в XIX ст. було здійснено перші спроби записати назви страв українців й описати способи їх приготування [1; 2; 3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематичну групу лексики «Назви страв» у говірках української мови досліджували такі науковці: Л. Борис [4], З. Ганудель [5], Е. Гоца [6], Н. Загнітко [7], Г. Вешторт [8], М. Волошинова [9], О. Оскірко [10], В. Різник [11], Є. Турчин [12] та ін. Описано цю групу на матеріалі східно-степових, східнослов'янських, буковинських, поліських, східноподільських, південнолемківських говірок. Назви продуктів харчування на матеріалі українських пам'яток XIV–XVII століття описав у дисертаційній роботі С. Яценко [13]. У нашій попередній розвідці було зроблено частотний і лексико-семантичний аналіз назв перших страв в українській мові на матеріалі текстів письменників XVIII–XIX ст. [14].

Отже, тема досить актуальна. Однак назви других страв у творах українських письменників зазначеного періоду ще не були об'єктом спеціального розгляду.

Об'єкт дослідження – тексти творів письменників XVIII–XIX ст. До аналізу залучено такі тексти: «Енеїда» (1798–1842) І. Котляревського; «Ніч перед Різдом» (1832) М. Гоголя; «Пархімові снідання» (?), «Конотопська відьма» (1833), «Сватання на Гончарівці» (1835), «Сердешна Оксана» (1841) Г. Квітки-Основ'яненка; «Багатий» (?) Л. Боровиковського; «Сидить Петро у Полтаві» (1848) П. Гулака-Артемівського; «Вовкулака» (1848) С. Александрова; «Петрусь» (1850) Т. Шевченка; «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» (1875) Панаса Мирного; «Кайдашева сім'я» (1878), «Чортяча спокуса» (1884), «В Карпатах» (1884), «Голодному й опеньки – м'ясо» (1887) І. Нечуя-Левицького; «Борислав сміється» (1882) І. Франка; «Мартин Боруля» (1886); «Сто тисяч» (1889) І. Карпенка-Карого; «Новина» (1898–1899) В. Стефаника; «Ялинка» (1891),

«Пе-коптьор» (1896) М. Коцюбинського; «Олеся» (1891) М. Кропивницького; «Огонь і Гай» (1893) Л. Глібова; «Некультурна» (1897), «Земля» (1895–1901) О. Кобилянської; «Різдвяна ніч» (1899) Г. Хоткевича. У дужках зазначено роки написання творів. Якщо така інформація не зберіглася, то поставлено знак (?).

Предмет дослідження – назви на позначення других страв.

Мета – зробити лексико-семантичний, етимологічний, частотний аналіз назв других страв, зафіксованих у художніх творах XVIII–XIX ст.

Постановка завдання

Визначено такі **завдання** для досягнення поставленої мети:

- 1) у художніх текстах творів українських письменників зазначеного періоду знайти назви на позначення других страв;
- 2) проаналізувати частотності їх уживання авторами;
- 3) дослідити лексичне значення назв страв;
- 4) визначити, які з аналізованих назв є застарілими;
- 5) зробити етимологічний аналіз лексем;
- 6) виявити можливість утворення демінутивних форм;
- 7) якщо зрозуміло з контексту, описати, з яких продуктів готували страви.

Виклад основного матеріалу. До других страв відносимо такі: 1) приготовлені гарячим способом; 2) у складі яких або зовсім відсутня рідина, або наявна в невеликій кількості; 3) вживаються як окремі страви. Матеріал цієї лексико-семантичної групи ділиться на такі лексико-семантичні підгрупи: «Назви страв із вареного тіста», «Назви страв із яєць», «М'ясні страви», «Назви других страв із круп», «Назви других страв із плодів овочевих культур». Зрозуміло, що такий поділ буде умовний, тому що іноді важко чітко класифікувати страву. Наприклад, під час приготування *голубців* використовують як крупи, так і овочі, зокрема капусту. У цій розвідці аналізуємо дві лексико-семантичні підгрупи: «Назви других страв з круп», «Назви других страв із плодів овочевих культур». Цитацію подаємо мовою оригіналу, тому що вважаємо, що переклад може призвести до неправильного сприйняття тексту.

Лексико-семантична підгрупа «Назви других страв, приготовлені з круп» об'єднує такі одиниці: *каша, мамалига, пугря, тетеря, голубці, кулеша, зубці, рябка*.

Каша. У сучасній українській мові ця лексема функціонує з таким значенням: «Страва з крупів, пшона, рису тощо, зварена на воді або молоці» [15, IV, с. 125]. Аналогічно слово тлумачили лексикографи XIX ст.; крім лексеми *каша*, зафіксована демінутивна форма *кашка* [16, II, с. 228]. Лексема є і в словнику В. Даля зі значенням «густовата пища, крупа вареная на водѣ или на молокѣ» [17, II, с. 100]. У М. Маркевича знаходимо детальний опис круп, з яких могли готувати кашу: «Каша бывает пшенная, гречневая, овсяная, ячная и пр. и пр.» [1, с. 156]. Етимологи виводять слово з псл. *kaša*, початкове значення «просіяне потовчене зерно» або «проціджена (густа) їжа» [18, II, с. 410].

Цю назву страви виявлено у творах одинадцятьох авторів: *Тут їли рознії потрави, І все з полив'яних мисок, ... На закуску куліш і кашу...* (І. Котляревський); *Горицок із кашею хороший* (Л. Боровиковський); *А я й каші ще не їв...* (Г. Квітка-Основ'яненко); *В хаті стало тихо, тільки борщ бризкав вряди-годи здоровими бульками, неначе старий дід гарчав, а густа каша ніби стогнала в горику, підіймаючи затужавілий вершок угору* (І. Нечуй-Левицький); *Була лемішка, пугря, кваша, индик, печене поросля, Вареники, молошина каша...* (С. Александров); *Густенька каша, Та каша, бачте, та не наша...* (Т. Шевченко); *Від чобіт його, у нас ніхто не скаже на цілому хуторі, щоб чути було запах дьогтю; а кожному відомо, що він мазав їх найкращим смальцем, якого, гадаю, інший мужик з радістю поклав би собі в кашу* (М. Гоголь); *Незабаром цілий стіл був заставлений усякою стравою: борщем, кашею, впеченим порослям* (Панас Мирний); *Тут у винницькій каді місять тісто троє разом ногами, а там печуть цілого вола, а там у здоровенних казанах варять на таганах да на катрагах кашу* (П. Куліш); *Закуплено три величезні китли, де мала варитися каша для робітників...* (І. Франко); *А то збереться компанія, та поїдемо на Сугаклей, варимо кашу, ловимо рибу, печеруємо раки...* (І. Карпенко-Карий).

З наступних текстів можемо зрозуміти, якої густоти могла бути каша, з чим її їли, з яких круп варили: *Хто, було, закличе, нагодує його, хто й додому паляничку або грудку каші дасть...* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Щедрик, ведрик! Дайте вареник, Грудочку кашки, Кільце ковбаски!* (М. Гоголь); *Одже й каші на шматок* (Г. Квітка-

Основ'яненко); *Сьогодні бажка молошної каші, а завтра вже і не треба, давай їй корж з салом* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Купцеві зараз чайничок настановить, а усе мала у себе; простому народу доброго борщу з салом постановить; паничеві молошної каші подасть* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Була лемішка, пугря, кваша, индик, печене поросля, Вареники, молошина каша Й варене з морквою гуся...* (С. Александров); *От сотник мовчки обідає, а писар сидів-сидів, мовчав-мовчав, далі за ложку, та у ту ж миску... та й почав, як він каже, сокрушати перш борщ гарячий з усякою, мілкою рибкою, та пишоняну кашу до олії...* (Г. Квітка-Основ'яненко); *— А каша є у вас? — Нема, хіба хто зробить круп з ячменю* (І. Нечуй-Левицький); *Від чобіт його, у нас ніхто не скаже на цілому хуторі, щоб чути було запах дьогтю; а кожному відомо, що він мазав їх найкращим смальцем, якого, гадаю, інший мужик з радістю поклав би собі в кашу* (М. Гоголь); *Отам би каші наварить з таранькою та попоїсти по-чумацьки...* (І. Карпенко-Карий); *— Як поставиш до вогню борщ та кашу, то вимети хату та накришиш сала на вишкварки до каші, — знов пораджувала Кайдашиха...* (І. Нечуй-Левицький). Отже, з контекстів можемо зробити такі висновки: 1) круп в каші могли бути настільки круто звареними, що її їли *шматками*; 2) каша могла бути *молочною*; 3) варили кашу *пишоняну, ячмінну*; 4) кашу могли їсти з *олією, смальцем, вишкварками, таранькою*.

У сучасній мові слово активне, лексичне значення не змінилось.

Мамали́га. У сучасній українській мові це слово вживано в такому значенні: «Густа каша з кукурудзяного борошна» [15, IV, с. 615]. В. Даль також зафіксував це слово: *мамалыга новорос. «круто заваренная каша или затируха изъ кукурузной муки»* [17, II, с. 302]. За ремаркою можемо визначити місце, у якому лексикограф виявив слово: це територія сучасної України. Є ця лексема у Б. Грінченка зі значенням «Родъ кушанья изъ кукурузной муки» [16, II, с. 304]. Запозичення з молдавської і румунської мов; мол. *mămăligă*, рум. *mămăligă* < лат. *milium* «просо, пшоно» < гр. *μελίνη* «просо» [18, III, с. 376].

Назву цієї страви виявили в творах трьох авторів: *Всипала я кукурудзяне борошно в окріп, мішаю ложкою мамалигу* (І. Нечуй-Левицький); *"Ади, ади! — каже. — А вмієш ти мамалигу замішати? В тебе руки, як патики, такі тонкі та худі!"* (О. Кобилянська); *Дух свіжої мамалиги приємно полоскотав йому нюх, коли він переступив поріг хати...* (М. Коцюбинський).

З наступних прикладів можемо зрозуміти, що мамалига була досить густою стравою, яку їли шматками: *...мати Йонова, стара сухорлява Аніка, саме вийняла з низької печі – коптюрора – казанок і викинула з нього жовтий, запашиний і паруючий буханець мамалиги на триногий мас* (М. Коцюбинський); *Відриваючи по шматку мамалигу та бгаючи її в руках на галки, він мачав ті галки в юшку з квасолі...* (М. Коцюбинський).

В одному творі виявлено демінутив: *Та й так погадала собі: "Ей, зварю я ще одну мамаличку, може, буде треба, най буде!" Та й дивіться, як воно склалося! Михайлик буде її їсти! Я її для нього зварила!* (О. Кобилянська).

Зараз лексема активна, значення не змінилося.

Путря. В академічному словнику лексему пояснено так: «Страва з ячної крупи й солодкого квасу» [15, VIII, с. 404]. У лексикографічних джерелах XIX ст. зафіксовані такі значення: «кушанье у крестьянъ, общее съ остзейскими и финляндскими крестьянами» [19, с. 305]; «родъ кушанья изъ свареннаго ячменя и сладкаго квасу» [16, II, с. 502]. В. Даль у своїй багатотомній праці теж пояснює це слово: *пу́тря* *эст.* «похлебка изъ разн. овощей, крупъ и молока; ее варятъ в субботу на всю неделю»; *пу́тря* *вор.* «пшенная каша въ масле» [17, III, с. 564]. За ремаркою зрозуміло, що готували цю страву на території Воронежської області, тобто там, де були поселення етнічних українців. Вітчизняний етнограф М. Маркевич записав досить детальний рецепт цієї страви: «зварити кутю з ячменю; викласти її в ночовки, обсипати житнім солодом, добре перемішати, викласти в діжечку, залити солодким квасом, поставити в тепле місце на добу» [1, с. 157]. Етимологи пояснюють походження слова як запозичення з балтійських мов; лит. *putrà* «каша; юшка», *pūtera* «густа каша», лтс. *putra* «каша» пов'язані з лит. *pūsti* «здуватися, пухнути» [18, IV, с. 641].

Ця лексема зафіксована у творах трьох авторів: *Тут їли рознії потрави.. На закуску куліш і кашу, Лемішку, зубці, путрю, квашу* (І. Котляревський); *Була лемішка, путря, кваша, индик, печене порося...* (С. Александров); *Або, чи не траплялося вам, часом, їсти путрю з молоком?* (М. Гоголь).

Зараз цю страву не готують, тому лексема пасивна.

Тетеря. У «Словнику української мови» подано такі значення: 1. «Страва з борошна та пшона»; 2. «Страва із сухарів або хліба з водою, сіллю, цибулею та олією» [15, X, с. 103]. П. Білецький-Носенко зафіксував його зі значенням «Тюря. Запорожское кушанье» [19, с. 351]. В. Даль пояснює слово *тюря*

так: «самая простая ѣда: хлѣбъ или сухари, корки, покрошенныя въ водѣ съ солью; хлѣбная окрошка на квасу, ино съ лукомъ; иногда крошево хлѣбное во щахъ» [17, IV, с. 463]. Більш детальний опис приготування цієї страви знаходимо в «Коментарі...» до «Енеїди»: «страва з розведеного борошна або товчених сухарів», «можна приготувати нашвидкуруч: накришити у кип'яток сухарів, засмажити цибулею на олії, посолити — і тетеря готова» [20]. Український етнограф М. Маркевич зафіксував такий рецепт: «Взять гречишнаго тѣста, разболтать какъ для блиновъ, вымытъ пшена равное количество съ мукою, варить въ горшкѣ, посолить и положить масла постнаго или скоромнаго, наконецъ все это вмѣстѣ вскипятить» [1, с. 163]. Аналогічно лексему розтлумачено і в словнику Б. Грінченка: «родъ кушанья: а) изъ муки; б) изъ сухарей» [16, IV, с. 271]. Слово має затемнену етимологію. Деякі дослідники пов'язують з *терти*, однак у більшості етимологів це викликає сумнів [18, V, с. 562].

Лексему вдалося знайти у творах двох авторів: *Так і я з чорноморцями буду тетерю їсти, горілку пити, люльку курити і черкес бити* (І. Котляревський); *Тягніть Петра на вечерю, Любії дівчата, Ставте на стіл ви тетерю Та ріжте курчата!* (П. Гулак-Артемівський).

Слово відноситься до пасивної лексики.

Голубці. Укладачі академічного словника так пояснюють це слово: «Страва з м'ясного або іншого фаршу, тушкованого в капустяних листках» [15, II, с. 119]. Лексема зафіксована ще у П. Білецького-Носенка, однак рецепт трішки відрізняється від сучасного: «постное кушанье: пшенная каша, комками завернутая в капустяные листки, опять приваренная и потомъ облитая постнымъ масломъ» [19, с. 101]. Так само слово розтлумачено з і в Б. Грінченка [16, I, с. 20-21]. М. Маркевич теж записав рецепт цієї страви як пісної: «Пшенная каша, завернутая въ листьа капусты, и поджаренная въ постномъ маслѣ. При подачѣ должно быть постное масло, поджаренное съ лукомъ» [1, с. 152]. У словнику В. Даля знаходимо такі пояснення: *юж.* «галуша; капуста чиненая пшеномъ, постное блюдо || *ниж.* мордовскія серьги: проволочное кольцо съ подвѣснымъ пучкомъ пуха; *твр.* Серьги корелокъ: серебряное кольцо съ подвѣшеннымъ въ немъ крестикомъ» [17, I, с. 361]. Ремарка *юж.* дозволяє припустити, що в XIX ст. цю страву готували на півдні російської імперії, а саме в Україні, тоді як на інших територіях це слово з кулінарним значенням, а, відповідно й страва, не були поширені. Етимологія досить прозора, похідне утворення від *галуб*, зумовлене певною подібністю форми [18, I, с. 557].

Слово виявлено у двох авторів: *На весілля прилагодила все файно: м'яса, цілого барана, голубців, відро горілки, все, що треба, а сама пішла до шлюбу* (О. Кобилянська); *Олена, мати Василькова, крутила голубці на вечерю* (М. Коцюбинський). В обох випадках голубці готували як святкову страву, на весілля й на Святий вечір. У сучасній українській мові слово поширене. На основі цієї страви виникла ще одна, це спричинило й утворенню нової описової назви *ледачі голубці*.

Кулеша. У «Словнику української мови» лексему зафіксовано з позначкою *діал.* з таким значенням: «Страва з кукурудзяного борошна» [15, IV, с. 390]. Очевидно, слово має те ж походження, що й *куліш* – «Густий суп (звичайно з пшона)» [15, IV, с. 391]. Походження не зовсім ясне. Етимологи припускають походження з псл. з суф. *ěшъ*- від кореня **kul-*, наявного в *кулага* «густа страва з борошна» або з угорської мови; уг. *koles* «просо» [18, III, с. 134]. У лексикографічних джерелах XIX ст. має таке значення: «очень жидкая кашаца, сваренная изъ пшена» [19, с. 199], «жидкая каша» [16, II, с. 322]. У словнику В. Даля воно також зафіксовано, але укладач не дав розгорнутого опису, пояснив так: «кулѣшъ» [17, II, с. 220]. У М. Маркевича зафіксовано такий рецепт: «Смыть крупъ или пшена въ горшкѣ, залить водой и сварить съ постнымъ или коровымъ масломъ, или съ свинымъ саломъ» [1, с. 155]. З опису незрозуміло, це перша страва чи друга.

Лексему вдалося знайти в творі одного автора, О. Кобилянської. Але, незважаючи на це, знаходимо багато цінної інформації для аналізу: *Часом не мали в хаті й по кілька день молока, кусня кулеші, а вона вдавала, що й не знає їх* (О. Кобилянська); *Але зате приніс я тобі муки на кілька кулеш* (О. Кобилянська); *Враз із циганкою Рахірою буде він кукурудзи в полі добрим людям красти, буде кулешку з них собі й їй варити і з нею на заробіток ходити по чужих людях та по Бессарабії* (О. Кобилянська). Отже, з контексту робимо висновки: по-перше, *кулеша* – страва не рідка, а така, що *їли шматками*; по-друге, її готували з *борошна, кукурудзяної крупи*; по-третє, від слова утворюється деминутив. В. Гнатюк, український мовознавець, етнограф, фольклорист, записав такий рецепт на Бойківщині: «Як купит хто кукурудзяної муки, варит кулешу, бо кукурудза не родит ся в нас. Як скіпит окріп, наділлют, всиплют муки і заварюют. Відтак вымішают і положат на огонь, засмажут, высиплют на стів і їдят із капустов не дуже густо зваренов, або з молоком, чи з салом. Як є риба і зварят, то їдят із кулешов. Їдят кулешу також із борщем. Кулеші варят мало» [3, с. 590].

У літературній мові слово неактивне.

Зубці. У «Словнику української мови» лексему зафіксовано з таким значенням: «Страва з очищених зерен ячменю, зварених або підсмажених» [15, III, 728]. У «Коментарі...» до «Енеїди» І. Котляревського подано досить детальний рецепт страви: «кутя з очищених зерен ячменю, зварена з потовченим і пересіяним на сито конопляним сім'ям» [20]. Аналогічний рецепт зафіксував і М. Маркевич [1, с. 153]. Слово виявлено тільки в одному творі: *Тут їли рознії потрави. На закуску куліш і кашу, Лемішку, зубці, путрю, квашу* (І. Котляревський). Найімовірніше, страва не була дуже поширена серед українців. У сучасній мові слово неактивне.

Рябка. Лексема є в академічному словнику зі значенням «Каша з пшона й розтертого в дрібні кульки борошна» [15, VIII, с. 921], але в сучасній мові неактивне. У «Коментарі...» до «Енеїди» зафіксоване таке значення: «страва з гречаного борошна і пшона, в назві вгадується іронічний підтекст – для Рябка, мовляв» [20]. У Б. Грінченка слово зафіксовано зі значенням «Родъ варенаго кушання изъ пшена и гречневой муки» [16, IV, с. 91]. Слово виявлено тільки в одному творі: *Рябка, тетерю, саламаху – Як не було – поїли з маху* (І. Котляревський).

Лексико-семантична підгрупа «Назви других страв, приготовлені з плодів овочевих культур» містить такі одиниці: *картопля (бараболі), квасоля (фасоля), горох, біб, капуста із свининою (капустка з свининою), шпундра*. Як бачимо, у більшості випадків під час номінації страв не виникає нове найменування, а на приготовлені плоди переходить назва рослини.

Картопля, бараболі. У творах письменників XIX ст. вдалося знайти п'ять епізодів, коли для номінації використовували слово *картопля*: *Воно й правда, що тут робота на горах важка, а харчею служить житній, вівсяний хліб та водяна картопля* (І. Нечуй-Левицький); *То було і яєчко і молочко і сметанка в празник, а тепер хліб та картопля варена — от тобі й усе...* (Г. Хоткевич); *Гаєм хтось Огонь покинув, — Чи подорожній там, чи косарі були, Чи, може, вівчарі картопельку пекли...* (Л. Глібов); *А ви — галушечки, картопельку, кулешик, чухоньку, та й то не щодня, а воно жирок і наростає...* (І. Карпенко-Карий); *Було, картопельку з сирівцем їм, а посесіонні гроші у строк висилаю* (М. Кропивницький). Останні лексеми вжиті в зменшено-пестливій формі. Як бачимо з контекстів, цю рослину в їжу споживали небагаті люди. Також знайшли три випадки, коли герої готували страву з цього коренеплоду,

називаючи її **бараболя**: *Прийшов чорний до білої Попоїсти бараболі...* (І. Нечуй-Левицький); *А що вони найчастіше їли борщ і мамалигу, фасолю і бараболі*, – *се не мало попросту нікого обходити* (О. Кобилянська); *Одного вечора прийшов Гриць до хати, зварив дітям бараболі, посолів та й кинув на піч, аби їли* (В. Стефаник). Лексема **бараболя** виникла внаслідок фонетичних видозмін назви німецької землі *Brandenburg*, через яку картопля поширювалася на схід [18, I, с. 137]. Ця рослина досить міцно ввійшла в кухню українців. Зараз її варять, печуть, смажать в найрізноманітніших варіаціях. У зв'язку з цим виникли нові назви: *м'ята картопля, в кожухах, смажена тощо*.

Для варених бобових плодів не утворилися ніякі спеціальні номінації, на страви перейшли назви рослин.

Квасоля (фасоля). Опис її вживання в їжу зафіксовано в трьох творах: *...А що квасоли та гороху, Борщу, капусти, пирогів, Було всього, ще й не потроху, Аби-б хто на здоров'я їв* (С. Александров); *Маємо тепер булками годувати себе, коли ми в найтяжчій часі мали сил досить від чорного хліба, мамалиги й фасолі?* (О. Кобилянська); *Варимо червоний борщ, а то більше кислу капусту та горох або фасолю, або біб* (І. Нечуй-Левицький).

Горох. Процес вживання цих бобових у страву описано у двох творах: *...А що квасоли та гороху, Борщу, капусти, пирогів, Було всього, ще й не потроху, Аби-б хто на здоров'я їв* (С. Александров); *Варимо червоний борщ, а то більше кислу капусту та горох або фасолю, або біб* (І. Нечуй-Левицький).

Біб. Цю страву вдалося знайти тільки в одному творі: *Варимо червоний борщ, а то більше кислу капусту та горох або фасолю, або біб* (І. Нечуй-Левицький).

У сучасній українській мові всі ці назви страв з бобових можна вважати активними.

Капуста із свининою (капустка з свининою). Ця страва належить до тих, які мають описові назви. Вдалося виявити її у двох авторів: *Вже й борщику поїсть, капустки з свининою забажа, і вже часом і всміхнеться як чому* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Взяла найбільший горнець, який лише був у неї в хаті і в якому на пущення варила завсіді капусту зі свининою, наповнила його дрібненькою, неначе ситом пересіяною землею, перемішала її з насінням і засівала на двох грядках на розсаду* (О. Кобилянська). У сучасній українській кухні страва збереглася, однак для її номінації мові зараз часто використовують запозичену лексему *рагу*.

Шпундра. Укладачі академічного словника зафіксували таке значення лексики: «Піджарена з цибулею свинина та буряки, що відварюються в буряковому квасі» [15, XI, с. 527]. Так само слово тлумачиться і в словнику Б. Грінченка [16, IV, с. 511]. Назву страви зафіксував український дослідник М. Маркевич: «Взять свиной грудины, поджарить съ лукомъ на сковородѣ, положить муки, залить буряковымъ квасомъ, нарѣзать в видѣ шпека буряковъ вместе съ грудиною положить въ горшокъ и сварить» [1, с. 164]. Слово має затемнену етимологію, запозичене з невідомого джерела [18, VI, с. 467]. Назву цієї страви вдалося знайти тільки в одному творі: *Був борщ до шпундрів з буряками...* (І. Котляревський). У сучасній мові належить до пасивної лексики.

Висновки.

Отже, аналіз назв на позначення других страв, зафіксованих у текстах української літератури XVIII-XIX ст. дозволяє зробити такі висновки.

1. Ця лексико-семантична група ділиться на такі лексико-семантичні підгрупи: «Назви страв із вареного тіста», «Назви страв із яєць», «М'ясні страви», «Назви других страв із круп», «Назви других страв із плодів овочевих культур».

2. Лексико-семантична підгрупа «Назви других страв з круп» містить 8 одиниць: *каша, мамалига, пугря, тетеря, голубці, кулеша, зубці, рябко*.

Найчастіше використовували назву *каша* (11 авторів); значно рідше *мамалига, пугря* (3 письменники), *тетеря, голубці* (2 автори); *кулеша, зубці, рябко* зафіксовано по 1 разу.

3. Лексико-семантична підгрупа «Назви других страв із плодів овочевих культур» містить 7 одиниць. Найчастіше використовували назви *картопля* (5 письменників), *бараболя* (3 автори); *квасоля (фасоля)* (3 письменники); *капуста із свининою (капустка з свининою)* (2), *горох* (2); *шпундра, боби* виявлено в одному творі.

4. Від деяких назв утворилися демінутиви: *кашка, кулешка, мамаличка, картопелька, капустка*. Жодної аугментативної форми не зафіксовано.

5. 8 назв, 54 %, є активними в сучасній українській мові: *каша, мамалига, голубці, картопля, квасоля (фасоля), капуста із свининою (капустка з свининою), горох, боби*.

5 назв, 33 %, відносяться до пасивної лексики, що дозволяє вважати їх історизмами: *зубці, пугря, рябко, тетеря, шпундра*.

2 назви, 13 %, – діалектизми: *бараболя, кулеша*.

Принагідно зазначимо, що письменники аналізованого періоду не використовували такі назви других страв з круп і плодів овочів: *манка, перловка*,

плов, пюре, рагу. У «Словнику української мови», укладеному в 1970-1980 рр., ці лексеми присутні. Це дозволяє зробити такі припущення: 1) українці раніше не готували кашу саме з цих круп (манної, перлової) або готували, але називали цю страву загальним словом *каша*; 2) відбувалось активне запозичення у XX ст. назв других страв з інших мов. На користь першого припущення можемо наве-

сти приклади ще деяких назв, які не зафіксовано в тлумачному словнику, але їх активно використовують українці в усному мовленні: *вівсянка, гречка, пшонка*. Отже, в сучасній мові досить активно творяться нові слова на позначення других страв.

Перспективним вважаємо подальший аналіз назв страв і напоїв у творах українських письменників.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ:

Вор. – воронезьке; гр. – грецьке; діал. – діалектне; *ест.* – естонське; лат. – латинське; лит. – литовське; лтс. – латиське; мол. – молдовське; *ниж.* – нижегородське; *новорос.* – новоросійське; псл. – праслов'янське; рум. – румунське; суф. – суфікс; твр. – тверське; уг. – угорське; *юж.* – південне.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Маркевич М. Простонародная кухня, десертъ и напитки. *Обычаи, повѣрья, кухня и напитки малоросіянъ*. Київ, 1860. С. 160–171.
2. Чубинський П. Пища Малоруссовъ. *Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим Обществом* : [в 7 т.]. Санкт-Петербургъ, 1872–1878. 1877. Т. 7. С. 433–448.
3. Гнатюк В. Народна пожива і способ її приправи. *Матеріали до українсько-руської етнології* / за ред. Хв. Вовка. Т. I. Л., 1899. С. 96–110.
4. Борис Л. М. Динаміка тематичної групи лексики їжі та напоїв у буковинських говірках : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Чернівці, 2015. 330 с.
5. Ганудель З. Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини. Т. 1. Назви страв, посуду і кухонного начиння. Братислава – Пряшів : Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі, Відділ української літератури в Пряшеві, 1981. 211 с.
6. Гоца Е. Назви їжі і кухонного начиння в український карпатських говорах : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ. 2001. 466 с.
7. Загнітко Н. Г. Назви їжі, напоїв у східностепових говірках Донеччини : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Донецьк, 2011. 19 с.
8. Вешторт Г. Названия пищи в говорах Полесья. *Лексика Полесья : материалы для полесского диалектного словаря* / отв. ред. Н. Толстой. Москва : Наука, 1968. С. 366–415.
9. Волошинова М. Загальні назви їжі в українських східнослов'янських говірках. *Science and Education a New Dimension: Phylology*. Vol. 4. 2013. С. 103–108.
10. Оскірко О.П. Назви їжі та напоїв у східноподільських говірках: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Умань, 2018.
11. Різник В.П. Назви їжі та кухонного начиння в говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 2017. 21 с.
12. Турчин Є. Загальні назви їжі в говорах української мови. *Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами* : тези доповідей / [відп. ред. Й. Дзендзелівський]. Ужгород, 1982. С. 114–116.
13. Яценко С. Назви продуктів харчування, страв і напоїв в українській мові XIV–XVII ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2009. 20 с.
14. Вікторіна О.М. Назви перших страв в українській мові (на матеріалі творів письменників XVIII–XIX ст.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Серія «Філологія». 2021. 46. 24–32.
15. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970–1980. Т. I–XI.
16. Грінченко Б. Словарь української мови : у 4 т. Київ, 1907–1909. Т. 1–4.
17. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. / Вступ. ст. А.М. Бабкина, В.П. Вомперского. М. : Рус. яз., 1998. Т. 1–4. Наст. изд. воспр. изд. 1955 г., напеч. со 2-го изд. (1880–1882 г.).
18. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. Київ, 1982–2006. Т. I–VII.
19. Білецький-Носенко П. Словник української мови. Підготував до видання: Василь Німчук; Відп. ред. К. К. Цілуйко. Київ : Наук. думка; Київ : АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. 1966. 419 с.
20. Коментар до «Енеїди» Івана Котляревського та його історія. URL: <https://Eneidahttps://cutt.ly/HYt8dZV>

ОСОБЛИВОСТІ ПИСАНКАРСЬКИХ НОМІНАЦІЙ З ПОЗИЦІЙ ЕТИМОЛОГО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ

FEATURES OF PISANKAR NOMINATIONS FROM THE POSITION OF ETYMOLOGICAL AND CULTURAL APPROACHES

Дьячок Н.В.,

orcid.org/0000-0003-3949-3423

доктор філологічних наук, доцент,

професор кафедри загального та слов'янського мовознавства
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Датченко Ю.В.,

orcid.org/0000-0002-2276-4760

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри загального та слов'янського мовознавства
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Статтю присвячено дослідженню термінології писанкарства як мовного явища. Актуальність дослідження зумовлена тим, що термінологія писанкарства взагалі раніше не була предметом вивчення лінгвістики. Вибір теми статті зумовлений потребою опрацювання й опису писанкарських номінацій, які утворюють певний термінологічний простір цього виду мистецтва. **Метою** є культурологічний та етимологічний аналіз найменувань продукту писанкарської творчості. Дослідження цього спрямування покликане виявити особливості будови й змістовної організації аналізованих одиниць; етимологічний розгляд цих одиниць дозволить з'ясувати їхнє співвіднесення з відповідними твірними образами і найменуваннями – словами та / або словосполученнями, демонструючи характер їхньої ж появи в мовленні або в мові. Досягнення мети передбачає розв'язання таких **завдань**: надати дефініцію кожній досліджуваній номінації, визначити приблизний час і причину її появи, показати її вживання у контекстах, прокоментувати її структурні характеристики, які свідчать про певні етимолого-культурні особливості. **Висновки.** Лексичний арсенал на позначення предметів писанкарства свідчить про те, що кожна окрема номінація є одним із структурних різновидів номінативу з домінантою-словосполученням, елементами якої постають всі семантично тотожні одиниці, які ототожнюються на рівні словосполучення. Еліптичний та композитний універб, квазіуніверб маркують відповідний підтип структурних різновидів номінативу з домінантою-словосполученням, де семантично тотожна конкретному словосполученню одиниця постає універбалізованим (вербальним, словесним) еквівалентом саме відповідного словосполучення. Писанкарську лексику відносимо до такої, що входить до складу універбів або квазіунівербів у залежності від шляхів та хронології виникнення кожної досліджуваної одиниці в мовленні та мові. Перспективи подальших досліджень цієї тематичної групи слів полягають в аналізі аналітичних номінацій на позначення реалій писанкарства.

Ключові слова: термінологія писанкарства, писанкарська лексика, еліптичний універб, квазіуніверб, композитний універб.

The paper deals with the study of the terminology of Easter-egg painting (Ukrainian art of pysanka) as a linguistic phenomenon. The research topicality is stipulated by the fact that the Easter-egg painting terminology has not been a subject of linguistic study before. Selection of the paper topic is defined by the necessity to analyze and describe the Easter-egg painting nominations that make up a complete terminological space of this kind of art. The **objective** of the study is a culturological and etymological analysis of the nominations of the Easter-egg painting products. Studies of this area are aimed at identifying specific features of structure and content organization of the units under analysis; etymological consideration of these units will make it possible to specify their correlation with the corresponding creative images and nominations – words and / or word combinations, demonstrating the nature of their origin in speech or language. To reach the objective, the following tasks should be completed: to define each analyzed nomination, to identify approximate time and cause of its origin, to demonstrate its use in the contexts, and to comment on their structural characteristics that show certain etymological and cultural features. **Conclusions.** A lexical inventory denominating the objects of Easter-egg painting testifies that each certain nomination is one of the structural varieties of nominathemes with a dominant word combination, which elements are represented by all semantically identical units, being identified at the level of word combination. Elliptic and composite univerb and quasiuniverb mark a corresponding subtype of structural varieties of a nominatheme with a dominant word combination where a unit, being semantically identical to a concrete word combination, is a univerbalized (verbal) equivalent of the corresponding word combination. We include the Easter-egg painting lexis to the one belonging to univerbs or quasiuniverbs depending on the ways and chronology of the origin of each analyzed unit in speech and language. Prospects of further studies of this thematic group of words involve the analysis of analytical denominations for defining the Easter-egg painting realias.

Key words: terminology of Easter-egg painting, lexis of Easter-egg painting, elliptic univerb, quasiuniverb, composite univerb.

Постановка проблеми. Про культуру й традиції писанкарства писала велика кількість науковців – культурологів, теоретиків і практиків мистецтва, когнітивістів і навіть езотериків, що досліджували вплив символіки писанок на долю людей.

Сьогодні науковий простір, на жаль, не має спеціальних або прикладних системних досліджень писанкарської галузі, особливо це стосується етимологічного вмотивування найменувань оздоблюваних яєць, інструментів, за допомогою яких відбувається розпис тощо. В. М. Ткаченко зауважує на тому, що «сучасне українське писанкарство в етнологічній та історіографічній науці, на сьогоднішній день, не розроблено. Останні історіографічні дослідження з теперішнього писанкарства є наші роботи та публікація Н. Бендюк, що стосується окремо взятої території» [8, с. 333-338]. Саме ці факти формують актуальність проблематики нашого дослідження.

Культурологічні довідки відносять писанки до предметів українського народного розпису та вказують на те, що писанкою зазвичай вважають пташине (куряче, гусяче) яйце, оздоблене своєрідним національним орнаментом. Традиція писанкарства зумовлена стародавніми обрядами, пов'язаними з весняним циклом, розквітом землі. Філософська універсальна думка та загальне людське світосприйняття робить писанки притаманними культурам низки європейських народів, деяких народів Азії й Африки. Причому найперші пам'ятки зафіксовані третім тисячоліттям до н.е. Стосовно наших автентичних писанок треба зауважити, що вони з'явилися на тлі Трипільської культури. Розквіт писанкарства на наших теренах відносять до періоду поширення християнства у Київській Русі X–XIII сторіч. Це були розписні вироби в тому числі з кераміки.

Разом з культурологічними розвідками нині актуальним об'єктом дослідження постає лексичний склад мови, пов'язаний з мистецтвом писанкарства. Він є віддзеркаленням культурного досвіду не лише українського народу, але й інших народів слов'янського лінгвального простору. Писанкарська лексика, успадкована з давніх часів, збагачувалася кожним наступним поколінням мистців. Це було пов'язано з новими технічними прийомами, матеріалами й інструментарієм давнього ремесла, які потребували нової номінації чи переосмислення загальноновживаних слів.

Аналіз й систематизація лексики писанкарства має важливе значення для упорядкування української мистецької термінології, оскільки виявляє не тільки лексичне багатство української

мови, а й рівень розвитку ремесла, його історичні корені, місце й роль у системі традиційно-побутової культури українців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Велика кількість публікацій, присвячених народним промислам, зокрема писанкарству, допомагає зафіксувати й висвітлити понятійний апарат, що змінюється й уніфікується до сьогодні. Серед праць, присвячених історіографічним, культурологічним, технічним причинам та особливостям створення писанок, потрібно виділити дослідження В. Ткаченка (2015, 2017), Ю. Атаманюк (2016), Н. Біловицької (2016), Н. Пастернак (2017) та ін. Ці роботи дають максимально повне уявлення про історію писанкарства в різних регіонах України, про особливості оздоблення яєць з різних матеріалів; вони постають джерелом фактичного не лише культурологічного, але й лінгвістичного галузевого матеріалу.

Актуальність нашого дослідження зумовлена тим, що термінологія писанкарства взагалі раніше не була предметом вивчення лінгвістики. Вибір теми статті зумовлений потребою опрацювання й опису писанкарських номінацій, які утворюють певний термінологічний простір цього виду мистецтва. Саме систематизація термінології писанкарства є значущим складником формування світогляду, культурно-історичного життя народу. Вона постає підґрунтям укладання енциклопедії народного мистецтва, з одного боку, та упорядкування лексичного ладу української мови – з іншого. Термінологія, що лінгвально імплементує писанкарське мистецтво, водночас формує культурологічну й когнітивну картину світу народу. Це й зумовило потребу досліджувати одиниці мистецької термінології у лінгвокультурологічному аспекті.

Необхідно зауважити на тому, що терміни-номінації писанкарського мистецтва становлять різні тематичні групи у відповідності до функційних особливостей тих реалій, на позначення яких вони використані, наприклад: знаряддя, матеріали, готовий продукт, назви дій і процесів. Звісно, обсяг статті дозволяє докладне дослідження лише однієї з цих лексико-семантичних груп. Для аналізу було обрано назви писанок як ключових елементів тематичного поля писанкарства.

Постановка завдання. Отже, метою саме цієї статті є культурологічний та етимологічний аналіз найменувань продукту писанкарської творчості. Дослідження такого спрямування покликане виявити особливості будови й змістовної організації аналізованих одиниць; етимологічний розгляд цих одиниць дозволить з'ясувати їхню

співвіднесення з відповідними твірними образами і найменуваннями – словами та / або словосполученнями, демонструючи характер їхньої появи в мовленні або в мові. Досягнення мети передбачає розв'язання таких **завдань**: надати дефініцію кожної досліджуваної номінації, визначити приблизний час і причину її появи, показати її вживання у контекстах, прокоментувати її структурні характеристики, які свідчать про певні етимолого-культурні особливості.

Виклад основного матеріалу. Ми вже писали про найменування на зразок *писанка*, *крашанка*, *мальованка*, *крапанка*, *капанка*, *вишиванка*, *видутка* (*видуток*), *дряпанка*, *шкрябака*, *травленка* тощо, які «утворені шляхом універбації та / або внаслідок дії механізму аналогії. Тобто універбацію супроводжує явище лінгвальної аналогії, яке втілено в трансформованні форм граматичного роду гіпотетичних похідних. Зазвичай результати таких модифікацій розглядалися як квазіуніверби» [1].

Було з'ясовано, що формально слово будь-якої частини мови є лише однією з мовленнєвих втілень структурної за своєю природою мовної номінативної одиниці, яку в дослідженнях останніх років називають номемою. Ця одиниця, з одного боку, зреалізовується у мовленні не лише в слові, але й у аналітичних структурах, а з іншого – має за домінанту своєї мовленнєвої модифікації будь-яке моновербальне номінативне утворення. Тому ми припускаємо, що універби здатні репрезентувати два номінативні типи в мовній та мовленнєвій площинах.

Універбацію спочатку потрактовували як вияв синтетизму в словотворенні, за якого ті значення, що містять аналітичні конструкції, втілюються у синтетичній одиниці – слові-універбі. Досліджуване явище також визначали як появу слова на базі словосполучення, з яким воно, слово-універб, зрештою вступає в синонімічні відношення. «За такого підходу до універбації уналежнювали аббревіацію, субстантивацію, суфіксацію» [3].

Зміна обсягу поняття й, відповідно до цього, звуження значення терміну «універбація» призвели до такого визначення. Універбацією стали вважати «модифікування словосполучення у слово такого зразка, коли універб містить основу лише одного з компонентів словосполучення, за формою співвідноситься з одним словом, а за змістом збігався зі словосполученням» [3]. За цього розуміння сутність універбації полягає в утворенні простого слова на базі одного з компонентів аналітичного розчленованого найменування. У цьому значенні використовуються й інші терміни: семантичне стягнення, семан-

тична конденсація, компресія мотивувального словосполучення, що супроводжується втіленням його семантики у дієслівному дублеті, який отримано внаслідок афіксальної універбації (Ісаченко, Осипова, Р. І. Гафарова та ін.). Це явище схарактеризовано функційно, формально й семантично пов'язаними аналітичною та синтетичною одиницями, наявними в мовленні й тексті.

За новітнього розуміння (Н. В. Дьячок, О. С. Івко), універб як продукт універбації взагалі визначаємо як семантично і граматично тотожне словосполученню слово, яке відрізняється від словосполучення або збігається з ним у стилістичній площині, що постає, як і словосполучення, реалізацією однієї й тієї самої номінативи. Досліджувані слова мовленнєво й текстово втілюють номінативи, створені за моделлю «словосполучення + еліптичний універб».

Отже, низку одиниць писанкарського лексикону проаналізовано як універбалізовані еквіваленти словосполучення, тобто як синтетичну одиницю, яка виникла внаслідок універбального трансформовання словосполучення, має абсолютно тотожні словосполученню лексичне значення та синтаксичну функцію.

Утім, серед величезної кількості універбів у слов'янських мовах немає жодного, який би мав форму середнього роду, що заперечує ствердження про тотожність граматичного роду універба й головного елемента словосполучення. Всі іменникові універби експліковані формами чоловічого або жіночого роду. Ці форми утворилися внаслідок дії принципу граматичної аналогії, або вирівнювання граматичних форм.

Як було зазначено раніше «ключовим елементом писанкарського лексикону є лексема *писанка*» [1].

«Писанка, ки, ж.1) Пасхальное яйцо, расписанное разноцветными узорами. Чуб. VII. 385» [5, т. 3, с. 152].

В іншому витлумаченні *писанка* – «1) (зменшено-пестливе – *писаночка*) розмальоване великоднє куряче або декоративне, звичайно дерев'яне, яйце; розписується різноманітним орнаментом – геометричним, рослинним, тваринним; кожен колір у писанковому розпису має власну символіку; розписане яйце символізує джерело життя, усього живого; звичай розмальовувати писанки походить ще з дохристиянських часів; здавна писанки наділялися охоронними властивостями. *Село на нашій Україні – Неначе писанка село, Зеленим гаєм поросло* (Т. Шевченко);

2) сáнкi-писáнкi – розмальовані сани. *Ей через гору Галилейськую, там же мі біжат сáнки-писáнки* (Я. Головацький)» [7, с. 450-451].

Етимологічний підхід до найповнішого визначення цієї лексичної одиниці свідчить про те, що вона є універбом (квазіунівербом). По-перше, *писанка* має семантично тотожний аналітичний еквівалент – словосполучення *писане яйце*. Порівняймо: у болгарській мові «*Светла Ракишева участва със свои писани яйца в изложбата на Етнографския музей, която се провежда за втори път*» [<https://e-vestnik.bg/3748/писано-яйце-за-великден/>]; у російській мові «*Хохочут неудержимо. – Писаное яичко... – Пегой... – Али цаловался, барин, с кем?*» [А. С. Серафимович. Скитания (1913); http://processing.ruscorpora.ru/search.xml?sort=i_grtagging&lang=ru&startyear=1988&text=lexform&req=писаное&endyear=2008&mode=main&env=alpha&nodia=1&p=1]; «*То есть писанка, которою цацкаются, да поцацкавшись, другому отдают, как писанное яичко на Велик День*» [Н. С. Лесков. На ножах (1870); http://processing.ruscorpora.ru/search.xml?env=alpha&mycorp=&mysent=&mysize=&mysentsize=&dpp=&spp=&spd=&mydocsize=&mode=main&sort=i_grtagging&lang=ru&nodia=1&text=lexform&req=писанка]; «*С отличным искусством разрисовывала к Велику-дню писанки и непостижимым для меня чудом умела сберегать надолго от порчи огромные вороха крашеных яиц, приносимых священнику его прихожанами на поклон о святой неделе*» [О. М. Сомов. Сватовство (1831); http://processing.ruscorpora.ru/search.xml?sort=i_grtagging&lang=ru&startyear=1984&text=lexform&req=писанки&endyear=2004&mode=main&env=alpha&nodia=1&p=1]. По-друге, етимологічні довідки свідчать про те, що ця одиниця має первинне значення «писане – мальоване яйце», яке спостерігалось ще до появи вторинного значення дієслова *писати* «зображувати графічні знаки, літери» [9, т. 4, с. 376], і утворився іменник *писанка* не від дієслова *писати*, а від дієприкметника *писаний*, який, вочевидь, вживався у словосполученні *писане яйце*, яке зрештою стало сталою аналітичною номінативною конструкцією – фразеологізмом [1].

Як раніше зазначалося в працях Н. В. Дьячок та О. С. Івка [3], універбації протиставлена квазіунівербація, тобто утворення універбів за аналогією. Утім, потрібно розрізняти квазіунівербацію й механізм аналогії, що супроводжує універбацію.

Основною ознакою квазіунівербації вважається відмінність граматичного роду головного слова вихідного словосполучення й універба. Але точність визначення того чи того явища залежить від послідовного аналізу походження кожного з універбів, особливо визначення часу

його походження порівняно з часом походження відповідного йому словосполучення. Якщо словосполучення існувало в мові / мовленні ще до появи універба, а його поява зафіксована в текстах пізніше, то спостерігаємо явище універбації, разом з яким діє принцип аналогії, що змінює граматичний рід універба, включаючи його до розряду найбільш розповсюджених з позицій родової належності універбальних форм. Яскравим прикладом цього і постає універб *писанка*: це слово виникло пізніше, ніж словосполучення *писане яйце* (про що красномовно свідчать джерела), а тому є його словесним еквівалентом; зміна середнього роду головного слова словосполучення на жіночий рід універба зумовлена наявністю в мові більшості слів зі спільною структурою саме жіночого роду. Отже, тут спостерігаємо унікальну комбінацію явищ універбації й аналогії, що суттєво відрізняє їх від квазіунівербації. Наприклад, *яйце з бісеру – бісерівка*, *вощене яйце – воценка*: «*Бісерки або бісерівки виготовляються різними шляхами. Сире яйце видувають, просушують і натирають восковою свічкою. Потім запалюють свічку, підчеплюють голкою бісеринку та, потримавши секунду-дві над полум'ям, швидко прикладають до яйця. Нагріта бісеринка надійно приклеюється до воску. Такі бісерки називають йще восківки*» [<https://www.kaniv.net/news.php?p=909>]

Зовсім інший шлях розвитку має низка слів, що також належать до писанкарського лексикону. Всі вони утворені за «універбальною» моделлю від прикметників та не є універсами у класичному їх розумінні. Про це свідчить відсутність відповідних їм словосполучень, а також гіпотетична можливість появи цих словосполучень на базі дериватів (квазіунівербів), побудованих за аналогією до універбальної моделі. Універсальність цієї за своєю сутністю квазіунівербальної моделі зреалізовується в інших одиницях досліджуваної лексики на зразок

лінивий – лівка: «*Це авторська назва декору, дуже поширеного зараз – термальні наліпки. Одягається така наліпка на яйце як сорочечка, і в ложці опускається в окріп*» [<https://www.kaniv.net/news.php?p=909>];

кам'яний – кам'янка: «*дійшли до нас і яйця з каменю – кам'янки з часів неоліту, їм по 7 тисяч років*» http://uahistory.com/topics/language_fun/5188;

солом'яний – сламенка: «*Великодні яйця, візерунки яких роблять із солом. Цю традицію започатковано в Чехії та Словаччині, останнім часом опановують в Україні та інших країнах Східної*

Європи» https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B5%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%94_%D1%8F%D0%B9%D1%86%D0%B5 тощо.

Певна кількість одиниць, що номінують об'єкти писанкарства, є композитними універбами. Особливості їх утворення полягають у тім, що еквівалентність спостерігається між комплексним словосполученням та складним словом – композитом. Наприклад,

скоро писані яйця – скорописанки: «Скорописанки. Виготовлялися на основі гіпсових форм, що на них наносився переважно шаблонний орнамент. На Волині скорописанками називали великодні яйця, на яких відсутні основні лінії, а вималюваний лише сам орнамент» <https://vseosvita.ua/library/velikden-svato-primirennia-i-voskresinna-424611.html>;

*яйце з бісеру й воску – восково-бісерка: «Але є ще один цікавий спосіб декорування яєць: прикрашання бісером. Яйце покривали тонким шаром білого воску, поверх якого викладали бісером різноманітні узорі. Замість бісеру використовували шматочки кольорового скла та фольги. **Восковки-бісерки** виготовляли виключно у монастирях...»* <https://e-kolosok.org/iryna-savchuk-voskovky-biserky-abo-monastys-ki-iajtsia/>

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, лексичний арсенал на позначення предметів писанкарства свідчить про те, що кожна

окрема номінація є одним із структурних різновидів номінативу з домінантою-словосполученням, елементами якої постають всі семантично тотожні одиниці, які ототожнюються на рівні словосполучення. Еліптичний та композитний універб, квазіуніверб маркують відповідний підтип структурних різновидів номінативу з домінантою-словосполученням, де семантично тотожна конкретному словосполученню одиниця постає універбалізованим (вербальним, словесним) еквівалентом саме відповідного словосполучення.

Мовленнєвими та текстовими репрезентантами базових номінативних одиниць, або результатами мовленнєвої номінації, вважають слова-синтагми, прості й комплексні глоси, модифікації відповідних номінативу у різних термінологічних системах, а базовою одиницею мовної номінації – номінативу – абстрактну мовну одиницю, що реалізується у синтетичних та аналітичних формах. До того ж у контексті нашого дослідження дублетами однієї номінативу постають словосполучення та семантично й граматично тотожне йому слово.

Писанкарську лексику відносимо до такої, що входить до складу універбів або квазіунівербів у залежності від шляхів та хронології виникнення кожної досліджуваної одиниці в мовленні та мові. Перспективи подальших досліджень цієї тематичної групи слів полягають в аналізі аналітичних номінацій на позначення реалій писанкарства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Датченко Ю. В., Дьячок Н. В. Особливості утворення назв писанок в українськомовній традиції. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Філологія». Вип. 87. 2020. С. 9–15.
2. Дьячок Н. В. Основы универбации: структурно-семантический критерий. Слов'янськ. Вид-во Б. І. Маторіна, 2019. 346 с.
3. Дьячок Н. В., Івко О. С. Материалы к словарю универбов современного русского языка. Издание дополненное. Слов'янськ. Вид-во Б. І. Маторіна, 2020. 492 с.
4. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник. НАН України, Ін-т українознавства ім. О. Потебні. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
5. Словарь української мови: в 4-х тт. / За ред. Б. Грінченка. К., 1907–1909. Т. 3.
6. Словник української мови: в 11 тт. АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка. 1970–1980. Т. 6.
7. Ткаченко В. Релігійний символ Великодня – писанка – в архівних джерелах початку ХХ століття з Овруччини. Наукові записки з української історії. Збірник наукових статей. 2015. Випуск 36. С. 47–53.
8. Ткаченко В. М. Сучасне писанкарство: до історіографії питання. «Young Scientist». № 8 (48). August, 2017. С. 333–338.
9. Етимологічний словник української мови. Київ: Наукова думка, 2003. Т. 4. 653 с.

ІНФОРМАТИВНІСТЬ КОМЕНТАРІВ У ДІАЛЕКТНИХ ТЕКСТАХ

INFORMATIVENESS OF COMMENTS IN DIALECT TEXTS

Коваленко Н.Д.,

orcid.org/0000-0002-7810-1982

доктор філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Аналіз фразеологізмів українських говорів, з'ясування процесів їх утворення та побутування, території поширення, причин варіювання, втрати активності чи активізації у мовокористуванні, їхньої ролі як знаків мови у зв'язних текстах усного мовлення, можливостей проектувати культурно-національні коди народу нерідко ускладнене суперечливою природою цих одиниць, взаємодією багатьох чинників, а також особливостями мотивацій фразем.

В останні десятиріччя завдяки технічним можливостям фіксації усного мовлення перевагу надають активному методу, коли є можливість обирати тематику розмови з носієм говірки для отримання необхідної інформації. Пошук найрезультативніших методик запису народної фразеології з різних територій, а також методології дослідження і пізнання просторового виміру фразеологізмів – ареалогічної складової у фразеології підтвердив, що бажаної інформативності у фіксуванні спектра вживань і значень фразеологізмів можна досягти завдяки використанню *методу автокоментування*, коли респондента просять прокоментувати значення лексеми – компонента фразеологізму. Найбільш інформативним для фіксації та опису фразеологічних одиниць є таке спілкування, коли респонденти, пояснюючи чи коментуючи значення слів-компонентів із «затемненою» семантикою або діалектизмів, намагаються якнайточніше передати всі відтінки значень, деталізувати, переконатися, що їх правильно зрозуміли.

Визначено, що результативнішими у формуванні емпіричної бази фразеології говірки чи групи говірок є матеріали коментарів саме значень слів-компонентів, а не записи, що базуються на доборі фразем за повідомленим значенням. Інформаторам складно пригадати ряд виразів, які вони знають, із запропонованим значенням і значно легше в комунікативній ситуації згадати вирази із наперед заданим конкретним словом.

Автокоментування в дослідженні фразеологізмів сприяє пізнанню їх формування, різноаспектного функціонування, визначення території поширення конкретної лексеми і фразеологізму з цим компонентом.

Ключові слова: метод автокоментування, говірка, діалектний текст, діалектне мовлення, фразеологічна одиниця.

Analysis of phraseological units of Ukrainian dialects, clarification of the processes of their formation and existence, distribution, causes of variation, loss of activity or activation in language use, their role as signs of language in coherent oral texts, opportunities to design cultural and national codes of the people are often complicated by the contradictory nature of these units, the interaction of many factors, as well as the motivations of phrasemes.

In recent decades, due to the technical capabilities of oral speech recording, the active method is preferred when it is possible to choose the topic of conversation with the speaker to obtain the necessary information. The search for the most effective methods of recording folk phraseology from different territories, as well as the methodology of research and cognition of the spatial dimension of phraseologisms – an areal component in phraseology, confirmed that the desired informativeness in fixing the range of uses and meanings of phraseologisms can be achieved through the use of *self-commenting method*, it is when the respondent is asked to comment the meaning of the lexeme – the component of phraseological unit. The most informative for recording and description of phraseological units is such communication when the respondents, while explaining or commenting on the meaning of the word components with "hidden" semantics or dialectisms, try to convey all shades of meanings in detail, to make sure that they are correctly understood.

It has been determined that the materials of comments on the meanings of the component words are more effective in forming the empirical base of the phraseology of a dialect or a group of dialects, rather than records based on the selection of phrasemes by the reported meaning. It is difficult for informants to remember a number of expressions that they know with the suggested meaning and it is much easier in a communicative situation to recall expressions with a predetermined specific word.

Self-commenting in studying of phraseological units contributes to the perception, multi-aspect functioning, determining the territory of distribution of a particular lexeme and phraseological unit with this component.

Key words: self-commenting method, dialect, dialect language, dialect text, phraseological unit.

Постановка проблеми. Із розвитком мовознавства, інших наук (суміжних і несуміжних) відбувається актуалізація одних методів та менше використання інших, їх взаємодоповнення чи навпаки – виокремлення.

Зростає значення і нових досліджень з діалектної фраземіки, яка накопичує образні вторинні номінації, варіанти вияву емоційно-експресивних станів, свідчить про специфіку мовної картини

світу етносу на різних мовних рівнях, має зв'язок з етнокультурою. Фраземіка говірок “безперервно живить фразеологію літературної мови багатством форм і влучністю змісту, варіантністю й синонімічністю, експресивно-емоційною насаженістю” [3, с. 5].

Розуміння важливого наукового значення інформації про говіркове мовлення, культуру та побут ареалів України в мовній реалізації спону-

кає нас до пошуків найрезультативніших методик запису народної фразеології від носіїв говірок, а також методології дослідження і пізнання просторового виміру фразеологізмів – ареалогічної складової у фразеології.

Аналіз досліджень. Кінець XX ст. – початок XXI ст. у мовознавстві вирізняється особливою увагою до вивчення проблем взаємозв'язку та взаємовпливу мови і культури етносу, а методологія ґрунтується на принципах антропоцентризму – дослідження ментальної й духовної сфери людини в поєднанні з мовою. У центрі уваги таких лінгвістичних досліджень знаходиться людина, яку розглядають як власне носія мовно-культурного надбання, а її знання і великий досвід, норми моралі й поведінки є визначальними для представника певної культури (праці Г.Л. Аркушина, П.Ю. Гриценка, В.В. Жайворонка, В.Л. Конобродської, Н.О. Руснак, В.Д. Ужченка, Д.В. Ужченка, Н.В. Хобзей та ін.). Окрім того, у сфері антропологічної парадигми виникають і нові міждисциплінарні науки (лінгвокультурологія, когнітологія та ін.).

Якщо лексика говорів української мови більшою мірою представлена в словниках та описана в наукових працях (монографіях, дисертаціях, статтях та ін.), то фразеологія діалектного мовлення потребує нових підходів, методів як збирання, так і аналізу емпіричної бази у зв'язку з особливостями власне фразеологічних одиниць.

Окрім методу пасивного спостереження (реєстраційного), в останні десятиріччя завдяки технічним можливостям фіксації усного мовлення перевагу надають активному методу, коли є можливість обирати тематику розмови з метою отримання необхідної інформації.

Постановка завдання. Завданням нашого дослідження є обґрунтування запропонованого методу автокоментування в записуванні та дослідженні фразеологізмів говіркового мовлення, що сприятиме пізнанню їхнього формування, різноаспектного функціонування, визначення території поширення, поповнення емпіричної бази української народної фразеології.

Виклад основного матеріалу. Методика дослідження мовних даних, здійснених на матеріалі діалектної фразеології, є системою дослідницьких етапів, спрямованих на виявлення смислових можливостей фразем, особливостей поєднання компонентів у творенні образності, рис діалектологічності та ін.

Метод суцільної вибірки лінгвістичних фактів уможливив урахування не тільки лексикографічний даних, а й матеріал, який знаходимо в ілю-

страціях до словникових статей. На особливу увагу заслуговують великі тексти-розповіді від носіїв говірок – цінний і достовірний матеріал для вияву народних образних вторинних номінацій, їх трансформацій, семантичних різновидів, діалектних рис.

Носій мови – людина мисляча, спостережлива, з досвідом і знаннями. А.М. Емірова наголошує, що фразеологія «покриває ті ділянки дійсності, які безпосередньо пов'язані з людиною, з її баченням, оцінкою реалій, із психічними особливостями особистості – пізнавальними процесами, емоційно-вольовою стороною психіки, індивідуально-типологічними особливостями тощо...» [4, с. 29-30]. У природному, невимушеному спілкуванні з респондентами можемо отримати максимально інформативний і достовірний матеріал для наукових досліджень. Саме для вивчення складу фразеологічної системи говірки важливо працювати не лише за питальником (найскладнішою методикою в цьому випадку), а будувати спілкування на неодмінному продукуванні носієм говірки великих текстів-спогадів, розповідей з неодмінними емоціями. Перевірено, що емоційно-експресивні спогади про життєві події (найбільш трагічні, чи навпаки найприємніші, радісні переживання, розповіді про дитячі та юнацькі роки) наповненні образністю, стилістично забарвленою лексикою, приказками, власне фразеологічними одиницями і стійкими порівняннями [1; 2].

Уміло використанні у спілкуванні, фразеологічні одиниці здатні концентрувати головну мету повідомлення, стисло й точно передавати емоційно-експресивний стан мовця, його враження про когось чи щось, ставлення та ін., характеризуються економічністю і точністю, надають мовленню колоритності й самобутності. Особливо це виявляємо у великих зв'язних текстах-розповідях носіїв говіркового мовлення, наприклад, у чорнобильських говірках: *Ка'н'ешно / ў нас на'род спе'ваў / у нас на'род спе'вучи // а йак с'да пере'їхали / дак с'у'да пере'їхали за 'н'іму с'тену заступ'іл'і / ўс'о об'рушило'с' / то там ўже во'ни повесел'аце / поспе'вайут' / атак'голо'ви' / л'уд'і не'хочут' пуд'і'мат' / весело / голо'ва не пуд'і'маєце / шо'род'іну 'к'інуў да при'їхаў с'у'да / голо'ва не 'хочет / не 'тол'ко спе'ват' / а не 'хоче пуд'і'маце* [4, с. 290]; у надсянських: *циганка ў'з'ала 'руку і гу'ворит / та'койе / с'а'койе / та'койе / с'а'койе / нагу'в'рила ц'і'лу 'куну ар'еш'тантіў / а 'д'і'учи'на не'дур'на / 'думайе су'б'і / то'жи не'п'раўда / шо ти гу'вориши?* [УГПЗН, с. 15]. Зауважимо, що складність відбору фразеологізмів для досліджень полягає

в опрацюванні великого масиву діалектних текстів, які представляють лише частину території побутування української мови. На сьогодні маємо опубліковані збірки текстів сучасних західнополіських говірок (Л.Г. Аркушин), середньополіських (П.Ю. Гриценко та ін.), буковинських (Н.О. Руснак та ін.), південноволинських (Н.Д. Коваленко, Б.О. Коваленко), середньонадніпрянських (Г.О. Мартинова та ін.), східнословобожанських (В.В. Леснова) та ін.

За результатами нашої дослідницької роботи, бажаної інформативності у фіксуванні спектра вживань і значень фразеологізмів можна досягти й завдяки використанню *методу автокоментування*, коли респондента просять прокоментувати значення лексеми – компонента фразеологізму. Найбільш інформативним є таке спілкування, коли респонденти, пояснюючи чи коментуючи значення слів із «затемненою» семантикою або діалектизмів, намагаються якнайточніше передати всі відтінки значень, деталізувати, переконатися, що їх правильно зрозуміли. Такі матеріали є надзвичайно показовими, тому що дані будуть стосуватися не тільки формальної структури, значення, ступеня яскравості конотативного складника, семантики фразеологізмів, їх шкали за градацією, а й буде часова характеристика: давно, колись чули, розказували старші люди, як була маленькою тощо.

На території Тернопільської, Чернівецької, Вінницької та Хмельницької областей, що представляють сучасні надністрянські, буковинські, подільські та південноволинські говірки, було апробовано методику збирання матеріалу – автокоментар, коли інформаторів просили пояснити значення запропонованих слів (компонентів фразем). Це уможливило визначення території поширення конкретної лексеми і фразеологізму з цим компонентом. Наприклад, через пояснення інформантами значення лексеми *кубіта* вдалося не тільки зафіксувати спектр оцінних значень слова, а й виявити фразеологізми: у західноподільських говірках – ну / *дуже* така прозивайуца / *йакшо йакас* *дуже* *зруба* / *куб'іта* / або *йе ї* таки села / *шо нав'іт так по доброму говора* / *але* *куб'ітко* / *ну / продайеш ти шос' до л'убойі* *ж'інки* *куб'ітко* / *чому се ви продайете* так допус'тім *перец* чи *вап'но* / *чи ше шос' так шо називайут* *куб'ітко* / *йе* та'к'і села (с. Косиківці Новоушицького р-ну Хмельницької обл.); *куб'іта* / *ну то тайак* *йже* *прожила* *ж'інка* // *така* *к'убіта* // *ж'інка* *така* *шо йже* *старица* (с. Чабанівка Кам'янець-Подільського р-ну); *то така* *поўна* *ж'інка* (с. Великий-Ходачків Козівського р-ну

Тернопільської обл.); *се* *ж'інка* / *гарна* *ж'інка* (с. Чанків Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.); *ко'б'іта* *то така* *широка* *пан'і* / *господин'а* / *така кри'єлата* *ж'інка* *в т'ї* / *широк'ї* *с'п'їд'ниц'ї* / *то на нейі* *ка'зали* *ко'б'іта* (с. Сатанів Городецького р-ну Хмельницької обл.). Записи автокоментарів до слова *кубіта* в деяких населених пунктах уможливили запис фразеологізмів, наприклад, у тексті з говірки с. Романівка Тернопільського р-ну – *авон* *Жен'ка* *Во'л'унчина* / *во'на* *й'м'їіе* *й'с'ако* / *і* *с'уді* *і* *туди* – вжито фразеологізм *і* *с'уді* *і* *туди* на позначення працюючої та енергійної жінки, яка береться за будь-яку роботу; за фразеологічним словником української мови, *і* *туди* *і* *сюди* декодифікують 'то в один, то в інший бік, то назад, то вперед; в різні місця, в різних напрямках' [ФС, с. 903].

У східноподільській говірці записано: *куб'іта* *це йже* *така* *стара* / *стара* *йак* *ко'нака* (с. Івча Літинського р-ну Вінницької обл.), де побутує фразеологізм *стара* *як* *коняка* на позначення жінки похилого віку; зауважимо, що фразеологічний словник української мови фіксує лише *стара* *лисиця*, *пісня*, *торба* [ФС, с. 858].

Цінним для української діалектології є поповнення емпіричної бази даних про вживання і поширення фразеологізмів і їх компонентів, визначення чи збігаються ці території, які лексеми вийшли з ужитку, мають «затемнену» семантику, але можуть вживатися у сталих виразах та ін. Більшість респондентів можуть пояснити значення запропонованого слова і для уточнення семантичних відтінків навести приклад фразеологізму, наприклад: *шушлавок* – *мало* *зе'р'на* *на кача'н'і* // *п'ішоў* / *малий* *йак* *шушлавок* (с. Бережанка Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.); *кубіта* – *молодиц'а* *ви'лика* / *от* *молодиц'а* *йак* *ко'пиц'а* чи *куб'іц'а*; *буча* – *б'йуца* / *кажут'* *от наб'ралос'а* *д'і'йчат* *купа* *і* *хлопц'і'й* / *і* *кажут'* / *сто'йала* *ц'іла* *буча* *йже* / *каже* *порос'хдилис'а* *і* *билис'а*; *пика* – *глат'ка* / *така* *йгу'дована* / *шо аж* *блишчит'* *ц'а* *ника* // *може* *ш* *мен'ше* *йїсти* *т'рохи* (с. Западинці Красилівського р-ну Хмельницької обл.); *каня* – *кан'а* *видно* *п'ташка* *йакас'* / *це* *не* *ворона* // *каже* *с'іла* *йакас'* *кан'а* *на* *дошч'* (с. Станіславівка Віньковецького р-ну Хмельницької обл.); *блуд* – *блуд* / *заблуд'иц'і* / *блуд* *йче* *ни'с'а*; *довбня* – *молот* / *те'бе* *і* *до'бнейу* *не* *доб'йеш* / *крепкий*; *кирпа* – *н'іс* / *ди'вис'* *но* *йак* *кирпу* *гне* / *гор'дуйе* / *зазна'йец'а*; *тупий* – *дур'ний* / *ту'пий* / *ту'пий* *йак* *си'б'ірс'кий* *вал'анок* (с. Кочубіїв Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.); *дрімота* – *коли* *хоче* *ц'а* *сп'ати* / *оч* *і* *закри'вайуца* / *кажутн* *паладр'імота*;

защпори – *це коли змерзла ў руки тожсе кажут зайшли зашпори*; обух – *це с сокири другий б'ік / не там де остре / а йак то кажут йак обухом по голов'і* (с. Розсоша Хмельницького р-ну Хмельницької обл.); віл – *в'іл / се тожи такий йак ко'рова / йак то та'к'і / волами колис' о'рали / ти ўпертий йак в'іл' кажси*; коник – *кон'і йе так само / а може бути коник такий шо с'качи / кажси ти скачиш йак житн'ий коник / комаха та'ка так* (с. Худіївці Борщівського р-ну Тернопільської обл.).

В інших випадках комунікативного контакту спостерігаємо спочатку покликання на фразеологізм, а вже далі роз'яснення запропонованого слова, наприклад, у с. Розсоша Хмельницького р-ну: нюні – *ропустиў н'ун'і / коли плаче л'удина кажут*; пелена – *заступила оч'і йак кажут пел'лина / ту'ман*; сліпи – *кажут зал'аў сл'іпи / ну це 'оч'і чи йак*; стусан – *це по'л'учиў стуса'на / ну / коли х'тос' ўдариў ти'бе кула'ком*; скрута – *кажут жи'вут ў скрут'і / коли жи'вут так б'іднен'ко*; невидальце – *це шос' та'ке кажут там по'думайеш не'видал'це бабине та'рахкал'це / шо шос' там дуже л'уб'іме чи йак*; диби – *ну кажут шо то ко'рова чи к'ін' стали на диби / на задн'і ноги н'іби так н'ідне'с'лас'а*; у говірці с. Худіївці Борщівського р-ну Тернопільської обл.: глудз – *шо ў тебе глудз'іў ни'ма / розум*; збиток – *шо то йи' збиток / д'іти робл'а збитки / пус'туйут*; гемба – *о на'дула гембу / губу*.

Інформативність як основна категорія в діалектному зв'язному мовленні виявляється в несподіваному коментуванні семантики фразеологізму без пояснення значення запропонованого слова: лясі – *точе л'аси / балакати*; дурник – *а грайе дурни'ка / а ти шо грайеш дурни'ка / ну тої та'ки дужи дурний грайе мудро'го*; памороки – *кажут по'мурики прибиў / це йа'кас' ўт'рата св'ідомос'т'і чи шо*; дьор – *дати д'ору / т'ікати* (с. Розсоша Хмельницького р-ну); грань – *че'р'вона йак гран' / жарко* (с. Бережанка Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.); сич – *на'дуўс'а йак сич / стаў при'дн'іче'ним*; джос – *давати д'жосу / т'ікати* (с. Кочубіїв Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.); чіп – *ч'ін / за'с'іў йак ч'ін / не' хоче йти в'ід гост'ей*; галас – *з'д'ійн'али галас / се балакайут ба'гато л'удей / говорут то значит' з'д'ійн'али галас* (с. Худіївці Борщівського р-ну Тернопільської обл.).

За результатами експерименту з використанням методики автокоментування виявлено випадки, коли респондент не знає значення слова, але згадує сталий вираз із ним або здогадується про

значення компонента фразеологізму, наприклад: мацьок – *ни'е з'найў / на'клала мац'ка чи шо*; хармани – *то це таке'го / сл'л'етн'і йа'к'іс' / пле'тут харма'ни* (с. Деркачі Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл.); хармани – *може / шо ти пле'теш хар'мани* (с. Западинці Красилівського р-ну Хмельницької обл.).

Деякі носії говірки одразу згадують фразеологізм із запропонованим словом, тобто їм складно пояснити всі семантичні відтінки лексеми в описовій формі, наприклад: тямка – *от ти не' майеш т'амки / ўчис'а виш'івати / а ти кажес'и / шо не' може'и т'амити / та'ко голку бе'ри / т'рохи запам'ятай і буде'и знати*; витрішки – *це / зроби шос' там ўдома / н'і / бо йа на витр'ішки н'іду // а д'іўчата там на ве'с'іл'і чи ў к'луб'і / музика г'райе // куди йдеш? / на витр'ішки*; пелька – *накласти пел'ку / ўже так наклала пел'ку ц'у / шо не' можу дихнути* (с. Западинці Красилівського р-ну Хмельницької обл.); шимко – *шимко ў голо'в'і / не'посид'учий*; диби – *дипки / ди'би / стаў на диби / н'ідн'атис'а* (с. Кочубіїв Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.); мумія – *ходить' йак та мум'ія / худий*; баран – *ох' кажси ти тупий йак баран / н'іц не з'найеш / баран то тва'рина*; хармани – *ти / кажси / ме'н'і не' пли'ти хар'мани / се та'к'і не'би'лиц'і*; чепуха – *че'пу'ха / о ти кажси говориш че'пу'ху / се значит не'п'раўда*; кирпа – *кажси ти ни'дри кирпу догори / н'іс* (с. Худіївці Борщівського р-ну Тернопільської обл.); блекота – *каже най'ілас'а бле'коти / рас'т'ен'іє таке; ну / шимко це йак / кажут / шо ти грайеш шим'ка / йак тої ка'заў / називайуц'а / прозивайуц'а / йак кажут шо ти там та'кий / не та'кий / шим'ко* (с. Розсоша Хмельницького р-ну).

Визначено, що результативнішими у формуванні емпіричної бази фразеології говірки чи групи говірок є матеріали коментарів саме значень слів-компонентів, а не записи, що базуються на доборі фразем за повідомленим значенням. Інформаторам складно пригадати ряд виразів, які вони знають, із запропонованим значенням і значно легше в комунікативній ситуації згадати вирази із наперед заданим конкретним словом. Наприклад, під час експедиції нам вдалося записати велику кількість фразеологізмів (не завжди із тлумаченням семантики) лише на прохання прокоментувати деякі слова, наприклад: більмо – *йак б'іл'мо на воц'і* (с. Кочубіїв Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.); шимелик – *ў голо'в'і не' хва'тайе* (с. Бережанка Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.); хорт – *худий йак хорт* (с. Жердя Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.); бісики –

кажут ^б'ісики на^пали; дур – кажут ^{на}нав дур; лямка – кажут ^т'агне ^л'амку шос'ро^бити; клепка – це ^у голо^в'і не^{ма} клепки кажут; в'язи – скру^ти^у ^у'йази кажут; гаман – кажут / шо на^б'іу те^{бе} йак ^гамана (с. Розсоша Хмельницького р-ну Хмельницької обл.); балухи – ^{ка}жи / шо ^витр'ішчи^у ^очи йак ба^лухи; банделюхи – о ^гнут банди^л'ухи ^{ка}жи; бісики – ох ^{ка}жи / так ^у теби в о^чах ^б'ісики с^{ка}чут; балачка – ну ми ^уже з то^бо^у ба^лачки за^вели; гармидер – о з ^д'ін'а^ли гар^миде^р ^{ка}жи; гаман – ^{ка}жи б^йут ти^ебе йак ^гамана; дур – ^{ка}жи то^б'і дур ^у голо^в'і; дурійка – то^жита^л'ке/ти^ебе^ду^р ^й'каби^ереси; клепка – шо ^у тебе клепки не^{ма} ^у голо^в'і (с. Худіївці Борщівського р-ну Тернопільської обл.).

Цікавими для досліджень не тільки у фразеології, а й у когнітивній лінгвістиці, психо- та етнолінгвістиці, інших суміжних напрямках будуть дані, отримані внаслідок автокоментування носіїв говірки, про особливості сприймання деяких дієслів, у поясненні значення яких, на перший погляд, немає труднощів, але спостерігаємо асоціативний зв'язок, «пригадування» інформантами сталих виразів, частовживаних, зрозумілих і «знайомих». Наприклад, у говірці с. Кочубіїв Чемеровецького р-ну Хмельницької обл. мовці так пояснювали значення дієслів: нахв'ятатися – нахв'ятатис'а ^за^йчик'і^у / на^братис'а ^іскор в'ід с^варки (зварювання); пороти – по^роти ^гар'ачку / ^л'істи по^пере^д бат'ка ^у ^пекло; пошився – по^ши^ус'а / по^ши^ус'а ^у ^дурн'і / по^па^ус'а; прикусити – при^ку^сити ^й'а^зика за з^уба^ми / по^мо^учати; природи – ^н'іби при^р'іс до ^л'ішка; спочивати – ха^й спо^чи^вайе з ^Богом / так го^вор'ат' про по^мершого; опуститися – з ^і'їти нан'івец'; перегинати – не^пере^си^л'на^й ^палку / не^пере^си^л'бу^вати; переливати – пере^си^л'вати с пу^стого ^у по^рожн'е; підсунути – ^п'іт'сунути сви^н'у / фал'ш; підточити – шо^б ко^лмар'носа не^п'іт:о^чи^у / шо^б ^усе бу^ло іде^м'ал'но з^роблино; нести – т'а^гнути / не^сти / т'а^гнути ^ц'ілу ^л'амку / ^ус'і ^д'іла одно^часно ро^бити; блискати – ма^йачити / не^п ма^йач ^пере^д о^чима.

Вербальна комунікація засвідчила випадки намагання мовцями розтлумачити слова, які здебільшого вживаються тільки у складі фразеологізмів, саме орієнтуючись на загальну семантику виразів, наприклад: гемба – го^лова чи йак / ^{ка}жут' шо за^дерла ^гембу іде (с. Розсоша Хмельницького р-ну); помело – ^й'а^зик / ^у тебе ^й'а^зик ^й'ак по^{ме}'ло / пу^сто^мел'с^те^вувати; стоп-сигнал – в'ін так по^т'р'ібе^н ^й'о^му / ^й'ак ^за^йц'у сто^п с'і^гнал / ба^йду^ж'іс'т'; хрпак – хр^а'пак / хр^о'п'ін'а / да^вати хр^а'п^а'ка (с. Кочубіїв Чемеровецького р-ну); гаман – б'ідовий / б^йеш ^й'ак ^гамана (с. Жердя Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.).

Мовленнєва майстерність інформанта виявляється і в доборі кількох фразеологізмів (два і більше) до пропонованого слова, наприклад: памороки – ^{ба}ки / за^би^у ^{ба}ки / за^гово^ри^у ^зуби (с. Жердя Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.); клепка – не^п ^виста^чайе клепки в голо^в'і / не^п ^спо^у'на ^розу^му (с. Худіївці Борщівського р-ну Тернопільської обл.). Зауважимо, що більше таких прикладів нам вдалося зібрати на основі опублікованих збірок великих зв'язних текстів з різних українських говорів, наприклад: буковинські говірки – на^зби^ра^у ^по^уну ^пазуху ^гру^шок та так си на^йі^у / шо ^чериво с^тало ^й'ек ^бубен / ^можна бу^ло ^блохи ^бити [БГ, с. 335]; чернобильські – от то^д'і те^й чо^лов'ег з^найе / шо ^у ^й'ого та^к'і^у ^оч'і^н не^п ^хо^рош'і^у ^і'йе / і ^й'он і ^н'і^чого не^п ^дума^о'йе / ^н'і^чо / а^о ^п'росто / то^а'к'і^у ^оч'і^н // бу^в'а^о'йу^т ^бол'ш^і'нст'во ^у тих ^оч'і^н та^к'і^у ^по^ганийе [ГЧЗ, с. 69], порівняймо: у фразеологічному словнику української мови *поганий (лихий) на око (на очі)* – у народних уявленнях, людина, що поглядом може зурочити, завдати шкоди [ФС, с. 656]; західноподільські – бо ^й'ак не^п по^солиш / ^тому бу^де шо ^в'і^тром ^чути / не^п ^буде ^н'і ^укусу ^н'і ^у голо^в'і ^н'і ^у ^писку / во та^к'і ^д'ела; ^лист'ачка ки^дати дл'а пахно^ти / шо^б ^й'а^кис' ^боршч не^п ^чу^у ^в'і^тром / ^али шо^би ^боршч ^й'а^кис' та^к'ий бу^у / шо^би ^й'е^го з ^ане^т'і^том по^і'йсти / шо^би ^миску ^вилизати / ^й'ак то^й ка^з'а^у / ^пал'чики обли^зати (с. Дерев'яне Кам'янець-Подільського р-ну); українські говірки Румунії – Там ко^ло ц^ерк^ви ^жид, ^д'ідо – бетли^ге^ми. Но, ^дівмос'а, ^ф'і^л'і ^по^ка^зу^ют, ^ус'а^{ке} ^чін'ат, ^цірк ^ус'а^кий. См'і^јемос'а та^мечки [УГР, с. 206].

Висновки. Отже, використання методики автокоментування й орієнтація на монологічне мовлення з елементами інтерв'ю особливо важливі для ґрунтовних досліджень української діалектології, фразеологічної системи говорів зокрема. Тексти-автокоментарі дозволяють не тільки максимально повно зафіксувати все розмаїття мовних одиниць (з передбачуваною чи неочікуваною семантикою, вживаннями тощо), але й скоротити час експедиційної роботи. Для вивчення фраземіки говірок такі тексти є надійним та інформативним джерелом, можуть слугувати матеріалом і для інших суміжних галузей і наук (психолінгвістики, етнолінгвістики, когнітивної лінгвістики, соціолінгвістики, психології та ін.). Усне мовлення носіїв говірки виразно демонструє колективно сформований ментальний простір українців, їх етнічну свідомість, моральні принципи, соціокультурний досвід.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ:

- БГ *Буковинські* говірки. Хрестоматія діалектних текстів / упоряд. Н.О. Руснак, Н.В. Гуйванюк, В.Є. Бузинська. Чернівці, 2006.
- ГЧЗ *Говірки* Чорнобильської зони. Тексти / за ред. П.Ю. Гриценка. Київ, 1996.
- УГПЗН *Українські* говірки південно-західного наріччя: Тексти / упоряд. Н.М. Глібчук. Львів, 2005.
- УГР *Павлюк М., Робчук І.* Українські говори Румунії. Діалектні тексти. Едмонтон; Львів; Нью-Йорк; Торонто, 2003.
- ФС *Фразеологічний* словник української мови / Уклад.: В.М. Білоноженко та ін. Київ, 1993.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Коваленко Н. Д. Текст як джерело вивчення процесів фразеотворення. *Contemporary issues in philological sciences: experience of scholars and educationalists of Poland and Ukraine*. Lublin, 2017.
2. Коваленко Н. Д. Формування діалектної текстотеки: проблема інформаційної достатності. *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій* / Інститут української мови НАН України. Київ, 2015.
3. Ужченко В. Д. Східноукраїнська фразеологія : монографія. Луганськ, 2003.
4. Эмирова А. М. Русская фразеология в коммуникативном аспекте. Ташкент, 1988.

УДК 811.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.22.1.6>

ОСОБЛИВОСТІ ВІДМІНЮВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ГІДРОНІМІВ ЖІНОЧОГО РОДУ ПЕРШОЇ ВІДМІНИ М'ЯКОЇ ГРУПИ

FEATURES OF DECLENSION OF UKRAINIAN FEMININE HYDRONYMS FIRST DECLINATION OF THE SOFT GROUP

Кучмак К.І.,

orcid.org/0000-0002-1921-6309

аспірантка кафедри української мови та журналістики

Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

У статті розглянуто історію становлення м'якої групи іменників першої відміни, висвітлено основні чинники, що впливають на морфологічну парадигматику гідронімів, які в українській мові відмінюють за зразком першої відміни м'якої групи, оскільки відмінкові парадигми українських власних назв водних об'єктів описано фрагментарно, зокрема не досліджено їхню специфіку в контексті сучасної мовознавчої науки. До іменників першої відміни м'якої групи зараховано українські власні назви водних об'єктів з м'якою приголосною фонемою основи, відмінкові форми яких визначають морфологічні (маркованість категорією жіночого роду; однотипність відмінкових форм); акцентуаційний (однаковий нерухомий наголос на основі та на флексії у відмінкових формах однини); різна графічна презентація флексій (родовий, давальний, орудний, місцевий, кличний відмінки однини); морфонологічний (чергування м'яких і твердих приголосних фонем) релевантні фактори. У процесі дослідження використано комплексну методику, що об'єднує різні методи та прийоми, основними з яких є описовий, зіставний і метод кількісних підрахунків. Виокремлено 4 елементарних парадигматичних класи (ЕПК) українських власних назв водних об'єктів жіночого роду першої відміни м'якої групи з урахуванням власне 4 критеріїв: наголошення, наявності лише форм однини, графічна презентація відмінкових закінчень, чергування м'яких і твердих приголосних фонем (/л'/-л/, /н'/-н/, /р'/-р/, /т'/-т/, /ц'/-ц/) у формі орудного відмінка однини перед закінченням -єю. Морфологічна парадигматика українських гідронімів жіночих роду першої відміни м'якої групи потребує комплексного аналізу та системного опису, урахуовуючи сучасні підходи, вплив екстра- та інтралінгвальних чинників.

Ключові слова: відмінювання, елементарний парадигматичний клас, морфологічна парадигматика, неповна числова парадигма, схема наголосу, чергування приголосних фонем.

The article analyzes the inflectional paradigm of Ukrainian feminine hydronyms, which are declined according to the pattern of the first declination of a soft group because in the process of inflection Ukrainian hydronyms show a number of case features that distinguish them from other nouns. It is identified the main factors influencing the morphological paradigm of Ukrainian hydronyms, as case paradigms of Ukrainian proper names of water bodies are described in fragments, in particular, their specificity in the context of modern linguistics. It defines relevant factors for highlighting the morphological paradigms of the studied hydronyms, such as the nominal type of declination; generic affiliation (labelling category of feminine gender); attribution to the propriative class of hydronyms, respectively - belonging to the category of non-beings; one-type accentuation (fixed emphasis on the basis, fixed emphasis on inflection); the formation of incomplete paradigms (hydronyms are usually distinguished only in the singular); common endings in case forms; different graphic presentation of inflections; the alternation of soft and hard phonemes; it analyzes case inflections of feminine hydronyms

of first declination of a soft group in the singular form (-a in the nominative case, -i or -ī in the genitive case, -i or -ī in the dative case, -y in the accusative case, -eю in the instrumental case, -i or -ī in the prepositional case, -e in the vocal case). The author analyzes 4 elementary paradigmatic classes of feminine hydronyms of first declination of a soft group in the singular form in the modern Ukrainian literary language taking into account a number of relevant factors: morphological, accentuating, morphonological. The morphological paradigm of hydronyms for the designation of feminine of first declination of a soft group requires a detailed study and systematic description, taking into account modern approaches, extra- and intralingual factors.

Key words: declination, elementary paradigmatic class, morphological paradigmatic, incomplete numerical paradigm, chart of accent, alternation of consonantal phonemes.

Постановка проблеми в загальному вигляді та обґрунтування її актуальності. Словозміну іменника в сучасній українській мові ґрунтовно описували на всіх етапах розвитку українського мовознавства. Різні аспекти іменникової словозміни української мови, зокрема першої відміни м'якої групи, досліджували С. П. Бевзенко, О. В. Болюх, Л. А. Булаховський, І. Р. Вихованець, А. П. Загнітко, Ю. О. Карпенко, С. Л. Ковтюх, І. Г. Матвіяс, М. Я. Плющ, С. П. Самійленко, Є. К. Тимченко, Ю. В. Шевельов та інші. Серед інших аспектів на певні відмінкові форми власних назв водних об'єктів звертали увагу С. О. Вербич, О. П. Карпенко, В. В. Лучик, Л. Т. Масенко, І. В. Муромцев, Я. П. Редька, О. С. Стрижак, З. Т. Франко, В. П. Шульгач та інші.

Але й донині залишаються малодослідженими питання про парадигматичні зразки відмінювання гідронімів першої відміни м'якої групи, що й зумовило актуальність статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Змістовними працями, у яких вивчено питання відмінювання онімів, є дисертація С. Л. Ковтюх «Становлення системи словозміни ойконімів української мови» (1997) [3] та монографія С. Л. Ковтюх, О. М. Кашталян «Словозмінна парадигматика українських прізвищ» (2012) [5]. Граматичні особливості гідронімів, зокрема й деякі словозмінні форми, досліджувала З. Т. Франко [3]. Укладено «Словник гідронімів України», «Словник мікрогідронімів України. Волинь, Житомирщина, Запоріжжя, Київщина, Кіровоградщина, Полтавщина, Черкащина» тощо. Фундаментальною працею, у якій вивчено й упорядковано назви як протічних, так і непротічних вод, є наукова розвідка А. І. Кривульченка «Водні об'єкти Кіровоградської області» (2011). Проте відсутні наукові праці, присвячені вивченню словозміни українських власних назв водних об'єктів. У більшості лексикографічних праць (наприклад, у праці А. І. Кривульченка «Водні об'єкти Кіровоградщини», «Словнику мікрогідронімів України. Волинь, Житомирщина, Запоріжжя, Київщина, Кіровоградщина, Полтавщина, Черкащина», Додатку 3 «Гідрографічний словник (водойми України)» до «Великого тлумачного

словника сучасної української мови» (2005) реєстрове слово має закінчення називного відмінка з відповідним наголосом, який не завжди зафіксований. У частині джерел подано закінчення родового відмінка. Але в жодних наукових джерелах не зафіксовано форм інших непрямих, окрім родового, відмінків гідронімів.

Формулювання цілей статті. Мета статті – дослідити морфологічну парадигматику гідронімів першої відміни м'якої групи. Щоб реалізувати цю мету, необхідно розв'язати такі завдання: 1) прослідкувати історію становлення м'якої групи іменників першої відміни; 2) охарактеризувати чинники, актуальні для морфологічної парадигматики гідронімів першої відміни м'якої групи; 3) визначити кількість елементарних парадигматичних класів (ЕПК) досліджуваного класу пропріативів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історично до іменників м'якої групи першої відміни належать субстантиви колишніх -jā-основ, їхня «давня система флексій... збереглася найповніше, хоч і зазнала, звичайно, певних змін» [1, с. 50]. Також український мовознавець С. П. Бевзенко акцентує увагу на тому, що «окрема група іменників -ī-осн. перейшла в категорію -jā-осн., прийнявши замість -ь флексію -я (-а): пісня (< пѣснь)... і т. д.» [1, с. 52]. Професор І. Г. Матвіяс зазначає, що «іменники, які колись у наз. відм. одн. з на закінчувались на -і (пустыни, рабыни та і под.), вже в давньоруській літературній мові мали флексію -а (орфографічно -я) за аналогією до інших іменників -jā-основ» [7, с. 45].

Традиційно до першої відміни м'якої групи зараховують власні назви водних об'єктів жіночого, які в називному відмінку однини мають закінчення -а (орфографічно -я) із м'якою приголосною фонемою основи. Наша картотека нараховує 172 гідроніми, які відмінюються за зразком першої відміни м'якої групи: *Бадя* (СМУ, с. 402), *Бургеля* (СМУ, с. 314), *Вабля* (ГС, с. 1713), *Вілія* (ГС, с. 1713), *Вустя* (ВОК, с. 49), *Гаравиця* (СМУ, с. 24), *Грєзля* (ГС, с. 1713), *Давільниця* (СМУ, с. 30), *Дригєня* (ВОК, с. 60), *Ємхінця* (СМУ, с. 130), *Жижія* (ГС, с. 1713), *Зачорновіця*

(СМУ, с. 41), *Зінчіця* (ГС, с. 1713), *Іршіця* (ГС, с. 1713), *Княжіця* (СМУ, с. 46), *Крёмниця* (СМУ, с. 50), *Латівня* (ГС, с. 1714), *Локня* (ГС, с. 1714), *Мазниця* (ВОК, с. 94), *Мельниця* (ГС, с. 1714), *Нагавіця* (СМУ, с. 67), *Невдобиця* (СМУ, с. 67), *Овсяниця* (СМУ, с. 275), *Олешня* (ГС, с. 1714), *Пертніця* (ГС, с. 1714), *Пожня* (ГС, с. 1714), *Ратиця* (СМУ, с. 214), *Рибальня* (СМУ, с. 359), *Селиця* (СМУ, с. 90), *Совіця* (ГС, с. 1715), *Терёбля* (ГС, с. 1715), *Тростяніця* (ГС, с. 1715), *Ушіця* (ГС, с. 1715), *Хмилярня* (СМУ, с. 300), *Хотімля* (ГС, с. 1715), *Чичиклія* (ГС, с. 1715), *Чорніця* (ВОК, с. 157), *Шиховіця* (СМУ, с. 107).

Назви водних об'єктів зазвичай відмінюють тільки в однині, що свідчить про наявність неповної парадигми. Неповна словозмінна парадигма гідронімів першої відміни м'якої групи характеризується 7 відмінковими графемами. Для українських власних назв водних об'єктів жіночого роду першої відміни м'якої групи характерні такі закінчення: називний відмінок – **-а** (орфографічно **-я**), родовий відмінок – **-і** або **-ї**, давальний відмінок – **-і** або **-ї**, знахідний відмінок – **-у** (орфографічно **-ю**), орудний відмінок – **-ею** або **-єю** (орфографічно **-єю**), місцевий відмінок – **-і** або **-ї**, кличний відмінок – **-е** або **-е** (орфографічно **-е**). *Вілія* на Білогірищині тече через Зінки і Загреблю, а на Ізяславищині — Долоччя, Кунів, Антонівку і Кам'янку (Говорун, Тимошук, с. 11). Середня течія *Вілії* якраз протікає кордоном між Хмельниччиною і Рівненщиною (Говорун, Тимошук, с. 11). Люди в пам'ять про дівчину-чарівницю назвали нове русло *Брусницею*, а згодом і село так найменували (з інтернет-видання). Земноводні водно-болотного зооценозу на *Вілії* особливо численні у весняно-літній час, коли жаби озерні, ставкові, гостроморді і трав'яні, кумки червоночереві, ропухи зелені і сірі, часничниці, тритони гребінчасті і звичайні досягають максимальної чисельності (Говорун, Тимошук, с. 12).

Акцентуація є одним із головних чинників, який впливає на морфологічну парадигматику українських власних назв водних об'єктів. Уперше дослідження наголосу здійснив мовознавець О. О. Потєбня, його обґрунтування щодо наголосу в системі відмінювання є важливими донині. Науковець Л. А. Булаховський зазначав, що український наголос «не являє собою чогось усталеного» [2, с. 3].

А. П. Медушевський стверджує, що «поняття нерухомого й рухомого наголосу з погляду фонологічного і морфологічного іноді не збігаються. Якщо наголос припадає на різні фонемі, то він з погляду фонологічного є рухомим. З погляду ж

морфологічного такий наголос вважатиметься рухомим лише за умови, коли ці дві фонемі входять до різних морфем, якщо ж наголос переміщатиметься в межах однієї морфемі, то він вважатиметься нерухомим» [8, с. 29]. Отже, А. П. Медушевський конкретизує, що «якщо в усіх формах даного слова словесний наголос припадає на ту саму морфему, то він вважається нерухомим; якщо наголос міняє місце в межах одного слова, то він є рухомим» [8, с. 29].

У системі словозміни українських власних назв водних об'єктів першої відміни м'якої групи, що відмінюються тільки в однині, виокремлено дві акцентуаційні парадигми:

1) переважна більшість гідронімів репрезентована у всіх відмінкових формах із наголошеною основою (у називному відмінку – *Бобриц-я*, у родовому відмінку – *Бобриц-і*, у давальному відмінку – *Бобриц-і*, у знахідному відмінку – *Бобриц-ю*, в орудному відмінку – *Бобриц-ею*, у місцевому відмінку – *на, у (в), при, по Бобриц-і*, у кличному відмінку – *Бобриц-е*);

2) з наголошеним закінченням (у називному відмінку – *В'язівн-я*, у родовому відмінку – *В'язівн-і*, у давальному відмінку – *В'язівн-і*, у знахідному відмінку – *В'язівн-ю*, в орудному відмінку – *В'язівн-ею*, у місцевому відмінку – *на, у (в), при, по В'язівн-і*, у кличному відмінку – *В'язівн-е*).

Частина аналізованого матеріалу (78 назв, 45% від загальної кількості гідронімів першої відміни м'якої групи) має формант **-иц(я)**, що в сучасній українській літературній мові має високу продуктивність і є багатозначним.

Іменники з формантом **-иц'** мають різну акцентуацію, проте, як зазначає Л. А. Булаховський, частіше в них наголошується суфікс [2, с. 11].

Проаналізувавши дані про словозміну українських власних назв водних об'єктів на **-иц(я)** в праці А. І. Кривульченка «Водні об'єкти Кіровоградщини», «Словнику мікрогідронімів України. Волинь, Житомирщина, Запоріжжя, Київщина, Кіровоградщина, Полтавщина, Черкащина» та в Додатку 3 «Гідрографічний словник (водойми України)» до «Великого тлумачного словника сучасної української мови» (2005), робимо висновок, що у всіх відмінкових формах однини наголошена основа: *Бистріця* (ГС, с. 1713), *Брудніця* (СМУ, с. 15), *Брусніця* (ГС, с. 1713), *Брушніця* (ГС, с. 1713), *Верещіця* (ГС, с. 1713), *Вікніця* (ГС, с. 1713), *Глуніця* (СМУ, с. 25), *Дубовіця* (СМУ, с. 34), *Зачорновіця* (СМУ, с. 41), *Зеленіця* (ГС, с. 1713), *Княжіця* (СМУ, с. 46), *Криніця* (ВОК, с. 85), *Лисіця* (СМУ, с. 56), *Миловіця* (СМУ, с. 63), *Плетеніця* (СМУ, с. 393),

Синіця (ГС, с. 1715), *Століця* (СМУ, с. 96), *Чорніця* (ВОК, с. 157).

Варто зазначити, що для гідронімів жіночого роду першої відміни м'якої групи з кінцевою приголосною фонемою основи /й/ для родового, давального, орудного, місцевого, кличного відмінків однини притаманна інакша графічна презентація відмінкових закінчень (*Вакáниця* – *Вакáницї* – *Вакáнциєю* – на, у (в), при, по *Вакáницї* – *Вакáнциє*; *Вілія* – *Вілії* – *Вілією* – на, у (в), при, по *Вілії* – *Віліє*; *Громоклія* – *Громоклії* – *Громоклією* – на, у (в), при, по *Громоклії*, *Громокліє*; *Жижія* – *Жижії* – *Жижією* – на, у (в), при, по *Жижії* – *Жижіє*; *Зуя* – *Зуї* – *Зуєю* – на, у (в), при, по *Зуї* – *Зує*; *Немія* – *Немії* – *Немією* – на, у (в), при, по *Немії* – *Неміє*; *Одая* – *Одаї* – *Одаєю* – на, у (в), при, по *Одаї* – *Одає*).

Для відмінювання гідронімів жіночого роду першої відміни м'якої групи характерне чергування м'якої/твердої приголосних фонем (/л'/-л/, /н'/-н/, /р'/-р/, /т'/-т/, /ц'/-ц/) у формі орудного відмінка однини перед закінченням -ею: /л'/-л/ (*Булацеля* – *Булацелею*; *Бургеля* – *Бургелею*), /н'/-н/ (*Вересня* – *Вереснею*; *Вішня* – *Вішнею*), /р'/-р/ (*Гіря* – *Гірею*; *Зубря* – *Зубрею*); /т'/-т/ (*Вустя* – *Вустею*), /ц'/-ц/ (*Чорніця* – *Чорницею*; *Шиховіця* – *Шиховицею*). Подібне чергування спостережене у формі кличного відмінка однини перед флексією -е: *Булацеля* – *Булацэле*, *Бургеля* – *Бургэле*, *Вересня* – *Вересне*, *Вішня* – *Вішне*, *Гіря* – *Гіре*, *Зубря* – *Зубре*, *Вустя* – *Вусте*, *Чорніця* – *Чорнице*, *Шиховіця* – *Шиховице*.

У статті «Система чинників для визначення словозмінних парадигм іменників у сучасній українській літературній мові» дослідниця С. Л. Ковтюх, вивчаючи систему чинників для визначення відмінкових парадигм іменників у сучасній українській літературній мові, усього виокремлює 33 критерії, серед яких визначає основні (обов'язкові) та додаткові (факультативні), до останніх зараховує ті, що значно рідше впливають на словозміну субстантивів [4, с. 87]. З них для встановлення елементарних парадигматичних класів гідронімів першої відміни м'якої групи важливими є такі:

- 1) частиномовна належність до іменників;
- 2) іменниковий тип відмінювання;
- 3) граматичні значення морфологічних категорій (належність до пропріативного класу гідронімів, відповідно – віднесеність до категорії неістот, жіночого роду, першої відміни, м'якої групи відмінювання);

4) словотвірний;

5) спільність флексивних рядів;

6) різна буквена презентація флексій родового, давального, орудного, місцевого, кличного відмінків однини;

7) неповна парадигма;

8) однакове наголошування слівформ у межах парадигми;

9) однакові чергування приголосних фонем.

Ураховуючи релевантні чинники виокремлення парадигм українських власних назв водних об'єктів першої відміни м'якої групи, визначено 4 елементарних парадигматичних класи.

ЕПК № 1 (Балінниця) охоплює 148 назв (86% від загальної кількості досліджених гідронімів), що мають нерухомий наголос на основі. Характерна риса – чергування м'якої/твердої приголосних фонем (/л'/-л/, /н'/-н/, /р'/-р/, /т'/-т/, /ц'/-ц/) у формі орудного відмінка однини перед закінченням -ею: *Балінниця* – *Балінницею*, *Давільниця* – *Давільницею*, *Доцáнниця* – *Доцáнницею*, *Ємхіня* – *Ємхінєю*, *Іришця* – *Іришцею*, *Кабіця* – *Кабіцею*, *Калівіця* – *Калівіцею*, *Латівня* – *Латівнею*, *Латориця* – *Латорицею*, *Малінниця* – *Малінницею*, *Мельниця* – *Мельницею*.

ЕПК № 2 (Вакáниця) включає 11 назв (6,4% від масиву гідронімів жіночого роду першої відміни м'якої групи): *Вакáниця*, *Вілія*, *Громоклія*, *Зуя*, *Немія*, *Одая*, *Сахарія*, *Солокія*, *Сугоклія*, *Тур'я*, *Чичиклія*, у яких нерухомий наголос на основі та інше графічне вираження флексій форми родового, давального, місцевого – -і (орфографічно -ї), орудного – -ею (орфографічно -єю), кличного відмінків однини – -е (орфографічно -є): *Сахарія* – *Сахарії* – *Сахарією* – на, у (в), при, по *Сахарії* – *Сахаріє*; *Солокія* – *Солокії* – *Солокією* – на, у (в), при, по *Солокії* – *Солокіє*; *Сугоклія* – *Сугоклії* – *Сугоклією* – на, у (в), при, по *Сугоклії* – *Сугокліє*; *Чичиклія* – *Чичиклії* – *Чичиклією* – на, у (в), при, по *Чичиклії* – *Чичикліє*.

ЕПК № 3 (Бадя) охоплює 9 назв (5,2% від загальної кількості досліджених українських власних назв водних об'єктів жіночого роду першої відміни м'якої групи): *Бадя*, *Бря*, *В'язівня*, *Житомля*, *Западня*, *Парня*, *Побічня*, *Свиня*, *Тня*, що мають нерухомий наголос на флексії, чергування м'якої/твердої приголосних фонем (/л'/-л/, /н'/-н/, /р'/-р/, /т'/-т/, /ц'/-ц/) у формі орудного відмінка однини перед закінченням -ею: *Бадя* – *Бадєю*, *Бря* – *Брею*, *В'язівня* – *В'язівнею*, *Житомля* – *Житомлею*, *Западня* – *Западнею*, *Парня* – *Парнею*, *Побічня* – *Побічнею*, *Свиня* – *Свинєю*, *Тня* – *Тнею*.

За зразком **ЕПК № 4 (Жижія)** відмінюється 3 назви (1,7% від загальної кількості досліджених гідронімів): *Жижія, Течія, Турія*, що мають нерухомий наголос на флексії та репрезентовані іншим орфографічним вираженням закінчень у родовому, давальному, орудному, місцевому, кличному відмінках однини: *Жижія – Жижії – Жижії – Жижією – на, у (в), при, по Жижії – Жижіє; Течія – Течії – Течії – Течією – на, у (в), при, по Течії – Течіє; Турія – Турії – Турії – Турією – на, у (в), при, по Турії – Туріє*.

У процесі порівняльного аналізу гідронімів, розміщених у Додатку 3 «Гідрографічний словник (водойми України)» до «Великого тлумачного словника сучасної української мови» (2005) зазначено, що гідроніми *Лунгуця, Луця* – мають наголос на флексії (ГС, с. 1714). Ці самі гідроніми у «Словнику гідронімів України» (1979) мають наголос на основі – *Лунгуця, Луця* (СГУ, с. 331). В електронному виданні «Словники України» гідронім *Луця* також засвідчено з наголосом на основі (СУ 3.2). На наш погляд, Додаток 3 «Гідрографічний словник (водойми України)» до «Великого тлумачного словника сучасної української мови» (2005) потребує перегляду та деяких уточнень.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У статті прослідковано історію становлення м'якої групи іменників першої відміни, проаналізовано головні чинники визначення морфологічних парадигм назв водних об'єктів жіночого роду першої відміни м'якої групи: частиномовна належність, іменниковий тип відмінювання;

родова віднесеність (маркованість категорією жіночого роду); належність до пропріативного класу гідронімів, відповідно – віднесеність до категорії неістот; утворення неповних словозмінних парадигм; однотипність відмінкових флексій; тотожність акцентуаційних парадигм (однаковий нерухомий наголос на основі та на флексії у відмінкових формах однини); морфологічні явища, що виникають в основі лексем під час словозміни: (чергування м'якої/твердої приголосних фонем (/л'/-/л/, /н'/-/н/, /р'/-/р/, /т'/-/т/, /ц'/-/ц/) у формі орудного відмінка однини перед закінченням **-єю**).

Отже, гідроніми жіночого роду першої відміни м'якої групи поділено на 4 ЕПК з урахуванням власне 4 критеріїв: наголошення, наявності лише форм однини, графічна презентація відмінкових закінчень, чергування приголосних фонем. Гідроніми, що належать до **ЕПК № 1 (Балінниця), ЕПК № 2 (Ваканція)** мають нерухомий наголос на основі; оніми **ЕПК № 3 (Бадя), ЕПК № 4 (Жижія)** характеризуються наголошенням закінченням. Варто відзначити, що для **ЕПК № 2 (Ваканція), ЕПК № 4 (Жижія)** характерна така графічна презентація флексій: родовий – **-ї**, давальний – **-ї**, орудний – **-єю**, місцевий – **-ї**, кличний відмінки однини – **-є**. Чергування м'якої з твердою приголосних фонем характерне для **ЕПК № 1 (Давільниця)** та **ЕПК № 3 (Бадя)**. Словозмінна парадигматика власних назв водних об'єктів потребує комплексного детального вивчення з урахуванням новітніх підходів у мовознавстві.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Говорун, Тимошук – Говорун В. Д., Тимошук О. О. Річки Хмельниччини : навч. посіб. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Хмельницький : Поліграфіст, 2010. 240 с.

ГС – Гідрографічний словник (водойми України). *Великий тлумачний словник сучасної української мови* (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, ІРПІНЬ : ВТФ «Перун», 2005. С. 1713–1715.

Кривульченко – Кривульченко А. І. Водні об'єкти Кіровоградської області. Частина І. Словник водних об'єктів. Частина ІІ. Атлас гідрографічної мережі. Класифікатор водотоків. Водосховища : монографія. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2011. 356 с.

СМУ – Словник мікрогідронімів України. Волинь, Житомирщина, Запоріжжя, Київщина, Кіровоградщина, Полтавщина, Черкащина / ред., передмова О. П. Карпенко ; уклад. І. М. Железняк, В. В. Лучик, Т. І. Поляруш, О. С. Стрижак, В. П. Шульгач. Київ : Обереги, 2004. 448 с.

СГУ – Словник гідронімів України / уклад. І. М. Железняк та ін. ; за ред. К. К. Цілуйка. Київ : Наукова думка, 1979. 781 с.

СУ – Словники України – інтегрована лексикографічна система, версія 3.2 : словозміна, транскрипція, фразеологія, синонімія, антонімія / В. А. Широков та ін. ; НАН України. Український мовно-інформаційний фонд. : Довіра, 2001–2022. URL: <https://lcorp.ulif.org.ua/dictua/> (дата звернення: 14.02.2022).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

Авдєєва С. Л. – Див.: Ковтюх С. Л.

1. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору). Ужгород : Закарпатське обл. вид-во, 1960. 416 с.

2. Булаховський Л. А. Український літературний наголос (характеристика норми). Київ : Радянська школа, 1947. 56 с.

1. Ковтюх С. Л.
2. Авдеева С. Л. Становлення системи словозміни ойконімів української мови : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Дніпропетровськ, 1997. 253 с.
3. Ковтюх С. Л. Система чинників для визначення словозмінних парадигм іменників у сучасній українській літературній мові. *Граматичний простір сучасної лінгвоукраїністики* : науковий збірник Катерині Григорівні Городенській / Інститут української мови НАН України ; упорядн. : Н. Г. Горголюк, Л. М. Колібаба, В. М. Фурса. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. С. 85–99. (Серія «Глибини рідної мови...»)
4. Ковтюх С. Л., Кашталян О. М. Словозмінна парадигматика українських прізвищ : монографія. Кіровоград : ПОЛІМЕД-Сервіс, 2012. 258 с.
5. Франко З. Т. Граматична будова українських гідронімів : монографія. Київ : Наукова думка, 1979. 184 с.
6. Матвіяс І. Г. Іменник в українській мові. Київ : Рад. школа, 1974. 184 с.
7. Медушевський А. П. Складовий і словесний наголос української мови. *Українська мова і література в школі*. 1972. № 9. С. 26–34.

УДК 81'42:61-048.38

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.22.1.7>

РЕВІТАЛІЗАЦІЯ ПИТОМИХ НАЦІОНАЛЬНИХ ЛЕКСЕМ У НАУКОВОМУ МЕДИЧНОМУ ДИСКУРСІ

REVITALIZATION OF SPECIFIC NATIONAL LEXEMES IN SCIENTIFIC MEDICAL DISCOURSE

Лещенко Т.О.,

orcid.org/0000-0003-4682-3734

кандидат філологічних наук, доцент,

завідувач кафедри українознавства та гуманітарної підготовки
Полтавського державного медичного університету

Жовнір М.М.,

orcid.org/0000-0001-8498-9802

кандидат філологічних наук,

викладач кафедри українознавства та гуманітарної підготовки
Полтавського державного медичного університету

У праці зосереджено увагу на науковому стоматологічному дискурсі. Простежено недостатність потужної теоретико-методологічної наукової бази стоматологів, солідного фактажу і багаторічного досвіду роботи за фахом, довготривалої практичної й пошукової роботи для забезпечення належної подачі ними наукової інформації, її нормативно вмотивованого мовного оформлення. Акцентовано на важливості оволодіння базовими нормами сучасної української мови, її розгалуженою й кодифікованою терміносистемою. За результатами детального огляду теоретико-методологічних доробків, які стосуються вибору інтернаціонального чи національного шляхів розвитку українського термінологічного континууму, а також наукових праць фахівців медичної галузі як лексичних джерел досліджено кореляцію запозиченого і власне українського в медичній термінології; описано особливості й провідні тенденції терміноутворення в сучасній українській мові й здійснено спробу проаналізувати сучасний науковий медичний дискурс у цьому контексті. Досліджено специфіку використання питомих лексем у сфері стоматологічного дискурсу, оприятлено теоретико-методологічні основи нормування мови науки. Авторками акцентовано на важливості й доречності повернення до активного словника питомих національних слів; проаналізовано наукове мовлення й проінтерпретовано його специфіку; аргументовано доцільність ревіталізації українських слів, зокрема й термінів, і запропоновано до вжитку вибудовані на українському мовному матеріалі питомі лексеми – еквіваленти узвичаєним мовною практикою термінам із галузі медицини і стоматології. Указано на особливості функціонування стоматологічних терміноодиниць у зразках фахового стоматологічного наукового тексту – доповідях, лекціях, статтях, монографіях, посібниках, довідниках, підручниках тощо – від дискурсивних взірців нормативності, стильової досконалості й термінологічної точності. У праці використано загальнонаукові (індукція, дедукція, аналіз, синтез, спостереження, порівняння, узагальнення), і власне лінгвістичні методи й прийоми.

Ключові слова: дискурс, медичний дискурс, термін, мовна норма, ревіталізація.

The article provides an attempt to reveal and analyze scientific dental discourse. Not only factual accuracy and scrupulousness of a scientist testify to his high professionalism and professional competence is important. It was convinced that level of mastery of language skills greatly influences the adequacy of the perception of information in

general and the popularization of their scientific ideas, interpretations and theories. There was also indicated on necessity of providing the opportunity to understand clearly and precisely the standards of language use, realizing its diversity and codification of terminology. The correlation of borrowed and Ukrainian elements in medical terminology has been analyzed in details by using results of a detailed review of theoretical and methodological achievements related to the choice of international or national ways of the Ukrainian terminological continuum development on general basis. In addition to this, basic features and leading tendencies of term formation in modern Ukrainian language have been described, and an attempt to analyze the current features of medical discourse in this context has been made. The specifics of the use of dental terms have been studied, the theoretical and methodological bases of standardization of the language of science have been showed. The authors of this article emphasized on the importance and relevance of returning to the active vocabulary specific national words. The expediency of revitalization of Ukrainian words, in particular terms, has been discussed. List of Ukrainian terms, that can be interpreted as equivalents of common medical terms, particularly dental, has been given. The peculiarities of the functioning of dental terminology units in the sample of professional dental scientific text (reports, lectures, articles, monographs, manuals, reference books, textbooks) have been analyzed. Both general scientific (induction, deduction, analysis, synthesis, observation, comparison, generalization), and linguistic methods and techniques have been used in order to realize tasks and goals.

Key words: discourse, medical discourse, term, language norm, revitalization.

Українську мову серед інших європейських мов здавна вирізняли її високо поцінювали за милозвучність, співучість, музикальні можливості, за наявність лексем на позначення різних явищ і понять довколишньої дійсності, розгалужену й кодифіковану терміносистему, високу культуру й живого спілкування між людьми, і наукового писемного обміну. Загалом – завдяки функціонуванню в мові питомих лексичних засобів, які здатні не лише реалізувати будь-які інтенції мовців, а й зробити це максимально влучно.

Останнім же часом ситуація починає помітно змінюватися з усвідомленням того, що світ, який нас оточує, постійно еволюціонує й зазнає і численних масштабних, і ледь помітних різноманітних змін. Стрімкий розвиток науки й техніки, глибокі політичні, економічні й соціальні зрушення спричиняють появу нових реалій, а отже, й уніфікацію слів-новотворів, які активно вживають для їхньої номінації. Паралельно відбувається зворотний процес переосмислення пасивного словесного запасу, здатного забезпечити автентичними лексемами оновлений екстралінгвальний простір і фахові дискурси.

Упорядкування й кодифікація унормованих і загальноприйнятих термінів зі сфери медицини також потребують нагального глибокого опрацювання, адже, як стверджують дослідники, «Медицина – це та галузь української науки, яка безупинно і стрімко розвивається, поєднуючи найдавніші цінні здобутки минулого й життєво важливі напрацювання сучасних висококваліфікованих спеціалістів» [4, с. 69]. При цьому наукова спільнота й громадськість мають моніторити й контролювати будь-які радикальні прояви, пов'язані з термінотворенням і терміновжитком. Пильної уваги й виваженого лінгвістичного аналізу потребують питання, пов'язані з освоєнням науковою практикою запозичених термінів, використанням питомих варіантних форм до базових

іншомовних терміноодиниць і загальноживаних варіантів, виформованих у межах медичного дискурсу на основі національного мовного матеріалу.

У своєму дослідженні ми фокусуємо увагу на кореляції запозиченого і власне українського в медичній, передовсім у стоматологічній галузі, ставимо за мету запропонувати до вжитку ревіталізовані відповідники загальноживаним іншомовним і власне українським термінам із галузі медицини й відновити питомі одиниці з пасивної лексики.

Для успішного досягнення окресленої мети вважали за необхідне розв'язати низку завдань: 1) проаналізувати особливості й провідні тенденції термінотворення в сучасній українській мові; 2) умотивувати необхідність і доречність повернення до активного словника питомих національних слів; 3) проаналізувати й запропонувати до вжитку вибудовані на українському мовному матеріалі питомі лексеми – еквіваленти узвичаєним мовною практикою термінам із галузі медицини і стоматології зокрема.

Цілком підтримуючи нинішнє прагнення української спільноти до відродження ментальних старожитностей і питомих компонентів вітчизняної культури, уболіваємо за популяризацію ідеї відродження національної специфіки й самобутності української мови на всіх її рівнях, передовсім на лексичному. Ми переконані, що «оживлення» (ревіталізація) питомих національних лексем і їх поступове переміщення з пасивного словника до активного можуть посприяти його оновленню й відродженню на національному ґрунті. Уважаємо доречним якнайповніше використовувати лексичний запас української мови й пропагувати розповсюдження орієнтування на автентичне в мові науки, зосібна в медицині й стоматології.

Проблема вибору інтернаціонального чи національного шляхів розвитку українського

термінологічного континууму неодноразово ставала предметом уваги лінгвістів. Питання, дотичні до пуризму (франц. *purisme*, від лат. *purus* – чистий) – крайній прояв турботи про чистоту літературної мови, культуру мови, орієнтація на встановлення суворих правил дотримання літературних норм, оберігання мови від впливу іншомовних запозичень, очищення її від нелітературних явищ (діалектизмів, просторіччя тощо)» [8, с. 147] – і запозичень у різногалузевих терміносистемах – медичній, стоматологічній, науково-технічній, лінгвістичній, інформаційній, економічній, юридичній тощо розглянуто у працях вітчизняних мовознавців (О.Бурковська, Г. Германович, М. Гінзбург, О. Іващшин, Є. Кобилянський, І. Кочан, Є. Кравченко, І. Кульчицький, Т. Лещенко, Л. Масенко, Л. Мацюк, І. Ментинська, П. Селігей, Л. Туровська та ін.). Аналіз теоретико-методологічних праць пересвідчує в тому, що дослідники скеровують вектори своїх пошуків на питання, пов'язані з використанням неологізмів і вітчизняних терміноодиниць у межах галузевих терміносистем (К. Городенська, Т. Кияк, А.Коваль, І.Кочан, Т.Лещенко, Л. Малевиц, Н. Місник, Г.Навчок, Л. Пиріг, П. Селігей, Б.Степанишин, Ю.Теглівець та ін.).

У своїх працях учені детально описують наявні в сучасній українській мові термінологічні стандарти, аналізують специфіку пуризму в українській та інших слов'янських мовах, розглядають стан сприйняття проблем співвідношення запозичених і автентичних слів у громадській свідомості, досліджують взаємоперетини термінів-інтернаціоналізмів із терміноодиницями, утвореними на національному мовному матеріалі, а також намагаються розв'язати проблему повернення до активного слововжитку термінів-синонімів до узвичаєних суспільством і кодифікованих варіантів.

Визнаючи дискусійність проблеми й активне обговорення в наукових колах впливів запозичених лексем на вітчизняну мовну систему й актуалізацію протилежних тенденцій збереження національної самобутності й історичної цінності термінології, «Науковці більшою мірою переконані, що в українській термінології на рівноправних засадах можуть побутувати як одиниці, запозичені із західноєвропейських мов або утворені на базі греко-латинських елементів, так і ті, що постали на ґрунті питомих українських словотвірних засобів» [8, с. 147]. У цьому контексті нам імпонують міркування С. Караванського: «Годі заперечувати, що сучасна культурна людина

не може не вживати іншомовної лексики, а надто у сфері науки. Проте надмірне вживання іншомовних слів, а тим паче козиряння цим уживанням, не прикрашає мови сучасників. Іншомовні слова треба вживати там, де необхідно, де без них нема як обійтися. Там же, де є можливість вживати свою лексику, краще вживати свою» [6, с. 92]. Вітчизняна мовознавиця І. Кочан наполягає на тому, що в українській мові домінує принцип золотієї середини: іншомовні слова, які не мають національних відповідників, адаптуються й розчиняються в потужному арсеналі «національних слів» [7, с. 17]. «Значущість послуговування національними, утрадиційненими синтаксичними моделями, логічність, стрункість вибудовування стоматологічного наукового дискурсу, тенденція до синтезації синтаксичних конструкцій – це міцне підґрунтя відродження національної ідентичності мови науки» [2, с. 36].

Ці явища в сучасній мовній практиці спрямовані на мовне самоствердження шляхом заміни власних відповідників запозиченими словами, часткове, але раціональне очищення від штучно насадженого перенасичення неологізмами наукової термінології. Паралельно з поміркованими проявами мовного пуризму актуалізуються процеси повернення до активного словника питомих національних, але з певних причин рідковживаних лексичних одиниць. Оскільки мова завжди була й лишається особливою формою прояву всього того, що відбувається з кожним народом, зокрема й з українським, її розвиток, відтворення й розширення національного образу української мови на кожному структурному рівні неминучі.

У сучасній українській мові простежуємо явище асиметрії денотата відносно паралельних форм у межах номінації й активне вживання слів з однаковим денотативним компонентом – номінативні варіанти. Для позначення конкретного денотата використовують і питомі слова, і запозичені компоненти. Нерідко такі питомі лексичні одиниці належать до різних мовних пластів – активного й пасивного – і відрізняються конотативним забарвленням. Міркування про можливі додаткові семантичні нашарування підтверджує дослідник П. Селігей: «Відмову од питомих засобів термінотворення часто пояснюють тим, що слов'янський корінь своїм прозорим походженням (внутрішньою формою, семантичною мотивацією) зроджує зайві асоціації» [10, с. 102]. Утім, як видається, серед кількох номінативних варіантів цілком можливо обрати варіант із відчутним національним компонентом, але без небажаних смислових чи образних надлишко-

востей. Важливо те, що в науковому контексті питомі слова сприймаються у своєму термінологічному значенні, а під час уживання термінів у фаховому спілкуванні побічні асоціації для них не виникають. Спектр номінативних варіантів досить широкий: *недуга – хвороба – нездужання; пігулки – таблетки, медикаменти – ліки; лікарня – госпіталь – шпиталь; поширення – розповсюдження; вада – дефект – хиба; симптом – прояв; темперамент – норов; стоматолог – дантист – зубний лікар; окуліст – офтальмолог – очний лікар; допомога – підмога – поміч; сполотнілий – зблідлий; оперативний – хірургічний; текти – юшити; лікувати – гоїти – зціляти; одужати – оговтатися* тощо.

Привертає увагу те, що наведені до прикладу термінолексеми останнім часом стали вживатися в джерелах медичних наукових текстів, хоча і з різною частотою: «*Стадії хвороби можуть накладатися одна на одну або мати одночасний перебіг, усі симптоми зазвичай не проявляються*» – «*Різноманітність клінічних проявів захворювання ускладнює своєчасну діагностику і, як наслідок, лікування*»; «*У зв'язку з інфекційним захворюванням, пацієнтові призначено вживати пігулки двічі за день*» – «*Якщо призначено таблетки бупренорфіну, пацієнт має перебувати в кабінеті до їх повного розчинення*»; «*Навіть пересічний громадянин відчуває на собі наслідки екологічної кризи, появи нових захворювань, недосконалість медичної допомоги, дію неякісних медикаментів*» – «*Для виготовлення й зберігання ліків аптекарі послуговувалися 38 нескладним обладнанням і посудом: олов'яними глеками, котлами для плавлення воску, мідними ступками, 214 сковорідками, мензурками, ситами, залізними перфораторами, шпателями, ложками, глиняним посудом*».

Як відомо, вістря мовної критики в нас традиційно скеровують на порушення норми та її розхитування. Тож, аби не наразитися на неї й уникнути спотворення узвичаєних медичних термінів, подібно до тих, які було подано взірцевими в славнозвісному «Російсько-українському словнику» С. Нечая [9], потрібно оцінювати мовні факти, уникати суб'єктивізму й можливої упередженості. Необхідна умова при цьому – апеляція до цінностей нормування мови й потреб мовної спільноти. На наш погляд, будь-яке оновлення, яке посприяє розширенню функцій мови, розкриє її виражальні можливості, забезпечить наступність її розвитку й употужнить зв'язок із національним компонентом, вартує уніфікації й унормування. Слід ураховувати, що «...застосування питомих національних елементів у науковому стоматологічному

логічному тексті мусить бути доречним, стилістично й семантично виправданим» [3, с. 96].

Сучасна медична терміносистема – це унікальне явище, яке формувалося протягом багатьох років, зазнавало змін під впливом актуальних на різних діяхронічних зрізах екстралінгвальних і внутрішньомовних чинників, безупинно еволюціонувало, поповнювалося новими словами – рефлексамі позамовних трансформацій і періодично відновлювало у слововжитку давно забуті номінації. Ми переконані в тому, що цінним для загальноприйнятої сучасної українськомовної системи медичних термінів стане поступове й виважене впровадження питомих лексичних синонімів із прозорою внутрішньою формою, виформованих на національному ґрунті. Для повного засвоєння таких номінацій носіями мови потрібен час, адже, як зауважує П. Селігей: «Нормалізаторство неможливе без попереднього етапу – мовної критики, яка оперативно реагує на зміни, що відбуваються в мові» [11, с. 56]. Зрештою, такі зміни сприятимуть полегшенню сприйняття часом перенасиченого іншомовною термінологією будь-якого фахового дискурсу. Розглянемо детальніше варіанти вмотивованої й логічної термінозаміни в межах наукового медичного дискурсу.

Так, паралельно із загальновживаним варіантом *ін'єкція* радимо використовувати *впорскування*, витлумачене як «дія за значенням впорскувати» [11, т. I, с. 753], а лексему *інфузія* цілком доцільно замінювати на *вливання*: «Введення ПЛЗ здійснюється шляхом *ін'єкцій (упорскуванням невеликого об'єму), інфузій (вливанням більше 100 мл одночасно крапельно чи струминно) або імплантацій за допомогою спеціальних пристроїв із порушенням цілісності шкірних чи слизових покривів*».

Терміни *перкусія* й *аускультация* семантично адекватно можуть замінити терміноодиниці *вистукування, простукування і вислуховування*. Попри те, що деяким питомим національним лексемам властиві додаткові конотативні нашарування, науковий світ поступово приривчається до вживання дихотомії *пальпація – обмацування (промацування)*: «Умови виконання глибокої пальпації аналогічні поверхневому промацуванню»; «Виявляється, шляхом обмацування печінки, а точніше її нижнього краю, можна з'ясувати нюанси для встановлення діагнозу».

У свідомості й фахівця медичної галузі, і пересічного користувача українською мовою можуть співіснувати два терміни на позначення «вузького довгастого отвору; щілини» [11, т. XI, с. 515] –

діастема і шпарина: «Розроблено різні способи гемісекції залежно від характеру злиття, його довжини, віку хворого й ортодонтичного лікування для закриття утворених **діастем** і **трем**»; «Переріз частини, яку не обертають, менший, отже, її легше встромляти до **шпарини** поміж зубів».

Доцільним для широкого професійного вжитку ревіталізованим еквівалентом загальноживаного словосполучення **інфузійне введення (ліків)** вважаємо **цівкове введення (ліків)** й відповідно радимо вживати лексему **цівка** на позначення «тонкий струмінь води або якої-небудь рідини» [11, т. XI, с. 223]: «На глибині 4–5 см відчувається утруднення при проходженні голки (стінка правого шлуночка), після чого у шприц потрапляє **цівка** крові – ознака проникнення кінчика голки в просвіт шлуночка». Як варіант норми пропонуємо послуговуватися термінами **вихлястий (суглоб), опасисті (клітини)**: «Опасисті клітини – це клітини імунної системи, що беруть участь у захисті від патогенів, а також у алергічних реакціях».

У науковому медичному дискурсі активно вживають термін **ліпома**, кодифікований у фахових словниках зі значенням «доброякісна пухлина, жирової тканини» [13, с. 476]. У науковій літературі на позначення цього виду доброякісного новоутвору використовують лексему **жировік** [13, с. 476]. Ми пропонуємо долучати до вжитку питомий варіант **лойовік**.

Цілком умотивованим бачиться послуговування питомим українським терміном **полуда** («білувата пляма на рогівці ока, яка спричиняється до сліпоті; більмо» [11, т. VII, с. 100]) замість **більмо'** («білувата пляма на роговій оболонці ока, яка спричиняється до сліпоті» [11, т. I, с. 186]). Кодифіковано лексему **полуда** й у фахових наукових джерелах. Так, у словниковому реєстрі медичних термінів фіксуємо «Більмо – левкома, полуда, кератолевкома – помутніння сторони рогівки ока внаслідок її рубцевих змін (щільні білі помутніння рогівки або незначні зміни її прозорості) [12, с. 245]. Потрактовано цю терміноодиницю й у практичному словнику синонімів С. Караванського: «Більмо, (на оці), луда, полуда; (на чомусь), пляма / вада, недолік, гандж» [5, с. 28]. Обидва варіанти фіксуємо й у джерелах наукового медичного дискурсу: «Катаракта, **полуда** – офтальмологічне захворювання, пов'язане з помутнінням кришталика ока, що викликає різні ступені розладу зору»; «Однак за відсутності лікування захворювання може провокувати розвиток **більма**, рубців і виразок на рогівці, хронічне запалення ока».

На позначення «масового заразного захворювання людей або тварин» [11, т. XI, с. 100] логічно з-поміж синонімічного ряду **мор – епідемія – моровиця – пошесть** обрати останній варіант й уживати його в науковому контексті наперері з номінацією **епідемія**. Нині на термін **пошесть** натрапляємо здебільшого в текстах наукового медичного дискурсу для відтворення історичної інформації: «Поміж **пошестей** середніх віків особливо тяжку пам'ять про себе залишила епідемія чуми у другій половині XIV століття»; «Грип став небезпечною **пошестю** на початку XX століття. СНІД (проказа кінця XX ст.) з'явився, щоб похитнути самовдоволеність науки і показати, що **пошесть** – не просто цікавий факт минулого, а й застереження для майбутнього».

Вартими уваги й передовсім цінними для відтворення забутих питомих національних терміноодиниць вважаємо вживання еквівалентних пар **рамено – плече, зойк – крик, кволість, немічність – слабкість, зле (від болю) – погано (від болю), оговтатися – одужати, дошкуляти – заважати, зомліти – знепритомніти, сполотніти – збліднути, шкандибати – кульгати** тощо.

Розглянемо детальніше синонімічну пару **зомліти – знепритомніти**. Успадковане з праслов'янської мови **мліти** зафіксовано в етимологічному словнику зі значенням «бути розслабленим; знемагати; мучитися; непритомніти; упрівати», а семантично пов'язане з ним **млість** – як «млосність, знемога, утома, стан, близький до втрати свідомості» [1, т. III, с. 490]. Усі значеннєво споріднені слова – **млоїти, млосність, млява, млявість, млівий, млявий** – й етимологічні відповідники в інших слов'янських мовах – рос. *млеть*, білор. *млець*, пол. *mdlec'* «мліти; непритомніти», чes. *mdly'* «млявий», ст. *mdli'ti* «слабнути», словац. *mdliet'*, словен. *me'dleti* «слабнути; тужити» – і похідні уживаються на позначення втрати свідомості, непритомності, знемоги. Їх фіксуємо у зразках наукового медичного дискурсу: «**Зомління** – це тимчасова втрата свідомості внаслідок зниження мозкової перфузії (припинення мозкового кровообігу на 6–8 с або зниження рівня кисню, що надходить до мозку, на 20 %)».

Прикметно, що подібність звучання лексем **мліти** і **млоїти** зумовлена їхньою спільною етимологією й значеннєвою спорідненістю. Утім, семантична близькість не свідчить про абсолютну синонімію чи рівнозначність розглядуваних слів. **Млоїти** – «викликати відчуття млості; нудити» [11, т. IV, с. 765] – синонім до **нудити**. Не можна лишити поза увагою й той факт, що лексема **нудити** полісемічна й має кілька основних коди-

фікованих значень, зокрема «викликати почуття нудьги; нудитися; відчувати апатію, відразу до чого-небудь; викликати нудоту» [11, т. V, с. 450]. Про те, що розглядувана лексема ще донедавна була в активному вжитку й може повернутися з пасивного лексичного фонду в активний свідчать зразки художнього, епістолярного й інших типів дискурсу: «Його всього **млоїть**, тягне на рвоти, лиш тільки нічим йому рвати – вів два дні нічого не їв. Нудить і шарпає» (І. Багрянний); «Шия й потилиця рідко болить і ніколи не болить так дуже, як раніш було, голова не тріщить так шалено, кашель перестав сливе зовсім, тільки на серці частенько **млоїть**» (Леся Українка); «Лицина тихо схилилася над доктором, його стало **млоїти**, на мить сонце пронизало корони дерев, і Леонардо зомлів» (Майк Йогансен).

До активного слововжитку доцільно повернути низку лексем, зокрема **лихоманка** – «хворобливий стан, при якому людину кидає то в жар, то в холод; гарячка» [11, т. IV, с. 498]; **струп** – «кірка, яка вкриває поверхню або краї рани, що загоюється» [11, т. IX, с. 794]; **в'язи** – «тильна частина шиї; шийні хребці» [11, т. I, с. 797]; **рамено** – «плече» [11, т. VIII, с. 446]; **пранці** – «сифіліс» [11, т. IV, с. 765]; **щеміти** – «боліти, нити (про частини, органи тіла)» [11, т. XI, с. 580]; **ятритися** – «не загоюватися (про рану); гноїтися» [11, т. II, с. 660]; **(зі) щулитися** – «згинатися, скорчуватися, горбитися від чогось (холоду, хвороби і т. ін.)» [11, т. XI, с. 609]; **відкопилений** – «дієпр. пас. мин. ч. до відкопити – випнути» [11, т. I, с. 594]; **відстовбурчений** – «дієпр. пас. мин. ч. до відстовбурчити і відстобурчити» [11, т. IV, с. 765]. Усі ці питомі слова збережено в художньому дискурсі для відтворення автентичності й колориту епохи: «Потім **лихоманка** почала бити шквалами, стрясаючи всім тілом від маківки до

п'ят»; «Болячки не тільки не заживали, а, здавалося, ще більше **ятрилися**, сходили мокротою і, тільки дозрівши до проложеної їм межі бралися **струпом**»; «Іванов злякано **зіщулився** й більше не пустив і пари з уст» (І. Багрянний).

Отже, упорядкування й унормування української термінології, як і вкрай чутливої до позалінгвальних змін лексичної системи загалом, – справа надскладна й надважлива. Якщо брати до уваги той факт, що медицина – це галузь, яка постійно й безупинно розвивається співзвучно з найновішими зрушеннями науково-технічного й експериментального сегментів, лексика, що обслуговує цю галузь, також зазнає змін. Прослідковується оновлення в її активному й пасивному словниках: запозичені лексеми проникають до активного слововжитку, натомість питомі українські одиниці опиняються на маргінесах пасивного шару слів. Для балансу в межах системи й для поступового відродження питомих термінологічних одиниць і компонентів у медичному дискурсі необхідно розширювати наукове фахове мовлення вибудованими на українському мовному матеріалі питомими лексемами – еквівалентами узвичаєним мовною практикою термінам із галузі медицини і стоматології зокрема.

Звісно, у статті лише зроблено спробу привернути увагу до масштабного процесу розширення пасивного шару лексики сучасної української мови за рахунок переходу в цей розряд питомих українських слів і надмірного запозичення чужинських. Перспективним бачиться подальший аналіз особливостей функціонування національного й запозиченого в науковому медичному, зокрема стоматологічному дискурсі, а також у формулюванні умотивованих рекомендацій щодо ревіталізації національно ідентичних загальноновживаних лексем і фахових термінодиниць.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / [редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін.]. К. : Наукова думка, 1983. 704 с.
2. Лещенко Т. О. Синтаксис фахового стоматологічного дискурсу: до національних витоків. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород. 2019. Вип. 11, т. 1. С. 33–37.
3. Лещенко Т. О. Українськомовна ревіталізація в науковому стилі мови. Актуальні питання підвищення якості освітнього процесу : матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю, м. Івано-Франківськ (м. Яремче), 17 травня 2019 р. Івано-Франківськ : ІМУ, 2019. С. 96.
4. Лещенко Т. О. Стоматологічний науковий дискурс: питома українська vs. іншомовне в термінології. *Молодий вчений*. 2018. № 9.1 (61.1). С. 69–74.
5. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови: близько 15 000 синонімічних рядів. К. : Кобза, 1993. 470 с.
6. Караванський С. Секрети української мови. К. : Кобза, 1994. 152 с.
7. Кочан І. М. Українська наукова лексика: міжнародні компоненти в термінології: навч. посібник. К. : Знання, 2013. 294 с.

8. Кримець О. М. Пуристичні тенденції в сучасних термінознавчих студіях / О. Кременець // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Філологія. 2017. Вип. 77. С. 146-149.
9. Нечай С. Російсько-український (московсько-руський або москвинсько-руський) медичний (лікарський) словник з іншомовними назвами. 15000 слів. [С. Нечай]. К. : УЛТК, Фонд ТТ, 2000. 432 с.
10. Селігей П. О. Світло і тіні наукового стилю. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2016. 627 с.
11. Словник української мови : в 11-ти т. К.: Наукова думка, 1970-1980. 11 т.
12. Українсько-латинсько-англійський медичний енциклопедичний словник: у 4 томах. – Том 1. К. : ВСВ «Медицина», 2012. 704 с.
13. Українсько-латинсько-англійський медичний енциклопедичний словник: у 4 томах. Том 2. К. : ВСВ «Медицина», 2013. 744 с.

УДК 378.016:811.161.2'243:81'36

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.22.1.8>

ІННОВАЦІЇ ТА ТРАДИЦІЇ В МОВНІЙ ПІДГОТОВЦІ ІНОЗЕМНИХ СЛУХАЧІВ

INNOVATIONS AND TRADITIONS IN THE LANGUAGE TRAINING OF FOREIGN LISTENERS

Максименко Н.В.,

orcid.org/0000-0001-5880-9505

*викладач навчально-методичного центру підготовки іноземних слухачів
Полтавського державного медичного університету*

У статті розглядається процес соціокультурної адаптації слухачів навчально-наукового центру з підготовки іноземних громадян під час оволодіння українською мовою. Визначається значення соціокультурної адаптації слухачів з огляду на визначені соціальними психологами закономірності процесу з формування мовної компетентності слухачів, а також з огляду вмотивованості інокомунікантів. Аналіз проблеми дозволив спрямувати соціокультурну компетентність іноземних громадян на подолання психологічних і мовних бар'єрів засобами краєзнавчих матеріалів в умовах дистанційного навчання. У статті демонструються можливості застосування матеріалу, пов'язаного з історією та культурою міста, де навчаються слухачі центру, у формі мультимедійних презентацій з використанням інтерактивних методів роботи, у формі віртуальних і реальних екскурсій. Досвід роботи у навчально-науковому центрі з підготовки іноземних громадян дозволив систематизувати аудиторну та позааудиторну роботу, скомпонувати сучасну методичну базу завдань і запитань інформаційного та творчого характеру. На краєзнавчому матеріалі демонструються різні форми роботи: мовленнєві вправи, інтерактивні бесіди та завдання, екскурсії історичними місцями міста. Окрім соціальної культурної адаптації і задоволення культурних потреб такий підхід поглиблює професійні знання, надає можливість практичного використання опанованого матеріалу в реальному спілкуванні. Така форма роботи стає ефективною, оскільки продовжує теми практичного курсу української мови та фахових предметів і завдяки комплексній активності органів чуття людини розвиває комунікативні навички іноземних слухачів. Практична значущість матеріалів полягає у системному підході до формування соціокультурної компетентності іноземних громадян, а також у поєднанні психологічних знань з практичними навичками розвитку зв'язного усного та писемного мовлення слухачів, що вивчають мову країни, де вони живуть і навчаються. Матеріали статті можуть бути використані у роботі інокомунікантами на заняттях і самостійній роботі.

Ключеві слова: соціокультурна адаптація, мотиваційна підготовленість, компетентність, віртуальні екскурсії, інтерактивні методи.

Processes of socio-cultural adaptation during mastering the Ukrainian language by students of the training and research center for training foreign citizens are considered in the article. The importance of socio-cultural adaptation of students is determined taking into account the laws of the process of forming the language competence of students and the motivation of foreign communicators, which are determined by social psychologists. Possibilities of using material related to the history and culture of the city where the students of the center study, in the form of multimedia presentations using interactive methods of work, in the form of virtual and real tours are demonstrated in the article. The experience of work in the educational and scientific center for training foreign citizens allowed to systematize classroom and extracurricular work, to compose a modern methodological base of tasks and questions of informational and creative nature. The local lore material demonstrates various forms of work: speech exercises, interactive conversations and tasks, excursions to historical places of the city. This approach deepens social and cultural adaptation, provides cultural needs, professional knowledge, provides an opportunity for practical use of the mastered material in real communication. This form of work becomes effective because it continues the themes of the practical course of the Ukrainian language and professional subjects and due to the complex activity of the human senses develops the communication skills of foreign students.

The practical significance of the materials lies in the systematic approach to the formation of socio-cultural competence of foreign citizens, as well as in combining psychological knowledge with practical skills of coherent oral and written speech of students learning the language of the country where they live and study. The materials of the article can be used in the work of foreign communicators in the classroom and independent work.

Key words: socio-cultural adaptation, motivational preparedness, competence, virtual excursions, interactive methods.

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Висловлення Говарда Гарднера – одного з авторів сучасних досліджень про інтелект, безпосередньо стосується вивчення іноземних мов: «Є більш ніж один спосіб вивчитися тому, що вважається важливим» [1, с. 116]. Здійснення цієї мети залежить перш за все від соціокультурної адаптації здобувачів освіти до умов навчання та проживання в Україні. Традиційно навчання слухачів розпочинається у навчально-науковому центрі з підготовки іноземних громадян Полтавського державного медичного університету, де засвоюється українська мова і низка загальноосвітніх предметів, необхідних для вступу на перший курс. Метою статті є аналіз ефективності прийомів, методів і форм роботи з вивчення української мови іноземними студентами з урахуванням адаптаційних процесів входження в іншу культуру та навчальне середовище.

Варто зазначити, що термін «українська мова як іноземна» увійшов до широкого вжитку в ХХІ столітті унаслідок активізації навчання громадян з інших держав. За таких умов важливо враховувати думку психологів (Л. Виготський, І. Зимня, О. Леонтьєв) про те, що навчання мови як іноземної відбувається всупереч тенденціям засвоєння рідної мови. Вчені вважають, що дитина ніколи не розпочинає оволодіння рідною мовою з вивчення абетки, з читання і письма, зі свідомої побудови фрази, з елементів вивчення граматики, що зазвичай покладено в основу навчання іноземної мови.

Відповідно курс української мови має свою специфіку щодо мети, змісту, підходів, принципів, методів. Задля дидактичної мети науковці (Є.Верещагін, М.Костомаров) виокремлюють два напрямки: від фактів мови до фактів культури і від фактів культури до фактів мови. Основною ж метою в навчанні української мови як іноземної залишається комунікативна. Вона вдосконалюється завдяки чотирьом видам мовленнєвої діяльності іноземних слухачів: аудіювання, читання, говоріння, письма. Високий рівень мотиваційної підготовленості іноземних слухачів до навчальної діяльності передбачає усвідомлення перспективних і найближчих цілей відносно їх професійного майбутнього, стійкий інтерес до вибраної професії, пізнавальну активність. Рівень мотиваційної підготовленості слухачів можна розділити на високий, середній і низький. На момент при-

буття до України більшість іноземних слухачів має середній або низький рівень. Про це говорять практика вступного тестування, аналіз документів та результати перших атестацій. Значний процент відсутності слухачів на заняттях збільшує рівень самостійної підготовки слухачами пропущеного матеріалу, що також не сприяє адаптації. Вивчення особливостей слухачів центру дозволяє зробити висновок, що академічна неуспішність пов'язана з особливостями психіки (слабким типом нервової системи, відсутністю звичок до напруженої розумової роботи, нестійкістю уваги, лінню, відсутністю асоціативного мислення); з відсутністю або недостатністю вмінь і навичок розумової роботи (раціональне використання часу, самостійні заняття, робота з книгою). Потрібно враховувати, що вказані фактори адаптації проявляються у різних слухачів у різних ступенях. Вірне виявлення взаємодії цих факторів допомагає обрати більш оптимальний комплекс заходів для підвищення рівня адаптації слухача. Важливим є принцип обліку національно-культурних особливостей, який обумовлений специфікою процесу навчання, організаційних форм в педагогічній системі довузівської підготовки іноземних слухачів, тісно пов'язані з принципом обліку адаптаційних процесів в аспекті соціально психологічній адаптації. Національно-культурні особливості слухача бажано враховувати при формуванні навчальних груп. Але проблема оптимізації національного складу групи складна і багатофакторна. Так, в мононаціональних групах не виникає проблем міжнаціональної взаємодії слухачів, складається однорідне психологічне і мовне середовище. Слухачі можуть ефективно спілкуватись і допомагати один одному рідною мовою. Але при цьому гальмується вивчення української мови через відсутність необхідності її використання як мови посередника при міжнаціональному спілкуванні, складається внутрішній ізольований мікроклімат, що не сприяє оптимальному перебігу навчального процесу. Так в групах, укомплектованих слухачами однієї національності, різко обмежується комунікативна активність слухачів на мові, що вивчається. У багатонаціональних групах стимулюється комунікативна діяльність слухачів на мові навчання через необхідність підтримки міжнаціонального спілкування. Для уникнення на початковому

етапі адаптаційних проблем різного характеру в навчально-науковому центрі з підготовки іноземних громадян розробляється соціально-культурна адаптаційна програма. Рекомендовані форми виховної роботи допомагають усунути і пом'якшити проблеми адаптації та прискорити її перебіг. Соціально-культурна адаптаційна програма має матричну будову і складається із трьох послідовних і взаємопов'язаних етапів: 1) початковий адаптаційний етап; 2) соціально-культурний етап; 3) етап соціально-професійної орієнтації. Кожному етапу відповідають певні види та форми виховної роботи, які дозволяють вирішувати конкретні завдання соціально-культурної адаптації слухачів.

Успішність навчання залежить від успішного входження іноземного громадянина до умов навчання. Саме це обумовлює актуальність дослідження проблем адаптації іноземних слухачів до освітнього процесу українського вищого закладу освіти. Соціокультурна адаптація передбачає пристосування індивіда до умов нового соціокультурного середовища, зокрема до нових ціннісних орієнтирів, норм поведінки, традицій, забезпечуючи його успішне існування у новому культурному середовищі. Фінськими вченими В. Раутеном і М. Коксієном [2, с. 89], виокремлюється чотири фази (стадії) соціокультурної адаптації іноземців до життя в іншій країні. Для першої фази – «фаза першої реакції» – характерним є дисонанс між об'єктом і суб'єктом особистості, формування захисних механізмів, зниження соціокультурної активності й працездатності людини. Друга фаза – «фаза соціальної адаптації» – відзначається зростанням автоматизму у виконанні життєво необхідних функцій, послаблення уваги до нової інформації, відчуття ірреальності того, що відбувається, погіршення пам'яті, бажання прожити сьогоднішній день скоріше. Третя, «контрастна», фаза адаптації може продовжитися у формі тривалої апатії або змінитися на агресію. У цей період продовжуються регресивні процеси, де переважають в основному соціобіологічні потреби (поїсти, поспати, ні про що не думати), що можуть прийняти й агресивний характер, якщо щось заважає їх задоволенню. Це теж є одним з механізмів захисту. Третя фаза характеризується також порушенням цілісності взаємозв'язку індивіда з середовищем, а саме відсутнє повноцінне спілкування, має місце мовний бар'єр, надто багато незвичного – інша культура, традиції, звичаї. Заклучна, четверта фаза – «фаза реабілітації» – це період достатньо інтенсивного задоволення соціальних потреб, відродження

соціальної активності і здібності до креативної діяльності. На цій стадії відбувається також розуміння звичаїв, традицій і стереотипів іншої культури, тобто відбувається зміна логіки поведінки людини за напрямком зближення з новою культурою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема соціокультурної адаптації іноземних слухачів детально аналізується в роботах таких вчених, як Г.А. Воробйов, М.В. Овчинникова, С.В. Патохіна та ін. Проте ця проблема вимагає подальшої практичної розробки з урахуванням конкретного контингенту іноземних слухачів та умов їхнього навчання. У зв'язку з цим українська мова як іноземна зі звичайного предмету перетворюється на засіб досягнення соціокультурної компетентності та розвитку особистості майбутнього фахівця. Предметом нашого дослідження обраний красназвичайний аспект на заняттях української мови з іноземними громадянами. Особлива увага нами приділяється підтриманню толерантного ставлення слухачів до історії та культури, традицій і ментальних особливостей країни навчання та країн, з яких вони прибули. Один з принципів лінгвокраїнознавства полягає в розумінні процесу вивчення та викладання української мови як процесу акультурації іноземців, тобто засвоєння людиною, що виросла в одній національній культурі, історичних фактів, норм і цінностей іншої національної культури. Таким чином, відомості та уявлення про Україну, вже наявні у іноземних слухачів, закріплюються та активізуються. Водночас запас знань студентів значно збільшується, оскільки їх базовий рівень в цьому напрямку, як правило, недостатній. Ця тема розширюється в курсі «Країнознавство», навчальним змістом якого є історія, національні традиції та звичаї, культура та національна ментальність.

Виклад основного матеріалу. Велике практичне значення для слухачів центру з підготовки іноземних громадян є підготовка, участь і проведення засідання мовного клубу «Меридіани дружби». Перше засідання традиційно проводиться у перші місяці навчання. Слухачі готують повідомлення і презентації про свою рідну країну і слухають носіїв мови з повідомленнями і презентаціями про Україну, Полтаву, університет. Такі віртуальні екскурсії заохочують слухачів до продовження знайомства з новою для них культурою. Ця форма знаходить своє використання як спосіб організації дозвілля слухачів та ознайомлення з культурою нашої країни, пам'ятниками, музеями, парками міста, де навчаються іноземці. Використання інтерактивних технологій навчання

під час занять забезпечує слухачам можливість одержувати більше сучасного навчального матеріалу, ніж за традиційного викладу матеріалу викладачем. У студентів формуються вміння працювати з інформацією та приймати оптимальні розв'язки. Саме інтерактивні методи навчання передбачають особливі знання, уміння, навички [3, с. 144]. В умовах дистанційного навчання популярними стали мультимедійні презентації. Такі презентації спочатку знайомлять з новою лексикою, яка надається в перекладі на мову – посередник, або рідну мову, і необхідними лексичними коментарями, що забезпечують максимальне розуміння викладеного матеріалу [4, с. 41]. Ефективність презентації полягає в тому, що вона дозволяє акцентувати увагу аудиторії на важливих моментах викладеної інформації, зробити переказ навчального матеріалу більш яскравим і значущим [5, с. 194].

Екскурсії – це один із шляхів соціально-культурної адаптації іноземних слухачів центру з підготовки іноземних громадян до життя й навчання в нових для них умовах, екскурсії сприяють «входженню» інокомунікантів у соціокультурний простір України, про що йдеться мова в публікаціях Л. Богині [6]. Актуальною є тема «Місто, в якому я навчаюсь». Слухачі сприймають різну Полтаву – історичну, наукову, літературну, студентську. Випереджальним завданням для слухачів є розповідь про те, що їм сподобалось і що не сподобалось у Полтаві. Кожен слухач має вислухати співрозмовника перед формуванням своєї відповіді. Інноваційна модель навчання передбачає наближення до творчої активності і самостійності іноземних слухачів, що закріплюється у наступному завданні: прочитати слова і словосполучення, нові слова перекласти на рідну мову і записати до словника (річка Ворскла, Полтавська битва, Корпусний сад, пам'ятник Слави, фортеця, вежа, Біла альтанка, храм, дзвінниця та ін). Також пропонується знайомство з текстом, відповіді на запитання, з'ясовуються вірні та хибні висловлення, продовжуються незакінчені речення та ін. Після активної підготовчої роботи пропонується написання власної розповіді та переказ її. Умови життя за пандемії внесли суттєві зміни у процес знайомства іноземних громадян з містом. Щоб зацікавити слухачів, урізноманітнити заняття в Zoomі під час локдаунів, викладачі проводять віртуальні он-лайн екскурсії містом за допомогою гугл-презентацій з подальшим коментуванням та обговоренням побаченого. Таким чином слухачі центру познайомились з красзнавчим музеєм імені В. Кричевського, з музеєм Дальньої авіації, з заповідником Поле Полтавської битви,

з музеєм-садибою І.П. Котляревського, Панаса Мирного, з історичним центром Полтави.

Починаючи вивчення базового граматичного курсу слухачі знайомляться з текстом «Місто, де я живу і навчаюсь», який їм знайомий за попередньою роботою. Робота над текстом навчає відповідати на запитання за змістом тексту. Після цього, спираючись на виконані раніше завдання, слухачі складають свою розповідь «Місто, де я живу і навчаюсь». Закріплення знань про історичні об'єкти, проводяться у формі інтерактивної віртуальної екскурсії за розширеним планом.

Слухачі знайомляться з путівниками, довідниками, альбомами, листівками, презентаціями, відеороликами, які допомагають зорієнтуватися у майбутній пішохідній екскурсії містом. Увага слухачів акцентується на подіях 300-літньої давнини, пов'язаних із перебігом Полтавської битви як частини Північної війни. На Івановій (Старополтавській) горі викладач акцентує увагу слухачів на першій письмовій згадці про Полтаву, відзначеній кам'яною брилою зі словами з Іпатівського літопису, знайомить з пам'ятником гетьману Мазепі, зі Свято-Успенським храмом і дзвіницею, Білою альтанкою, музеєм-садибою І.П.Котляревського, Подільською вежею, панорамою Хрестовоздвиженського монастиря, пам'ятником полтавській галушці. Під час екскурсії містом слухачі можуть користуватись інформаційними табличками, а також QR-кодами, які є в місті біля історично значущих пам'яток.

Перша екскурсія Полтавою – це знайомство з історичним центром. Пішохідна екскурсія продовжується 1,5–2 години, за цей час слухачі знайомляться з романтичним, гумористичним та історичним символами міста. Екскурсія як форма позааудиторної роботи стає по-справжньому ефективною, якщо вона «вписана» в навчальний матеріал, який опановують слухачі, вона є своєрідним продовженням теми з практичного курсу української мови і виступає, завдяки комплексній активності всіх органів чуття людини (побачити, почути, оволодіти навичками комунікації), динамічною формою розвитку комунікативних навичок іноземних слухачів. Для іноземних слухачів ПДМУ екскурсія стала повноцінною формою організації навчання, тому що, по-перше – це спосіб унаочнення реалій і комунікативних ситуацій, які є об'єктом вивчення за темою, а по-друге, це досвід практичного використання вивченого матеріалу в реальному спілкуванні. Г. Швець зазначає, що важливим є «лінгводидактичний аналіз тексту екскурсій, а також важливим моментом для вивчення мови є можливість вербалізувати досвід,

отриманий під час екскурсій. Так слухачі отримують зразок вербального оформлення події, навчаються складати подібні розповіді за зразком і самостійно. У тексті семантизація незнайомої лексики відбувається через особистий досвід іноземця: слухачі пригадують, що було вчора, що вони бачили, як почувалися, у такий спосіб усвідомлюють значення окремих слів чи фраз» [7, с. 175].

Сучасні мультимедійні засоби дають можливість проведення різноманітних віртуальних екскурсій. Якщо традиційна екскурсія визначається поєднанням трьох головних чинників (показ, розповідь, рух), то віртуальна екскурсія як «відвідування визначних місць, змодельоване за допомогою комп'ютера» [7, с. 381] обмежується першими двома факторами і може бути проведена в аудиторії чи переглянута слухачем удома. За визначенням О. Подобед, віртуальна екскурсія – це «умовне відвідування за допомогою Інтернету інтерактивних веб-сайтів, визначних місць, музейних установ, мистецьких галерей світу з метою активного засвоєння екскурсантом нових знань, цільової зацікавленості студентів музейною спадщиною і мотивування бажання безпосередньо відвідати визначні місця або музеї» [8, с. 207].

Віртуальну екскурсію в навчанні української мови як іноземної О.Криницька вважає оптимальним способом опрацювання краєзнавчого матеріалу, оскільки під час аудиторного заняття – екскурсії рівноцінно представлені основні види комунікативної діяльності (говоріння, аудіювання, читання, письмо), на відміну від традиційної екскурсії, де переважає аудіювання та говоріння [9, с. 49].

Розглядаючи всі форми наочної презентації певних в першу чергу краєзнавчих об'єктів (власне віртуальна екскурсія, онлайн-шоу, фотодобірка, мультимедійна презентація тощо) варіантами віртуальної екскурсії, які урізноманітнюють розповідь викладача, допомагають семантизувати лексику, сприяють підвищенню уваги слухачів і кращому запам'ятовуванню завдяки залученню зорового каналу сприйняття. Тому у центрі з підготовки іноземних громадян практикуємо активне використання мультимедійних презентацій до тем історико-культурного та краєзнавчого спрямування. Під час вивчення біографії І.П. Котляревського, М. Ярошенка, Т.Г. Шевченка тощо. Під час вивчення теми «Київ – столиця України» іноземним слухачам крім уміщеного до підручника тексту для аудіювання і читання було запропоновано текст про Полтаву, про Харків, про Львів та Одесу. Сприйняття живого тексту,

що описує реальні події, у супроводі відповідних фотографій, проходить зацікавлено і жваво.

У другому семестрі при вивченні дієслів руху в одному з завдань зустрічаємо питання «В яких містах України ви вже побували? В яких містах ви хотіли б побувати?». З'ясовуючи відповіді на ці запитання поступово переходимо до знайомства зі столицею України Києвом. Спочатку це віртуальна екскурсія містом. Знайомство з новою лексикою. Потім слухачі читають текст «Київ», складають план переказу, відповідають на запитання тексту, кожен слухач отримує завдання підготувати розповідь про один із історичних об'єктів міста за текстом, пропонується знайти цікаві фото з Інтернету, найбільш підготовлені слухачі готують переказ всього тексту. Така робота не залишає нікого із слухачів байдужими і викликає бажання вивчити цей текст. На четвертому поетапному контролі перевіряється ця інформація. Деякі слухачі за бажанням створюють власні презентації міст Полтави, Києва або свого рідного міста. Особливо такий вид роботи став актуальним під час дистанційного навчання. Використання такої форми роботи сприяло розвитку пізнавальної активності іноземних слухачів. Проведення в групі іноземних слухачів відеотренінгу з демонстрацією слайдів свого рідного міста дозволило відпрацювати їх уміння і навички, необхідні для здійснення публічних комунікацій. При цьому особливо важливим було те, що пошук нестандартних рішень у навчальних ігрових ситуаціях здійснювався шляхом групової творчої діяльності. Це дозволяло поряд із закріпленням теоретичних знань і формуванням комунікативних умінь розвивати у слухачів навички соціальної взаємодії, зокрема у багатонаціональному колективі. Хоча, треба зауважити, що рівень мовної підготовки в цей період у більшості випадків ще не був достатнім. Логічним завершенням цієї роботи були щорічні весняно-літні екскурсії до Києва, Дніпра, Запоріжжя (на Січ), в яких брали участь більшість іноземних слухачів центру. Тут можна було бачити результати віртуальних екскурсій та презентацій.

Знайомство з цікавим краєзнавчим матеріалом відбувається під час вивчення уживання і відмінювання займенника *свій*, сполучникових слів *який* (-а, -е, -і), *котрий* (-а, -е, -і); ступенів порівняння прикметників, дієприкметників. Тексти мовних вправ формуються таким чином, щоб були пов'язані з містом Полтавою та її історичними пам'ятками та локаціями. Текст, пов'язаний з іменем та творчістю художника М. Ярошенка, знайомить слухачів з картинами нашого земляка, які

зберігаються у Полтавському художньому музеї, і розповідає про його цікавий творчий шлях. Саме під час роботи над цим модулем дуже доречною стає віртуальна екскурсія вулицями міста (Гоголя, Пушкіна і Шевченка). Іноземні слухачі впізнають пам'ятник М.В. Гоголю, за влучним висловом Ліни Костенко «українського генія російської літератури», у Березовому сквері – пам'ятник О.С. Пушкіну (родовід якого походить з далекої Африки), та пам'ятникам цим видатним особистостям на розі вулиць Пушкіна і Гоголя, і звичайно – пам'ятник Т.Г.Шевченко, на вулиці якого, до речі, знаходиться наш університет. Завершується другий урок текстом «Т.Г.Шевченко», ця тема пропонується на поетапний контроль і на екзамен, тому вивчається дуже ретельно. А на шостому уроці «Людина і наука» ми згадуємо, що на території Полтавської обласної лікарні встановлено пам'ятник лікарю, хірургу – М.В. Скліфосовському, доля якого теж тісно пов'язана з Полтавою. А ще в місті є Полтавська політехніка – університет, який носить ім'я Юрія Кондратюка – вченого-самоука. Дотекстові і післятекстові завдання систематизують поняття часу (коли? скільки часу? як довго?). Цей та інший цікавий історичний матеріал, а також знайомство з культурою та наукою Полтавщини дає широкі можливості для вивчення граматики української мови іноземними громадянами. Вивчаючи життєвий шлях цих видатних людей, читаючи та переказуючи тексти, відповідаючи на запитання, слухачі засвоюють нову лексику, повторюють вже вивчену граматику мови, вдосконалюють свої набуті мовленнєві та комунікативні навички.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, краєзнавчий матеріал

є потужним засобом соціальної адаптації іноземних слухачів. А презентація як унаочнення і вербалізація власного екскурсійного досвіду – є ще однією формою екскурсійної роботи при вивченні української мови як іноземної. Зазвичай цікавість стимулює мовленнєву активність слухачів. Означити ефективність навчальної екскурсії як лінгводидактичної технології можна модифікованим гаслом: «Прийшов, побачив, вивчив».

Екскурсія в навчанні української мови є одним із важливих і ефективних способів організації діяльності студентів, який, крім соціально-культурної адаптації та задоволення культурних потреб інокомунікантів, допомагає урізноманітнювати навчальний процес, поглиблює професійні знання слухачів, слугує способом унаочнення реалій і комунікативних ситуацій, дає можливість практичного використання опанованого матеріалу в реальному спілкуванні, завдяки активізації всіх органів чуття людина стимулює мовно-мисленнєві та мнемічні процеси, створює сприятливу для вивчення української мови дружню атмосферу і з цим не можна не погодитися.

У єдності аудиторної роботи, віртуальних і реальних екскурсій відбувається формування соціокультурної компетентності та розвитку особистості майбутнього фахівця на рівні мовних, мовленнєвих, соціальних, культурних, моральних компетентностей. Краєзнавчий матеріал, пов'язаний з історією і культурою міст України, допоможе відкрити новий світ для іноземних громадян, і водночас – залучити їх до активної праці на благо людства. Наслідком докладених зусиль є відгуки слухачів, що демонструють знання мови, вміння спілкуватися з представниками різних культур.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лещенко М. Зарубіжний досвід використання теорії множинного інтелекту Горварда Гарднера в навчальному процесі. *Педагогічні науки: теорія, іноваційні технології*. 2017. № 10 (74). 116 с.
2. Раутен В., Коксиен М. Деятельность социального педагога по социокультурной адаптации учащихся иностранцев; Методологические основы социальной работы. М.: Педагогика. 1991. 256 с.
3. Турішева Л.В. Професійний розвиток педагога: психологічний аспект. Х.: Вид. група «Основа», 2006. 144 с.
4. Северин Н.В., Северин Ю.В. Использование интерактивных технологий в решении задач межкультурных коммуникаций. *Новий колегіум*. 2014. № 3. С. 41-42.
5. Юсупов В.О. Проблема межкультурной коммуникации в обучении иностранным языкам. *Методологія та практика лінгвістичної підготовки іноземних студентів*. Харків: ХНМУ, 2012. Вип. 6. С. 194-195.
6. Богиня Л. Науковий стиль мовлення. Початковий курс: навчальний посібник для іноземних студентів, Полтава, ВДНЗУ «УМСА», 2017. 57 с.
7. Швець Г. Теорія і практика навчання української мови іноземних студентів гуманітарних спеціальностей: монографія. Київ: Фенікс, 2019. 529 с.
8. Подобед О.А. Віртуальні навчальні екскурсії етнографічними музеями світу. *Єдність навчання і наукових досліджень-головний принцип університету: зб.наук. праць*. / укл. Г.І. Волинка, О.В. Уваркіна, О.П.Ємельянова. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. С. 206-208.
9. Криницька О. Методика вивчення краєзнавчого матеріалу на заняттях з української мови як іноземної. *Нова педагогічна думка*. Рівне, 2016. № 2 (86). С. 47-52.

КОНЦЕПТОСФЕРА СПОРТ ЯК СПОСІБ СТРУКТУРУВАННЯ ІНФОРМАЦІЇ У СПОРТИВНОМУ МЕДІЙНОМУ ПРОСТОРІ

THE CONCEPTUAL SPHERE OF SPORT AS A WAY OF STRUCTURING INFORMATION IN SPORTS MEDIA SPACE

Мандич Т.М.,

orcid.org/0000-0001-8404-0453

*аспірантка, викладачка кафедри української і слов'янської філології та журналістики
Херсонського державного університету*

Статтю присвячено мисленнєво-мовленнєвій репрезентації знань про спорт в українськомовному спортивному медійному просторі, що на сучасному етапі є однією з найпопулярніших серед рейтингових тематик у засобах масової комунікації.

Проаналізовано способи структурування поняттєвої сфери, зокрема акцентовано увагу на концепті та концептосфері. Здійснено огляд праць, присвячених проблемам когнітивної лінгвістики, у яких виявлено, що українські мовознавці досліджують спорт в якості концептосфери. Для структурування знань та реалій, вербалізованих у спортивному медійному просторі, запропоновано обрати такі категорії, як концептосфера (для загальної репрезентації знань про спорт) та концепт (для репрезентації знань про конкретний вид спорту). Як площину текстового вираження спортивних реалій обрано спортивні коментарі, оскільки у прямоефірному мовленні спортивного коментатора і текстових трансляціях у мережі Інтернет наявний широкий діапазон засобів номінації, що виконують функції вербалізаторів концептосфери СПОРТ.

У результаті запропоновано схематичне зображення структури концептосфери СПОРТ, яку утворюють концепти на позначення окремих видів спорту, об'єднаних у групи, відповідно до ілюстративного матеріалу, зібраного під час спортивних трансляцій різних видів спорту на телевізійних, онлайн-каналах та в текстовому форматі на сторінках інтернет-видань («Інтер», ТРК «Україна», «Футбол», «Футбол 1», «KremenTV», «MEGOGO», «XSport», «UA: Перший»; «РБК-Україна», «Укрінформ», «Футбол 24», «espresso.tv2», «UA-Футбол»). Візуалізовано способи вербалізації досліджуваної концептосфери, а саме метафорами (антропоморфними, артефактними, соціоморфними, природоморфними та синестезійними), метоніміями, перифразами, персоніфікаціями, порівняннями та фразеологізмами; а також будову метафоричних моделей, у яких виокремлюємо фрейми та слоти, що сприяють систематизації зафіксованих у спортивних коментарях лексем у переносному значенні. Описано алгоритм збору та аналізу вербалізаторів концептосфери СПОРТ, що може бути застосований і в подальших дослідженнях мовних особливостей спортивного медійного простору.

Ключові слова: вербалізація, вторинна номінація, концепт, концептосфера, спортивний коментар.

The article is devoted to mental-speech representation of knowledge about sports in Ukrainian-language sports media space. At the present stage sport is one of the most popular among the ranking topics in the media. The ways of structuring the conceptual sphere are analyzed, in particular, the emphasis is on the concept and the conceptual sphere. A review of works on the problems of cognitive linguistics, which found that Ukrainian linguists study sports as a conceptual sphere. It was proposed to choose such categories as conceptual sphere and concepts to structure the thematic knowledge and realities verbalized in the sports media space. Sports commentator uses in the broadcasts a wide range of nomination tools that serve as verbalizers of the conceptual sphere of SPORT. That's why the sports commentaries were chosen as the plane of textual expression of sports realities. As a result, a schematic representation of the structure of the conceptual sphere of SPORT, which is formed by concepts to denote individual sports, grouped, according to illustrative material. It was collected during sports broadcasts of various sports on television, online channels and in text format on the Internet publications. They are: "Inter", TRK "Ukraine", "Football", "Football 1", "KremenTV", "MEGOGO", "XSport", "UA: First"; "RBC-Ukraine", "Ukrinform", "Football 24", "espresso.tv2" and "UA-Football". Methods of verbalization of the studied conceptual sphere were visualized, namely metaphors (anthropomorphic, artefact, sociomorphic, natural morphic and synesthesia), metonymies, paraphrases, personifications, comparisons and phraseology. Also the structure of metaphorical models, in which we distinguish frames and slots that contribute to the systematization of tokens recorded in sports comments in a figurative sense, was visualised. An algorithm for collecting and analyzing verbalizers of the conceptual sphere of SPORT was described, which can be used in further studies of the linguistic features of the sports media space.

Key words: verbalization, secondary nomination, concept, conceptual sphere, sports commentary.

Постановка проблеми. Спорт у сучасному медійному просторі є однією з найпопулярніших тем як серед читачів друкованих ЗМІ, інтернет-видань та підписників на відповідні спільноти в соціальних мережах, так і серед слухачів та глядачів аудіовізуальних каналів передачі інформації. Новини, аналітичні шоу, текстові та віде-

отрансляції змагань, інтерв'ю зі спортсменами, тренерами тощо – усе це основні формати, у яких розкривають різні аспекти висвітлених видів спорту. Тексти такого спрямування за змістом невід'ємні від найменувань активних учасників спортивних подій, знарядь, локацій, на яких відбувається змагання; дій, процесів і станів, зумов-

лених фізичною активністю та умовами змагання, тощо. Перераховані поняття на лексичному рівні вербалізовано мовними одиницями, що встановлюють зв'язок між абстрактними уявленнями та реальним їх вираженням. Часто у спортивному медійному просторі лексеми вжито в непрямому значенні або в нетипових контекстах, тому засвідчуємо, що характерним є використання засобів вторинної номінації, фразеологічних одиниць, каламбурів, різноманітних стилістичних фігур та інших засобів увиразнення тексту. Яким би не був дібраний журналістом мовний засіб, його функція переважно спрямована на оформлення думки, об'єктивацію понять і явищ, пов'язаних зі світом спорту, а також, урахувуючи інтерес читачів і глядачів, ця вербалізація покликана посилити образність та емоційність, що спонукають реципієнтів реагувати на текст і глибше осмислювати описані спортивні події.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Популярність когнітивного підходу в сучасних лінгвістичних дослідженнях призвела до суттєвого збільшення праць, присвячених аналізу концептів і концептосфер. Саме ці два поняття становлять основу й теоретичне підґрунтя нашого бачення взаємодії спорту та інших поняттєвих сфер, що на текстовому рівні реалізовано вживанням мовних одиниць, які вербалізують концептосферу СПОРТ, зокрема й за допомогою надпродуктивних у спортивних коментарях засобів вторинної номінації. Однак, у працях можна помітити й певну неузгодженість, непослідовне вживання термінів, заміну понять тощо, тому, урахувуючи труднощі тлумачення зазначених феноменів, зробимо огляд мовознавчих дефініцій. Останнім часом до питання термінології когнітивної лінгвістики зверталися В. Іващенко, І. Кожушко, А. Мартинюк, Н. Стефанова, а окремі аспекти спортивної концептосфери аналізували мовознавці, серед яких В. Дубик і Т. Іщенко.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Тенденції розвитку сучасного мовознавства свідчать про поширеність когнітивного підходу, що актуалізований і в обраній нами площині – у дослідженні мовлення українських спортивних коментаторів, на яке впливають не лише внутрішні професійні та особистісні риси самого коментатора (як-то характер, темперамент, загальна обізнаність та фонові знання, досвід роботи в ефірі, креативність мовомислення тощо), а найбільше – непередбачуваний розвиток спортивних подій (як-то атаквальні епізоди, непрогнозовані результати, травми та позаспортивні випадки, виступи українських спортсме-

нів та національних збірних, від чого залежить виправдане симпатизування та підтримка однієї зі сторін протистояння, й інше, що викликає емоційну реакцію, образно-асоціативні пояснення тощо). Також у фокусі нашої уваги текстові трансляції або стенограми змагань, що останнім часом є в більшому доступі користувачів, на відміну від онлайн-трансляцій, показ яких часто комерціалізовано. Натомість на профільних сайтах або новинних ресурсах можна безкоштовно відстежити перебіг змагання, читаючи про основні події, що відбуваються в режимі реального часу та оновлюються з певною періодичністю.

Якщо аналізувати специфіку мовної організації усних коментарів, які чуємо в телевізійних та онлайн-трансляціях, то нешаблонність, апелювання до глядацької аудиторії, мовленнєва діяльність, одночасна з перебігом коментованого змагання, – те, що робить журналістський текст оригінальним із погляду викладу матеріалу та його стилістичного оформлення. Принагідно відзначимо, що текстові трансляції або стенограми менш багаті на мовні засоби увиразнення і не можуть у такому ж обсязі продемонструвати варіативність вербалізації окремих спортивних аспектів.

Отже, сукупність знань про спорт, що дуже часто знаходить своє мовне вираження у жанрі спортивного коментаря шляхом переосмислення в інших, несуміжних зі спортом, категоріях, та, як наслідок, представлених в усних і письмових текстах низкою засобів увиразнення, потребує структурування та вироблення цілісного підходу до аналізу, урахувуючи пріоритетність і частоту реалізації тих чи тих змістових аспектів, що безпосередньо репрезентують сферу спорту, та той мовний інструментарій, за допомогою якого коментатор досягає цілей. У відповідності до сучасних підходів вважаємо за доцільне розглянути принципи такої систематизації в категоріях концептуального простору, що водночас полегшить аналіз мовного матеріалу та зумовить дослідження побудови спортивного коментаря з урахуванням особливостей мислення спортивного коментатора, усвідомлення причин виникнення відповідної асоціації та ролі інших екстралінгвальних чинників, які можуть впливати на формулювання у прямих ефірах або підготовлених стенограмах, а також розуміння механізму зрушення семантики, принципів добору вжитих мовних одиниць тощо.

Постановка завдання. Метою статті є визначення способу структурування знань про спорт, репрезентованих в українськомовному медійному просторі, та вироблення алгоритму

аналізу вербалізаторів концептосфери СПОРТ для подальших лінгвістичних досліджень, пов'язаних із характеристикою мовлення спортивних журналістів, зокрема тих, які працюють у прямих ефірах або з текстовими трансляціями в режимі реального часу.

Серед завдань виокремлюємо такі:

1) проаналізувати дефініції понять *концепт* і *концептосфера* як базових у когнітивній лінгвістиці;

2) Здійснити огляд праць, у яких висвітлено питання концептуалізації спортивної поняттєвої сфери;

3) обґрунтувати запропоновану структуру концептосфери СПОРТ, розроблену за результатами аналізу мовлення українських спортивних коментаторів та редакторів інформаційних спортивних ресурсів;

4) описати алгоритм аналізу вербалізаторів концептосфери СПОРТ або концептів окремих видів спорту як її складових.

Джерельною базою дослідження слугують трансляції різних видів спорту, що потрапляють до ефірів таких каналів, як «Інтер», ТРК «Україна», «Футбол», «Футбол 1», «KremenTV», «MEGOGO», «XSport», «UA: Перший», а також інтернет-видань і онлайн-інформаційних ресурсів, як-то «РБК-Україна», «Укрінформ», «Футбол 24», «espresso.tv», «UA-Футбол» тощо. Мовні одиниці, що вербалізують спортивні реалії, зафіксовано у форматі «наживо», що не допускає монтажу, повноцінного прописування тексту задалегідь та найкраще виявляє рівень спонтанного й часто імпровізаційного мовлення спортивного коментатора, а також у форматі текстової трансляції, що дозволяє краще продумати коментар, скористатись шаблонами, мінімізувати час та обсяг мовлення до висвітлення лише найважливіших моментів змагання. Мовні засоби, виявлені в обох варіантах коментування, віддзеркалюють особливості усвідомлення дійсності та спосіб мислення журналіста, які мають корелювати з відповідним сприйняттям та оцінкою інформації з боку глядачів або читачів трансляції.

Виклад основного матеріалу. У період, коли кількість досліджень, присвячених мовному вираженню концептуального простору, суттєво зросла, з'являється потреба в чітких формулюваннях дефініцій та розрізненні понять, тому теоретичні праці часто стосуються саме питань термінології в галузі когнітивної лінгвістики. Так, В. Іващенко аналізує метапоняття, унаслідок чого концептуальну систему трактує як множину елементів, концепт – як структурну одиницю

системи, концептосферу – як фрагмент організації полів та сфер [1, с. 177–178]. І. Кожушко, порівнявши низку наукових підходів, вважає, що терміни «концептосфера» і «концептуальна картина світу» слід уживати не як синоніми, а в якості гіпоніма й гіпероніма, що дозволить уникнути термінологічної плутанини [2, с. 287]. Н. Стефанова наводить дефініцію, сформульовану за результатами аналізу різних визначень, підходів і дискусій: «... концептосфера – це структурна конфігурація всіх можливих компонентів зберігання знань в ментальному світі людини» [3, с. 98]. П. Мацьків витлумачує концептосферу так: «Концептосферу формують різні типи концептів, в основі яких лежить певний спосіб розуміння і бачення світу» [4, с. 198]. Більш детально пояснює термін М. Калашникова, яка зазначає, що «концептосфера сприймається як гетерогенне ментальне утворення, що включає сукупність вербально позначених та непозначених базових концептів, які репрезентують загальнолюдські поняття та концептуально значущі цінності, задовольняючи потреби когнітивно-дискурсивної сфери певної культури» [5, с. 2].

Якщо проаналізувати ті контексти, у яких науковці вживають термін «концептосфера», та той зміст, який у нього вкладають, то слід виокремити декілька напрямів: з одного боку, концептосферу дійсно можуть ототожнювати з картиною світу, говорити про концептосферу мови, окремої людини (зокрема, у плані її художньої творчості) або іншої глобальної поняттєвої сфери, що водночас здатна відбивати риси, характерні для світогляду конкретного народу. З іншого боку, можна обрати тематичний принцип і простежити реалізацію визначеної концептосфери в різних лінгвокультурах. Наприклад, огляд праць останніх років засвідчив, що мовознавці активно досліджують концептосфери БОГ (Н. Венжинович) [6], ЗДОРОВ'Я (С. Мартінек) [7], ЧЕСТЬ (В. Чабан) [8]; концептосферу оцінності (Г. Приходько) [9], природи (І. Серебрянська) [10], фауни (О. Гоменюк) [11] тощо. Пропонуємо за аналогією розуміти поняттєву сферу спорту як концептосферу СПОРТ, що входить до складу національно-мовної картини світу різних народів та має особливості вербалізації в українськомовному медійному просторі.

Огляд лінгвістичних праць, присвячених текстам спортивної тематики, засвідчив, що дослідники активно звертаються до термінологічного апарату когнітивної лінгвістики з метою репрезентації спортивних понять як певної структури. Зокрема, для нашої розвідки актуальними є праці,

у яких базовою категорією визначено концептосферу СПОРТ. Так, Т. Іщенко в дисертаційній праці зазначає про «фрейми з концептуальної сфери “Спорт”» [12, с. 96], В. Дубик – про донорські субсфери низки концептосфер, зокрема концептосфери СПОРТ [13, с. 33].

У сучасному спортивному медійному просторі концептосфера СПОРТ є центральною з погляду змістотворення спортивних коментарів. У залежності від виду трансльованого змагання актуалізується концепт відповідного виду спорту, що становить, на наш погляд, структурну одиницю аналізованої концептосфери. Вербалізація відбувається шляхом уживання спортивних термінів та фахової лексики, сленгу, а також засобів вторинної номінації, що набувають переносного значення саме в контексті спорту та актуалізують взаємозв'язок концепту виду спорту як складової концептосфери СПОРТ із іншими концептами / концептосферами, що виступають сферами-джерелами, запозичуючи сему для творення нового лексико-семантичного варіанта.

Оперуючи терміном *концепт*, зауважимо, що дефініція в тлумачному словнику пов'язана з філософським визначенням, як-от «формулювання, загальне поняття, думка» [14]. У «Словнику основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики» наведено таке визначення: «Концепт – мінімальна структурна одиниця знання» [15, с. 38]. Далі перелічено низку ознак концепту, що є спільними для розуміння цього явища в межах різних наукових підходів: «К (тут і далі: концепт – прим.авт.) є основною одиницею структурованого знання у свідомості людини; навантажений культурною інформацією; зміст і структуру К можна встановити через аналіз значення мовних одиниць, що його репрезентують (об'єктивують / вербалізують / актуалізують)...» [15, с. 40]. Як зазначає Ж. Краснобаєва-Чорна, «концепт представлений розгалуженою системою складників (лексемами (включаючи асоціативні зв'язки), фраземами, міфологемами й культурами, пареміями, прецедентними текстами, біблійними ремінісценціями, науковими термінами, художніми дефініціями тощо), а також може містити невербалізовану частину» [16, с. 292]. Тобто концепт має широкий спектр свого вираження, тому в запропонованому дослідженні продемонстровано часткові способи вербалізації концептів окремих видів спорту та концептосфери СПОРТ загалом.

Ілюстративний матеріал, зафіксований на основі спортивних коментарів, демонструє високу продуктивність засобів вторинної номіна-

ції, в основі яких перебувають зазначені раніше асоціативні зв'язки, а також фразеологічних одиниць, що доречно в коментованому епізоді транслюють народний досвід та традиційно зумовлену оцінку ситуації. Під час вербалізації концепту, що відбувається в мовленні спортивного коментатора, який добирає мовні засоби з урахуванням своїх фонових знань, професійної практики та національної специфіки, доречними виступають слова та словосполучення, пов'язані за змістом із тими сферами, що є невід'ємними складовими життя народу (як-то побут або господарство тощо); оригінальними постають індивідуально-авторські знахідки, побудовані на більш складних асоціаціях або мовній грі завдяки майстерності та фаховості спортивного коментатора.

Передусім ідеться про вербалізацію концепту конкретного виду, який транслюють у прямому ефірі, а вже сукупність мовних засобів, якими репрезентовано різні види спорту, складають сукупність вербалізаторів усієї поняттєвої сфери. Одна група вербалізаторів типова для всіх або певної частини видів, оскільки називає однакові чи подібні реалії (наприклад: рухи, дії, вправи тощо), інші – пов'язані виключно з конкретним видом, ураховуючи його особливості (наприклад, покриття майданчика: футбольне поле, льодова арена, снігова траса чи водне середовище; снаряди: зброя, ключка, м'яч тощо; і подібні).

Отже, пропонуємо структурувати інформацію про спортивні реалії, вербалізовану в українськомовному спортивному медійному просторі, як концептосферу, складовими якої виступають групи видів спорту, логічно поєднані за спільними ознаками, та окремі види спорту як концепти (схема 1), хоча припускаємо, що надалі можуть бути трансформації запропонованої схеми.

Запропонована схема побудована відповідно до того ілюстративного матеріалу, що зібрано впродовж 2015–2021 рр. за результатами аналізу коментаторського мовлення. Зазначені види спорту є найчастіше трансльованими та популярними серед українських глядачів: ігрові командні види регулярно з'являються в телевізійному чи онлайн-мовному ефірі, а ті, що, наприклад, належать до олімпійських видів, хоч і поступаються в частоті трансляцій, проте мають велике коло вболівальників за рахунок авторитетності змагань, наявності представництва українських спортсменів тощо.

Зауважимо, що об'єднання видів спорту за тематичними блоками в групи концептів не випадкове: трансляції ігрових командних, ігрових індивідуальних, бойових, швидкісних, водних, атлетичних

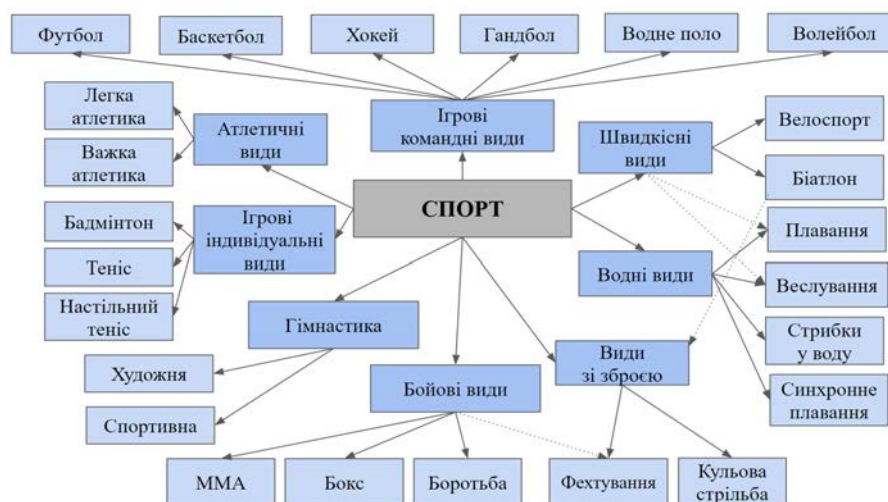

Схема 1. Структура концептосфери СПОРТ, вербалізованої в українськомовних спортивних коментарях

видів, видів зі зброєю або гімнастики мають різне мовне оформлення, зумовлене хронологічним проміжком і характером змагання. Від цього, окрім формату коментування – усного чи письмового, залежить частотність уживання засобів вторинної номінації, зокрема концептуальних метафор як вербалізаторів концептосфери СПОРТ.

Наступним кроком дослідження концептосфери СПОРТ в обраному напрямі вбачаємо збір ілюстративного матеріалу, а саме коментарів конкретного трансльованого виду спорту, до складу яких входять одиниці вторинної номінації та фразеологічні одиниці у своїх кодифікованих або модифікованих унаслідок коментаторської мовотворчості варіантах. Саме вони репрезентують взаємозв'язок спорту з іншими концептами / концептосферами-джерелами, що доповнюють варіанти репрезентації поняттєвої сфери спорту разом із прямою номінацією.

На схемі 2 розглянемо встановлені зв'язки, що на мисленнєво-мовленнєвому рівні реалізовані у жанрі спортивного коментаря шляхом уживання метафор, метонімії, персоніфікацій, перифраз, порівнянь і фразеологізмів. Подаємо лише фрагментарний опис, оскільки він є типовим для вербалізації будь-якого концепту.

Отже, пропонуємо алгоритм аналізу лексичної репрезентації знань про спорт, представленій в українськомовних спортивних коментарях:

– I етап – взаємодія концептосфери / концепта-джерела з концептосферою-ціллю СПОРТ. Це основа, що виступає відправною точкою в утворенні засобів вторинної номінації. На цьому рівні відбувається пошук схожих понять, які потенційно можуть асоціативно перетинатись;

– II етап – звуження кола пошуку понять, здатних асоціюватись, до концепту окремого виду спорту як структурної одиниці концептосфери СПОРТ. У такий спосіб можна окреслити вербалізатори, притаманні видам (групи концептів), що відображають спільну або подібну між собою специфіку ведення боротьби, правил змагання, умінь учасників тощо;

– III етап – виокремлення вербалізаторів конкретного концепту на позначення одного виду спорту, що дозволяє врахувати видову специфіку, інколи – зафіксувати оказіональні мовні одиниці з урахуванням мовотворчості та нестандартного підходу досвідченого й авторитетного спортивного коментатора, який спеціалізується на обраному виді. Характеризування засобів вторинної номінації та фразеологічних одиниць у межах окремо взятих концептів уможливорює порівняльний аналіз мовних одиниць, виокремлення спільних та відмінних вербалізаторів, встановлення причин актуалізації тих чи тих асоціацій тощо. Подібні операції можливі і на попередньому рівні груп концептів;

– IV етап – класифікація вербалізаторів концепту за типом зрушення семантики, з'ясування понять-першоджерел, що стали основою асоціативного перенесення ознаки на спортивні реалії;

– V етап – у випадку накопичення великого обсягу однотипних вербалізаторів – поділ їх на менші структури (актуально для метафор):

а) групування метафор за значенням у метафоричній моделі за формулою «СПОРТ – це X», де X – це будь-яка сфера-джерело;

б) виокремлення (за можливості) фреймів у межах метафоричної моделі, що уможливорює

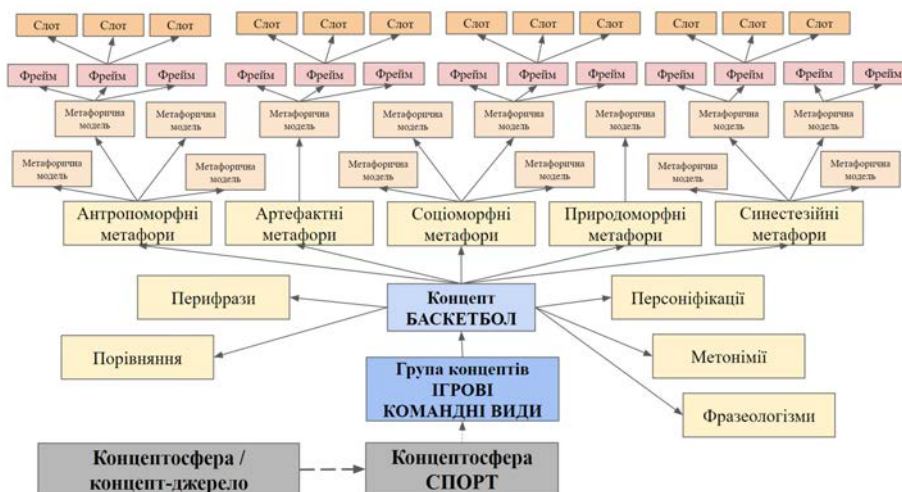

Схема 2. Варіантність образної вербалізації фрагменту концептосфери СПОРТ

більш детальне групування мовних одиниць, урахувуючи вузлу семантику. У «Словнику основних термінів когнітивної лінгвістики» зазначено, що «фрейм – одиниця структуризації досвіду людини. <...> Структурно фрейм містить термінали або слоти, які заповнюються конкретними даними досліджуваної ситуації» [15, с.132];

в) виокремлення (за наявності) слотів у межах тих фреймів, де можна простежити мікрогрупи метафор, поєднаних за ще вузлами значеннями.

Як свідчать результати аналізу понад 4000 коментарів, у складі яких є образні вербалізатори концептосфери СПОРТ, не в кожній метафоричній моделі можна виділити фрейми, як і не кожний фрейм здатний поділитися на слоти. Однак ця неоднорідність теж породжує новий вектор наукового пошуку, зокрема з метою аналізу структурної організації метафоричних моделей, передумов та причин розгалуженої фреймово-слотової системи або її відсутності. Решта виявлених засобів вторинної номінації лише вказують на потенційну тенденційність, але потребують накопичення більшої кількості зразків для застосування методу моделювання та характеристики внутрішньої будови моделей. Зафіксовані метонімії, перифрази, персоніфікації, порівняння та фразеологізми свідчать про інші способи переосмислення реалій спорту, що тим не менше уможливають значно ширші можливості їх репрезентації, ніж уживання лише прямої номінації та спортивної термінології.

На прикладі текстових трансляцій або стенограм змагання можна простежити вживання тих засобів вторинної номінації, що вже стандартизувалися у спортивному медійному просторі, ставши своєрідними штампами, хоч і досі збе-

рігають образність. Такий формат спортивного коментаря дещо звужує авторську мовотворчість, оскільки відзначаємо пасивність і майже відсутність оказіональних висловлювань, що потрапили б до числа вербалізаторів концептосфери СПОРТ.

Висновки та перспективи. Отже, проаналізувавши мовні особливості спортивного медійного простору, зокрема в частині онлайн-ових / телевізійних коментарів спортивних трансляцій та текстових трансляцій / стенограм змагань, вважаємо за доцільне говорити про концептосферу СПОРТ, структура якої включає в себе концепти на позначення груп видів спорту (атлетичні види, бойові види, водні види, види зі зброєю, гімнастика, ігрові індивідуальні види, ігрові командні види, швидкісні види), що мають між собою спільні ознаки в принципах ведення боротьби, інструментарії або вміннях спортсменів, і концепти, у яких сконцентровано знання про конкретний вид спорту (досліджено поняттєві сфери баскетболу, волейболу, водного поло, гандболу, хокею з групи командних ігрових видів; бадмінтону, тенісу та настільного тенісу з групи індивідуальних ігрових видів; легкої та важкої атлетики з групи атлетичних видів; художньої та спортивної гімнастики з групи гімнастики; боксу, боротьби, MMA та фехтування з групи бойових видів; фехтування, біатлону та кульової стрільби з групи видів зі зброєю; веслування, плавання, синхронного плавання та стрибків у воду з групи водних видів; веслування, велоспорту та біатлону з групи швидкісних видів). Таке структурування поняттєвої сфери спорту дасть можливість за допомогою аналізу вербалізації фрагментів концептосфери СПОРТ простежити внутрішні зв'язки концептів, якщо засоби лексичного

вираження спортивних реалій можуть стосуватися одночасно декількох видів спорту або їхніх груп, та зовнішні зв'язки, якщо йдеться про одностороннє перенесення ознаки від джерела до цілі.

У подальших дослідженнях прогнозуємо уточнення структури концептосфери СПОРТ та деталізацію фреймово-слотової системи її вербалізації засобами вторинної номінації, що зумовлено динамічністю коментаторського мовлення

та постійним поповненням текстового матеріалу ще не виявленими мовними одиницями, що ілюструють взаємозв'язок концептосфери СПОРТ як цілі та інших концептосфер / концептів як джерел. Окрему увагу слід приділити порівняльному аналізу трансформації структури концептосфери СПОРТ на різних хронологічних проміжках та етапах розвитку українського медійного простору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Іващенко В. Концепт і концептосфера в термінах метапоняттєвого опису. *Вісник Національного ун-ту «Львівська політехніка»*: Серія «Проблеми української термінології». Львів: Національний ун-т «Львівська політехніка», 2004. № 503. С. 176–180.
2. Кожушко І. Про специфіку вживання терміна “концептосфера” в сучасній когнітивній лінгвістиці. *Лінгвістичні студії*, 2011. Вип. 22. С. 285–289.
3. Стефанова Н. О. Наукова аргументація терміна «концептосфера» крізь призму термінологічних аналогів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Перекладознавство та міжкультурна комунікація»*. 2018. Вип. 1(2). С. 94–98.
4. Мацьків П. Концептосфера БОГ як відображення концептуальних просторів. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2012. С. 197–203. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsev_2012_2012_27
5. Калашникова М. Ю. Вербалізація концептосфери CULTURE новотворами сучасної англійської мови : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Калашникова Марина Юріївна ; Запоріж. нац. ун-т. Запоріжжя, 2021. 261 с.
6. Венжинович Н. І. Концептосфера «Бог» в українській фразеологічній картині світу. *Studia Slavistica : зб. наук. пр. / упоряд. С. Пахомова, Я. Джоганик*. Ужгород : Вид-во О. Гаркуші, 10 : Ономастика. Топоніміка, 2009. С. 36–43.
7. Мартінек С. Концептосфера ЗДОРОВ'Я в українській мовній картині світу. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів: Вид-во ЛНУ, 2019. Вип. 70. С. 234–247.
8. Чабан В. М. Концептосфера ЧЕСТЬ в українській мові. *Мова і культура*. 2014. Вип. 17. Т. 4. С. 129–135.
9. Приходько Г. І. Концептосфера оцінності в мовній картині світу. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2010. Вип. 22 (2). С. 106–108.
10. Серебрянська І. Зелені пустелі чи квітучий рай: концептосфера природи крізь призму мови соціальних мереж. *Лінгвістичні студії*. 2021. Вип. 41. С. 245–250.
11. Гоменюк О. Концептосфера фауни в етноментальності українців. “Humanities & Social Sciences 2011” (HSS-2011), 24-26 November 2011, Lviv, Ukraine. С. 122–123.
12. Іщенко Т. В. Англійська фахова мова спорту: когнітивний та перекладацький аспекти : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.16 – перекладознавство. Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля, 2014. 257 с.
13. Дубик В. В. Метафора з реципієнтними зонами політика в сучасному франкомовному медіа дискурсі (на матеріалі електронних періодичних видань). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Філологічна. 2015. Вип. 51. С. 31–34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2015_51_14.
14. СловникUA. Портал української мови та культури. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%BF%D1%82>
15. Мартинюк А. П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 196 с.
16. Краснобаєва-Чорна Ж. Ідеографічна класифікація фразеологічних одиниць у словнику фразеологічних термінів сучасної української мови. *Лінгвістичні студії*. 2011. Вип. 22. С. 289–298.

РОЗДІЛ 2 РОСІЙСЬКА МОВА

УДК 811

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.22.1.10>

ЕПІТЕТ ЯК ЕЛЕМЕНТ ФОРМУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКОГО СТИЛЮ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕЗІЇ А. ФЕТА)

EPITHET AS AN ELEMENT OF FORMATION INDIVIDUAL AUTHOR'S STYLE (ON THE MATERIAL OF THE POETRY OF A. FET)

Шкіль К.П.,
orcid.org/0000-0002-3967-9730
аспірантка

Інституту мовознавства імені О.О. Потебні Національної академії наук України

У статті наведено визначення поняття «епітет». У дослідженні ставиться завдання розглянути епітет як засіб відображення індивідуально-авторського стилю А. Фета. Проблематичність досліджень епітету викликана складністю та багатоаспектністю самого поняття. Як стилістичний засіб емоційно-образного відображення конструктів художнього тексту, епітет є складним і багатограним явищем, здатним відображати авторський стиль письменника, культуру народу, специфіку літературної мови. Багатоаспектність та різнобічне використання епітетів у художній літературі актуалізують їх можливості у підвищенні ефективності навчання мови, що безпосередньо пов'язано з психологічними особливостями процесу сприйняття та відтворення об'єктів та явищ навколишньої дійсності. Чим яскравіше і емоційніше сприймається образ, тим якісніше його осмислення та запам'ятовування, а згодом і його відтворення, що доводить ефективність сприйняття людиною епітетів. На першому етапі дослідження було проведено огляд наукової літератури на тему дослідження з виділенням основних наукових концепцій сучасних дослідників. На другому етапі проаналізовано та розкрито особливості та типові характеристики епітетів у поетичних текстах А. Фета. Мовне багатство і здатність до відображення мовних традицій певного народу, епохи, культури притаманно епітетам. Епітети, як лінгвістична одиниця дають можливість виділити характерність предмета або явища з однорідних, точніше висловити свою думку. У статті наявні різноманітні точки зору на сутність епітета як стилістичної фігури, що привносить у характеристику предмета нову ознаку, визначено вирішальні фактори у формуванні епітета, виявлено особливості вживання епітета як специфічного засобу поетичної мови, описано функції епітета як образного означення, проаналізовано та типологізовано конструкції з використанням епітетів, що формують індивідуально-авторський стиль А. Фета.

Ключові слова: троп, стилістична фігура, епітет, означення, індивідуально-авторський стиль.

The article provides a definition of the concept of «epithet». The research aims to consider the epithet as a way of displaying the individual author's style of A. Fet. The problematic nature of epithet studies is caused by the complexity and multidimensional nature of the concept itself. As a stylistic means of emotionally-figurative display of the constructs of a literary text, the epithet is a complex and multifaceted phenomenon that can reflect the author's style of the writer, the culture of the people, the specifics of the literary language. The multidimensionality and versatile use of epithets in fiction actualize their possibilities in increasing the effectiveness of teaching a foreign language, which is directly related to the psychological characteristics of the process of perception and reproduction of objects and phenomena of the surrounding reality. The brighter and more emotional the perceived image, the better its comprehension and memorization, and subsequently its reproduction, which proves the effectiveness of human perception of epithets. At the first stage of the study, a review of the scientific literature on the research topic was carried out, highlighting the main scientific concepts of modern researchers. At the second stage, the features and typical characteristics of epithets in the poetic texts of A. Fet are analyzed and revealed. Linguistic richness and the ability to reflect the linguistic traditions of a certain people, era, culture are characteristic of epithets. Epithets, as a linguistic unit, make it possible to distinguish the characteristic of an object or phenomenon from a number of homogeneous ones, to express one's idea more precisely. Epithet is a figurative characteristic of a certain person, phenomenon or object. The article presents different points of view on the essence of epithet as a stylistic figure, identifies decisive factors in creating epithet, reveals the features of using epithet as a specific means of poetic language, describes the functions of epithet as a specific means of poetic language, analyzed and typologized constructions using epithet that form the individual author's style of A. Fet.

Key words: trope, stylistic figure, epithet, attributive, individual author's style.

Постановка проблеми. Вже на етапі дефініції епітет як категорія поезики та стилістики виявляє свою складність та багатозначність. У кожному з визначень епітету підкреслюється той чи інший

його бік: образність, виразність, закріпленість за художнім контекстом як сферою функціонування.

Зазначимо, що розгляд цієї проблематики у науковій літературі має фрагментарний характер

[25, с. 5-6]; часто епітет розчиняють у метафорі (метафоричний епітет) або метонімії (метонімічний епітет).

Що стосується теоретичного осмислення і, відповідно, класифікації епітетів, то тут слід погодитися з авторами одного з словників епітетів у тому, що «закінченої та загальноприйнятої теорії епітету поки не існує» [7, с. 3-4]. Також «відсутність загальної теорії епітету» констатує А. Лободанов [20, с. 215-216]. До цього ж висновку приходять І. Голуб, цілком справедливо зауважуючи те, що «досі наука не має в своєму розпорядженні розробленої теорії епітету, немає єдиної термінології, необхідної для характеристики різних видів епітетів» [6, с. 139-140].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Епітет як один з елементів художнього мовлення здавна привертав увагу дослідників. Традиція його вивчення складалася в античній поезії та риторичі. До з'ясування природи епітетів зверталися Ф. Буслаєв, О. Веселовський, В. Жирмунський, О. Потебня, Б. Томашевський та інші дослідники.

Інтерес до епітету як до стилістичної фігури виник у Стародавній Греції. Докладно аналізуючи висловлювання про епітет Аристотеля, Гермогена, Деметрія, Квінтіліана, і розглядаючи епітет як атрибут поетичної промови, А. Лободанов приходять до висновку, що «спочатку термін “епітет” означав інше ім'я, яке додається до певного імені, вжите в одній зі своїх акциденцій. Акциденція, тобто. властивість, що специфікує ім'я, є якістю» [20, с. 216-217].

У сучасній лінгвопоезії епітет розглядається з різних боків, а саме: як лінгвістичне явище [22], як ментально-вербальне утворення [24], як жанротворчий елемент, «кварка» жанру [30, с. 85-86]. Усі підходи до вивчення епітету доповнюють одне одного, дозволяючи об'єктивніше і багатоаспектно розглянути це явище.

І. Помаранець зазначає, що існування різних видів цієї стилістичної фігури вже в античності наводить на думку про те, що «вони є відображенням різних етапів розвитку епітету» [26, с. 17-18].

Слід погодитися з авторами «Словника епітетів сучасної російської мови» в тому, що «закінченої та загальноприйнятої теорії епітету поки що не існує» [7, с. 3-4]. До цього ж висновку доходить І. Голуб: «Досі наука не має у своєму розпорядженні розробленої теорії епітету, немає єдиної термінології, необхідної для характеристики різних видів епітетів» [6, с. 139-140].

Метою статті є виявлення та осмислення особливостей специфічної сутності епітету, а також його стилістичної ролі щодо художньо-виразної

функції. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення наступних завдань: формулювання поняття «епітет», розгляд функцій епітету; виявлення особливостей вживання епітету як специфічного засобу поетичної мови; вивчення мовних прийомів епітету; виокремлення та типологізування конструкцій з використанням епітетів у поетичній мові А. Фета, створення класифікації структурних моделей розглянутого засобу мовної виразності.

Об'єктом дослідження є епітет як стилістична фігура, що посилює виразність та образність мовлення.

Предметом дослідження є типи епітетів, наявні в натурфілософській ліриці А. Фета.

Виклад матеріалу

1. Епітет як стилістичний прийом

Епітет як традиційний прийом стилістики займає важливе місце у дослідженнях художньої мови. Велика кількість слів утворює у російській мові та інших мовах світу комплекс епітетів. За зауваженням А. Квятковського, епітет є образною характеристикою «будь-якої особи, явища чи предмета у вигляді виразного метафоричного прикметника» [14, с. 359-360].

Епітет у лінгвістичних та енциклопедичних словниках характеризується як «означення, додане до назви предмета з метою підкреслити характерну його властивість, надати предмету художньої виразності, поетичної яскравості» [21, с. 1048-1049]; як «найпростіша форма поетичного тропа, яка являє собою визначення, що характеризує певну властивість, особливість предмета, поняття, явища» [21, с. 1048-1049].

У літературознавчих довідкових виданнях звертається увага на образність епітету. У Короткому словнику літературознавчих термінів епітет розуміється як «означення, що надає виразу образність та емоційність, підкреслюючи одну з ознак предмета або одне з вражень про предмет» [17, с. 213-214].

У всіх наведених визначеннях відзначаються формальні особливості епітету, його морфологічна виразність та образність як головна його функція, що сприяє наочності, семантичній двоплановості.

Особливістю дефініції епітету в літературознавстві є приписування йому образності як невід'ємного компоненту семантики. А. Євгенєва розуміє епітет як «визначення, підпорядковане задачі художнього опису об'єкта» [10, с. 234-235]. Поняття художнього дуже ємне, воно вимагає, своєю чергою, конкретизації, включаючи в себе такі властивості мови, як образність, виразність,

оцінність, експресивність, емоційність, тому є точним визначенням сфери функціонування епітету.

І. Гальперін розуміє епітет як «слово, поєднання слів, речення в атрибутивному вживанні, яке виражає суб'єктивно-оціночне ставлення мовця до предмета думки» [4, с. 21-22].

Дослідник визначає епітет як «стилістично значуще слово чи словосполучення в синтаксичній функції визначення чи обставини» [29, с. 404-405]. Автор підкреслює лінгвістичну спрямованість даного трактування епітету, відокремлюючи його від літературознавчої, коли під епітетом розуміється будь-яке слово, що привносить емоційну чи образну характеристику предмета мовлення. На його думку, епітет функціонує у художньому дискурсі, таким чином, що аналіз його відбувається саме у рамках художнього тексту.

За зауваженням Л. Тимофєєва, епітетом може бути «будь-яке значуще слово, оскільки воно виступає як визначальне по відношенню до іншого: іменник (*дева-роза*), прикметник (*большой, могучий, правдивый*), прислівник і дієприслівник (у тому випадку, якщо визначальним словом є дієслово: *волны несутся, гремя и сверкая*)» [32, с. 419-420].

Останнім часом з'являються словники літературознавчих термінів [19], в яких епітет трактується як підкреслено образне, художнє визначення, що гранично широко розуміється як означення-іменник (*лес-воевода*) та означення-прислівник (*гордо реет Буревестник*) [30, с. 88-89].

А. Горнфельд, протиставляючи епітет іншим видам означень, підкреслював, що епітет – це аналітичне означення, що повторює ознаку, укладену у самому визначеному слові й здобуту з його аналізу [8, с. 926-928]. Дуже близьке до цього визначення формулювання Б. Томашевського: «Від логічного визначення суттєво відрізняється поетичне, яке не має функції виділення явища з групи йому подібних і не вводить нової ознаки, яка не полягає у слові, що визначається. Поетичне визначення повторює ознаку, що полягає у самому визначеному слові, і має на меті звернення уваги на цю ознаку або виражає емоційне ставлення мовця до предмета» [33, с. 34-35]. О. Веселовський вказує на те, що епітет – «односторонньо визначальне слово, яке підновлює його номінальне значення, або ж яке посилює характерну, виокремлену кількість предмету», наголошуючи, що «кожен з етапів історико-літературного процесу (зміна стилів та напрямків) знайшов своє відображення в епітеті» [3, с. 59-60].

В. Жирмунський визначає епітет у вузькому значенні як поетичне означення, що позначає типovu, ідеальну ознаку поняття [11, с. 55-56]. Основна відмінність епітету від іншого роду означення він бачив у сталості першого та мінливості другого, яке завжди позначає ознаку приватну, властиву предмету «в даному місці та часі, у певному аспекті з деякою індивідуальною точки зору» [11, с. 55-56]. «Епітети служать не логічній класифікації та номінації, а включаються до системи характерних для поета описових прийомів відповідно до принципу відбору поетичних означень, зумовлених загальним художнім стилем» [12, с. 323-324].

На думку В. Жирмунського, епітет може функціонувати як обов'язковий, і як оригінальний. Еволюцію поетичних означень він уявляв як перехід від прикрашаючого епітету до рідкісного епітету, причому стосовно останнього він вважав недоцільним вживання терміну «епітет». Свою точку зору вчений мотивував тим, що індивідуально-характеризуюче означення неодмінно вносить нову прикмету, яка не полягає в конкретному понятті і, відповідно, звужує його значення, а це, у свою чергу, призводить до зближення поетичних визначень, функція яких полягає у виділенні окремих властивостей предмета, які відрізняють цей предмет від іншого [12, с. 324-325].

В «Експериментальному системному тлумачному словнику стилістичних термінів» епітет характеризується як «образне визначення, що зазвичай виражається прикметником-метафорою» і вважається різновидом тропів, «які уподібнюються до одного елемента універсуму іншому за допомогою перенесення найменування або трансформації значення» [23, с. 154-155].

О. Веселовський підкреслює той факт, що епітет привносить у характеристики предмета нову ознаку [3, с. 59-60]. Найповнішим і найточнішим слід визнати визначення епітету, дане А. Павшук: «Епітет – художнє визначення (визначення в естетичній функції) предмета, особи, явища, процесу, ситуації, що виділяє, підкреслює, посилює суттєву, з погляду автора, ознаку, яка може повторювати чи поновлювати значення визначуваного слова, бути типовим та невід'ємним для цілого класу предметів, індивідуальною ознакою конкретного предмета, створювати мікро- або макрообраз, надаючи йому мальовничість, містити приховані смисли та оцінку, створювати емоційний настрій твору, посилювати враження на реципієнта, звертаючись до його інтелектуального, емоційного або естетичного сприйняття» [25, с. 20]. У цьому визначенні підкреслюється багатфунк-

ціональність епітету, його унікальні властивості як універсального художнього засобу мови.

А. Мерзлякова визначає епітет як «слово або зворот, що дають характеристику особи, предмету, поняття або явища» [22, с. 33-34].

Предикативна та атрибутивна функції епітету, доповнюючи одна одну, дозволяють об'ємно та повно передати авторське ставлення до світу, а свідомий вибір ад'єктивної лексики сприяє прямій номінації цього відношення – епітет стає важливим засобом створення образності.

Епітет традиційно розглядається як атрибут, який не просто характеризує об'єкт з будь-якої сторони, а виражає його властивості, пропущені крізь призму емоційно-психологічного та індивідуально-авторського бачення світу. «Епітет як атрибутивне слово не тільки несе будь-яку інформацію про об'єкт, його властивості та ставлення до нього мовця, але і є знаком завершення певного етапу парцеляції навколишнього світу на дискретні об'єкти, дослідження та включення виділеного об'єкта до певної концептуальної та емоційно-оцінної системи. В епітеті особистість експлікується як суб'єкт творчої діяльності, спрямованої на пізнання об'єкта, його кваліфікацію (когнітивна функція епітету) та оцінки з погляду естетичних принципів (естетична функція епітету), а також діяльності, спрямованої на вираження отриманих спостережень мовними засобами та їх передачу адресату (комунікативна функція епітету)» [5, с. 7-8].

А. Лободанов підкреслює, що у всі часи «у системі словесно-художнього осмислення світу, [...] у плані типології художнього мислення епітет постає як допоміжний спосіб пояснення картини світу» [20, с. 226-227]. Вчений виокремлює епістемологічну функцію епітету, його світомоделююче значення: у свідомості людини первинним було пояснення світу, яке в синкретичній формі містило у собі різні напрямки цього пояснення, у тому числі художнє, алегоричне та метафоричне.

Основними функціями епітетів також є образотворча і оцінна. Епітет є словом, що образно визначає предмет або дію, що підкреслює характерну їх властивість, також найбільш уживане в художній мові, де воно виконує естетичну функцію. Основна функція епітетів у тексті – створення образності.

Слід розмежувати епітет та суміжні поняття, зокрема, логічне означення та епітет. А. Сурков помічає три відмінності між даними поняттями.

З пізнавального погляду, означення додає до змісту поняття ознаку, яка обмежує його обсяг, тобто здійснює логічну класифікацію. Епітет

виділяє, посилює типову ознаку, виступаючи як засіб створення художнього образу.

З комунікативної точки зору, означення відхилено від усіх сторін особистості, крім суто інтелектуальних. Епітет зазвичай виявляє цілісне відношення суб'єкта, здійснює ціннісну, аксіологічну кваліфікацію об'єкта.

З лінгвістичної точки зору, епітет є «вільне словосполучення, в ідеалі – свіже “мовлення”, що відрізняється оригінальністю» [16, с. 921-922].

О. Горшков класифікує епітети наступним чином: образотворчі (наочно малюють предмети та дії, дають змогу побачити їх такими, якими бачить автор): *Трава полна прозрачных слёз* (А. Блок); емоційні (передають почуття, настрої автора): *Вечер чёрные брови насопил* (С. Есенин); постійні (характерні для усної народної творчості): *добрий молодец, лес дремучий, мать сыра земля* [9, с. 73-74].

Явище епітету, потреба у такому підкресленні окремої ознаки не для розрізнення, а для здобуття права надати слову особливе стилістичне забарвлення, – це явище властиве всім літературам, часам і народам [33, с. 196-197].

За зауваженням О. Зеленецького, епітети – це міст, по якому відбувається перехід від загального до приватного, від абстрактного до конкретного, – це світло, що вноситься в царство блідих тіней і ледве помітних обрисів [13, с. 8-9].

Типологія епітетів в поезії А. Фета

Мовно-образна система поетичного ідіостилу А. Фета відзначається динамізмом образного слова, індивідуально-авторські пошуки реалізуються в оригінальних епітетах як органічних лінгвопоетичних компонентах системи поетичного тексту.

Описуючи корпус власне якісних ад'єктивів, що виступають як епітети в ліриці А. Фета, можна виділити: епітети, виражені якісним прикметником у повній формі, у тому числі відносним у значенні якісного; епітети, виражені якісним прикметником у порівняльному ступені; епітети, виражені якісним прикметником найвищого ступеня.

Якісний прикметник – основний розряд атрибутивних слів, що репрезентує епітет. Він містить інформацію про об'єктивну, чуттєво сприйману ознаку, її образне цілісне уявлення: *И под окном у селянина / Далекий благовест слышней / Дыханья близкого зимы* (А. Фет «Осенью»); *Хороши большие томы / И поэзии и прозы!* (А. Фет «Рододендрон»); *Поверь мне, что узкой подошвы / Роса не коснется твоей* (А. Фет «Вечерний сад»).

Зазначимо, що ад'єктив у поезії А. Фета набуває важливої особливості. У рядках *Полон нежного волнення* (А. Фет «На двойном стекле узоры...») використання ознакового слова, наділення об'єкта тією чи іншою властивістю проводиться поетом ситуативно та окказіонально – звідси несподівані, неузуральні епіфраза *нежное волнение*: *волнение* викликає асоціації «почуття занепокоєння, тривоги, душевне збудження», а епітет *нежный* покликаний пом'якшити це значення.

Деякі епітети, виражені якісним прикметником у повній формі, демонструють антропоцентричність поезії А. Фета: *И грустную симфонию печали / Звучит во тьме орган...* (А. Фет «Ты спишь один, забыт на месте диком...»); *Веселые лодки / В дали голубой* (А. Фет «Узник»); *Печальная береза / У моего окна* (А. Фет «Печальная береза»); *Сокруши о камень непокорный / Злого плуга неотвязный зуб!* (А. Фет «Курган»); *Тот же в роце молчаливой / Бьет веселый, светлый ключ* (А. Фет «The echoes»).

Активне вживання поетом порівняльного ступеня з суфіксом *-ей*, *-ее* обумовлено, з одного боку, підвищеною експресивністю даних лексем, а з іншого – тенденцією розвитку поетичної мови даного періоду, до якого належить творчість А. Фета: *А голос лета прожитого / Яснее понимаем мы* (А. Фет «Осенью»); *Пускай мрачней, мрачнее дни за днями* (А. Фет «Тополь»); *Но тем слышнее в каждой ноте / Пернатых радость и задор* (А. Фет «Опять незримые усилья...»); *Скудней ручьи, грустнее ивы* (А. Фет «Ф.И. Тютчеву»).

Порівняльний ступінь ад'єктиву покликаний передати більший або менший ступінь прояву ознаки. У поетичних текстах А. Фета форми ад'єктиву порівняною мірою привертають увагу за рахунок незвичайного інтонаційного та пунктуаційного оформлення висловлювання: найчастіше це постпозиція, епітет стоїть у функції присудка; причому місце для локалізації немов «розчищується» поетом за допомогою постановки тире, інтонаційно підкреслюється значущість епітету: *И, верно, чуя, что просторней, – / Смелей, и слаще, и задорней / Весенний свищет соловей* (А. Фет «Тургеневу»). Такі епітети у формі порівняльного ступеню виражають за своєю сутністю семантику найвищого ступеню – через порівняння з еталонним носієм окремої якості, вказуючи на вищий ступінь прояву ознаки.

Епітети у поезії А. Фета виражаються також якісним прикметником найвищого ступеня за допомогою суфікса *-ейш-*, який сприяє актуалі-

зації вищого ступеня ознаки. Часто вираженим у формі найвищого ступеня виявляється такі якості, як сила та ніжність: *И сильнейший меж богами* (А. Фет «Колокольчик»); *Цветъ нежнейшей из богинь* (А. Фет «Роза»).

Поетом використовуються епітети, виражені аналітичною формою найвищого ступеня прикметника за допомогою лексеми *всех*: *Всех вешних песен мне дороже* (А. Фет «Дул север. Плакала трава...»).

У короткій формі можуть бути ознаки, що описують явища природи, якості, часи доби, які є непостійними у своїх проявах або сприймаються з такої позиції: *Где дума страстная чиста* (А. Фет «Какая грусть! Конец аллеи...»); *Полон нежного волнения* (А. Фет «На двойном стекле узоры...»); *Ночь крещенская морозна* (А. Фет «Ночь крещенская морозна...»); *Ночь светла, мороз сияет* (А. Фет «Ночь светла, мороз сияет...»); *И радостен для взгляда / Весь траурный наряд* (А. Фет «Печальная береза...»); *И близки дни, когда все блага* (А. Фет «Была пора, и лед потока...»); *Чудная картина, / Как ты мне родна* (А. Фет «Чудная картина...»); *Еще размычива, душиста и сладка / Нам Гебы пенная чаша* (А. Фет «Ты прав: мы старимся. Зима недалеко...»); *Ты наш. Чужда и молчалива / Перед тобой стоит олива* (А. Фет «Тургеневу»); *Как новый, ранний снег / Всегда и чист и свеж!* (А. Фет «Эй, шутка-молодость! Как новый, ранний снег...»).

Частотно також використання аналізованої форми ад'єктиву при описі світу людини та артефактів, що оточують його: *А ребенок всё играет. / Как хороши он при огне!* (А. Фет «На дворе не слышно вьюги...»); *А вы – вы молоды и пыльны до конца. / Я рад – и радости вполне вкушать не смею* (А. Фет «В саду»). Коротка форма ад'єктиву спеціалізується на предикативній або напівпредикативній функції, через що її використання пов'язане з постпорційним її вживанням.

При аналізі корпусу якісних прикметників, що виступають у функції епітету в текстах А. Фета, тобто мають семантичні прирости у складі поетичного контексту, встановлено, що поряд з використанням узуральних, стійких смислів у семантичній структурі ад'єктиву спостерігається розширення асоціації зв'язків між значеннями субстантиву та ад'єктиву: *С поля буря ворвавшись злая* (А. Фет «Здрожал листы, облетая...»). У реченні епітет *злая* запозичений із суміжної концептуальної сфери «людина»: тільки людина може бути злою. Ця ознака поширюється на суміжне слово *буря*.

Стилістична функція епітетів, виражених якісними прикметниками, полягає у уточненні,

найчастіше емоційному, тієї ситуації, в якій перебуває ліричний герой поета. Вираз цілісного складного емоційного стану, багато в чому суперечливого і парадоксального, – основна мета творчості А. Фета, що найповніше виявляється у цілісній епіфразі.

Якісні епітети є дуже різноплановими за семантикою. До епітетів, виражених якісним прикметником відносяться лексеми, що характеризують якості та ознаки живих істот: *О добрый гений мой!* (А. Фет «На лодке»); *Злой дельфин, ты просишь ходу* (А. Фет «Пароход»); *Вблизи стучит вертлявый дятел* (А. Фет «Лес»); *Верный конь подо мной выступает медленным шагом* (А. Фет «Уж, серпы на плеча взложив, усталые жницы...»); *Охотников внимательные взоры* (А. Фет «Первая охота...»); *Чем этот шум и удары глухих, бессмысленных капель* (А. Фет «Рад я дождю!.. От него тучнеет мягкое поле...»); *Знаю, что в этих глазах, черных и умных глазах* (А. Фет «Скучно мне вечно болтать о том, что высоко, прекрасно...»); *И я стою уже безумный и немой* (А. Фет «Когда мечтательно я предан тишине...»); *Она услышала звонки говорливые стада* (А. Фет «Из Гафиза»); емоційні стани: *Веселых, грустных и нескромных / Отвсюду улыбалось лиц!* (А. Фет «Георгины»); якості абстракцій: *Весь этот тлен бездушный и унылый!* (А. Фет «Как нежишь ты, серебряная ночь...»); *В час блаженный расцветанья* (А. Фет «Роза»); ознаки природних реалій: *Здесь под скромными листьями* (А. Фет «К цветам»).

Відносні прикметники у поетичних текстах А. Фета, поступаючись за кількістю якісним, є яскравим прикладом роботи поета з ад'єктивною лексикою. Цей факт пов'язаний із загальним розвитком категорії якості в російській мові та з «універсальною смисловою податливістю» ад'єктивів. «Семантична межа між якісними та відносними прикметниками умовна і непостійна... При цьому значення предметного відношення у прикметнику поєднується зі значенням якісної характеристики цього відношення: *железное здоровье, железная воля*» [28, с. 622-623].

Клас відносно присвійних прикметників також не залишається семантично постійним. Присвійні прикметники містять у своєму значенні такі семи, які часто дозволяють кваліфікувати такі ад'єктиви як умовно якісні. Прикметники з суфіксом *-ск*, що мають значення «що відноситься до», збагачуються різними значеннями: *Русыми кудрями, русскими фразами* (А. Фет «Дифирамб на Новый год»); *Ночь крещенская морозна* (А. Фет «Ночь крещенская морозна...»); *А нас московский*

наш мороз / Не выпускает на балкон (А. Фет Ю.Б. Шумахер»); *В зеркале часто себя ты видишь, с детской улыбкой* (А. Фет «Слышишь ли ты, как шумит вверху угловатое стадо?...»); *И, позлащен июньскою луной, / Шумит фонтан холодной волной* (А. Фет «В моем саду, в тени густых аллей»); *От струй нафосского вина* (А. Фет «Отъезд»); *Только дышит зыбь морская* (А. Фет «После бури»); *Как целебна тут отрада / Человеческой души!* (А. Фет «Прекрасная ночь»); *Не пастырь – царский сын стоит передо мной* (А. Фет «Спор»); *На пену волн эгейских с высоты* (А. Фет «Я посещал тот край обетованный...»); *Ночь. Не слышно городского шума* (А. Фет «Ночь. Не слышно городского шума...»); *Стану слушать те детские грезы* (А. Фет «Только станет смеркаться немножко...»); *И о своей несбыточной любви / Младенчески мне тайны поверяла* (А. Фет «Светил нам день, будя огонь в крови...»); *Смотрят ангельские очи* (А. Фет «Тихо вечер догорает...»); *Приморских яворов лежишь, – тогда взгляни* (А. Фет «Когда не свищет вихрь в истерзанных снастях...»); *Затем, что люблю несказанно / Тебя, милый облик людской* (А. Фет «Уж вечер надвинуться хочет...»); *И только этот вечер майский / Я так живу, / Как будто сон оваял райский / Нас наяву* (А. Фет «Я повторял: когда я буду...»); *Чудной сказкою тянулись / Замки, горы мимо нас / И светились мне навстречу / В паре ясных женских глаз* (А. Фет «Как луна, светя во мраке...»).

Присвійні ад'єктиви оціночно та емоційно називають якість одухотвореної (людської, у тому числі міфологічної) реалії: *Так, заверша беспутный свой побег* (А. Фет «Жизнь пронеслась без явного следа...»); *Где же вырваться птичке на волю / С затаенною песнью своей?* (А. Фет «За горами, лесами, морями...»); *Шумный день свои дозоры / И гостей унес* (А. Фет «На двойном стекле узоры...»); *И мне зарей раскроет влага / Объяты чистые свои* (А. Фет «Была пора, и лед потока...»); *А мороз свои узоры / На стекле напишет вновь* (А. Фет «Щечки рдеют алым жаром...»); *Предо мною твой образ, твой дивный скользит* (А. Фет «Если зимнее небо звездами горит»); *В твоих степях любимый образ мой* (А. Фет «Италия»); *Что навек в груди мой клад заветный / Ото всех я затаить хочу* (А. Фет «Курган»); *Таишь, мой тополь, смертный твой недуг* (А. Фет «Тополь»); *Земля от глаз моих бежит* (А. Фет «На корабле»); *Смотрю на лес, покрытый мглой, / И на огни его вершин* (А. Фет «Заря прощается с землею...»); *Напомнила эта картина / Мне наше прощанье с тобой* (А. Фет «Желтеет древесная зелень...»);

Я сам затеплил сук смолистый / У золотых ее огней (А. Фет «Светоч»); *В холодок вшей северной ночи* (А. Фет «За горами, песками, морями...»); а також одухотвореної (тваринної та орнітологічної) реальності: *Мысль – дать собачий чин – отличная, признаться* (А. Фет «В те дни, как божествам для происков влюбленных...»); *Как красив на утренней заре / Птичий след по снегу на горе!* (А. Фет «Как красив на утренней заре...»); *Я жду... Соловьиное эхо* (А. Фет «Я жду... Соловьиное эхо...»).

У поетичних текстах А. Фета також наявні епітети, виражені прислівником, категорією стану із суфіксом -о. Найбільше матеріалу посідає позначення епітетом психологічного / емоційного стану суб'єкта: *Мне как-то совестно роптать* (А. Фет «Георгины»); *И вот сурово замолчала* (А. Фет «Давно ль на шутки вызывала...»); *И мечтательно светит луна* (А. Фет «Если зимнее небо звездами горит»); *Чинно наполним широкие чаши, / Мирно сомкнув отягченные вежды* (А. Фет «Дифирамб на Новый год»); *Лениво дума засыпает* (А. Фет «Какая грусть! Конец аллеи...»); *За салазки, да и в гору / Весело бежать!* (А. Фет «Мама! Глянь-ка из окошка...»); *А здесь уютно и тепло* (А. Фет «На железной дороге»); *Тихо ветхая калитка / За плетнем скрыпит* (А. Фет «Перекресток, где ракирка...»); *Недосягаемо для ока / Таился речки бег живой* (А. Фет «Была пора, и лед потока...»); *Кому так жутко в Монтере* (А. Фет «Ю.Б. Шумахер»); *Морозит – трудно продохнуть* (А. Фет «Хижина в лесу»); *Всё злей метель и с каждою минутой / Сердито рвет последние листы* (А. Фет «Учись у них – у дуба, у березы...»); *Я дерзко оттолкнул писавищу вас руку* (А. Фет «Старые письма...»); *Робко месяц смотрит в очи* (А. Фет «Зреет рожь над жаркой нивой...»); *Смирненно преклоняясь челом, / Горит алмазами пшеница* (А. Фет «Утро в степи...»).

Епітети, виражені прислівником, категорією стану з суфіксом -и, -ски: *С ним по-свойски разочтись!* (А. Фет «Метель»); *И о своей несбыточной любви / Младенчески мне тайны поверяла* (А. Фет «Светил нам день, будя огонь в крови...»); *И предо мной твой облик нежный / И детски чистое чело* (А. Фет «На железной дороге»).

У складі парного епітетного комплексу, з'єданого сполучником *и*, можуть бути визначені суміжні, близькі за значенням епітети, чому сприяє сполучна семантика союзу: *В вечер такой золотистый и ясный* (А. Фет «В вечер такой золотистый и ясный...»); *Как дышит грудь свежо и емко* (А. Фет «Весна на дворе...»); *Без тебя темно и дико / В нашей стороне* (А. Фет «Не ворчи, мой кот-мурлыка»); *И рад я, что не*

может быть / Ничто вольней и легче их (А. Фет «Когда вослед весенних бурь...»); *Очарованная сном, – / Спит, нема и холодна* (А. Фет «Глубь небес опять ясна...»); *В дым прозрачный и волнистый / Шли алмазной мы стезею* (А. Фет «Снился берег мне скалистый...»); *Летний вечер тих и ясен* (А. Фет «Летний вечер тих и ясен...»); *Как будто бог морской сейчас, / Всесилен и неутомим* (А. Фет «Буря»); *Венком из молодых и благовонных роз* (А. Фет «В саду»); *Как новый, ранний снег / Всегда и чист, и свеж!* (А. Фет «Эй, шутка-молодость! Как новый, ранний снег...»); *О, не гляди так мягко и приветно!* (А. Фет «В степной глуши, над влагой молчаливой...»). У контактному вживанні двох епітетів знаходить своє вираження функція уточнення за лінією посилення інтенсивності ознаки.

У поезії А. Фета наявні епітети, виражені іменником. Епітетна конструкція, що виражається іменником-прикладкою, поєднуючи в собі атрибутивну та компаративну семантику, є перехідною між прикметниковим епітетом та порівняльною сполучниковою структурою: *Эй, шутка-молодость!* (А. Фет «Эй, шутка-молодость! Как новый, ранний снег...»); *Вот малютка-рука трет белую ножку-малютку* (А. Фет «Уж, серпы на плеча взложив, усталые жницы...»); *О, этот месяц-волшебник!* (А. Фет «Ночью как-то вольнее дышать мне...»); *В дымке-невидимке* (А. Фет «В дымке-невидимке»); *Леса-исполины растут* (А. Фет «С порога рыбацкой избышки...»); *Лебедь-бог к тебе плывет?* (А. Фет «Геро и Леандр»); *Петух-боец, не любит петухов* (А. Фет «О Боже, боже, все народы мне...»); *Амфитрита, женищина-рыба, / И глупые дочери Нерее* (А. Фет «Посейдон»). *Поверь мне: туман не коснется / Головки-малютки твоей* (А. Фет «Вечерний сад»); *Как сладко, мать-природа, вновь / Упасть на грудь твою!* (А. Фет «На озере»); *Веселись, о сердце-птичка* (А. Фет «Веселись, о сердце-птичка...»); *Не ворчи, мой кот-мурлыка* (А. Фет «Не ворчи, мой кот-мурлыка»).

Прикордонний морфологічний статус слова (частіше це стосується прислівника і прикметника) виникає в мові поета спонтанно, при багатосторонній характеристиці реальності. Виділені епітети можна віднести як до прислівників, тому що вони позначають ознаку дії, так і до коротких прикметників, тому що наступний компаратив вимагає поєднання цих слів з субстантивом. Незвичайне семантичне використання прислівників, їх образна природа дозволяє відносити слова цієї частини промови до епітетів.

За структурою епітети бувають простими, складними, зокрема складовими.

Складний епітет представлений поліосновними прикметниками та використовується насамперед як ланцюжки епітетів: *Мертвую силу лица и грубо-смертельную язву* (А. Фет «Влажное ложе покинувши, Феб златокудрий направил...»); *Только маятник грубо-насмешливо меряет время* (А. Фет «Истрепалися сосен мохнатые ветви от бури...»); *И болью сладостно-суровой / Так радо сердце вновь заныть* (А. Фет «Опять осенний блеск денницы...»); *С улыбкой злой и гордо-благородной / Он смотрит на меня* (А. Фет «Добрый день»); *Как эта ночь, ты радостно-светла* (А. Фет «Как эта ночь, ты радостно-светла...»); *Думы ли реют тревожно-несвязные* (А. Фет «Лесом мы шли по тропинке единственной...»); *Так освежительно-радостно мне!* (А. Фет «Сад весь в цвету...») та конструкцій зі значенням приналежності: *Страшный вал белоголовый* (А. Фет «Геро и Леандр»). Складні епітети використовуються А. Фетом як засіб згортання (скорочення): *Под беломраморные своды* (А. Фет «Опять незримые усилья...»); *Широкодонных чаш литое серебро* (А. Фет «Питомец радости, покорный наслажденью...»); *В цветнике моем и днем, / Узкодонный, разноцветный, / На тычинке под окном?* (А. Фет «Колокольчик»).

О. Веселовський вважає, що епітети даного типу набули поширення відносно пізно: «Пізньому часу відповідають складні епітети, скорочені з визначень (тобто з ланцюжків епітетів і порівнянь)» [3, с. 70-71].

За ступенем стійкості зв'язку з визначальним словом епітети можна поділити на вільні і постійні, що утворюють із визначальним словом «фразеологічне кліше»: *туманный Альбион, світле майбутнє, святе євангеліє* [11, с. 55-56].

Постійний (загальнономовний) епітет – різновид тропа: визначення, що стійко поєднується з визначальним словом і утворює в поєднанні з ним образно-поетичний вираз: *Иль солнце красное с луной / Над морем не встают* (А. Фет «Рыбак»); *Синего неба пытливые очи* (А. Фет «Угасшим звездам»); *Дай хоть выйду я в чистое поле* (А. Фет «Пчелы»).

Відмінна риса постійного епітету – алогізм деяких його вжитків, на що вказують багато вчених [3, с. 17-18]. Такий алогізм може мати ігровий, навмисний характер.

О. Веселовський точно визначив суть постійного епітету, який «не зважає на тимчасове положення, а лише на істотну ознаку, властивість особи або предмета» [3, с. 82-83]. Характерними

ознаками загальнономовних епітетів прийнято вважати відтворюваність та «неодноразовість вживання» [7, с. 15-16].

Тут відзначимо, що епітет може бути вжитий без визначеного слова; цей стилістичний прийом називається антономасією, або антономазією. Умова успішності даного прийому – достатня міцність асоціативних зв'язків між епітетом і словом, що визначається. Квінтіліан визначає антономасію як «епітет, який після усунення обумовленого слова набуває значення імені» [1, с. 236-237]: *Но влюбленный ждет привета – / Обновительного счастья* (А. Фет «Мудрым нужно слово света...»); *Звезды ж крупные в лучах / Говорят на небесах: / Вечный – свят, свят, свят!* (А. Фет «Тихо ночью на степи...»); *И каждый звук ночной смущенного пугает* (А. Фет «Когда мечтательно я предан тишине...»); *И бой отдаленных часов, / Да крик часового* (А. Фет «Ночью как-то вольнее дышать мне...»); *Но отрадный лик былого / Не проглянет из-за туч!* (А. Фет «Та же звездочка на небе...»); *Один другому не указ* (А. Фет «Ю.Б. Шумахер»); *Прекрасному поклонится поэт* (А. Фет «Весенних чувств не должно вспоминать...»).

За ступенем освоєності мовою епітети поділяються на загальнономовні та індивідуально-авторські. Характерними ознаками загальнономовних епітетів прийнято вважати відтворюваність та «неодноразовість вживання»: *белая береза, голубое море, черногривый конь* [7, с. 15-16]. Індивідуально-авторські епітети є, за В. Жирмунським, «новими та індивідуальними визначеннями» [12, с. 359-360].

У поетичних текстах А. Фета індивідуально-авторські епітети сприймаються як оказіональні утворення: *Так резко-сух снотворный и трескучий* (А. Фет «Как здесь свежо под липою густою...»); *Всю землю, грустно-сиротлива* (А. Фет «Ивы и березы»); *Образ пугливо-немой дольше трепещет во мле / Всё невозможно-возможное, странно-бывалое... / Так между влажно-махровых цветов снотворного маку* (А. Фет «Каждое чувство бывает понятней мне ночью, и каждый...»); *Отрадно-лакомым гулякам утонченным* (А. Фет «Питомец радости, покорный наслажденью...»); *Томительно-сладким, безумно-счастливым / Я горем в душе опьянен* (А. Фет «Не нужно, не нужно мне проблесков счастья...»).

До семантичного ядра авторських епітетів належать епітети, об'єднані семою «коштовності»: *Вся в огне, в сияньи изумрудном, / До луны жемчужной пеной межит / И алмазной пылью водаметы* (А. Фет «Фантазия»); *Здесь темный дуб и ясень изумруд-*

ний (А. Фет «Горное ущелье»); *Что за **янтарный** отлив на роскошных извивах волос!* (А. Фет «Право, от полной души я благодарен соседу...»).

За характером номінації можна виділити епітети з прямим значенням (*желтый луч, зеленый лес*) та два типи епітетів з переносним значенням: метафоричні (*золотой луч, изумрудная трава, алмазная роса*) та метонімічні (*зеленый шум*); цей же параметр лежить в основі підрозділу перифраз на логічні та образні (зокрема метафоричні та метонімічні): *Под нами с грохотом **чугунным** / Мосты **мгновенные** гремят* (А. Фет «На железной дороге»); *Скоро повысыплют звезды **алмазные**, / Жди!* (А. Фет «Лесом мы шли по тропинке единственной...»).

За семантичним параметром виокремлюють оцінні епітети, які подають психологічну, поведінкову, портретну характеристику особи чи характеризують об'єкти за формою, розміром, температурою тощо та колірні епітети.

Оцінні епітети репрезентуються у наступних рядках: *Где **круглые** раскинулись листья* (А. Фет «В степной глуши, над влагой молчаливой...»); *Огни на **большом** маяке* (А. Фет «С порога рыбацкой избушки...»); *Я слышу бряцание **маленьких** лир* (А. Фет «Сильфы»); *Теплым ветром потянуло* (А. Фет «Теплым ветром потянуло...»); *С душой, **холодною** до дна* (А. Фет «Рыбак»).

Оцінні епітети, що являють собою більшу частину епічного фонду визначень, можна розділити на три групи: епітети, що позначають оцінку в чистому вигляді; епітети з семантикою порівняння; епітети, що містять морально-етичну оцінку.

В межах останньої групи більшість епітетів позначають зовнішній вигляд суб'єкта, його фізичний стан: *Я боялся, чтоб в помысле **смелом** / Ты меня упрекнуть не могла* (А. Фет «В темноте, на терновнике ярком...»); *Грустно в неволе певцу, но чары **сильны** у природы* (А. Фет «Право, от полной души я благодарен соседу...»); епітети, що естетично оцінюють адресат (людини, предмет) з погляду відповідності ідеалу, зразку: *Как **хорош** чуть мерцающим утром, / Амфитрита, твой влажный венок!* (А. Фет «Как хорош чуть мерцающим утром...»); *Не поминай мне, о друг мой **прекрасный*** (А. Фет «В вечер такой золотистый и ясный...»); *Напомнили силой **чудесной** / Они мне всё сердцу родное* (А. Фет «Весеннее небо глядится...»); *Что за **чудные** извивы / На коре вокруг дупла!* (А. Фет «Ива»); емоційно-оцінні епітети, що відповідають певній людській реакції: *Страшный вал белоголовый* (А. Фет «Геро и Леандр»); *Кому так **жутко** в Монтере* (А. Фет «Ю.Б. Шумахер»).

Семантичну групу лексем, яка описує зовнішній стан суб'єкта можна розділити на декілька підгруп.

До першої підгрупи відносимо епітети, що характеризують загальний зовнішній вигляд: *Смотрят **ангельские** очи* (А. Фет «Тихо вечер догорает...»); зовнішній вигляд обличчя та його частин: *Страшный вал **белоголовый*** (А. Фет «Геро и Леандр»); *Чешет косу, моет шею / **Чернобровая** вдова* (А. Фет «Змей»); *Как спит зародыш **крутолобый*** (А. Фет «Должно быть, жизнь и хороша...»); *Морщинистый, сомкнувший плотно веки* (А. Фет «Пыль. Грохот. Зной. По рыхлому асфальту...»); *Белый **оскаленный** клык* (А. Фет «Слышат я вас не могу...»).

В дану підгрупу епітетів також входять епітети, які характеризують вираз та зовнішній вигляд очей: *В окна полночь глядит / **Черноокая*** (А. Фет «Стало скучно тебе...»); *Так силой светит взор у Геры **волоокой*** (А. Фет «Спор»); *Дитя, отри заплаканное око* (А. Фет «Забудь меня, безумец иступленный...»).

Окрему підгрупу становлять епітети, які характеризують стан волоссяного покриву голови: *Так бессильна – дар, любимый / **Златовласым** Аполлоном?* (А. Фет «Телемак у Каллипсы»); ***Белокурые**, засыпая на пушках* (А. Фет «Союзу молодежи»); *Над морем спит **косматый** бор* (А. Фет «Над морем спит косматый бор...»); *Влажное ложе покинувши, Феб **златокудрый** направил* (А. Фет «Влажное ложе покинувши, Феб златокудрый направил...»).

Наступну підгрупу формують епітети лексико-семантичної групи «постава»: *А он, вложив **горбатый** клюв в накрашенные губки* (А. Фет «Кормление голубя»); *И лошади **статной** летучей красою пленилась* (А. Фет «Звезда полуночи дугой золотою скатилась»); *Как гений ты, неожиданный, **стройный*** (А. Фет «Как гений ты, неожиданный, стройный...»).

Характеристика особи як «позбавленої будь-якої частини тіла» також становить окрему підгрупу семантичної групи епітетів, що описують зовнішній стан: *Пред **безглазым** домовым / Темным призраком немым* (А. Фет «Тяжело в ночной тиши...»); *Насыщенный весь полночью **безликой*** (А. Фет «Пел соловей, цветы благоухали...»).

Епітети з семантикою «той, що знаходиться у певному фізичному стані» також поділяються у поезії А. Фета на три підгрупи.

До першої підгрупи належать епітети категорії «занурений у стан сну / неспаний»: *Серебро и колыханье / **Сонного** ручья* (А. Фет «Шепот, робкое дыханье...»); *Вот снова ночь с своей тоской*

бессонной / Дрожит при блеске дня (А. Фет «Добрый день»); На злчном *нежась* ложе (А. Фет «Цветов подбавила весна...»).

Другу підгрупу утворюють епітети зі значенням «той, хто знаходиться у стані сп'яніння»: *Прильнуть последней, опьяненной* (А. Фет «Сентябрьская роза»); *Точно пьяных гигантов столпившийся хор* (А. Фет «Ярким солнцем в лесу пламенеет костер...»); *Цветом липы воздух пьян* (А. Фет «Фонтан»); *Но вспоминал тебя, и, знаю, воплощена* (А. Фет «Питомец радости, покорный наслажденью...»); *Я горем в душе опьянен* (А. Фет «Не нужно, не нужно мне проблесков счастья...»).

В оцінних епітетах може розкриватися як меліоративна оцінка, пов'язана з епітетом як символом святості, чистоти, непорочності: *Дыханье ночи непорочной* (А. Фет «Ты видишь за спиной косцов...»); *Какая девственная нега* (А. Фет «Первый ландыш»); *Летит твой голос к звездам чистым* (А. Фет «Ревель»), так і пейоративна, що виникає в лексемі у зв'язку з розвитком у ній вказівки на незвичайність, неприродність: *И из стужи мертвых грез* (А. Фет «Глубь небес опять ясна...»); *Под круглой, мертвенной луной* (А. Фет «На реке Квор»); *Излишние среди жалких нужд земных* (А. Фет «Среди звезд»); *Что лупите дурацкие белки?* (А. Фет «О Боже, боже, все народы мне...»).

Негативні оцінні епітети будуються переважно за принципом логічного протиставлення позитивним: *Лучше колеса пускай гремят непрестанно у окон, / Чем этот шум и удары глупых, бессмысленных капель* (А. Фет «Рад я дождю!.. От него тучнеет мягкое поле...»).

Категорія кольору як психологічне явище займає прикордонне положення між категоріями фізичного і духовного [27, с. 92-93]. «Якщо колірний прикметник спілітається з абстрактними іменниками, що позначають почуття, стан людини, прояви її внутрішнього життя тощо, словами, природа яких із кольором не пов'язана, колірна символіка виражається безпосередньо: в основі поєднань такого типу лежать моральні категорії, символіка добра і зла» [15, с. 41-42].

Наприклад, у вірші «Какая ночь! Как воздух чист!..» наявні рядки *Белей лишь блеск, черней лишь тень*, де обидва компоненти (*блеск, тень*) можуть бути зіставлені за кольоровою ознакою (білий – чорний). При цьому чорний та білий одночасно протиставляються та взаємно доповнюють один одного.

У натурфілософській ліриці А. Фета наявні наступні колірні епітети: *Заря сквозит оттенком алым* (А. Фет «Опять незримые усилья...»); *Твои*

агатовые глазки (А. Фет «На железной дороге»); *И красный верх папахи вдаль помчался* (А. Фет «Первая охота...»); *Желтые листья шумят, в березнике свищет синица* (А. Фет «Слышишь ли ты, как шумит вверху угловатое стадо?...»); *Позеленелый мост упал* (А. Фет «Лес»); *На зеленых уступах лесов / Вознеслась ты под свод голубой* (А. Фет «На зеленых уступах лесов...»); *Звезды глазок голубых* (А. Фет «Горная идиллия»); *Третья с нами лазурная ночь* (А. Фет «От огней, от толпы беспощадной...»); *Этот синий свод* (А. Фет «Это утро, радость эта...»); *На море ли синем поют рыбаки* (А. Фет «Стена»); *Мы властны день любой / Чертою белою отметить* (А. Фет «Ты прав: мы старимся. Зима недалека...»); *Серый день ползет лениво* (А. Фет «Непогода – осень – куришь...»); *А на храме над озимью черной* (А. Фет «Ключ»).

Наявність в натурфілософській ліриці А. Фета епітетів, які позначають колір, дозволяє встановити певну ієрархію кольорів в їх символічних значеннях: *білий* – початкова порожнеча як готовність до початку життя; *червоний* – життя в динаміці; *чорний* – спустошеність як результат динамічного процесу, як готовність до злиття з абсолютом; *блакитний* – злиття з абсолютом, безсмертя, буття духу; *зелений* – уособлення природності та свіжості, колір життя; *жовтий* – колір сонця, тепла, життєдайного світла.

Відтінковість у колористичному складному епітеті може посилюватися і за рахунок суфікса-модифікатора кольоровості –*оват*– / –*еват*–, що використовується, як правило, в одному з компонентів: *Голубоватая спина, / Сама как серебро* (А. Фет «Рыбка»); *Как божий мир при свете этом / В голубоватой тонет мгле* (А. Фет «Упреком, жалостью внушенным...»); *Сквозной деревьев хором / Зеленоватым пышет дымом* (А. Фет «Пришла, – и тает всё вокруг...»).

В іншому випадку виразність епітету та об'єкта епітетації може мотивуватися розвитком у композитній одиниці у контексті переносного значення: *Но лишь яркий багрянец замечу – Разгорюсь – и опять не усну* (А. Фет «Чем тоске, и не знаю, помочь...»); *В небесной синеве, безмолвной и глубокой* (А. Фет «Спор»); *Арийских глаз голубизна* (А. Фет «В кафэ»); *Поздний луч младую зелень / Берегов озолочал* (А. Фет «Как луна, светя во мраке...»); *Неизменной своей белизной / Вознеслась ты под свод голубой* (А. Фет «На зеленых уступах лесов...»).

На думку В. Кульпіної, «колір пов'язаний із соціально-лінгвістичною традицією етносу, багато кольоропозначень “обтяжені” перенос-

ними значеннями, конотаціями, символами, що передбачає відмінності у сприйнятті одного й того ж відтінку представниками різних культур» [18, с. 180-181].

Власне колоративні композити мають кілька варіантів реалізації семантики кольору.

Колоративний образ створюється зі злиття, суміщення кольорів, в результаті якого домінуючий колір набуває додаткового (конкретизуючого) відтінку.

У поезії А. Фета наявні композити, що передають «відтінковий комплексний колір». Колірне різноманіття елементів цієї групи реалізує значення «змішаного кольору»: *Со степи зелено-серой / Подымается туман* (А. Фет «Первая борозда»); *В последний раз зелено-медный / Сверкает Средиземный вал* (А. Фет «Прибой»); *За лесом лес и за горами горы, / За темными лилово-голубые* (А. Фет «Горное ущелье»); *Разве мама любила такого, Желто-серого, полуседого* (А. Фет «Перед зеркалом»).

Утворення таких лексичних одиниць здебільшого викликане прагненням максимальної точності передачі ознаки предмета. Проте композитні одиниці цієї групи у межах художнього тексту можуть розвивати додаткові коннотативні значення. Значення даних додавань витікає як із рівноправності кольорів, так із суб'єктивного оцінювального початку, що міститься в одному з елементів.

Колористичний епітет А. Фета відзначається оригінальністю, синестезією вираження різних ознак, порівняймо, наприклад, образи, в яких органічно переплелися колір і звук: *И мелких серебряных звуков игрою пленилась* (А. Фет «Из Гафиза»); *Иль нимфы серебряным смехом* (А. Фет «Стена»).

Колір у середньовічній свідомості поряд з денотативною володів символічною функцією, тобто «працював» не тільки або навіть не так в онтологічному, як у метафоричному регістрі» [2, с. 240-241]. Однак у наступні періоди «паралельно з процесом розвитку основних термінів кольорономінації у мові з'являються слова, що передають окремі відтінки кольору. Число цих слів безпосередньо пов'язане з рівнем цивілізованості суспільства» [2, с. 240-241].

У поезії А. Фета наявні так звані світло-цвітні композити: *Не колючий, светло-синий / По ветвям развешан иней* (А. Фет «Мама! Глянь-ка из окошка...»); *Несется запах медовой / Вдоль нив, лоснящихся кругом / Светло-зеленою волной* (А. Фет «По ветви нижние леса...»); *А всю весну для нас увили / Вы лентой нежно-голубой* (А. Фет «О.И. Щукиной»).

Поняття світла для людини співвідносилось з божественною сутністю [2, с. 240-241]. Про концептуальну значущість даного поняття свідчить і розмаїтість в поезії А. Фета атрибутивних композит, що включають поняття світла: *И светлой весной человека, / И небом цветущим Эллады* (А. Фет «Посейдон»); *И светлого мая / Красы голубой* (А. Фет «Весенняя песнь»); *Влажное ложе покинувши, Феб златокудрий направил* (А. Фет «Влажное ложе покинувши, Феб златокудрий направил...»); *Так бессильна – дар, любимый / Златовласым Аполлоном?* (А. Фет «Телемак у Каллипсы»).

Світло та його вербальні репрезентанти мали певне міфологічне наповнення. У процесі розвитку мовної системи відзначається втрата даних додавань, що оцінюються як «свідчення процесу деміфологізації свідомості» [18, с. 180-181].

Семантику світла реалізують також епітети з елементами *блестяще-, ослепительно-, ясно-*: *Свет небес высоких, / И блестящий снег* (А. Фет «Чудная картина...»); *Луна зеркальная над древнею Москвою / Одну выводит ночь блестящей за другою / Иль тени на стене блестящей колыханье* (А. Фет «Эй, шутка-молодость! Как новый, ранний снег...»); *На твоём блестящем светом лике / Рождена ль улыбка красотою* (А. Фет «Виноват ли я, что долго месяц...»); *Как мраморный, блестящий и холодный, / Мой прорицатель дня* (А. Фет «Добрый день»); *Мои глаза давно уже устали / От ослепительных равнин, покрытых снегом* (А. Фет «К солнцу»); *Подруга дум воздушная видна, / Но далеко, – ясна, но холодна* (А. Фет «О, солнце глаз бессонных – звездный луч...»); *Прозвучало над ясной рекою* (А. Фет «Вечер»); *Ясный светильник навек потушила* (А. Фет «Дифирамб на Новый год»); *Для ясных дней, для новых откровений* (А. Фет «Учись у них – у дуба, у березы...»).

В рамках контексту світлове наповнення може відповідно до авторської інтенції посилюватися або послаблюватися за рахунок додаткових образотворчих засобів.

В натурфілософській диниці А. Фета наявні одиниці опозиційного плану, де зазначено явне зниження чи відсутність світлового початку. Ті ж компоненти можуть виконувати і функцію опорного слова, що виводить значення відсутності світла на перший план, а кольорономінацію нівелює: *И ночь, и в зелени потусклой спящий лес* (А. Фет «Устало всё кругом: устал и цвет небес...»); *Поле тусклое уснуло* (А. Фет «Теплым ветром потянуло...»); *Оторвись же от тусклой свечи ты душою свободной!* (А. Фет «Истрепались

сосен мохнатые ветви от бури...»); *Смотри, красавица, – на матовом фарфоре* (А. Фет «Смотри, красавица, – на матовом фарфоре...»); *И месяца бледный восход* (А. Фет «Деревня»); *Мы с тобой отворили калитку / И по темной аллее пошли* (А. Фет «В темноте, на терновнике ярком...»); *В утреннем воздухе, темной смолою чернела – и тут же / Возрасти темно-кудрявый дуб!* (А. Фет «Курган»); *Я жду... Темно-синее небо* (А. Фет «Я жду... Соловьиное эхо...»); *Запад неба бледно-красен* (А. Фет «Летний вечер тих и ясен...»); *И далеко меж курганов / Темно-серою змеей* (А. Фет «Теплый ветер тихо веет...»); *Погляди, как спешу / Я в померкнувший сад* (А. Фет «Только месяц взошел...»).

У поетичній творчості А. Фета використовуються також епітети, виражені декількома прикметниками, які мають у контексті антонімічну семантику: *Всё невозможно-возможное* (А. Фет «Каждое чувство бывает понятней мне ночью, и каждый...»); *С улыбкой злой и гордо-благородной / Он смотрит на меня* (А. Фет «Добрый день»). Епітети поширеного типу антонімічної семантики представлені двома різновидами: це може бути два і більше епітетів або складний полікореневий епітет.

Неодноразовий повтор одного і того ж епітету передає найвищий ступінь прояву ознаки, наголошуючи на смисловій значущості цього мовного елементу та його вазі: *Всё, что давно-давно утрачено душой* (А. Фет «Старые письма...»); *Долго-долго, до поздней поры огонек / Будет теплиться скупю, лениво* (А. Фет «Ярким солнцем в лесу пламенеет костер...»); *Рано-рано румяною зорькою / На мгновенье зарделось окошко* (А. Фет «Вот и летние дни убавляются...»); *За нами мельница едва-едва видна* (А. Фет «На Днепре, в половодье»).

Ланцюжки епітетів як один із різновидів епітету використовуються А. Фетом дуже часто з метою передачі особливого ступеня прояву ознаки. Декілька образних визначень, що «доповнюють один одного» [3, с. 69-70] і дають «різносторонню характеристику об'єкта» [35, с. 161-162], утворюють ланцюжок епітетів. Ланцюжки визначень, подібні до розглянутих вище, створюються в результаті застосування прийому, який називається нанизуванням епітетів.

Епітети в ланцюжку, який представляється автору занадто довгою, громіздкою, що не відповідає вимогам розміру (у віршованому тексті), – можуть бути розділені різного роду вставками (іноді фігура вставки називається тмезисом): *Только ты, моя милая птичка, / В теплом*

гнездышке еле видна, / Светлогруда, легка, невеличка, / Не запугана бурей одна (А. Фет «Задрожал листы, облетая...»).

Серед семантичних груп лексем, що виступають у якості епітетів, наявні наступні: лексеми, що характеризують особу: *А ревнивый месяц / Смотрит вдоль села* (А. Фет «Заревая вьюга...»); *Вслед за пахарем прилежным / Ходят жадные грачи* (А. Фет «Первая борозда»); *Гонит ветер прихотливый / Золотые переливы* (А. Фет «Зреет рожь над жаркой нивой...»).

Іншою групою є семантична група лексем, що позначають фізичні властивості буття: *И береза воссылает / К небу сладкий фимиам* (А. Фет «Прекрасная ночь»); *Какая горькая обида: / Я завтра еду. Боже мой!* (А. Фет «Отъезд»); *Плавню у ночи с чела / Мягкая падает мгла* (А. Фет «На рассвете»); *Теплым ветром потянуло* (А. Фет «Теплым ветром потянуло...»); *С душой, холодною до дна* (А. Фет «Рыбак»); *Спит во гробе ледяном* (А. Фет «Глубь небес опять ясна...»); *Зреет рожь над жаркой нивой* (А. Фет «Зреет рожь над жаркой нивой...»).

Для відмежування означень, що описують фізичні ознаки предметів і явищ, від означень, що характеризують абстрактні поняття лінгвістами використовується термін «емпіричні прикметники». М. Сидорова запроваджує цей термін, маючи на увазі під ними ті, що характеризують колір, форму, матеріал предметів, на відміну оціночних і емоційних, семантика яких визначається суб'єктом мовлення, а чи не реальними властивостями об'єктів [31, с. 73-74].

До аналізованих епітетів віднесемо такі групи: лексеми-епітети зі значенням пізнання суб'єктом предметів за допомогою різних органів чуття, група лексем просторової семантики, група лексем темпоральної семантики.

До лексем-епітетів зі значенням пізнання суб'єктом предметів за допомогою різних органів чуття відносимо лексеми зорового сприйняття: *Опять невидимые крылья / Приносят северу тепло* (А. Фет «Опять незримые усилия...»); *И жадный червь воспоминанья / Его невидимо грызет* (А. Фет «Другу»); *Кот поет, глаза прищуря* (А. Фет «Кот поет, глаза прищуря...»); *Если вдруг, без видимых причин, / Затоскую, загущу один* (А. Фет «Если вдруг, без видимых причин...»).

Досить частотними у поезії А. Фета є епітети з компонентом «блідий»: *Движение бледнейшей ручки / И месяца бледный восход* (А. Фет «Деревня»); *Как призрак дня, ты, бледное светило, / Восходишь над землей. / Смолкает лес, бледней ручья сиянье* (А. Фет «Растут, растут

причудливые тени...»); *Луна всё взирает бледнее* (А. Фет «Уж вечер надвинуться хочет...»); *До бледнеющих туманов* (А. Фет «Теплый ветер тихо веет...»); *Бледный лик ее на солнце* (А. Фет «Как луна, светя во мраке...»); *За бледным рядом выступают другие* (А. Фет «Горное ущелье»); *Ветрило бледное не шевельнет ни складкой* (А. Фет «Уснуло озеро, безмолвен лес...»); *Я люблю твой бледный лик* (А. Фет «Геро и Леандр»); *Так и сияют у ней, – а губки и бледные ручки* (А. Фет «Рад я дождю!... От него тучнеет мягкое поле...»).

У підгрупу лексем зі значенням дотикового сприйняття входять визначення вагової семантики: *И светла и легка, ты несешься туда* (А. Фет «Если зимнее небо звездами горит»); *И дыханье легким паром / Из ноздрей твоих летит* (А. Фет «Щечки рдеют алым жаром...»); *Давно забытые, под легким слоем пыли* (А. Фет «Старые письма...»); *Их легкий очерк вознесен!* (А. Фет «Заря прощается с землею...»); *Лишь по верхам осин лепечет легкий лист* (А. Фет «Безмолвные поля оделись темнотою...»); *Мой друг, мы с тобою сидели / Доверчиво в легком челне* (А. Фет «Мой друг, мы с тобою сидели...»); *Легкие тучки, свиваясь, не смеют / С темной земли к ним притягивать бури* (А. Фет «Молятся звезды, мерцают и рдеют...»); *Душа светла – и жизнь легка* (А. Фет «Ревель»); *Скорее тяжелый свой сон разгоняй* (А. Фет «Прощай, Тереза! Печальные тучи...»); *Порой тяжелый карп плеснет у тростников* (А. Фет «Уснуло озеро, безмолвен лес...»); *Тяжело в ночной тиши* (А. Фет «Тяжело в ночной тиши...»); *О, если б небо судило без тяжелых томлений* (А. Фет «Солнце садится, и ветер утихнул летучий...»); *Но вот громада докатилась, / Тяжеловесна, как стекло* (А. Фет «Морская даль во мгле туманной...»); *Его шипучая волна / Так тяжела и так плотна* (А. Фет «Буря»); *За тяжелой косою головка / Словно хочет склониться назад* (А. Фет «Зной»); *Или тянет к земле роковое, тяжелое бремя?* (А. Фет «Истрепалися сосен мохнатые ветви от бури...»); *И тени нет тяжелого сомненья* (А. Фет «Встает мой день, как труженик убогой...»). Багато епітетів цієї підгрупи використовуються не лише у прямих, а й у переносних лексичних значеннях. Епітет *легкий* частіше вживається в значеннях «той, що виконується, досягається, долається без особливих зусиль». Епітет *тяжелый* має значення «напружений, скрутний».

У поетичних текстах А. Фета наявні також епітети температурної семантики: *Чиста холодная струя* (А. Фет «Рыбка»); *С криком летят через*

дом к теплым полям журавли, / Ты говоришь, что опять теплой дождемся весны... (А. Фет «Слышишь ли ты, как шумит вверху угловатое стадо?...»); *Но посмотри сюда: в горячие объятья* (А. Фет «Спор»); *Чтоб в лицо и в горячую грудь / Хлынул вздох твой студеной волной* (А. Фет «Солнце ниже лучами в отвес...»); *Изрыдалась осенняя ночь ледяными слезами* (А. Фет «Истрепалися сосен мохнатые ветви от бури...»); семантики «якість предмета»: *Мягкая падает мгла* (А. Фет «На рассвете»); *Рад я дождю... От него тучнеет мягкое поле* (А. Фет «Рад я дождю!... От него тучнеет мягкое поле...»); *Мягко и ярко, что утро весной, / Светят большие глаза* (А. Фет «Перлы восточные – зубы у ней...»); *Уж верба вся пушистая / Раскинулась кругом* (А. Фет «Уж верба вся пушистая...»); *Мелькает белки хвост пушистый* (А. Фет «Лес»); *Твердый твой оплот* (А. Фет «Пусть, насколько хватит сил...»); семантики «вологий / сухой»: *Под кровлей влажной и раскрытой* (А. Фет «Дождливое лето»); *Влажное ложе покинувши, Феб златокудрый направил* (А. Фет «Влажное ложе покинувши, Феб златокудрый направил...»); *Влажные очи закрой* (А. Фет «Дифирамб на Новый год»); *Вечерний воздух влажно чист* (А. Фет «В леса безлюдной стороны...»); *Как хороши чуть мерцающим утром, / Амфитрита, твой влажный венок!* (А. Фет «Как хороши чуть мерцающим утром...»); *До камня влажного слежу* (А. Фет «Морская даль во мгле туманной...»); *Под кровлей влажной и раскрытой / Печально праздно житье* (А. Фет «Дождливое лето»); *Мокрые волосы, гладко к челу прилегая* (А. Фет «Рад я дождю!... От него тучнеет мягкое поле...»); *Но прозою обыкновеню, сухою, / Я не хочу в сей день тебя назвать* (А. Фет «А.А. Тимирязеву»); *Трава колыхалась сухая* (А. Фет «Стена»); *Лист сухой валится* (А. Фет «Ласточки пропали...»); *Опять сухую грудь земли* (А. Фет «Ф.И. Тютчеву»); *Когда уронит лес последний лист сухой* (А. Фет «Сосны»); лексеми зі значенням слухового сприйняття: *В ясли тихие глядят* (А. Фет «Ночь тиха. По тверди зыбкой...»); *Да и тот не слышит, – песнь его громка* (А. Фет «Люди спят; мой друг, пойдем в тенистый сад...»); *Конь мой по звонкой дороге пускается шагом* (А. Фет «Морской залив»); *Зычный филин! Змей из ям!* (А. Фет «Песнь Астарте и Белу»); *Стремится в бездну / Через препоны / Поток гремучий* (А. Фет «Водопад»); *И в дальном колокольном звоне* (А. Фет «Дождливое лето»); *И веет, как тогда, во вздохах этих звучных* (А. Фет «Сияла ночь. Луной был полон сад...»); *Зелени запах одну за одной*

из ульев **многошумных** (А. Фет «Рад я дождю!.. От него тучнеет мягкое поле...»); **Шумный** день свои дозоры / И гостей унес (А. Фет «На двойном стекле узоры...»); **Окаймлена шумящей** розею (А. Фет «Утро в степи...»).

Як правило, ці визначення використовуються у прямому значенні: *тихий* – переважно з семантикою «спокійний», *гучний* – зі значенням «звучний, помітний».

Окрему підгрупу становлять епітети зі значенням смакового сприйняття: *Струится сладкий аромат* (А. Фет «Цветы»); *И, погнувшись над влагой соленой* (А. Фет «Как хорош чуть мерцающим утром...»); *Апельсин ты жёлтый, кислый* (А. Фет «А.П. Боткиной»); *Окружусь я тогда горькой сладостью роз!* (А. Фет «Хоть нельзя говорить, хоть и взор мой поник...»).

До групи лексем, що позначають фізичні властивості буття належать також епітети зі значенням нюхового сприйняття: *Как смолы благоуханной / На жаровне прыщут зерна* (А. Фет «Телемак у Каллипы»); *Еще в заре благоуханной / Дыханье неба узнаю* (А. Фет «С.П. Хитрово»); *Под сению дерев благоуханной* (А. Фет «Я посещал тот край обетованный...»); *Уединенная мне келья / Теперь покажется душна!* (А. Фет «Отъезд»); *Небесный душный свод не родина моя* (А. Фет «Спор»); *О, как под кровлей душно* (А. Фет «Какой горячий пламень...»); *И с каждым шагом город душный / Передо мной стесняет даль* (А. Фет «Ревель»); *С бездной споря / Удушающего моря* (А. Фет «Геро и Леандр»).

Крім прямих значень, деякі епітети вживаються у вторинних значеннях при характеристиці абстрактних сутностей, актуалізуючи вторинні значення: *благоуханный* – «приємний, той, що приносить задоволення» (*благоуханная заря*); Завдяки епітету *горький* формується антонімічна конструкція (*горькая сладость*).

До лексем з семантикою «той, що володіє певною формою та розмірами (параметрами)» відноситься група параметричних визначень, що позначають розмір предметів: *Светят большие глаза* (А. Фет «Перлы восточные – зубы у ней...»); *Летит на хрящ морской; где в море вал огромный* (А. Фет «Постой! здесь хорошо! зубчатой и широкой...»); *Я слышу бряцание маленьких лир* (А. Фет «Сильфы»); *Как весел мелких туч поход!* (А. Фет «Пришла, – и тает всё вокруг...»); *В подобный час дворец просторный* (А. Фет «Сабина»); *И крупный дождь в стекло моих окон* (А. Фет «Хандра»).

Епітети зі значенням «той, що має певну форму» конкретизують тип параметра; вони представлені прикметниками та прислівниками

форми: *Где круглые раскинулись листы* (А. Фет «В степной глуши, над влагой молчаливой...»); *Весь был разодран хитон, округлые бедра белели* (А. Фет «Влажное ложе покинувши, Феб златокудрий направил...»); *Слышишь ли ты, как шумит вверху угловатое стадо?* (А. Фет «Слышишь ли ты, как шумит вверху угловатое стадо?...»); прикметниками довжини: *Глядит между длинных ветвей* (А. Фет «Сосна так темна, хоть и месяц...»); *К чему пытаться судьбу? Быть может, коротка / В руках у парки нитка наша!* (А. Фет «Ты прав: мы старимся. Зима недалеко...»); прикметниками ширини: *Постой! здесь хорошо! зубчатой и широкой / Каймою тень легла от сосен в лунный свет...* (А. Фет «Постой! здесь хорошо! зубчатой и широкой...»); *Широко* раскидалась лазурная высь (А. Фет «Благовонная ночь, благодатная ночь...»); *Широкодонных* чаши литое серебро (А. Фет «Питомец радости, покорный наслаждению...»); *Но широко* в область ночи / День объятия раскинул (А. Фет «Зреет рожь над жаркой нивой...»); *Шли мы розно. Прохлада ночная / Широко* между нами плыла (А. Фет «В темноте, на терновнике ярком...»); *Здесь остановим челн, по самой середине / Широкого* пруда (А. Фет «На лодке»); *Поверь мне, что узкой* подошвы / *Роса не коснется твоей* (А. Фет «Вечерний сад»); *Узкодонный, разноцветный, / На тычинке под окном?* (А. Фет «Колокольчик»); прикметниками та прислівниками висоти: *Высоко* на розовом небе (А. Фет «Воздушный город»); *И над Ним горит высоко / Та звезда далеких стран* (А. Фет «Ночь тиха. По тверди зыбкой...»); *Какая тишина! Из-за горы высокой* (А. Фет «Постой! здесь хорошо! зубчатой и широкой...»); *Солнце теплое ходит высоко* (А. Фет «Весенние мысли»); *И в расцветающий сад за высоким, ревнивым забором* (А. Фет «Право, от полной души я благодарен соседу...»); *Вчера – уж солнце рдело низко* (А. Фет «Георгины»); *Как видало ходившее низко / Нас холодное солнце зимы?* (А. Фет «Весенние мысли»).

Група епітетів темпоральної семантики складається з наступних об'єднань ад'єктивів: назви ознак, пов'язаних із певними частинами доби / днів тижня: *Вчерашний* вечер помню живо (А. Фет «Вчерашний вечер помню живо...»); *До завтрашнего* дня, что может стать (А. Фет «Сон»); *Не бойся вечернего* сада (А. Фет «Вечерний сад»); *Этот вздох ночной* селенья (А. Фет «Это утро, радость эта...»); *В весенние* ночи, – светила *дневного* (А. Фет «Не нужно, не нужно мне проблесков счастья...»); *А нынче утренним* морозом / *Они стоят опалены* (А. Фет

«Георгины»); *Заревая* вьюга / *Всё* позамела (А. Фет «Заревая вьюга...»); *Тише* – *полночный* час скоро пробьёт (А. Фет «Дифирамб на Новый год»); номінації ознак, пов'язаних із певними частинами року: *И сердце, пленник зимних вьюг* (А. Фет «Пришла, – и тает всё вокруг...»); *Весенний* свищет соловей (А. Фет «Тургеневу»); *Так в летний* зной, когда в долины (А. Фет «Влачась в бездействии ленивом...»); *Опять осенний* блеск денницы (А. Фет «Опять осенний блеск денницы...»); назви ознак, пов'язаних із тривалими проміжками: *Я не пойду туда: там вечный* плеск и шум! (А. Фет «Постой! здесь хорошо! зубчатой и широкой...»); *К тебе просился беззакатный* день (А. Фет «Среди звезд»); *У ног гниет столетний* лом (А. Фет «Лес»); номінації ознак, пов'язаних з ситуаціями, що відносяться до певних (ситуативних) тимчасових проміжків: *Что прекрасней сказки новогодней, / Одинокой сказки – о тебе?* (А. Фет «Новый год»); номінації ознак, пов'язаних з назвами минулого: *Когда стародавний / Святой отец* (А. Фет «Границы человечества»); *И давнишней* гостье опыт рад (А. Фет «Ночь. Не слышно городского шума...»); номінації ознак, пов'язаних з подіями, що періодично відбуваються: *Тобой люблюсь ежедневно* (А. Фет «Я повторял: когда я буду...»).

Особливу групу становлять так звані «динамічні» епітети. До динамічних епітетів належать епітети, пов'язані з діями, що виробляються стихійними силами (природними явищами), які не залежать від людини: *Он обращал к окну горящие* зеницы (А. Фет «Больной»); *Над дымящимся* стаканом / *Остывающего* чаю (А. Фет «Непогода – осень – куришь...»); *Когда еще палящих* крыл / *Полудня ветер не раскрыл* (А. Фет «Туманное утро»); *У неостывшего* гнезда (А. Фет «Как ярко полная луна...»); *Над раскаленными* песками (А. Фет «Лежу, ленивая амеба...»); епітети консистенції та температурного стану: *Зачем же за тающей* скрипкой (А. Фет «Улыбка томительной скуки...»); *А ты, застывший* труп земли, лети (А. Фет «Никогда»); епітети з семантикою «вкритий рослинністю»: *А на сосне, поросшей* мхом (А. Фет «Лес»).

Семантична група лексем, що позначають емоційно-психологічний стан суб'єкта реалізується за допомогою епітетів двох протилежних значень: лексеми-епітети з семантикою «позитивний емоційно-психологічний стан» та лексеми-епітети з семантикою «негативний емоційно-психологічний стан».

До першої підгрупи належать наступні: *Бьет веселый, светлый* ключ (А. Фет «Та же звездочка

на небе...»); *Его отрадного* прощанья / *Не погасила* ночи тень (А. Фет «С.П. Хитрово»); *И радостной* их и живой пестротой пленилась (А. Фет «Из Гафиза»); *Пускай наш добрый, лучший* друг наш спит (А. Фет «А.Л. Бржевской»).

Лексеми-епітети другої підгрупи характеризують загальний негативний настрій: *Уснули метели / С печальной* зимой (А. Фет «Весенняя песнь»); *Березы севера* мне милы, – / *Их грустный, опущенный* вид (А. Фет «Ивы и березы»); *И солнце вершины лесные / Тоскливым* лучом обдаёт (А. Фет «Желтеет древесная зелень...»); *Средь кленов девственных и плачущих* берез / *Я видеть не могу надменных* этих сосен (А. Фет «Сосны»); *Солнца уж нет, нет и дня неустанных* стремлений, / *О, если б небо судило без тяжких* томлений (А. Фет «Солнце садится, и ветер утихнул летучий...»); *Когда не свищет вихрь в истерзанных* снастях (А. Фет «Когда не свищет вихрь в истерзанных снастях...»); *Смирила ум мой беспокойный* (А. Фет «Как гений ты, нежданный, стройный»); *Зашумел, закачался взволнованный* сад (А. Фет «Зашумел, закачался взволнованный сад...»); *Игрушка шаткая тоскующей* мечты (А. Фет «Смерти»), а також стан сильної люті та гніву: *Всю зиму ты встречала гневно / Мои мечты* (А. Фет «Я повторял: когда я буду...»); *И за сердце хватает холод лютый* (А. Фет «Учись у них – у дуба, у березы...»); *Ах, у вас война! Взметает* порох / *Яростный и смертоносный* газ (А. Фет «Из мышиных стихов»); *Рукой суровой* непогоды (А. Фет «Одинокий дуб»).

До цієї семантичної групи належать також слова категорії стану: *Скучно* мне вечно болтает о том, что высоко, прекрасно (А. Фет «Скучно мне вечно болтает о том, что высоко, прекрасно...»); *Что ж молчим мы? Или самовластно / Царство* тихой, светлой ночи мая? (А. Фет «Фантазия»); *Стыдно* и больно, что так непонятно / *Светятся эти туманные* пятна (А. Фет «С солнцем склоняясь за темную землю...»); *Грустно* в неволе певцу, но чары сильны у природы (А. Фет «Право, от полной души я благодарен соседу...»); *В час, когда бледнеют скорбно / Истомленные* уста (А. Фет «Закат») та дієприкметники: *Плачась, комар* пропоет (А. Фет «Жду я, тревогой объят...»); *Что сердце, тоскуя, в себе схоронило* (А. Фет «Недвижные очи, безумные очи...»); *На вас глядит, кокетливо грустя, – Столетнее* бездушное дитя! (А. Фет «Дума в Царском селе»).

Семантична група лексем, що позначають характер суб'єкта: *Весною юности капризной* (А. Фет «Скошенные травы»); *Дерзкий* локон в наказанье / *Поседел в шестнадцать лет* (А. Фет

«Щечки рдеют алым жаром...»); *Мой друг, мы с тобою сидели / Доверчиво в легком челне* (А. Фет «Мой друг, мы с тобою сидели...»); *Еще одно забывчивое слово* (А. Фет «Еще одно забывчивое слово...»); *Я смело налег на весло* (А. Фет «Над озером лебедь в тростник протянул...»); *И гордый царь зыбей / Несется* (А. Фет «Над морем спит косматый бор...»); *Твой долгий взор, надменный и унылый* (А. Фет «Италия»); *Я не пойду туда, где камень вероломный* (А. Фет «Постой! здесь хорошо! зубчатой и широкой...»); *Здесь под скромными листьями / Скрыл божественность свою* (А. Фет «К цветам»); *Стоял угрюм тенистый сад* (А. Фет «Дул север. Плакала трава...»); *Рукой суровой непогоды / Упрямый щиплют твой венец?* (А. Фет «Одинокий дуб»); *Росли и небу и земле / Каким-то бешеным упреком* (А. Фет «Вчера расстались мы с тобой...»); *Стоит бесстрастное, безжалостное море* (А. Фет «Старый парк»); *И вижу кроткую царицу ясной ночи* (А. Фет «Когда мечтательно я предан тишине...»); *Сердце робкое бьется тревожно* (А. Фет «От огней, от толпы беспощадной...»).

Семантична група лексем, що характеризують суб'єкта як виробника дії: *И неразгаданные лица / Из непла серого глядят* (А. Фет «У камина»); *Нет и следа тех огнями пронизанных туч* (А. Фет «Солнце садится, и ветер утихнул летучий...»). Дану семантичну групу лексем можна розділити на декілька підгруп.

Першу підгрупу характеризують лексеми-епітети з семантикою ручної діяльності (до об'єкта): *И конь давно не выступал / По нем подкованным копытом* (А. Фет «Лес»).

До іншої підгрупи відносимо лексеми-епітети з семантикою переміщення у просторі з великою / маленькою швидкістю: *И стали видны содроганья / Струи, бегающей подо льдом* (А. Фет «Была пора, и лед потока...»); *С нагих полей летит колючий снег, / Гонимый ранней, буйною метелью* (А. Фет «Жизнь пронеслась без явного следа...»); *Я – луч твой, летящий далеко* (А. Фет «Теснее и ближе сюда!...»); *Я был – уходящее лето* (А. Фет «Желтеет древесная зелень...»); *Смотрят вослед проходящему мимо* (А. Фет «Сердце желанием встречи томимо»).

Наступну підгрупу створюють лексеми-епітети з приставкою *без-* / *бес-* зі значенням позбавлення якості: *В давно безлиственных кустах* (А. Фет «Сентябрьская роза»); *Бело, безжизненно кругом* (А. Фет «Еще вчера, на солнце млея...»); *И всё таинственней, безмерней / Их тень растет, растет, как сон* (А. Фет «Заря прощается с землею...»); *И солнце с высоты небес / Томит безве-*

тренные нивы (А. Фет «Ф.И. Тютчеву»); *В леса безлюдной стороны* (А. Фет «В леса безлюдной стороны...»); *Весь этот тлен бездушный и унылый!* (А. Фет «Как нежишь ты, серебряная ночь...»); *Земля, как смутный сон немая, / Безвестно уносилась прочь* (А. Фет «На стоге сена ночью южной...»); *Да сыплет ночь своей бездонной урной / К нам мириады звезд* (А. Фет «Растут, растут причудливые тени...»); *Пред безглазым домовым* (А. Фет «Тяжело в ночной тиши...»); *Ночь безрассветная и вечная постель* (А. Фет «Смерти»); *К тебе просился беззакатный день* (А. Фет «Среди звезд»); *Но нестерпим ты мне ночью бессонною, Плювий Юпитер!* (А. Фет «Рад я дождю!... От него тучнеет мягкое поле...»); *Листок бесцветный и летучий / Вас грустным лепетом займет* (А. Фет «Поверьте мне: с надеждой тайной...»); *Стоит бесстрастное, безжалостное море* (А. Фет «Старый парк»); *Не тронет вздох тебя бессильный* (А. Фет «Горная высь»); *И бесшумно пробираюсь / Под лесной полночный свод* (А. Фет «Прекрасная ночь»); */ Я отзовусь – но, внемля бестелесному звуку, / Вспомни меня, как невольную помнят разлуку!* (А. Фет «В долгие ночи, как вежды на сон не сомкнуты...»).

Лексеми-епітети зі значенням «вмирати / народжуватися»: *А ты – умирающий лес* (А. Фет «Желтеет древесная зелень...»); *И, умирающий, всё страшен / Всей перейденной глубиной* (А. Фет «Прибой»); *Лениво дума засыпает / Над умирающим трудом* (А. Фет «Какая грусть! Конец аллеи...»); *И светлый ряд новорожденных дум* (А. Фет «Весенних чувств не должно вспоминать...»); *Как из пены вод рожденная* (А. Фет «Как из пены вод рожденная...»); *И зимой мы совершенно / Будто в снег погребены* (А. Фет «Горная идиллия»).

Лексеми-епітети зі значенням «втрачати яскравість»: *Какой живет восторг на блекнувших устах!* (А. Фет «Опавший лист дрожит от нашего движенья...»); *Порхают гаснущие звуки* (А. Фет «В леса безлюдной стороны...»).

Лексеми-епітети, що позначають процес письма / творчості: *Я дерзко оттолкнул писавшую вас руку* (А. Фет «Старые письма»).

Наступну підгрупу утворюють лексеми-епітети, що позначають ознаку дії з'єднання: *Я рад, когда с земного лона, / Весенней жажде соприсущ* (А. Фет «Я рад, когда с земного лона...»); *Будь сострадательн – что пред судьбою* (А. Фет «Дифирамб на Новый год»).

Також наявні лексеми-епітети зі значенням роз'єднання: *И прихотью мороза / Разубрана она* (А. Фет «Печальная береза...»); *Еще разым-*

чива, душиста и сладка / Нам Гебы пенистая чаша (А. Фет «Ты прав: мы старимся. Зима недалека...»); *Тихо у желтых песков почивала разбитая лодка / Влево разбросаны были обломки еловые весел / Весь был разодран хитон, округлые бедра белели* (А. Фет «Влажное ложе покинувши, Феб златокудрый направил...»); *Гоняет желтый лист и разложен / Передо мной в камине огонь трескучий* (А. Фет «Хандра»); *И горная тропа, размытая водой* (А. Фет «Старый парк»).

Окрему підгрупу утворюють лексеми-епітети зі значенням опору: *Все, кем владеет труд упорный* (А. Фет «Ф.И. Тютчеву»); *Все безмолвствуют упорно* (А. Фет «Телемак у Каллипсы»); *Всё кружишь ты, старик упорный, / По рубежам родной земли?* (А. Фет «Одинокий дуб»).

Лексеми-епітети з семантикою дії-стану: *Точно грезы больные бессонных ночей / В этом плачущем звуке слиты* (А. Фет «Что за звук в полумраке вечером? Бог весть...»); *Как только веровать в рыдающие звуки* (А. Фет «Сияла ночь. Луной был полон сад...»); *Прощай – и, укрепясь смеющейся мечтою* (А. Фет «Не плачь, моя душа»); *Вы позволяете понимать века, как чьи-то хохочущие зубы* (А. Фет «Числа»); *И, содрогаясь, я пою* (А. Фет «Нет, я не изменил. До старости глубокой...»); *Охмелеть, упиваясь таким ароматом* (А. Фет «Моего тот безумства желал, кто смежал...»).

Семантична група лексем, що позначають міжособистісні відносини: *И в расцветающий сад за высоким, ревнивым забором* (А. Фет «Право, от полной души я благодарен соседу...»); *Прошла пора влюбленных грез* (А. Фет «Дул север. Плакала трава...»).

Суб'єкт у аспекті його показників з позиції міжособистісних відносин постає досить суперечливим. Ця група епітетів може бути розподілена на кілька семантичних підгруп.

Лексеми з семантикою «що привертає до себе»: *Там слышались нежные звуки* (А. Фет «Мой друг, мы с тобою сидели...»); *Хозяин ласковый к обеду пригласил* (А. Фет «Питомец радости, покорный наслаждению...»); *Мощному духу отдайся, о друг мой желанный!* (А. Фет «В долгие ночи, как вежды на сон не сомкнуты...»); *Будь сострадателен – что пред судьбою* (А. Фет «Дифирамб на Новый год»); *Где я люблю следит за чуткими зверями* (А. Фет «К лешему»); *Встает ласкательно и дружно / Былое счастье и печаль* (А. Фет «У камина»); *Пленительные сны лелея наяву* (А. Фет «Муза»); *Что за счастье – любя, / Этот цвет охранять!* (А. Фет «Только месяц взошел...»); *Теперь я забыл их, пленяся одною* (А. Фет «Лилею, розой, голубкой, денницей...»).

Лексеми з семантикою «перебуваючий у стані конфронтації з іншими або той, що зазнає тиску з боку інших». Лексеми семантичної групи «переможений»: *Нет этой слепоты и страсти безответной* (А. Фет «Не спрашивай, над чем задумываюсь я...»); *К безотчетному веселью* (А. Фет «Теплый ветер тихо веет...») та лексеми семантичної групи «непереможений»: *Сокруши о камень непокорный* (А. Фет «Курган»).

Лексеми з семантикою «винний або невинний перед іншим»: *Виноват ли я, что долго месяц / Простоял вчера над рощей темной / Виноват ли я, что до рассвета / Перепелок голос раздавался?* (А. Фет «Виноват ли я, что долго месяц...»); *И не видать вам этих лиц невинных* (А. Фет «К нашим ослам»); *Люблю твое чело невинное и нрав* (А. Фет «Лида»).

Лексеми з семантикою «вихований»: *В медлительный и вежливый поклон* (А. Фет «Дума в Царском селе»).

Лексеми зі значенням «самотній»: *В мерцаньи одинокой свечи* (А. Фет «На железной дороге»); *Если Юсуф одинокий / Плачет, отторжен от родины* (А. Фет «Ежели осень наносит...»); *Над золою замрет сиротливо* (А. Фет «Ярким солнцем в лесу пламенеет костер...»); *Когда бы ты знала, каким сиротливым, / Томительно-сладким, безумно-счастливым / Я горем в душе опьянен* (А. Фет «Не нужно, не нужно мне проблесков счастья...»); *Ужели я, людьми покинутый, / Не посмотрю в лицо твое?* (А. Фет «Гадание»); *Уединенная мне келья / Теперь покажется душна!* (А. Фет «Отъезд»); *И меняется звуков отдельный удар* (А. Фет «Благовонная ночь, благодатная ночь...»); *Где храм оставленный подъял свой купол белый* (А. Фет «Греция»); *Старым снам затерян сонник* (А. Фет «Старым снам затерян сонник»); *Давно забытые, под легким слоем пыли* (А. Фет «Старые письма...»); *Ты спишь один, забыт на месте диком* (А. Фет «Notturmo»); *Зайдете в брошенный цветник* (А. Фет «Графине С.А. Толстой»).

Лексеми зі значенням «той, хто відчуває емоцію, викликану будь-чим / будь-чим»: *И весь растроганный мечтами* (А. Фет «Мы при свечах болтали долго...»); *И, грустью новой опечален* (А. Фет «К тебе, у твоего порога...»).

Лексеми зі значенням «лікуючий, що надає сили»: *Силой чудотворной / Возрасти темно-кудрявый дуб!* (А. Фет «Курган»); *Этой песне чудотворной / Так покорен мир упорный* (А. Фет «Шопену»).

Лексеми зі значенням «схильний до лестощів»: *И льстивый гимн бренчит небрежно лира*

(А. Фет «Дума в Царском селе»); *И над чем трудился хитрый грек* (А. Фет «Крез»).

Лексеми зі значенням «схильний до ревностей»: *И, дрожа ревнивыми лучами* (А. Фет «Фантазия»); *Смахнув с чела туман ревнивый* (А. Фет «Серенада»); *Уловил мой глаз ревнивый / Сердцу милые черты...* (А. Фет «Ива»); *И в расцветающий сад за высоким, ревнивым забором* (А. Фет «Право, от полной души я благодарен соседу...»); *А ревнивый месяц / Смотрит вдоль села* (А. Фет «Заревая выюга...»); *Отрадно верить, что Сатурн ревнивый* (А. Фет «Я посещал тот край обетованный...»).

Лексеми зі значенням «пронятый любов'ю і вірністю до будь-кого, будь-чого»: *Твой корень преданной рукою* (А. Фет «К молодому дубу»); *Когда мечтательно я предан тишине* (А. Фет «Когда мечтательно я предан тишине...»).

Таким чином, суб'єкт з позиції його міжособистісних відносин набуває об'ємних, багатопланових характеристик.

Семантична група лексем, що позначають вік суб'єкта: *Так старый витязь, сверстник твой, / Не остывал душой с годами* (А. Фет «Одинокий дуб»); *Как месяц молодой на высоте лазури / И в негу вешнюю врываються не раз / Стремленьем молодым пугающие бури* (А. Фет «Прости – и всё забудь в безоблачный ты час...»); *В углах садов и старческих руин / Нередко жар я чувствую мгновенный* (А. Фет «Италия»); *Но миг один – и солнцем вешним / Согреет юные поля* (А. Фет «Когда смущенный умолкаю...»); *Солнце потухло, плавает запах / Юных берез* (А. Фет «Солнце потухло, плавает запах...»); *Где живет старик седой* (А. Фет «Горная идиллия»); *Что перед этим дряхлым дубом / Я вновь стою по старине* (А. Фет «Не смейся, не дивися мне...»); *О, скоро ли младенческая речь / В испуг мое изменит ожиданье?* (А. Фет «Последний звук умолк в лесу глухом...»); *Младенчески мне тайны поверяла* (А. Фет «Светил нам день, будя огонь в крови...»).

Окрему групу становить семантична група лексем, що позначають інтелектуальні здібності суб'єкта. Епітети цієї групи можуть бути диференційовані наступним чином: епітети, що позначають загальний інтелектуальний потенціал особистості: *Мудрым нужно слово света* (А. Фет «Мудрым нужно слово света...»); *Знаю, что в этих глазах, черных и умных глазах* (А. Фет «Скучно мне вечно болтать о том, что высоко, прекрасно...»); *Ты хитрила, ты скрывала, / Ты была умна* (А. Фет «На двойном стекле узоры...»); *Как же глупы, просты эти греки* (А. Фет «Винуват ли я, что долго месяц...»); *И я стою уже безум-*

ный и немой (А. Фет «Когда мечтательно я предан тишине...»); *Безумных, радостных, невысказанных дум* (А. Фет «О друг, не мучь меня жестоким приговором!...»); *Всю эту ночь, весь блеск, весь пыл безумной страсти* (А. Фет «На лодке»); *За каждой безумною трелью* (А. Фет «Весеннее небо глядится»); *Конечно, безрассудно / Роптать на зло, на злобу наших дней* (А. Фет «А.А. Тимирязеву»).

Епітети, що характеризують пам'ять суб'єкта: *Еще одно забывчивое слово* (А. Фет «Еще одно забывчивое слово...»); *Люблю, забывши всё кругом* (А. Фет «Ласточки»).

Епітети, що містять ситуативну інтелектуальну характеристику особи: *Я задумчиво сидел* (А. Фет «Как луна, светя во мраке...»); *Как любят находить задумчивые взоры* (А. Фет «На пажитях немых люблю в мороз трескучий...»); *Дремлют розы, не зная снегов* (А. Фет «За горами, песками, морями...»).

Семантична група лексем, що характеризують мовленнєву діяльність суб'єкта у широкому розумінні: *В говорящей так ясно тиши* (А. Фет «Благовонная ночь, благодатная ночь...»); *И миновал поющий хор, / Его я минул взором* (А. Фет «Был чудный майский день в Москве...»).

До першої підгрупи належать епітети, що характеризують акустичні, артикуляційні, смислові особливості мовлення: *Чужда и молчалива / Перед тобой стоит олива* (А. Фет «Тургеневу»); *В степной глуши, над влагой молчаливой* (А. Фет «В степной глуши, над влагой молчаливой...»); *Ты молча покорным владела рулем* (А. Фет «Над озером лебедь в тростник протянул...»); *Иду я молча, – медленно и рядом* (А. Фет «Еще весна, как будто неземной...»).

Другу підгрупу формують епітети, що позначають вплив та суперечку: *С бездной споря / Удушьющего моря* (А. Фет «Геро и Леандр»); *Будто споря меж собою, / Листья воду бороздят* (А. Фет «Ива»); *Что мчались под нами, с небесными споря* (А. Фет «Качаясь, звезды мигали лучами...»); *Кляня всех нимф, как самых злобных фурий* (А. Фет «Я жертву приносил обильную приапу...»).

Епітети, що позначають тишу, недомовленість та загадковість, становлять третю підгрупу цього образного художнього визначення: *Только пчела узнает в цветке затаенную сладость* (А. Фет «Скучно мне вечно болтать о том, что высоко, прекрасно...»); *Где же вырваться птичке на волю / С затаенною песнью своей?* (А. Фет «За горами, лесами, морями...»); *Тихо, звуки затая* (А. Фет «Горная идиллия»); *Порывы затаенной муки* (А. Фет «Ошибка»); *Эхо тихо простонало: /*

Да, нейдет (А. Фет «The echoes»); Но ты скорей ему **тихой** рукою / Влажные очи закрой (А. Фет «Дифирамб на Новый год»).

Епітети у творчості А. Фета реалізуються також за допомогою порівнянь: *Еще весна, – как будто неземной* / Какой-то дух ночным владеет садом (А. Фет «Еще весна, как будто неземной...»); *Слух, раскрываясь, растет, / Как полуночный цветок* (А. Фет «Жду я, тревогой объят...»); *Точно пьяных гигантов столпившийся хор, / Раскрасневшись, шатается ельник* (А. Фет «Ярким солнцем в лесу пламенеет костер...»); *Словно робкие струны воркуют гитар, / Напевая призывы любви* (А. Фет «Благовонная ночь, благодатная ночь...»). Зустрічаються порівняльні конструкції, в яких сполучник не використовується: *Глаза – бурмитских два зерна* (А. Фет «Рыбка»); *Глазки – звезды голубые* (А. Фет «Горная идиллия»).

Епітети у поезії А. Фета виражені також часто вживаними прикметниковими формами: *В новых листьях куст сирени* / Явно рад веселью дня (А. Фет «Весна на юге»); *И новые росли во мгле* (А. Фет «Вчера расстались мы с тобой...»); *Для ясных дней, для новых откровений* / Переболит скорбящая душа (А. Фет «Учись у них – у дуба, у березы...»), деякими займенниковими формами: *Один другому не указ* (А. Фет «Ю.Б. Шумахер»); *Одну выводит ночь блестящей за другою* (А. Фет «Эй, шутка-молодость! Как новый, ранний снег...»), числівниковими формами: *Весны слышишь зов единый!* (А. Фет «Ф.И. Тютчеву»); *Все звезды до единой* / Тепло и кротко в душу смотрят вновь (А. Фет «Еще майская ночь»); *Единый путь до божества* (А. Фет «Нельзя»). Ці форми в поезії А. Фета у структурі багатьох образних конструкцій набувають виразних епітетних ознак.

Висновки:

Епітети, утворюючи ядро якісної домінанти тексту, організують простір оповіді, акцентуючи на собі увагу читача. Якісна домінанта тексту є основне поле функціонування епітету, у якому він найпосплідовніше реалізує свій художній потенціал. Епітет є експресивно-образним, оцінним, суб'єктивним визначенням об'єкта дійсності, що функціонує в рамках художнього дискурсу.

В рамках структурної класифікації прийнято виділяти епітети прості та складні. За ступенем освоєності мовою епітети поділяються на загальномовні та індивідуально-авторські. За ступенем стійкості зв'язку з визначальним словом епітети можна поділити на вільні і постійні. За семантичним параметром виокремлюють оцінні та колірні епітети.

Колірна характеристика в композиті може з'єднуватися із позначенням матеріалу, речовини тощо, що також визначають об'єкт епітетації.

Значну частину складають епітети, у яких перший компонент є колоративом, а другий – безсуфіксним прикметником, утвореним від основ імен, що позначають частини тіла живої істоти.

Також у рамках бікорневої колоративно-опосередкованої композити об'єднуються в одне додавання колірної ознаки та інші сприймані зором характеристики предмета (особливості поверхні, форми об'єму тощо). Саме такі композитні визначення дозволяли художнику слова передавати цілісність сприйняття образу, не розчленовуючи його складові у свідомості читача. У композитах з компонентами *темно-, бледно-, матово-, светло-* і подібними в рамках епітетного комплексу або розширеного контексту виникає семантичний взаємовплив ознак: неколірна складова починає вносити відтінок, що диференціює (наприклад, блиск або матовість). Дотикова семантика перших компонентів композитних одиниць нівелюється, а зорова, що реалізується в опорних, актуалізується.

Особливу групу колірних одиниць складають одиниці, утворені шляхом поєднання основи прикметника з колірною семантикою (у першій частині) з основою прислівника (у другій частині).

Привертають увагу і зміни, що стосуються опорних слів в епітетному комплексі з складними епітетатми, що позначають колір.

У колоративних композитах з інтенсифікатором кольору на власне значення інтенсивності накладається і якісна характеристика оцінки. Найбільш поширеними інтенсифікаторами кольору у композитних одиницях є елементи *темно-, светло-*.

Серед епітетів наявні ті, які дають оцінку предмету. В них може розкриватися як меліоративна оцінка, пов'язана з даним кольором як символом святості, чистоти, непорочності, так і пейоративна, що виникає в лексемі у зв'язку з розвитком у ній вказівки на незвичайність, неприродність.

Колористичний епітет А. Фета відзначається оригінальністю, синестезією вираження декількох ознак.

Серед епітетів-додатків в натурфілософській ліриці А. Фета можна відзначити три основні типи: додатки, що побічно відтіняють крайній ступінь певної ознаки (героїзму, зухвалості, низості тощо); додатки, що являють собою конструкцію найвищого ступеня та так звані «тваринні метафори». Останні епітети-додатки містять

елемент порівняння і разом з тим примикають до конструкції найвищого ступеня, оскільки також відображають найвищий ступінь ознаки.

Значне місце у поетичній мові А. Фета займають епітети-прикладки. Виділено такі семантичні групи образних конструкцій з прикладками в препозиції та постпозиції: «квіти», «птахи», «тварини».

Порівняння як мовно-образний засіб знаходять різні форми граматичного вираження у поетичній мові А. Фета, серед найуживаніших назовемо порівняльний зворот (непоширений і поширений) зі сполучниками *как, точно, словно, будто*.

За приналежністю до тієї чи іншої частини мови розрізняють: епітети-прикметники; епітети-прислівники; епітети-іменники.

Епітети в поезії А. Фета в якості художнього означення використовуються при описі природи, інтер'єру, створенні портрета персонажа, описі рис його характеру, відображенні почуттів, емоцій героя або автора. Епітети підтримують образність у викладі та характеризації подій фольклорної реальності, а також у відображенні традиційних міфолого-символічних та реально-побутових відносин. Узагальнено-характеризуючі постійні епітети, маючи велику частоту вжитків, використовуються переважно в описах пейзажів та оформлюють композиційні вставки.

Формальним виразом інтенції поетичного дискурсу А. Фета є епітет, виражений прикметником

у найвищому ступені, з урахуванням усіх ресурсів мови: за допомогою суфікса *-ейш-*, з використанням аналітичної форми найвищого ступеня, а також шляхом особливого використання форм порівняльного ступеня, що одержують у контексті значення найвищого прояву якості.

В поетичних текстах А. Фета зазначимо наступні конструкції з використанням епітетів: іменник + якісний прикметник у короткій формі; іменник + складний якісний прикметник; іменник + якісний прикметник у порівняльному ступені; іменник + якісний прикметник у найвищому ступені; іменник + визначальний іменник-додаток; іменник + визначальний дісприкметник та інші.

Таким чином, епітет збагачує зміст висловлювання, підкреслює індивідуальну ознаку певного предмета чи явища, а також є дієвим засобом, що посилює картинність та емоційність мови. Епітет є визначення, підпорядковане задачі художнього зображення об'єкта та його образної інтерпретації.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у моделюванні мовного відображення концептуальної картини світу автора в поетичних текстах з урахуванням лінгвостилістичних особливостей поетичних творів, у здійсненні комплексного дослідження ідіостилію поетичних текстів А. Фета як втілення мовної особистості автора, а також у з'ясуванні положення теорії мовної картини світу у застосуванні до ідіостилію та поетичних текстів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Античные теории языка и стиля / под общ. ред. О.М. Фрейденберг. Москва-Ленинград : Наука, 1936. С. 236-237.
2. Вендина Т.И. Средневековый человек в зеркале старославянского языка. Москва : Индрик, 2002. С. 240-241.
3. Веселовский А.Н. Историческая поэтика. Москва : Высшая школа, 1989. С. 17-83.
4. Гальперин И.Р. Информативность единиц языка. Москва : Наука, 1974. С. 21-22.
5. Глушкова В.Г. Лингвостилистические особенности эпитетов в художественной прозе С.Н. Есина : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Белгород : Белгородский государственный университет, 2000. С. 7-8.
6. Голуб И.Б. Стилистика русского языка. Москва : Рольф; Айрис-пресс, 1997. С. 139-140.
7. Горбачевич К.С. Словарь эпитетов русского литературного языка / К.С. Горбачевич, Е.Н. Хабло. Москва : Наука, 1979. С. 3-16.
8. Горнфельд А.Г. Эпитет / Энциклопедический словарь / Ф.А. Брокгауз и И.А. Эфрон. Санкт-Петербург : Брокгауз-Ефрон, 1904. Т. 80. С. 926-928.
9. Горшков А.И. Лекции по русской стилистике. Москва : Издательство Литературного института имени А.М. Горького, 2000. С. 73-74.
10. Евгеньева, А.П. О некоторых поэтических особенностях русского устного эпоса XVII-XIX вв. (постоянный эпитет) / *Труды отдела древнерусской литературы*. Москва-Ленинград : Наука, 1948. Т. 6. С. 233-257.
11. Жирмунский В.М. К вопросу об эпитете / *Памяти В.Н. Сакурина: сб. статей*. Москва : Наука, 1992. С. 52-60.
12. Жирмунский В.М. Теория литературы. Поэтика. Стилистика. Избранные труды. Ленинград : Наука, 1977. С. 323-324.
13. Зеленецкий А.А. Эпитеты литературной русской речи. I-я часть. Москва : Товарищество скоропечатни А.А. Левенсон, 1913. С. 8-9.
14. Квятковский А.П. Поэтический словарь. Москва : Советская энциклопедия, 1966. С. 359-360.

15. Кожевникова Н.А. Словоупотребление в русской поэзии начала 20 века. Москва : Наука, 1986. С. 41-42.
16. Краткая литературная энциклопедия: в 9 т. / гл. ред. А.А. Сурков. Москва : Советская энциклопедия, 1975. Т.8. С. 921-922.
17. Краткий словарь литературоведческих терминов / под ред. Л.И. Тимофеева, С.В. Тураева. Москва : Просвещение, 1978. С. 213-214.
18. Кульпина В.Г. Система цветообозначений русского языка в историческом освещении / *Наименование цвета в индоевропейских языках: Системный и исторический анализ*. Москва : Ком Книга, 2007. С. 180-181.
19. Литературная энциклопедия: термины и понятия / гл. ред. и сост. А.Н. Николюкин. Москва : НТП «Интелвак», 2001. 1600 с
20. Лободанов А.П. К исторической теории эпитета (античность и средневековье) / *Известия АН СССР. Серия литературы и языка*. 1984. Т. 43. № 3. С. 226-227.
21. Малый академический словарь / А.П. Евгеньева. Москва : Институт русского языка Академии наук СССР, 1957-1984. С. 1048-1049.
[Электронный ресурс] URL: <https://endic.ru/academic/Jepitet-75548.html> (дата звернення: 22.02.2022).
22. Мерзлякова А.Х. Типы семантического варьирования прилагательных в поле «Восприятие»: на материале английского, русского и французского языков : дис. ... докт. филол. наук : 10.02.04. Москва : Едиториал УРСС, 2003. С. 33-34.
23. Никитина С.Е., Васильева Н.В. Экспериментальный системный толковый словарь стилистических терминов. Москва : Институт языкознания РАН, 1996. С. 154-155.
24. Одинцова М.П. Языковые образы «внутреннего человека» / *Язык Человек. Картина мира: Лингвоантропологический философский очерк (на материале русского языка)*. Ч.1. Омск : Издательство Омского университета, 2000. С. 11-28.
25. Павшук А.В. Языковая природа и функции эпитета в художественном тексте (на материале романа Асорина «Воля») : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.05. Москва : МГУ имени М.В.Ломоносова, 2007. С. 5-6.
26. Помаранец И.Б. Развитие эпитета как отражение изменений картины мира: на материале испанских поэтических текстов XII-XIV вв. : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.05. Санкт-Петербург : Санкт-Петербургский государственный университет, 2004. С. 17-18.
27. Рабинович В.Л. Алхимия как феномен средневековой культуры. Москва : Наука, 1979. С. 92-93.
28. Русская грамматика: в 2 т. / под ред. Н.Ю. Шведова. Москва : Наука, 1980. С. 622-623.
29. Русский язык: Энциклопедия / под ред. Ф.П. Филина. 3-е изд, испр. и доп. Москва : Советская энциклопедия, 1979. С. 404-405.
30. Сандакова М.В. Об отражённой метонимии прилагательного / *Языковые средства в системе, тексте и дискурсе: в 2 ч.* / отв. ред. Н.А. Илюхина. Самара : Издательство СамГПУ, «Самарский университет», 2002. Ч.1. С. 85-91.
31. Сидорова М.Ю. Семантико-грамматические свойства имен прилагательных как основание для их классификации / *Русистика сегодня*. 1991. №2. С. 69-80.
32. Тимофеев Л.И. Теория литературы. Основы науки о литературе. Москва : Учпедгиз, 1948. С. 419-420.
33. Томашевский Б.В. Стилистика. Ленинград : Издательство ЛГУ, 1983. С. 196-197.
34. Томашевский Б.В. Теория литературы. Поэтика. Москва : Аспект-Пресс, 1996. С. 34-35.
35. Galperin I. Stylistics. Москва : Высшая школа, 1981. Р. 161-162.

РОЗДІЛ 3 ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

УДК 811.11–112:81'42

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.22.1.11>

НІМЕЦЬКОМОВНІ НОВИННІ ПОВІДОМЛЕННЯ З СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЮ СКЛАДОВОЮ ТЕЛЕРАДІОКОМПАНІЇ MDR

GERMAN SOCIAL AND POLITICAL NEWS ITEMS OF TV AND RADIO COMPANY MDR

Беззубова О.О.,

orcid.org/0000-003-2767-7217

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови

Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Політика, що є невід'ємною складовою єдиного процесу функціонування країни, пронизує всі сфери життя й визначає соціальний розвиток суспільства. Статтю присвячено аналізу текстів німецькомовних новинних повідомлень в соціальній мережі Facebook телерадіокомпанії MDR, які відбивають релевантні теми в соціальному та політичному контексті, та аналізу мовних засобів, що реалізують комунікативну інтенцію автора. Дослідження німецькомовних новинних повідомлень дозволяє побачити реальну соціальну картину Німеччини та соціальні проблеми німецького суспільства, які потребують політичних рішень. Висвітлення політичних процесів у Німеччині та презентація інформації політичної тематики є релевантним напрямком інформаційної діяльності MDR. Федеральні вибори у вересні 2021 року, формування і склад нового уряду Німеччини на чолі з Олафом Шолцем, діяльність колишньої канцлерки Ангели Меркель знаходять віддзеркалення у новинних повідомленнях MDR. Активне коментування новинних повідомлень з політичною складовою свідчить про високий запит на таку інформацію з боку підписників, які в текстах коментарів ретранслюють свою політичну позицію. Водночас редакція спілкується з підписниками, реагуючи на їхні коментарі відповідно до контексту, дотримуючись політичної коректності та закликаючи їх до конструктивної дискусії в межах теми. Тексти досліджених новинних повідомлень фокусуються на представленні та обговоренні внутрішньополітичних проблем в соціальних сферах життя, як брак фахових працівників у сфері охорони здоров'я, зокрема догляду за старими та хворими, в сфері шкільної освіти та в галузі ремісництва. Значущість соціально-політичної тематики текстів новинних повідомлень, залучення підписників до формування контенту та їхня активна участь в обговоренні інформації детермінують відбір мовних засобів.

Ключові слова: масова комунікація, засоби масової інформації, соціальні мережі, новинне повідомлення, текст, політика.

Politics, which is an integral part of the only process of country functioning, infiltrates into all the spheres of life and defines social development of society. The article is devoted to the analysis of German news items in the social network Facebook TV and radio company MDR which provide insight into relevant topics in social and political context as well as to the analysis of their linguistic means that help to realize communicative intentions. The research of German news items helps to see the real social picture of Germany and social problems of German society that require political solutions. The coverage of political processes in Germany as well as presentation of political information is the relevant direction of MDR information activity. Federal elections in September 2021, formation and composition of new German government headed by Olaf Scholz, and the activity of the former chancellor Angela Merkel are covered in the texts of MDR news items. Active commenting of news items with political component testifies to the high demand for such information on the part of users who are open-mouthed about their political attitudes in the texts of comments. At the same time, the editorial team communicates with followers, responds to their comments with political correctness, and urges them to lead constructive discussions within the topic. Texts of the studied news items concentrate on covering and discussing internal political problems in social life spheres, in particular, the lack of professionals in health care sphere, for instance, care for the old and sick people; in the sphere of school education and craftsmanship. Social value of political topics of texts of news items, attraction of followers to content formation and their active participation in information discussion determine the choice of linguistic means directed to realization of communicative intention.

Key words: mass communication, mass media, social networks, news item, text, politics.

Постановка проблеми. Політика, що має особливе функціональне призначення в політико-правовому забезпеченні життєдіяльності держави та суспільства, здійснюється в інфор-

маційному просторі. Розглядаючи політику як інформаційно-комунікаційні зв'язки і відносини, її дефініюють як соціальну цілісність, структури й інститути якої продукують, отримують та

опрацьовують інформацію [1, с. 89]. Політична комунікація – це ланка взаємозв'язку між державою, політичними інститутами, організаціями і громадянами. Комунікації, звернені безпосередньо до громадської думки, масової свідомості, є самостійним блоком політичної комунікації (В. Горохов) [1, с. 89]. Масова політична комунікація об'єднує громадян, політичні організації, державні інститути, мас-медіа. Засобом, каналом масової політичної комунікації є ЗМІ, які виконують інформаційну функцію, функцію артикуляції суспільних інтересів, критики і контролю, освітню, просвітницьку функції, функцію інновації, соціалізації, інтеграції та мобілізації [1, с. 90].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Функціонування мови в політиці та політичній комунікації є об'єктом міждисциплінарних наукових досліджень. Осмислення природи, сутності, можливостей мови, її взаємозв'язку з владою і політикою загалом турбувало людську думку з давніх часів [2, с. 60]. Проблематикою політичного дискурсу займалися Н. Кондратенко, Г. Почепцов, К. Серажим та інші вчені. Специфіка онлайн-комунікації в політичному просторі перебуває в полі зору вітчизняних науковців [3, с. 4], як О. Буданової, О. Горошко, Ю. Данько і т.д.

Постановка завдання. Метою статті є проаналізувати німецькомовні новинні повідомлення в соціальній мережі Facebook телерадіокомпанії MDR, які відбивають релевантні теми в соціальному та політичному контексті, та мовні засоби в них, що реалізують комунікативну інтенцію автора. Дослідження німецькомовних новинних повідомлень дозволяє побачити реальну соціальну картину Німеччини та соціальні проблеми німецького суспільства, які потребують вирішення та відповідно уваги політичних діячів.

Виклад основного матеріалу. ЗМІ, які вважаються суспільно-політичними, потенційно мають необхідні ресурси для реалізації функцій політичної комунікації [1, с. 90-91]. Німецька телерадіокомпанія MDR, що транслює новини для земель Центральної Німеччини (Mitteldeutschland), в новинних повідомленнях на сторінці у Facebook інформує про суспільні та політичні події, громадські заходи в країні та регіоні, а також про міжнародну та геополітичну ситуацію. Тексти повідомлень у Facebook виконують функцію швидкого інформування, слугуючи зацікавленню і спонуканню підписників до переходу до повноформатної статті.

В інформаційному полі MDR широке висвітлення отримують політичні процеси в країні. Політика не існує поза людською діяльністю,

поза комунікаційними процесами, що зв'язують і направляють суспільно-політичне життя [4, с. 73]. Парламентські вибори 26.09.2021 року в Бундестаг, перемога соціал-демократичної партії, формування і діяльність нового уряду є політично релевантними подіями в Німеччині, які знаходяться віддзеркалення у новинних повідомленнях MDR. Наприклад, повідомлення від 13 грудня 2021 р., яке при переході за посиланням пропонує читачам огляд складу нового федерального уряду на чолі з федеральним канцлером Німеччини Олафом Шолцем, оскільки багато облич в уряді є незнайомими:

In Deutschlands neuer Bundesregierung sitzen neben Bundeskanzler Olaf Scholz 16 Minister. Viele der Gesichter sind noch unvertraut. Wer steht welchem Ministerium vor? Ein Überblick: mdr.de/s/neuebundesregierung

Новинне повідомлення політичного змісту викликало негативну реакцію численних підписників. Тексти коментарів, зокрема коментар підписника To Wo демонструють обурення складом нового уряду – сумнівними справами чинного канцлера (ein Kanzler), консолідованою позицією Вільної демократичної партії (die FDP) щодо обов'язкової вакцинації, політикою міністерки зовнішніх справ від партії Зелених (eine grüne Außenministerin) – конфронтацією з Китаєм. То

Во критично оцінює міністра аграрної політики, який, за його словами, не є великою допомогою для фермерів, а також міністерку оборони, яка зовсім не підходить на дану посаду:

Важливе значення політичної тематики в суспільному житті відбиває активне коментування інформації підписниками. Ми б хотіли навести деякі коментарі та проаналізувати їх. Підписник David Teichert в тексті коментаря „*Die Mehrheit wollte in den Wahlen die Grünen nicht! Das hat nichts mehr mit Demokratie zutun!*“ стверджує, що більшість виборців не хотіли обирати «Зелених». У відповідь редакція MDR звернулася до пана David Teichert і зауважила: „*Hallo David Teichert, keine Partei hat die absolute Mehrheit bei der Wahl errungen...*“, що жодна партія не набрала абсолютну більшість голосів на виборах.

Підписник Jens Kretschmer дає негативний прогноз розвитку Німеччини за правління діючого уряду „*Mit denen geht Deutschland endgültig vor die Hunde*“, використовуючи для позначення міністрів вказівний займенник в давальному відмінку *mit denen* та розмовний вираз „*vor die Hunde gehen*“ зі значенням „zugrunde gehen“, тобто «гинути»: «З ними Німеччина остаточно загине».

Тексти коментарів підписників сторінки MDR у Facebook виступає способом ретрансляції їхньої політичної позиції. Соціальна мережа Facebook завдяки інтерактивності дозволяє користувачам висловити свою думку та бути почутим в публічній інформаційній площині MDR. Модеруючи процес комунікації та реагуючи на коментарі підписників, редакція MDR закликає їх до конструктивної дискусії в межах теми і просить залишатися об'єктивними та ввічливими по відношенню до співрозмовника:

В контексті дискусії довкола нового федерального уряду ФРН редакція MDR підкреслює, що його було обрано Німецьким Бундестагом, склад якого визначили громадяни на федеральних виборах у вересні. І це рішення є демократичним – „*Das ist eine demokratische Entscheidung*“.

Вибори у Бундестаг 26 вересня 2021 року знаменували завершення епохи правління Ангели Меркель і початок зміни внутрішнього та зовнішньополітичного вектора розвитку ФРН. Текст повідомлення від 3 березня 2022 р. складається лише з двох речень. В першому реченні тексту, яке є специфічним вступом повідомлення, говориться, що Ангела Меркель на посаді канцлерки ФРН за 16 років здійснила значний вплив на Німеччину, Європу та світовий порядок. Друге речення повідомлення пропонує переглянути документальний фільм, який показує час правління Ангели Меркель, обумовлений великими кризами та суперечливими рішеннями. До того ж важливо наголосити, що тексти повідомлень у Facebook, які представляють собою специфічні «текстові тизери», характеризуються інформаційною насиченістю:

Als Bundeskanzlerin hat Angela Merkel 16 Jahre lang Deutschland, Europa und auch das Weltgeschehen geprägt. Die Dokumentation zeigt eine Zeit, die von großen Krisen und kontroversen Entscheidungen bestimmt war.

⇒mdr.de/s/merkeldoku

Зміст повідомлення викликав численні коментарі підписників, багато з яких критикують політику Ангели Меркель. Хотіли б навести деякі з них: Jean Choschick

Die Doku kann heißen "Der Untergang"! Sie hat ab 2015 systematisch Deutschland ruiniert! Warum ist Sie und viele andere noch auf freien Fuß sind?? Unerklärlich!? 😡

Huelsberg Uwe

Diese Figur hat Deutschland zerstört!!! Möchte nix mehr hören von Der.

Jürgen Querengässer

Ich bin froh, wenn ich von der nichts mehr höre und sehe

Підписник Jean Choschzick висловлює думку, що канцлерка, яку він у тексті називає sie, з 2015 року систематично руйнувала Німеччину. Ще в тексті коментаря він ставить риторичне питання, чому вона та багато інших політиків ще знаходяться на свободі, використовуючи для цього вираз „auf freiem Fuß sein“. Підписник Huelsberg Uwe також вважає, що пані Меркель, називаючи її в тексті diese Figur, зруйнувала Німеччину. Пан Jürgen Querengässer висловлюється більш стримано, наголошуючи, що буде радий більше нічого не чути про колишню канцлерку та не бачити її. Вживання мовцями особового займенника sie, вказівного займенника в давальному відмінку der та словосполучення diese Figur для позначення Ангели Меркель свідчить про їхнє негативне ставлення до неї та її політичної діяльності.

Найважливіше джерело формування світогляду складає соціальна інформація – відомості, що відображають суспільні процеси та які використовують для регулювання суспільних відносин та соціального управління [4, с. 73]. Відповідно значна увага MDR приділяється огляду соціальних та економічних процесів, що безпосередньо пов'язані з політикою. Наприклад, новинне повідомлення від 2 лютого 2022 р., в якому піднімається проблема в галузі охорони здоров'я, зокрема спеціального догляду – догляду за старими та хворими. Рух „Walk of Care“ об'єднує медичних працівників, які спеціалізуються на догляді, виступає за збільшення чисельності персоналу, реформування професійної освіти та системи підвищення кваліфікації працівників, збільшення оплати праці та забезпечення права працівників на прийняття рішень у даній сфері:

Für den "Walk of Care" haben sich in Halle junge Menschen zusammengetan, um den Pflegenotstand anzuprangern. Sie demonstrieren für mehr Personal in der Pflege, Reform von Aus- und Fortbildung, bessere Bezahlung und politisches Mitspracherecht für Pflegenden. [mdr.de/s/pflegenot](https://www.mdr.de/s/pflegenot)

"Walk of Care": Kritik an Pflegenotstand

Die einzelnen Kliniken können an der Lage nicht viel ändern. Das Problem liegt eine Ebene darüber, in der Politik.

Hans-Peter Metzner, Krankenpflege-Azubi aus Halle

Текст коментаря повідомлення починається із заголовку „Walk of Care“: *Kritik an Pflegenotstand*, який трансліює критику відсутності достатньої кількості фахових працівників. Причому в тексті експліковано, що проблема в сфері догляду за пацієнтами знаходиться не на рівні клінік, які не можуть кардинально змінити положення, а на рівні політики „Die einzelnen Kliniken können an der Lage nicht viel ändern. Das Problem liegt eine Ebene darüber, in der Politik.“

Політична інформація охоплює погляди, думки і оцінки, які здатні вплинути на спосіб мислення і вчинки людей відповідно до політичних інтересів суспільства в цілому або окремих його угруповань [4, с. 73]. Текст новинного повідомлення від 15 березня 2022 р. містить статистичний прогноз розвитку ситуації в сфері догляду за старими та хворими в Німеччині до 2030 року від Фонду Бертельсманна:

Der Pflegereport der Bertelsmann Stiftung macht deutlich: Bis 2030 soll die Zahl der pflegebedürftigen Menschen um ca. 50 Prozent steigen. Gleichzeitig arbeiten immer weniger Fachkräfte in der Pflege. Prognosen zufolge werden zukünftig fast 500.000 Vollzeitkräfte in der Pflege fehlen. Wie soll der Pflegenotstand aufgehalten werden? Darum geht's in "Exact – Die Story: Pflege am Limit – Ein Beruf in der Krise". →

<http://www.mdr.de/tv/programm/sendung-738346.html>

У звіті Фонду Бертельсманна зазначено, що кількість людей, потребуючих догляду, зростає на 50%. Водночас кількість фахових працівників зменшуватиметься. В майбутньому в сфері догляду за старими та хворими бракуватиме майже 500 тисяч працівників. У тексті коментаря ми можемо прочитати опис стану фізичного та психологічного виснаження доглядальниці Хелени Хаманн після робочих днів. Питання «Як зупинити нестачу фахових працівників?»

піднімається у передачі “Exact – Die Story: Pflege am Limit – Ein Beruf in der Krise”, до перегляду якої можна перейти за посиланням у тексті повідомлення.

Політика як невід’ємна складова суспільного життя пронизує всі найважливіші сфери суспільства. Ефективна внутрішня політика держави визначає її розвиток. Втім у сфері шкільної освіти землі Саксонія спостерігається багаторічна проблема дефіциту вчителів, яка за прогнозами буде й надалі загострюватися. Батьківські ради скаржаться, однак політика не реагує, йдеться в новинному повідомленні від 4 лютого 2022 р.:

Lehrermangel ist seit Jahren ein Problem in Sachsen, und er wird sich verschärfen. Die Elternräte klagen: Die Politik reagiert nicht.

→ www.mdr.de/s/lehrermangel

Рональд Ліндеке з батьківської ради міста Герліц в Саксонії, коментуючи ситуацію, розповідає про великі проблеми з недостатньою кількістю вчителів у сільській місцевості. Також він наголошує на конкурентній боротьбі між школами за викладачів, яка буде набувати страшних масштабів. Вживані у тексті повідомлення лексичні одиниці – словосполучення „massive Probleme“ та словосполучення з підрядно-означальною конструкцією „Ausmaße annehmen, die schrecklich sind“ підсилюють смисл інформації.

Текст новинного повідомлення від 3 березня 2022 р. демонструє намір землі Саксонія розв’язати давнішу проблему з браком вчителів, надаючи вчителям статус державного службовця:

Sachsen hat sein Jahren ein Problem mit Lehrermangel. Besonders im Erzgebirge und Ostsachsen fehlt es an Lehrkräften. Um für Bewerber attraktiv zu sein, will Sachsen auch nach 2023 neue Lehrer weiter verbeamen.

→ www.mdr.de/s/lehrerbeamte

Посилення соціальної напруги зачіпає пріоритетні напрямки розвитку економіки країни і всього німецького суспільства. Труднощі з фахівцями спостерігаються й в ремісничому бізнесі Німеччини:

Aufgrund fehlenden Nachwuchses müssen viele Handwerksbetriebe schließen. Nun hat es eine Traditionsbäckerei aus Magdeburg getroffen. Um dem entgegenzuwirken müsste die Politik attraktive Rahmenbedingungen für die Selbständigkeit und Handberufe schaffen.

→ www.mdr.de/s/schluss

Внаслідок відсутності молодих фахівців багато ремісничих підприємств вимушені закриватися, як, наприклад, eine Traditionsbäckerei aus Magdeburg – традиційна пекарня у місті Магдебург. У тексті новинного повідомлення від 29 січня 2022 р. акцентовано, що для протидії цьому державна політика повинна була б створити привабливі умови для ведення підприємницької діяльності та ремісничих професій.

Отже, проблема браку фахових працівників у сфері охорони здоров’я, зокрема догляду за старими та хворими, в сфері шкільної освіти та

в галузі ремісництва являє собою соціально чутливу тему в Німеччині, що знаходиться у тісному взаємозв'язку та взаємозалежності з політикою.

Висновки. З інформації проаналізованих німецькомовних новинних повідомлень в соціальній мережі Facebook телерадіокомпанії MDR можна дійти висновку, що висвітлення політичних процесів у Німеччині та презентація інформації політичної тематики є релевантним напрямком інформаційної діяльності MDR. Активне коментування новинних повідомлень з політичною складовою свідчить про високий інформаційний запит на таку інформацію з боку підписників, які в текстах коментарів ретранслюють свою політичну позицію та думку. Соціальна мережа Facebook характеризується інтерактивністю комунікативного процесу

та дозволяє підписникам взаємодіяти в публічній інформаційній площині MDR. Водночас редакція, дотримуючись політичної коректності, спілкується з підписниками, реагує на їхні коментарі та закликає їх до конструктивної дискусії в межах теми. Тексти досліджених німецькомовних новинних повідомлень фокусуються на представленні та обговоренні внутрішньополітичних проблем в соціальних сферах життя, вирішення яких є необхідним для соціально-економічного розвитку країни. Значущість соціально-політичної тематики текстів новинних повідомлень, активне залучення підписників до формування контенту та їхня участь в обговоренні інформації детермінують відбір мовних засобів, що спрямовані на реалізацію комунікативної інтенції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Акайомова А. Політична комунікація як процес взаємодії політичних суб'єктів. *Політичний менеджмент*. 2011. № 1. С. 87–91.
2. Петренко В. Політична мова як предмет наукового дослідження. *Політичний менеджмент*. 2009. № 5. С. 60–68.
3. Сідень О. І. Специфіка Твіттер-комунікації європейських політичних лідерів під час пандемії COVID-19 (на матеріалі акаунтів Б. Джонсона, Е. Макрона, В. Зеленського): автореф. дип. роботи на здобуття ступеня «магістр»: спец. 035 «Філологія». Миколаїв, 2021. 13 с.
4. Степанов В. Ю. Теоретико-методологічний аспект політичної комунікації в системі державного управління. *Інвестиції: практика та досвід*. 2010. № 12. С. 73–75.

TWO-COMPONENT ATTRIBUTIVE CONSTRUCTIONS IN JUDICIAL PROCEDURE DISCOURSE

ДВОКОМПОНЕНТНІ АТРИБУТИВНІ КОНСТРУКЦІЇ У ПРАВОВОМУ ДИСКУРСІ

Borisenko T.I.,

orcid.org/0000-0002-9839-1761

*Associate Professor at the Foreign Languages Department
Odessa National Polytechnic University "Odesa Polytechnic"*

Tsinova M.V.,

orcid.org/0000-0003-2633-8416

*Associate Professor at the Foreign Languages Department
National University "Odessa Maritime Academy"*

Grodskaya E.B.,

orcid.org/0000-0002-1122-2878

*Associate Professor at the Foreign Languages Department
Odessa National Polytechnic University "Odesa Polytechnic"*

The article presents the results of research carried out on the basis of the text corpus, which belongs to the legal type of discourse. The object of the study is one of the most frequent phenomena occurred in legal texts – two-component attributive constructions. There is an opinion among linguists that it is their prevalence that contributes to the formation of the main stylistic properties of the genre of legal documentation: conciseness and standardization of means of expression.

The goal of the article is to consider the set of statistical, lexical and grammatical features of two-component attributive constructions functioning in the text corpus of legal discourse. The research material was taken from the judicial documents of the Administrative Tribunal of the International Labor Organization (ILO) in the collection "Judgements of the Administrative Tribunal of the International Labor Organization". The text corpus was limited to 50 thousand tokens.

As a result of the study, it was determined that the discourse of legal documents is characterized by four types of two-component attributive constructions: qualifying, possessive with compound words as attributes, and constructions with abbreviations of the initial type as attributes – acronyms. Statistical analysis when calculating the frequency of use of attributes and kernels made it possible to identify typical and most frequent representatives in texts. The composition of lexical-semantic groups, which include attributes and kernels of two-component attributive constructions, is determined by the subject matter of the issues considered in judicial documents. The results of quantitative, lexical and grammatical analyzes have led to the conclusion that the only type of such kind of constructions in which one can observe a direct connection between the lexical-semantic groups of attributes and key words and their morphemic-derivational characteristics are the ones (constructions) with nouns in the common case. They include the largest lexical-semantic groups (documents, statutes, procedures; time span; names of organizations, departments, etc.) and the words that have the most commonly used morphological form – without affixes or with the most frequent suffixes: -tion, -ity.

Key words: legal documents, word usage, possessive case, frequency of occurrence, acronym.

Стаття представляє результати досліджень, що проводяться на основі текстового корпусу, якій відноситься до юридичного типу дискурсу. Об'єктом дослідження є одне з найчастіших явищ, що зустрічаються у правових текстах – двокомпонентні атрибутивні конструкції. Вважається, що саме їхня поширеність сприяє формуванню основних стилістичних властивостей жанру юридичної документації: лаконічності, та стандартизованості засобів вираження.

Метою статті є наступне – розглянути сукупність статистичних, лексичних та граматичних особливостей двокомпонентних атрибутивних конструкцій, що зустрічаються у текстових корпусах юридичного дискурсу. Матеріал дослідження було взято із судово-процесуальних документів Адміністративного трибуналу міжнародної Організації Праці (МОП) у збірнику "Judgements of the Administrative Tribunal of the International Labour Organization". Текстовий корпус було обмежено 50 тис. слововжитків.

В результаті проведеного дослідження було визначено, що для дискурсу судово-процесуальних документів характерні чотири типи двокомпонентних атрибутивних конструкцій: кваліфікативні, посесивні конструкції зі складними словами у ролі атрибутів та конструкції зі скороченнями ініціального типу у ролі атрибутів – акронімами. Статистичний аналіз при підрахунку частоти вживання атрибутів і ядер дав змогу виявити типові та найчастотніші репрезентанти у текстах. Склад лексико-семантичних груп, до яких входять атрибути та ядра двокомпонентних атрибутивних конструкцій, зумовлений тематикою питань, що розглядаються у судово-процесуальних документах. Результати кількісного, лексичного та граматичного аналізів дозволили дійти висновку, що єдиним типом двокомпонентних конструкцій, у якому можна спостерігати безпосередній зв'язок між лексико-семантичними групами атрибутів та опорних слів та їх морфемно-дериваційними характеристиками, є конструкції із іменниками у загальному відмінку. Вони включають найбільші лексико-семантичні групи (документів, статутів, процедур; відрізок часу; назва організацій, відділів та інших.) та слова, які мають найчастіше використовувану морфологічну форму – безафіксальну чи з найбільш частотними суфіксами: -tion, -ity.

Ключові слова: юридичні документи, слововживання, присвійний відмінок, частота зустрічальності, акронім.

Problem statement. A significant frequency in the use of small syntax units in legal documents, and in particular attributive constructions, is very characteristic to the text peculiarities of this type of discourse. It is believed that it is their prevalence that contributes to the formation of the main stylistic properties of the legal documentation genre: conciseness, succinctness, standardization of expression means.

It should be noted that almost all studies carried out on the material of legal documents texts are limited to the sphere of the terminological system and are mainly focused on the lexical and semantic characteristics of legal terminology. This has led to the fact that the remaining units (including two-component attributive constructions), functioning in the texts of this discourse type, remain unexplored, which, in its turn, requires timely correction. Thus, it can be stated that there is an urgent need for a comprehensive analysis of two-component constructions, which are rather frequent phenomenon in the syntax of legal discourse, and, as we have already noted, are a kind of stylistic marker of this type of discourse.

The latest research analysis. As it was already mentioned, the main preferred topics of research performed on the basis of the texts of legal documents were the following – terms and their semantics, polysemy of terminological units, the terminological system of legal documentation, the reasons for the new terms emergence, etc. [1; 2; 3; 4; 5]. Moreover, it can be said that both linguists [6; 7; 8; 9] and lawyers, studying the details of legal texts in terms of their most productive usage in judicial practice [1; 2; 3] turned out to be interested in the results of the analysis of legal documentation texts. This is due to the fact that the younger generation of lawyers strives to use any career opportunity for their further career advancement. They point out that almost all studies are limited to the sphere of scientific communication, while other spheres of special language units functioning, such as professional, business and mass communication, including legal, are covered poorly.

Task statement. The performed analysis of the literature on the subject of legal documentation has determined the goals and objectives of the presented article. The purpose of the article is the following: to consider the set of statistical, lexical and grammatical features of two-component attributive constructions occurred in the text corpus of legal discourse. The corresponding analysis required: 1) to form a list of structural types of two-component attributive constructions (TAC) encountered in legal discourse; 2) to carry out statistical, lexical and morphological

analysis of TAC inventory and present the results of a generalizing nature, taking into account all the types of performed analysis; 3) to determine the possible dependence of the lexical compatibility of attributes and kernel in TACs on their morphemic-derivational structure.

The material of the study is predetermined by the goals and objectives of the work and was taken from the judicial documents of the Administrative Tribunal of the International Labor Organization (ILO) in the collection “Judgements of the Administrative Tribunal of the International Labor Organization”. The text corpus was limited to 50 thousand tokens. Here we can refer to the opinion of some well-known scientists [10], who argue that there is not always a need for analyzing of millions of tokens, but small samples play a significant role in the quantitative descriptions, since fast and reliable calculations of the usage frequency are possible.

The base material.

Thus, two-component attributive constructions with attributes expressed by common case nouns prevail in this text corpus. 534 constructions were registered for 50 thousand word usages, which is 65% of the total number of two-component ACs, for example, *duty station*, *record station*, *complaint compensation*.

The saturation of texts with nouns is primarily explained by their informativeness [11;12], and the fact that they are able to create a conceptual and subject richness of the sentence [12], and this, as lawyers and linguists note, is caused by the need to convince the legitimacy of the actions taken by the court, a plaintiff or a defendant.

The second place in terms of usage frequency is occupied by the TAC group with left-sided components expressed by nouns in the possessive case, which is due to the peculiarity of the studied judicial and procedural discourse, that is an oral version of communication. They number 151 units, i.e. 20.% of the total number of two-component TACs functioning in the texts, for example, *tribunal's view*, *Board's statute*.

The third place is occupied by the TACs with attributes expressed in compound words, a total of 61 units, i.e. 8%, which are presented below in descending order of frequencies:

- noun + noun in the possessive case – 15 units, for example, *Director-General's remarks*;
- noun + noun in the common case – 12 units, for example, *labor-management relations*, *lump-sum withdrawals*;
- numeral + noun – 9 units, for example, *ninety-day limit*, *two-year appointment*;

- adjective + noun – 7 units, for example, *long-term policy*, *short-time appointment*;
- noun + participle 1 – 3 units, for example, *profit-making basis*.

Some types of TACs can be found in the text corpus with such low level of usage that, according to the laws of statistics, such units can be negligible. However, the authors came to the conclusion that these types of attributive constructions should also be mentioned in the description of the research results. Thus, we met the following constructions twice:

- adjective + participle1+ noun, for example, *English-speaking countries*;
- noun + verbal noun, for example, *appeal proceedings*;
- noun + (noun-noun), e.g. *Deputy Director-General*, *Assistant Director-General*.

The fourth group includes TACs with attributes expressed as acronyms in the possessive and common cases and having an initial abbreviation type, for example, *ILO's reply*, *ILO's letter*. The maximum number of characters that make up the abbreviations is six (UNESCO), the minimum is three (WHO). The correlate is found by the presupposition in the context. Forty units of this construction type were registered, which is 7% of the total number of two-component TACs functioning in the text corpus under study.

The results of the study have showed that in the texts of legal discourse the relationship between abbreviations is not always the same and is characterized by high mobility and instability. Signs of dynamic abbreviations can include their acquisition of the possessive case. In the analyzed text corpus there were cases when acronyms in the common and possessive cases could even be interchangeable, for example, *EPO's reply* = *EPO reply*; *PAHO's practice*, *PAHO practice*, which also indicates the variability and dynamism in the process of development of this TAC type.

A few more words on the theoretical aspect of TACs functioning with acronyms can be presented. Specialists in the field of theoretical grammar believe that most abbreviations exist only insofar as there is a full version of them. Indeed, the acronyms in question do not occur in context without a full version, which is given in the text every time it is mentioned. Thus, the full version is considered to be a primary option, and the abbreviated version as a secondary one. These abbreviations are at that stage of their development when the main variant is the full variant, and the abbreviation is the subordinate one. Nevertheless, in our text corpus we encountered several abbreviations that reached such stage of their development that it

is the abbreviated version that becomes the main one and the terminological phrase gradually recedes into the background, for example, *ILO*, *UNESCO*, etc.

After the set of structural types of attributive constructions was formed, the research proceeded to the next stages – determining the belonging of TACs to one or another lexical-semantic group (LSG), and then – describing their morphemic-derivational structure.

While analyzing two-component attributive constructions occurring in the texts of legal discourse, the authors proceeded from the thesis that attributive constructions (like all syntactic structures) represent the unity of colligation and collocation [14]. Since the semantic dependence of the components of attributive structures is regulated by the kernel of the construction, the lexical-semantic groups (LSGs) of key words are considered first.

The results of the analysis of the text corpus revealed that in the TACs with attributes in the common case, the key words denote: membership, for example, *staff representatives*; occupation, professional affiliation, for example, *finance officer*; the name of documents, statutes, procedures, for example, *staff rules*; the name of organizations, departments, services, for example, *Appeals Board*, *Headquarter Board*, *employment branch*; economic categories, for example, *request pay*; quantity, definition of a time interval, for example, *time limit*, *time bar*; nouns with the meaning of opportunity, for example, *disposal facilities*; intellectual activity and its results, for example, *policy decision*, *staff activities*; age, for example, *retirement age*; eligibility – *property rights*.

Then, in constructions with an attribute in the common case a quantitative analysis of the attributes was carried out and the most frequently used units were identified, which helped to narrow down the range of possible options for translating these elements. So, for example, the 'staff' attribute is used in 79 cases. It defines nouns expressing membership, for example, *staff member*, *staff representative*, documents – *staff rules*, *staff regulations*.

In the terms of usage frequency the second place is occupied by 14 temporal attributes. The attribute in this group is expressed by the word 'time', and the kernel is expressed by a noun denoting time conditions: *time limit*, *time bar*, etc.

The third group includes attributive constructions with an attribute in the common case 'selection', which occurs 10 times in the corpus, but only with the kernel 'procedure'; attribute 'university' appears 9 times with the kernel 'degree'. TACs with 'language' attribute is used 9 times with 'qualification' and 'requirement' kernels.

Further on, TACs with the left-hand attribute expressed by nouns in the possessive case were analyzed. They are the ones that form possessive constructions, for example, *the complaint's rejoinder*, *the tribunal's view*, *the Board's recommendation*.

In order to determine the main representatives of this type of TACs, the units used with the highest frequency were identified. The most common of these is the '*complaint's*' attribute, which occurred 78 times. Such high frequency of occurrence of this term can be explained by the fact that it expresses legal relations between two contracting parties, i.e. its extra linguistic nature. The words defined by this attribute are divided into the lexical-semantic groups, which denote: mathematical concepts '*increment*'; legal documents, e.g. *applications*, *claims*, *letters*; contracts, arguments, e.g. *argument*; legal acts, for example, *appointment*, *rejoinder*, *contract*, *assertion*, *performance*, *failure*, *dismissal*; words of the common vocabulary layer, for example, *past*, *term*, *work*, *purpose*.

The next group of TACs under study was the one with acronyms as attributes. Acronyms define nouns that denote administrative staff, such as *APPL officials*; contracting party relations, for example, *EPO replies*, *FAO answer*; intellectual activity and its results, for example, *APPL work*, *EPO's observations*, *EPO's view*; economic categories, such as, *PAHO income*, *WHO earnings*.

In the process of analyzing the representatives of two-component attributive constructions, in which the attribute is expressed with the help of complex words, it was found that their functioning is so chaotic that they cannot be classified. Such picture is usually observed with low-frequency textual units, which occur with a low degree of probability. That is why it was decided not to present here the data of the study of the attributes and key words of this TAC type.

The description of the morphemic-derivative characteristics analysis of all four types of two-component attributive constructions was carried out in order to determine possible dependence of grammar characteristics on the lexical indicators of TAC representatives. However, the results of observations showed that only in one type of TACs – two-component attributive constructions with an attributive noun in the common case – the morphological structure is in close connection with the semantic characteristics of the representatives.

In this type of TACs both kernels and attributive components of constructions are overwhelmingly formed in a non-affix way, for example, *staff rules*, *draft report*, *time bar*, *time limit*.

The suffix morphemes with which attributes are formed can be arranged in descending order of

frequency as follows: *-tion* - 19, *-ity* - 15, *-al* - 12, *-ice* - 8, *-ant* - 6, *-cy* - 5, *-ment* - 4, *-ance* - 4, *-ee* - 3; *-ure* - 1, *-cur* - 1, *-ary* - 1.

First of all, the most productive suffix morphemes that are used with attributes were identified. It was found out that such morpheme in the text corpus is the suffix *-tion*. Attributes with the *-tion* suffix identify nouns denoting documents, e.g. *administration directive*, *application form*, *application program*; organizations, departments, services, for example, *Regulation service*, *Selection Committee*; terms expressing the attitude of the contracting parties, for example, *termination indemnity*, *regulation procedure*; actions, such as '*termination work*'.

Next in terms of frequency usage is suffix *-ity*, which forms abstract nouns from the stems of adjectives borrowed from the Roman languages and having the meanings of state, quality, condition, sign, etc., for example, *active* – *activity*.

Suffixes *-ice*, *-ance*, *-al/-el* form a small group of attributes. Thus, suffix *-ice* occurs 8 times in the adjunct '*service*' and defines only one noun '*regulations*'; suffix *-ance/-ence* – appears 4 times in attributes formed from the verbs '*perform*' - '*performance*', '*refer*' - '*reference*'; *-al/-el* was found 13 times in attributes formed from the verbs '*withdraw*' - '*withdrawal*', '*appraise*' - '*appraisal*' and the noun '*person*' - '*personal*'.

Suffix *-ee* in the word in the word '*employee*' – '*employee's office*' was found only 3 times. This suffix came to the English language from the French language as a part of French legal and administrative terminology that denotes objects of a legal or administrative event [15].

Conclusions. Thus, as a result of the study, it was determined that the discourse of judicial procedural documents is characterized by four types of two-component attributive constructions: qualifying TACs, possessive TACs with compound words as attributes, and TACs with abbreviations of the initial type as attributes – acronyms. When calculating the frequency usage of attributes and kernels, statistical analysis made it possible to identify typical and most frequent representatives in text corpus. The content of lexical-semantic groups, which include attributes and kernels of two-component attributive constructions, is determined by the subject matter of the issues considered in legal documents. The results of quantitative, lexical and grammatical analysis led to the conclusion that the only type of TAC in which one can observe a direct connection between the lexical-semantic groups of attributes and key words and their morphemic-derivational characteristics are TACs with nouns in the common case. The largest lexical-

semantic groups (documents, statutes, procedures; time span; names of organizations, departments, etc.) include words that have the most commonly used morphological form – without affixes or with the most frequent suffixes: *-tion*, *-ity*.

Further studies of the legal discourse are also supposed to be devoted to its syntax: units of small syntax – multicomponent attributive constructions, the structure of elementary sentences and the whole sentences.

REFERENCES

1. Власенко, С.В. Pleonastic constructions in English legal texts. Bulletin of TVGU. Series: Philology (2). Tver, 2012. S. 13-20.
2. Глинская Н.П. Юридическая терминология в разных функциональных стилях английской речи : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Минск, 2002. 22 с.
3. Ikonnikova V.A. Features of the semantics of English legal terms in the texts of international contract law: Abstract of dis. ... cand. philol. Sciences: 10.02.04. Dragobych, 2005. 21 p.
4. Макшанцева У.А. Специфика оценочного компонента в структуре значения юридического термина (на материале русского и английского языка) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Саратов, 2001. 22 с.
5. Chistyukhina S.N. Intersectoral polysemy in the terminological system of modern English: Abstract of dis. ... cand. philol. Sciences: 10.02.04. Moscow, 2011. 22 p.
6. Фролова Н.А. Синсемантия и коллокация ядра в структуре сложных атрибутивных синтагм. *Грамматические и лексико-семантические исследования в синхронии и диахронии*. – Калинин, 1975. Вып 3. С. 109-115.
7. Ufimtseva A.A. Types of word marks. Moscow, 1974. 206 p.
8. Litvin F.A. Polysemy of a word in language and speech. Moscow, 1984. 119 p.
9. Трофимова А.С. Синтаксические единицы современных английских текстов делового стиля : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Одесса, 1988. 199 с.
10. Захаров В.П. Курс по корпусной лингвистике. SPb, 2005. URL: <http://company.yandex.ru/class/courses/zakharov.xml>
11. Reisel E., Schendels E. Deutsche Stilistik. M, 1975. 316 s.
12. Beresnev S.D., Skomorokhov Yu.I. On the semantics of compound words in modern German progressive press. Semantic-system relations in the vocabulary of Germanic and Romance languages. Volgograd, 1981. S. 133-142.
13. Gvishiani N.B. Polyfunctional words in language and speech. Moscow, 1979. 200 p.
14. Karashchuk P.M. Word formation of the English language. Moscow, 1977. 302 p.

УДК 811.111'373'42:172.13

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.22.1.13>

АКЦІОНАЛЬНИЙ МОДУС АНГЛОМОВНОГО ЛІНГВОЕТИЧНОГО КОНЦЕПТУ DIGNITY

ACTION MODUS OF THE ENGLISH-LANGUAGE LINGUO-ETHICAL CONCEPT DIGNITY

Веремчук Е.О.,

orcid.org/0000-0003-2926-2090

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри англійської філології та лінгводидактики
Запорізького національного університету

Стаття присвячена аналізу акціонального модусу лінгвоетичного концепту DIGNITY в англійській мові. Виділення цього модусу пов'язане із існуванням ряду концептуальних моделей, які актуалізують певний концепт у мовленні через події схеми. У статті аналізуються два типи таких схем: базові образ-схеми, які беруть безпосередню участь у концептуалізації об'єктів та явищ навколишньої дійсності, до яких належать "being" schema, "happening" schema, "doing" schema, "experiencing schema", "having schema", "moving" schema, "transferring" schema. Іншим типом є синтаксичні пропозиційні схеми, які класифікуються відповідно до п'яти базисних фреймів: предметного, акціонального, посесивного, компоративного та ідентифікаційного і беруть участь в онемасіологічних моделях побудови

речень. Пропонується спосіб кореляції цих двох типів схем при застосуванні контекстуально-когнітивного аналізу. Матеріалом дослідження стала вибірка текстових фрагментів із корпусів англійської мови [BNC; lweb; COCA] за запитом *dignity + V*; *V + dignity*, яка сумарно нараховує 240 одиниць. В основу відбору матеріалу було покладено квалітативний параметр, що базується на показнику MI (mutual information score), який репрезентує фактичну близькість концептів, що вербалізуються відповідними мовними одиницями. Обрання квалітативного, а не квантитативного параметру зумовлено тим, що за допомогою нього можливо виявити концепти, які виступають найближчими доменами аналізованої категорії на асоціативному рівні мовної свідомості. Було встановлено, що акціональний модус репрезентований синтаксичною пропозиційною суб-схемою «Агенс дії на пацієнс, яка належить до базисного акціонального фрейму. Когнітивно-контекстуальний аналіз довів, що у схемі «Агенс дії на пацієнс» DIGNITY може виступати а) об'єктом дії, спрямованої на пацієнс, б) власне пацієнсом, на який спрямована дія; в) сірконстантом дії, тобто її супровідником. Перші два випадки представляють пасивний аспект акціонального модусу, оскільки дія направлена власне на аналізовану категорію, тоді як третій випадок репрезентує активний аспект.

Ключові слова: агенс, базисний фрейм, образ-схема, пацієнс, пропозиційна схема.

The article is devoted to the analysis of the action modus of the English language linguo-ethical concept DIGNITY. The distinguishing of action modus is associated with the existence of a number of conceptual models that actualize a certain concept in speech through event schemes. The article analyzes two types of such schemes: basic image-schemas that are directly involved in the conceptualization of objects and phenomena of the surrounding reality, which include "being" schema, "happening" schema, "doing" schema, "experiencing schema", "having schema", "moving" schema, "transferring" schema. Another type is syntactic propositional schemas, which are classified according to five basic frames: subject, action, possessive, comparative and identification ones, and participate in onomasiological models of sentence construction. The method of correlation of these two types of schemas at application of the contextual-cognitive analysis is offered. The material of the study was a sample of text fragments from the corpora of the English language [BNC; lweb; COCA] on request *dignity + V*; *V + dignity*, which totals 240 units. The selection of the material was based on a qualitative parameter based on the MI (mutual information score), which represents the actual proximity of the concepts lexicalized by the respective language units. The choice of a qualitative rather than a quantitative parameter is due to the fact that it enables identification of concepts that are the closest domains of the analyzed category at the associative level of language consciousness. It was found that the action modus is represented by the syntactic propositional sub-schema "Agent acts on Patient", which belongs to the basic action frame. Cognitive-contextual analysis has shown that in the "Agent acts on Patient" schema, DIGNITY can be a) the object of action directed at the patient, b) the actual patient to whom the action is directed; c) circumstance of action, i.e. its 'companion'. The first two cases represent the passive aspect of the action mode, because the action is directed to the analyzed category, while the third case represents the active aspect.

Key words: agent, basic frame, image-schema, patient, propositional schema.

Постановка проблеми. Дослідження концепту як одиниці картини світу передбачає встановлення особливостей його відображення у ментальному лексиконі. Особливої уваги заслуговують абстрактні концепти, до яких належать і лінгвостичні, оскільки їх ментальна репрезентація засновується на знанні концептів, екстенціонал яких охоплює конкретні об'єкти та явища, що відповідає принципу втіленого пізнання. Тобто концептуалізація більш складних абстрактних концептів здійснюється на основі ментальних одиниць, які складають центральний життєвий досвід людини (central life experience). На думку М. Джонсона процес концептуалізації здійснюється відносно певних образ-схем (image schemas), котрі являють собою певний повторюваний шаблон, форму чи закономірність у людських діях, а також у тому, як людина їх уявляє та сприймає. Такі закономірності виникають передусім як значущі для людини структури на тілесному рівні, які пов'язані із людським досвідом маніпуляції об'єктами та її перцептивними взаємодіями [9, р. 29]. Однією з фундаментальних образ-схем є схема ACTION, котра виступає шаблоном концептуалізації усіх дій в рамках досліджуваного концепту. Таким чином, аналіз акціонального модусу є продуктивним способом встановлення аспектів кон-

цептуалізації DIGNITY відносно діяльнісної системи відліку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день існує ряд досліджень, котрі присвячені аналізу різних аспектів ряду етичних концептів, зокрема JUSTICE [2; 1], CONSCIENCE [4], HONOUR [7], GOOD & EVIL [5]. Особливо слід виділити наукові праці, в котрих здійснюється теоретичне обґрунтування принципу втіленого пізнання [10; 12], образ-схем [11; 13] та базисних фреймів [15]. Попри наявність значної кількості публікацій, присвячених методології та власне дослідженню концептів, акціональний концептуальний модус все ще залишається на периферії наукових пошуків.

Постановка завдання. У зв'язку із вищеведеним, **актуальність** поданої наукової праці зумовлена нагальною необхідністю дослідження аспектів концептуалізації DIGNITY при відсутності на цей час робіт, присвячених висвітленню акціонального модусу зазначеного концепту. **Метою** дослідження є виявлення базових образ-схем, які складають основу акціонального модусу концепту DIGNITY. У відповідності з метою дослідницькими **завданнями** є:

1) здійснення вибірки контекстів актуалізації аналізованого концепту;

2) визначення пропозиційних схем, які актуалізують аналізований концепт;

3) встановлення образ-схем, які структурують когнітивний зміст DIGNITY.

Об'єктом дослідження є англомовний лінгвостичний концепт DIGNITY, а **предметом** аналізу виступає його акціональний модус. **Матеріалом** дослідження стала вибірка текстових фрагментів із корпусів англійської мови [BNC; Iweb; COCA] за запитом *dignity + V; V + dignity*, яка сумарно нараховує 240 одиниць. У роботі були застосовані наступні **методи** дослідження: метод суцільної вибірки, контекстуального аналізу, семантико-когнітивного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Виділення акціонального модусу пов'язане із існуванням ряду концептуальних моделей, які актуалізують певний концепт у мовленні через подієві схеми. Так, зокрема, Р. Дірвен та М. Верспур виділяють сім типів подієвих схем, які беруть участь у концептуалізації буття та взаємодії об'єктів та явищ навколишньої дійсності: the “being” schema, the “happening” schema, the “doing” schema, the “experiencing” schema, the “having” schema, the “moving” schema, the “transferring” schema [8]. Слід, однак зазначити, що ці схеми відображають шаблони сприйняття та структурування дійсності. На рівні ні ж мовлення, зокрема в контексті ономазіологічної моделі побудови речення вищезазначені подієві схеми корелюють із типологією синтаксичних пропозиційних схем, котрі спираються на концепцію базисних фреймів С. Жаботинської [14]. Пропозиції, представлені у базисних фреймах, є по суті подієвими схемами, що моделюють подію як «щось, що відбувається в одній точці простору в певний час» [6, с. 82]. Подієві схеми є свого роду «каркасом», «будівельним матеріалом», який використовується при структуруванні різного роду семантичних просторів [3].

Тип подієвої схеми визначається її приналежністю до п'яти базисних фреймів: предметний фрейм (квантитативна схема, кваліфікативна, локативна, темпоральна схема, та схема способу буття); акціональний фрейм (схема стану / процесу, схема дії, схема каузації); посесивний фрейм (схема партитативності, схема інклюзивності, схема приналежності), ідентифікаційний фрейм (схема персоніфікації, схема класифікації, схема характеристики), компаративний фрейм (схема тотожності, схема схожості, схема подібності) [3]. Таким чином, обидва погляди є взаємодоповнюючими. Образ-схема the “being schema” включає в себе пропозиційні схеми предметного, іденти-

фікаційного та компаративного фреймів; образ-схеми the “happening” schema, the “doing” schema, the “experiencing” schema, the “moving” schema, the “transferring” schema – схеми акціонального фрейму; образ-схема the “having” schema – схеми посесивного фрейму.

Як засвідчує аналіз матеріалу дослідження, за своєю структурою акціональний модус концепту DIGNITY представлений пропозиційною схемою дії, яка включає в себе комбінацією предметного агенсу (на рівні синтаксису вираженого підметом) та його дії (вираженої присудком), спрямованої на об'єкт (синтаксичний додаток) – пацієнс. Отже, акціональний модус репрезентований синтаксичною пропозиційною суб-схемою «Агенс дії на пацієнс». Статистичні дані, отримані в результаті аналізу корпусів англійської мови (COCA, Iweb, BNC) можуть бути класифікованими відповідно до двох параметрів: квантитативного та квалітативного. В основу квантитативного параметру покладено частотну актуалізацію дієслів поряд з цільовою лексемою *dignity*. Цей параметр відображає фактичні синтагматичні колокаційні зв'язки лексеми-репрезентанта досліджуваної категорії та дієслів, які спрямовані на пацієнс дії в рамках вищезазначеної пропозиційної схеми. Аналіз таких зв'язків дозволяє встановити домени, які найчастіше актуалізуються при апелюванні до концепту DIGNITY на рівні мовлення. Під терміном «домен» ми розуміємо ментальні одиниці, які є ключовими для розуміння цільового концепту.

Квалітативний параметр базується на показнику MI (mutual information score), який репрезентує фактичну близькість концептів, які вербалізуються відповідними одиницями. Таким чином, цей параметр виявляє концепти, що виступають найближчими доменами аналізованої категорії на асоціативному рівні мовної свідомості. Виходячи з мети поданого дослідження, а саме встановлення образ-схем, які концептуалізують акціональний модус концепту DIGNITY, а не частотності актуалізації окремих його ознак, основоположним параметром було обрано саме квалітативний.

Когнітивно-контекстуальний аналіз довів, що у схемі «Агенс дії на пацієнс», DIGNITY може виступати а) об'єктом дії, спрямованої на пацієнс, б) власне пацієнсом, на який спрямована дія; в) сірконстантом дії, тобто її супровідником, який на синтаксичному рівні виражається обставиною способу дії (від англ. *circumstance*; термін використовується у [3, с. 9]).

Перші два випадки представляють пасивний аспект акціонального модусу, оскільки дія направ-

лена власне на аналізовану категорію, тоді як третій випадок репрезентує активний аспект. Слід зазначити, що терміни «активний», та «пасивний» у цьому контексті не мають спільності із позначенням граматичної категорії стану. Мотивація назви «активний» пов'язана з тим, що в цьому аспекті аналізований концепт «залучається» до виконання дії, будучи її інструментом чи супровідником, а не є її об'єктом («пасивний» стан).

Першим проаналізуємо пасивний аспект. Він репрезентований діями, які «можна виконувати з аналізованою категорією», інакше кажучи, дії, які виконуються над нею та представлений випадками а) та б). Розглянемо кожний із вищезазначених випадків окремо. Аналізовані контексти взяті із корпусів англійської мови [BNC; COCA; Iweb]:

а) DIGNITY – об'єкт дії, спрямованої на пацієнс:

He bestowed the sacerdotal dignities on the nobles of Rome

He conferred this dignity on Lycomedes of Bithynia, who was descended from the ancient kings of Cappadoci

While all men are endowed with the dignity of free will, the Church's teaches that use of this liberty must conform.

Також зустрічаються випадки відсутності агенса через вживання у реченні пасивної конструкції, як в останньому прикладі.

б) DIGNITY – пацієнс (або його складова)

I will respect the rights and dignity of all people, I will strive to create sustainable prosperity worldwide

Members shall be dignified and modest, ever upholding the honor and dignity of their profession

To preserve each individual's dignity and to gain his or her trust we know we must introduce ourselves...

В наступних прикладах DIGNITY виступає пацієнсом дії (наприклад, *respect*). Проте з смислового погляду можлива інтерпретація, відповідно до якої пацієнсом виступає власне *people* (підкреслення у вищенаведених прикладах). У цьому разі DIGNITY виступає «частиною» пацієнсу, тобто чимось, що йому належить (*patient's possession*), отже DIGNITY осмислюється відносно образ-схеми HAVING. Зважаючи на абстрактний характер аналізованої категорії, доводиться констатувати, що її осмислення здійснюється також на основі іншої образ-схеми – PART / WHOLE, оскільки концепт DIGNITY метонімічно є частиною людини, тобто її характеру, який робить її тим ким вона є в морально-етичному сенсі. Слід, однак, зазначити, що ці образ-схеми належать до

ідентифікаційного, а не до акціонального модусу, оскільки, їх актуалізація відбувається не дієслівними формами, проте вони є безпосередньо пов'язаними із ним.

Отже, як засвідчує семантико-когнітивний та контекстуальний аналіз отриманої вибірки пасивний аспект акціонального модусу на ряду з образ-схемами HAVING та PART / WHOLE категоризовано також відповідно до п'яти інших образ-схем, які виступають когнітивними гіперонімічними схемами для дієслів-кологативів *dignity* із проаналізованих контекстів: GIVING / OBTAINING, KEEPING, DESTRUCTION, COMPARISON, INCREASE.

Акціональний модус представлений також активним аспектом, в рамках якого DIGNITY виступає не об'єктом напрямку дії, а як у третьому випадку, її супровідником (сірконстантом), котрий зустрічається в колокаціях із наступними дієсловами: *dwell, retire, die, live, age*. Наприклад:

This is my absolute favorite project we did for the Dwell with Dignity home.

They fear that they may not have the savings to retire with dignity and security.

There is no reasonable alternative, to enable a cat to die in peace and dignity can be a tremendous relief.

For me, that is seeing older adults age with grace and dignity, with the optimum quality of life.

Life is difficult, but it is important to continue to live with honesty and dignity.

Отже, активний параметр акціонального модусу представлений образ-схемами LIFE & DEATH, CHANGE, MOVE.

Висновки. Акціональний модус концепту DIGNITY на мовленнєвому рівні репрезентований колокаційними фразами *V+ dignity* або *dignity+V*, які зустрічаються у синтаксичній пропозиційній схемі «Агенс діє на пацієнс», яка є різновидом більш загальної пропозиційної схеми «Агенс діє» що належить до акціонального базисного фрейму. З концептуального погляду, акціональний модус актуалізований відносно дев'яти образ-схем, які є гіперонімічною схематизацією семантики дієслів-кологативів *dignity*. У свою чергу ці образ-схеми є різновидами більш загальних базових образ-схем, які покладені в основу концептуалізації об'єктів та явищ дійсності в цілому. Узагальнені результати подано в Таблиці 1.

Перспективою подальших досліджень може бути встановлення ідентифікаційного модусу лінгвоетичного концепту DIGNITY.

Образ схеми акціонального модусу DIGNITY

Базова образ-схема	Образ-схема	Дієслова-колокати́ви
активний аспект		
“Transferring” schema	GIVING	Accord, confer, bestow, endow
“Having” schema	OBTAINING	Regain, reclaim, deserve, attain
“Doing” schema	KEEPING	Uphold, respect, preserve, safeguard, maintain, value, assert, defend, honour, affirm, possess, retain
	DESTRUCTION	Detrect, trample, undermine, deprive, insult, compromise, sacrifice, impair
	INCREASE	exalt, muster, restore, promote, elevate, foster
“Being schema	COMPARISON	befit
пасивний аспект		
“Happening schema	LIFE	Live, dwell
	DEATH	die
	CHANGE	age
“Moving” schema	MOVEMENT	retire

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бутова А. А., Крячко В. Б. Концепт «справедливость» в русской и английской лингвокультурах. *Альманах современной науки и образования*. Тамбов : Грамота, 2013. № 7 (74). С. 23–25.
2. Воркачев С. Г. Справедливость в английской лексикографии: имя концепта. *Актуальные проблемы филологии и педагогической лингвистики*. Москва, 2011. № 13. С. 35–41.
3. Жаботинская С. А. Ономастические модели и событийные схемы. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. Харків, 2009. № 837. С. 3–14.
4. Заика Т. В. Фразеологические средства репрезентации совестливости как фрагмента концепта совесть. *Фундаментальные и прикладные исследования проблемы и результаты*. Москва, 2014. № 10. С. 213–216.
5. Орлова Т. Г., Никулина Е. Ф. Выражение добра и зла в английских и русских пословицах как отражение менталитета английского и русского народов. *Вестник Российского университета дружбы народов. Теория языка. Семиотика. Семантика*. Москва, 2016. С. 101–106.
6. Хокинг С. Черные дыры и молодые вселенные. Санкт-Петербург : Амфора, 2017. 166 с.
7. Чабан В. М. Вербалізація концепту dignity в англійській мові. *Вісник Львівського університету. Філологічні науки*. Львів, 2019. Вип. 70. С. 262–271.
8. Dirven R., Verspoor M. Cognitive exploration of language and linguistics. Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 1998. 227 p.
9. Johnson M. The body in the mind: The bodily basis of meaning, imagination, and reason. Chicago : University of Chicago Press, 1987. 233 p.
10. Lakoff G., Johnson M. Philosophy in the flesh: The embodied mind and its challenge to Western thought. New York : Basic Books, 1999. 640 p.
11. Lakoff G., Kovecses Z. The cognitive model of anger inherent in American English / ed. by D. Holland, N. Quinn. *Cultural models in language and thought*. Chicago : University of Chicago Press, 1987. P. 195–221.
12. Regier T. The human semantic potential: Spatial language and constrained connectionism. Cambridge : MIT Press, 1996. 236 p.
13. Soares da Silva A. Image schemas and coherence of the verb category: the case of the Portuguese verb deixar / ed. by H. Cuyckens, R. Dirven, J. R. Taylor. *Cognitive approaches to lexical semantics*. Berlin : Mouton de Gruyter, 2003. 281–322 p.
14. Zhabotynska S. A. Shorts, breeches, and bloomers: plurality in blends / ed. by A. Hougaard, S. N. Lund. *The way we think. Odense working papers in language and communication*. Odense : University of Southern Denmark, 2002. P. 127–142.
15. Zhabotynska S. A. The active learner's construction-combinatory thesauruses: user-driven principles of compiling (a cognitive linguistic approach). *Cognition, communication, discourse*. Kharkiv, 2020. P. 93–107.
16. British National Corpus (from Oxford University Press). URL: <https://www.english-corpora.org/bnc/>.
17. The Corpus of Contemporary American English (COCA). URL: <https://www.english-corpora.org/coca/>.
18. The iWeb Corpus. URL: <https://www.english-corpora.org/iWeb/>.

ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ПОБУТОВОЇ ІНСТРУКЦІЇ З НІМЕЦЬКОЇ МОВИ УКРАЇНСЬКОЮ

LEXICAL AND GRAMMATICAL FEATURES OF THE TRANSLATION OF HOUSEHOLD INSTRUCTIONS FROM GERMAN INTO UKRAINIAN

Гаврилова І.М.,

orcid.org/0000-0003-2322-8051*старший викладач кафедри ділової іноземної мови та перекладу
Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут"*

У статті досліджуються лексико-граматичні особливості відтворення німецькомовних науково-технічних текстів українською мовою на матеріалі перекладених інструкцій.

Важливою лінгвістичною характеристикою науково-технічного тексту слід вважати його репрезентацію особливими лінгвістичними одиницями – термінами. Усі проблеми, що виникають у зв'язку з дослідженням перекладу зазначених текстів, мають безпосередній зв'язок з термінологічною номінацією.

Терміни складають головну специфіку лексики мови науки, це найбільш інформативна її частина. Вони роблять склад мови науки принципово відмінним від загальнолітературної лексики. Насиченість тексту спеціальними термінами є відмінністю технічної літератури від художньої і соціально-політичної. Перекладач змушений витратити багато часу на підготовчі роботи, консультації з фахівцями, пошук термінів в різних довідниках та словниках для точного відтворення термінів мовою перекладу.

Науково-технічний переклад відрізняється від інших видів перекладу своїми лексичними, граматичними і стилістичними особливостями і труднощами.

У цьому дослідженні розглянуто поняття науково-технічного терміна, охарактеризовано спільні ознаки, що визначають сутність терміна як особливої мовної одиниці, висвітлено лексико-граматичні особливості перекладу німецької науково-технічної літератури.

У цій статті під інструкцією з експлуатації побутової техніки розуміють текст, що супроводжує технічну продукцію, який інформує користувача про все необхідне для її використання. За своїми мовними особливостями цей тип тексту є прикладом використання професійної технічної мови, що виявляється на рівні лексичного, морфологічного та синтаксичного аспектів тексту.

Таким чином, основна складність у перекладі науково-технічних текстів, а саме термінів, полягає у розкритті та передачі засобами української мови іноземних реалій. Говорити про переклад термінів як таких було б неправильно. Обов'язковою умовою повного перекладу будь-якого спеціального тексту, особливо науково-технічного, є повне розуміння його перекладачем.

Метою цієї роботи є виявлення проблем, що виникають у процесі перекладу німецької науково-технічної літератури українською мовою, пов'язаних із пошуком адекватних лексичних відповідників та граматичних конструкцій до науково-технічних термінів.

Об'єктом дослідження є проблема перекладу німецьких технічних термінологічних одиниць, якими насичена німецька науково-технічна література.

Ключові слова: інструкція, термін, перекладацькі трансформації, одноквалітентні терміни, багатоквалітентні терміни.

The article examines the lexical and grammatical features of scientific and technical texts, especially of household instructions translated from German into Ukrainian.

An important characteristic of the scientific and technical texts should be their representation through special linguistic units-terms. All the problems with the study of the translation of these texts are directly related to the terminological nomination.

Terms are the main specifics of the vocabulary of science language, it is the most informative part of it. They make the composition of the science language fundamentally different from the general literary vocabulary. The plenty of special terms in such texts make the main difference between technical and socio-political literature. The translator should spend a lot of time working, consulting with experts, searching for terms in various reference books and dictionaries for exact reproduction of terms in the language of translation.

Scientific and technical translation differs from other types of translation through their lexical, grammatical and stylistic features and difficulties.

This study considers the concept of scientific and technical term, characterizes the common features that define the essence of the term as a special linguistic unit, highlights the lexical and grammatical features of the translation of German scientific and technical literature.

In this paper we understand the instructions for household appliances as texts describing technical products, which informs the user about everything necessary for its use. According to its linguistic features, this type of text is an example of using of professional technical language, which is manifested at the level of lexical, morphological and syntactic aspects of the text.

The main difficulty in translating of scientific and technical texts and terms is to transmit the meanings of foreign realities in Ukrainian. It would be wrong to talk about the translation of terms as such. The condition for a successful translation of any text, especially scientific and technical, is a full understanding of its content.

The aim of this work is to identify problems that arise in the process of translating German scientific and technical literature into Ukrainian, through searching of adequate lexical equivalents and grammatical constructions for scientific and technical terms.

The object of research is the problem of translation of German technical terminological units, because of there is plenty of terms in German scientific and technical literature.

Key words: household instruction, term, translation transformations, one-equivalent terms, many equivalent terms.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблемою перекладу фахових текстів займалися багато вітчизняних лінгвістів та перекладачів-практиків, серед яких варто відзначити В. І. Карабана, Т. Р. Кияка, А. М. Науменка, О. Д. Огуя, А. Л. Міщенко.

Постановка проблеми. Проте, незважаючи на значну кількість наукових розвідок у галузі науково-технічного перекладу, на сучасному етапі бракує досліджень, які висвітлюють саме граматичні аспекти перекладу німецькомовних різногалузевих текстів українською мовою.

Постановка завдання – дати характеристику технічного терміна як поняття, проаналізувати його лексично-граматичні особливості, виявити проблеми перекладу німецьких фахових текстів.

Виклад основного матеріалу. Науково-технічні тексти можна віднести до інституційного типу дискурсу, учасники якого здійснюють пізнавальну діяльність щодо створення наукового знання. Головною метою наукового дискурсу, згідно з В. І. Карасиком, є «процес виведення нового знання про предмет, явище, їх властивості і якості, представлений у вербальній формі і охоплений комунікативними канонами наукового спілкування, логічністю викладу, доказом істинності і хибності тих чи інших положень, граничною абстракцією предмета промови» [9].

Інституційний дискурс – це спілкування, обмежене рамками того чи іншого соціального інституту, де основне завдання полягає в демонстрації істинності точки зору в процесі пізнання об'єкта наукового дослідження. Науковий інституційний дискурс – це певним чином клішований різновид спілкування між вченими, які можуть і не бути знайомі особисто, але взаємодіють відповідно до норм соціуму, що можна визначити як наукове співтовариство. При роботі з науково-технічною літературою необхідно засвоїти вживані на практиці правила утворення та класифікації термінів «...як для пошуку термінів та їх еквівалентів у різних джерелах, так і для вибору найкращого способу перекладу терміна в залежності від його значення і формальної структури, новизни і сфери використання» [1, с. 22].

Терміни вважаються невід'ємною частиною спеціальної лексики, що позначає катего-

рії, поняття, реалії різних галузей знань, методи і прийоми дослідження, процеси, властивості, параметри. Терміни виражають різні спеціальні найменування, які утворюють терміносистеми. Різні визначення поняття «термін», представлені сучасними дослідниками, є результатом вивчення і осмислення його як лінгвістичної категорії. На думку М. Глушко, термін – це слово чи словосполучення для вираження поняття і позначення предметів, яке володіє чіткими семантичними межами завдяки точній дефініції і тому однозначне в межах певної класифікаційної системи [5, 111]. В свою чергу, В. І. Карабан визначає термін як мовний знак, що репрезентує поняття спеціальної, професійної галузі [8, 330].

Що стосується термінології, то лінгвісти, як правило, розрізняють:

- а) науку про терміни (в цьому відношенні все популярнішим стає термін «термінознавство»);
- б) фахову лексику в складі всіх слів певної мови;
- в) спеціальну лексику, що обслуговує певну галузь науки чи техніки (наприклад, «термінологія обчислювальної техніки»).

У германістиці прийнято виділяти три види спеціальної лексики (Sonderlexik): жаргонізми (Standessprache, Jargons), професіоналізми (Berufssprache, Berufswortschatz), терміни (Fachsprache, Termini) [11, с. 334].

Системність, однозначність, точність, стислість, емоційно-експресивну нейтральність відмежовують науково-технічні терміни від інших лексичних одиниць. Реформатський вважає, що «термін має бути однозначним і [...] незалежним від контексту» [14, с. 62].

Для нашого дослідження виправданим бачиться таке визначення технічного тексту: це організований і специфічний різновид мовної творчості, що володіє власними параметрами, є завершеним письмовим документом і має певну цілеспрямованість і прагматичну установку [7, с. 67]. Специфічність змісту визначається лінгвістичними параметрами, в яких і проявляється вузька спрямованість професійно орієнтованого тексту.

Крім термінів у науково-технічних текстах використовується величезна кількість загально-

наукової лексики, яка передає, описує і пояснює наукові теорії, положення, докази, наприклад: *Datenanalyse* ~ аналіз даних; *Prognose* ~ прогноз, передбачення; *Typologie* ~ типологія. Лінгвісти відносять до даного пласту лексики також стандартизовані фрази і кліше: *Der Rückgang (die Verminderung) beträgt*; *Die Vorteile (Nachteile) besteht darin, dass...* тощо.

До кількісних відмінних рис німецькомовної науково-технічної літератури відносять підвищену частотність вживання поширеного означення, пасивної конструкції, конструкцій «sein + zu + Infinitiv» та «lassen + sich + Infinitiv», деяких прийменників, вказівних займенників (у тому числі й у ролі заміника іменника), генетива, практично цілковите зникнення питальних, спонукальних, неповних речень, відсутність наказового способу, 2-ої особи і ввічливої форми дієслів і відповідних особових і присвійних займенників, підвищена частотність вживання деяких граматичних категорій, наприклад, акумулятива, перфекта, сполучень з модальним дієсловом *wollen*, предикативного означення типу «sehen, hören, fühlen + Infinitiv» тощо.

Природно, що найбільший комплекс граматичних проблем перекладу пов'язаний із розумінням синтаксичної структури та морфологічного складу речень як мовних елементів, що є безпосередніми носіями предметної інформації.

При перекладі науково-технічних текстів, слід брати до уваги такі рекомендації. Передусім потрібно прочитати текст повністю, звернувши увагу на заголовок, оскільки він відбиває головний зміст тексту. Після загального ознайомлення зі змістом тексту його треба перекладати речення за реченням. Неодмінно потрібно враховувати структурний тип речення (просте, складносурядне, складнопірядне). Ознайомлюючись із синтаксичною побудовою речення, слід, насамперед, звернути увагу на присудок, який має своє постійне місце і обов'язково містить дієслово з яскраво вираженою морфологічною характеристикою.

Речення в науково-технічному тексті німецькою мовою часто бувають довгими і складними по своїй структурі. Тому часто при перекладі виникає необхідність розділити речення на кілька самостійних речень, перебудовувати його або перегрупувати члени речення. Як правило, в реченні спочатку наводиться відома інформація, а потім нова, при чому найважливіше ставиться на останнє місце. Однак в німецькій мові це правило може бути порушене в зв'язку з тим, що присудок в німецькій мові має строго встановлене місце.

Головну увагу під час перекладу варто спрямовувати на його адекватність і точність, враховувати кінцеву мету – якнайточніше відтворення оригіналу засобами української мови.

Проаналізуємо особливості відтворення мови оригіналу у процесі перекладу технічних інструкцій з експлуатації побутової техніки німецькою мовою на українську.

Труднощі перекладу фахових термінів, якими насичені технічні інструкції, пов'язані з такими причинами: неоднозначність термінів, відсутність перекладацьких відповідників у випадку неологізмів, національна варіативність термінів.

Якщо лексичні відмінності в науково-технічному тексті є очевидними (наявність спеціальної лексики, термінів), то у граматичному плані вони не настільки виразні, однак не менш різноманітні. Однією з найпомітніших граматичних особливостей науково-технічних текстів є велика кількість різних поширених складних (у першу чергу складнопірядних) речень, що вживаються для передачі типових для наукового викладу логічних відношень між об'єктами, діями, подіями та фактами.

Граматична структура речення науково-технічних текстів має такі особливості:

- наявність довгих речень, які включають велику кількість другорядних і головних членів речення. При цьому залежні від підмета і присудка слова часто стоять на відстані від слова, до якого вони відносяться;

- вживання багатоконпонентних атрибутивних словосполучень;

- вживання означень, утворених шляхом формування цілих синтаксичних груп;

- вживання синтаксичних конструкцій, пасивних конструкцій, зворотів;

- наявність пропусків деяких службових слів (артиклів, допоміжних дієслів), особливо в таблицях, графіках, специфікаціях.

Під час дослідження було помічено, що аналітичні вирази, що позначають результат, забезпечуються в німецькій мові словами: *also, zum Schluss, folglich, wie folgt*, тощо; зміна думки відзначається союзами: *dagegen, andererseits, aber, doch*, тощо. Ці слова вживаються для конструктивного зв'язку елементів, об'єднуючи окремі фрагменти у суцільно оформлений текст.

У технічних текстах часто зустрічаються описи різних приладів, механізмів і процесів без згадки носія дії. З цим пов'язана висока частотність вживання безособової конструкції. Обумовлено це тим, що, як правило, в технічному тексті мається на увазі той, хто діятиме аналогічно [14, с. 122]:

Das Wasser wird abgekühlt. – Вода охолоджується. Bei diesem Projekt soll optische Nachrichtenübergabe im Kosmos erprobt werden. – Цей проект призначений для тестування оптичної передачі повідомлень у космосі.

Для інструкцій до побутових приладів характерна наявність прямих і непрямих оціночних висловлювань:

«Zum Kauf Ihres H. möchten wir Sie beglückwünschen. Ihre Wahl fiel auf ein Gerät, das sich besonders durch moderne Form, perfekte Technik und besonders einfache Bedienung auszeichnet» – «Ми хотіли б привітати Вас з покупкою Вашого H. Ви вибрали пристрій, який відрізняється сучасною формою, чудовою технікою і є простим в обслуговуванні» [16].

Іноді в цілях мовної економії використовуються також прикметники-композиції: *betriebsbereit*, *sekundengenau*, *tropfnass*, *betriebssicher*, *geräuscharm* – готовий до роботи, з точністю до секунди, абсолютно мокрий, надійний в експлуатації, з низьким рівнем шуму.

Часте, синтаксично зумовлене використання інфінітивів дієслів веде до появи субстантивованих форм в технічній мові: *Empfangen*, *Fortkochen*, *Kippen* – прийом, випарювання, викидання [16].

До числа синтаксично-стилістичних особливостей інструкцій входить вживання прийменниково-відмінкових конструкцій, пасивних конструкцій, складнопідрядних речень, наприклад:

1. Прийменник + артикль + віддієслівний іменник: *während des Betriebs*, *vor der (ersten) Zubereitung* – під час роботи, перед (першою) експлуатацією; *nach Beendigung (des Durchlaufs)* – після закінчення (етапу), *bei Betrieb* – при експлуатації;

2. Складнопідрядні речення: підрядне речення часу: *nachdem/ sobald/ wenn der Durchlauf beendet ist...* – після того, як/коли /коли процес завершено...; підрядне речення умови: *wenn die Entkalkung regelmäßig durchgeführt wird...* – якщо видалення накипу регулярно виконується...

3. Вживання пасиву: *Der Verschiebeantrieb lässt sich so einstellen, dass... die Hubgeschwindigkeit kann nunmehr... vermindert werden* – Привід подачі можна налаштувати так, що... швидкість може бути... зменшена [6].

У процесі порівняльного аналізу текстів технічних інструкцій до побутових приладів з їхніми українськими перекладами детальніше розглянемо використання різнотипових прийомів граматичних трансформацій, які застосовуються при перекладі фахових німецькомовних текстів українською мовою.

Die Öffnungen für die Belüftung und Hitzeverteilung dürfen niemals abgedeckt werden. – Не закривайте вентиляційні отвори і отвори для виведення тепла.

У наведеному прикладі пасивна конструкція оригінального речення передана в українській мові наказовим способом. Ця трансформація є досить типовою для технічних інструкцій, що зумовлено відмінностями у граматичній структурі двох мов.

Um den effizientesten Betrieb und den geringsten Energieverbrauch sicherzustellen, tauen Sie die Gefriertruhe ab, sobald der Frost an den Wänden der Gefriertruhe mehr als 5 bis 10 mm dick ist. – Для найефективнішої роботи і мінімального споживання енергії слід розморожувати морозильник, коли на його стінках з'явилися надлишкові відкладення інею або їх товщина досягла 5-10 мм.

У зазначеному прикладі інфінітивна конструкція «*um+sicherzustellen*» відтворена в мові перекладу прийменниковою конструкцією, що вмотивовано розбіжностями в системі МО та МП.

Kontrollieren Sie die Schüssel gelegentlich, um zu verhindern, dass das Wasser überläuft. – Час від часу перевіряйте піддон, щоб вода не переливалася.

У цьому прикладі інфінітивна конструкція «*um+zu+verhindern*» взагалі вилучена, що зумовлено відмінностями у граматичній структурі мов.

Sobald das Gerät installiert ist, müssen das Stromkabel und die Steckdose einfach zugänglich sein. – У встановленому приладі має забезпечуватися легкий доступ до електричного шнура і розетки.

У реченні наведено приклад граматичної заміни частин мови. Прикметник *zugänglich* замінено на словосполучення іменника та прикметника згідно з нормою української мови.

Використання також прикметника-композиції «*betriebsbereit*»: *Wenn alle Kontroll lampen blinken, ist das Gerät betriebsbereit.* – Якщо всі контрольні лампи горять, пристрій готовий до експлуатації.

Характерним для німецького науково-технічного тексту є вживання складних слів. Щоб проаналізувати складне слово, необхідно зрозуміти, з яких слів воно складається, визначити головне слово. При перекладі складного слова необхідно пам'ятати про те, що основним словом є останнє слово, а ті, що стоять перед ним слова визначають його. Наприклад:

der Servicedienst – «*der Service*» «сервіс» + «*der Dienst*» «служба», тобто, сервісна служба/обслуговування; *das Gemeinschaftsprojekt* – «*die Gemeinschaft*» «товариство» + «*das Projekt*» «проект», тобто, спільний проект.

Типовою рисою німецької науково-технічної літератури є постійна повторюваність слів. Наприклад, при описі конструкції пристрою, приладу, розташування пристосувань повторюються такі дієслова, як: *ausführen* – виконувати, *einbauen* – вбудовувати, *versehen* – оснащувати, *anbringen* – встановлювати, *einstellen* – встановлювати, *anordnen* – розташовувати, *ermöglichen* – дозволити, а також поєднання: *zur Folge haben* – мати наслідки, *Verwendung finden* – знаходити застосування, *zu Grunde liegen* – лежати в основі, тощо. Багато дієслів мають подібне значення, тому їх вживання варіюють, щоб уникнути повторення одного і того ж слова, так як це ускладнює сприйняття тексту.

Зауважимо, що, обираючи перекладацьку стратегію та визначаючи конкретні способи передачі спеціальних термінів рідною мовою, перекладач робить власний вибір залежно від рівня його перекладацької (фахової) компетенції. Йдеться про предметні знання – інформація щодо понятійного складу певної галузі людської діяльності, у якій здійснюється переклад. Адекватному відтворенню термінів фахового тексту (у нашому випадку технічних інструкцій) сприятиме вміння перекладача працювати із галузевими словниками та довідковою літературою. За відсутності словникового відповідника перекладач має визначити конкретний спосіб перекладу залежно від типу терміна та контексту, обираючи між різними способами перекладацьких трансформацій.

Як справедливо зазначає українська дослідниця Л. Білозерська [3, 22], головним способом перекладу одноквівалентних фахових термінів є знаходження лексичного еквівалента в мові перекладу, отже, регулярного лексичного відповідника, зафіксованого у словнику з однаковим значенням терміна. На думку дослідниці, одноквівалентні термінологічні одиниці відіграють важливу роль під час перекладу фахових текстів, оскільки служать опорним пунктом, від якого залежить розкриття значення інших слів. Вони дають можливість з'ясувати тематику тексту, тому перекладачеві варто вміти знаходити відповідний еквівалент у рідній мові і розширювати власні знання термінів-еквівалентів.

Переклад багатоквівалентних термінів потребує вміння вибору одного, адекватного в певному контексті варіантного відповідника, який також може бути зафіксований у галузевих словниках. За відсутності одиничного або варіантного відповідника певного терміна вихідної мови використовуються різні прийоми міжмовних трансформацій. На думку Л. Білозерської [3, с. 42–44],

завдання перекладача в такій ситуації полягає у правильному виборі того чи іншого прийому у процесі перекладу з метою максимально точної передачі значення кожного терміна. Дослідниця вважає, що лексичні трансформації застосовують під час перекладу науково-технічних текстів тоді, коли у вихідному тексті трапляються терміни з тієї або іншої професійної сфери, які ще відсутні в мові перекладу, або такі, що мають іншу структурно-функціональну впорядкованість у фаховій мові перекладу.

Одним із способів перекладу, який пропонує Карабан В. І., є транскодування [8]. Цей спосіб полягає в передачі звукової або графічної форми слова вихідної мови засобами абетки мови перекладу. Транскодування відбувається в перекладі в тих випадках, коли в мові перекладу відсутнє відповідне поняття і відповідний перекладний еквівалент, який б адекватно передавав зміст поняття.

Наприклад, *der Laser* – лазер, *der Barometer* – барометр.

Перекладаючи термінологічні одиниці, застосовують також інший прийом лексичних трансформацій – калькування. Це переклад лексичних одиниць оригіналу шляхом заміни їх складових частин – морфем або слів – їх лексичними відповідниками в мові перекладу. Калькування як прийом перекладу частіше застосовується в перекладі складних слів (термінів). Нерідко в процесі перекладу транскрипцію і калькування використовують одночасно. Наприклад, *der Atomreaktor* – атомний реактор, *das Potential* – потенціал.

Калькування зазвичай має місце, коли перекладається термін інтернаціональний. Переклад таких термінів не викликає труднощів, однак слід враховувати «фальшиві друзі перекладача». Наприклад: *die spezifische Wärmekapazität* – не «специфічна теплоємність», а «питома теплоємність»; *der Plast* – не «пласт», а «пластмаса».

Серед лексико-семантичних трансформацій, які можуть використовуватись для перекладу термінів, українські дослідники виділяють конкретизацію – процес передачі одиниці більш широкого, конкретно-логічного змісту в мові перекладу одиницею конкретного змісту [3]. Окрім цього, при перекладі термінів також можливим є застосування прийому генералізації.

У випадку, коли словосполучення складається з термінів, які ще не увійшли у вживання в певній галузі науки чи техніки і потребують тлумачення, використовують експлікацію. Описовий спосіб або експлікація (від лат. *Explicatio* – «роз'яснення») – це лексико-граматична трансформація,

при якій лексична одиниця мови-оригіналу замінюється словосполученням, яке дає пояснення або визначення цій одиниці. У випадку, коли словосполучення складається з термінів, які ще не увійшли у вживання в певній галузі науки чи техніки і потребують тлумачення, використовують експлікацію. Наприклад, *die Ladevorrichtung* – навантажувальний пристрій, що подає механізм; *das Richtungsgleis* – шлях для накопичення вагонів одного напрямку.

Також дуже часто зустрічається така перекладацька трансформація як дослівний переклад. У цьому випадку термін або кожна його частина (якщо слово складене) перекладається дослівно. Наприклад: *der Halbleiter* – напівпровідник; *die Kettenreaktion* – ланцюжкова реакція.

Знаходження термінологічного еквівалента в іншій мові – цей різвид перекладу використовують в тому випадку, коли перекладному терміну в іншій мові відповідає спеціальний термін. Наприклад: *der Behälter* – ємність; *das Herstellwerk* – завод-ви-

робник. Ці термінологічні еквіваленти є в словниках або довідниках з конкретної галузі науки або техніки. Перевагою калькування перед експлікацією є те, що експлікація є багатослівною, а в калькуванні кожному елементу словосполучення на мові оригіналу відповідає один елемент словосполучення мовою перекладу, тобто реалізується принцип економії мовних засобів.

Висновки. Таким чином, розглянувши все викладене вище, переходимо до наступних висновків: інтенсивний розвиток науки і техніки разом із процесами глобалізації у сучасному суспільстві приводять до безперервного збагачення термінологічної системи української мови словами і словосполученнями, а також сприяв зростанню динаміки розвитку фахової мови даної галузі та виникненню нової лексики, серед якої значне місце займають термінологічні одиниці. Виділено лексичні, граматичні, стилістичні особливості і труднощі перекладу побутової інструкції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Базильов В. М. Основні поняття перекладознавства (вітчизняний досвід): термінологічний словник-довідник. М.: ІНИОН РАН, 2010. 260 с.
2. Борисова Л.І. Лексичні труднощі перекладу науково-технічної літератури з англійської мови на російську. М.: ВЦП, 1979. 135 с.
3. Білозерська Л. П., Возненко Н. В., Радецька С. В. Термінологія та переклад : навч. посібник. Вінниця : Нова книга, 2010. 232 с.
4. Виноградов В. В. Вибрані праці. Лексикологія та лексикографія. М.: Наука. 312 с.
5. Глушко М. М. Функціональний стиль суспільної мови та методи його дослідження. М. 1974. 33 с.
6. Гусєва І. В. Національно-обумовлена лексика як культуроутворюючий фактор формування української мовної особистості : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук : 10.02.05. Москва, 2013. 21 с.
7. Жидков А. В. Науково-технічна мова і науково-технічний переклад. *Science Time*. 2014. № 5 (5). С. 67–71
8. Карабан В.І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми. Київ: Наукова книга, 2002. 564 с.
9. Карасик В.І. Про категорії дискурсу. *Тверський лінгвістичний Меридіан. Вид-во Твер. держ. ун-ту*. 2007. С. 57-68.
10. Лейчик В. М., Шелов С. Д. Лінгвістичні проблеми термінології та науково-технічний переклад. *Всесоюзний центр перекладів науково-технічної інформації і документації*. 1990, 80 с.
11. Stroh F. Handbuch der germanischen Philologie. Berlin, 1952. 820 S.
12. Скороходько Е. Ф. Сучасна англійська термінологія: навч. посіб. К.: УІЛМ, 2002. 76 с.
13. Степанова М. Д., Чернишова І. І. Лексикологія сучасної німецької мови. М. Академія, 2003. 256 с.
14. Реформатський А. А. Введення в мовознавство. М: Аспект Пресс, 1996. 536 с.
15. Троянська О. С. Лінгвостилістичне дослідження німецької наукової літератури. М. Наука, 1982. 313 с.
16. Pelka R. Sprachliche Aspekte von Bedienungsanleitungen technischer Geräte und Maschinen. Anweisungstexte. Tübingen, 2009. 68 S.
17. Тлумачний німецько-російський словник технічних термінів: https://biblioserver.usurt.ru/cgi-bin/irbis64r_91/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UMM&P21DBN=UMM&Z21ID=&Image_file_name=umm%5Cumm_1794.pdf (дата звернення: 15.12.2021)
18. Dunstabzugshaube. *Gebrauchs- und Montageanleitung*. <https://bs-rus.ru/upload/iblock/bee/bee1868e7f3c2156514620a862f3685e.pdf> (дата звернення 05.12.2021)

МОВНІ ЗАСОБИ УВИРАЗНЕННЯ В АНГЛОМОВНИХ ГАЗЕТНИХ ЗАГОЛОВКАХ (НА МАТЕРІАЛІ «THE ECONOMIST»)

LINGUISTIC MEANS OF EXPRESSION IN ENGLISH PRESS HEADLINES (BASED ON «THE ECONOMIST»)

Демченко Н.С.,

orcid.org/0000-0001-8279-0613*асистент кафедри романо-германської філології та перекладу
Білоцерківського національного аграрного університету*

Статтю присвячено дослідженню мовним засобам увиразнення у газетних заголовках англomовної преси на матеріалі міжнародної щотижневої газети «The Economist». Перше з чим стикається читач газет та журналів – це заголовок. Саме тому автори статей намагаються підібрати заголовок, який буде максимально відповідати прагматичним цілям тексту. Актуальність теми полягає в необхідності дослідження газетних заголовків, оскільки вони є «зовнішнім обличчям» газетної статті, містять велике інформаційне навантаження, будучи своєрідним коротким описом змісту статті, висловлюють творчу волю автора, впливають на реципієнта. Під час дослідження було розглянуто різні визначення поняття «заголовок». Заголовок – це перше слово, з яким автор газетної статті звертається до читачів, це постійний, незмінний елемент газети, кодифікатор змісту статті, який репрезентує головну думку автора й тему матеріалу. Виявлено основні функції та властивості газетного заголовку. Результати дослідження показують, що основними функціями, характерними для газетних заголовків є зацікавлення, інформування та структурування. У статті розглядаються та аналізуються стилістичні фігури, які використовуються в заголовках англomовної преси, щоб зробити його яскравим та незабутнім та для реалізації функцій газетних заголовків. Вони дозволяють відійти від нейтрального способу викладу інформації з метою емоційного та естетичного впливу, а також дібрати влучний, місткий, цікавий, інтригуючий та лаконічний заголовок, який «працюватиме» на читача, керуватиме його увагою. Аналіз корпусу прикладів на матеріалі газети «The Economist» показав широкий спектр використаних стилістичних фігур, що беруть участь у реалізації функцій газетних заголовків: епітет, метафора, антитеза, алюзія, алітерація, гіпербола, фразеологічні одиниці, перифраз, оксиморон. Зазначено, що автори статей віддають перевагу, насамперед, таким фігурам, як епітет, метафора, алітерація, алюзія. Розглянуті стилістичні особливості газетного заголовка дозволяють зробити заголовок стислим, інформативним для читача, а також створити унікальний образ заголовка, що володіє сильним прагматичним потенціалом.

Ключові слова: заголовок, газетний дискурс, стилістичні фігури, англomовна преса, функції заголовків.

The article deals with the study of linguistic means of expression in the headlines of the English-language press based on the international weekly newspaper «The Economist». The first thing a reader of newspapers and magazines encounters is the headline. That is why the authors of the articles try to find a headline that will best meet the pragmatic goals of the text. The relevance of the research is the need to study newspaper headlines, since they are the «external face» of a newspaper article, contain a large information load, being a brief description of the content of the article, express the creative will of the author, and affect the recipient. In the study, various definitions of the concept of «headline» have been outlined. The headline is the first word which the author of a newspaper article uses to address readers, it is a constant, unchanging element of the newspaper, a codifier of the content of the article, which represents the main idea of the author and the topic of the material. The main functions and properties of a newspaper headline have been revealed. The results of the study show that the main functions specific to newspaper headlines are interest, information and structure. The article examines and analyses the stylistic figures used in the headlines of the English-language press to make it vivid and memorable and to perform the functions of newspaper headlines. They allow to move away from the neutral way of presenting information for the purpose of emotional and aesthetic impact, as well as choose an accurate, succinct, interesting, intriguing headline that will «work» for the reader and guide his attention. Analysis of the corpus of examples based on the material of the Economist newspaper showed a wide range of stylistic figures used to perform the function of newspaper headlines such as: epithet, metaphor, antithesis, allusion, alliteration, hyperbole, phraseological units, periphrasis, oxymoron. It is distinguished that epithet, metaphor, allusion and alliteration have been the most actively used means by the authors of the publications. Using the above-mentioned stylistic features of a newspaper headline allow to make it concise, informative for the reader, as well as create a unique image of the headline with a strong pragmatic potential.

Key words: headline, newspaper discourse, stylistic figures, English-language press, headline functions.

Людина перебуває в постійному інформаційному потоці, який допомагає орієнтуватися в навколишній дійсності та давати відомості про події і факти. Ринок мас-медіа переповнений пропозиціями, у результаті чого конкуренція зростає з кожним роком. Друковані видання, серед яких газети та журнали, тримають читача в курсі

подій, що відбуваються як у країні, так і за кордоном. У будь-якому разі, нам часто доводиться стикатися з тими чи іншими друкованими виданнями, і перше, що впадає нам в око, це різноманітні заголовки.

Заголовок є основним компонентом газетної статті, оскільки він спонукає прочитати газетний

матеріал. Газетні заголовки несуть певну інформацію про зміст публікації. Водночас вони мають і емоційне забарвлення, збуджують інтерес читачів, привертають увагу. Від вдалої назви заголовка залежить те, чи адресант прочитає статтю відразу або відкладе її на потім. Тому можна стверджувати, що текст публікації визначається заголовком, який справляє сильне враження на читача.

Актуальність теми полягає в необхідності дослідження газетних заголовків, оскільки вони є «зовнішнім обличчям» газетної статті, містять велике інформаційне навантаження, будучи своєрідним коротким описом змісту статті, висловлюють творчу волю автора, впливають на реципієнта.

Мета статті – виявити мовні засоби вираження через які реалізуються функції та властивості газетних заголовків в англомовній пресі.

Дослідженню проблематики газетних заголовків присвячені розробки багатьох науковців, серед них виділяють: М. Тимошик, Л. Майборода, П. Шародо, М. Антонович, Ю. Кійко, В. Різун, В. Іванова, Б. Вестлі, А. Люта, М. Бельська, М. Богданова, Т. Добросклонська, Л. Коробова, І. Лісовий, О. Тертичний, І. Михайлин.

Нині існує велике різноманіття визначень поняття «заголовок». На думку вітчизняної дослідниці Л. Майбороди, заголовок – це «не просто назва твору чи його частини, що друкується над текстом, це перше слово, з яким автор газетної статті звертається до читачів, це постійний, незмінний елемент газети, кодифікатор змісту статті, який репрезентує головну думку автора й тему матеріалу. Заголовок стоїть над текстом, що дає змогу функціонувати йому як самодостатній мовній одиниці» [7].

На думку професора В. Ф. Іванова гарний газетний заголовок має впливати на читача, і тому в його основі завжди лежать відповідність змістові, ясність, точність, яскравість, виразність. На думку вченого до кращих газетних заголовків можна віднести ті, що мають такі властивості: максимальну інформативність, об'єктивне відображення тематики змісту тексту; самобутність та оригінальність; публіцистичну гостроту й експресивність, виразність почуттів, думок, структурну завершеність та інтонаційну виразність [2, 109-110].

Відомий лінгвіст М. Антонович вважає, що основною функцією заголовків є привернення уваги, суть якої полягає в тому, що заголовки містять чітке, стисле повідомлення, яке запалює іскру зацікавленості у потенційного читача [1, с.103]. В. Іллів вважає, що заголовок концентрує в собі властивості окремого слова й убирає

в себе в узагальненому вигляді те, що потім знаходить своє втілення у художній системі [3, с.209].

Як зауважує український дослідник Кійко Ю.Є., формулювання заголовка залежить від функцій, які він повинен виконувати. Серед них дослідник виокремлює такі основні функції заголовка:

- Інформування, коли заголовок передає основний зміст тексту – інформаційне ядро. При цьому читач вже із заголовку в змозі з'ясувати, про що йдеться у тексті.

- Зацікавлення, коли автор намагається привернути увагу реципієнта неординарним «загадковим» заголовком. Тема статті залишається для адресата не зовсім зрозумілою, що спонукатиме його до прочитання цілого тексту.

- Структурування, коли за допомогою заголовків намагаються виокремити тексти, їх частини з метою полегшення сприйняття інформації. Заголовок зазвичай виконує не одну функцію, а декілька, тобто простежуються домінуюча і другорядна функції. З точки зору візуального полегшення сприйняття газетний заголовок постійно виконує функцію структурування, інші ж функції можуть проявлятися різною мірою, залежно від жанру [4].

В. В. Різун вважає, що функція заголовка полягає в маркуванні тексту, тобто конституюванні тексту як товару. Тому кожен заголовок має кілька одночасних значень [9, с. 72]. В. В. Різун, досліджуючи газетні заголовки, назвав їх «опорними точками», що репрезентують найбільш важливу текстову інформацію і спрямовують читача на розуміння змісту. Саме ці «висунуті» елементи тексту служать опорою для читача в розумінні змісту [39, 53]

Згідно з роботою Б. Вестлі «News Editing», заголовок «індексує новини, щоб заощадити час читача в пошуку інформації, яка його цікавить; тільки заголовок може донести новину читачеві» [14, с. 114]. Д. Дор у статті «On newspaper headlines as relevance optimizers» зазначає, що заголовок повинен відповідати таким вимогам: 1) бути коротким; 2) ясным, однозначним і легким для розуміння; 3) бути цікавим; 4) містити нову інформацію; 5) не припускати інформацію, невідому читачеві; 6) містити імена та концепції з високим «прес значенням» для читача; 7) не містити імена й поняття з низьким «прес значенням» для читача; 8) «підключати» історію з раніше відомими фактами й подіями; 9) «підключати історію», що відповідає очікуванню припущенням [13, с. 697].

Виклад основного матеріалу. Для реалізації функцій газетних заголовків, журналісти вико-

ристовують ряд стилістичних фігур. Вони дозволяють відійти від нейтрального способу викладу інформації з метою емоційного та естетичного впливу, а також дібрати влучний, місткий, цікавий, інтригуючий та лаконічний заголовок, який «працюватиме» на читача, керуватиме його увагою. Матеріалом дослідження послуговували газетні заголовки, отримані методом суцільної вибірки з міжнародної щотижневої газети «The Economist». Основні теми, що освітлюються газетою, – політичні події, міжнародні відносини, фінансові, економічні і ділові новини, а також наука і культура.

Одним із найдієвіших мовних засобів, що створює неперевершену експресивність заголовків є метафора – «троп, побудований на вживанні слів у переносному значенні на основі подібності за кольором, формою, призначенням» [8, с. 123]. У заголовках преси метафора сприяє наочності передачі змісту, викликаючи у читачів конкретно-чуттєві уявлення про факти та явища суспільно-політичного життя, забезпечує глибокі асоціативні зв'язки між об'єктами. *The bitter taste of sanctions* [15] – у цьому заголовку автор статті прирівнює «гіркий смак» з наслідками санкцій з якими стикнувся народ Ірану, внаслідок яких виникли труднощі з торгівлею на міжнародному рівні. *The memory of water* [15] – стаття про походження води на планеті, в якій автор метафорично описує «темогу» як виникнення, утворення, поява в наслідок якихось процесів, явищ. На основі цієї асоціації, що виникає з даною лексемою, можна здогадуватися про зміст статті. В заголовку «*Manufacturing a green revolution*» [15] використовується метафора «green», яка на підсвідомому рівні викликає низку асоціацій. Зелений колір асоціюється з природою, екологічними рухами, пов'язаний з охороною навколишнього середовища. Образи, пов'язані з цим кольором та присутні у свідомості людини, народжують інтуїтивні уявлення про зміст тексту. Крім того, під лексемою «manufacturing» метафоризується запуск, початок, який позначає вектор подальшої поведінки корейських компаній стосовно скорочення викидів вуглекислого газу. Інші приклади метафори є: «*An injection of reality*», «*Rowing about Christmas*», «*A universe of worry*» [15]. Метафори сприяють ефективному поданню інформації в короткій, привабливій для читача формі та привертають увагу адресата до описуваної ситуації з допомогою нестандартності форми висловлювання.

Важливу роль в заголовках відіграє гіпербола – стилістична фігура, заснований на пере-

більшенні. Журналісти часто вдаються до цього тропу. Наприклад, «*Super savers*», «*A superhero sprouts in Brussels*», «*A byte to eat: will AI super-tasters disrupt food?*», «*SALT's giant tax break*» [15]. Приставка super- та прикметник giant сприяють гіперболізації та підкреслюють надмірність якості, властивості предмета чи особи. У заголовку «*Everyone's going to the Moon*» [15] автор також використав гіперболу, оскільки не кожна людина зможе відправитися на місяць.

Стилістична фігура алюзії досить широко поширена у сучасній публіцистиці і, як наслідок, у заголовках газет. Сучасна вітчизняна лінгвістика розуміє під алюзією мовленнєвий засіб – стилістична фігура, пов'язаний із використанням у тексті фольклорного, літературного, історичного, чи побутового факту, а також відомого афористичного вислову, крилатого слова, ідіоми. Алюзія органічно пов'язана з першоджерелом, де зафіксована її поява. Цей фігура допомагає гранично стисло, зате вичерпно, інколи одним словом вказати на рису людини, особливості події тощо, оскільки вони асоціативно виокремлюють важливу думку певного контексту [10, с. 13]. Наявність фігури алюзії у складі заголовка створює в читача зоровий та відчутний образ. Щоб авторський задум був правильно декодований реципієнтом, алюзія має бути пов'язана з якимось загальновідомим і загальновизнаним фактом чи подією. Зі свого боку читач повинен також мати фонові знання для встановлення предметно-логічних зв'язків. Розглянемо приклади, «*To tax or not to tax*» [15] – в цьому заголовку представлена алюзія на початкові слова знаменитого монологу Шекспіра «to be, or not to be». За допомогою цієї алюзії автор описує проблему перерозподілу прав на оподаткування світових компаній. Заголовок «*He came, he saw, he lied*» [15] будується на популярному латинському виразу Юлія Цезаря «He came, he saw, he won». Власне стаття проводить паралелі між відомим давньоримським політичним діячем та світовими лідерами сьогодення. Змінним компонентом цього виразу виступає лексема *lied*», яка підрозуміває, що ми живемо у світі, де політики перекручують правду, і де незрозуміло, яка культура буде панівною в найближчі десятиліття. У заголовку «*Seeing the need for speed*» [15] представлена алюзія на гоночну гру «Need for Speed» («Жага швидкості»). Оказіональне утворення дозволило автору статті у нетривіальній формі піднести основну думку газетного матеріалу: потрібно негайно діяти, оскільки новий штам вірусу поширюється з неймовірною швидкістю. Серед інших прикладів алюзії можна виділити: «From Russia,

without love», «In tech we don't trust», «Arabian lights» [15]. Фігура алюзії наповнює заголовок прагматичним потенціалом: розпізнана адресатом алюзія позитивно впливає, викликає бажання ознайомитися з газетним матеріалом.

Для увиразнення протилежності чи підкреслення несумісності, привернення уваги до непокєднуваності певних явищ журналісти часто використовують у заголовках антитезу. «Антитеза – стилістична фігура, побудована на підкресленому протиставленні протилежних явищ, понять, думок, почуттів, образів, в основі якої лежить антонімічна пара (загальномова або контекстуальна)» [8, с. 68]. Через антитезу «Winners and losers» [15] автор заголовку створює контраст, на тому наскільки добре справляються країни з подоланням вірусу. Це протиставлення в аналізованому заголовку викликає у реципієнта інтерес та бажання ознайомитися економічним станом кожної країни в період пандемії. Наступним яскравим прикладом антитези є «Thanks, but no thanks» [15]. За допомогою цього контрасту обігруються позитивні та негативні рішення президента Шрі-Ланки Готабая Раджапакса, які вплинули на економіку країни. Антитеза у цьому заголовку сприяє створенню образу змін. Іншими прикладами антитези є: «The rise and fall of Londongrad», «Boric acid or placid?», «Loud mouths and small voices», «A good idea, until it isn't» [15]. Антитеза в газетних заголовках привертає увагу читача до обговорюваної в статті проблеми, закликає визначити головну ідею і суть викладеного матеріалу, контраст понять у більшості випадків повідомляє оцінку автора до повідомлюваного.

В аналізованих заголовках епітет використовується для характеристики дій або для вираження авторської оцінки до ситуації/суб'єкта, що описується. Варто зазначити, що епітет завжди перебуває у поєднанні з предметом, який він визначає. У заголовку «Desperate measures» [15] автор використовує епітет desperate (extremely serious or dangerous), щоб відобразити жорстку політику для нелегальних іммігрантів, які прибувають до Великобританії з Франції. «An impossible job» [15] – у цьому заголовку в короткій формі відображена основна проблема британських прем'єр-міністрів, оскільки вони виконують ширший спектр посад, ніж будь-які інші світові лідери. Епітет impossible (very difficult to deal with) характеризує труднощі з якими стикаються британські прем'єр-міністри. «A frigid farewell» [15] – використання епітета frigid (unfriendly or very formal) в заголовку дозволяє чітко описати ситуацію з якою стикнулися литовські дипломати

на тлі суперечки через представництво Тайваню. Серед інших прикладів з епітетами є: «Watchful waiting», «Some modest proposals», «Merciful Moon» [15]. Заголовки, які містять в собі епітети привертають увагу аудиторії насамперед своєю лаконічністю та небагатослівністю.

Оригінальним засобом виразності є перифраз. Перифраз – вільне словосполучення або ціле речення – має значення, що заступає собою назву відповідного предмета або явища, виділяючи одну з його суттєвих у даному конкретному випадку рис, виявляючи тим самим суб'єктивне ставлення автора до описуваного [11, с. 33]. Наприклад, у заголовках «The bear's market» та «Chasing the dragon» [15] спостерігаємо як автор замінив назви країн лексемами, які є символами цих країн – bear (Russia) та dragon (China). У текстах статей автори часто вживають назви країн, тому в заголовку вони використовують перифразу, щоб уникнути повтору. Автор заголовку «Lords of the metaverse» [15] замінив імена розробників «Метавсесвіту» лексемою «Lords», щоб привернути увагу читачів та зробити заголовок коротшим та лаконічнішим. За допомогою перифрази журналісти формують певне авторське ставлення до повідомлюваного та подають явище або об'єкт з нового боку.

Оксиморон як стилістична фігура використовується в газетних заголовках рідше, ніж інші засоби виразності. Оксиморон кваліфікується як стилістична фігура, що полягає у сполученні різко контрастних, протилежних за значенням слів, внаслідок чого утворюється нова смислова якість, несподіваний експресивний ефект» [6, с. 505]. Також ця стилістична фігура містить авторську оцінку статті. Використання оксиморону в заголовку «An illiberal Liberal» [15] передає суперечливість дій ліберального прем'єр-міністра Канади, який використав закон про надзвичайний стан для боротьби з протестами проти мандатів щодо вакцин. У заголовку «Unfrozen North» [15] автор статті використовує оксиморон, щоб вказати на протилежну характеристику Арктики. Стаття присвячена потеплінню і таненню льодовиків, які можуть призвести до неминучих наслідків протягом цього десятиліття. Цікавий контраст у заголовку викликає цікавість і прагматично впливає на аудиторію.

Як помітні елементи, що привертають увагу аудиторії, в газетних заголовках використовуються фразеологізми. Використання фразеологізму в ролі заголовка цілком природне і виправдане, зумовлене такими особливостями стійких словосполучень, як афористичність, влучність, образність

тощо. Влучно використаний фразеологізм або вміла його трансформація неодмінно привертають увагу читача до статті [5, с.136]. Використання фразеологізмів у заголовках періодики – явище дуже поширене. «*Between a rock and a hard place*» [15] – стаття присвячена складній ситуації, в якій опинилися штати Орегон з Невадою та уряд США за битву за землі, які з однієї сторони є сакральним місцем для корінних індіанців, а з іншої сторони, це місце де знаходять поклади літію, який використовується для технологій чистої енергії. Таким чином, фразеологізм *between a rock and a hard place (to be in a very difficult situation and to have to make a hard decision)* передає напружену атмосферу, складність розв'язання проблем та можливу конфронтацію між двома сторонами. Серед інших прикладів заголовків з фразеологізмами є: «*French leave*», «*Party animal*», «*And now, stay tuned for the earthquake forecast*», «*Movers and shakers*», «*No Spring Chicken*» [15].

Зарубіжна лінгвістика визначає алітерацію переважно як стилістичну фігуру, яка ґрунтується на тому, що наголошені основи сусідніх слів (рядків або частин складних слів) мають однаковий початковий звук. Повтор голосних, приголосних звуків надає заголовку виразність та привабливість. Наприклад, «*Reggaeton rebellion*», «*Reviled*

to revered», «*No jab, no job*», «*Dodgy dealers*», «*A bad bet*», «*Scientific suspicion*», «*Build block better*» «*iMac, iPhone, iRepair*» [15]. Алітерація також служить дієвим способом привернення уваги читачів.

Висновки. Таким чином, основною метою газетного заголовка є спонукати читача ознайомитися із запропонованим матеріалом автора. Газетний заголовок повинен лаконічно викладати зміст статті, зберігаючи інтригу та легкість сприйняття. Аналізуючи корпус прикладів на матеріалі газети «*The Economist*» було виявлено широкий спектр використаних стилістичних фігур, що беруть участь у реалізації функції та властивостей газетних заголовків: епітет, метафора, антитеза, алюзія, алітерація, гіпербола, фразеологічні одиниці, перифраз, оксюморон. Матеріал також показав, що автори газетних публікацій віддають перевагу насамперед таким фігурам, як епітет, метафора, алітерація, алюзія. Розглянуті стилістичні особливості газетного заголовка дозволяють зробити заголовок стислим, яскравим, інформативним та оригінальним для читача, а також створити унікальний образ заголовка, що володіє сильним прагматичним потенціалом.

Перспектива подальших досліджень полягає у визначенні особливостей перекладу газетних заголовків на українську мову.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антонович М. М. Функції газетних заголовків, виражених сполученням типу NNN. *Іноземна філологія*. 1992. № 103. С. 103–110.
2. Іванов В. Ф. Техніка оформлення газети. Київ : Т-во «Знання», КОО, 2000. 222 с.
3. Іллів І. І. Заголовок як проблема перекладу. *Актуальні проблеми менталінгвістики*. 2001. Вип. 11. Ч. 1. С. 209–214.
4. Кійко Ю. Є. Фрактальне моделювання інваріантно-варіантної структури медіатекстів у німецькій та українській мовах : дис. ... докт. філол. Наук : 10.02.17, 10.02.21. Чернівці, 2017. 433 с.
5. Ковальчук М. Перетворення фразеологізмів у газетних заголовках. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2013. С. 134–140.
6. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. Київ : ВЦ «Академія», 1997. 752 с.
7. Майборода Л. І. До проблеми способів та засобів увиразнення газетного заголовка. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1410>
8. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови : підруч. 3-тє вид., перероб. і допов. Тернопіль : «Навчальна книга – Богдан», 2000. 248 с.
9. Різун В. В., Непийвода Н. Ф., Корнєєв В. М. Лінгвістика впливу. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2005. 148 с.
10. Святовець В. Словник тропів і стилістичних фігур. Київ : Академія, 2011. 176.
11. Соколова І. О. Перифраз у рекламному заголовку. *Культура слова*. Київ : Наукова думка. 1984. № 27. С. 31–38.
12. Тимошик М. С. Книга для автора, редактора, видавця : [Практичний посібник]. Київ : Наша культура і наука, 2006. 560 с.
13. Dor D. On newspaper headlines as relevance optimizers. *Journal of Pragmatics*. № 35. 2003. P. 695–721.
14. Westley B. News Editing. USA : Houghton Mifflin Company, 1953. 433 p
15. The Economist. URL: <https://www.economist.com/> (дата звернення 25.03.2022).

КОНЦЕПТ *SELF-FULFILLMENT* ЯК ДИСКУРСОТВІРНИЙ КОНЦЕПТ СУЧАСНОЇ АНГЛОМОВНОЇ РЕКЛАМИ

CONCEPT *SELF-FULFILLMENT* AS A DISCOURSE-FORMING CONCEPT OF MODERN ENGLISH ADVERTISING

Жихарєва О.О.,

orcid.org/0000-0002-1054-3725

доктор філологічних наук, доцент,

*доцент кафедри англійської філології, перекладу і філософії мови імені професора О.М. Мороховського
Київського національного лінгвістичного університету*

Ставцева В.Ф.,

orcid.org/0000-0002-0034-4757

кандидат педагогічних наук,

*доцент кафедри англійської мови і перекладу
Київського національного лінгвістичного університету*

Статтю присвячено аналізу концепту *SELF-FULFILLMENT* / САМОРЕАЛІЗАЦІЯ як дискурсотвірного концепту сучасного дискурсу комерційної реклами. Метою дослідження є ідентифікація вербальних і прагматичних маркерів дискурсотвірного концепту з огляду на особливості його семіотизації у рекламному дискурсі *Land Rover*. Дискурсотвірність концепту пояснюється функцією його когнітивних ознак у творенні субдискурсів, пов'язаних із рекламними кампаніями різних періодів розвитку бренду і формуванням цільових споживчих ідентичностей. На відміну від словникових дефініцій, у яких експлікований статичний аспект концепту, що стосується результату самореалізації, у рекламному дискурсі висвітлюється динамічно-процесуальний аспект реалізації дискурсотвірного концепту. У прагматичній площині дискурсотвірний концепт *SELF-FULFILLMENT* маніфестований прямими і непрямыми директивними актами. Прямі директиви є ілокутивно складними, тому що прямий заклик, вербалізований у слоганах і пов'язаний із дією, що стосується різних аспектів самореалізації, водночас імплікує непрямий заклик – придбати товар, що є основною умовою реалізації такої дії. Непрямі директиви виражені слоганами, структурно оформленими як номінативні фрази, що з прагматичної точки зору є відхиленням від кооперативних максим. Відновлення кількості і прозорості інформації відбувається через вилучення дискурсивної імплікатури, що є двофазовим процесом, першою ланкою якого є декодування експлікатури. Другий етап – виведення імплікатури збігається у слоганах комерційної реклами із ілокутивною силою непрямого директиву – закликом до придбання товару. Дискурсотвірний концепт *SELF-FULFILLMENT* не експлікований у рекламному дискурсі лексемами із денотативним значенням “самореалізація”. Такий концепт реалізується у дискурсі *Land Rover* через низку когнітивних ознак, в тому числі: пошук новизни, розкриття здібностей, “вихід за межі”, креативність, реалізація мрій, нестандартне мислення, подолання перешкод, що маркуються лексемами, які містять узуально-конотативні семи “самореалізація як процес, мета, рух уперед” динамічної площини концепту. Периферійні ознаки дискурсотвірного концепту конотуються також оказіональними контекстуальними семами, що актуалізуються прислівниками місця, способу дії і прикметниками-компаративами із семою “верх” із конотацією “досягнення”, способу дії; оказіоналізмами; неозначеними займенниками, що містять оказіональну сему “відсутність меж, рамок”; прислівниками на позначення неозначеної локалізації, що конотують сему недосліджених просторів.

Ключові слова: експлікатура, дискурсотвірний концепт, імплікатура, когнітивні ознаки, мовленнєві акти, рекламний дискурс.

The article focuses on the analysis of the concept of *SELF-FULFILLMENT* as a discourse-forming concept of modern discourse of commercial advertising. The aim of the study is to identify verbal and pragmatic markers of the discourse-forming concept, given the specifics of its semiotization in *Land Rover* advertising discourse. The discursive properties of the concept is due to the function of its cognitive components in the creation of subdiscourses associated with advertising campaigns of different periods of brand development and the formation of targeted consumer identities. In contrast to dictionary definitions, which explain the static aspect of the concept related to the result of self-realization, advertising discourse highlights the dynamic-procedural facet of the discourse-forming concept. In the pragmatic framework, the discourse-forming concept of *SELF-FULFILLMENT* is manifested by direct and indirect directive acts. Direct directives are illocutionary complex, because a direct call, verbalized in slogans and related to the action pertaining to various aspects of self-realization, at the same time implies an indirect call – to buy goods, which is the main condition for such action. Indirect directives are expressed by slogans, structured as nominative phrases, which constitute a disregard of cooperative maxims. Restoration of the amount and transparency of information occurs through the inference of discursive implicature, which is a two-phase process, the first link of which is the decoding of the explicature. The second stage of the inference of implicature coincides in the slogans of commercial advertising with the illocutionary force of an indirect directive – a call to purchase goods. The discourse-forming concept of *SELF-FULFILLMENT* is not explicated in advertising discourse by lexemes with the denotative meaning "self-realization". This concept is implemented in the discourse of *Land Rover* through a number of cognitive features, including: search for novelty, "going beyond", creativity, abilities, dreams realization, non-standard thinking, overcoming obstacles marked by words that contain connotative semes "self-realization as a process, goal, moving forward" of the dynamic plane

of the concept. Peripheral features of the discourse-forming concept are also connotated by occasional contextual semes, which are actualized by adverbs of place, mode of action and indefinite localization, connotating the seme of unexplored spaces; comparative adjectives with the seme "top" implicating the meaning "achievement", as well as by occasionalisms and indefinite pronouns that contain the occasional seme "lack of boundaries".

Key words: explicature, discourse-forming concept, implicature, cognitive features, speech acts, advertising discourse.

Постановка проблеми. Дослідження дискурсотвірних концептів є актуальним напрямом як сучасної дискурсології, так і лінгвоконцептології. У цьому дослідженні дискурсотвірний концепт усвідомлюється як системотвірний елемент дискурсу [1], який пов'язаний із "предметним змістом діяльності", що організовує дискурсивний простір, актуалізується в ключових знаках, складає змістовно-тематичне ядро й формує семіотичну модель дискурсу [2].

Проблема функціонування таких інтегративних ментальних утворень включає, на наш погляд, два основних аспекти. По-перше, дискурсотвірний концепт може усвідомлюватися як ключовий концепт, який формує концептуальний і семіотичний (завдяки своїй вербалізації) простори певного дискурсу і його субдискурсів. З іншого боку, такий концепт є дискурсотвірним з огляду на те, що спрямований у своїй соціосеміотичній функції на конструювання дискурсивних конструктів, одним з яких є ідентичності, у рекламному дискурсі – споживчі ідентичності.

У проекції на рекламний дискурс у першому із зазначених ракурсів дискурсотвірний концепт корелює із поняттям *signified* у тому сенсі, який йому надається Р. Бартом [3], тобто стає тим означувальним (асоціативно-конотативною сутністю) рекламованого продукту або послуги, який має витіснити первинне функціональне значення товару, асоціюючи його з успіхом, користю, здоров'ям, креативністю тощо.

Відповідно, другий рівень функціональної актуалізації дискурсотвірного концепту, а саме рівень конструювання дискурсивного конструкту – цільової споживчої ідентичності, безпосередньо пов'язаний із першим ракурсом, оскільки конотативно-асоціативні властивості товару (другий рівень сигніфікації і міфологізації у рекламі) метонімічно переносяться на того, хто стає його покупцем і споживачем, відповідаючи у такий спосіб мотиваційним потребам цільових споживчих ідентичностей і, водночас, конструюючи такі ідентичності.

У цьому дослідженні обрано такий дискурсотвірний концепт англомовної комерційної реклами, як SELF-FULFILLMENT / САМОРЕАЛІЗАЦІЯ. Вибір такого концепту зумовлений декількома взаємопов'язаними чинниками. По-перше, такий концепт безпосередньо пов'язаний із

основними цінностями монохромних індивідуалістичних культур, до ядра яких належать США і Велика Британія. По-друге, відповідно до піраміди універсальних людських потреб, концепт SELF-FULFILLMENT / САМОРЕАЛІЗАЦІЯ відповідає найвищому рівню мотивацій, що є вищим за потреби щодо задоволення фізичних потреб (до яких часто апелює реклама), до потреб у безпеці, соціалізації тощо.

Постановка завдання. Отже, зважаючи на вищесказане, метою цієї статті є висвітлення концепту SELF-FULFILLMENT / САМОРЕАЛІЗАЦІЯ як дискурсотвірного концепту сучасного англомовного дискурсу з огляду на особливості вербалізації, прагматичної імплікації і семіотизації такого концепту в рекламному дискурсі *Land Rover*.

У рекламному дискурсі концепт "самореалізація" є одним із дискурсотвірних концептів, оскільки різні ціннісні аспекти такого концепту зумовлюють субдискурси, пов'язані із окремою рекламною кампанією і формуванням цільових споживчих ідентичностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на неоднозначність і складність поняття дискурсотвірного концепту, що є суміжним для концептології і дискурсології, цій проблематиці присвячені нечисленні праці у сучасній лінгвістиці. Зокрема, такий термін використовувався під час дослідження концептуального простору політичного дискурсу [2], художнього дискурсу [1] тощо. Проблематиці дискурсотвірних концептів у біблійному екодискурсі присвячена монографія і публікації О.О. Жихаревої [4]. Дослідниця вивчає дискурсотвірні властивості таких концептів, як БОГ, ЛЮДИНА, СОЦІУМ, ПРИРОДА, поєднання яких утворює концептуальні екотеми [5].

В іншій термінології такі концепти отримали назву метаконцептів [6; 7; 8], "генеративних" [9], концептів-прототипів [10], концептів-ідей [9; 11].

Незалежно від різних термінологічних позначень, функція таких концептів полягає в їхній системотвірній і смислотвірній функції в різних дискурсах, у розгортанні дискурсивних концептуальних просторів, що дозволяє об'єднати всі такі суміжні поняття під парасольковим терміном дискурсотвірного концепту.

Дискурс комерційної реклами досить не був об'єктом наукових досліджень в аспекті вивчення

дискурсотвірних концептів. Натомість, у статті О.І. Геруса [12] розглядаються такі цінності сучасного рекламного дискурсу, які створюють окремі види дискурсів, а саме “дискурс патріотизму”, “дискурс халяви”, “дискурс елітарності”, “дискурс патерналізму”, “дискурс закордону”, “дискурс моди”, “дискурс ностальгії”, “дискурс натуральності”, “дискурс науковості”, “дискурс інновацій”. Тобто фактично автор досліджує дискурсотвірний потенціал таких ціннісних концептів, не вживаючи при цьому відповідного терміну.

Отже, недостатній рівень досліджуваної проблеми дискурсотвірних концептів на матеріалі інституційних дискурсів, в тому числі рекламного дискурсу, і важливість таких концептів у формуванні не лише споживчих, але й соціокультурних цінностей сучасних транснаціональних (кроскультурних) ідентичностей, на які, насамперед, спрямована сучасна англійська реклама, зумовлює актуальність і наукову новизну цього дослідження.

Матеріалом дослідження обрано слогани корпорації *Land Rover* різних періодів функціонування дискурсу цього бренду. Серед методів дослідження були залучені: метод компонентного аналізу, метод словникових дефініцій, метод актомовленнєвого аналізу, метод стилістичного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо дискурсотвірні функції концепту на матеріалі рекламних слоганів *Land Rover* різних періодів розвитку цього бренду.

Матеріал дослідження показав, що концепт SELF-FULFILLMENT / САМОРЕАЛІЗАЦІЯ не вербалізований у дискурсі компанії окремими лексичними одиницями на його позначення або номінативними одиницями, що містять сему “самореалізація” як денотативний компонент свого значення. Натомість, рекламний дискурс *Land Rover* висвітлює низку когнітивних ознак зазначеного концепту.

Насамперед, важливо зазначити, що ознаки концепту SELF-FULFILLMENT як дискурсотвірного концепту в дискурсі комерційної реклами кардинально відрізняються від ядерних ознак цього концепту, зафіксованих у його словникових дефініціях. Так, в словниках віддзеркалено, насамперед, статичний аспект концепту “задоволення від досягнутого”: *a feeling of satisfaction that you have achieved what you wanted* [13]; *the feeling of being happy and satisfied because you are doing something that fully uses your abilities and talents* [14].

Натомість, у рекламному дискурсі експліковані й імпліковані ознаки динамічного плану концепту. Зокрема, серед ядерних ознак, що визначаються

за ступенем їхньої частотності і персистентності, в рекламному дискурсі *Land Rover* [15; 16] ідентифіковані: креативність, пошук новизни / інноваційності, розкриття здібностей, “вихід за межі”, реалізація мрій, нестандартне мислення, подолання перешкод, що базуються на вербалізованих у рекламі узуальних і okazіональних (контекстуальних) семах “самореалізація як процес, метарух уперед” динамічної площини концепту. Із статичним компонентом пов’язані такі ознаки, як лідерство й харизма, що фіксують вже не процес, а результат самореалізації.

Наведено, у цьому зв’язку, такі слогани, які визначальні для різних періодів діяльності компанії: *Go anywhere. Do anything* (семи: пошук новизни, вихід за межі); *Aim higher, go beyond* (семи: прагнення до удосконалення, вихід за межі); *Above and beyond* (семи: прагнення до удосконалення, вихід за межі); *Never stop discovering* (семи: креативність, пошук новизни); *a personal magic of leadership* (семи: харизма, лідерство); *a special magnetic charm or appeal* (сема: харизма); *Change. The way you look at it* (сема: пошук новизни); *Go anywhere. Now that you can* (семи: розкриття здібностей, пошук новизни); *Daydream vs Day trip* (сема: реалізація мрій); *And Beyond* (семи: прагнення до удосконалення, вихід за межі); *Adventure. It's in our DNA* (сема: пошук новизни); *For those who are more off-road than middle of the road* (семи: пошук новизни, нестандартне мислення, подолання перешкод). В останньому з наведених слоганів імплікується протиставлення посередності (асоціації із middling – посередній) і нестандартності.

Розглянемо наведені слогани з точки зору їхнього лексичного наповнення, прагматичних і семіотичних властивостей – з огляду на різнорівневу реалізацію дискурсотвірного концепту SELF-FULFILLMENT.

В аспекті лексико-семантичних характеристик зазначені когнітивні ознаки концепту маркуються такими лексемами, як *aim, discovering, change, leadership, a personal magic, charm, appeal, can, daydream, adventure*.

Окрім денотативних і узуально-конотативних сем “прагнення до новизни”, “прагнення до реалізації мрій”, “потяг”, “зміни”, “можливість”, “результат / засіб самореалізації”, що містяться у зазначених лексико-семантичних маркерах концепту, периферійні ознаки конотуються також okazіональними контекстуальними семами, що актуалізуються прислівниками місця (сема “верх” на позначення досягнення) і способу дії: *above, beyond*, а також okazіоналізмами *off-road (person)*

і *middle* (person), базованими на метонімії “той, хто обирає off-road” (тобто Land Rover), сам набуває відповідних *off-road* якостей, перестає бути посередністю (*middle*).

Оказіональна конотативна сема “відсутність меж, рамок” актуалізується також неозначеним займенником *anything*, що є об’єктом-модифікатором дії (*do anything*), і неозначеним прислівником *anywhere* на позначення неозначеної локалізації (конотує сему недосліджених просторів).

З точки зору прагматики, наведені слогани є прямими і непрямими директивними актами. Непрямі акти представлені у формі номінативних речень.

І прямі, і непрямі мовленнєві акти є ілокутивно складними, тому що прямий заклик щось зробити *Go anywhere do anything, Aim higher, go beyond, Never stop discovering, Go anywhere. Now that you can* водночас імплікує непрямий заклик – придбати товар, що є основною умовою реалізації прямої ілокутивної сили: якщо придбаєш Land Rover, зможеш реалізувати себе у різних аспектах, а саме: їхати куди завгодно, робити нові для тебе речі, ставити високі цілі, виходити за власні межі, робити нові відкриття. Отже, придбання товару – запорука нових відкриттів, досягнення мрій тощо.

Ще більш складною прагматикою відзначені непрямі директиви у формі номінативних речень, в яких завжди порушені максими кількості і прозорості інформації, що є тригером дискурсивної імплікатури. *Daydream vs Day trip* (реалізація мрій) – якщо хочеш перетворити звичайну одноденну подорож на мрію, купуй наш товар. *For those who are more off-road than middle of the road* – якщо не хочеш бути посередністю – купуй Land Rover.

Важливо зазначити, що дискурсивній імплікатурі, що збігається у слоганах із ілокутивною силою непрямого директиву (Придбай товар), передує вилучення експлікатури, що вже потребує від цільового адресату реклами певних ког-

нітивних зусиль. Зокрема, у слогані *Change. The way you look at it* експлікатурою (заповненням пропозиційного смислу, недомовленої вербальної форми висловлення) стає: “Тобі потрібні зміни”. Відповідно, дискурсивною імплікатурою, базованою на експлікатурі, є: якщо потрібні зміни – купуй Land Rover.

Отже, імплікатура, що базується на експлікатурі, стає “власним” висновком потенційного покупця, формуючи у такий спосіб його мотиваційні потреби і споживчу ідентичність.

Висновки. Дискурсотвірний концепт SELF-FULFILLMENT / САМОРЕАЛІЗАЦІЯ реалізується у рекламному дискурсі *Land Rover* через такі когнітивні ознаки, як пошук новизни, розкриття здібностей, “вихід за межі”, креативність, реалізація мрій, нестандартне мислення, подолання перешкод, що маркуються лексемами, які містять узуальні й okazіональні семи “самореалізація як процес, мета, рух уперед” динамічної площини концепту. На відміну від рекламного дискурсу, в словниках експлікований статичний аспект дискурсотвірного концепту, що стосується не процесу, а результату самореалізації.

У прагматичній площині дискурсотвірний концепт SELF-FULFILLMENT маніфестований прямими і непрямими директивними актами. Прямі директиви є ілокутивно складними, тому що прямий заклик, вербалізований у слоганах і пов’язаний із дією, що стосується різних аспектів самореалізації, водночас імплікує непрямий заклик – придбати товар, що є основною умовою реалізації такої дії.

Непрямі директиви виражені слоганами, структурно оформленими як номінативні фрази, що з прагматичної точки зору є відхиленням від кооперативних максим. Відновлення кількості і прозорості інформації відбувається через вилучення дискурсивної імплікатури, що збігається у слоганах із ілокутивною силою непрямого директиву – закликом придбання товару.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шевченко І. С. Дискурсообразующие концепты викторианства: СКРОМНОСТЬ vs ХАНЖЕСТВО. *Когниция, коммуникация, дискурс*. 2010. № 2. С. 73–84.
2. Шейгал Е. И. Культурные концепты политического дискурса. *Коммуникация: теория и практика в различных социальных контекстах: материалы междунар. научн. конф.* Пятигорск: ПГЛУ, 2002. С. 24–26.
3. Barthes R. *Mythologies*. London: Paladin, 1973. 158 p.
4. Жихарева О. О. Концептуальні екотеми в англomовному біблійному екодискурсі. *Вісник КНЛУ. Серія Філологія*. Том 21. № 1. 2018. С. 112–120.
5. Жихарева О. О. *Екопоетика англomовного біблійного дискурсу: концепти, образи, нарації*. Київ: Вид. центр КНЛУ, 2018а. 312 с.
6. Бехта І. Концептосфера англomовного дискурсу постмодернізму. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка. Серія Філологічні науки*. 2013. Вип. 89 (5). С. 167–173.

7. Воробійова О. П. Концептологія в Україні: здобутки, проблеми, прорахунки. *Вісник КНЛУ. Серія Філологія*, 2011. Т. 14. №2. С. 53–64.
8. Приходько А. М. *Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики*. Запоріжжя: Прем'єр, 2008. 332 с.
9. Карасик В. И., Красавский Н. А., Слышкин Г. Г. *Лингвокультурная концептология: учебное пособие*. Волгоград: Парадигма, 2009. 116 с.
10. Кравченко Н. К. *Интерактивное, жанровое и концептуальное моделирование международно-правового дискурса*. Киев: «Реферат», 2006. 320 с.
11. Кравченко Н. К. *Дискурс и дискурс-анализ: краткая энциклопедия*. Киев: Интерсервис, 2017. 288 с.
12. Герус О. І. Дискурси в полі комерційної реклами: ціннісний аспект. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2013. Вип. 13. С. 138–145.
13. Cambridge Dictionary. Self-fulfillment. URL: <https://dictionary.cambridge.org> (дата звернення: 15.09.2021).
14. Merriam-Webster Thesaurus. Self-fulfillment. URL: <https://www.merriam-webster.com/thesaurus/self-fulfillment> (дата звернення: 15.09.2021).
15. Land Rover advertising, marketing campaigns and videos. URL: <https://campaignlive.co.uk> (дата звернення: 15.09.2021).
16. Advert Gallery. Best of Newspaper Ads. Retrieved from View Land Rover Cars Advertisement in Newspapers. URL: <http://advertgallery.com> (дата звернення: 15.09.2021).

УДК 821.112.2-9'04.09

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.22.1.17>

СИСТЕМНО-СТРУКТУРНА СПЕЦИФІКА ШВАНКУ

SYSTEM-STRUCTURAL SPECIFICITY OF MERRY TALE

Зубач О.Д.,

orcid.org/0000-0003-1884-6875

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри німецької філології

Волинського національного університету імені Лесі Українки

Статтю присвячено вивченню системно-структурної специфіки текстів німецького шванку, які транслюють особливе сприйняття культури сміху у мовній та культурній картинах світу сучасного лінгвокультурного простору. Сміхова культура сприймається як індикатор емоційної реакції на світ комічного та культуру сміху та як результат духовного відображення соціального розвитку лінгвокультурного соціуму.

Німецький прозовий шванк відображає всі сторони реального життя представників соціуму та багатовіковий досвід суспільства. Тексти німецького прозового шванку є своєрідними архетипами німецької сміхової культури. Основою для формування шванку є елементи карнавалу або карнавальної культури. У сюжеті шванку експлікуються лінгвістичні засоби, які формують специфіку композиційної структури комічного тексту задля висвітлення всіх елементів вербалізації сміхової культури.

У науковій парадигмі знань тексти шванку досліджуються з різних наукових позицій: шванк як соціокультурний орієнтир позначає норми моралі та поведінки у суспільстві, як лінгвістичний символ координує механізми та ментальні риси лінгвокультурного простору, як психолінгвістичний індикатор посилює специфіку аудіо-візуального сприйняття сміхової культури. У лінгвістичних студіях шванк визначають як жартівливий текст малої форми з комічним ефектом та дотепним пуантом. Композиційні риси текстів шванку фіксуються на структурному, семантичному рівнях та формуються фонетичними, лексичними та граматичними компонентами. Специфіка текстів шванку посилюється крізь актуалізацію конотативного маркування та денотативного значення. Конотативне маркування експлікує емоційне сприйняття пуанту та специфіку вербалізації мислення. Денотативне значення прагматизує комунікативну інтенцію оповідача. Пуант у текстах шванку координує фізичну, емоційну та інтелектуальну репрезентацію сміху.

Ключові слова: шванк, системно-структурна специфіка, структурно-композиційні риси, лінгвокультурна специфіка, сміхова культура, комічний сюжет, пуант.

The article is devoted to the study of system-structural specificity of German merry tales, which transmit a special perception of the laughter culture in the language and cultural pictures of the world of modern linguocultural space. The laughter culture is perceived as an indicator of the emotional reaction at the comic world and the culture of laugh and as a result of the spiritual reflection of the social development of the linguocultural society.

The German merry tales reflect all aspects of the real life and experience of the member of the society. The merry tales are a kind of archetypes of German laughter culture. The basis for the formation of merry tales are the carnival elements or the carnival culture. In its plot the linguistic means are explicated and form the compositional structure of the comic text in order to highlight all elements of verbalization of the laughter culture.

In the scientific paradigm of knowledge, the texts of merry tale are studied in many ways: as a sociocultural mark it indicates the norms of morality and behavior in society; as a linguistic symbol it coordinates the mechanisms of formation of the language space; as a linguocultural sign it forms stereotypical and mental features of linguocultural space; as a psycholinguistic indicator it intensifies the specificity of audiovisual perception of the laughter culture. In linguistic studies, it is defined as a humorous text of small form with a comic effect and cute punch line. The compositional features of texts are reflected on the structural and semantic levels and are formed by phonetic, lexical and grammatical components. The specificity of merry tales is defined through the actualization of connotative marking and denotative meaning. The connotative marking explicates emotional perception of punch line and the specificity of verbalization of thinking. The denotative meaning pragmatizes the communicative intention of the narrator. The punch line in the merry tales coordinates the physical, emotional and intellectual representation of laugh.

Key words: merry tale, system-structural specificity, structural and compositional features, linguocultural specificity, laughter culture, comic plot, punch line.

Постановка проблеми. Сміхова культура сприймається, з одного боку, як індикатор емоційного стану мовної особистості або його реакції на комічне, з іншого, є маркером духовного відображення соціального розвитку лінгвокультурного простору. Вивчення специфіки формування сміхової культури вимагає не лише сприйняття та символічного переосмислення народних стереотипів та ментальної репрезентації, але й наявність фонових знань про реальні сторони життя лінгвокультурного простору.

Специфіка німецькомовного комізму закарбована у текстах з комічним ефектом або з наявним пуантом та експліцитно зосереджена у текстах прозового шванку, який вважаємо своєрідним архетипом зародження сміхової культури німецького лінгвокультурного простору. Пуант у текстах шванку координує фізичну, емоційну та інтелектуальну репрезентацію сміху.

Цікавим, на наш погляд, є припущення, що шванк в класичному розумінні згаснув через “техніки дотепності” (термін А.Н. Лука) (що раніше було смішним, зараз припинило таким бути). Мова шванку в теперішній час не здається дотепною, але власне ця мова є незамінна складова цього жанру [6, с. 27]. Але прикута увага до шванку та осучаснення текстів шванку німецькими письменниками, доводить зворотне, та свідчить про посилену увагу не лише дослідників, але й інших верств населення, які вважають ці тексти комічними або дотепними та такими, що викликають позитивні емоції та сміх.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова парадигма не обмежується дослідженнями сміхової культури, зокрема текстів прозового шванку лише в одному напрямку, навпаки, комплексно студіює її специфіку задля ідентифікації мовної особистості та лінгвокультурного простору (*Ich geb dem Teufel Speis und Trank; und zum Dank erzählt der mir einen Schwank*) [23].

У літературознавчих студіях особлива увага прикута до досліджень образно-художніх та стилістичних рис текстів шванку [12]. У соціолінгвістичних розвідках тексти шванку досліджували як соціокультурний орієнтир на позначення норм моралі та поведінки у суспільних колах або соціальних верств населення [9]. У психолінгвістиці дослідження шванку проводять з позиції виявлення особливостей передачі інформації персонажами, специфіки її сприйняття та трансляції мовними особистостями [11]. У лінгвокультурології тексти шванку є цінними для виявлення ціннісних орієнтирів у мові та культурі, експлікації механізмів стереотипізації та ментального клішування [15].

У наукових колах тексти шванку вважають найбільш спорідненими з комічними текстами анекдотами, водночас, зазначаючи їх відмінні риси: “у шванку ефект комічності досягається крізь опис забавних витівок персонажів, в той час як анекдот є мовним феноменом, який спирається на багатозначність слів. У анекдотах переважають омоніми, які провокують двоєке розуміння смислу тексту. Часто вживаним у анекдоті прийомом є гра слів, його головною ознакою – стислість. Окрім цього, анекдот неможливо переказати або пояснити, його можна лише відтворити в оригіналі, що й робить його унікальним жанром [8, с. 51–53; 2].

Періодизація текстів шванку включає такі періоди [22]:

1. XIII ст. (erste Hälfte des 13. Jahrhunderts) Stricker Der Pfaffe Amis (um 1240);
2. 1455 – 1532 Grüninger H. Till Eulenspiegel, (um 1500);
3. 1494 – 1576 Sachs H. Schlaraffenland (1530)/ St. Peter mit der Geiß (1555);
4. 1597 Schönberg J. F von Die Schildbürger

Постановка завдання. Метою розвідки є дослідження системно-структурної моделі німецького шванку у науковій парадигмі знань.

Задля досягнення мети передбачено вирішення таких завдань: дослідити сутність поняття шванку у германістиці; виявити специфіку системно-структурної моделі німецького шванку; виокремити структурно-композиційні риси німецького шванку.

Предметом дослідження є системно-структурна модель німецького шванку. Матеріалом дослідження слугували тексти німецького шванку [11; 12]. Методологічною основою дослідження текстів німецького шванку є антропоцентричний підхід. У розвідці використано методи лінгвопрагматичного та лінгвокогнітивного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Шванк визначають як: коротке жартівливе оповідання, в якому представлений комічний конфлікт та зображені деякі соціальні верстви населення (селянин, священник, адвокат) або негативні персонажі (дурень, хвалько), які дурять одне одного, ставлять в незручне становище або висловлюють мудру думку [16, с. 423]; “дорожня” література, в якій читачеві пропонуються з метою розваги веселі, комічні і смішні історії [3]; жартівливе оповідання або невеличка жартівлива комедія, народна, часто навіть дуже груба, місцями дуже непристойна [13, с. 2655]; жартівливе, веселе оповідання, віршоване або прозаїчне, невелике за обсягом або об’ємне, для якого властива грубість, яка часто переходить в непристойність, водночас, з повчальними рисами [14, с. 689]; “переважно сатиричне оповідання, подеколи у віршованому вигляді. Близький за мотивами до фабльо та прозової новели доби Відродження, шванк обмежується епатуванням побуту клерикалів та лицарства...” [17, с. 740; 7, с. 46]; “коротка оповідь анекдотичного характеру з парадоксальним “пуантом” або новелістична історія про веселий, кумедний випадок у віршах чи прозі, нерідко з грубим, непристойним змістом та моралізаторськими тенденціями” [5, с. 622; 7, с. 46].

У німецькомовних словниках жанр шванку дефініціюють як мале комічне або жартівливе віршоване оповідання або прозовий текст, який в сучасному світі є комічною театралізованою виставою з прогнозованим пуантом: [*mhd. swanc zu swingen = schwingende Bewegung, Hieb, Streich oder die Erzählung davon*], *seit dem 15. Jh. bez. für eine kleinere, komische oder scherzhafte Erzählung in Reimpaarversen oder Prosa, seit dem 19. Jh. auch für komische Theaterstücke. Der Sch. zeichnet sich durch einsträngigen Handlungsablauf und die Ausrichtung auf eine Pointe* [21, с. 694]; ‘*Schwung, Hieb*’ (*zu schwingen*), *dann entsprechend zu Streich ‘Possen’ und schließlich ‘Erzählung eines Streichs’*

und allgemein ‘lustige Geschichte [20, с. 832]; ‘*Schlag, Fechthieb*’ *im 15. Jh. den Sinn ‘lustiger Einfall, Streich; Erzählung eines solchen’ entwickelt und wurde so zur Bezeichnung für eine besonders im 16. Jh. blühende Form derbkomischer kurzer Erzählungen (seit dem 19. Jh. auch für possenartige Bühnenstücke)* [19, с. 745].

Композиційна структура тексту шванку складається з заголовка, зав’язки та розв’язки. Головним компонентом тексту шванку є заголовок, який зосереджує увагу на майбутньому сюжеті. Зав’язка тексту координує комплекс комічних подій у сюжеті. Розв’язка закінчується дотепним ефектом пуантом (*pointe*). Сюжет «розпочинається з частини, що надає смислову підготовку події (*Vorgeschichte*), серединну частину сюжету займає єдина подія (*Geschichte*), а заключна частина надає смислове завершення події (*Nachgeschichte*); особливості викладу – в більшому ступені напруження, з яким ведеться оповідь (*Spannung*). «*Short story* – виключно сюжетний термін, що має на увазі поєднання двох умов: малого розміру та сюжетного наголосу наприкінці» [18, с. 117].

Елементи тексту *die Einführung, die Komplikation, die Konfrontation, die Auflösung, die Konklusion* [10, с. 19] властиві й текстам шванку, оскільки введення (*die Einführung*) у текстах презентує місцевість з властивими їй рисами та художніми образами, ключових або дійових персонажів та скеровує увагу на майбутній сюжет; ускладнення сюжету або зав’язка /пер. наш./ (*die Komplikation*) анонсує початок дій та координує їх у сюжеті; конфронтація або нарощення подій (*die Konfrontation*) відображає поглиблення акціональної сторони сюжету; розв’язка (*die Auflösung*) продукує ефект дотепності пуант; закінчення (*die Konklusion*) прагматизує майбутній комічний сюжет.

М. Ю. Реутін розглядає композиційну побудову комічних фольклорних жанрів Німеччини XI–XV ст. і наголошує на тому, що шванк має аналогічну структуру, оскільки співвідноситься із давньою протодрамою. В основі структурної організації жанрів комічної літератури лежить слово, тому автор вдається до аналізу природи сміхового слова, як основи карнавальної стихії, і в залежності від того, хто пародіює слово (блазень, шахрай чи дурень) виділяє три основні типи різновидів шванку: блазеньський, шахрайський та шванк про дурнів. [4, с. 326; 7, с. 49].

Шванк створює умови для сміху, зокрема розкриття смішної сторони суспільного життя. [16, с. 424] та вводить демократичні персонажі, побутовий фон, низькі натуралістичні і комічно-

ками та типами конотативного та денотативного забарвлення. Конотативне забарвлення різниться як у композиційній організації компонентів комічного тексту, так і у репрезентації вираження емоцій /емоційний/, у специфіці сприйняття міркувань або суджень /оцінний/ та у формуванні ступеня образності /експресивний/. Денотативне забарвлення фіксує комунікативну інтенцію наратора та прагматичну актуалізацію позамовних чинників.

Висновки. Тексти шванку транслиють специфіку сміхової культури німецького лінгвокультурного простору та засади її вербалізації на рівнях фізичного, інтелектуального та емоційного сприйняття. У науковій парадигмі знань шванк визначають як дотепне, жартівливе та веселе оповідання або текст малої форми з комічним ефектом. Вони представлені у віршованих або прозових формах. Ключовим у їхній текстовій композиції є дотепність та неочікувана поява пуанта. Елементами тексту шванку є заголовок, введення, зав'язка, конфронтація, розв'язка, яка провокує або прагматизму майбутній комічний сюжет.

Перспективою подальшого дослідження вважаємо виявлення диференційних ознак текстів шванку від інших текстів малої форми з комічним ефектом (*Anekdote, Exempel, Fabel, Fazetie, Novelle, Prädigtmärlein, Witz*).

Лінгвокультурна специфіка текстів шванку посилюється крізь механізми предметно-логічного забезпечення змісту суб'єктивними оцін-

1. Мелетинский Е. М. Введение в историческую поэтику эпоса и романа. М.: Наука, 1986. 318 с.
2. Никифорова С. А. Языковые особенности шванков о Шильдбюргерах. *Вестник ВГУ. СЕР. Лингвистика и межкультурная коммуникация*. 2016. № 4. С. 80–84.
3. Піхтовнікова, Л. С. Мукатаєва Я. В. Німецький прозовий шванк: прагматистичний і лінгвокогнітивний аспекти : монографія. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. 156 с.
4. Реутин М. Ю. Комические жанры в литературе средневековой Германии (Конструкция раннего австро-германского шванка). *Проблема жанра в литературе средневековья*. М.: Наследие, 1994. Вып. 1. С. 326.
5. Рихло П. Шванк / Лексикон порівняльного та загального літературознавства. Чернівці: Золоті литаври, 2001. С. 622.
6. Рохлина Т. А. Языковая репрезентация комического в жанрах немецкой смеховой культуры (на примере немецкого прозаического шванка) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. / Моск. гос. лингв. ун-т. , М., 2016. 175 с.
7. Сидоренко О. Стан вивченості шванку в літературознавстві другої половини ХХ ст. та шляхи подальшого наукового пошуку Ренесансні студії. С. 44–55. <http://rs-journal.kpu.zp.ua/archive/9-2003/6.pdf>
8. Bausinger H. Schildbürgergeschichten. Betrachtungen zum Schwank. *Wunderseltame Geschichten*. Kümmerle, 1983. Nr. 384. S. 25–58. <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bsz:21-opus-53375>
9. Deufert W. Narr, Moral und Gesellschaft. Grundtendenzen im Prosaschwank des 16. Jahrhunderts. Bern – Frankfurt/M, 1975. 158 с.
10. Dijk T. A. van, Jahwe J., Petöfi S., Rieser H. Zur Bestimmung narrative Strukturen auf der Grundlage von Textgrammatiken. 2. Aufl. Hamburg: Helmut BuskeVerlag, 1974. 161 S.
11. Jahn U. Schwänke und Schnurren aus Bauern Mund. Berlin: Mayer & Müller, 1891. 140 S.
12. Jäckel G. Das Volk, das Lacht. Deutsche Schwänke des 15. und des 16. Jahrhunderts. Berlin, 1966. 398 S.
13. Kosch W. Deutsches Literaturlexikon. Bern: Francke, 1956, 2. Aufl. Bd. 3. 2768 S.
14. Merker P., Stammer W. Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1973. Bd. 3. 873 S.
15. Moser-Rath E. "Lustige Gesellschaft": Schwank und Witz des 17. und 18. Jh. in kultur-und sozialgeschichtlichen Kontext. Stuttgart: Metzler, 1984. 511
16. Neumann S. A. Den Spott zum Schaden: Prosaschwänke aus fünf Jahrhunderten. Rostock : Hinsterff, 1977. 467 S.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

17. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. К.: ВЦ "Академія", 1997. С.740.
18. Литературная энциклопедия / под ред. М. Юнович. Т. 8. 1934. С. 115–129.
19. Duden 7. Das Herkunftswörterbuch. Etymologie der deutschen Sprache. 3., völlig bearb. und erweit. Aufl. Dudenverlag : Mannheim. Leipzig. Wien. Zürich., 2001. 960 S.
20. Kluge Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. / bearb. von E. Seebold. 25., durchges. und erweit. Aufl. Walter de Gruyter GmbH Co, Berlin/ Boston, 2011. 1021 S.
21. Metzler Lexikon Literatur. / begründ. von Günther und Irmgard Schweile. 3, völlig neu bearbeit. Aufl. Verlag J. B. Metzler Stuttgart. Weimar. 2007. 845 S.

ІНТЕРНЕТ-ДЖЕРЕЛА

22. <https://wortwuchs.net/schwank/>
23. <https://en.langenscheidt.com/german-english/schwank>

УДК 811.112.2'373.421

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.22.1.18>

ПЕРИФРАСТИЧНІ НОМІНАЦІЇ ЯК ПРОЯВ КОНТЕКСТУАЛЬНОЇ СИНОНІМІЇ В СУЧАСНОМУ ГАЗЕТНОМУ ДИСКУРСІ

PERIPHRASTIC NOMINATIONS AS A SIGN OF CONTEXTUAL SYNONYMY IN MODERN NEWSPAPER DISCOURSE

Казимір І.С.,

orcid.org/0000-0002-0230-4281

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри англійської мови

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Значуща роль засобів масової інформації в умовах глобалізації завжди активізуватиме незгасний інтерес науковців до вивчення таких експресивних засобів мовлення як синоніми та процеси їх контекстуальної варіативності. Газетні тексти є активним джерелом розмноження перифразових номінацій на позначення політичної ситуації в світі. У статті розглядаються перифрастико-синонімічні номінації, які є проявом категорії контекстуальної синонімії у широкому значенні. Запропонована праця покликана обґрунтувати доцільність вивчення перифрастико-синонімічних конструкцій в аспекті категорії контекстуальної синонімії на матеріалі сучасних політичних статей. Здійснюється вибірка досліджуваного об'єкта на матеріалі якісно-масових періодичних видань. Досліджуваний матеріал уможливує систематизувати семантичні групи перифрастико-синонімічних конструкцій. Завдання статті полягає у з'ясуванні ролі перифрастико-синонімічних номінацій як засобів реалізації категорії контекстуальної синонімії у створенні емоційності та експресивності. Фактичним матеріалом дослідження послугувала вибірка із статей британських періодичних видань "THE GUARDIAN" та "MIRROR". Запропонований тип дискурсу містить перифрастичні номінації на позначення особи як політичного діяча, назви на позначення негативної або нейтральної діяльності політичної особи, назви на позначення інтеракції політичних діячів, назви на позначення військової ситуації в країні, назва населеного пункту, назва на позначення психологічного стану політичного діяча та перифрастичні номінації на позначення групи осіб. У ході дослідження аналізується подієвий денотат "війна в Україні", який представлений десятьма контекстуальними синонімами на матеріалі статей політичного напрямку. Встановлено, що в основі функціонування контекстуальної синонімії засобами перифразу можуть знаходитись фіктоніми та ергоніми. Виявлено, що номінативна образність контекстуальних синонімів містить градаційні процеси оцінної семантики. Визначено, що явище контекстуальної синонімії містить дистантно-контактні перифразові номінації у визначеному контексті, які здатні викликати у читача потрібну емоцію та оцінку, змушуючи при цьому аналізувати та порівнювати політичних діячів.

Ключові слова: перифраз, перифрастичні номінації, контекстуальна синонімія, оніми, газетний дискурс.

A significant role of mass media under the conditions of globalization will always activate the undying interest of scientists to study such exclusive means of speech as synonyms and processes of their contextual variability. Newspaper texts are an active source of periphrastic nominatives for describing the political situation in the world. The article deals with periphrastically synonymous nominations, which are the sign of the category of contextual synonymy in a broad sense. The requested work is aimed at substantiating the feasibility of studying periphrastically synonymous constructions in the aspect of the category of contextual synonymy on the material of contemporary political articles. A selection of the studied subject is made on the material of quality-mass periodicals. The studied material allows us to systematize semantic groups of periphrastically-synonymous constructions. The aim of this article is to understand the role

of periphrastically-synonymous nominations as means of realizing the category of contextual synonymy in the creation of affectivity and expressiveness. The factual material for the research was a selection of articles from the British periodicals "THE GUARDIAN" and "MIRROR". The requested type of discourse includes periphrastic nominations of a person as a political figure, names denoting negative or neutral activities of a political person, names denoting the interaction process of political figures, names denoting the military situation in the country, the name of the locality, the name denoting the psychological state of the political figure and periphrastic nominations denoting groups of people. The research analyzes the denotation "war in Ukraine", which is represented by ten contextual synonyms on the material of political articles. It has been established that the basis of the functioning of contextual synonymy by means of periphrasis can be composed of fictions and ergonyms. It has been revealed that nominative imagery of contextual synonyms contains gradation processes of evaluative semantics. It has been found that the phenomenon of contextual synonymy contains distant-contact periphrase nominations in a given context, which are able to arouse necessary emotion and evaluation thus encouraging to analyze and compare political figures.

Key words: periphrasis, periphrastic nominations, contextual synonymy, onym, newspaper discourse.

Постановка проблеми. Лінгвальний апарат текстів ЗМІ є чутливим щодо транслявання злободенних проблем людства. Сучасна картина соціально-політичного середовища одразу диктує ЗМІ залучати до мови нові шляхи називання явищ, подій, людей. Мовлення газетних текстів нині покликане виражати аксіологічність, інформаційність та емоційність, примушуючи адресата вийти із зони автоматичного сприйняття інформації. В умовах антропоцентричних досліджень актуально звертатись до таких мовленнєвих засобів експресивізації та оцінності як перифразові номінації. В рамках ономазіологічного підходу, когнітивної лінгвістики та прагмалінгвістики пропонуємо розглядати особливості функціонування перифразованих номінацій на матеріалі сучасних політичних статей. Така лінгвістична категорія як синонімія, яка відображається сучасним політичним контекстом, на тепер недостатньо отримує свого ґрунтового висвітлення в англістиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перифрази починають привертати увагу ще в Античні часи в якості стильової декорації або у римських трактатах під час вивчення ораторського мистецтва як засіб впливу на аудиторію [1, с. 170-171]. На сьогодні спостерігається чимала кількість поодиноких досліджень, які по-різному трактують перифраз, утім, слід виокремити стилістичний [4, 7] та номінативний [3] підходи до вивчення запропонованого об'єкта. Приблуда Л.М. досліджує стилістичні функції вторинних номінацій, де вагоме місце виділено перифразу як різновиду вторинної номінації на матеріалі художньої прози [8]. У монографії Ю.С. Макарець вивчається лінгвістичний статус перифразів як одиниць вторинного називання з опертям на їх стилістично-функціональні та когнітивно-ономазіологічні характеристики [6]. Західні дослідники-мовознавці вивчають перифраз здебільшого як функціонально-граматичну варіацію у діяхронії [13].

Мета статті – напрацювання фактичного матеріалу із газетних текстів політичного спрямування для системного аналізу процесу вторинного номі-

нування подій, явищ, осіб перифрастико-номінативними конструкціями. Поставлена мета передбачає виконання таких **завдань**: обґрунтувати доцільність розгляду перифрастико-синонімічних конструкцій в аспекті категорії контекстуальної синонімії; здійснити вибірки досліджуваного об'єкта на матеріалі якісно-масових періодичних видань; систематизувати семантичні групи перифрастико-синонімічних конструкцій.

Виклад основного матеріалу. Комплементарність стилістико-номінативних потенцій уможливорює трактувати перифразову номінацію як лінгвостилістичну одиницю [10, с. 7]. За сприяння певного соціально-політичного контексту номінативний підхід уможливорює процес вивчення перифразової номінації особи чи явища в межах категорії контекстуальної синонімії. Таке припущення знаходимо ще у колективній праці "Сучасна українська мова". Наближаючись до розгорнутих метафор чи метонімій, перифраз слугує засобом оцінності, яскравості та виразності. Перифрази допомагають уникати повторів, таким чином, підвищують стилістичну якість передачі інформації [2, с.88-89].

Поділяємо думку Т.М. Моложай щодо синонімічності перифразу до замінюваного слова, словосполучення чи речення, мовляв, образний синонім слова відрізняється від первинної назви тим, що володіє семантико-стилістичними відтінками [7, с. 21]. Однак, вчені заперечують цю думку, зазначаючи, що відношення денотативної тотожності є особливим видом синонімії. Ю.С. Макарець у своїй монографії наголошує на контекстуальній зумовленості перифразових номінацій, де соціально-політичний контекст є головним ключем до розкриття значення, здебільшого метафоричних перифразових найменувань [6, с. 87].

Відомо, що перифрази можуть вступати в синонімічні зв'язки з іншими одиницями контексту, формуючи парадигматичний контекст [6, с. 90]. Ю. Макарець зауважує, що перифразові одиниці перебувають у синонімічному зв'язку. Утім, ми

спробуємо проаналізувати функціонування сучасних перифрастико-синонімічних номінацій політичної сфери, які є засобами категорії контекстуальної синонімії у сучасній англійській мові.

Матеріалом дослідження послугувала вибірка із 50 статей британських періодичних видань якісного ("THE TELEGRAPH") і масового / популярного ("THE MIRROR") спрямування. Принагідно зазначимо, що якісні газети вирізняються витонченим змістом, де глибокий та змістовний аналіз видається не зрозумілим для читачів без вищої освіти, позаяк масові газети "жовта преса" орієнтуються на середнього читача, апелюючи не до розуму, а до емоції та ефекту сенсації. Стиль викладу масової преси характеризується примітивністю, однолінійністю та спрощеністю викладу.

Т.А. Космеда влучно зауважує, що сучасність вимагає творчого використання слова для омовлення людей та явищ. Мас-медійні тексти найшвидше актуалізують нові події і факти з допомогою нових слів та фразеологічних одиниць [5]. Асоціативне навантаження онімів та їх прагматичні характеристики преса креативно модифікує та виставляє найбільш увиразнюючи та сенсаційні риси денотата [5, с. 396].

В умовах сучасної політичної ситуації фактологічний матеріал досліджуваних номінацій на матеріалі газетного дискурсу засвідчив значну кількість перифразів-онімів, які за етіологією є контекстуальними синонімами до первинної назви її денотата. Частотність перифразів-онімів пов'язується із актуальною політичною ситуацією, тому найбільша кількість прояву категорії контекстуальних синонімів у вигляді перифрастичних номінацій налічує тематична група на позначення:

1. **Назви осіб**, які завдяки своїй "активності" постають на шпальтах газет у позитивному, нейтральному чи негативному відтінках. Перифрастичні номінації запропонованого класу дозволяють диференціювати наступні семантичні групи.

1. 1. Перифрастичні номінації політичного діяча в особі прем'єр-міністра Великої Британії **Бориса Джонсона**:

a pumped-up narcissist, a waste of space, the worst Prime Minister, a sleaze row, a popular figure, the sleazy old duke of pork, blithering idiot, a leader, a frustrated minister, nauseating, absent-minded joker Boris, raw, childlike, unchannelled, psychotic, a threat, an absolute weapon, the pet politician, a spineless dilettante, a man-grenade, an unstable element, unpredictable, chaotic, and inaccurate, "all mouth and no trousers", a comedian, performative opportunism, a "Big Dog".

Варто відзначити, що наведені перифрастичні номінації на позначення особи британського очільника (*a threat, an absolute weapon, the pet politician, a spineless dilettante, a man-grenade, an unstable element, unpredictable, chaotic, and inaccurate, "all mouth and no trousers", a comedian, performative opportunism, a "Big Dog"*) оприлюднені в умовах нової політичної ситуації від 24 лютого 2022 року.

Риси денотата дистантно представлені у вигляді контекстуальних синонімів, які виконують роль мікро-контекстів. Номінативна специфіка контекстуальних синонімів характеризується образністю, яка викриває той чи той синонім певним конотативним відтінком із градаційною оцінкою семантикою в межах конкретного контексту (*the worst prime minister – a waste of space – a popular figure*), як-от у фрагменті із тексту:

Although he said he had been an admirer of Brokenshire, the other business owner said: "I think Boris Johnson is the worst prime minister we've ever had. "I really fancied Boris Johnson as prime minister but I think he's a waste of space and I'm quite disappointed in him. I don't think he inspires confidence. He makes promises he doesn't keep," she said. While Johnson has long been a popular figure in the borough dating back to his tenure as London mayor... [The GUARDIAN 14/11/2021].

1.2. Перифрастичні номінації політичного діяча в особі президента України **Володимира Зеленського**:

Zelensky - the hero leader, a comedian, a leader, the khaki-wearing Ukrainian leader. Доволі цікавим прикладом контекстуальної номінації знаходимо порівняння в особах президента України та прем'єр-міністра Великої Британії Бориса Джонсона:

The Ukrainians voted for a comedian and got a leader. A man with an unerring moral compass. We in the UK also voted for a comedian and got exactly that. Except his act had long since stopped being funny. It never occurred to us that the world was going to get this serious. First Covid. Then this.

[THE GUARDIAN 03/03/2022]

1.3. Перифрастичні номінації політичного діяча в особі президента Російської Федерації **Володимира Путіна**:

The increasingly paranoid leader, the Russian leader, coup proof, liar Putin, commander-in-chief, deceiver, the power-drunk dictator of the Kremlin, Vlad the Invader, narcissistic dictator, an aggressor. Унаслідок останніх подій на території України, референт **президент Росії** сигніфікативно позначений різними знаками з негативною оцінкою.

1.4. Перифрастичні номінації політичного діяча в особі британського політика-канцлера **Piini Сунак**. Наведений приклад перифрастичної номінації опосередковано актуалізується з допомогою фіктоніма:

Shadow Chancellor Rachel Reeves ridiculed Rishi Sunak's Spring Statement, claiming he had taken inspiration from the characters of Alice in Wonderland

[THE MIRROR 24.03.22].

1.5. Перифрастичні номінації політичного діяча в особі президента Франції **Еммануеля Макрона**:

This was all the doing of the Tin-Pot Napoleon, Emmanuel Macron, who wanted to look tough with a tricky election campaign beginning.

[THE GUARDIAN 28.10.21].

1.5. Перифрастичні номінації на позначення груп осіб: **the Kremlin** – *the worst criminals, group of "influential" members, Kremlin insiders, Putin's People, fascists, military men of Russia, Russian invaders, Z-heads*.

В основі перифрастичних номінацій можуть знаходитись ергоніми (*Kremlin insiders, Putin's People*).

2. Назви на позначення негативної або нейтральної діяльності політичної особи:

Pytin's tyranny, Putin's aggression, Vladimir's Putin barbaric actions, Putin's megalomaniacal tendencies, Putin's annexation of the Donbas provinces, Putin's kleptocracy, denazification, Russia's autocracy, Putin's war in Ukraine, Putin's invasion of Ukraine, his invasion. Приклади з негативною конотацією позначають загарбницькі дії політичного діяча щодо України.

3. Назви на позначення інтеракції політичних діячів:

conflict, cold war, psychodrama, battle for Boris' crown.

Наведені різноманітні іменники, які виконують функцію перифразових номінацій позначають ситуацію, яка змальовує конкуренцію з-поміж Британських лідерів за "місце під сонцем".

4. Назви на позначення військової ситуації в країні:

the conflict in Ukraine, Putin's war in Ukraine, Putin's invasion of Ukraine, Ukraine crisis, his invasion, destruction, grief, chaos, new age of fear and uncertainty across Europe, disaster for the country, a catastrophe for Ukraine, war with NATO.

5. Назви на позначення психологічного стану політичної особи:

He added: "That's Putin's tragedy. There's a sense in which his disastrous error in Ukraine is itself

an argument for democracy and freedom. "He was frightened of Ukraine because in Ukraine they have a free press and in Ukraine they have free elections."

Контекстуальними синонімами до перифрастичної номінації на позначення психологічного стану головнокомандувач є іменники **democracy, freedom, free press, free elections**. Цитата Бориса Джонсона опосередковано, з іронічним відтінком висміює політичну ситуацію іншої країни.

Професор М.І. Степаненко зауважує, що неоднослівна назва і закріплене за нею вторинне найменування із притаманним йому позитивним чи негативним оцінним потенціалом має у своєму складі граматичний компонент, який вступає в семантико-синтаксичні зв'язки з іншими конститuantами і цим формує аксіологічно-марковану дефініційну рамку [11, с. 28]. Тому, у нашому випадку досліджуваний подієвий денотат **"війна в Україні"** передається контекстуальними синонімами у вигляді іменників: *conflict, invasion, crisis, destruction, grief, chaos, fear, uncertainty, disaster, catastrophe*.

Наведена вище варіативність перифразових номінацій існує лише в актуальному контексті, а поза ним вони втрачають своє значення.

2. Назва населеного пункту: Moskva - a mafia state.

Запропоноване дослідження категорії контекстуальної синонімії виконується в рамках широкого підходу, коли перифразові номінації за умови ситуативного контексту вважатимуться контекстуальними синонімами. Варто зазначити, що наведені перифрастичні номінації в основі яких знаходиться метафора на позначення особи, дії чи явища мають ситуативний характер. Процес вторинної номінації під час вивчення категорії контекстуальної синонімії спричинений емотивністю, експресивністю та оцінкою.

Газетні тексти характеризуються чималою кількістю перифразових номінацій на позначення осіб та географічних об'єктів. Як бачимо, у широкому значенні власні назви можуть вступати у синонімічні відношення утворюючи контекстуальну синонімію, де присутня денотативна тотожність та сигніфікативна варіативність. Порівнюючи два періодичних видання, "THE GUARDIAN", яка відноситься до якісних газет налічує меншу кількість контекстуальних синонімів у вигляді перифразових номінацій. Пов'язуємо цей факт із відносно стриманим стилем викладу інформації, малої кількості цитувань із прямою мовою. "MIRROR" є популярною масовою газетою у Великобританії, у якій містяться велика кількість сенсаційних заголовків та тем. Текст матеріалу характеризується простотою, емоційністю, змістовністю та

резонансністю фактів. Перелічені умови “жовтої преси” є сприятливим середовищем для розмноження досліджуваної нами варіативної лексики з підвищеною емоційністю та оцінністю.

До перспективних напрямків відносимо вивчення семантико-синтаксичної структури об’єктів контекстуальної синонімії на матеріалі газетного дискурсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аристотель. Риторика. Поэтика. Москва. 2000. 224 с.
2. Білодід, І. К. , “Сучасна українська літературна мова : лексика і фразеологія,” *Цифрова бібліотека «Київ»*, доступний 29 березня 2022 р. URL: <https://dlib.kiev.ua/items/show/646>.
3. Бытева Т. И. Очерки по русской перифрастике. Москва. Эллис. 2008. 303 с.
4. Кожина М. Н. Стилистика русского языка. Москва. Флинта. 2008. 462 с.
5. Космеда Т.А., Мова «четвертої влади» та шляхи її вдосконалення: компетенція мовної особистості журналіста і читача, „*Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского*. 2011, том 24 (63), № 4, с. 157.
6. Макарець Ю.С. Перифразові номінації в українському публіцистичному дискурсі. Київ. Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2012. 205 с.
7. Малажай Г. М. Сучасная беларуская мова : Перыфраза. Минск. 1980. 96 с.
8. Мацько Л. І. Стилiстика української мови. Київ. Вища школа, 2003. 462 с.
9. Приблуда Л.М. 2018. Структура та стилістичні функції вторинних номінацій в українській художній прозі початку ХХІ століття: дис. ... канд.філол. наук: 10.02.01.Київ. 2018. 218 с.
10. Синельникова Л. Н. О взаимодействии тропов (метафор, перифраз, сравнений) в контексте стихотворения. Вопросы синтаксиса и лексики современного русского языка. Москва. 1973. С. 220–231.
11. Степаненко М. І. Новітня українська мілітарна перифрастичка. *Лінгвістичні дослідження*. 2017. Вип. 46. С. 27-50.
12. Dominika Janczura. Proper Name as an Object of Paraphrase and the Basis of Its Modelling (As Based on Modern Publicist Texts). URL :<https://journals.pan.pl/Content/116798/PDF/2020-02-SOR-14-Janczura.pdf> (last accessed 29.03.2022).
13. Verbal Periphrases in a Functional Grammar of Spanish, Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 2011, pp. 213-322.

UDC 811.111.659 (3)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.22.1.19>

INFINITIVE AND GERUND CONSTRUCTIONS IN INFORMED CONSENT TEMPLATES FOR DENTAL TREATMENT

ІНФІНІТИВНІ ТА GERUNDІАЛЬНІ КОНСТРУКЦІЇ У ФОРМАХ ІНФОРМОВАНОЇ ЗГОДИ НА СТОМАТОЛОГІЧНЕ ЛІКУВАННЯ

Kostenko V.H.,

orcid.org/0000-0001-9077-2191

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages, Latin and Medical Terminology
Poltava State Medical University*

Solohor I.M.,

orcid.org/0000-0001-9899-6552

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages, Latin and Medical Terminology
Poltava State Medical University*

This article investigates the prevalence of infinitive and gerund subordinate clauses in the texts of informed consent templates for dental treatment, provides the analysis of their syntactic functions, and highlights their text-creating peculiarities, thus contributing to the studies of the current trends in dentistry formal writing. One of the most significant linguistic features of informed consents for dental treatment is their complex structural sentence configuration and length: even those having one main clause are often complicated with homogenous parts, verbal constructions, etc. This complexity arises due to the necessity

to convey complicated ideas, to condense large amount of relevant information, and can be objectified by using non-finite verbal phrases. Gerund and Infinitive constructions organize the reduced part of semi-complex sentences, omitting such categories as number and person. The gerund constructions have been found out as the most prevalent (40.7%) compared with infinitive (37.4%) and participles constructions; in addition to their external nominal characteristics, they express the basic tendency to endure, in such way emphasizing on the existence or occurrence of the event or action for a long time span. Compared with the gerund, which mostly expresses progressive aspectual meaning, infinitive phrases in the informed consent templates emphasize the possibility or potential for something and therefore may be perceived more abstract.

Professional English discourse is demonstrating a tendency towards a mode of expressing special information more condensed syntactically and more complex intellectually. The use of non-finite verbs, on the one hand, helps create the conciseness, flexibility, and preciseness of expressions, but, on the other, this information package resulting in syntax complexity may impede quick and correct perception of health-relevant information by people who have to take voluntary and educated health-preserving decision.

Key words: informed consent for dental treatment, gerund, infinitive, constructions, semi-predication, syntactic function.

Неособові форми дієслова є об'єктом постійного аналізу в сучасній лінгвістиці. Стаття присвячена дослідженню інфінітива, герундія та їхніх конструкцій в англомовних текстах інформованої згоди на стоматологічне лікування, а саме проаналізована їхня поширеність, визначені синтаксичні функції та роль у текстотворенні, що слугує певним внеском у дослідження сучасних тенденцій функціонування професійних дискурсів. Випадки вживання однини герундія або інфінітива не чисельні, конструкції з цими неособовими формами значно переважають. Герундійні та інфінітивні конструкції складають 40,7% та 37,4% відповідно, решта припадає на дієприкметникові конструкції. Досліджувані неособові форми займають у реченні різні синтаксичні позиції: для герундійних конструкцій це найчастіше іменні слоти додатка, підмета, та прислівниковий слот обставини часу та способу дії; інфінітивні конструкції виконують здебільшого функції додатка, підмета в екстрапозиції, комплементу, атрибута та обставини мети. У текстах поінформованої згоди герундійні конструкції, маючи виражений субстантивний характер, репрезентують значення процесу в найзагальнішому вигляді, інфінітивні конструкції виражають потенційну дію з семантикою можливості чи необхідності. Професійний дискурс демонструє тенденцію до більш конденсованого синтаксично та більш складного інтелектуально способу вираження спеціальної інформації. Вживання герундійних та інфінітивних вторинно-предикативних конструкцій, з одного боку, допомагає створити лаконічність, гнучкість і точність виразів, але, з іншого, таке інформаційне ущільнення призводить до складності синтаксису і може перешкоджати швидкому та правильному сприйняттю необхідної медичної інформації не фахівцям у галузі медицини.

Ключові слова: інформована згода на стоматологічне лікування, герундій, інфінітив, звороти, напівпредикативність, синтаксична функція.

Background. Dentistry as any other professional domains encompasses a complex assemblage of social activities, language practices, interpersonal relationships, events, objects, and settings referring to oral health. The communication in the field of healthcare, characterized with specific goal-setting and necessity to solve particular professional tasks is “of continuing interest to philosophers, social scientists and anthropologists, as well as to those individuals who directly use it in administering health care, namely, doctors, nurses, and allied health professionals” [25, p.6]. Dental professionals communicate complex information with specialists and non-specialist clients using shared textual conventions and textual (oral or written) patterns applied in recognizably similar situations to accomplish their communication goals, known as genres. The latter can be the most generally conceptualised as “cognitive schemata and their context-dependent realization via linguistic devices [22, p.126], “shaping and shaped by the flux and flow of social life” [20, p.159], when bringing together the most standing out strands of genre theory.

On the one hand, genres of dental professional discourse are fairly well-established, but, on the other, they are flexible and constantly evolving in order to meet contemporary reality, social and professional

demands: thus, some genres, e. g. *treatise*, faded away, others, e. g., *original research article*, *case report*, considerably changed over the past half-century [2]; genres of *informed consent for clinical photography*, *informed consent for clinical trials*, *informed consent for immunization*, *promotional videos of medical services*, etc. are relatively new.

Exploring the genre repertoire of professional discourses enables to create consistency across time and provide a clearer and deeper insight into professional identity, professional and corporate culture, and interaction between professional and discursive practices. The medical and healthcare discourses encompass sets of genres for different purposes within the areas of intra-professional, doctor-lay person, and inter-professional communication that reflect discourse community standards and conventions in a particular socio-cultural context. Although many medical and healthcare-related genres have been extensively explored, the genre of informed consent, which plays a critical legal, ethical, and clinical role in healthcare settings, has not been sufficiently elucidated yet. There are a few reports of Ukrainian and foreign researchers devoted to their generic peculiarities, rhetoric and linguistic characteristics, issues on their readability [1; 9; 16].

Review of recent publications. Informed consent is a bilateral document to provide the following issues for voluntary and conscious decision making: sufficient amount of special information (*the Grice's maxim of quantity*) about the character of proposed dental intervention, the risks and benefits of the proposed procedure, the potential advantages and disadvantages of no treatment, alternative treatment strategies, their risks and benefits, the potential for a successful outcome, the estimated recuperation time. The duty to disclose the information to patients is a part of the overall duty of medical staff. This document also covers the key points of prior communication between doctor and patient in order to obtain / give voluntary decisions concerning the exposure to invasive or irreversible procedures.

Professional discourse is often characterized by high information density, a greater complexity of grammatical forms and lexical units across languages and cultures [7, p. 24] that may pose doctor-patient communication obstacles (*violation of the Grice's maxim of manner*) and adversely affect patient access to health information, leading to poor satisfaction for both parties [21]. Studies of the comprehension of health education handouts show that typically only half of the recipients are able to comprehend health education materials [13, p.108]. In our study, the informed consent templates for dental treatment were processed by Text Readability Consensus Calculator [15; 24], a web tool, using 7 popular readability formulas to calculate the text difficulty of a sample text. Nearly all the templates were assessed as "*difficult to read; college level*". The average word count of the texts is 820 words, but it can range from 540 to 1100 words that can be explained by the varying complexity of dental procedures.

Our previous studies demonstrated the syntax of informed consent templates for dental treatment is complicated for the sake of avoiding ambiguity, misunderstanding, or distortion of will [1; 16]. The analysis of the sentence types revealed the predominance of composite sentences over simple ones: the complex sentences make up 68.3 %, the compound-compound sentences, which consist of two or more co-ordinate clauses at least one of which has one or more subordinate clauses, and complex-compound sentences, which include one principal and two or more homogenous subordinate clauses, joined with each other by coordination, make up to 8.14%, while the share of compound sentences is relatively small, 2.06%. The percentage of simple sentences ranking the second position is 21.5% [16, p. 77].

Thus, one of the most significant linguistic features of informed consents is their complex

structural sentence configuration and length: even those having one main clause are often complicated with homogenous parts and verbal phrases. This complexity arises due to the necessity to convey complicated ideas, to condense large amount of relevant information, and can be objectified by using non-finite verbal phrases [14; 18; 19]. This type of syntactic phrases is categorized as secondary predication constructions (semi-predicative constructions) with verbals (verbids) including gerunds, infinitives, and participles [3; 4; 5; 18]. A. Hanaa emphasizes that "we call them non-finite clauses because they are unable to express the predicative meanings of time and mood, still do express the so-called "secondary" or "potential" predication, forming syntactic complexes directly related to certain types of subordinate clauses" [12, p. 13]. While the finite verbs express predication in its genuine and complete form, the function of the verbal is to express semi-predication, building up semi-predicative complexes within different sentence constructions.

Objectives. The purpose of this study is to identify the prevalence of infinitive and gerund subordinate clauses in the texts of informed consent templates, to analyze their syntactic functions and reveal their text-creating peculiarities and, thus, to uncover the current trends in dentistry formal writing. The reason to choose the above mentioned clauses as units of analysis is grounded in the fact that they help reveal "how the flow of events is construed in the development of text at the level of semantics" [11, p. 63].

Methodology. We studied 20 original informed consent (IC) templates for dental treatment retrieved from the sites of the USA healthcare settings authorized to provide oral and dental services (*New York City Metropolitan Hospital Center; Alliance for Dental Care PLLC (Rochester, NH)*), and those given by medical insurance companies (*Dentists Benefits Insurance Company (DBIC), MedPro Group*). The templates were searched for using Google search engine and downloaded from internet sources *Open Dental Softwear, American Dental Association dental records reference, Delta Dental Incorporation*.

The methodology of this study includes syntactic parsing to identify the syntactic structures (the trunk and branches of the sentence with more complex structure) and production units of sentences (we used the Stanford parser online tool to automate this process); identification and classification of the patterns of the semi-predicate verbal groups, and exploring the functionality of the dominant patterns; elements of discourse analysis (taking into account

contextual parameters of a typical communicative situation of obtaining / giving consent, the status of communicators); elements of genre analysis, as the genre determines the structural framework, linguistic and rhetoric features of the text. This study takes the systemic functional approach that conceptualizes grammar as a functional meaning-making resource and thus contributes to reflect and construct the situational and cultural contexts [10].

Results and discussion. While the finite verbs express predication in its genuine and complete form, the function of the non-finite forms is to express semi-predication, or secondary predication, providing additional information to the host predicator, or giving new information about one of its arguments. In other words, verbals are always in connection with the finite form of the verb and express a state or property to either the subject or the object in the main clause. The verbals when forming non-finite verb phrases can include nominal expressed by a noun or pronoun and a verbal itself expressed by a participle, a gerund or an infinitive: in such way the verbal is connected with the nominal element by means of predication. Non-finite verb phrases can function nominally, adjectivally, or adverbially. Non-finite verb phrases are reported to appear more often in texts written in a higher register [10, p. 78] that is in complete agreement with our findings, and are typically employed when there is high event or fact integration that is characteristic of informed consent forms [16, p. 77].

This study has demonstrated that out of four types of verbals, the gerund constructions consisting of either a single word or phrases of a gerund and modifiers or objects associated with it, are the most commonly used (40.7%) compared to all non-finite constructions. The single gerund (Example 1) is inferior to gerund phrases (Examples 2 and 3) in their prevalence over the IC texts:

(1) *That makes the tooth subject to fracturing, or breaking [39].*

(2) *Laceration or tearing of the gums may occur and might require suturing. Some extractions require cutting into the gums and removing bone and/or cutting the tooth into sections prior to removal [38].*

(3) *I understand that by doing nothing, I run the risk of developing a severe infection, and losing the tooth [31].*

The gerund and gerundial phrases in the text studied most commonly occupy a noun phrase slot as subject (Example 4), or objects, direct or indirect object (Example 5), object of preposition (Example 6), attribute (Example 7), or an adverbial element slot (Examples 8, 9):

(4) *Cracking or stretching of the lips or corners of the mouth during treatment is possible [38].*

(5) *I authorize sending correspondence, reports, chart notes, photos, x-rays and other information pertaining to my treatment <...> my dentist, and any other health care provider [38].*

(6) *If you want to stop your teeth from becoming loose in your gums to prevent them from falling out of your mouth <...> [35].*

(7) *During that time, you may experience some soreness and discomfort in and around the tooth being treated. In order to increase the chance of achieving optimal results <...> [30].*

(8) *This is accomplished using local anesthetic to numb the tooth. Access is gained to the canals by drilling a small hole in the top or back of the tooth [37].*

(9) *Similarly, instruments tips occasionally break off within the canal preventing sealing of the root end [34].*

The gerundial adverbial modifies of manner (Example 8) have been found as the most commonly used for the sake of elaborating propositional meaning to make it clear and accessible to the patients. The gerundial phrases as an adverbial modifier of time can also be quite often seen (Examples 10, 11, 12).

(10) *You should consider all of the above, including the option of declining treatment, before deciding whether to proceed with the planned procedure [29].*

(11) *I must not operate a motor vehicle or any other hazardous equipment while taking these drugs [29].*

(12) *The purpose of crown lengthening surgery is to provide my general dentist or prosthodontist better access and visualization <...> tooth structure to work with when restoring/repairing my tooth/teeth [26].*

As for the gerundial adverbial modifies of purpose, condition, or cause (reason), only few examples have been detected. Gerund phrases can function as a dangling adverbial modifier (usually with overt subordinators) and mostly precede sentences in the IC texts, describing, clarifying, or giving more detail about a main concept:

(13) *By signing this document, I am freely giving my consent to allow and authorize my Doctor to render any treatment necessary [37].*

(14) *By signing this document, I acknowledge and accept the possible risks and complications of the procedure and agree to proceed [35].*

In terms of tense, voice, and aspect, Indefinite Active Gerund is the most commonly employed in the IC text, and the Passive Gerund is slightly below (Example 15), while Perfect Gerund (either Active or Passive) (Example 16) emerge rarely:

(15) *Post-treatment infection also can result from calculus being lodged in the tissue, which also can require surgical intervention. Ultrasonic*

instrumentation is noisy and the water used may cause cold sensitivity during treatment on non-anesthetized teeth not being treated [36].

(16) *Use of the material may therefore be suggested having been previously unplanned [32].*

Thus, gerund phrases serve to make a verbal form function as a noun phrase that fit in with the nominal paradigm of professional formal writing. In addition to the external nominal characteristics, gerund phrases, nevertheless, express the basic tendency to endure, in such way emphasizing on the existence or occurrence of the event or action. The gerund phrases establish a syntactic subordination between the verb in the main clauses and the gerund itself, thus the different semantic values expressed by the gerund phrases are not conveyed by the gerund itself but depend on the combination of these linked verbs.

The single infinitive and infinitive phrases rank the second position after the gerund and gerund phrases in their prevalence over the IC texts, making the share of 37,4 %; their functions, however, overlap. The infinitive phrases outnumber the infinitives without attached words over the IC texts. The nominal character of the infinitive phrases manifests through their occupying a noun phrase slot as subject, object and complement.

According to our findings, infinitive clauses as subjects are quite rare and are mainly used as extraposed (postponed) subjects (Examples 17, 18):

(17) *It may be necessary to retrieve the broken instrument surgically [27].*

(18) *I understand that it is important to continue to see my regular dentist for routine care [33].*

Functioning as a direct object (Examples 19 – 22), infinitive clauses are usually used after reporting verbs (*ask, tell*), verbs of cognitive states (*consider, understand, believe*), decision or intention (*decide, authorize, plan*), effort (*try, fail*), modality, or after some adjectives (*glad, happy*). F. Salager and Z. Kozáčíková emphasise that Infinitive clauses can replace a that-clause [23, p. 70; 17, p.58], but as R. Close remarks, "an infinitive clause is only possible if the subject and time reference are the same in both clauses" [8, p. 97].

(19) *I have elected to proceed with the anesthesia(s) indicated below [29].*

(20) *Your doctor will be happy to answer any questions you may have and provide additional information before you decide whether to sign this document and proceed with the procedure [31].*

(21) *If a problem develops, it is my responsibility to notify the doctors and/or staff of Advanced Dental Concepts [30].*

(22) *The doctors and/or staff at Advanced Dental Concepts will take every action to provide the highest level of care [26].*

Object predicative, also known as object complement, is used in sentences, in which the main verb is complex transitive, and mostly such verbs are cognition verbs (*believe, consider, understand*):

(23) *In light of the above, I hereby authorize Dr. _____ to proceed with the root canal therapy [36].*

(24) *Any of the complications and problems may require me to have an additional treatment or surgery [27].*

The infinitive and infinitive phrases are used as an attribute, modifying nouns, and often have a modal significance thus expressing an action thought of as obligatory or possible:

(25) *<...> there is a risk of failure of the implant to be integrated into the jawbone of approximately 1% to 5%, for ideal patients with ideal bone sites [29].*

(26) *No refund will be given for failure of the implant to osseointegrate [29].*

Infinitive clauses functioning as subject predicative (in more traditional terminology, e.g. by L. Alexander [3], this position is referred to as subject complement) (Examples 27 – 28) are relatively common in written registers and often used to specify the nouns aim, objective, plan, goal, purpose, strategy, task, or idea (Examples 29).

(27) *The purpose of crown lengthening surgery is to provide my general dentist or prosthodontist better access and visualization <...> tooth structure to work <...> [33].*

(28) *The goal of root canal treatment is twofold: to destroy and remove bacteria and diseased nerve tissue and to seal the resulting empty canals <...> [37].*

(29) *The intended benefit of this treatment is to relieve my current symptoms and/or permit further planned treatment [31].*

The infinitive phrases in the IC texts can also function as an adverbial modifier, mostly of purpose (Examples 30 – 31) and are often introduced by *in order*.

(30) *In order to increase the chance of achieving optimal results, I have provided an accurate and complete medical history [36].*

(31) *To maintain my results, I understand it is best for me to use the Sinsational Smile home care treatment pen each night starting with the first evening after my treatment [36].*

(32) *Dr. _____ has explained to me that a root canal involves the use of a local anesthetic to numb the tooth and surrounding gum and bone [37].*

The high proportion of the adverbial infinitive clauses could be explained by the communicative tasks of IC genre. Almost all of these clauses fall into the grammatical category of the adverbial clause of purpose, which is

a basic common structure to use when healthcare professionals provide patients with the necessary information explaining what to be done during the treatment.

In terms of grammar characteristics as tense, voice, aspect, the active form of the infinitive is more common than the passive in the IC texts; the Indefinite Infinitive is the most widely used as it may refer to the present, past or future, though Perfect Infinitive can also be seen (Examples 33, 34).

(33) *More difficult wisdom teeth that need to be cut into pieces to remove can take around 20 minutes [38].*

(34) *I consent to allow my clinical photographs and other records to be used for dental research, <...> [31].*

No cases of Perfect Continuous or Continuous were found. This result can be supported by the argument that the continuous aspect is not commonly exploited in formal writing as “it tends to convey an informal tone” [6, p.6]. The Continuous aspect is natural in narrative descriptions or accounts of past events and often useful for positioning events in relation to one another that is not relevant for the genre of informed consent for dental treatment.

Our results support the statement of Biber et al., who have intensively discussed the concept of the infinitive across registers, that “infinitive clauses are more common in the written registers than in conversations” [5, p. 328]. Compared with the gerund, which mostly expresses progressive aspectual meaning, infinitive phrases emphasize the possibility or potential for something and therefore may be perceived more abstract. The infinitive clauses as object and purpose adverbial modifier are the most prevailing in the IC texts.

Conclusion. Professional English discourse is demonstrating a tendency towards a mode of expressing

special information in more factual and more impersonal manner, more condensed syntactically and more complex intellectually. This tendency has been supported by investigating the syntactic characteristics of the texts of informed consent templates for dental treatment. The gerund and infinitive clauses are the most commonly exploited to condense special information compared to hypotactically or paratactically linked finite clauses. Gerund and Infinitive constructions organize the reduced part of semi-complex sentences, omitting such categories as number and person. The gerund constructions have been found out as the most prevalent compared with infinitive and participles constructions; in addition to their external nominal characteristics, they express the basic tendency to endure, in such way emphasizing on the existence or occurrence of the event or action. Compared with the gerund, which mostly expresses progressive aspectual meaning, infinitive phrases emphasize the possibility or potential for something and therefore may be perceived more abstract. The use of non-finite verbs, on the one hand, helps create the conciseness, flexibility, and preciseness of expressions, but, on the other, this information package resulting in syntax complexity may impede quick and correct perception of health-relevant information by people who have to take voluntary and educated health-preserving decision.

The findings presented in this study are based on only a limited number of texts, and it cannot be claimed that they are typical for all genres of dentistry discourse. The results obtained might have practical implications for healthcare settings prompting them to create more patient-friendly documents, and for medical ESP classes providing deeper understanding of the syntactic and morphological variety of medical texts.

REFERENCES

1. Костенко В. Г., Беляєва О. М., Сологор І. М. Складнопідрядні речення в текстах поінформованої згоди: структурно-семантичний і комунікативно-дискурсивний аспекти. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича*. Германська філологія. № 831-832 (2021). С. 135–147.
2. Яхонтова Т. В. Лінгвістична генетика наукової комунікації: монографія. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. 420 с.
3. Alexander L.G. Longman English Grammar Practice. England: Longman Group UK Limited. 1990. 302 p.
4. Aljovic N. Non-finite Clauses in English: Formal Properties and Function. University of Zenica. 2017. 30 p.
5. Biber D., Conrad S., Leech, G. Longman Student Grammar of Spoken and Written English. Harlow: Longman. 2002. 487 p.
6. Biber D., Conrad, S. Register. Genre and Style. Cambridge: Cambridge University Press. 2009. 356 p.
7. Biber D., Gray B. Grammatical complexity in academic English. Cambridge: Cambridge UP. 2016. 276 p.
8. Close R.A. A Reference Grammar for Students of English. London: Longman. 1981. 324 p.
9. Darriba P. English to Spanish translated medical forms: A descriptive genre-based corpus study. *Translation and Interpreting*. 10 (2). 2018. P. 122 – 141. DOI: 10.12807/ti.110202.2018.a09 (cited: 12. 02. 2022).
10. Halliday M., Hasan R. Language, Context and Text: Aspects of Language in a Social-Semiotic Perspective. Deakin University Press, Geelong. 1985. 126 p.
11. Halliday M., Matthiessen C. An Introduction to Functional Grammar. 3rd ed. 2004. 689 p.

12. Hanaa A. A. Diagnosing of the Non-Finite Clauses in Terms of their Functions in the Main Clauses in English Legal Texts. *Mustansiriyah Journal of Arts*, 2017, Vol. 40, Is. 76. P. 1–26.
13. Kadam R. A. Informed consent process: A step further towards making it meaningful! *Perspectives in clinical research*. Vol. 8,3. 2017. P. 107-112. doi:10.4103/picr.PICR_147_16 (cited: 15. 01. 2022).
14. Kandrashkina O. O., Revina E. V. Syntactic features of scientific articles on materials science. *IOP Conference Series Materials Science and Engineering*. Vol. 483. 2019. doi:10.1088/1757-899X/483/1/012024 (cited: 12. 12. 2021).
15. Klein D., Manning C. D. Fast exact inference with a factored model for natural language parsing. *Advances in neural information processing systems*. Cambridge, MA: MIT Press. 2003. P. 3–10.
16. Kostenko V. H., Bieliaieva O. M., Solohor I. M. Is the language of informed consent templates for dental treatment patient-friendly? *11th ECLSS Conferences on Language and Social Sciences*. University of Gjakova "Fehmi Agani", Gjakova, Kosovo, February 02 – 03, 2021. P. 77–78.
17. Kozáčíková Z. To-infinitive clauses in academic discourse – Native and non-native writers compared. *Discourse and Interaction*. 8 (1). 2015. P. 53 – 64. DOI: 10.5817/DI2015-1-53 (cited: 10. 01. 2022).
18. Malá M. The development of sentence complexity in academic prose written in English (Psychology 1907–2005). *PASE Papers*. 2009. University Wroclaw. P.79 – 88. URL: https://www.academia.edu/8767617/THE_DEVELOPMENT_OF_SENTENCE_COMPLEXITY_IN_ACADEMIC_PROSE_WRITTEN_IN_ENGLISH_PSYCHOLOGY_1907_2005 (cited: 20. 01.2022).
19. Mala M. Syntactic functions of finite and non-finite clauses in Academic English. *Discourse and Interaction*. Vol. 3. №1, 2010. Masaryk University, Brno. P. 73–85. URL: <https://journals.muni.cz/discourse-and-interaction/article/view/6949/8316> (cited: 10. 11. 2021).
20. Miller C. R. Genre as social action. *Quarterly Journal of Speech*, V.70. 1984. P. 151–162.
21. Museanu E. Peculiarities of Textual Analysis in the Economic Terminology. *Termonology and translation studies. Plurilingual terminology in the context of European Intercultural Dialogue*. 2011. P. 53- 67. URL: <https://www.cceol.com/search/chapter-detail?id=547209> (cited: 22. 01.2022).
22. Rheindorf M., Wodak R. Genre-related language change: Dis-course-and corpus-linguistic perspectives on Austrian German 1970-2010. *Folia Linguistica*. Vol, 53, № 1, 2019. P. 125–167. URL: <https://doi.org/10.1515/fin-2019-2006> (cited: 08. 10. 2021).
23. Salager F. Infinitive Clauses in Medical English Literature: A Rhetorico - Grammatical Approach. *Estudios de Lingüística Aplicada*, Año 4, Número 5, enero 1986, México: CELE, UNAM. P. 66–86. URL: <https://ela.enallt.unam.mx › ela › article/ download/ 63/51> (cited: 14.12. 2021).
24. Xu J., Li J. A syntactic complexity analysis of translational English across genres. *Across Languages and Cultures*. Vol. 22, 2021. P. 214–232. DOI: 10.1556/084.2021.00015
25. Yazdannik A, Yousefy A, Mohammadi S. Discourse analysis: A useful methodology for health-care system researches. *J Educ Health Promot*. Vol. 6 (111). 2017. URL: https://www.jehp.net/temp/JEduHealthPromot61111-3392254_092522.pdf (cited: 14. 12. 2021).

ILLUSTRATION SOURCES:

26. Consent for Filling. <https://www.halfmoondental.com/pdf/Filling%20consent.pdf>.
27. Consent Form for Endodontic Treatment: URL: <https://www.padental.org/Images/OnlineDocs/ResourcesPrograms/Practice%20Management/ConsentFormEndodontic.pdf>.
28. Informed Consent Composite (Tooth-Colored) Fillings. URL: <https://newtowndental.com/wp-content/uploads/2020/02/CompositeConsent.pdf>.
29. Informed Conset: Dental Implants. URL: <https://internationaldentalimplantassociation.com/downloads/Consent-Implant.pdf>.
30. Informed Consent Endodontic (Root Canal) Treatment. URL: [http://absolutdent.com/wp-content/themes/biznizz/images/pdf/Informed%20Consent%20Endodontic%20\(Root%20Canal\)%20Treatment.pdf](http://absolutdent.com/wp-content/themes/biznizz/images/pdf/Informed%20Consent%20Endodontic%20(Root%20Canal)%20Treatment.pdf).
31. Informed Consent for Bone Grafting Procedure. URL: https://neworleansdentalcenter.com/consent-forms/Consent_for_Bone_Grafting_Procedure.pdf.
32. Informed consent for composite fillings. URL: <http://absolutdent.com/wp-content/themes/biznizz/images/pdf/Informed%20Consent%20for%20Composite%20Fillings.pdf>.
33. Informed Consent for Crown Lengthening Surgery: URL: <http://www.denver-perio.com/Portals/11/Documents/P%20CONSENT%20CROWN%20LENGTHENING.pdf>.
34. Informed Consent for Endodontic Treatment. URL: <https://www.endoexperience.com/filecabinet/Consent%20Forms%20and%20Printouts/Consent%20Form%20Examples/informed%20consent%20double%2004-20-02.pdf>.
35. Informed Concent for General Dental Procedure. URL: <https://www.arlingtondentalcenter.org/wp-content/uploads/2013/05/arlington-dental-center-new-patient-forms-2014.pdf>.
36. Informed Consent For Periodontal Root Planing and Scaling. URL: <https://absolutdent.com/wp-content/themes/biznizz/images/pdf/Informed%20Consent%20For%20Periodontal%20Root%20Planing%20and%20Scaling.pdf>.

37. Informed Consent for Root Canal Treatment. URL: <https://willowdental.com/wp-content/uploads/2021/04/Informed-Consent-for-Endodontic-Treatment.pdf>
38. Informed consent for tooth extraction. URL: <https://www.smilecliniq.com/wp-content/uploads/2018/12/14.-XLA-Consent.pdf>
39. Patient Consent to Begin Orthodontic Treatment. URL: <https://www.tdicinsuranentsce.com/Portals/0/Region-D/pdfs/forms/Orthodontic-informed-consent.pdf>.

УДК 811.112.2'367.625'37

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.22.1.20>

ДО ПИТАННЯ СЕМАНТИЧНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ НІМЕЦЬКОЇ ДІЄСЛІВНОЇ ЛЕКСИКИ

ON THE TOPIC OF THE SEMANTIC CLASSIFICATION OF GERMAN VERBAL VOCABULARY

Крайняк О.М.,

orcid.org/0000-0003-2233-0791

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри германської філології*

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Стаття присвячена аналізу семантичних класифікацій дієслівної лексики в німецькій мові. Актуальність теми зумовлена недостатньою вивченістю типології дієслів, уміння користуватися якою відіграє важливу роль у науково-пізнавальній діяльності процесу навчання та поглиблює знання про специфіку принципів аналізу дієслівних одиниць.

Вивчення типології дієслів проводилося лише на основі авторитетних класифікацій німецьких мовознавців, які ґрунтовно та всебічно здійснювали аналіз дієслівної семантики. В запропонованому дослідженні ми послуговувалися класифікаціями Г. Брінкмана, М. Хельбига і Й. Буша, Т. Баллмера та В. Бренненштуля, Г. Шумахера.

В основу створення цих класифікацій покладено вихідне наукове положення про поділ дієслів на три основні класи, а саме: дієслова дії, стану, процесу та доповнення вищезгаданими авторами загальноприйнятої систематизації лексичних одиниць іншими власне розробленими семантичними групами дієслів.

У германському мовознавстві традиційним визнано денотативний, парадигматичний та синтагматичний принципи класифікації дієслівної лексики, які базуються на єдності семантичних та синтаксичних показників у класифікації дієслів.

Розглянуті класифікації дієслівної лексики характеризуються складністю семантичної структури дієслів, багатогранністю їх структурних, синтаксичних та семантичних особливостей.

Цілий ряд класифікацій дієслівних значень вирізняється суперечливим характером їх систематизації, має різні принципи типології й потребує використання системного підходу до їх вивчення.

У перспективі доцільно здійснити порівняльний аналіз семантичних класифікацій дієслів серед вітчизняних та німецьких дослідників, що дозволить глибше вивчити систематизацію семантичних значень.

Ключові слова: семантична класифікація, типологія дієслів, дієслівна лексика, денотативний принцип, парадигматичний принцип, синтагматичний принцип.

The article is devoted to the analysis of semantic classifications of verb vocabulary in German. The relevance of the topic is due to insufficient study of the typology of verbs, the ability to use which plays an important role in the scientific and cognitive activities of the learning process and deepens knowledge of the specifics of the analysis principles of verb units.

The study of the typology of verbs was carried out only on the basis of authoritative classifications of German linguists, who thoroughly and comprehensively analyzed verb semantics. In the proposed study, we used the classifications of G. Brinkman, M. Helbig and J. Bush, T. Ballmer and W. Brennenstuhl, G. Schumacher.

The creation of these classifications is based on the initial scientific position on the division of verbs into three main classes, namely verbs of state, process, and the addition by the above-mentioned authors of the generally accepted systematization of lexical units and with other semantic groups of verbs developed by themselves.

Denotational, paradigmatic and syntagmatic principles of verb vocabulary classification, which are based on the unity of semantic and syntactic indicators in verb classification, are considered traditional in German linguistics.

The considered classifications of verb vocabulary are characterized by the complexity of the semantic structure of verbs, the diversity of their structural, syntactic and semantic features.

A number of classifications of verb meanings are characterized by the contradictory nature of their systematization, has different principles of typology and requires the use of a systematic approach to their study.

In the future, it is advisable to carry out a comparative analysis of semantic classifications of verbs among domestic and German researchers, which will allow a deeper study of the systematization of semantic meanings.

Key words: semantic classification, typology of verbs, verb vocabulary, denotative principle, paradigmatic principle, syntagmatic principle.

Постановка проблеми. Для традиційних лінгвістичних досліджень є характерним вивчення значення слів та виразів, яке знаходить своє відображення у номінації окремих предметів та явищ дійсності.

Семантичний аспект лексичних одиниць є предметом лексичної семантики або семасіології, яка досліджує усі одиниці мови (насамперед лексичні і фразеологічні) з точки зору здійснення ними номінативної функції, тобто функції називання предметів, явищ, якостей дії [6, с. 6 – 7].

До проблем сучасної семасіології відносяться визначення лексичного значення, вивчення синтагматичних і парадигматичних відношень в лексичній, семантичній структурі слова, причин і видів зміни лексичного значення, видів вмотивованості слова [5, с. 10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні типи класифікації повнозначних дієслів неодноразово ставали предметом студіювання як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Семантичний аспект класифікації дієслівної лексики, вживаної у сполученні з прислівниками та дієприслівниками оцінки, на матеріалі німецької мови Німеччини та Австрії вивчала О. А. Лазебна [4]. Синтагматичний принцип класифікації дієслів, що мотивують іменники у німецькій мові, було покладено в основу наукових розвідок О. В. Хлипало [7]. Вивченню семантики категорії аспектуальності в німецькій мові, її типологічним і функціональним особливостям присвячено монографію О.М. Белих [1].

Незважаючи на те, що семантична класифікація дієслів є одним з основних питань наукових розвідок, вона все ще залишається постійним об'єктом дискусій серед вчених.

Постановка завдання. У роботі проводимо вивчення семантичних класифікацій дієслів німецьких лінгвістів, які базуються на денотативному, парадигматичному та синтагматичному принципах аналізу дієслівної лексики.

Об'єктом запропонованого дослідження виступає дієслівна лексика сучасної німецької мови.

Предметом дослідження є особливості семантичних класифікацій дієслів у німецькій мові.

Мета дослідження – надати загальний огляд досліджень німецьких вчених, присвячених семантичним класифікаціям дієслівної лексики у німецькій мові.

Виклад основного матеріалу. Традиційними визнано у мовознавстві денотативний, парадигматичний та синтагматичний принципи класифі-

кації дієслівної лексики, які були запропоновані Л. М. Васильєвим [2].

Найбільш усталеним принципом для класифікації дієслівної лексики вважається денотативний, «який служить для вираження співвіднесення мовної одиниці з предметом чи явищем, указує на предмет безвідносно до його природних чи відмітних рис» [3, с. 60]. Використання цього принципу вможливорює поділ дієслів на лексико-семантичні групи (дієслова психоемоційного стану, руху, мовлення та ін.). Виділення класів дієслів відбувається інтуїтивно, спираючись на власний досвід та знання.

Парадигматичний підхід до вивчення дієслівної лексики використовують для студіювання відношень між словами і групами слів на основі спільності або протилежності їх значень. За цим принципом поділяють основні класи дієслів з інваріантним значенням стану, дії, процесу. Парадигматичний принцип застосовують також для поділу дієслів на каузативні, некаузативні, статальні та інхоативні.

Синтагматичний принцип класифікації ґрунтується на кількості та якості (семантичного змісту) дієслівних валентностей, тобто здатності слова до поєднання з іншими словами [2, с. 40]. Від властивості слова сполучатися з певним колом лексичних одиниць залежить кількість семантичних типів дієслів.

Для того, щоб вивчити типологію дієслівної лексики, ми звернулися до найавторитетніших семантичних класифікацій німецьких лінгвістів Г. Брінкмана, М. Хельбига і Й. Буша, Т. Баллмера та В. Бренненштуля, Г. Шумахера. В основу створення цих класифікацій покладено принцип поділу дієслів на три основні класи, а саме: дієслова дії, стану, процесу, та доповнення іншими власне розробленими семантичними групами дієслів.

Найбільш визнаною є семантична класифікація дієслів, яку запропонував німецький лінгвіст Г. Брінкман. Послугуючись парадигматичним та синтагматичним підходом до вивчення дієслівної лексики, вчений виділяє п'ять лексико-граматичних класів повнозначних дієслів в німецькій мові:

1. *Handlungsverben* – дієслова дії, а саме перехідні дієслова, які позначають активну дію, що спрямована на об'єкт: *malen, beobachten*.

2. *Vorgangsverben* – дієслова процесу, що вказують на послідовну зміну стану або розвитку чого-небудь: *laufen, steigen, fallen*.

3. *Zustandsverben* – дієслова стану для опису стану людей і предметів, які тривають деякий час: *schlafen, ruhen, liegen, sitzen*.

4. *Geschehensverben* – дієслова на позначення події, що репрезентують життя як процес: *gelingen, misslingen, sich ereignen, passieren*.

5. *Witterungsverben* – безособові дієслова на позначення природних явищ, у яких іменник не може виступати в ролі підмета: *es regnet, blitzt, donnert, stürmt* [9, с. 122].

Ця класифікація потребує, на наш погляд, ще більш системної деталізації та опису значення кожного дієслова, оскільки, наприклад, клас дієслів дії є занадто загальним. Дієслова дії можуть ще поділятися на лексичні одиниці для позначення розумової, мовленнєвої або фізичної діяльності людини.

Заслуговує на увагу також семантична класифікація німецьких дієслів М. Хельбига і Й. Буша. Узявши за основу парадигматичний та синтагматичний принципи типології дієслівної лексики, дослідники розрізняють такі семантичні типи:

1. *Tätigkeitsverben* (дієслова діяльності), які вказують на те, що суб'єкт виконує дію: *arbeiten, aufschreiben, sich bemächtigen, bewegen, essen, helfen, gehen, kämpfen, lesen, öffnen, singen, spielen, springen, töten, turnen, wandern, zerbrechen*. До цієї групи автори відносять також каузативні дієслова (*kausative Verben*), які виражають суб'єктивно-об'єктивні та причинно-наслідкові відношення: *zerbrechen, töten*.

2. *Vorgangsverben* (дієслова процесу або зміни стану) позначають процес або зміни, яких зазнає суб'єкт і які змінюють стан суб'єкта: *erfrieren, erkranken, ermüden, erwachen, einschlafen, fallen, hinfallen, sterben, verfaulen, verblühen, verhungern*.

3. *Zustandsverben* (дієслова стану) виражають постійний стан, у якому перебуває особа: *sich befinden, liegen, sein, stehen, umgeben, wohnen*.

4. *Verben des Wahrnehmens* (дієслова відчуття та сприйняття) пов'язані з пізнавальною діяльністю людини, яка є процесом відображення предметів та явищ дійсності: *sehen, hören, empfinden*.

5. *Verben des Wissens* (дієслова ментальної діяльності) позначають розумові процеси людської діяльності: *glauben, kennen, wissen, verstehen*.

6. *Verben allgemeiner Relationen* (дієслова релятивної семантики або внутрішнього відношення) описують різні види взаємовідношень між людьми, виражають не тільки відношення суб'єкта до процесу, але і відношення мовця до висловлення: *lieben, hassen*.

7. *Ereignisverben* (дієслова на позначення події) репрезентують ті явища, які відбуваються в суспільстві та навколишньому середовищі: *es schneit, regnet, blitzt, donnert, dämmer, dunkelt, hagelt, nieselt, kracht, taut, zieht, zischt* [10].

Укладачами цієї семантичної класифікації була запропонована найбільш повна та об'єктивна типологія дієслівної лексики, яка охоплює основні класи дієслів.

На думку Т. Баллмера та В. Бренненштуля, розподіл дієслів німецької мови на три основні семантичні типи є неповним та малоінформативним. Лінгвісти достатньо детально розробили семантичну класифікацію, яка базується на одинадцяти семантичних типах:

1. *Sachverhalte betreffende Verben* (дієслова на позначення об'єктивної дійсності): *stimmen, gelten, zutreffen*.

2. *Vorgänge (Zustände und Zustandsvorgänge) betreffende Verben* (дієслова на позначення процесу або зміни стану): *ablaufen, verlaufen, passieren*;

3. *Existenz betreffende Verben* (дієслова на позначення існування, наявності): *existieren, bestehen, vorkommen*.

4. *Eigenschaften und Relationen bezeichnende Verben* (дієслова на позначення якостей, властивостей, відношень та співвідношень): *sich ähneln, sich gleichen, taugen*.

5. *Bewegungsverben* (дієслова на позначення руху): *sich bewegen, sich ausdehnen, sich verkürzen*.

6. *Zustoßverben* (дієслова сприйняття та психічної діяльності на позначення впливу на індивіда або об'єкт): *zustoßen, wahrnehmen, sehen*.

7. *Bewirkungsverben* (дієслова на позначення причинно-наслідкових відношень): *anspornen, inspirieren, anregen*.

8. *Kontrollierte Eingriffe bezeichnende Verben* (дієслова на позначення контрольованих втручань, які направлено на себе, на інших людей та на навколишнє середовище): *tun, machen, durchführen*.

9. *Kontrollierte Übergriffe bezeichnende Verben* (дієслова на позначення перевищення повноважень та порушення особистого простору): *antatschen, anrühren, grabtschen*.

10. *Produktions- und Zerstörungsverben* (дієслова на позначення створення та руйнування): *käsen, verkleckern, verzerren*.

11. *Transaktionsverben* (дієслова на позначення здійснення закінчених дій стосовно визначеного об'єкта): *geben, überreichen, aushändigen* [8, с. 109].

Запропонована класифікація Т. Баллмера та В. Бренненштуля поєднує в собі парадигматичний та когнітивний підходи до аналізу дієслівних груп, де значення лексичних одиниць слугує засобом доступу до осмислення тих чи інших аспектів пізнання світу людиною. Багаторівнева

когнітивна система людини, яка складається з підсистем сприйняття та мислення, знаходить своє вираження у типології дієслівної лексики.

Синтагматичний принцип аналізу для дієслівної лексики було застосовано в словнику «*Verben in Feldern. Valenzwörterbuch zur Syntax und Semantik deutscher Verben*» для деталізованого вивчення синтаксичних та семантичних особливостей німецьких дієслів [11, с. 122].

До словника включено сім макрополів, які охоплюють більше ніж тисячу лексичних одиниць та розпадаються на інші мікрополя:

1. Verben der allgemeinen Existenz – дієслова на позначення загального буття, до складу яких входять: 1) Zustandsverben der allgemeinen Existenz – дієслова стану (*geschehen, existieren, es gibt*); 2) Vorgangsverben der allgemeinen Existenz – дієслова процесу або зміни стану (*sich entwickeln, entstehen, sich bilden*) та 3) kausative Verben der allgemeinen Existenz – каузативних дієслів на позначення загального буття (*schaffen, produzieren, erfinden*).

2. Verben der speziellen Existenz – дієслова спеціального буття, що вказують на просторові або часові відношення. Вони поділяються на два субкласи: 1) Verben der Existenzsituierung – лексеми, що експлікують можливість існування в певній ситуації (*sich befinden, vorkommen*) та 2) Verben der Existenz im speziellen Kontext – лексичні одиниці, які функціонують у певному контексті, в конкретній ситуації (*dasein, fehlen, untergehen*).

3. Verben der Differenz – диференційні дієслова, що відображають відмінності позначеного словом поняття від понять того самого класу в межах одного лексичного поля. Диференційні дієслова розділено на три поля: 1) Allgemeine Verben der Differenz – дієслівні лексеми для позначення загальних відмінностей (*unterscheiden, differieren, abweichen von*); 2) einfache Änderungsverben – дієслова, які вказують на незначні зміни (*sich verändern, werden, wachsen*); 3) kausative Änderungsverben – каузативні диференційні дієслова (*wandeln, entwickeln, vergrößern*).

4. Verben der Relation und des geistigen Handels – дієслова релятивної семантики та духовної діяльності, які поєднують у своєму лексико-семантичному полі п'ятнадцять мікрополів та вирізняються різноманітністю значень. Для дослідження польового характеру цієї дієслівної групи виокремлюють такі мікрополя, як: 1) allgemeine Relationsverben – дієслова загального відношення (*sich beziehen, zuordnen, verknüpfen*); 2) Verben der Identität und Äquivalenz – дієслова на

позначення еквівалентності та ідентичності (*sein, es handelt sich um, übereinstimmen*); 3) Verben des Strukturierens – структурні дієслова, які є базою творення для дієслів на позначення єдності на ґрунті спільності мети, поглядів або інтересів (*zusammenfassen, integrieren, organisieren*); 4) Verben der Bestandteilrelation – дієслова, що передають співвідношення складових частин, які відносяться до цілого (*gehören zu, zählen zu, enthalten*); 5) Verben der Grundlegung – дієслова, що репрезентують джерело виникнення, розвитку чого-небудь (*zugrunde liegen, basieren auf, sich stützen auf*); 6) Verben des Folgens und der Folgerung – дієслова для зазначення причин та наслідків (*folgen aus, sich ergeben aus, ableiten aus*); 7) Verben des Zielens – дієслова цілі (*zielen auf, richten auf, abzielen auf*); 8) Verben der Berührung – дієслова ставлення (*betreffen, berühren, tangieren*); 9) Verben der Evaluation – дієслова оцінки (*halten für, betrachten als, auffassen als*); 10) Verben der Orientierung – дієслова, які позначають здатність орієнтуватися у просторі, розбиратися в якійсь важливій справі або складній ситуації (*sich anlehnen, orientieren, befolgen*); 11) Verben der Aufmerksamkeit – дієслова, що репрезентують зосередження думки або зору, слуху на будь-якому об'єкті (*bedenken, beachten, achten auf*); 12) Verben des Außerachtlassens – дієслова, що передають небажання налаштуватися на сприйняття, фіксування чого-небудь органами чуття, пам'яттю, розумом (*übersehen, ausklammern, vernachlässigen*); 13) Verben der geistigen Beschäftigung – дієслова розумової діяльності (*sich zuwenden, ansprechen, sich beschäftigen*); 14) Verben des Untersuchens – дієслова, що характеризують ретельний науковий розгляд з метою пізнання, виявлення чогось (*untersuchen, analysieren, erforschen*); 15) Verben des Prüfens – дієслова, які позначають з'ясування правильності, точності, переконання в наявності або відсутності та ін. (*prüfen, überprüfen, nachprüfen*).

5. Verben des Handlungsspielraums – дієслова на позначення можливостей, які у свою чергу поділяються ще на два субкласи: 1) Zustandsverben des Handlungsspielraums – дієслова стану, що вказують на здійсненість, допустимість чого-небудь (*können, dürfen, befugt sein*) та 2) kausative Handlungsverben des Handlungsspielraums – каузативні дієслова дії (*erlauben, verbieten, zwingen*).

6. Verben des sprachlichen Ausdrucks – дієслова ментальної дії, котрі охоплюють три мікрополя: 1) Verben des Mitteilens – дієслова повідомлення (*mitteilen, übermitteln, melden*); 2) Verben des Übermittelns – дієслова передачі інформації

(*ausrichten, zukommen lassen*) та 3) Verben des Diskutierens – дієслова на позначення дискусії, обговорення спільних питань (*diskutieren, debattieren, besprechen*).

7. Verben der vitalen Bedürfnisse – дієслова на позначення життєвонеобхідних, фізіологічних потреб людського організму, які функціонують відокремлено від інших лексико-семантичних полів та складаються з 3 мікрополів: 1) Verben des Besitzes und des Besitzwechsels – дієслова володіння та обміну надбанням (*besitzen, geben, verlieren*); 2) Verben der Konsumation – дієслова споживання, тобто на позначення дій уживання їжі та питва (*sich ernähren, essen, trinken*); 3) Verben des Schlafens und Wachseins – дієслова на позначення сну (стану спокою організму) та неспання (пильнування) (*schlafen, wach sein, aufwachen, einschlafen*).

Семантична класифікація Г. Шумахера охоплює велику кількість груп дієслів, які поділяються на менші підгрупи, та здається непропо-

рційно згрупованою й занадто громіздкою. Все це призводить до виникнення деяких труднощів із розумінням складників лексико-семантичних груп дієслів.

Висновки. Попри численність досліджень та спроб здійснити єдину семантичну класифікацію дієслів в німецькій мові, питання типології дієслівної лексики до сих пір лишається актуальним. Це зумовлено передусім складністю семантичної структури дієслів, багатогранністю їх структурних та семантичних особливостей.

Цілий ряд класифікацій дієслівних значень вирізняється суперечливим характером їх систематизації, має різні принципи типології й потребує використання системного підходу до їх вивчення.

У перспективі доцільно здійснити порівняльний аналіз семантичних класифікацій дієслів серед вітчизняних та німецьких дослідників, що дозволить глибше вивчити систематизацію семантичних значень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бєлих О. М. Категорія аспектуальності в сучасній німецькій мові: семантичні та дискурсивні аспекти. Монографія. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009. 140 с.
2. Васильєв Л. М. Семантика русского глагола: Учеб. пособие для слушателей фак. повышения квалификации. М.: Высшая школа, 1981. 184 с.
3. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. К.: Вища школа, 1985. 360 с.
4. Лазебная Е. А. Классификация глаголов, сочетающихся с наречиями и деепричастиями оценки, в современном немецком языке Германии и Австрии *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Вип. 14. 2015. С. 145 – 150.
5. Левицкий В. В. Семасиология. Винница: Новая книга, 2006. 512 с.
6. Мартинюк А. П. Основы научных исследований у лингвистике: Навчально-методичний посібник. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. 40 с.
7. Хлипало О. Класифікація твірних дієслів, що мотивують іменники у німецькій мові *Studia Methodologica*. Тернопіль: ТНПУ, 2011. Вип. 31. С. 43 – 46.
8. Ballmer T. T. Deutsche Verben: Eine sprachanalytische Untersuchung des deutschen Verbwortschatzes / Thomas T. Ballmer; Waltraud Brennenstuhl. Tübingen: Narr. 1986. 413 s.
9. Brinkmann H. Die Wortarten im Deutschen *Das Ringen um eine neue deutsche Grammatik*. Darmstadt, 1965. S. 101 – 127.
10. Helbig G. Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht / G. Helbig, J. Buscha. Langenscheidt. Verlag Enzyklopädie, 1996.
11. Schumacher H. Verben in Feldern. Valenzwörterbuch zur Syntax und Semantik deutscher Verben. Band. 1, Teil 1. Berlin, New York: De Gruyter, 2011. 896 S.

**АКТУАЛЬНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ УСПІШНОГО ДОСВІДУ
ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ В ГАЛУЗІ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ
НАВЧАЛЬНИМИ ЗАКЛАДАМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ**

**URGENCY OF APPLICATION OF THE SUCCESSFUL EXPERIENCE
OF THE GREAT BRITAIN IN THE FIELD OF DISTANCE EDUCATION
BY HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN UKRAINE**

Малінко О.Г.,

orcid.org/0000-0002-3700-9493

старший викладач кафедри іноземних мов

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Василенко І.О.,

orcid.org/0000-0003-0170-5144

старший викладач кафедри іноземних мов

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

У статті розглянутий успішний досвід багаторічного функціонування дистанційного навчання у вищих навчальних закладах Великої Британії, оскільки саме ця країна є провідною серед інших економічно розвинених країн Європи, має високий рівень розвитку науки завдяки функціонуванню науково обґрунтованої, гнучкої та варіативної структури освітньої системи, в т.ч. широко розгалуженої дистанційної освіти. Отже врахування досвіду цієї країни цілком актуально для активного впровадження в освітній простір України.

У процесі дослідження вивчались чинники ефективності дистанційного навчання у ВНЗ Великої Британії, а саме організація дистанційного навчання на засадах сучасних освітніх парадигм. Зроблена спроба подати перспективну модель дистанційного навчання у вербальному викладі, з врахуванням таких індикаторів компетентності, як фахова освіта, фахові уміння та навички, соціально-культурні надбання, фахова активність, тощо. Проте, проблема розвитку та функціонування дистанційного навчання в цій країні не була предметом спеціальних педагогічних досліджень. Вивчення та аналіз літератури з окресленої теми дослідження свідчать, що її теоретичні та прикладні аспекти висвітлені недостатньо. За результатами вивчених джерел зроблено спробу розробити вербальну модель випускника системи дистанційного навчання іноземних мов у Великій Британії, в якій визначено індикатори та характерні ознаки компетентності студентів як передбачуваного кінцевого результату діяльності навчального закладу, що надає освітні послуги на відстані.

Виявлення і творче використання раціональних ідей досвіду Великої Британії у впровадженні системи дистанційного навчання сприятиме, на наш погляд, теоретичному та прикладному обґрунтуванню шляхів ефективного становлення дистанційної освіти в Україні.

Ключові слова: дистанційна освіта, інформаційні технології, дидактичний аспект навчання, навчальна програма, економічна ефективність.

The article observes the successful experience of long-term functioning of distance learning in higher education institutions of the United Kingdom, since this country takes the leading position among other economically developed countries in Europe, has a high level of scientific development due to the functioning of a scientifically based, flexible and variable structure of the educational system, including a widespread distance education. Therefore, taking into account the experience of this country is quite relevant for active implementation in the educational space of Ukraine.

In the course of investigation, the factors of the effectiveness of distance learning in the United Kingdom universities were studied, namely the organization of distance learning based on modern educational paradigms. An attempt was made to present a promising model of distance learning in a verbal presentation, taking into account such indicators of competence as professional education, professional skills, social and cultural heritage, professional activity, etc. However, the problem of the development and functioning of distance learning in this country has not been the subject of special pedagogical research. The study and analysis of the literature on this research topic indicate that its theoretical and applied aspects are not sufficiently covered. Based on the results of the studied sources, an attempt to develop a verbal model of a graduate of the distance learning system of foreign languages in the UK was made, which identifies indicators and characteristic features of students' competence as the expected final result of an educational institution activity providing educational services at a distance.

Identification and creative application of rational ideas of the UK experience in the implementation of the distance learning system will, in our opinion, contribute to the theoretical and applied substantiation of the effective development of distance education in Ukraine.

Key words: distance education, information technologies, didactic aspect of education, curriculum, economic efficiency.

Постановка проблеми. В останні десятиліття дистанційна освіта набула широкого розвитку в багатьох країнах світу: Великій Британії, Іспанії,

Німеччині, Норвегії, США, Канаді, Японії та ін. Про становлення, поширення та ефективність дистанційної форми навчання свідчить те, що

кожний рік відбуваються міжнародні конференції, які проводить Міжнародна рада з дистанційної освіти (ICDE, Осло). Організація ICDE існує з 1938 р. та офіційно визнана ЮНЕСКО головною недержавною організацією в галузі дистанційної освіти. Мета дистанційного навчання спрямована на забезпечення фахової освіти відповідно до визначених кваліфікаційних ступенів (спеціаліст, бакалавр, магістр) та створення умов для здобувачів щодо удосконалення, розширення, поповнення знань у межах чинних освітніх програм [1, 2]. За умов реалізації окреслених цілей, досягнення балансу між потребами здобувачів і вимогами до змісту та рівнів освіти дистанційне навчання стає ефективним.

Так, досвід і традиції Великої Британії можуть слугувати організаційними та науково-теоретичними засадами для активного впровадження дистанційного навчання в освітній простір України. В умовах, коли політика держави в галузі освіти, соціально-педагогічних умов функціонування системи освіти та освітніх парадигм зазнає докорінних змін, впровадження дистанційної освіти в Україні набуває особливої актуальності. Забезпечення ефективності дистанційного навчання є метою і водночас його кінцевим результатом, який залежить від низки чинників. Проте, в Україні нерідко систему дистанційної освіти фактично ідентифікують з системою заочної освіти, в якій, насправді, збільшений лише цикл самостійної роботи студентів за рахунок використання засобів телекомунікації і комп'ютерів. Як свідчать результати аналізу джерел інформації, основною причиною такого хибного тлумачення є відсутність необхідної та достатньої інформації, засобів її отримання щодо статусу дистанційної освіти в зарубіжних країнах, її організації, змісту, тривалості та результативності.

Результати аналізу соціально-економічних та соціологічних джерел, статистичних даних свідчать, що у Великій Британії, успішний досвід якої вивчається в Україні, з 70-х років XX століття розпочався новий етап розвитку дистанційного навчання, зумовлений впливом інформаційно-технологічної революції. Разом з тим проблема розвитку та функціонування дистанційного навчання в цій країні не була предметом спеціальних педагогічних досліджень. Вивчення та аналіз літератури з окресленої теми дослідження свідчать, що її теоретичні та прикладні аспекти висвітлені недостатньо. Зокрема, відсутні методичні розробки стосовно методів і форм організації навчальної діяльності в дистанційному середовищі учнів і студентів різних вікових груп

та з різними цілями навчання, оскільки більшою мірою досліджувалися засоби навчання та умови застосування сучасних інформаційних технологій. Виявлення і творче використання раціональних ідей досвіду Великої Британії у впровадженні системи дистанційного навчання сприятиме, на наш погляд, теоретичному та прикладному обґрунтуванню шляхів ефективного становлення дистанційної освіти в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Велика Британія є провідною серед інших економічно розвинених країн Європи, має високий рівень організації виробництва, розвитку науки завдяки функціонуванню науково обґрунтованої, гнучкої та варіативної структури освітньої системи, в т.ч. широко розгалуженої дистанційної освіти, отже врахування досвіду цієї країни цілком актуально для сучасної системи освіти України.

У процесі дослідження з'ясовано чинники ефективності дистанційного навчання, зокрема, іноземних мов у вищих навчальних закладах Великої Британії. Позитивними серед них є організація дистанційного навчання на засадах сучасних освітніх парадигм, орієнтація на його кінцевий результат – модель ідеалу випускника. До провідних позитивних чинників також відносяться: висококваліфіковані кадри, інтеграція їхньої діяльності, яка забезпечує розробку якісних навчальних матеріалів, комп'ютерних технологій для реалізації здобувачам освіти. Нами зроблено спробу подати перспективну модель дистанційного навчання у вербальному викладі, з врахуванням індикаторів компетентності (фахова освіта, фахові уміння та навички, соціально-культурні надбання, громадянська позиція, фахова активність) та притаманних їм ознак.

Проте, негативним чинником, який знижує рівень ефективності дистанційного навчання та його рентабельність, є дострокове припинення студентами навчання. Серед них найбільшу питому вагу складають ті студенти, які вступають у вищий навчальний заклад без будь-якої освітньої кваліфікації (біля 50%), з середньою фаховою підготовкою (біля 45%), з наявністю сертифіката (біля 35%), диплома (біля 30%), рівня бакалавра (біля 25%), рівня магістра (біля 20%).

Зокрема, в працях М. Ю. Бухаркіної, А. Кейя, В. М. Кухаренка, Є. Машбиця, Р. Мейзона, С. Ніппера, Є. С. Полат, О. В. Рибалка, Н. Г. Сиротенка розглядається роль нових інформаційних технологій у дистанційному навчанні та дидактичні властивості комп'ютерних засобів. Окремі автори зосереджують увагу на термінології системи дистанційної освіти, інші на питаннях

її рентабельності (Дж. Вердуїн, А. Вудлі, Д. Гаррісон, Дж. С. Даніель, Дж. Зігерел, Г. Керслі, Д. Кіган, А. Кірквуд, Т. Кларк, М. Мур, Г. Рамбл, Ф. Сейба, Б. Холмберг). Окремі аспекти дистанційного навчання іноземних мов досліджували А. Діскінсон, Р. Оксфорд, С. Уайт, М. Уолес, Дж. Хігінс, Б. Холмберг.

Високий рівень знань, умінь і навичок студентів з іноземних мов у системі дистанційної освіти забезпечується, перш за все, висококваліфікованими спеціалістами – викладачами іноземних мов, методистами, програмістами, дизайнерами, художниками, редакторами, які враховують психологічні особливості іншомовного спілкування на відстані. При цьому важливу роль відіграє інтегрованість їх діяльності та сформованість оптимального інформаційно-освітнього середовища, яке забезпечує можливості реалізації освітнього потенціалу навчального процесу та особистісного ресурсу кожного студента. Це відбувається завдяки відповідності вимогам ергономіки, естетики, психології сприймання; особливостям змістової, предметної галузі; використанню педагогічних технологій, а також оволодінню культурою комунікації в мережі учасниками навчального процесу. За цих умов створюється чітка система взаємодії учасників навчального процесу та управління ним.

Про це свідчать наукові праці таких учених як Д. Даніель, Д. Кіган, В. М. Кухаренко, Реджінальд Ф. Мелтон, М. Мур, В. В. Олійник, Б. Холмберг та ін., в яких висвітлюються теоретичні засади, зміст дистанційної освіти, основні завдання, обґрунтовується їх актуальність.

Постановка завдання. Актуалізувати питання щодо визначення пріоритетних дидактичних та психологічних аспектів навчання в системі дистанційної освіти; узгодження термінології, що призводить до неоднозначного розуміння окремих термінів і запровадження наукового сленгу, за яким часто приховується відсутність змісту і науковості навчального матеріалу; уточнення понять «дистанційна освіта» та «дистанційне навчання»; з'ясування умов, за яких забезпечується ефективність функціонування дистанційної освіти та контроль знань здобувачів.

Виклад основного матеріалу. В результаті дослідження проблеми нами з'ясовано, що ефективність навчання, зокрема, іноземних мов на відстані залежить від таких складових: а) оптимальної взаємодії тьютора та студента завдяки використанню сучасних технологічних засобів (комп'ютера, електронної пошти, служби інтерактивних бесід) та традиційних засобів (телефону,

очних консультацій, літніх шкіл); дотримання певних правил спілкування в дистанційному навчанні, а саме: врахування компонентів мовленнєвої ситуації (особистості тьютора та студентів, цілей навчання, тощо), врахування статусу учасників мовленнєвої ситуації, врахування комунікативних завдань мовленнєвої ситуації, вибору оптимальних форм взаємодії тьютора і студентів між собою; б) використання інтерактивних технологій (взаємодія у навчанні, застосування методу проектів); в) якості дидактичних матеріалів, способів і засобів забезпечення ними студентів (ретельне та детальне планування діяльності студентів, організація, чітка постановка завдань і цілей навчання з урахуванням якості виконання попередніх завдань); г) систематичного зворотного зв'язку [3, с. 185-194]. Отже якість дистанційного навчання іноземних мов значною мірою залежить від його ефективної організації, змісту методичного супроводу, а також від майстерності спеціалістів, які забезпечують цей процес; чіткого планування роботи студентів, їх поінформованості щодо вимог, умов, термінів навчання; забезпечення календарним планом навчального процесу.

У процесі дослідження проблеми визначено характеристики компонентів системи дистанційного навчання іноземних мов у Великій Британії, за якими можна оцінювати його ефективність:

– ретельність і продуманість навчальних програм і планів (курси дистанційного навчання іноземних мов передбачають більш детальне планування діяльності студентів, її організацію, чітку постановку завдань і цілей навчання, оперативне забезпечення необхідними навчальними матеріалами відповідно до процесу виконання попередніх завдань);

– інтерактивність навчання (ключове поняття освітніх програм) забезпечується розробкою курсів з іноземних мов з максимально можливим потенціалом взаємодії студентів і тьюторів, зворотного зв'язку між ними, організації групового навчання (особливість предмета полягає у необхідності постійного спілкування);

– забезпечення високоефективного зворотного зв'язку для того, щоб студенти були впевнені у правильності свого просування у навчальному процесі; зворотній зв'язок має бути поопераційним, оперативним (на етапі формування навичок) та відкладеним (у вигляді оцінки та коментарів тьютора з приводу виконаних завдань);

– мотивація учіння – важливий чинник ефективності дистанційного навчання іноземних мов, яка більшою мірою досягається за рахунок міжкультурного компонента, а також використання

можливостей спілкування з носіями мови, тобто створення природного мовного середовища;

– структурування змісту навчального матеріалу (курси дистанційного навчання іноземних мов у Великій Британії є модульними, що дозволяє студентам чітко усвідомлювати своє просування від одного модуля до іншого, обирати будь-який модуль відповідно до власних інтересів або за бажанням викладача, залежно від рівня підготовленості), хоча, на думку фахівців, об'ємні модулі (із значною кількістю нового матеріалу) помітно знижують мотивацію навчання;

– звуковий та ілюстративний супровід, як зазначають практики, має виключно важливе значення для курсів іноземної мови та може бути реалізований на основі мережевих технологій.

Поняття «ефективність функціонування системи» складне та містке, оскільки як на систему, так і на діяльність колективу чи конкретної людини впливає багато чинників, які мають свої особливості, характерні ознаки, параметри виміру та оцінки. При цьому важливим є врахування більш вузького її аспекту – економічної ефективності. Економічна ефективність освіти, за висновками С. Костаняна, має два аспекти: внутрішній та зовнішній. Під внутрішнім аспектом розуміють такі економічні проблеми, які відображають економічність функціонування самої системи освіти з точки зору раціонального використання коштів. Зовнішніми показниками ефективності освіти є витрати на навчання однієї людини в навчальних закладах; зміст і науковий рівень освіти; якість професійної підготовки працівників і спеціалістів; професійна структура підготовки кадрів [4].

Важливу роль у забезпеченні ефективності дистанційного навчання іноземних мов у Великій Британії відіграють соціально-економічні чинники, зокрема: високий економічний потенціал Великої Британії; курс політики країни в галузі дистанційного навчання іноземних мов, спрямований на широке забезпечення планових можливостей задоволення фахових потреб студентів; рентабельність дистанційного навчання (воно є економічно дешевшим для студентів та провайдерів); забезпечення оптимальних психолого-педагогічних умов функціонування дистанційного навчання (наявність педагогічних кадрів, науково-методичного забезпечення та матеріально-технічної бази); результативність дистанційного навчання: а) у загально-педагогічному плані – зміна професії та набуття нової, прогнозування можливостей самореалізації відповідно до набутої нової професії, удосконалення фаху,

оволодіння практичними навичками та вміннями; б) набуття певного ступеня освіти (спеціаліст, бакалавр, магістр).

У теорії та практиці існують різні критерії визначення ефективності дистанційного навчання іноземних мов [5, с. 287-315]. Найбільш поширеними з них є: соціально-моральний критерій, який полягає у забезпеченні доступу до навчання великої кількості охоплених ним студентів; рентабельність та рівень завершення навчання. Підтвердженням цих висновків є статистичні дані по Великій Британії, які свідчать, що в останні роки спостерігається тенденція зростання популярності вивчення іноземних мов дистанційно. Серед 55 тис. дистанційних курсів із 130 країн, запропонованих через комп'ютерні мережі, більше 1300 пропонують вивчення іноземних мов. Отже, з огляду на ці показники можемо стверджувати, що дистанційне навчання іноземних мов у Великій Британії є досить ефективним.

Аналіз джерел інформації свідчить, що дистанційна форма навчання іноземних мов також є рентабельною. Так, у Відкритому Університеті витрати на студента, який вивчає іноземні мови дистанційно, за весь термін навчання складають половину витрат на студента університету традиційної форми навчання. Отже, витрати на нього за рік складають 1/3 від витрат на студента очної форми навчання. Проте, досвід функціонування навчальних закладів Великої Британії свідчить, що дистанційне навчання є рентабельним за умов наявності достатньої кількості студентів [6, с. 21-30].

Не дивлячись на те, що дистанційне навчання іноземних мов у Великій Британії є прогресивним, зручним, гнучким, досить поширеним, не можна стверджувати, що ефективність його є цілком високою. У зв'язку з цим розглянемо наступний критерій – рівень завершення та припинення навчання студентами. Дані нашого дослідження дозволили встановити рівні підготовки фахівців іноземних мов у системі дистанційної освіти Відкритого Університету Великої Британії. Кількість студентів, що отримали ступінь бакалавра чи магістра, приблизно дорівнює 54% від зареєстрованих студентів, а 46% здобувачів знань не набувають базової вищої освіти, тобто ступеня бакалавра чи магістра. Разом з тим, на думку фахівців, це високий рівень відповідно до стандартів відкритих університетів [7, с. 234-269]. Дані порівняльного аналізу ефективності підготовки фахівців іноземних мов традиційним шляхом та дистанційно свідчать про незначну різницю (на користь традиційної форми навчання).

Однак, як зазначають фахівці (Б. Холмберг, Р. Ф. Мелтон, О. Сімпсон, С. Уайт), дистанційне навчання іноземних мов, зазвичай, асоціюється з високим рівнем припинення навчання студентами (порівняно з традиційними навчальними закладами), хоча певна кількість студентів припиняють навчання і в очній формі навчання. Нині немає чітких даних і досліджень, які вказували б на існування можливої мінімальної кількості студентів, що припиняють навчання. Разом з тим існує думка, що припинення студентами дистанційного навчання є багато причинним феноменом. Серед головних причин слід назвати: ізолюваність студентів, тобто віддаленість їх від тьютора та навчального закладу; брак певних умінь і навичок самостійної роботи, особистісних якостей студента, необхідних для вивчення іноземних мов дистанційно (цілеспрямованості, наполегливості, інтересу, креативності мислення, тощо); брак часу для навчання.

Дослідники припускають, що саме ізолюваність є найбільш вагомою причиною припинення навчання. [8] Саме тому в навчальних закладах Великої Британії постійно працюють над удосконаленням запропонованих студентам форм допомоги та підтримки у навчанні. Проте, на думку фахівців Ю. Баумана, М. Шеллі [9, с. 61-74], не кожний студент може вивчати іноземні мови дистанційно. Адже для цього він повинен мати здібності до вивчення іноземних мов; бути грамотним, вмотивованим, готовим звернутися за допомогою до тьютора, впевненим у позитивних результатах навчання. За таких умов студент буде успішно навчатися.

За даними моніторингу діяльності вищих навчальних закладів дистанційної освіти у Великій Британії брак часу є основною проблемою для студентів цієї форми навчання. Про це свідчать такі дані: 40% респондентів посилаються на цей висновок; 60% студентів, які не закінчили курс навчання, зазначили, що саме брак часу став основною причиною його припинення. [1,2] Серед чинників незавершеного студентами дистанційного навчання вагоме місце посідає наявність попереднього освітнього рівня. Дослідження Відкритого Університету Великої Британії вказують на взаємозв'язок між припиненням навчання та наявністю освіти [8]. Так, навчання достроково припиняють 50% студентів без будь-якої освітньої кваліфікації; 45% студентів з середньою фаховою освітою; 40% студентів, які мають сертифікати; 35% студентів, які мають дипломи; 30% студентів, які мають ступінь бакалавра; 25% студентів, які мають ступінь магістра.

Саме кількість студентів з попередньо набутою освітою, які не завершують дистанційне навчання іноземних мов, відчутно менша (складає 20%) від кількості студентів, які не мають попереднього кваліфікаційного рівня.

Очевидно, це вказує на те, що існує мінімальний рівень припинення навчання: це ті студенти, які не закінчили б його за будь-яких умов та причин, які не можна усунути та проконтролювати. Опитування студентів щодо припинення навчання свідчить, що причини певною мірою відрізняються залежно від навчального закладу. Разом з тим спільними серед них є такі: брак часу на навчання; зміни в сімейних обставинах чи на роботі; хвороба; матеріальні проблеми; недоцільний вибір курсу; недостатня допомога та підтримка навчального закладу. На думку спеціалістів під «браком часу» часто криються справжні причини дострокового припинення навчання, а саме – розумові труднощі щодо опанування навчального курсу, недостатні вміння та навички самостійної роботи, невідповідна освітня підготовка. Отже, аналізуючи вказані вище причини, можна констатувати, що студенти припиняють навчання більше з власних причин, а не з вини навчального закладу. Як вказує В. Макгівні [10], існує хронічна відсутність надійних даних щодо ступеня, природи, характеру та суті припинення дистанційного навчання студентами. Проте, студенти, зазвичай, відмовляються погоджуватися з цим і мотивують таку поведінку відсутністю належної допомоги з боку навчального закладу. У той самий час тьютори вказують на те, що студенти не завжди користуються запропонованою їм допомогою та не прислуховуються до їхніх порад.

Наступні статистичні дані ілюструють причини, періоди та питому вагу припинення навчання студентами, які вивчають іноземні мови дистанційно: припиняють навчання на початку курсу протягом місяця – 6%; припиняють навчання з причин невиконання завдань першого етапу навчання – 28%; припиняють навчання в середині курсу – 13%; припиняють навчання з причин неуспішності – 1%; закінчують курс навчання – 41%. Переважна більшість з них достроково закінчують навчання на початку чи в середині курсу. Очевидно, що це найважчий період у системі дистанційного навчання.

Стан «відсіву» студентів дистанційного навчання у ВНЗ Великої Британії постійно вивчається та аналізується з тим, щоб утримати студентів. Це залежить від раціональності структури курсу, його змісту та освітньої політики навчального закладу. Адже часто цілі студентів не співпадають з цілями навчального закладу.

У процесі дослідження результатів вивчених джерел зроблено спробу розробити вербальну модель випускника системи дистанційного навчання іноземних мов у Великій Британії, в якій визначено індикатори та характерні ознаки компетентності студентів як передбачуваного кінцевого результату діяльності навчального закладу, що надає освітні послуги дистанційно.

Модель випускника вищого навчального закладу (спеціальність «Іноземні мови»)

Індикатори компетентності	Характерні ознаки професійної компетентності:
Фахова освіта	– теоретичні знання в галузі іноземних мов; – розвиток креативних задатків особистості – здатності до творчості, практичного використання набутих знань, формування умінь і навичок; – володіння комп'ютерною технікою та комп'ютерними технологіями як засобом вивчення іноземних мов; – озброєність інноваційними фаховими компетенціями в галузі іноземних мов; – сформованість здатності до самоосвіти упродовж життя, умінь працювати з різноманітними джерелами інформації.
Фахові вміння та навички	– практичне володіння мовленнєвою компетентністю в галузі іноземних мов; – вміння самостійно приймати рішення, вибирати з альтернативних оптимальний варіант трансформації фахової компетентності; – сформованість соціально-фахової мотивації досягнення позитивних результатів у практичній діяльності; – аналітичні вміння та навички критичного оцінювання результатів власної фахової підготовленості з іноземних мов до практичної діяльності; – уміння і навички самоорганізації практичної фахової діяльності.
Соціально-культурні надбання	– володіння навичками психологічної, соціальної та професійної адаптації; – підвищення рівня соціально-професійного статусу; – оволодіння демократичним стилем спілкування в трудовому колективі, орієнтація на соціально-професійне взаєморозуміння; – здатність до прояву наполегливості, вміння долати труднощі у професійній сфері, відстоювати власну точку зору; – володіння культурою іноземних мов.
Громадянська позиція та фахова активність	– наявність гуманістичної орієнтації в системі особистісних цінностей; – толерантність у спілкуванні з колегами та підлеглими; – самоповага, почуття власної гідності, здатність до самодисципліни; – бачення можливостей реалізації та самореалізації набутого фаху з іноземних мов у системі дистанційної освіти; – задоволення життєвих, моральних, фінансово-економічних потреб.

Вивчення чинників ефективності дистанційного навчання дозволяє зробити висновок про те, що провідним із них є його організація на засадах сучасних освітніх парадигм, орієнтації на модель ідеалу – випускника закладу дистанційної освіти. Модель випускника дистанційного навчання іноземних мов включає наступні індикатори: фахова освіта, фахові уміння та навички, соціально-культурні надбання, громадянська позиція та фахова активність, відповідні соціальному замовленню та задоволенню особистих потреб фахівця. Окрім цього в якості провідних чинників виступають: висококваліфіковані кадри (викладачі іноземних мов, методисти, програмісти, дизайнери, художники, редактори); інтеграція їх діяльності, яка забезпечує розробку якісних навчальних матеріалів, комп'ютерних технологій для реалізації споживачам освіти.

Важливу групу чинників ефективності дистанційного навчання становлять складові бінарної системи взаємодії «тьютор-студент»: раціональне використання дидактичних матеріалів, інтерактивних технологій навчання, способів і засобів своєчасного забезпечення студентів навчальною інформацією, наявність своєчасного зворотного зв'язку та інтерактивності навчання, мотивації учіння, звукового та ілюстративного супроводу.

Групу соціально-економічних чинників ефективності дистанційного навчання складають: високий економічний потенціал Великої Британії; курс уряду країни на розширення галузі дистанційного навчання іноземних мов; комплексна система фінансування галузі (державне, приватне, гранти, тощо); якісне науково-методичне та матеріально-технічне забезпечення навчального процесу, відповідне сучасному рівню технічного прогресу.

Висновки. Порівняльний аналіз досвіду функціонування та стану розвитку дистанційного навчання іноземних мов у Великій Британії та Україні дозволяє зробити висновки про можливість та соціально-педагогічну доцільність його розширення та удосконалення в Україні за таких умов:

- створення нормативно-правового поля щодо формування системи дистанційної освіти в Україні, яке б сприяло прискоренню її тотального впровадження, раціональної організації, чіткого визначення ієрархії управління нею, розподілу повноважень і обов'язків між її учасниками, встановлення межі відповідальності;

- розроблення державної програми подальшого розвитку системи дистанційного навчання іноземних мов, нормативного обґрунтування її виконавців, термінів та процедури реалізації;

– створення центрів дистанційної освіти на базі існуючих в країні інститутів післядипломної освіти подвійного підпорядкування:

а) Міністерству освіти і науки України, на яке покладається визначення стратегічної мети і завдань дистанційної освіти, її змісту (навчальні

програми) та стандартів; б) обласним інститутам підвищення кваліфікації педагогічних кадрів;

– виявлення та оцінювання реальної ситуації на регіональному та місцевому рівнях щодо потреб населення у дистанційному навчанні, в т.ч. іноземних мов, прогнозування його розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Melton R. Planning and developing open and distance approach. London : Routledge, 2002. 223 p.
2. White C. Language Learning in Distance Education. Cambridge : Cambridge University Press, 2003. 258 p.
3. Robinson B. Assuring quality in open and distance learning. In F. Lockwood (ed.) Materials Production in Open and Distance Learning. London : Paul Chapman Publishing, 1994. P. 185-194.
4. Жамин В.А. и др. Экономика народного образования: учебник для студ. пед. ин-тов. Москва : Просвещение, 1986. 336 с.
5. Prescott W., Robinson B. Teacher education at the Open University. In Perraton H. (ed.), 1993. P. 287-315.
6. Rumble G. A Basic Framework for Analysing Revenue Costs. In Greville Rumble, The Costs and Economics of Open and Distance Learning. London : Kogan Page, 1997. P. 21-30.
7. Peters O. Some observations on dropping out in distance education // Distance Education. 1992. Vol.13, №2. P. 234-269.
8. Simpson O. Supporting Students in Online, Open and Distance Learning. Second Edition. London : Kogan Page, 2002. 226 p.
9. Baumann U., Shelley M. The experience of learning German at a distance // Open Learning. 2003. Vol.18, №1. P. 61-74.
10. McGivney V. Staying or Leaving the Course, National Institute of Adult Continuing Education (NIACE). Leicester, 1996.

УДК 811.112.2'272'367.32:82.0-84

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.22.1.22>

МОДАЛЬНА СІТКА В ТЕКСТАХ НІМЕЦЬКИХ СЛОГАНІВ ТА СЕНТЕНЦІЙ

MODAL GRID IN GERMAN SLOGANS AND SENTENCES

Мамедова А.І.,

orcid.org/0000-0002-8014-6872

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри викладання другої іноземної мови

Запорізького національного університету

Курохтіна А.М.,

orcid.org/0000-0002-7820-0403

старший викладач кафедри викладання другої іноземної мови

Запорізького національного університету

Інформація та форми її пред'явлення займають важливе місце у житті сучасної людини. Слогани та сентенції, будучи мінітекстами, у стислій формі акумулюють інформацію про людину та світ, який її оточує. Загальна тенденція гуманітарної парадигми знання до соціокультурного вивчення мовленнєвої діяльності демонструє підвищений інтерес саме до мовного картинування світу вербальними засобами. Незважаючи на те, що феномен модальності має давню історію освоєння лінгвістикою, в цій розробці категорія розглянута на прикладі текстів німецьких сентенцій та слоганів, в яких відображено специфіку національних характерів і ціннісних орієнтирів етносу. Модальність віддзеркалює відношення змісту висловлення до реальної дійсності, відношення суб'єкта мовлення до дії. Аналіз фактичного матеріалу дозволяє стверджувати, що всі тексти слоганів та сентенцій організовано як мінітексти. В мінітекстах презентовано фактично весь вербальний арсенал модальних засобів. Традиційно виділяють внутрішню та зовнішню модальність. Якісний склад внутрішньої модальності заявлено такими формантами, як індикатив, кон'юнктив та імператив. Індикатив виступає презентантом реальності дії сьогодення; імператив є маркером спонукальної, а кон'юнктив - формантом нереальної умовно-бажаної реальності. Внутрішню модальність декларують модальні дієслова, слова та частки з модальним значенням. Конструкції зі складним предикатом, де першою частиною виступають модальні дієслова,

становлять найбільш численну групу формантів зовнішньої модальності. Тексти сентенцій презентують весь спектр модальних дієслів. Роль формантів зовнішньої модальності відіграють і модальні слова та слова, які несуть на собі конотативне навантаження. Саме вони підсилюють емоційний вплив на читача. Простота слоганів та сентенцій зумовлено лаконічністю викладу, що, у свою чергу, передбачає особливі поєднання засобів обох типів модальності, тобто поєднання імперативу та індикативу з модальними словами та сталими виразами.

Ключові слова: слоган, сентенція, модальність, внутрішня модальність, зовнішня модальність.

Information and forms of its presentation occupy an important place in the life of modern man. Slogans and maxims, being mini-texts, accumulate information in a concise form about a person and the world around him. The general tendency of the humanitarian paradigm of knowledge to the socio-cultural study of speech activity shows an increased interest in the linguistic picture of the world by verbal means. Despite the fact that the phenomenon of modality has a long history of linguistics, in this development the category is considered on the example of texts of German maxims and slogans, which reflect the specifics of national characters and values of the ethnic group. Modality reflects the relationship of the content of the statement to reality, the relationship of the subject of speech to the action. Analysis of the factual material allows us to state that all the texts of slogans and sentences are organized as minitext. In mini-texts, virtually the entire verbal arsenal of modal means is presented. Traditionally, there are internal and external modality. The qualitative composition of the internal modality is stated in such formats as indicative, conjunctive and imperative. The indicative acts as a present of the reality of today's action; the imperative is a marker of motivation, and the conjunctive is a marker of unreal conditionally desired reality. Internal modality is declared by modal verbs, words and particles with modal meaning. Constructions with a complex predicate, where the first part is modal verbs, are the most numerous group of formants of external modality. Sentence texts present the whole spectrum of modal verbs. The role of formants of external modality is played by modal words and words that carry a connotative load. They enhance the emotional impact on the reader. The simplicity of slogans and sentences is due to the conciseness of the presentation, which, in turn, involves special combinations of means of both types of modality, the combination of imperative and indicative with modal words and fixed expressions.

Key words: slogan, sentence, modality, internal modality, external modality.

Постановка проблеми. Сучасне життя відзначає досить високим темпом життя, що задекларовано в інформації та у формі її пред'явлення. Слогани і сентенції є своєрідною рефлексією на процеси та поняття, пов'язані з важливими явищами сучасного світу. Саме у цих мінітекстах, чим і є слогани та сентенції, у досить стислій формі подається великий обсяг інформації. Досить важливим є також і те, як подається інформація, яке емоціональне навантаження вона демонструє, тобто модальність. Саме тексти німецьких слоганів і сентенцій (далі СіС) стали **об'єктом** нашої роботи, а її **предметом** – модальна сітка в текстах слоганів та сентенцій.

Аналіз досліджень і публікацій. Щодо самого феномена модальності, то можна стверджувати, що він має давню історію освоєння лінгвістикою. Він був введений Аристотелем, одержав свій розвиток у роботах І. Канта. У мовознавстві модальність виступає як «одно із найважливіших і провідних комунікативних аспектів речення й висловлення» [1, с. 31]. Так А.П. Загнітко розглядає модальність як «реальність чи нереальність дії» [2, с. 115]. Зазвичай модальність виступає як семантико-прагматична категорія, що характеризує ставлення мовця до дійсності [3, с. 6-12].

Говорячи про категорію модальності, можна виділити такі її основні ознаки: модальність характеризує відношення змісту висловлення до реальної дійсності, відношення суб'єкта мовлення до дії.

Традиційно виділяють внутрішню та зовнішню модальність. Конституантами внутрішньої

модальності виступають індикатив, кон'юнктив та імператив, зовнішню декларують стійкі словосполучення з граматичною спрямованістю, модальні слова та частини мови, які виконують модальну функцію [4, с. 237]. Відразу ми також визначимо й те, що імператив ми будемо розглядати як внутрішню модальність, незважаючи на те, що багато лінгвістів не відносять його до модальності зовсім.

У лінгвістичних розвідках модальність розглядалась на прикладі текстів та мінітекстів. У сучасній лінгвістиці фактично відсутні роботи, пов'язані з цією категорією на прикладі текстів слоганів та сентенцій. Саме цим і визначається **актуальність** цієї розвідки. **Метою** є детальний аналіз внутрішньої та зовнішньої модальності та їх конституентів.

Постановка завдання. Досягнення мети дослідження передбачає виконання наступних завдань:

- проаналізувати корпус слоганів і сентенцій,
- їх з точки зору внутрішньої та зовнішньої модальності;
- виділити їх основні форманти.

Найбільш продуктивно у текстах СіС виступає внутрішня модальність (82%) (див табл. 1):

Таблиця 1
Модальні засоби в текстах СіС

Модальність	Кількість	
Внутрішня	123	82%
Внутрішня + Зовнішня	24	16
Зовнішня	3	2%
Разом	150	100%

Це пояснюється тим, що аналізовані тексти описують або фіксують ту чи іншу життєву ситуацію:

Ich hasse es, wenn die Stimmen in meinem Kopf verstummen sind. Dann weiß ich nicht, was die Penner planen (Я ненавиджу, коли голоси в моїй замовкають. Тоді я не знаю, що ці бомжі планують).

Формантами внутрішньої модальності виступають: індикатив, кон'юнктив та імператив. **Індикатив** в текстах слоганів та сентенцій констатує реальність дії сьогодення, щоб спростувати факт здійснення дії:

Glück ist, wenn man gesund ist. Und wenn die, die wir lieben, auch gesund sind. (Щастя – це коли ти здоровий. І коли всі, кого ти любиш, здорові).

Імператив є маркером спонукальної модальності. Завдяки йому дотримується інтенція мовця при вирішенні той чи іншого завдання. У випадку з текстами CiC – це спонукування читача до активної дії:

Glaube an Wunder, Liebe und Glück! Schau nach vorn und nicht zurück! Tu, was du willst, Und steh dazu, Denn dein Leben lebst nur du! (Бір в чудеса, любов і щастя! Дивись вперед, а не назад! Роби, що хочеш, і тримайся, бо тільки ти живеш своїм життям!)

В імперативі найбільш частотною є форма другої особи однини, що пояснюється, на наш погляд тим, що інтенція направлена на читача, який сприймає все по своєму. До того ж завдяки цьому досягається певний ступінь внутрішнього сприйняття запропонованого тексту:

Finde immer Zeit für die Dinge, die dich daran erinnern, wie schön das Leben ist (Завжди знаходьте час для речей, які нагадують вам, як прекрасно це життя).

Цікавою формою імперативу виступає і інфінітив дієслів. Найбільш часто це спостерігається на вивісках та плакатах:

Einfach tun, was richtig ist. Einfach lassen, was nichts bringt. Einfach sagen, was man denkt. Einfach leben, was man fühlt! Einfach ist nicht leicht! Einfach ist am schwersten! (Просто робить те, що правильно! Просто залиш те, що не працює. Просто скажіть то, що думаєте. Просто - не легко! Легко – найважче!)

Кон'юнктив виступає формантом нереальної умовно-бажаної реальності. В текстах слоганів та сентенцій він виступає як особисте ставлення до навколишніх явищ або як спонукування до певних дій тих, на кого спрямована ця інформація:

Ich wäre auch lieber reich als sexy, aber... was soll ich machen? (Я вважаю за найкраще бути багатим, ніж сексуальним, але що мені робити?...)

Поряд із внутрішньою в текстах CiC представлена і зовнішня модальність (3%). Найбільш чис-

ленну групу формантів зовнішньої модальності становлять конструкції із складним предикатом, де першою частиною є модальне дієслово:

Jeder muss an etwas glauben, Und ich glaube, ich trinke noch einen (Кожен має у щось вірити, я вірю, що я вип'ю ще).

Модальні дієслова, як форманти зовнішньої модальності, представлені фактично всім своїм арсеналом:

Das Glück muss entlang der Straße gefunden werden, nicht am Ende des Weges; Wer nicht will, findet Gründe. / Wer will, findet Wege (Щастя треба шукати на дорозі, а не в кінці шляху. Той, хто не хоче, шукає причину. Хто хоче, шукає можливості). Was du im Herzen trägst, kann dir niemand nehmen (То, що ти маєш в серці, в тебе ніхто не зможе забрати).

Домінантами у цьому списку модальних дієслів виступають müssen, können, wollen:

Alles, was man nicht im Liegen machen kann, muss bis morgen warten (Все, що не можна робити у ліжку, може зачекати до завтра); Ich mag Köpfe, die mitdenken können, einen Mund, der argumentieren, lachen, küssen und Blödsinn quatschen kann. Ich mag Ohren, die einfach mal zuhören können und auch Zwischentöne registrieren. Ich mag Augen, die mehr sehen als den ersten Eindruck... (Мені подобаються голови, які вміють думати самостійно, рот, який аргументує, сміється, цілує, може казати дурниці. Мені подобаються вуха, які вміють просто слухати, а також реєструвати нюанси. Мені подобаються очі, які бачать більше, ніж здається на перший погляд). Wenn ich tanzen will, dann tanze ich so, wie es mir gefällt (Якщо я бажаю танцювати, я буду танцювати так, як це мені подобається).

Частотність саме цих модальних дієслів пояснюється на наш погляд тим, що вони найбільш чітко описують відношення до життєвих ситуацій, які є темами слоганів та сентенцій.

У багатьох текстах можна спостерігати, що одночасно у CiC працюють декілька модальних дієслів:

Dein Körper kann alles schaffen. Es ist dein Geist, den du überzeugen musst! (Ваше тіло може все. Це – твій дух, який ти можеш переконати!)

Особливу роль формантів зовнішньої модальності відіграють модальні слова або частини мови, які несуть на собі особливе конотативне навантаження, що підсилює емоційний вплив текстів на читача:

Alles wird gut! Nein! Manchmal wird nicht mehr alles gut... Sondern anders! (Все буде добре! Ні! Іноді не все буде добре... А скоріш – інакше!)

Так, у цьому тексті синергетично поєднуються модальне навантаження декількох слів: заперечення «*Nein!*» підсилюється словосполученням «*nicht mehr*», а протиставлення «*sondern anders!*», дає можливість вибору, тобто головна думка цієї сентенції припускає різний тип реагування на неї.

Модальні слова або частини мови, які виконують цю роль та являються формантами зовнішньої модальності, відрізняються різноманітністю своїх відтінків. Найбільш часто представлені в текстах сентенцій та слоганів модальні слова зі значення заперечення:

Wenn der Plan nicht funktioniert, dann ändere den Plan! Aber niemals das Ziel! (Якщо план не працює, тоді змни цей план! Але ніколи мету!); *Heute tu ich mal ganz nicht! Nix!* (Сьогодні я нічого не роблю. Нічого!). Ці заперечення мають у текстах не негативне, а позитивне значення.

Модальне значення заперечення відіграють і паралельні конструкції з прислівником «ohne»:

Ein Haus ohne Katze ist wie ein Garten ohne Blumen (Хата без кішки – як сад без квітів) або *Ein Haus ohne Tiere ist wie ein Himmel ohne Sterne* (Хата без тварин – як небо без зірок).

Модальними словами виступають і питальні слова:

Waaaaaaaas... Schon wieder Montag! (Щооооооооо... Вже знову понеділок?).

Не можна ні замітити, що додатковим виразником модальності у цьому тексті є багаторазове повторення літери «а», що тільки посилює питальну інтонацію, тобто інтенцію подиву. Інтенція спонукальності представлена у наступному тексті, де представником модальності виступає іменник «Hilfe!»: *HIILFFEEEE! Warum kann der Tag nicht warten, bis ich ausgeschlafen habe...* (Допоможіть! Чому день не може почекати, доки я висплюся?).

Розмаїтість засобів вираження зовнішньої модальності заявлена і підсилювальною часткою «zu»:

Es ist nicht zu spät (Ще не пізно!). Характерними представниками модальності є й такі модальні слова, які «schön»: *Schön, dass es dich gibt!* (Чудово,

що ти є!) – позитивна конотація; «bisschen»: *Ich bin nicht alt. Ich bin schon ein bisschen länger jungt als andere* (Я не старий. Я тільки трошки довше молодий ніж інші) – зменшувальна інтонація.

Відразу треба відзначити, що досить часто зовнішня модальність посилює внутрішню модальність в текстах:

Ich mag es, wenn ich nicht aufpassen muss, was ich sage. Dann weiß ich, dass ich Zeit mit Richtigen verbringe (Мені подобається, коли мені не потрібно бути обережним, коли я говорю. Тоді я знаю, що провожу час з потрібними людьми).

Слогани та сентенції як мінітексти демонструють симбіоз обох типів, де внутрішня та зовнішня модальність не перехреснюються, а взаємодіють одна з одною, підсилюючи конотативну свою направленість.

Так досить цікавим є поєднання наказового способу та стійких словосполучень:

Warte haben Macht! Gib immer auf sie Acht! (Зачекай з тим, щоб мати владу! Завжди пам'ятай про це!).

У даному тексті імператив підсилюється стійким словосполученням «Achtgeben», що означає «Приділяти чомусь особливу увагу», тобто порада, яка дана у цьому тексті – найважливіша, отже на неї треба звернути особливу увагу.

Підсилюють стійкі словосполучення і індикатив, тобто в тексті слогана одночасно зустрічаються форманти внутрішньої та зовнішньої модальності: *Ein Freund ist jemand, der dir aus dem tiefsten Loch, in das du gefallen bist, wieder heraushilft, dir Mut macht und zu dir steht, egal, was kommt!* (Друг – це той, хто допоможе вам вибратися з найглибшої ями, до якої ви потрапили, надає вам мужності і стоїть поруч, незважаючи ні на що).

Таким чином, ми можемо стверджувати, що спектр модальних засобів емпіричного матеріалу в текстах німецьких слоганів та сентенцій включає до свого складу форманти всіх типів модальності: внутрішньої (індикатив, кон'юнктив, імператив), зовнішньої (модальні дієслова, слова і частки) та внутрішньо-зовнішньої.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Михайлов Л. М. Коммуникативная грамматика немецкого языка М. : Высшая школа, 1994. 256 с.
2. Загнітко А. П. Теоретична грамати́ка української мови: морфологія. Донецьк : ДонНУ, 1996. 437 с.
3. Dieling K. Zur Funktion von Modalwörtern in Aufforderungen. Deutsch als Fremdsprache. 1988. № 1. S. 6-12.
4. Тестелец Я. Г. Введение в общий синтаксис. М. : Гос. гуман. ун-тет, 2001. 800 с.

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ ІЗ ДЕМОНОЛОГІЧНО-РЕЛІГІЙНИМ КОМПОНЕНТОМ У НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

PHRASEOLOGICAL UNITS WITH DEMONOLOGICAL AND RELIGIOUS COMPONENT IN GERMAN AND UKRAINIAN LANGUAGES

Мелех Г.Б.,

orcid.org/0000-0003-3597-7359

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри практики німецької мови

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Статтю присвячено компаративному аналізу фразеологічних одиниць із демонологічним та релігійним компонентом у німецькій та українській мовах. Вихідною точкою характеристики окресленого пласту фразеологічних одиниць є інтердисциплінарне поєднання лексикологічного та культурологічного аспектів дослідження. Фразеологічні одиниці як специфічні виразники національної культури якнайширше відображають світобачення та національну картину світу відповідного етносу. Релігія завжди була тісно переплетена з етнічно маркованою свідомістю людини, становила значну частину культурної картини світу, тому не дивно, що релігійні компоненти широко презентовані у такому національно маркованому «згустку» світобачення, як фраземіка, одиниці якої – це ніби сконденсовані у малі форми (словосполучення, речення) життєві настанови, побажання, результати багатовікового досвіду. Дослідження проведене на компонентному рівні з метою показати функціональні особливості демонологічно-релігійних лексем у складі фразеологічних одиниць та мати змогу порівняти особливості їх вживання в українському та німецькому фразеологічному корпусі.

Більшість фразеологічних одиниць містить демонологічні лексеми, семантика таких фразеологічних одиниць має переважно викривальний або застережливий характер, місцями містить іронічні зауваження. Найбільш поширеними в обох мовах демонологемами є чорт/Teufel, в українській мові вона має низку синонімів, які часто вживаються у синонімічних інваріантах. Найбільш поширеним релігійним компонентом є теонім Бог/Gott. Фразеологізми з релігійними компонентами носять побажальний та повчальний характер.

Порівняльний аналіз фразеологізмів із демонологічно-релігійним компонентом у досліджуваних мовах показав, що навіть при належності до одного культурного ареалу та сповідуючи одну релігію, кожен народ по-своєму інтерпретує однакові образи у складі фразем, причиною цього є переважно різне дохристиянське язичницьке підґрунтя, особливості колективного світогляду та різниця у національному менталітеті.

Ключові слова: порівняльна фразеологія, фразеологічна одиниця, демонологема, релігійний компонент, лінгвокультурологія.

The article deals with the comparative analysis of phraseological units with demonological and religious components in German and Ukrainian languages. The point of reference of the characteristics of the outlined layer of phraseological units is the interdisciplinary combination of lexicological and culturological aspects of the research. Phraseological units reflect the vision and national pattern of the world of the corresponding ethnic group as widely as possible as specific expressions of national culture. Religion has always been deeply intertwined with ethnically marked human consciousness, was a significant part of the cultural pattern of the world, so it is not surprising that religious components are widely presented in such a nationally marked "bunch" of outlook as phrasemes the units of which are as if condensed into small forms (phrases, sentences) life guidelines, wishes, results of age-old experience. The research was conducted at the component level in order to show the functional peculiarities of demonological and religious lexemes as part of phraseological units and to be able to compare the peculiarities of their use in the Ukrainian and German phraseological corpus.

A large number of phraseological units contain demonological lexemes, the semantics of such phraseological units is mostly exposing or cautionary nature, sometimes containing ironic remarks. The most common demonologemes in both languages are the devil / Teufel, in the Ukrainian language it has a number of synonyms that are often used in synonymous invariants. The most common religious component is the theonym God / Gott. Phrasemes with religious components are desirable and instructive nature.

A comparative analysis of phrasemes with a demonological and religious component in the researched languages showed that even when belonging to one cultural area and professing one religion, each nation interprets the same images as a part of phrasemes in their own way, the reason for this is mainly different pre-Christian pagan background, peculiarities of the collective conception of the world and differences of national mentality.

Key words: comparative phraseology, phraseological unit, demonologeme, religious component, linguoculturology.

Постановка проблеми. Релігія завжди була тісно переплетена з етнічно маркованою свідомістю людини, становила значну частину культурної картини світу, тому не дивно, що релігійні компоненти широко презентовані

у системі фразеології. Оскільки ключові концепти часто містяться у свідомості людини у формі антагоністичних уявлень (добро – зло, тьма – світло тощо), не виключенням є і сфера духовного, де сакральним постатям чи релі-

гійним атрибутам протиставляються демонологічні персонажі чи явища. Порівняльна фразеологія дає змогу побачити як змальовані ті чи інші образи у фразеологічних одиницях досліджуваних культур, показати розбіжності у системі цінностей, світобаченні, трактуванні релігійної тематики, вкоріненості язичницького начала у досліджуваних етнічних групах, навіть при сповідуванні однієї релігії і приналежності до одного культурного ареалу. Порівнюючи фразеосистеми різних мов, ми також отримуємо нагоду розпізнати ті універсалиї, які притаманні людству загалом, представникам однієї релігійної парадигми (у нашому дослідженні християнської), зумовлені спільним культурним ареалом (європейський).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найґрунтовніші дослідження у зіставному дослідженні фразем здійснила у вітчизняному мовознавстві З.Г. Коцюба, важливими у цьому ключі є дослідження Г. Перм'якова, Е. Кокаре, В. Мокієнка тощо. Окремі аспекти української релігійної фразеології вивчали М. Скаб, П. Мацьків, Н. Бабич тощо. Фразеологічні одиниці із елементами української народної етимології досліджені у дисертаційній роботі І. Чибор. Німецька фразеологія у зіставному аспекті досліджена у роботі Ч. Фюльдес. Порівняльний аналіз української та німецької фразеології представлений у працях К.І. Мізіна.

Постановка завдання. Мету статті вбачаємо у виявленні семантичних універсалій та виокремленні національних специфічних рис фразеологічних одиниць із релігійним та демонологічним компонентом у досліджуваних мовах. Проаналізувавши виокремлені фраземи із досліджуваними компонентами, проведемо їх порівняльний аналіз за наступними критеріями: образ (Бог, чорт), мотив (людські якості), форма (прислів'я), визначивши завдяки поєднанню цих критеріїв універсальність обраної для дослідження групи фразем. Методом суцільного виписування ми виокремили 282 українські фразеологічні одиниці з окресленими компонентами та 171 німецьку фразему. Для аналізу ми обрали найпоширеніші фразеологічні одиниці для того, щоб показати особливості вживання демонологічної та релігійної лексики у складі фразеологізмів, хоча повний обсяг таких одиниць, враховуючи їх регіональні та фонетичні варіанти, може сягати кількох сотень у кожній з аналізованих мов.

Виклад основного матеріалу. У сучасному мовознавстві превалює тенденція до розгляду

фразеологізмів з позицій лінгвокультурології, яка оперує особливими культурологічними категоріями, зокрема релігійними, такими як Бог, віра, божественний закон тощо, які належать до загальнолюдських цінностей, тому представлені у багатьох фразеологічних одиницях, особливо коли йдеться про спільний культурний ареал та спільний релігійний світогляд. Унікальність лінгвокультурних елементів нації, до яких зокрема належить і фразеологічний національний фонд, полягає у поєднанні накопиченого життєвого досвіду, історичного розвитку, соціальних стереотипів та ціннісно-моральних орієнтирів нації. На думку Л. Савченко, етнокод повір'я співвідноситься з образною основою генетичного прототипу фразеологізму, сформованою під впливом народних уявлень у системі духовної культури етносу [2, с. 199].

У нашому дослідженні витлумачуємо фразеологізм як семантичну єдність принаймні двох слів, значення якої не можна вивести із значення кожного окремого слова. При цьому розуміємо, що такі усталені єдності відповідають таким вимогам як відтворюваність, стабільність компонентів та ідіоматичність. Фразеологічні одиниці, які містять компоненти релігійного характеру, називають релігійними фразеологізмами і визначають як «зафіксовані у мові та часто відтворювані стійкі словосполучення, які вербалізуються на мовному ґрунті поняття „релігія“» [1, с. 15]. Під поняттям «демонологічний компонент» розуміємо образи народної демонології, які розглядаємо крізь призму мітологічних світоглядних уявлень етносу. Основу української та німецької демонології утворюють біблійні антагоністичні образи, народноетимологічними постатями української фразеології є духи померлих людей, часто в анімістичних іпостасях. Хронологічно більшість фразем досліджуваної тематики виникли у німецькій мові в період поширення християнства, виокремлені українські фразеологічні одиниці поділяються в залежності від досліджуваного компоненту на дохристиянські та християнські.

Серед німецьких фразеологізмів переважають ті, що мають за основу релігійний компонент, в українській фразеологічній системі кількість одиниць із демонологічним компонентом вдвічі більша. Базові компоненти Бог та чорт представлені в обидвох мовах приблизно в однаковій кількості. Основні компоненти у кількісному відношенні можемо зобразити наступним чином (табл. 1):

**Кількісний розподіл компонентів у німецьких та українських фразеологізмах
з релігійними та демонологічними компонентами**

Компоненти у німецьких фразеологізмах		Компоненти в українських фразеологізмах		Компоненти в українських фразеологізмах		Компоненти в українських фразеологізмах	
Teufel	83	чорт	91	земляний	3	мара	10
Gott	40	Бог	44	мана	3	русалка	5
Himmel	13	небо	1	сатана	3	водяний	4
Hölle	8	пекло	3	кадило	2	вовкулака	3
Engel	5	ангел	2	парафія	2	домовий	3
Sünde	4	гріх	5	паска	2	лихий	1
Kirche	4			ризи	2	нявка	1
Amen	2			хрест	2	упир	1
Altar	2			блуд	2	цур	1
Messe	2			гаспид	2	Святий вечір	1
Ostern	2	Великдень	2	лукавий	2	Спас	1
Weihnachten	2	Різдво	2	нетеча	2	антипко	1
hexen	2	відьма	9	нечиста	2	арідник	1
biblisch	1			хованець	2	бенеря	1
Evangelium	1			Господь	1	бестія	1
Gebet	1	молитва	1	праведник	1	диявол	1
Heiliger	2	святий	3	псалтир	1	лизун	1
Litanei	1						
Paradies	1	рай	3				
Pastorentochter	1						
Pfarrer	1	піп	3				
Schalk	1						
taufen	1	хрестити	2				
Tempel	1						
Weihrauch	1						

Аналізуючи виокремлені фразеологічні одиниці з лексемою Бог, ми помітили, що у сприйнятті досліджуваного образу окреслились дві протилежні тенденції: Бог як релігійний ідеал: *Бог милував, до Божого суду, Gott im Himmel, Gott sei gelobt*; Бог як ідол, не завжди позитивного характеру: *молитись скляному богу, брати на бога, wie ein junger Gott, Liebling der Götter*. У деяких фразеологізмах Бог виконує каральну функцію, тоді лексема Бог входить до складу злопобажання (проклін, лихо-слів'я): *побий мене Бог, щоб тебе чорний бог побив, Gott soll mich strafen, Gott verdamm mich, Himmel, Herrgott, Sakrament*.

Фразеологічні одиниці з демонологічним компонентом використовують як основу творення фразеологізму: лексеми чорт/Teufel та її синоніми антипко, арідник, біс, гаспид, диявол, дідько, лихий, лукавий, нечистий, сатана, цар тьми, хованець, які належать до християнського мітологічного уявлення і представляють мітологічний код культури; інші демонологічні істоти – бенеря, бестія, блуд, відьма/Нехе, водяний, домовий, земляний, лизун, мана, мара, нетеча, нявка, русалка, упир, цур, Schalk, це

представники язичницьких дохристиянський уявлень і зображають, за І. Чибор, біоморфний або демонологічно-антропоморфний код культури [5, с. 6]; демонологічні локуси – пекло/Hölle. Синоніми до слова чорт використовуються як евфемізми, оскільки за віруваннями давніх предків навіть згадування демонологічної істоти могло принести людині нещастя. В німецькій мові палітра синонімів дещо скромніша: Satan, Kuckuck, Beelzebub.

Християнство зображає чорта (диявола, сатану, люцифера) як персоніфіковане зло і у такій іпостасі цей образ виступав спочатку у фразеологізмах обох мов, але з часом розвинувся до побутового рівня (має сім'ю, дітей), подекуди із нотками іронії. Незважаючи на табуїзованість демонологічних персонажів, у фразеологічних одиницях вони наділені антропологічними або анімалістичними функціями та відповідним зовнішнім виглядом. Фразеологізми української мови змальовують чорта як постать із рогами (*скрутити роги самому чорту*), він лисий (*чорта лисого*), крилатий (*жити як в чорта на крилах*), з хвостом (*пропав як чорт хвостом змів*), оброслий шерстю (*лахматий як чорт*), худий (*сухий*

як чорт), неприємно пахне (*смердіти чортом*). У фразеології чорту приписують кульгавість (*сам чорт ногу зломить*), натяк на зламану ногу розвинувся з легенди, що чорт, падаючи з неба у пекло, пошкодив кінцівку. У німецькій фразеології зовнішній вигляд чорта практично не описаний, окрім того, що він чорного кольору (*schwarz wie ein Teufel*). До образу чорта німецька фразеологія додає у зовнішньому вигляді ще копита (*der Teufel verstelle sich, wie er wolle, der Bocksfuß schaut doch hervor*), також типовим є зображення чорта у вигляді різних тварин (*der Teufel ist ein Eichhörnchen, der Teufel ist zum Kuckuck*). За зовнішнім виглядом у переважній більшості культур чорт схожий на грецького бога Пана.

В українській фразеології чорт наділений такими рисами як злість (*злий як чорт*), спритність (*спритний як чорт*), завзяття (*завзятий як чорт*), запопадливий (*ласий як чорт на душу*). З німецької фразеології ми дізнаємось, що він бідний (*armer Teufel*).

Як персоніфікована постать він може виконувати такі дії: розумітись на чомусь (*сам чорт не розбере*), шукати (*сам чорт зі свічкою не знайде*), розговорити когось (*смикнув чорт за язик*), приносити когось (*чорт приніс*), молотити (*чорт сім кіп гороху змолотив*), втікати (*втікати як чорт від ладану*), боятися (*боятися як чорт ладану*), причепитись (*причепитись як чорт до сухої верби*), кричати (*кричати як чорт*), закохуватись (*закохатись як чорт у суху вербу*), битись (*ще чорти навулачках не б'ються*), туманити (*мутить як в греблі чорт*), кидати (*чорти б його кинули*), обманювати (*чорт підманув і забрав*), скребти (*чорти скребуть*), кусати (*чорт укусив кого*), орати (*між ними чорт межу переорав*), пекти (*чорт би тебе спік*), як бачимо це активні дії, переважно негативного характеру. Дію нечистої сили за допомогою дієслова лизати І. Чибор пояснює аналогією із таким демонологічним персонажем як лизун: *лизун злизав, чорт злизав, лихий злизав* [4, с. 339]. У німецькій фразеологічній системі чорт виконує такі дії: *sehen* (*der Teufel hats gesehen*), *scheißen* (*Der Teufel scheißt immer auf dem großen Haufen*), *holen* (*der Teufel soll jdn. holen*), *wissen* (*weiß der Teufel*), *schlafen* (*der Teufel schläft nichts*), *fürchten* (*etw. fürchten wie der Teufel das Weihwasser*).

Згідно фразеологічних одиниць люди також могли вчиняти певні дії відносно чорта: *скрутити роги, спекти чорта, den Teufel nach etw. fragen, den Teufel tun, den Teufel auf die Hals laden, den Teufel an die Wand malen, dem Teufel ein Ohr abschwätzen, dem Teufel eine Kerze anzünden, den Teufel aus jdm. austreiben*.

Лише українські прислів'я окреслюють місця проживання чорта: біля сухої верби або груші, під чорним лісом, на болоті, в очереті, у лозах, у греблях.

Незначною є група фразеологізмів з геортонімами, зокрема назвами свят. Нетиповим для української фразеології є зв'язок свята та погоди, на відміну від німецької: *grüne Weihnachten, weißes Ostern*. Інтерес викликає українська паремія «*Хліб в печі, весілля вночі, хлоп вмирає, портюк не має, а завтра Святий вечір*», яка позначає безлад – це ніби концентрація важливих сфер людського побутування в одному епізоді фразеологічної картини світу: харчовий код – обрядовість – життя/смерть як даність – соціальний стан (багатство/бідність) – релігія. Також у вибірці презентовані такі українські свята як Спас (*Прийшов Спас, готуй рукавиці про запас*) та Петра (*Не до Петра, а до Різдва*).

У досліджуваному матеріалі наявні конфліктотенні фраземи з антагоністичними образами: *Бог його знає – чорт його знає; ні богу свічка, ні чорту кочерга; Бог – своє, а чорт – своє; Бог дав, дідько взяв; Бог дає купця, а дідько фактора; де Біг церкву ставить, там дідько кориму; святе та Боже на чорта схоже; до Божого дару з чортовими ногами; дяк у дзвін, а дідько в клепало; піп з хрестом, а чорт з хвостом*. Поєднання в одному фразеологізмі антагоністичних образів ангела та чорта (*між людьми ангел, а вдома чорт; ангельський голосок, а чортова думка*) можемо припустити фактом походження чорта від ангела, цей перехід уособлює дволикість людини.

Виокремлені фразеологічні одиниці можуть виражати свою семантику через застереження (*гріх Бога гнівити, хай йому цур, dem Teufel muss man aus dem Weg gehen, dem Teufel ist nicht zu trauen*), зовнішній вигляд (*прибрався як піп на службу, відьма хвостата, дідька лисого, страшна як мара, коса наче в русалки, der Teufel hat ein Schafskleid an, wenn er auf Raub ausgeht*), методи захисту від лихих сил та допомога добрих (*Бог милував, скрутити роги самому чорту, боїться як дідько ладану, auch der Teufel hat eine Stelle, wo man ihn verwunden kann, Gott hab ihn selig, fürchtet wie Teufel das Weihwasser*), родинні зв'язки (*бісів син/бісова дочка, сам чорт не брат, який чорт, така його й мати, живуть як чорт з чортицею, weiß der Teufel und seine Großmutter*).

Частим засобом творення окреслених фразеологізмів є усталені порівняння: як боги, як на Великдень, як смертний гріх, як мертвому кадило, як піп на ризи, читати як по псалтирю, як у раю, вертить болотом як арідник, порядкує як біс у лазах, як відьма, злий як вовкулака, жене як дідько вітри, крутить як лихий дорогою, як мара, стати як нявка, червоний як упир, кричати як чорт лико де, *das ist so sicher wie das Amen in der Kirche, wie ein junger Gott, wie im siebten Himmel, wie die Hölle, auf etw. erpicht sein wie der Teufel auf die arme Seele*. Іншими формами побутування досліджуваних фразеологізмів є фразеологічні зрощення: *мати ховання в мишу, jdn. den Himmel auf Erden versprechen*;

вигуки або побажання: *З Богом, Парасю! Побий мене Бог, Gott sei dank*; словосполучення: *скляний бог, божий чоловік, biblisches Ausmaß*. Номінатині фразеологічні одиниці поділяємо на іменникові: *цар і бог, бісів син, цар тьми, mein Gott, Liebling der Götter* та прикметникові: *Богу духа винен, святий та божий, наче з хреста знятий, wie ein junger Gott*. Окремо розглядаємо номінативно-комунікативні фразеологізми або паремії: *Під чорним лісом спитався чорт з бісом, Ein Engel fliegt durch Zimmer*.

Фразеологічні одиниці з однаковими образами чи семантикою можемо пояснити схожим способом мислення представників порівнюваних національностей та схожим релігійним світоглядом. Не слід забувати також про запозичення як вид трансляції фразем з однієї мови в іншу, причому надскладним завданням постає дослідження питання, яка мова була донорською, а яка реципієнтною. З оперттям на дослідження Ч. Фюльдес ми виокремлюємо 4 типи еквівалентності фразеологізмів [7, с. 117]:

– повні еквіваленти: збіг семантичних, структурних та лексичних відповідників: *im siebten Himmel sein* / бути на сьомому небі; *Der Teufel ist nicht so schwarz, wie ihn die Leute malen* / Не такий страшний чорт, як його малюють, *Du kannst zum Teufels Mutter laufen* / Іти до чортової матері;

– часткові еквіваленти: неспівпадіння по одному із заданих параметрів при тотожності інших: *im Himmels willen* / заради Бога, *der Pfarrer predigt nur einmal* / священник два рази казання не говорить, *am Sankt-Nimmerleins-Tag* / на святого Нігди;

– функціональна еквівалентність: тотожність значення при різному компонентному складі: *Der Teufel hat ein Schafskleid an, wenn er auf Raub ausgeht* / вовк в овечій шкурі, *Wenn man den Teufel getauft hat, ist es der alte Teufel* / скільки вовка не годуй, він все одно в ліс дивиться;

– нульова еквівалентність – фразеологічна лакунарність через різну мітологічну картину світу, спричинену різним потрактуванням спільного образу або відсутність образу в одній з мов: *du ahnungsloser Engel! Er glaubt, Gott heiße Gerhard, Im Himmel ist*

Jahrmarkt, Mit Spreewasser/Alsterwasser o.Ä. getauft sein, Jmdm. sitzt der Schalk/der Schelm im Nacken/hinter den Ohren, Der Teufel ist ein Eichhörnchen, Den Teufel mit/durch Beelzebub austreiben, In der Not frisst der Teufel Fliegen (und fängt sie auch noch selber), Hi Bozu свічка, ні чорту кочерга, Тримати Бога за бороду, На рахманський Великдень, Не до Петра, а до Різдва, Бенеря вхотила тощо.

При співставленні тотожності значення при різному компонентному складі помічаємо цікаву деталь: чорт у німецькій фразеології співставлений з образом вовка в українській.

Різницю у зображенні постаті чорта у німецько–та українськомовному ареалі вбачаємо у розходженні у наївній картині світу німців та українців: у німецькій фраземі чорт із володаря темряви поступово перетворюється на об'єкт кпин, а українська фразеологічна система більш стримана у знеціненні шкідливого впливу цієї демонологічної постаті.

Висновки. Власне релігія, а з нею і народна мітологія, вербалізована у релігійній лексиці та назвах демонологічних істот, становлять значну частину фразеологічного складу досліджуваних лінгвокультур. У підсумку зазначимо, що німецька фразеологія знецінила образ демонологічних сил від лякаючих та застережливих фразем до насмішкуватих (*armer Teufel*), чого не можемо сказати про українські фраземи, де образи демонологічних та мітологічних постатей увесь період свого утвердження у фразеологічній картині світу української нації трактувались як загрозові та лиховісні створіння. На нашу думку, різниця криється у національному менталітеті, світоглядних позиціях та особливостях суспільно-історичного розвитку обох етнічних спільнот. Систему образів у фразеологізмах з релігійними та демонологічними компонентами значною мірою формували дохристиянські уявлення та основи світобачення німців та українців. Перспективу подальшого дослідження обраної теми вбачаємо в семантичному аналізі фразеологічних одиниць з демонологічними та релігійними компонентами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Куза А. М. Українська релігійна фразеологія: особливості функціонування в сучасному мовному просторі: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Львів, 2016. 212 с.
2. Савченко Л. В. Феномени етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти: монографія. Сімферополь: Доля, 2013. 600 с.
3. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник української мови. К.: Освіта, 1998. 224 с.
4. Чибор І. Етнокодівання демонологічних уявлень українців у фразеології. *Svět v obrazech a ve frazeologii. Univerzita Karlova*. 2017. С. 331–354.
5. Чибор І. С. Репрезентація міфологічного етнокоду культури в українській фразеології: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Чернівці, 2016. 24 с.
6. Redewendungen und sprichwortliche Redensarten. Mannheim-Leipzig-Wien-Zurich: Dudenverlag, 2002. Band 11. 593 S.
7. Földes C. Deutsche Phraseologie kontrastiv: Intra- und interlinguale Zugänge. Heidelberg: Julius Croos Verlag, 1996. 222 S.

РОЗДІЛ 4 РОМАНСЬКІ МОВИ

УДК 81'373'276.6COVID

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.22.1.24>

СЕМАНТИЧНЕ ДЕКОДУВАННЯ ВАРІАЦІЇ ЛЕКСЕМИ COVID

SEMANTIC DECODING OF COVID LEXEME'S VARIATIONS

Наместюк С.В.,

orcid.org/0000-0001-5572-0046

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри іноземних мов

Буковинського державного медичного університету

Гарвасюк О.В.,

orcid.org/0000-0002-1936-2015

кандидат медичних наук,

доцент кафедри патологічної анатомії

Буковинського державного медичного університету

Томашевська А.Ю.

orcid.org/0000-0003-3574-4945

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри іноземних мов

Буковинського державного медичного університету

Пандемія Covid-19 в 2020-2021 роках, кардинально змістила аксіологію лінгвістичного феномену даної лексеми. Під час локдауну населення активно обмінювалося повідомленнями та емодами, в яких найчисельнішою була лексема Covid. Актуальність статті – семантичне декодування варіації лексеми Covid як лінгвістичного феномена, також аналіз тенденцій кризової комунікації на підставі якої можна описати ситуацію загальної картини світу. Метою роботи є вивчення аксіології лінгвістичного феномена розвитку вербальних засобів франкомовних громадян в соціальній мережі фейсбук, що описують пандемію, також фокусування уваги не тільки на формальних лінгвістичних ознаках соціального тексту, а й на зовнішніх екстралінгвістичних факторах його породження, що дозволило б вивчити широкий комунікативний фон тексту, який видається особливо важливим для дослідження соціально значущих подій, які зачіпають як окремі країни, так і глобальний світ в цілому. Впровадження критичного дискурс-аналізу текстів (постів), дозволило зробити висновки щодо мовної компетенції користувачів соціальної мережі і тих тенденцій в розвитку французької літературної мови, які спостерігаються в даний період. Для досягнення цієї мети був застосований критичний дискурс-аналіз лексеми Covid і супутніх їй лінгвістичних новоутворень на підставі вибірки з 1000 постів (дискурсів) франкомовних громадян за травень-червень 2021 року. Саме бачення простих користувачів ситуації, що склалася не тільки описує і поширює актуальну інформацію під час кризи, а й є потужним інструментом для трансформації мови. В якості основного методу дослідження в даній статті виступає дискурс-аналіз, що спирається на принцип функціоналізму. Це дозволило систематизувати і прокоментувати результати вибірки і зробити наступні висновки: лексема Covid реалізується в постах не тільки з фактичним назвою вірусу. Дана лексема стала продуктивною ґрунтом для деривації в різні лінгвістичні новоутворення: субстантивні словосполучення, аббревіації, неологізми, антропоморфні метафори, прийменники. Семантичні варіації лексеми Covid наділені чоловічим родом. Застосування результатів дослідження в міжнародній практиці дасть можливість лінгвістам інтерпретувати лінгвістичні новоутворення виникли в результаті пандемії і зрозуміти в цілому аксіологічні показники носіїв мови.

Ключові слова: декодування, Covid, лінгвістична варіація, денотативний контент.

The Covid-19 pandemic has radically changed the axiology of the linguistic phenomenon of its vocabulary. On the eve of the lockdown, the population was actively using messages, emojis, in which the most commonly used was the lexeme. The relevance of the article is the semantic decoding of variations of Covid lexeme as a linguistic phenomenon, as well as an analysis of the crisis communication trends on the basis of which it is possible to describe the situation of the global picture of the world. The aim of the work is to study the axiology of the linguistic phenomenon of the development of verbal means of French-speaking citizens on the social network Facebook describing the pandemic, which seems particularly important for the study of socially significant events that affect both individual countries and the global world as a whole. The introduction of critical discourse analysis of texts (posts) allowed us to draw conclusions about the language competence of social network users and the trends in the development of the French literary language that are observed in this period. To achieve this goal, a critical discourse analysis of the Covid linguistic innovations was used based on a sample

of 1,000 posts (discourses) of French-speaking citizens in May-June 2021. The very vision of ordinary users of the current situation not only describes and disseminates relevant information during the crisis, but is also a powerful tool for language transformation. The main research method in this article is the discourse analysis based on the principle of functionalism. This allowed us to systematize and comment on the results of the sample and draw the following conclusions: the lexeme Covid is implemented in posts not only with the actual name of the virus. This lexeme has become a productive ground for derivation into various linguistic variations: noun phrases, abbreviations, neologisms, anthropomorphic metaphors, prepositions. The semantic variations of the Covid lexeme are endowed with the masculine gender. The application of research results in international practice will allow linguists to interpret linguistic variations arising from the pandemic and to understand in general the axiological parameters of native speakers.

Key words: decoding, Covid, linguistic variation, denotative content.

Постановка проблеми. Криза, що виникла в галузі охорони здоров'я у 2020 році через пандемію (Covid-19), раптово і надовго вплинула на міжнародну спільноту. В умовах локдауну, швидко стало зрозумілим, що епідемія і ситуація, яка склалася викликали значну кількість офіційних виступів, запитань і критики з боку населення, які швидко відгукнулися в соціальних мережах. Люди ділилися інформацією і висловлювали свою думку через соціальні мережі, такі як Фейсбук, Твіттер, Інстаграм [1, 3]. Останні дослідження показали, що пандемія значно підвищила рівень тривожності громадян [4, 9]. Ця думка поширилася і в соціальних мережах. Після того як ВООЗ оголосило Covid-19 пандемією глобального масштабу соціальні мережі, які відігравали вирішальну роль до спалаху вірусу продовжують грати її в міру поширення вірусу по всьому світу. Після того, як Китай прийняв суворі карантинні заходи в якості втручання (наприклад, закриття міст, закриття шкіл і використання самоізоляції), китайські платформи соціальних мереж (наприклад, Weibo, WeChat, Toutiao) стали рятувним колом майже для всіх ізольованих людей, які перебували на ізоляції більше 30 днів і поклалися на ці канали для отримання інформації, обміну думками, спілкування і замовлення їжі [14, 24].

Використання соціальних мереж в якості вектору думок і інструментів діалогу також дещо збільшилася через тривалий локдаун [12] і загальну кризу, оскільки соціальні мережі – це інструмент швидкої і прямої комунікації [18]. Вибірка лексеми Covid-19 кризової комунікації 2020 року – кращий інструмент для ситуативної репрезентації.

Наукова новизна цієї роботи визначається тим, що в статті вперше проведена інтерпретація комунікативно-прагматичного потенціалу прийомів мовного впливу при відображенні пандемії в соціальних мережах. Поряд з змістовно-фактальною інформацією у фейсбуці щоразу актуалізується аксіологічна оцінка повідомлень. Тому в процесі вивчення персуазивного інтернет-дискурсу є релевантним розгляд комунікативних стратегій презентації зображуваного денотативного контенту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Мова як динамічне поняття цілком відображає стан суспільства [2, 5]. Екстралінгвістичні фактори піддають його значним модифікаціям, породжуючи шари нових слів і виразів, а також мова зазнає трансформацій в застосуванні колись виключно соціологічних, психологічних і медичних термінів: локдаун, інкубаційний період, інфікування і т.д. Таким чином, словниковий запас значно розширюється адже мова – це біологічне, міжособистісне і соціальне явище [13]. Ситуативність в першу чергу генерує неологізми заповнюючи потреби комунікації. Такий розвиток мови з'явився в ході пандемічних подій в офіційному дискурсі, відображаючи життєвий досвід в людства умовах ізоляції [22, 24]. Пандемія привела до скасування звичайних соціальних заходів (робота, конференції, школи, дебати) і всі соціальні взаємодії переходять в онлайн. Активізується користування соціальними мережами і розмови про Covid-19 стають основною темою комунікації. Такі платформи, як Фейсбук стають вузловим елементом технологічної та соціальної інфраструктури, даючи нам шанс залишатися на зв'язку навіть вчасно локдауна [2, 10]. Для мови соціальних мереж властива відносна лінійність. Мовознавці помічають такі тенденції в інтернет-дискурсі: загострення особистісної основи, стилістичну динаміку, експресивність і тенденцію до неологизації мови [7].

Найбільш продуктивним лінгвістичним явищем в цьому ракурсі – це поява неологізмів. Ламсал Л. трактує неологізм як модифіковану лінгвістичну категорію. Неологізми в основному є результатом відкриттів. Саме нововведення у всіх сферах стимулюють появу нових лексичних одиниць [20]. За словами [6, 11, 22], розвиток нового словника в першу чергу пов'язано з геополітичними та соціальними процесами, особливо негативними. Кожен раз, коли трапляється криза, відбувається приріст нових термінів. Це нормальний процес самовираження соціуму [23]. Автор підкреслює важливість частого узусу нових лексем. Для лексикографії це означає, що неологізми в такому випадку будуть домінувати

в глобальному дискурсі, навіть опускаючи більшість інших виразів [13]. Медична термінологія, пов'язана з Covid-19, використовується щодня і за рік стала домінувати в глобальному дискурсі [21].

Постановка завдання. Розробити методологічну базу, яка фокусується на дискурс-аналізі, що базується на принципі функціоналізму. У цьому дослідженні дотримуємося принципів широкого значення дискурс-аналізу як основної сфери дослідження мовної комунікації з огляду на його форми, функції і ситуативну, соціально-культурну обумовленість [12]. В даному контексті солідаризуємось з думкою закордонних колег [15, 16, 21] про безсумнівну соціальну роль соціальних мереж, які виробляють колективне судження, що визначають ціннісні орієнтири, які впливають на нинішню культуру спілкування.

Основною рисою дискурсу є мовна маніпуляція як прихований вплив на реципієнта, модифікація емоційно-психологічного фону і аксіологічних аспектів в цілому [19]. Одиницями аналізу можуть виступати як учасники спілкування, так і контекст і манера спілкування, змістовна, прагматична і емоційна складові. Комунікація соціальних мереж характеризується очевидною і в той же час прихованою оцінкою актуальних подій, використовуючи при цьому певну системність комунікативних стратегій і тактик. Їх застосування дає можливість реалізовувати варіативні тлумачення реальності в заданій реципієнтом оціночній тональності, часто при цьому справжня інформативність спотворена. Мовні стратегії як характерні способи мовної поведінки втілюються в життя під певним «глобальним контролем» [23]. Користувачі соціальних мереж швидко реагують на актуальні, соціально значимі події, особливо кризові. Головною характерною особливістю текстів соціальних мереж є блоковий синтаксис, що відображає різні форми чергування стандарту та експресії [16]. Така лінгвістична конструкція дозволяє багаторазово і вичерпно висвітлити соціально важливі події, в нашому випадку пандемію Covid-19, часто засновані на емоції страху. Персуазивна спрямованість дискурсу соціальних мереж має аксіологічну специфіку пов'язану з біфуркаційною ситуативністю [17]. Це дозволяє потенційно описати одні і ті ж когнітивно-дискурсивні події за допомогою різних мовних висловлювань на різних регістрах. Таким чином, поряд з змістовно-фактуальною інформацією в соціальних мережах основна роль належить аксіологічній складовій [17]. У ракурсі критичного аналізу дискурсу видається актуальним аналіз комунікативних стратегій презентації описуваного денотативного змісту.

Виклад основного матеріалу. Матеріалом дослідження послужила вибірка з 1000 лексем франкомовного населення за березень-квітень 2020. Для аналізу такого соціального контенту застосований дискурсивний підхід аналізу корпусу щодо лексеми Covid-19. Розглядаються лексичні новоутворення, що виникли в результаті кризи та ізоляції. Це дослідження пропонує семантичний підхід аналізу кризових лексем які підкреслюють стурбованість громадян, які в силу обставин зосередили увагу на спілкуванні і на образі пандемії. Проаналізовано формальні лінгвістичні аспекти, що дозволяють описати аксіологію кризової ситуації, пов'язаної з Covid-19, і впливає з неї лексичну креативність.

Грунтуючись на вибірці лексем з франкомовного контенту платформи Фейсбук і на дискурс-аналізі отриманого матеріалу відзначаємо лінгвістичні деформації в умовах пандемії Covid-19 за допомогою таких прийомів як: використання аббревіацій і субстантивно-субстантивних словосполучень, словосполучення, побудовані на причинно-наслідкових зв'язках, вживання присвійного відмінка, словосполучення з негативним семантичним навантаженням, використання прикметників, антропоморфних метафор, активне формування неологізмів.

Висновки. Під час кризи Covid-19 соціальні мережі піддавалися осуду в міру поширення паніки серед населення. Результати вибірки в період кризи дозволили нам створити лексичний ресурс виразів, що відносяться до страху. Слід зазначити, що лексеми, дотичних до страху (по відношенню до пандемії, смертності, самоізоляції, втрати роботи, депресивних станів) набагато менше, ніж лінгвістичних новоутворень з позитивною конотацією. Відповідно, аксіологія світової пандемії не піддалася негативному настрою людства, а навпаки, мотивувала до моральної згуртованості та оптимізму. Перспективи на майбутнє: провести порівняльне дослідження результатів дослідження з результатами англomовних користувачів Твіттером, щоб зробити огляд аксіологічних тенденцій англomовного населення як відповідь на кризу пандемії.

Практична цінність роботи зумовлюється потенціалами її подальшого розвитку в бік корпусної лінгвістики на вітчизняному оціночному матеріалі. Обраний метод лінгвістичного аналізу дозволив проаналізувати лексему Covid-19 в дискурсі франкомовного контенту і його додаткових конотацій. Це допоможе сформулювати інформаційну картину світу, яка відображатиме національно-культурні особливості світогляду і системи ціннісних відносин Франції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Aggarwal, J., Rabinovich, E., & Stevenson, S. (2020). Exploration of gender differences in COVID-19 discourse on reddit. *arXiv preprint arXiv:2008.05713*.
2. Asif, M., Zhiyong, D., Iram, A., & Nisar, M. (2020). *Linguistic analysis of neologism related to coronavirus (COVID-19)*.
3. Batur Sir, G. D. (2021). Pain Treatment Evaluation in COVID-19 Patients with Hesitant Fuzzy Linguistic Multicriteria Decision-Making. *Journal of Healthcare Engineering*, 2021.
4. Borden, J., & Zhang, X. A. (2019). Linguistic crisis prediction: An integration of the linguistic category model in crisis communication. *Journal of Language and Social Psychology*, 38(5-6), 650-679.
5. Brusadelli, E., Ferrari, L., Benetti, M., Bruzzese, S., Tonelli, G. M., & Gullo, S. (2020). Online Supportive Group as social intervention to face COVID lockdown. A qualitative study on psychotherapists, psychology trainees and students, and community people. *Research in Psychotherapy: Psychopathology, Process, and Outcome*, 23(3).
6. Campos-Castillo, C., & Laestadius, L. I. (2020). Racial and ethnic digital divides in posting COVID-19 content on social media among US adults: secondary survey analysis. *Journal of medical Internet research*, 22(7), e20472.
7. Cougnon, L. A., & de Viron, L. (2020). Covid-19 et communication de crise. Focus linguistique sur les tweets francophones de Belgique.
8. Gbashi, S., Adebo, O. A., Doorsamy, W., & Njobeh, P. B. (2021). Systematic Delineation of Media Polarity on COVID-19 Vaccines in Africa: Computational Linguistic Modeling Study. *JMIR medical informatics*, 9(3), e22916.
9. Grida, M., Mohamed, R., & Zaied, A. N. H. (2020). Evaluate the impact of COVID-19 prevention policies on supply chain aspects under uncertainty. *Transportation Research Interdisciplinary Perspectives*, 100240.
10. Guerrero, Lilián. "When-clauses and temporal meanings across languages" *Folia Linguistica*, vol. 55, no. 1, 2021, pp. 35-74. <https://doi.org/10.1515/flin-2020-2070>
11. Güler, O., & Haseki, M. İ. (2021). Positive Psychological Impacts of Cooking During the COVID-19 Lockdown Period: A Qualitative Study. *Frontiers in Psychology*, 12, 829.
12. Hopkyns, S., & van den Hoven, M. (2021). Linguistic diversity and inclusion in Abu Dhabi's linguistic landscape during the COVID-19 period. *Multilingua*.
13. Horbach, S. P. (2021). No time for that now! Qualitative changes in manuscript peer review during the Covid-19 pandemic. *Research Evaluation*.
14. Hoste, V., Van Hee, C., & Poels, K. (2016). Towards a framework for the automatic detection of crisis emotions on social media: a corpus analysis of the tweets posted after the crash of germanwings flight 9525. In *HUSO* (pp. 29-32).
15. Ibrahim, E. R., Kadhim, S. A. H., Mayuuf, H. H., & Haleem, H. A. (2020). A Sociolinguistic Approach to Linguistic Changes since the COVID-19 Pandemic Outbreak. *Multicultural Education*, 6(4).
16. Katermina, V., & Yachenko, E. (2020). Axiology of COVID-19 as a linguistic phenomenon in English mass media discourse. *Advances in Journalism and Communication*, 8(02), 59.
17. Khalfan, M., Batool, H., & Shehzad, W. (2020). Covid-19 Neologisms and their Social Use: An Analysis from the Perspective of Linguistic Relativism. *Linguistics and Literature Review*, 6(2), 117-129.
18. Kwan, J. S. L., & Lim, K. H. (2021, April). TweetCOVID: A System for Analyzing Public Sentiments and Discussions about COVID-19 via Twitter Activities. In *26th International Conference on Intelligent User Interfaces* (pp. 58-60).
19. Ladner, J., & Giard, J. (2020). La pandémie COVID-19: une opportunité pour développer la formation en Santé Mondiale.
20. Lamsal, R. (2021). Design and analysis of a large-scale COVID-19 tweets dataset. *Applied Intelligence*, 51(5), 2790-2804.
21. Lorca, L. A., Torres-Castro, R., Ribeiro, I. L., Benavente, P., Pizarro, M., San Cristobal, B., ... & Mamani, A. (2021). Linguistic Validation and Cross-Cultural Adaptation of the Post-COVID-19 Functional Status Scale for the Chilean Population. *American journal of physical medicine & rehabilitation*, 100(4), 313-320.
22. Lupyan, G., & Dale, R. (2016). Why are there different languages? The role of adaptation in linguistic diversity. *Trends in cognitive sciences*, 20(9), 649-660.
23. Marshall, S. (2021). Navigating COVID-19 linguistic landscapes in Vancouver's North Shore: official signs, grassroots literacy artefacts, monolingualism, and discursive convergence. *International Journal of Multilingualism*, 1-25.
24. Mavrou, I., & Dewaele, J. M. (2020). Emotionality and pleasantness of mixed-emotion stimuli: The role of language, modality, and emotional intelligence. *International Journal of Applied Linguistics*, 30(2), 313-328.

РОЗДІЛ 5

МОВИ НАРОДІВ АЗІЇ, АФРИКИ, АБОРИГЕННИХ НАРОДІВ АМЕРИКИ ТА АВСТРАЛІЇ

УДК 81'367.335.1-116

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.22.1.25>

ПАРАТАКСИС І ГІПОТАКСИС У КОНТЕКСТІ КИТАЙСЬКО-АНГЛІЙСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ

PARATAXIS AND HYPOTAXIS IN THE CONTEXT OF CHINESE-ENGLISH TRANSLATION

Война М.О.,

*orcid.org/0000-0002-0447-7928**кандидат філологічних наук,**асистент кафедри мов і літератур Далекого Сходу та Південно-Східної Азії**Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Ракітіна М.І.,

*orcid.org/0000-0002-8182-7004**кандидат філологічних наук,**асистент кафедри мов і літератур Далекого Сходу та Південно-Східної Азії**Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Статтю присвячено теорії паратакису та гіпотакису під час порівняння англо-китайського синтаксису. Мета цієї розвідки – у процесі перекладу дослідити, як паратакис китайського речення може трансформуватися на гіпотакис англійського/українського. Розглядається відмінність англійської/української та китайської мов в тому, що вони належать до різних сімей, англійська/українська до індоєвропейської мовної сім'ї, а китайська – до сіно-тибетської. Кожна з мов має свої фонетичні, граматичні, синтаксичні, стилістичні, композиційні норми та особливості. І хоча існує немало схожих рис, все ж відмінності більш явні та суттєві. Зазначається, що теорії паратакису та гіпотакису присвячено численні розвідки представників структуралістського напрямку в лінгвістиці. Насамперед потрібно згадати про Зелліга Гарріса – дослідника трансформаційної граматики, Сергія Карцевського – представника Празької лінгвістичної школи, Вігго Брондаля, роботи якого були присвячені теорії глосематики. Можна зробити висновок, що теорія паратакису та гіпотакису не може бути обмежена лише структуралізмом, але має потенціал розвитку в розвідках дослідників різних напрямків. Розглядаються терміни «гіпотакис» та «паратакис», де гіпотакис – це такий спосіб побудови складного речення, коли синтаксичний зв'язок, що поєднує прості речення, виражений експліцитно, шляхом використання формальних, синтаксичних та лексичних засобів: за допомогою сполучників, відносних займенників, та інших службових слів, а паратакис – це такий спосіб побудови складного речення, за якого відсутні формальні засоби зв'язку (сполучники, відносні займенники та інші службові слова), які допомагають встановити логічні зв'язки між простими реченнями у складі складного. Наголошується, що синтаксис китайської мови представлений паратаксистичними відношеннями, зв'язки між реченнями носять семантичний характер, використання єдналих слів зведено до мінімуму – це надає китайському реченню стислого та лаконічного вигляду. Англійська мова навпаки, керується гіпотаксистичними відношеннями, між частинами речення необхідним є використання відповідного єдального слова або будь-якого іншого мовного засобу зв'язку для вираження структурних відношень.

Ключові слова: гіпотакис, паратакис, синтаксис, китайська, англійська.

This article is dedicated to the theory of parataxis and hypotaxis in Anglo-Chinese syntax. The purpose of this research is to investigate how the parataxis of a Chinese sentence can be transformed into a hypotaxis of English/Ukrainian equivalent. The difference between English/Ukrainian and Chinese languages is that they belong to different language families with English/Ukrainian belonging to the Indo-European language family, and Chinese – to Sino-Tibetan. Each of the languages possesses its own phonetic, grammatical, syntactic, stylistic, compositional features. Although there are many similarities, the differences are more obvious and significant for this research. It is noted that the theory of parataxis and hypotaxis is analysed in several investigations of structuralist linguistics. We should mention Zellig Harris – a researcher of transformational grammar, Serhiy Kartsevsky – a representative of the Prague School of Linguistics, Viggo Brondal, whose work was devoted to the theory of glossematics. The theory of parataxis and hypotaxis cannot be limited to structuralism exclusively but has the potential to be developed in various fields. In this article, the terms of 'hypotaxis' and 'parataxis' are analysed, meaning a way of constructing a complex sentence, when the syntactic connection that combines simple sentences is expressed explicitly through the use of formal, syntactic and lexical means: conjunctions, relative pronouns, and other auxiliary words (hypotaxis), while parataxis means a way of constructing a complex sentence without formal means of communication (conjunctions, relative pronouns and other auxiliary words) that help to establish logical connections between simple sentences in a complex one. It is emphasized that the syntax of the Chinese language is represented by parataxis relations with the connections between sentences being semantic, the use of connecting words is minimized. This gives the Chinese sentence a brief and dry structure. The English language, on the other hand, is guided by hypotaxis relations, when it is necessary to use the appropriate connecting word or any other linguistic means of communication to express structural relations between the word groups in a sentence.

Key words: hypotaxis, parataxis, syntax, Chinese, English.

Постановка проблеми. Створення Фердинандом де Сосюром структуральної теорії мови стало однією з перших спроб подолання труднощів лінгвістики початку ХХ століття. Загалом представники структуралізму намагалися привнести до граматичної системи мови поняття, які до того набули «авторитету» у фонологічному знанні.

Загальновідомо, що англійська/ українська та китайська мови належать до різних сімей, англійська/українська до індоєвропейської мовної сім'ї, а китайська – до сіно-тибетської. Кожна з мов має свої фонетичні, граматичні, синтаксичні, стилістичні, композиційні норми та особливості. І хоча існує немало схожих рис, все ж відмінності більш явні та суттєві. Відомий лінгвіст Лю Шусян /吕叔湘 (1904 – 1998) зазначав: «Особливості будь-якої речі стають очевидними лише у співставленні з іншими». Порівняльний аналіз китайської та англійської мов, можна сказати, є фундаментом перекладацького аналізу, шляхом співставлення можна більш глибоко зрозуміти окремі мовні та культурні особливості, що покликано допомогти виконати якісний та точний переклад.

Під час порівняння англо-китайського синтаксису увага має бути сфокусована на питанні паратаксису та гіпотаксису.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теорії паратаксису та гіпотаксису присвячено численні розвідки представників структуралістів. Насамперед потрібно згадати про Зелліга Гарріса – дослідника трансформаційної граматики, Сергія Карцевського – представника Празької лінгвістичної школи, Вігго Брьондаля, роботи якого були присвячені теорії глоссематики. Можна зробити висновок, теорія параксису та гіпотаксису не може бути обмежена лише структуралізмом, але має потенціал розвитку в розвідках дослідників різних шкіл.

Відомий на Заході теоретик перекладу Юджин Алберт Найда (1914 – 2011) зазначав: «Якщо порівнювати китайську та англійську мови, то, напевно, найвагоміша лінгвістична відмінність полягає у контрасті між паратаксистом та гіпотаксистом» [1]. Ці поняття розтлумачував нині покійний лінгвіст пан Ван Лі/王力. Таким чином гіпотаксис (від дав.-грец. ὑπο- «під» + τάξις «розташування») – це такий спосіб побудови складного речення, коли синтаксичний зв'язок, що поєднує прості речення, виражений експліцитно, шляхом використання формальних, синтаксичних та лексичних засобів: за допомогою сполучників, відносних займенників, та інших службових слів. В українській лінгвістиці гіпотаксис часто розглядається як

синонім підрядності, у західній лінгвістиці гіпотаксис поряд із паратаксистом є одним з видів організації складного речення, як складносурядного, так і складнопідрядного. Паратаксис (від грец. παράταξις, parátaxis — «розташований поруч») – це такий спосіб побудови складного речення, за якого відсутні формальні засоби зв'язку (сполучники, відносні займенники та інші службові слова), які допомагають встановити логічні зв'язки між простими реченнями у складі складного. Тут присутній *семантичний зв'язок* [2]. Ван Лі наголошував, що західні мови жорсткі, нееластичні; китайська мова м'яка, гнучка... Через те, китайська мова в основному виражає думку / 达意. Через це, для китайського тексту характерна розосередженість, тоді як для англійського – фокусація. Відомий перекладач Бо Лей говорив про те, що спосіб мислення західної та східної цивілізації має фундаментальну розбіжність: китайці тяжіють до узагальненого, індуктивного, інтуїтивного мислення, тоді як західні люди схильні до аналітичного, дедуктивного, раціонального.

Підсумовуючи, синтаксис китайської мови представлений паратаксистичними відношеннями, зв'язки між реченнями носять семантичний характер, використання єднальних слів зведено до мінімуму – це надає китайському реченню стислої та лаконічної вигляду. Англійська мова навпаки, керується гіпотаксистичними відношеннями, між частинами речення необхідним є використання відповідного єднального слова або будь-якого іншого мовного засобу зв'язку для вираження структурних відношень. В англійській мові, так само як і в більшості європейських мов, підрядний зв'язок у переважній більшості випадків виражається такими сполучними словами, як *якщо, коли, тому* і тому подібне. Однак у китайській мові суміжні поняття можуть бути безперешкодно виражені ґрунтуючись лише на семантичних відношеннях між частинами складного речення.

Постановка завдання. У процесі перекладу дослідити, як паратаксис китайського речення може трансформуватися на гіпотаксис англійського/ українського.

Виклад основного матеріалу. Представлені нижче приклади перекладу речень, покликані наочно продемонструвати відмінності між паратаксистом та гіпотаксистом:

1) 雨是最寻常的，一下就是三两天。可别恼，看，它正在下着，像花针，像细丝，秘密的斜织着，屋顶上全笼着一层薄烟。

2) 雨是最寻常的，（它）一下就是三两天。（不过）（你）可别恼，（你）（试着）（向

外边)看,它正在下着,像花针,(也)像细丝,(它)(那么)密密的斜织着,(以至于)屋顶上全笼着一层薄烟 [3, c. 25].

Джерелом даного речення є *саньвень* Чжу Цзиціна /朱自清 під назвою “春”. Хоча упродовж всього речення бракує видимих формальних та лексичних засобів зв'язку, це не перешкоджає читачеві зрозуміти прочитане, більше того, перед очима з легкістю виринає картина весняного рясного дощу. Це і є класичний китайський паратакисис.

由于距离远,又缺乏交通工具,是农村社会与外界隔绝,而这种隔绝,又由于通讯工具不足而变得更加严重。

[回译文] Because there is a great distance and there are not enough transport facilities, the rural world is isolated. The isolation has become more serious because there are not enough information media.

[原文] The isolation of the rural world, because of distance and lack of transport facilities, is compounded by the paucity of the information media.

Відстанню та відсутності транспорту сполучення призводить до ізоляції села, ситуація ускладнюється також браком засобів масової інформації.

Оригінальне речення є класичним зразком англомовного гіпотаксису, в той час коли переклад на англійську з китайського перекладу все ж залишає відчуття Chinglish (中式英语).

Таким чином, у процесі перекладу слід звертати пильну увагу на відмінність між паратакисисом та гіпотаксисом, а також трансформувати текст виходячи з потреб кожної окремої мови.

Далі ми спробуємо на прикладах розібратися, як паратакисис китайського речення може трансформуватися на гіпотаксис англійського/українського.

1. Граматичний прийом/使用语法手段

У китайському реченні, майже не відбуваються морфологічні зміни у слові (включаючи час/时态, стан/语态, модальність/语气变化, єдність граматичної основи/主谓保持一致), або ж ці зміни не є настільки явними, як то в англійській мові. Це теж свого роду особлива риса китайського паратакисису. У той же час у англійській мові, говорячи про особливості гіпотаксису, слід узгоджувати граматичну форму слова/形态, словоформу/时态, категорію часу/词形, а також зберігати єдність у роді/性, числі/数, відмінку/格, особі/人称 тощо.

1) 冬天是研究树木生长得最好季节, 虽然树叶落了, 树枝光了, 但树木本身却是美的。

[译文] Winter is the best season to study the growth process of the tree. Although the leaves are

gone and the branches are bare, the trees themselves are beautiful.

У китайському реченні немає явно виражених ознак числа, однак при перекладі на англійську мову, необхідно звернути увагу на узгодження особи та числа.

3) 今晚在院子里坐着乘凉, 忽然想起日日走过荷塘, 在这满月的光里, 总该另有一番样子吧。(朱自清“荷塘月色”)[4].

[译文1] Tonight I sat in the yard enjoying the cool of evening. I suddenly thought of the Lotus Pond I passed every day: it must surely look different now in the light of the full moon. (D. 波拉德 译)

[译文2] Tonight, when I was sitting in the yard enjoying the cool, it occurred to me that the Lotus Pond, which I pass by every day, must assume quite a different look in such a moonlight night. (朱纯深 译)

Цей епізод описує спогади Чжу Цзиціна, тому обидва перекладачі використали форму минулого часу. Відмінність полягала у перекладі частини «日日走过荷塘». Перший перекладач дотримався форми минулого часу, оскільки даний епізод є лише частиною цілого спогаду у минулому. Однак другий перекладач видозмінив означення, переклавши його теперішнім часом, що, на нашу думку, є значно виграшним, і в разі прикрасив текст перекладу. Теперішній час опису надав змогу читачеві опинитися в тому ж місці в той же час, долучитися до зображуваного, побачити на власні очі описуваний ставок з лотосами.

Таким чином, очевидним стає той факт, що стан та час дієслова у китайському реченні виражається переважно у буквальному та контекстувальному значенні слова, а явні формальні показники відсутні, в той час як у англійському реченні вони виявляються за допомогою відповідного граматичного інструментарію.

2. Використання прийменників/使用介词

У китайській мові прийменники часто опущені або ж відсутні взагалі, тоді як в англійській мові вони дуже активно використовуються та є основним засобом зв'язку між реченнями. Тому цей аспект стає надважливим в перекладі. Наведемо кілька прикладів:

1) 由于距离远, 又缺乏交通工具, 是农村社会与外界隔绝, 而这种隔绝, 又由于通讯工具不足而变得更加严重。

[原文] The isolation of the rural world, because of distance and lack of transport facilities, is compounded by the paucity of the information media.

У даному реченні, окрім присудку is compounded, в решті випадків скрізь використаний прийменник для нанизування одна на одну

іменникових фраз. Образно кажучи, речення такого типу нагадують гілку винограду.

2) 好不容易才说服他, 照我的想法办。

[译文] *With some difficulty I brought her round to my way of thinking.*

3) 二十岁的时候, 我想出名要乘早, 一个人到了三十岁还籍籍无名那还活个什么劲儿啊? 三十岁以后, 明示不指望了, 只是希望在四十岁的时候能像我老伴一样有钱 [5, с. 16].

[译文] *At the age of twenty, its better to be famous before it's too late, I believed. What would be the spice of life for a person deserted by fame when approaching thirty? After thirty, fame seems still beyond reach, yet being as rich as my boss at forty becomes my new dream.*

Приклади демонструють, що особливості семантичної структури китайської мови виражаються переважно за допомогою самостійних частин мови, використання прийменників зведено до мінімуму; в англійській же мові різновидів прийменників велика кількість, вони часто використовуються для вираження конкретного значення. Це суттєва відмінність між двома мовами. Тому опущення прийменника в китайській мові не впливає на розуміння змісту, проте при перекладі на англійську мову, цю відсутність слід компенсувати.

3. Використання службових слів та сполучників/使用关系词和连接词

Службові слова в англійській мові включають відносні займенники, відносні прислівники, єднальні займенники та єднальні прислівники, такі як *who, whom, whose, which, what, when, where, why, how* тощо. Бувають сполучники сурядності та підрядності, такі як *and, or, but, yet, so, however, as well as, when, while, as, since, until, lest* тощо [6, с. 49]. В китайській мові такі слова використовуються рідко, а граматичні та логічні зв'язки у реченні виражені імпліцитно, тоді як в англійській – експліцитно. Тому якщо ці засоби зв'язку відсутні, сенс думки важко буде зрозуміти.

Наприклад:

1) 吃苦在前, 享乐在后 [6, с. 55].

[译文] *Be the first to bear hardships and the last to enjoy comforts.*

При перекладі використано єднальний сполучник *and*, який робить сурядний зв'язок у реченні максимально очевидним.

2) 那是个天气晴朗、金黄可爱的秋天, 动人的秋色为那些青年们送别。待到战后和平时期, 黄叶纷飞的秋天再度来临时, 当日的青年已经失去了青春, 有的是失去了生命 [7, с. 53].

[译文] *It had been a fine, golden autumn, a lovely farewell for those who lose their youth, and some of*

them their lives, before the leaves again in peace time fall.

Даний переклад виконано за допомогою об'єднання двох речень в одне, з превалюючим гіпотаксичним зв'язком. І лише за такого способу перекладу використання службових слів і сполучників у мові перекладу є необхідним і невід'ємним. Завдяки цьому можна уникнути багатослівності, а текст перекладу буде виглядати більш лаконічно.

3) “知己知彼, 百战不殆; 知己而知彼, 一胜一负; 知己不知彼, 每战必殆” [8, с. 29].

Давньо китайська мова характеризувалася неявним паратаксичним зв'язком складного речення, і тут ми маємо явний “неформальний зв'язок/非形式衔接”, і якщо компенсувати у реченні всі опущені елементи, воно матиме наступну структуру: «(若)知己(又)知彼, (则)百战不殆dai; (若)知己而知彼, (则)(将)一胜(及)一负; (若)知己(又)不知彼, (则)每战(将)必殆.»

[译文] *You can fight a hundred battles without defeat if you know the enemy as well as yourself. You will win one battle and lose one battle if you know yourself, but leave yourself in the dark about the enemy. You will lose every battle if you leave both the enemy and yourself in the dark.*

Очевидно, що перед тим як братися за переклад на англійську мову, необхідно спершу зрозуміти неформальні зв'язки у давньо китайському реченні і відтворити їх у вигляді сполучників та службових слів у реченні перекладу. Таким чином, спершу рекомендовано використати метод компенсації, для виявлення опущених елементів, і лише згодом долучати лексичні та граматичні трансформації, при цьому вірогідність допущення помилок при перекладі мінімальна.

На прикладах не важко помітити, що у китайській мові нерідко наявна внутрішня прихована логічна структура, простежити яку, проте, для знавців китайської мови не складає жодних труднощів. Однак перекладаючи на англійську мову, всі ці логічні зв'язки мають неодмінно бути віднайдені та формально виражені за допомогою сполучників, словосполучень, простих чи підрядних речень. Лише відбудувавши таку структуру, переклад буде відповідати виражальній традиції мови перекладу.

4. Використання методу синтетичного перекладу на базі гіпотаксису/形合手段的综合运用

Звичайно, в умовах практичного перекладу всі ці методи та способи використовуються у комплексі:

1) 我买了5本书, 一共30元钱, 拿回家一看, 都是半旧半新的。

Скористуємося методом компенсації: 我买了5本书, (书)一共30元钱, (我)拿回家一看, (书)都是半旧半新的。

[译文] I bought 5 books *which* cost me 30 yuan. When I took them back home I found *they* were just half new.

При перекладі на англійську мову варто компенсувати три опущені підмети та анафоричні* займенники *me, them* та сполучники.

2) 中国将努力促进国内粮食增产, 在正常情况下, 粮食自给率不低于95%。

[译文] China endeavors to increase its grain production *so that* its self-sufficiency rate of grain *under* normal condition will be *above* 95 percent.

Аналізуючи речення оригінал, ми розуміємо, що останнє просте речення у складі складного, є по суті підрядним мети, але дані відношення виражені імпліцитно. При перекладі нам не лише потрібно додати явний маркер у вигляді сполуч-

ника *so that*, але й прийменники *above, under* та скорегувати час дієслова, для повної передачі змісту речення оригіналу.

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що у процесі перекладу необхідно ретельно проаналізувати оригінал, визначити час та стан, відшукати внутрішню логіку речення, і лише потім вдаватися до найбільш ефективних засобів перекладу, які максимально наблизять переклад до норм та звичаїв конкретної мови.

Загалом, найбільш значущою відмінністю між двома мовами є відношення паратаксисту та гіпотаксисту. Китайська мова відноситься до групи мов семантичного типу, тоді як англійська – до граматичного. Для першої групи характерним є відношення між “ієрогліфом” та його семантикою, в той час коли остання група акцентує на суб’єктно-предикативній послідовності та на відповідних їй частинах мови [9, с. 19].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Nida E. *Translating Meaning*. San Dimas, California : English language institute, 1982.
2. 方梦之译学词典. 上海 : 上海外语教育出版社, 2004.
3. 王卫平. 英汉互译 - 方法与实践. 武汉 : 华中科技大学出版社, 2007. 354 页.
4. 王宏印. 中外文学经典译教程. 北京 : 高等教育出版社, 2007.
5. 邵志洪. 硬汉对比翻译导论. 上海 : 华东理工大学出版社, 2005. 115页.
6. 连淑能. 英汉对比研究. 北京 : 高等教育出版社, 1993. 387页.
7. 陈宏薇. 新编汉英翻译教程. 上海 : 上海外语教育出版社, 2004. 115页.
8. 陈安定. 翻译精要. 北京 : 中国青年出版社, 2004. 256页.
9. 甘平. 形意结合, 互有侧重 - 浅析英汉对比中的形合与意合现象. 新课程 (教育学术版), 2007 (6). 255 页.

РОЗДІЛ 6

КЛАСИЧНІ МОВИ. ОКРЕМІ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКІ МОВИ

УДК 811.124'02

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.22.1.26>

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ЧАС» У КОМЕДІЇ ТИТА МАКЦІЯ ПЛАВТА «АМФІТРІОН»

VERBALIZATION OF THE CONCEPT «TIME» IN TITUS MACCIUS PLAVTUS' COMEDY «AMPHITRUO»

Панчишин Н.З.,

orcid.org/0000-0001-6348-2949

асистент кафедри класичної філології

Львівського національного університету імені Івана Франка

Стаття присвячена дослідженню концепту «ЧАС», який був і є темою багатьох закордонних та українських лінгвістичних праць. У наукових роботах описано концептуальну систему, підняте питання про природу концепту, його визначення та залежність концепту від мовної вербалізації, досліджено структурні компоненти, змодельована польова структура, подано типологію та класифікацію концептів.

Аналіз лінгвістичної літератури показує, що на сьогодні не існує єдиного визначення поняття «концепт», адже різні дослідники трактують його по-різному, що створює велику кількість визначень. Однак, можна виділити такі спільні риси як те, що концепт – це одиниця свідомості, результат когнітивного процесу людини, вираження якого забезпечується засобами мови (тобто він є вербалізованим), з аналізу яких можна отримати уявлення про зміст і структуру конкретного концепту.

У дослідженні когнітивного образу світу центральним постає концепт «ЧАС», без якого побудова культурної системи неможлива, оскільки він становить її основу. Він є частиною моделі світу, заснованої на людській системі категоризації дійсності.

Мета роботи полягає в дослідженні вербалізації концепту «ЧАС», виявити авторські особливості темпоральної семантики у комедії Тита Макція Плавта «Амфітріон».

Латинським відповідником головного слова досліджуваного концепту є TEMPUS. У результаті аналізу лексикографічних словників було з'ясовано, що в античності «tempus» трактується як «час, частину або проміжок часу між двома подіями тощо, інтервал, період; відповідний або призначений час, відповідний сезон, відповідний період, можливість, положення, стан, у множині – часи, обставини».

До синонімічного ряду лексеми tempus належать такі слова як dies – «час, день, погода, термін, дата», tempestas – «час, проміжок часу, період», aetas – «життя, вік, епоха, пора, час», aevum – «нескінченність, вічність, життя, вік, покоління, епоха, старість, час», spatium – «проміжок часу, час, період, термін», intervallum – «проміжок часу», tempestivitas – «відповідний час, одночасність», procella – «сильна буря, порив», hiems – «злива, гроза, буря, дощовий період, холодний період, зима, рік».

Аналіз латинської комедії Плавта «Амфітріон», дозволив зробити висновок, що концепт часу може також вербалізуватися за допомогою темпоральних лексем різних частин мов (іменників, прикметників, прислівників, дієслів), які не лише утворюють синонімічні ряди у межах частини мовних груп, а також розширюють кількість засобів вираження досліджуваного концепту завдяки антонімічним пар. Репрезентація концепту «ЧАС» поповнюється асоціативними ланцюгами та рядом вторинних назв, які набули темпорального значення у певному словосполученні або контексті.

Перспективним для подальшого дослідження убачається розширення обсягу матеріалу, щоб виявити інші засоби репрезентації концепту «ЧАС».

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, концепт, час, темпоральне значення, етимологія слова, синонімічний ряд, контекст.

The article deals with studying the concept «TIME», which was and is the topic of many foreign and Ukrainian linguistic works. In the scientific works the conceptual system was described, the question of the nature of the concept, its definition and dependence of the concept on language verbalization was also raised, were investigated structural components and modeled field structure, the typology and classification of concepts were presented as well.

Analysis of the linguistic literature shows that today there is no single definition of the concept, because different researchers interpret it differently. It creates a large number of definitions. However, we can identify such common features as the fact that the concept is a unit of consciousness, the result of human cognitive process, the expression of which is provided by language (ie it is verbalized), analysis of which can give an idea of the content and structure of a concept.

In the study of the cognitive image of the world, the concept «TIME» is central, without which the construction of a cultural system is impossible, because it is its basis. It is part of a model of the world based on the human system of categorizing reality.

The aim of the work is to study the verbalization of the concept «TIME», to identify the author's features of temporal semantics in Plautus' comedy «Amphitruo».

The Latin equivalent of the main word of the studied concept is TEMPUS. Analysis of lexicographical dictionaries revealed that in antiquity tempus was interpreted as time, part or interval of time between two events, interval, period, appropriate or assigned time, relevant season, relevant period, opportunity, position, condition, in the plural – times, circumstances.

The synonymous series of tempus includes such words as dies – «time, day, weather, term, date», tempestas – «time, period», aetas – «life, age, era, time», aevum – «infinity, eternity, life, age, generation, epoch, old age, time», spatium – «period of time, term», intervallum – «period of time», tempestivitas – «appropriate time, simultaneity», procella – «strong storm, gust», hiems – «rain, storm, rainy season, cold period, winter, year».

Analysis of Plautus' Latin comedy «Amphitruo» led to the conclusion that the concept of time can also be verbalized with temporal lexemes of different parts of languages (nouns, adjectives, adverbs, verbs), which not only form synonymous series within partial language groups, but also expand the number of expression means of the studied concept due to antonymous pairs. The representation of the concept «TIME» is supplemented by associative chains and a number of secondary names that have acquired temporal significance in a particular phrase or context.

Expansion of the volume of material to reveal other means of the concept «TIME» representation is considered promising for further research.

Key words: cognitive linguistics, concept, time, temporal meaning, etymology of a word, synonymous series, context.

Постановка проблеми. Час є фундаментальним поняттям людської культури. Розуміння часу ґрунтується на досвіді людини й на пізнаннях людиною навколишньої дійсності. Отже, час не можна розглядати окремо від людини, яка, по суті, є творцем цього поняття.

Основною проблемою розуміння часу можна вважати проблему його інтерпретації, бачення та контексту в якому він розглядається. Адже, залежно від того, в якому аспекті ми говоримо про час, він може виконувати різні функції та мати інші властивості.

Головною рисою сучасного мовознавства є антропоцентричне бачення та розуміння мовних явищ, що ґрунтується на пізнанні людиною світу через самоусвідомлення. Когнітивна лінгвістика в межах сучасної антропоцентричної парадигми суттєво поширює обрії лінгвістичних досліджень. Тому вивчення поняття часу у когнітивному аспекті, який «розглядає мову як засіб отримання, зберігання, обробки, переробки й використання знань, спрямований на дослідження способів концептуалізації», дозволить краще дослідити те, як людина осмислює час і себе у часі [9, с. 213]. Одним із предметів вивчення когнітивної лінгвістики є концепти та моделювання світу з їх допомогою [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми когнітивної лінгвістики стали основою досліджень багатьох українських та закордонних мовознавців. У працях Дж. Лакоффа, А. Голдберга, Дж. Тейлора, Р. Лангакера, Р. Джекендоффа, О. Бабушкіна, С. Жаботинської, В. Іващенко, О. Кубрякової, З. Попової, О. Селіванової, Й. Стерніна, А. Вежбицької, В. Маслової, В. Карасика, С. Воркачова, Ю. Степанова, П. Абеяра, В. Кононенка, А. Приходька, С. Аскольдова та ін. описано концептуальну

систему, підняте питання про природу концепту, його визначення та залежності концепту від мовної вербалізації, досліджено структурні компоненти, змодельована польова структура, подано типологію та класифікацію концептів.

Зародження поняття концепту мовознавці пов'язують з ім'ям П. Абеяра, який висловлюється про концепт як про зв'язок певного явища або предмету з висловлюванням про нього і вважає, що це універсалія, адже саме мовне висловлювання охоплює всі можливі смисли та значення [1]. Вагомий внесок у вивченні поняття «концепт» зробили вчені О. Кубрякова [5] та Ю. Степанов [10]. Однак, не можна відкидати вчення й інших лінгвістів як І. Голубовської [2], В. Жайворонка [4], О. Селіванової [9].

У дослідженні когнітивного образу світу центральним постає концепт «ЧАС», без якого побудова культурної системи неможлива, оскільки він становить її основу. Він є частиною моделі світу, заснованої на людській системі категоризації дійсності: це та «сітка координат», за допомогою якої люди сприймають навколишню дійсність [3]. За класифікацією А. Приходька концепт часу належати до категоріальних концептів логіко-філософського порядку. Це універсальне нерегулятивне ментальне утворення, що репрезентує наднаціональні цінності, які не мають прескриптивних установок і є аксіологічними індиферентними, зображають єдиний для всіх когнітивний процес) [8, с. 53].

В українській та світовій лінгвістиці в працях О. Петрушенка, В. Фефелової, Н. Гошилика, Ю. Дем'янової, М. Цегельської, І. Рябенка, К. Головенко, С. Бговаля, Г. Бюверінга, М. Ердема, В. Еванс та ін. концепт «ЧАС» переважно досліджувався на основі української та романогерманських мов. Лише невелика кількість

мовознавців як Є. Чекарева [11], С. Фішер [20], Д. Фіні [19], Дж. Фаусто [18], С. Мейсі [21], М. Теуніссен [24] та ін. вивчали засади концепту «ЧАС» в античності на матеріалі класичних мов. Тому дослідження концепту «ЧАС» особливо на матеріалі латинських текстів, є **актуальним** і заслуговує на ґрунтовне вивчення.

Об'єктом дослідження стала комедія «Амфітріон» Тита Макція Плавта. **Предметом** дослідження виступають мовні вербалізатори латинської мови на позначення концепту «ЧАС».

Мета роботи полягає в дослідженні вербалізації концепту «ЧАС», виявити авторські особливості темпоральної семантики у комедії «Амфітріон» Тита Макція Плавта. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання наступних **завдань**: розкрити суть концепту «ЧАС», з'ясувати специфіку вербалізації досліджуваного концепту, на основі отриманих результатів у комедії «Амфітріон» Тита Макція Плавта.

Виклад основного матеріалу. Дослідження та аналіз етимології слова TEMPUS(ЧАС) в латинській мові виявив розгалужену систему етимологічних зв'язків. *Tempus* – «час, момент» походить від кореня *tempos – «розтягнути, виміряти», який виник від кореня *ten- «розтягнути» з поняттям «відрізок часу» [14, с. 613]. В онлайн етимологічному словнику не подається слово *tempus*, а лише його дериват *temporal* – «світський, земний, тимчасовий, тривалий лише деякий час», який походить від тих самих коренів [16]. Чарльтон Т. Льюїс вказує, що слово походить від кореня *tem (гр. τέμνω) [12].

Щодо самого розуміння поняття часу та його трактування існують особисті думки античних авторів. Так, Ціцерон у праці «Про добір аргументів» подає таку характеристику: *...tempus est, id quo nunc utimur (nam ipsum quidem generaliter definire difficile est), pars quaedam aeternitatis cum alicujus annui, menstrui, diurni nocturnive spatii certā significatione* (Cic. Inv. 1, 26, 39) – «час – це те, в якому ми зараз проживаємо (це дійсно дуже важко визначити взагалі), певна частина вічності з точним значенням будь-якого річного, місячного, денного чи нічного проміжку часу» [13], а Теренцій Варон: *tempus esse dicunt intervallum mundi motus: id divisum in partes aliquot, maxime ab solis et lunae cursu: itaque ab eorum tenore temperato tempus dictum* (Varr. L. L. 6) – «кажуть, що час – це проміжок руху світу; що він розділений на кілька частин, головним чином, рухом сонця та місяця; тому час називали безперервним рухом» [25].

Латинські лексикографічні словники трактують *tempus* як «час, частину або проміжок часу між двома подіями тощо, інтервал, період; відпо-

відний або призначений час, відповідний сезон, відповідний період, можливість, положення, стан, у множині – часи, обставини (особливо частота небезпечних або тривожних обставин)» [12].

Щодо синонімічного ряду лексеми *tempus*, то у словнику латинських синонімів подається *dies* – «час, день, погода, термін, дата», *tempestas* – «час, проміжок часу, період». *Dies* (від *ēvdios*) позначає час у його чистій абстрактній природі, як продовження та прогресування. Тоді як *tempus* і *tempestas* з кваліфікаційним і фізичним віднесенням, як погода чи різні проміжки часу: *tempus* позначає скоріше просто момент часу, мить, епоху, а *tempestas* цілий простір часу, період. Отже, *dies docebit*(час навчить) належить до тривалого проміжку часу, після закінчення якого надходить інформація, як *χρόνος*(час), тоді як *tempus docebit* належить до певного моменту часу, який має принести інформацію, наприклад *καιρός*(обставина, зручний час) [15].

Також до цих синонімів додають *aetas* – «життя, вік, епоха, пора, час», *aevum* – «нескінченність часу, вічність, життя, вік, покоління, епоха, старість, час», *spatium* – «проміжок часу, час, період, термін», *intervallum* – «проміжок часу» [23], *tempestivitas* – «відповідний час, одночасність», *procella* – «сильна буря, порив», *hiems* – «злива, гроза, буря, дощовий період, холодний період, зима, рік» [22].

Вивчивши ключове слово *tempus* концепту «ЧАС» у латинській мові та виявивши його характеристики, було проведено аналіз комедії «Амфітріон». Виявлено, що у Плавта вербалізаторами досліджуваного концепту виступають різні частини мови з темпоральною семантикою:

Іменники на позначення загальних часових понять: *tempus* – «час, проміжок часу, період, момент, обставина, пора», *tempestas* – «час, проміжок часу, період, погода, біда», *aetas* – «час життя, вік, пора, епоха», *vita* – «життя»: *...atque Alcmena in tempore auxilium feram*. (Amph. 877) – «І Алкмені допомогу принесу вчасно (у потрібний час)», *Satin parva res est voluptatum in vita*. (Amph. 633) – «Як мало насолоди в житті»; **назви точних часових відрізків:** *mensis* – «місяць», *annus* – «рік, вік»: *...etiam, histriones anno cum in proscaenio hic Iovem invocarunt*. (Amph. 91-92) – «Так протягом року актори кличуть на сцену Юпітера»; **назви частин доби:** *dies* – «день», *nox* – «ніч», *lux* – «світло, світанок, день, життя», *diluculum* – «світанок», *vesper* – «вечір», *mani* – «ранок»: *Sentio, nam qua nocte ad me venisti, eadem abis*. (Amph. 532) – «Знаю я, що вночі до мене прийшов, цієї ж ночі йдеш», *...haec illic est pugnata pugna usque a mani ad vesperum*.

(Amph.251) – «І тривала битва ця від ранку до вечора»; **назви осіб за віком:** *puer* – «дитя, немовля, хлопчик (від 7 до 16 років), юнак», *avus* – «дід», *senex* – «старець (від 45 до 60 років)»: ... *quis hic est senex, qui ante aydis nostras sic iacet?* (Amph.1072) – «Що це за старець, що лежить перед нашими дверима?»; **назви певного періоду життя людини:** *adulescentia* – «юність, молодість», *iuventus* – «молодість, юність (від 18 до 45 років)»: ... *iuventutis mores qui sciam, qui hoc noctis solus ambulem?* (Amph.154) – «Чи знаю ж звичай молодості, чи гуляю ж сам цієї ночі?».

Прикметники з темпоральним значенням зі вказівкою на постійну тривалість дії: *perpetuus, continuus* – «постійний, безперервний, довічний»: ... *bonoque atque amplo auctare perpetuo lucro.* (Amph.6) – «Все більше збагачуватись хорошою, багатою та постійною вигодою»; **зі вказівкою на віднесеність до певного моменту у часі:** *futurus* – «майбутній», *antiquus* – «давній, старий, багатолітний, минулий», *praesens* – «справжній, теперішній, тогочасний, присутній»: ... *rediget antiquam coniugi in concordiam.* (Amph.474) – «Направить подружжя до попередньої згоди»; **зі вказівкою на тривалість існування дії:** *vetus* – «старий, багаторічний, давній», *novus* – «новий»: ... *veterem atque antiquam rem novam ad vos proferam, propterea ornatus in novom incessi modum.* (Amph.118-119) – «Я до вас доводжу старе та давнє по новому, тому я одягнутий у нове і поводжусь»; **зі вказівкою на вік:** *senectus* – «старий, пристарілий», *minor* – «молодший (за віком)», *maior* – «старший (за віком)»: ... *verum minori puero maior est pater, minor maiori.* (Amph.485) – «Справді старший є батьком молодшого сина, молодший для старшого»; **зі вказівкою на частину доби:** *nocturnus* – «нічний»: *Rex Creo vigiles nocturnos singulos semper locat.* (Amph.350) – «Цар Креонт тут завжди розставляє нічну сторожу»; **зі вказівкою на існування/не існування в дійсності:** *vivus* – «живий», *mortuus* – «мертвий»: ... *vivo fit quod numquam quisquam mortuo faciet mihi.* (Amph.458) – «Живому дається мені те, що ніколи не дається мертвому»; **зі вказівкою на кінець/нескінченність життя:** *immortalis* – «безсмертний, вічний»: ... *di immortales, obsecro...* (Amph.455) – «Безсмертні боги, молю...», *mortalis* – «смертний, миттєвий»: ... *culpam expetere in mortalem.* (Amph.495) – «Перекладати провину на смертного».

Темпоральність представлена також прислівниками, які можна поділити на *прислівники локалізації дії*; *прислівники обмеження дії*; *часотні прислівники*.

Прислівники локалізації дії вказують на час, коли відбувається дія або заперечують можливість

виконання дії взагалі. Представлена дана група заперечним прислівником *numquam* – «ніколи» та неозначеним *olim* – «колись»: ... *sed mos numquam illi fuit patri meo.* (Amph.46) – «Але цей звичай ніколи не був відомий моєму батькова».

Однак найбільшу кількість становлять **означені прислівники: із вказівкою на порядок перебігу дії:** *primo, primum, prius, principio, dudum* – «спершу, спочатку, раніше, перед тим», *deinde, post, praeterea, posterius, postquam* – «потім, після того, пізніше», *mox* – «скоро, відразу після того, як», *denique, demum* – «нарешті»: ... *prius ipse mecum etiam volo hic meditari.* (Amph.200) – «Спочатку я хочу обдумати це на самоті», ... *ne posterius in me culpam conferas.* (Amph.788) – «Щоб пізніше не звинуватив ти мене», *Vide sis quam mox vapulare vis, nisi actutum hinc abis.* (Amph.360) – «Дивись, як скоро ти хочеш бути побитим, якщо відразу звідси не підеш», ... *denique, ut voluimus, nostra superat manus.* (Amph.233) – «Нарешті, як ми й хотіли, наша сила перемагає»; **зі вказівкою на часові відношення (одночасності) без уточнення порядку перебігу дії:** *tum, hinc* – «тоді», *igitur demum* – «лиш тоді», *semul* – «одночасно»: *Cubitum hinc abiimus.* (Amph.807) – «Тоді пішли ми спати», ... *uno partu duos peperit simul.* (Amph.1138) – «Одночасно народилось двоє»; **прислівники, що співвідносять дію з теперішнім часом:** *hodie, nunc* – «сьогодні, зараз, тепер»: ... *nunc hodie Amphitruo veniet huc ab exercitu.* (Amph.140) – «Зараз же сьогодні Амфітріон йде до війська»; **прислівники наближення до моменту мовлення:** *dudum, numero, modo* – «щойно, нещодавно, недавно»: *Nam numero mi in mentem fuit.* (Amph.180) – «Щойно мені спало на думку»; **прислівники віддалення дії від моменту мовлення в межах кількох днів:** *heri* – «вчора», *cras* – «завтра», *postridie* – «на наступний день»: *Tu me heri hic vidisti?* (Amph.717) – «Ти мене вчора тут бачив?»; **прислівники, які вказують на невідзначено далекий час у минулому:** *(iam)dudum, (iam) pridem* – «давно, перед тим»: *Ego sum Sosia ille quem tu dudum esse aiebas mihi.* (Amph.385) – «Я є тим самим Сосієм, яким ти мене перед тим називав»; **прислівники, що позначають час безвідносно до точки його відліку, відносять дію до певного часу в межах доби:** *noctu, nocte* – «вночі»: ... *credo ego hac noctu Nocturnum obdormivisse ebrium.* (Amph.270) – «Я вірю, що цієї ночі Нічна зірка спить п'яньєнка»; **оцінно-часові прислівники, що конкретизують час виконання дії стосовно встановленого часу:** *sero* – «пізно»: *Quia enim sero advenimus.* (Amph.667) – «Бо пізно ми прибуваємо».

Прислівники другої групи вказують у найзагальніших рисах на часові параметри дії, тобто обмежують дію стосовно її початку, кінця, тривалості або вказують на необмежене тривання дії: **прислівники протяжності дії**: (*iam*)*diu*, (*iam*)*dudum*, *multo* – «довго, протягом довгого періоду»: *Quasi dudum non videris.* (Amph.683) – «Неначе не бачив довгий час» та *paulisper*, *parumper* – «ненадовго, на короткий період»: *Paulister mane.* (Amph.696) – «Зачекай трішки»; **прислівники обмеження дії стосовно її кінця**: *ante hac*, *adhuc* – «до тих пір, до того часу»: *Numquam et iam quicquam adhuc verborum est prolocutus per peram.* (Amph. 246) – «Ще досі ніколи ніяких неправдивих слів не говорив»; **прислівники зі вказівкою на час, що настає безпосередньо після згадки про певний факт, чи з якого починається дія**: *extemplo*, *simul*(*semul*), *ilico*, *actutum*, *continuo*, *repente* – «зараз (же), відразу, негайно»: ...*adveniensque ilico me salutavisti.* (Amph.800) – «Відразу мене привітав, коли прибув»; ...*simulque ipse eloquar nomen meum.* (Amph.18) – «І відразу називає моє ім'я»; **прислівники обмеженого тривання дії**: *interim*, *interea* – «між тим, тим часом»: *Dum haec aguntur, interea uxorem tuamneque geme ntem neque plorantem nostrum quisquam audivimus.* (Amph.1098) – «Поки це відбувалось, тим часом ніхто з нас не чув жодного стогону чи плачу від твоєї дружини»; **прислівник *iam*** – «вже», «ще», який передбачає певну тривалість дії, пов'язану з її завершеністю чи незавершеністю: ...*nam vos quidem id iam scitis.* (Amph.11) – «Бо ви вже знаєте про це».

Третю групу представляють прислівники: *saepe*, *crebro* – «часто», *continuo*, *assiduo*, *perpetuo* – «постійно», «безперестанку» та *semper* – «завжди», які вказують на узагальнену, повторювану дію в необмежено-кратному значенні: *noctesque diesque assiduo satis superque est.* (Amph.166) – «Дні та ночі безперервно, більше ніж потрібно»; ...*lucrum ut perenne vobis semper suppetat.* (Amph.14) – «Про вашу постійну вигоду завжди турбувався».

Дієслова *baccho* – «святкувати вакханалії», *incipio* – «починати», *sepo* – «обідати», *luceo* – «світати» вказують на локалізацію дії у часі: *Bacchae bacchanti si vis advorsarier.* (Amph.703) – «Якщо ти хочеш протистояти Вакханці, яка святкує вакханалії» (16 березня раз на рік, пізніше 4 рази), ...*lucescit hoc iam.* (Amph.543) – «Вже світає».

Окрім лексики з власне часовою семантикою при аналізі тексту комедії було виявлено ряд слів, які набувають часового значення у контекстуальних відношеннях.

Так, лексеми на позначення битв, війн (*proelium*, *bellum*) вказують нам на певну історичну подію або уточнюють межі перебігу дії: ...*nam cum Telobois bellum est Thebano populo.* (Amph.101) – «Бо війна триває між фіванцями та телебоями».

Слова *mors* – «смерть» та *principium* – «початок» позначають початок та кінець часового проміжку: *Haec me modo ad mortem dedit.* (Amph.809) – «Вона мене до смерті майже довела».

Концептуальними лексемами бачення часу слугують також такі мовні репрезенти як *cena* – «обід, головна трапеза(о 3-4 годині по полудні)», *somnus* – «сон, дрімота», *pax* – «мир, перемир'я»: ...*proin tu istam cenam largire, si sapis, esurientibus.* (Amph.309) – «Роздай цей обід тим, які голодують», *Obsecro ut per pacem liceat te al loqui.* (Amph.386) – «Прошу, як личить під час перемир'я сказати тобі», ...*si vidisses quendam in somnis Sosiam.* (Amph.621) – «Якщо у сні ти бачив якогось Сосію?».

Означуваними словами, які в тексті вказують на розташування в часі є прикметник *medius* – «середній»: *herivenistimedianocte, nuncabis.* (Amph. 513) – «Вчора прийшов в посеред ночі, зараз йдеш» та **порядкові числівники**: *primus* – «перший, найближчий, початковий, ранній»; *secundus* – «другий, наступний»; *tertius* – «третій» і т.д.: ...*ex me primo ut prima scires* (Amph.524) – «Щоб ти дізналася перша від мене першого».

В досліджуваному тексті часто вербалізаторами часового співвіднесення виступають дієслова пов'язані з (не)проведенням часу у нереальній дійсності: *cubo* – «лежати, спати», *dormio*, *edormisco* – «спати», *somnio* – «спати, бачити сні», *vigilo* – «не спати»: *Paulisper mane, dum edormiscat unum somnum.* (Amph.725) – «Майже на світанку, поки спав», *non loquor, non vigilo?* (Amph.406) – «Не розмовляю, сплю я?».

Також у комедії є метафоричне представлення концепту «ЧАС»: *Cum quadrigis Sol exoriens.* (Amph.420) – «Коли сонце підіймається на колісницю, запряженій чотирма кіньми».

Висновки. Узагальнюючи викладене, можна стверджувати, що термін «концепт» – складний, суперечливий і багатоаспектний феномен. Процес формування концепту – це процес скорочення результатів пізнання дійсності до меж пам'яті людини та співвіднесення їх з вже раніше засвоєними культурними цінностями. У картині світу важливим компонентом являється універсальний концепт «ЧАС».

Латинським відповідником головного слова досліджуваного концепту є TEMPUS. Завдяки

лексичному та контекстуальному аналізу було всебічно охарактеризоване ключове слово і це дало змогу як найточніше проаналізувати латинський матеріал і зробити висновок, що Плавт у своїй комедії «Амфітріон» вербалізує час за допомогою темпоральних лексем різних частин мов (іменників, прикметників, прислівників, дієслів). Позначення концепту «ЧАС» поповняється

асоціативними ланцюгами та рядом вторинних назв, які набули темпорального значення у певному словосполученні або контексті.

У межах одного дослідження складно охопити все коло питань, пов'язаних із цією проблемою. **Перспективним** убачається розширення рамок дослідження шляхом розширення обсягу матеріалу, щоб виявити інші засоби репрезентації концепту «ЧАС».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Абельяр П. История моих бедствий. Москва: DirectMEDIA, 1959. С. 117-120.
2. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу. Київ: Логос, 2004. 283 с.
3. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры. Москва, Искусство, 1984. 350 с.
4. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
5. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова та ін. Москва: МГУ, 1996. 245 с.
6. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику: учебное пособие. Москва: Флинта, Наука, 2004. С. 26-27.
7. Петрушенко О. О. Лексико-семантична польова структура «час» у науковій лінгвостилістичній арадигмі (поетичний дискурс другої половини ХХ століття). Тернопіль, 2013. 22 с.
8. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивнодискурсивній парадигмі лінгвістики: монографія. Запоріжжя: Прем'єр, 2008. 332 с.
9. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
10. Степанов Ю. С. Константы. *Словарь русской культуры. Опыт исследования*. Москва: Школа "Языки русской культуры", 1997. 824 с.
11. Чекарева Є. Концепт часу в системі якісно-темпоральних прикметників давньогрецької мови. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. 2015. № 1152, Вип. 72. С. 139-144.
12. Charlton T. Lewis, Charles Short. A Latin Dictionary. Oxford: Clarendon Press. 1879. URL: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0059>
13. Cicero M. Tullius. De Inventione/ Eduard Stroebel. URL: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0683>
14. De Vaan M. Etymological dictionary of Latin and the other Italic languages. Leiden: Brill, 2008. XIII. 825 p.
15. Doderlein's Handbook Of Latin Synonyms (1874)/ Ludwig Von Doderlein. Kessinger Publishing, LLC, 2010. 272 p.
16. Etymology Online Dictionary. URL: <https://www.etymonline.com>
17. Evans V. The Meaning of Time. *Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. № 41. P. 33-75.
18. Feeney Denis. Mea Tempora. Patterning of Time in the Metamorphoses. *Ovidian Transformations*. Cambridge, 1999. P. 13-30.
19. Fischer Susanna. Zeitkonzepte in lateinischen Pilgertexten und Karten des Heiligen Landes aus dem 15 Jahrhundert. Zürich. URL: <https://epub.ub.uni-muenchen.de/72458> (дата звернення 21.09.2018).
20. Fausto Giordano. Concezione del tempo e struttura compositiva dei Tristia. *Cultura, poesia, ideologia nell'opera di Ovidio*. Neapel, 1991. P. 253-264.
21. Macey Samuel L. The Concept of Time in Ancient Rome. *International Social Science Review*, 1990. Vol. 65. No. 2. P. 72-79
22. Ramshorn Ludwig. Lateinische Synonymik, nach Gardin-Dumesil's Synonymes latins. Baumgärtner, 1833. Vol. 2. 665 p.
23. Schmalfeld Friedrich. Lateinische Synonymik für die Schüler gelehrter Schulen H.A. Pierer, 1869. 568 p.
24. Theunissen Michael. Griechische Zeitbegriffe vor Platon. *Archiv für Begriffsgeschichte*. Published By: Felix Meiner Verlag GmbH, 2002. Vol. 44. P. 7-23
25. Varonnis M. Terenti. De Lingua Latina. Liber VI. URL: <https://www.thelatinlibrary.com/varro.ll6.html>

РОЗДІЛ 7 ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 378:78].093.5:811.161.2'243](045)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.22.1.27>

СТУДЕНТСЬКИЙ НАУКОВИЙ ГУРТОК З МОВИ ЯК НЕПРОФІЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ: НОРМАТИВНІСТЬ І ПРАКТИКА

STUDENT SCIENTIFIC CIRCLE SPECIALIZED IN LANGUAGE AS A MINOR SUBJECT: NORMS AND PRACTICE

Дузь Л.І.,

orcid.org/0000-0003-4507-9018

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов

Одеської національної музичної академії імені А.В. Нежданової

У статті проведено контрастивне дослідження Положень про студентський науковий гурток, розроблених різнопрофільними ЗВО. Виявлено запрограмований нормативними документами зв'язок студентської науково-дослідницької роботи з профільними дисциплінами та спеціальністю, з науковою діяльністю випускових кафедр. Засвідчено, що у музичному ЗВО мовні дисципліни не входять до переліку профільних, однак для іноземних студентів українська мова є необхідним засобом отримання професійних знань, засобом фахової комунікації та формування професійної майстерності. З урахуванням фахової специфіки та особистісних цілей іноземців конкретизовано діапазон їхніх освітньо-професійних потреб. Доведено, що вирішенню специфічних запитів іноземних студентів-вокалістів сприяє мовний гурток, завдання якого пов'язані з комплексом навчальних дисциплін галузі знань «Культура та мистецтво» (спеціальність «Музичне мистецтво») та «Гуманітарні науки» (спеціальність «Культурологія»). Означено напрями діяльності гуртка «Аналіз пісенно-романсового тексту та літературна творчість», яким в ОНМА імені А. В. Нежданової керує авторка статті. Сформульовано мету гуртка, яка полягає у збагаченні фахових та мовних знань та умінь іноземного студента-вокаліста шляхом залучення його до різноаспектного текстуального дослідження поетичного тексту як основи камерного вокального твору. Продемонстровано можливості фонетико-фонетологічного аналізу, який дозволяє студентам долати орфоепічні труднощі, зосереджуючись на власній артикуляційній базі, здійснюючи порівняльно-фонетологічні спостереження. Наголошено на комплексності гурткової науково-дослідницької роботи, що включає взаємодію з керівником гуртка, опрацювання науково-методичних джерел, системні самоспостереження та їх аналіз на дослідницькій науково-методичній базі. Виявлено, що передумовою емоційно-інтелектуальної залученості іноземців усіх освітньо-кваліфікаційних рівнів до мовної науково-дослідницької проблематики є врахування їхніх реальних фахових потреб. Перспективою проведеного аналізу джерельної бази та власного практичного досвіду визначено розробку проекту Положення про гурток з мови як непрофільної дисципліни у ЗВО.

Ключові слова: лінгводидактика, мовні потреби вокаліста, іноземний здобувач вищої освіти, Положення про студентський науковий гурток.

A contrastive study of Regulations on student scientific circles which have been issued by higher education institutions with different major subjects has shown an implicated connection of the students' research activity with their major subjects and specialization as well as the research activity of the chairs and institutes they are graduating from. Musical higher education institutions do not include language disciplines into the list of their major subjects, yet for foreign students, Ukrainian language is a necessary mean needed for achievement of professional knowledges, profession-oriented communication and shaping of professional skills. The analysis of professional specification and personal goals of the foreign students determines the range of their professional education needs. A scientific language circle aims at meeting their needs, interests and inquiries by offering tasks from discipline fields of Arts and Culture (suitable for the students specialized in Musical Performance) and Humanitarian Sciences (suitable for the students of Cultural Sciences). The scientific circle «Analysis of romance song texts and literary activities» at the A. V. Nezhdanova Odesa National Musical Academy which is supervised by the author of this article aims at enrichment of professional as well as linguistic knowledges of foreign vocalist students by initiating their active multi-aspect research work on the poetic text as a basis of a chamber music piece. For instance, phonetic and phonological analysis enables the students to overcome pronunciation problems and to improve their orthoepic skills by focusing on their own basis of articulation and making phonological comparison observations. The research work of the scientific circle includes interaction with the science circle supervisor, work with the academic methodology sources, regular self-observations and their analysis with scientific methods. Consideration of actual professional needs of foreign students of all academic qualification levels is a necessary condition for emotional and intellectual engagement. The existing results of source analysis as well as of own practical experiences allow for creation of a Regulation on student scientific circles on language as a minor subject in a higher education institution.

Key words: linguodidactics, professional education needs of singer, foreign students, Norms on student scientific circles.

Постановка проблеми. Сучасна лінгводидактика перебуває у процесі розробки інноваційних технологій та оновлення випробуваних методик навчання та вивчення мови у ЗВО. Вектори практичної роботи та наукових досліджень спрямовуються на програми та процедуру їх складання, методологію вивчення та викладання мов, комунікативні мовленнєві завдання, цілі та компетенції, критерії та оцінювання знань, укладання підручників, посібників, довідників тощо. Визначаючи таким чином мету та головні напрямки європейської мовної політики у сфері вивчення, викладання та оцінювання мов, Рада Європи своїми Рекомендаціями заохотила різні категорії практиків до роздумів над різноманітними питаннями, що пов'язані зі специфікою викладацької роботи у конкретних освітніх галузях [3, с. IV]. При цьому вихідною позицією запропоновано вважати вивчення, аналіз та врахування потреб головного суб'єкта мовної освіти, – учня/студента. З'ясування мотивацій, характеристик, ресурсів і мети володіння мовою, а відтак викладання, має складати фундамент спілкування, взаємодії та досягнення успіхів у сфері вивчення/викладання мов.

Розв'язуючи проблемні вузли лінгводидактичної роботи з іноземцями у немовному ЗВО, важливо враховувати освітньо-професійні потреби контингенту за спеціальностями та особистісний потенціал кожного студента, визначати ефективні форми й удосконалювати організацію навчальної та позанавчальної комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Студентський науковий гурток (*далі* – Гурток. *Л.Д.*) традиційно вважається одним з елементів всієї системи підготовки спеціалістів та однією з форм організації науково-дослідницької роботи у ЗВО [4], що мало б зробити його предметом спеціальних наукових досліджень. Проте на сьогодні методичні, психологічні та предметні аспекти гурткової роботи знайшли ширше висвітлення у шкільній педагогіці. На початку другого тисячоліття педагогіка вищої школи цікавилася переважно інноваційними зарубіжними технологіями, і характеристики Гуртка можна було виявити опосередковано, наприклад, за статтею про «позааудиторну роботу в педагогічному ВЗО» [22]. Методологічне осмислення феномену Гуртка поживалося з прийняттям Законів України «Про вищу освіту» та «Про наукову та науково-технічну діяльність», які привернули увагу до гуртків у ЗВО як до центрів не лише навчально-освітньої, але й науково-дослідницької діяльності. У зв'язку з цим провідними ЗВО

України розроблено Положення про Гуртки та проблемні групи у їхньому складі. Такі документи збагачують джерельну базу дослідження; їхнє контрастивне вивчення виявляє спільність засадничих норм, а також функціональні особливості у практиці конкретних ЗВО. Протягом останнього десятиріччя збільшилася кількість публікацій з проблеми, здійснених у галузі педагогіки вищої школи. Проаналізувавши найцікавіші з них, Н. Дяченко відзначила дієвість наукового гуртка в оптимізації навчальної та науково-дослідницької роботи, підвищенні рівня знань, формуванні креативності та дослідницької компетентності студента [2].

Діяльність Гуртків у вищій школі розглядається вітчизняними дослідниками контекстуально у зв'язку з організацією та завданнями науково-дослідницької роботи ЗВО в цілому [4; 22], парадигмально з урахуванням специфіки конкретного ЗВО [24], а також в історико-педагогічному аспекті [1].

Вивчення останніх публікацій показало брак досліджень, присвячених особливостям організації мовних Гуртків у немовних ЗВО за участю іноземних студентів.

Постановка завдання. Зважаючи на прогалини у дослідженні теми, ставимо своїм завданням, по-перше, предметний аналіз нормативних матеріалів про Гурток, напрацьованих різногалузевими ЗВО. Метою аналізу є визначення характеристик Гуртка, істотних для організації мовно спрямованої науково-дослідницької роботи іноземного студента немовного ЗВО. По-друге, спираючись на власний лінгводидактичний досвід, визначимо напрями та можливості науково-дослідницької роботи іноземних студентів, залучених до мовного Гуртка музичного ЗВО.

Виклад основного матеріалу. Положення про студентські наукові гуртки (*далі* – Положення. *Л.Д.*), розроблені та затверджені вченими радами ЗВО, включають основні норми, що регулюють діяльність Гуртків. До них увіходять 1). визначення поняття Гуртка, 2). формулювання мети та завдань, 3). основні принципи діяльності, 4). основні форми наукової роботи, 5). питання організації роботи та 5). членства в Гуртку. Визначимо спільне та відмінне в основних дефініціях, обґрунтуваннях мети та членства, а також окреслимо сутнісне для організації та діяльності Гуртка з мови як непрофільної дисципліни у ЗВО.

У понятійному апараті Положень спільним вихідними є визначення Гуртка як науково-методичної та організаційної форми науково-дослідницької роботи студента. Дефініції та основна

мета Гуртка, закладені у преамбули, мають певні відмінності.

Так, вирізняємо підхід, що пов'язує діяльність Гуртка з профільною галуззю знань та її напрямками, відповідною галуззю науки [12; 14], а також зі спеціальністю за галуззю знань [4; 7; 8; 11; 17; 18]. У такий спосіб програмується, насамперед, зв'язок Гуртка з профільними дисциплінами, спеціальністю.

Вирізняється також бачення Гуртка як кафедральних формувань «за напрямом наук діяльності/наукової теми та/або наукової школи кафедри відповідно до її профілю» [15], як організаційного утворення для дослідження наукової проблематики кафедр [13]. При цьому на чільне місце висувається зв'язок тематики Гуртка зі спеціалізацією кафедри [9; 14], з напрямком наукової діяльності кафедри [4], з науковою проблематикою кафедри [18]. Унормовано також діяльність Гуртка як організаційного утворення «на випусковій кафедрі, що пов'язане з напрямом її наукових досліджень» [10].

Варіюються формулювання мети та завдань Гуртка. Найчастіше акцентується значення Гуртка у формуванні навичок науково-дослідницької діяльності [5; 11; 17; 19], у навчанні навичкам наукових досліджень відповідно до обраної спеціальності [7], в «опануванні навичок проведення наукових досліджень згідно з науковою проблематикою кафедри» [13]. Значення Гуртка часом розширюється (коли наголошується на «стимулюванні наукових інтересів здобувачів вищої освіти» [15]), інколи звужується (коли йдеться про створення Гуртка «для виконання наукових робіт» [16] або про те, що «участь у науково-дослідній роботі студентів дозволяє використовувати їх творчий та трудовий потенціал для вирішення актуальних завдань» [6]).

Незрідка підкреслюється зв'язок науково-дослідницької роботи, насамперед, з навчальними програмами, навчальним процесом, з поглибленим вивченням предметної галузі [12], з розробкою певної наукової проблеми за спеціальними, загальнонауковими та суспільними дисциплінами [12]. Відзначається також комплексність завдань «проведення наукових досліджень та поглибленого вивчення дисципліни» [8].

Показовим є Положення про науково-творчий гурток і його мета «залучення студентів до наукової (творчої) діяльності», «розкриття ними свого творчого потенціалу з певних дисциплін», «вирішення професійних та творчих завдань» [5]. Привертає увагу мета розкрити «творчий потенціал, індивідуальні якості студентів», «розвинути їхнє творче мислення» [6].

Як бачимо, за рекомендаціями ЗВО діяльність Гуртка може бути спрямована виключно на сферу спеціальних дисциплін; вона може охоплювати також предмети за навчальними програмами певної освітньої галузі, включно з загальнонауковими та суспільними дисциплінами. Головну мету роботи Гуртка, відповідно до Положень, мають становити наукові дослідження профільних кафедр; проте її може складати також зв'язок з навчальним процесом загалом.

У кожному випадку розроблені Положення є документами рекомендаційного характеру, в яких різною мірою враховано особливості певної освітньої галузі, специфіку навчального процесу, традиції та досвід ЗВО в організації науково-дослідницької роботи студента у різних галузях знань. Відомості про проєктування, оновлення та перезатвердження Положень свідчать про відкритість цих документів до врахування актуального досвіду, що набувається організаційною практикою Гуртка кожного ЗВО, його факультетів та окремих кафедр.

У музичному ЗВО здобувачі вищої освіти навчаються за спеціальностями «Музичне мистецтво» (галузь знань «Культура та мистецтво») та «Культурологія» (галузь знань «Гуманітарні науки») і здобувають професійні кваліфікації *артист-вокаліст (оперний, камерний), артист-піаніст, альтист, тубіст, ударник тощо, диригент хору, артист хору, а також концертмейстер-піаніст, (-скрипаль тощо), артист камерного ансамблю, хормейстер, артист-соліст хору* тощо. Кафедра іноземних мов не належить до випускових. Мова не входить до переліку профільних спеціальностей музичного ЗВО, проте у навчальних планах всіх кваліфікаційно-освітніх рівнів є дисципліни *Українська мова, Українська мова за професійним спрямуванням, Іноземна мова*. Це означає, що мовні навчальні предмети забезпечують названі галузі знань і є важливими для отримання названих професійних кваліфікацій.

Для іноземних студентів музичного ЗВО українська мова є необхідним засобом отримання вищої освіти, професійних знань, засобом фахової комунікації та формування професійної майстерності. Аналіз фахової специфіки та особистісних цілей розширює розуміння діапазону освітньо-професійних потреб іноземців. Так, студентам спеціальності сольний спів для досконалого виконання вокальних творів важливою є не лише музичність, але й емоційність, уміння створити власний вокально-сценічний образ, артистизм художньої інтерпретації. Для цього необхідна

досконала вимова, розуміння, крім загального змісту, смислових нюансів виконуваного твору. Видатні педагоги-практики та вокальна педагогіка підкреслюють значення багатостороннього дослідження вокального твору, ретельного опрацювання й аналізу словесного тексту, психологічного аналізу для розуміння поетичної образності. Йдеться також про необхідність розуміння ідеї виконуваного твору через ознайомлення з історичною обстановкою, епохою, стилем. Таким чином, проспіване слово включається у понятійний комплекс обдарованості вокаліста.

Для українських студентів-вокалістів аналіз тексту лягає на ґрунт знань вітчизняної та західноєвропейської історії та культури, набутих протягом навчання рідною мовою у школі та музичній академії. На противагу, для іноземних студентів складним є етап сприйняття та інтерпретації фонетичної складової іншомовного словесного тексту, його лексики, граматичних конструкцій, синтаксичної будови, змістової структури. Вирішення цих і подібних проблемних для іноземця питань є передумовою з'ясування образної концепції твору та має стати початком фахової роботи над створенням художнього образу вокального твору.

Яким чином задовольняється означена освітньо-фахова потреба іноземного студента? Відповідно до навчального навантаження вокальний педагог має певну кількість академічних годин для індивідуальної роботи з учнем над програмовим твором. Поповнення вокальних класів іноземними студентами ускладнює завдання вокального педагога, – йому необхідний більший обсяг роботи та часу для досягнення навчальної мети. Кількість навчальних годин, відведених на заняття зі сценічної мови, також не дає можливості здійснити індивідуальний підхід до проблем кожного студента, не кажучи вже про іноземного. З таких об'єктивних причин у процесі підготовки до академічних концертів і конкурсів вокальний педагог опиняється перед проблемою, зокрема, недостатньої орфоепічної вправності іноземного студента, яку надзвичайно складно вирішити лише у рамках занять з фаху.

Означені фахові проблеми іноземного студента-вокаліста є дотичними до лінгводидактики, проте не входять до навчальних завдань мовного курсу. Сприяти їхньому вирішенню спроможний філолог-керівник Гуртка. Після вивчення комплексу фахових цілей та потреб іноземних студентів розробляється програма мовного Гуртка, напрями студентської наукової роботи, тематика індивідуальних завдань, які враховують запити гуртківців. Так, науково-дослідницька робота мовного гуртка,

який скеровує в ОНМА імені А.В. Нежданової авторка цієї статті, зосереджується на проблемі аналізу словесного тексту вокального твору. Метою діяльності Гуртка є збагачення фахових та мовних знань та умінь іноземного студента-вокаліста шляхом залучення його до різноаспектного текстуального дослідження поетичного тексту як основи пісенно-романсового твору.

Одним з напрямків аналізу є фонетико-фонетологічний. Індивідуальні науково-дослідницькі завдання розробляються відповідно до основного положення фонематології, що стверджує зв'язок функціонального та субстанціонального аспектів мовленнєвих звуків. Співак має знати і розуміти, як утворюється та звучить голос, аби керувати ним. Тому гуртківці ознайомлюються з теорією артикуляції та голосоутворення, засвоюють назви рухів мовленнєвих органів, їхньої форми у мовленні та співі. Вони вчаться пояснювати особливості звукоутворення, використовуючи наочний показ. У такий спосіб іноземні студенти готуються до виконання науково-дослідницького завдання. Наприклад, залежно від індивідуальної орфоепічної проблеми рекомендується вивчити та апробувати мовленнєвий спосіб утворення певних голосних і приголосних звуків, зафіксувати, де та як вони утворюються, запам'ятати власні відчуття та описати їх. Студенти зосереджуються на власній артикуляційній базі, привчаються до порівняльно-фонетологічних спостережень, які допомагають їм пояснити свої орфоепічні труднощі.

Особливим видом дослідницьких завдань є вивчення звуків у співі. Студенти мають сконцентрувати увагу на відчутті голосних (близкий, вузький, плаский тощо), поняттях вирівнювання, округлення, а також тембру голосних (блискучий, яскравий, темний, матовий, світлий тощо). Приголосні у співі пов'язуються з поняттями типів атаки, вібрування, резонування звуку. Для іноземних студентів-вокалістів важливо вловлювати власні відчуття вокальних звуків і звукосполучень, експериментувати з зімкненням і розімкненням зубів і губ, зміною положення язика, напруженням і розслабленням ший та горла, спрямовуванням звуків уперед і вгору тощо. Таким чином, вокальні терміни, часто вживані на заняттях з вокалу, семантизуються, ідентифікуються в аудіюванні та читанні, входять в активний мовленнєвий обіг іноземного студента. У нього виробляється вміння запам'ятовувати свої відчуття, осмислено сприймати рух потоку дихання тощо. Такі навички виробляють необхідні вокалістові складні сприйняття, серед яких – відчуття звуку. Виконуючи такі завдання, студенти-вокалісти

набувають нових практичних знань, уміння самостійно осмислювати отриману інформацію, перевіряючи її на власній практиці, усвідомлювати її фахове значення, здійснювати самоконтроль. У результаті засвоєні знання поступово трансформуються у власний фонематичний досвід і перевіряються орфоепічними нормами.

Реалізуються також складніші рівні текстуального аналізу пісенних та романсових творів. Враховуючи потребу нефілологічної аудиторії, передовсім, в елементарному розумінні іншомовного літературного тексту, головна увага надається лексико-семантичному аналізу, який передбачає після перекладу поезії рідною мовою студента розрізнення лексичного та конотативного значення слів, з'ясування зв'язку та порядку слів. Долучення елементів стилістичного та контекстуального аналізу дає поштовх творчій уяві та фантазії вокаліста і започатковує самостійну образотворчу роботу.

Таким чином, готуючись до виконання народних пісень, романсів та оперних арій, іноземні студенти мають можливість засвоїти та глибоко зрозуміти словесний текст: від відпрацювання вимови, вправного читання та перекладу до багаторівневого аналізу поезії. Така науково-дослідницька робота сприяє розширенню лексичного запасу іноземців, зміцненню граматичних навичок слововживання, виробленню чутливості до емоційного наповнення слова через засвоєння стилістичних законів поетичного тексту.

Гуртківцям-іноземцям, які успішно проходять початкові етапи аналізу та виявляють бажання дізнатися про життєві обставини створення поезії та особистість поета, пропонуються допоміжні джерела: літературознавчі статті історико-біографічного змісту, фрагменти монографічних досліджень.

У нашій практиці є приклад надзвичайно глибокого зацікавлення аналізом літературного тексту, який привів іноземного студента (а згодом магістранта й аспіранта), члена мовного Гуртка до порівняльного аналізу різних варіантів одного поетичного тексту, а відтак до зацікавлення музичною текстологією. У процесі багатоаспектної дослідницької роботи аспірант підготував та успішно виконав кілька камерних концертних програм, а також методично узагальнив набутий творчий досвід.

Ефективності гурткової роботи сприяє авторський навчально-методичний посібник з науково-дослідницької мовної роботи іноземних студентів-вокалістів. Він містить концентрований виклад найважливіших теоретичних положень,

а також систему методичних завдань та рекомендацій до виконання завдань. Весь комплекс гурткової роботи – взаємодія з керівником Гуртка, освоєння теоретичних та науково-методичних джерел, системні самоспостереження, постійне вдумування у проблему за фахової мотивованості – допомагають іноземним студентам долати фахові проблеми на дослідницькій науково-методичній базі.

До засадничих питань функціонування Гуртка належить членство у ньому. Автори проблемних публікацій вказують на тимчасовість інтересу студентів до Гуртків. Обґрунтовується думка, відповідно до якої лише студенти молодших курсів стають реальними членами Гуртків, до того ж з предметів, які читаються на 1-2 курсах. Висловлено міркування про залучення студентів першого курсу до Гуртків з загальнонавчальних дисциплін, а надалі – «до гуртків при випускаючих кафедрах» [4, р. 4.3]. У Положеннях, розроблених різними ЗВО, членами Гуртка названо переважно студентів [5; 8; 11; 13; 17; 18; 19]. Інколи акцентується на преференції магістрантів у членстві [7].

Сформульовано також положення про студентсько-аспірантський гурток [20]. Пропонується й погляд на науковий гурток як об'єднання студентів, курсантів, слухачів, аспірантів, докторантів та молодих вчених [6; 16]. Йдеться і про «широке коло здобувачів вищої освіти» [10]. Нерідко можливими членами Гуртка називають здобувачів вищої освіти без обмеження певними кваліфікаційними рівнями, що дозволяє трактувати поняття членства розширено. Таким чином об'єднуються науково-дослідницькі інтереси всіх здобувачів вищої освіти.

Зауважимо, що категорію іноземних студентів як потенційних членів Гуртка зазначено в одному з понад тридцяти проаналізованих нами Положень, при цьому критерієм висунуто «виявлення інтересу до науково-дослідницької роботи» [8].

Практика керованого нами мовного Гуртка дає приклади успішної участі у його роботі студентів бакалаврату, магістрантів та аспірантів. Вважаємо, що у питанні членства, вирішальним є фактор простимульованої зацікавленості гуртківців. Досягнути емоційно-інтелектуальної включеності до науково-дослідницької проблематики та зберегти її можна через зв'язок її з фаховими проблемами здобувачів освіти усіх кваліфікаційних рівнів. Керівникові мовного Гуртка у немовному ЗВО важливо узгодити програму роботи зі специфікою фаху, замислитися, у чому та як він може сприяти успіхам гуртківців-

представників конкретних спеціальностей. Відтак важливо вилаштувати взаємодію з іноземцями як процес, який сприятиме вирішенню фахових проблем та вивченню мови. У такий спосіб вдасться врахувати реальні потреби іноземних студентів та диференціювати позааудиторну роботу у зв'язку з їхніми запитами та особистісними ресурсами.

На наше переконання, у діяльності мовного непрофільного Гуртка реалізується зв'язок лінгводидактичної дисципліни з комплексом навчальних програм певної освітньої галузі, а отже – міждисциплінарний контекст навчання та науково-дослідницької роботи. Саме це розширює можливості участі у гуртковій роботі здобувачів освіти усіх кваліфікаційних рівнів.

Висновки і пропозиції. Контрастивне дослідження Положень про Гурток, розроблених різнопрофільними ЗВО, виявило запрограмований ними зв'язок студентської науково-дослідницької роботи з профільними дисциплінами та спеціальністю, з науковою діяльністю випускових кафедр. У музичному ЗВО мовні дисципліни не входять до переліку профільних, однак для іноземних студентів українська мова є необхідним засобом отримання професійних знань, засобом фахової комунікації та формування професійної майстерності. Аналіз фахової специфіки та особистісних цілей іноземців конкретизує діапазон їхніх освітньо-професійних потреб. Вирішенню спе-

цифічних запитів іноземних студентів-вокалістів сприяє мовний Гурток, завдання якого пов'язані з комплексом навчальних дисциплін галузей знань «Культура та мистецтво» (спеціальність «Музичне мистецтво») та «Гуманітарні науки» (спеціальність «Культурологія»). Метою діяльності Гуртка «Аналіз пісенно-романсового тексту та літературна творчість», який діє в ОНМА імені А. В. Нежданової, є збагачення фахових та мовних знань та умінь іноземного студента-вокаліста шляхом залучення його до різноаспектного текстуального дослідження поетичного тексту як основи камерного вокального твору. Зокрема, фонетико-фонетологічний аналіз дозволяє студентам долати орфоепічні труднощі, зосереджуючись на власній артикуляційній базі, здійснюючи порівняльно-фонетологічні спостереження. До комплексу гурткової роботи входить взаємодія з керівником Гуртка, опрацювання науково-методичних джерел, системні самоспостереження та їх аналіз на дослідницькій науково-методичній базі. Передумовою емоційно-інтелектуальної залученості іноземців усіх освітньо-кваліфікаційних рівнів до мовної науково-дослідницької проблематики є врахування їхніх реальних фахових потреб. Перспективою проведеного аналізу джерельної бази та власного практичного досвіду є розробка проєкту Положення про мовний Гурток у немовному ЗВО.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дмитришин Оксана. Науковий гурток – основна форма організації студентської науки в класичних університетах України (друга половина XX ст.). URL: https://gzuk_2016_14_13.pdf
2. Дяченко Надія. Науковий гурток як форма організації науково-дослідницької діяльності студентів університетів. URL: <https://nadiadyachenko.wordpress.com/2016/05/08/%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9-%D0%B3%D1%83%D1%80%D1%82%D0%BE%D0%BA-%D1%8F%D0%BA-%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0-%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97/>
3. Марцин В.С., Міценко Н.Г., Даниленко О.А. Основи наукових досліджень: Навчальний посібник. Львів: Ромус. 2002. 128 с. <http://politics.ellib.org.ua/pages-4558.html>
4. Положення про діяльність студентського наукового гуртка Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Харків. 2020. URL: http://hnpu.edu.ua/sites/default/files/files/Normat_dokum/Pro_diyalnist_naykovogo_gyrtka.pdf
5. Положення про науково-творчий гурток та проблемну групу. Одеська державна академія будівництва та архітектури. Одеса. 2017. URL: http://odaba.edu.ua/upload/files/Polozhennya_pro_naukovo-tvorchiy_gurtok_ta_problemnuyu_grupu.pdf
6. Положення про організацію науково-дослідної роботи студентів в Одеському національному політехнічному університеті. URL: https://op.edu.ua/sites/default/files/publicFiles/node_docs/pol_pro_ndrs.pdf
7. Положення про студентський науковий гурток кафедри теорії та практики перекладу. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова// <http://onu.edu.ua/uk/structure/faculty/rgf/kafedry-ta-inshi-strukturni-pidrozdily/translate/nauk-gurtok-kaf-translate>
8. Положення про студентський науковий гурток НМУ імені О. О. Богомольця. Проєкт. URL: <https://nmuoofficial.com/wp-content/uploads/2017/12/Naukovyj-gurtok-POLOZHENNIA.pdf>
9. Положення про студентський науковий гурток Одеського державного аграрного університету (нова редакція). Одеса. 2019. URL: <https://osau.edu.ua/wp-content/uploads/2019/11/Polozhennya-pro-studentskyj-naukovyj-gurtok.pdf>

10. Полож про студентський науковий гурток / проблемну групу Рівненського державного гуманітарного університету. Рівне. 2019. URL: https://www.rshu.edu.ua/images/nauka/pol_pro_stud_nauk_gurtok_29112019.pdf
11. Положення про студентські наукові гуртки та проблемні групи Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. URL: http://www.ndu.edu.ua/storage/2018/nayk_gyrtku_polozennia.pdf
12. Положення про студентські наукові гуртки юридичного факультету ДВНЗ «УжНУ». URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/28953>
13. Положення про студентський науковий гурток та проблемну групу Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара. URL: https://www.dnu.dp.ua/docs/dnu/polozhennya/Polozhennya_Stud_nauk_gurtok_DNU.pdf
14. Положення про студентський науковий гурток. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль. 2020. URL: https://tnpu.edu.ua/about/public_inform/upload/2020/Polozhennia_pro_studentskiy_naukovyi_hurtok.pdf
15. Положення про студентський науковий гурток у Київському національному лінгвістичному університеті // URL: <https://aspirantura.knlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/10/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D1%81%D1%82%D1%83%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9-%D0%B3%D1%83%D1%80%D1%82%D0%BE%D0%BA-%D1%83-%D0%9A%D0%9-%D0%9B%D0%A3-2021.pdf>
16. Положення про студентський науковий гурток Українського державного університету залізничного транспорту. URL: <https://kart.edu.ua/wp-content/uploads/2020/09/polozhennya-1-1.pdf>
17. Положення про студентські наукові гуртки у Таврійському державному агротехнологічному університеті імені Дмитра Моторного. Мелітополь 2019. URL: <http://www.tsatu.edu.ua/nauka/wp-content/uploads/sites/49/polozhennja-pro-studentski-naukovi-hurtky-tdata-285-od-2019.pdf>
18. Положення про студентські наукові гуртки та проблемні групи Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка URL: https://www.cuspu.edu.ua/images/kaphedra_pryrodnychukh_nauk/%D0%B3%D1%83%D1%80%D1%82%D0%BA%D0%B8/%D0%9F%D0%9E%D0%9B%D0%9E%D0%96%D0%95%D0%9D%D0%9D%D0%AF_%D0%BF%D1%80%D0%BE_%D0%B3%D1%83%D1%80%D1%82%D0%BE%D0%BA.pdf
19. Положення про студентські наукові гуртки факультету педагогіки, психології та соціальної роботи. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. URL: <http://ped.chnu.edu.ua/?page=ua/1331polojennia>
20. Положення про студентсько-аспірантський науковий гурток та проблемну групу Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Полтава. 2019. URL: <http://pnpu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/02/gurtok.pdf>
21. Семенова А. В., Курлянд З. Н., Хмелюк Р. І. Словник-довідник з професійної педагогіки. За ред А. В. Семенової. Одеса: Пальміра, 2006. – 221 с.
22. Сучасний психолого-педагогічний словник / авт. кол. за заг. ред. О. І. Шапран. – Переяслав-Хмельницький (Київська область): Домбровська Я.М., 2016. 473с. URL: <http://ephshair.phdpdpu.edu.ua/bitstream/handle/8989898>
23. Трефаненко І. В., Хухліна О. С. Студентський науковий гурток як вид науково-дослідної роботи студентів // Вісник ВДНЗУ «Українська медична стоматологічна академія», т. 17, вип. 1 (57), с. 278-280. URL: <http://studentskiy-naukoviy-gurtok-yak-vid-naukovo-doslidnoyi-roboti-studentiv.pdf>

ВПЛИВ КЛАСУ ДЕТЕРМІНАТОРА НА ІДІОМАТИЧНІСТЬ ТЕКСТУ

DETERMINERS' INFLUENCE ON TEXT IDIOMATICITY

Оробінська М.В.,

orcid.org/0000-0002-5812-3818

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри філології та лінгводидактики

Харківського національного автомобільно-дорожнього університету

У статті розглядається функціонування класу детермінатора за огляду на його впливу на ідіоматичність тексту.

Ідіоматичність тексту вважається однією з недостатньо розроблених категорій тексту, яка дуже тісно пов'язана з процесом сприйняття та розуміння тексту.

Вважається, що парадигматичний аналіз організації тексту представляє собою модель сприйняття тексту. У процесі розуміння тексту реципієнт переходить від текстової синтагматики (слова вибудовуються в тексті) до мовленнєвої парадигматики («предметні» образи пов'язуються за законами логіки та асоціацій). Розуміння тексту залежить від характеристик парадигм і міжпарадигматичних зв'язків.

Аналіз парадигматичної організації тексту включає виділення окремих парадигм; характеристику складу, функцій, способу вираження та конфігурації парадигм та міжпарадигматичних зв'язків.

Детермінатор – це специфічний клас слів, який включає в себе артиклі, присвійні займенники, вказівні займенники та числівники. Функціонування детермінаторів впливає на розрізнення парадигми, міжпарадигматичні зв'язки та склад парадигми. Міжпарадигматичні зв'язки стають чіткішими. Композиція парадигми стає більш однорідною. Парадигматичний поділ змінюється, іноді різко. Функціонування визначників полегшує сприйняття та розуміння текстів, знижуючи рівень ідіоматичності тексту.

Дослідження ґрунтується на порівняльному парадигматичному аналізі «Джакомо Джойса» Джеймса Джойса та його перекладу, а також «Полярного дослідника» і самоперекладу Йосифа Бродського.

Аналіз парадигматичної організації тексту як моделі сприйняття тексту дає широкі можливості для подальшого використання для порівняльного аналізу не лише оригінального тексту та його перекладу з точки зору функціонування конкретних класів, а й для встановлення мовних особливостей, що впливають на процес створення та сприйняття тексту.

Ключові слова: парадигма, парадигматичний аналіз, переклад, автопереклад, сприйняття, детермінант.

The article discusses the functioning of determiner class in terms of its influence on text idiomaticity.

Text idiomaticity is considered to be one of not developed enough text categories. It is greatly connected to process of text perception and understanding.

Paradigmatic organization analysis claims to present a model of text perception. In the course of text understanding, the recipient moves from textual syntagmatics (words are lined up in the text) to mental paradigmatics («subject» images are linked according to the laws of logic and associations). Text understanding depends on paradigms' characteristics and the inter-paradigmatic links.

The analysis of the text paradigmatic organization includes individual paradigms distinguishing; characterization of the composition, functions, mode of expression and configuration of paradigms and interparadigmatic links.

Determiners are a specific class of words, that includes articles, possessive pronouns, demonstrative pronouns and numerals. Determiners' functioning influences paradigm distinguishing, interparadigmatic links and paradigm composition. The interparadigmatic links become clearer. Paradigm composition becomes more homogeneous. Paradigm division changes, sometimes drastically. Determiners' functioning makes texts easier to perceive and understand, decreasing the level of text idiomaticity.

The study is based on comparative paradigmatic analysis of James Joyce's "Jacommo Joyce" and its translation, and Joseph Brodsky's "Polar explorer" and self-translation.

Analysis of the paradigmatic organization of the text as a model of text perception provides ample opportunities for further use for comparative analysis not only of the source text and target text, in terms of specific classes functioning, but also for the establishing language features, influencing the process of text creation and perception.

Key words: paradigm, paradigmatic analysis, translation, autotranslation, perception, determiner.

Поняття «ідіоматичність» було запроваджено Ф. де Соссюром. Воно насамперед асоціюється зі словом та фразеологічним утворенням [1, с. 154].

Фразеологічність (ідіоматичність) слова, на думку М.В. Панова, одного з перших дослідників, які розглядали ідіоматичність як основну ознаку слова, полягає в тому, що слово в цілому

має значення, що не закладено повністю в окремих його частинах. Та загальна намітка слова, яка дається морфемами, уточнюється в контексті, і слово, одноразово використане в контексті, вже несе щось, що йде не від значення складових його морфем, а дано понад цього» [2, с. 72].

Звісно, у зв'язку з ідіоматичністю не можна не згадати класифікацію фразеологічних одиниць за рівнем семантичної злитості компонентів Ш. Баллі – В.В. Виноградова – Н.М. Шанського. Ґрунтуючись на ідеях Ш. Баллі, В.В. Виноградов виділив три типи фразеологічних одиниць (фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності та фразеологічні поєднання), пізніше ця класифікація була доповнена Н.М. Шанським (який розвинув класифікацію В.В. Виноградова і додав четвертий тип «фразеологічні вирази»).

Ідіоматичність також може бути текстовою категорією. У тексті, особливо художньому, завжди є деякий смисловий «доробок», який не визначається змістом вхідних до нього смислових одиниць.

У результаті сприйняття тексту вербальні образи (слова, словосполучення) створюють предметні образи (образи навколишньої дійсності). Вербальні образи підпорядковуються мовним законам, тобто. сполучуваністю слів, морфолого-синтаксичними правилами. Сприйняття тексту на мовному рівні має лінійний характер, тобто слова або блоки слів сприймаються в тій послідовності, за якою вони розташовані в тексті. Зв'язки між «предметними» образами не збігаються з лінійними зв'язками між вербальними образами і мають характер парадигматичних рядів. Наприклад, перше та останнє слово тексту можуть створювати один предметний образ. Предметні образи утворюють систему, яка поєднується із системою вербальних образів, не «накладається» неї [3, с. 37].

Тобто спочатку читач сприймає послідовність знаків (літер, звуків або їх відсутність). Надалі ця послідовність слів пов'язується з образами. Згодом встановлюються зв'язки між цими образами.

Таким чином, розуміння тексту читачем залежить від того, які зв'язки реципієнт встановив між «предметними образами», які були викликані текстом.

Перехід від мовленнєвого рівня змісту тексту до образно-понятійного, може бути різною мірою ускладнений, що пов'язано з індивідуальними якостями комунікантів, і з особливостями організації об'єктивно представленої в мовних одиницях матеріальної форми тексту [4, с. 75].

Ідіоматичність тексту, у нашому уявленні, є ступінь розходження зв'язків між мовленнєвим та образно-понятійним рівнем при сприйнятті тексту.

Було виявлено, що наступні характеристики парадигматичної організації тексту впливають на його ідіоматичність:

– склад парадигм (якщо склад парадигм тексту мотивований текстом, то ідіоматичність тексту більша, ніж у текстах, склад яких зумовлений навколишньою дійсністю; логічна різномірність складу парадигм підвищує ідіоматичність тексту);

– зв'язки парадигм (текстам, міжпарадигмальні зв'язки яких здійснюються на образно-понятійному рівні (асоціативні та логічні зв'язки), притаманна більша ідіоматичність у порівнянні за текстами, міжпарадигмальні зв'язки яких здійснюються на мовленнєвому рівні (лексичні та граматичні зв'язки);

– засіб вираження парадигм (при експліцитному засобу вираження парадигм ідіоматичність тексту менша, ніж при імпліцитному);

– функції парадигм (якщо провідною функцією парадигми є концептуальна, то ідіоматичність тексту вища, ніж у тих випадках, коли провідна функція – проективна; чим більшу кількість функцій виконують парадигми тексту, тим вища ідіоматичність тексту);

– конфігурація парадигм (при підвищенні зумовленості функціонування парадигм одним одним підвищується ідіоматичність тексту) [детальніше див. 5].

Але інколи сама структура мови впливає на ступінь ідіоматичності тексту. Наприклад, наявність в англійській мові синтаксичної категорії детермінатора (determiner) може спростувати сприйняття тексту, робить його менш ідіоматичним.

Детермінатори – це специфічний клас, який включає в себе присвійні займенники, артиклі, вказівні займенники та числівники. Дотримуючись загальноприйнятої практики, детермінатори – члени окремої функціональної частини мови, так само як доповнювачелі (complementizer), координативні сполучники (coordinating conjunctions) та (у деяких структурах) допоміжні дієслова (auxiliaries) [6].

Цілю цієї статті є визначення впливу наявності та функціонування в мові детермінаторів на ідіоматичність текстів, написаних цією мовою.

У оригіналі твору Джеймса Джойса “Джакомо Джойс” функціонують наступні парадигми:

– BELOVED, яка включає у себе парадигми ILLUSORY (“A pale face”, “The long eyelids beat and lift”, “a burning needleprick stings” та інші), FRAGILITY (“a brief syllable”, “A brief laugh”, “A brief beat of the eyelids”, “A flower given by her to my daughter” та інші), CORPOREALITY (“heavy odorous furs”, “Cobweb handwriting”, “traced long and fine”, “with quiet disdain and resignation”, “She never blows her nose” та інші), YOUTH (“a young person of quality”, “frail blue-veined child”, “She

follows her mother” та інші). PASSION (“She raises her arms in an effort”, “hook at the nape”, “her neck a gown of black veiling”, “She moves backwards towards me”, “mutely”, “I raise my arms to help her”, “her arms fall”, “websoft edges of her gown”, “drawing them out to hook”, “I see”, “the opening of the black veil”, “her lithe body” та інші).

– ENAMORED (“I launch forth on an easy wave”, “The wave is spent”, “Papa and the girls” та інші), яка включає у себе парадигми BETRAYAL (“Easy now, Jamesy!”, “Did you never walk the streets of Dublin at night sobbing another name?” та інші) та PASSION (“A dark wave of sense”, “again and again and again”, “Mine eyes fail in darkness, mine eyes fail, / Mine eyes fail in darkness, love”, “Again”, “No more”, “Dark love”, “dark longing”, “Darkness.” “This heart is sore and sad”, “Crossed in love?”, “these words were spoken softly” та інші).

– ROUTINE (“tepid speech” “Swedenborg”, “the pseudo-Areopagite”, “Miguel de Molinos”, “Joachim Abbas”, “Her classmate”, “retwisting her twisted body”, etc.), яка включає в себе парадигму NATURE (“Pure air”, “silence”, “the upland road and hoofs”, “Pure air on the upland road”, “Trieste is waking rawly” та інші).

Основні парадигми, функціонуючі у перекладі твору Н.А. Кисасавили, наступні:

– КОХАНА (“Бледное лицо”, “в ореоле пахучих мехов”, “Движения ее застенчивы и нервны”, “Она смотрит в лорнет”, “вздых”, “Смех”, “Взлет ресниц”, “Паутинный почерк”, “удлиненные и изящные буквы, надменные и покорные”, “знатная молодая особа”, “Длинные ресницы взлетают”, “жгучее острие иглы”, “в бархате глаз жалит и дрожит”, та парадигма ХРУПКІСТЬ (“Холодная хрупкая рука”, “Хрупкий подарок”, “хрупкая дарительница”, “хрупкий прозрачный ребенок”) та МОЛОДІСТЬ (“Юная всадница”, “Гедда!”, “Гедда Габлер!” та інші). У перекладі оригінальна парадигма ТІЛЕСНІСТЬ розчиняється у парадигмах РЕАЛЬНІСТЬ та ПРИСТРАСТЬ.

– ПРИСТРАСТЬ (“Глаза во тьме не видят ничего, любовь моя”, “Юбка, приподнятая быстрым движением колена”, “белое кружево – кайма нижней юбки, приподнятой выше дозволенного”, “тончайшая паутина чулка”, “Темная любовь”, “темное томление”, “Сердце томится и тоскует”, “нежные, как паутинка, края платья”, “гибкое гладкое голое тело”, “по изящным из гладкого, отшлифованного серебра ягодицам”, “Пальцы холодные легкие ласковые...”, “Прикосновение, прикосновение”, “из тьмы желания”, etc.). Парадигми ТІЛЕСНІСТЬ, КОХАНІЙ та ПРИСТРАСТЬ поєднуються при сприйнятті перекладу.

– РУТИНА (“классная подруга”, “Высокие каблучки”, “по гулким каменным ступенькам”, “Холод в замке”, “вздернутые кольчуги”, “грубые железные фонари”, “над извивами витых башенных лестниц”, “Быстро постукивающие каблучки”, “звонкий и пустой звук”, “подворотнях темных улиц у реки”, “глаза распутниц”, “прелюбодеев”, “Низко надвинутые шапки”, “наглухо застегнутые куртки”, “Чистый воздух”, “на горной дороге”, “хмурый солнечный свет”, “Красавчик”, “с постели жены любовника своей жены”, “тишина на горной дороге”, “топот копыт” та інші). Ця парадигма кількісно більша у перекладі, ніж в оригінальному творі.

У перекладі спостерігається зсув елементів парадигм, пов’язаний з наявністю класу детермінатора в англійській мові.

На приклад, “The wings of her drooping hat shadow her false smile. Shadows streak her falsely smiling face, smitten by the hot creamy light, grey wheyhued shadows under the jawbones, streaks of egg yolk yellow on the moistened brow, rancid yellow humour lurking within the softened pulp of the eyes.” Детермінатор “her” (її) дозволяє віднести фрагмент до парадигми КОХАНА.

“Опущенные крылья шляпы затеяют лживую улыбку. Тени бегут по лживой улыбке, по лицу, опаленному горячим молочным светом, сизые, цвета сыворок тени под скулами, желточно-желтые тени на влажном лбу, прогоркло-желчная усмешка в сошуренных глазах.” Через відсутність синтаксичної категорії детермінатора у російській мові та необхідності у повторенні присвійного займенник “ее” зв’язок фрагменту з парадигмою КОХАНА втрачено. У російському перекладі цей фрагмент відноситься до парадигми РУТИНА, що унеможливило зв’язок парадигм на мовленнєвому рівні та генерує межпарадигмальні зв’язки на розумовому рівні. Через відсутність кореляції змінюється не тільки характер зв’язків між парадигмами, але й характер складу парадигм, він стає більше різномірним.

Така сама ситуація у наступному прикладі:

“The lady goes apase, apase, apase....” Детермінатор “the” дозволяє зрозуміти, що ця пані – то не просто пані на вулиці, а головний персонаж есе. Це у свою чергу призводить до включення фрагменту до парадигми КОХАНА.

“Дама идет быстро, быстро, быстро....” У перекладі фрагмент відноситься до парадигми РУТИНА, тому що ніщо не вказує на його належність до парадигми КОХАНА. Цей зв’язок втрачено через відсутність детермінатора “the”.

Це не тільки реорганізовує парадигматичний поділ тексту, але й впливає на усю парадигматичну

організацію тексту. Парадигми оригінального тексту пов'язані на мовленнєвому та розумовому рівнях одночасно, але у перекладі присутні тільки логічні та асоціативні зв'язки між парадигмами.

В оригінальному тексті Джеймса Джойса парадигми КОХАНА та РУТИНА зв'язані лексично в межах наступної синтагми: “Great bows on her slim bronze shoes: spurs of a pampered fowl”. Присвійний займенник “her” зв'язує дві парадигми. Але це на трапляється у перекладі: “Огромные банты на изящных бальных туфельках: шпоры изнеженной птицы”. Логічний зв'язок має бути установленим, щоб пов'язати ці дві парадигми у перекладі. Це робить процес сприйняття тексту важкішим та підвищує варіативність розуміння тексту.

Підсилення логічних та лексичних зв'язків спостерігається при порівнянні оригіналу та автоперекладу вірша І. Бродського “Полярный исследователь”.

Цей твір будується на опозиції двох парадигм РОДИНА (собаки съедены, покрывает фото супруги, снимок сестры, не щадит сестру) та ДОСЯГНЕННЯ (не осталось чистой страницы, достигнутой широте, бисер слов) і в оригінальному тексті, і в автоперекладі (FAMILY (huskies are eaten, his spouse's sepia-shaded face, her lovely cheek, snapshot of his sister, doesn't spare his kin) — ACHIEVEMENT (no space / left in the diary, beads

of quick / words, adding the date in question, what's been reached is the highest possible latitude).

Ранчин А.М. стверджує, що “В англійському автоперекладі «A Polar Explorer» цей легкий наліт неоднозначності повністю випарувався – граматика нової мови зажадала чітких вказівок” [7, с. 133].

Зокрема, хотілось би звернути увагу на переклад словосполучення “не щадит сестру” “doesn't spare his kin”. Вживання детермінатора “his” підсилює основний конфлікт тексту РОДИНА – ДОСЯГНЕННЯ. Присвійний займенник підсилює зв'язок між елементами парадигми РОДИНА, роблячи склад цієї парадигми більш логічно однорідним. та протиставляє парадигми на мовленнєвому рівні.

“Мотив образи найближчої родички, «наруги» над нею в англійській версії посилено: мандрівник не щадить не просто сестри, а своєї рідні / свого роду”.

Тобто ідіоматичність перекладу менша за ідіоматичність оригіналу через меншу необхідність встановлення логічних та асоціативних зв'язків між елементами парадигм.

Отже треба зазначити, що функціонування детермінаторів у мові зменшує ідіоматичність текстів, написаних цією мовою.

До перспектив дослідження можна віднести встановлення інших особливостей структур мов, які впливають на ідіоматичність текстів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Соссюр Ф. Курс загальної лінгвістики / пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко. К. : Основа, 1998. 324 с.
2. Панов М.В. О слове как единице языка *Труды по общему языкознанию и русскому языку. Т. 1. М.: Языки славянской культуры*, 2004. С. 51-87.
3. Степанченко И.И. Поэтический язык Сергея Есенина (анализ лексики). Харьков : ХГПИ, 1991. 189 с.
4. С. Есенин и его окружение: А. Мариенгоф, Н. Клюев, Н. Клычков. Сопоставительный анализ лексики / Под науч. ред. И.И. Степанченко. Харьков, 2016. 234 с.
5. Орбинская М.В. Русская рок-поэзия: моделирование глубины текста: монография. *Издательство Иванченко И.С.*, 2016. 164 с.
6. Eynde, F.V. On the Notion ‘Determiner’. *Stanford University*, 2014 URL: <http://web.stanford.edu/group/cslipublications/cslipublications/HPSG/2003/van-eynde.pdf>
7. Ранчин А.М. О Бродском: Размышления и разборы. – М.: *Водолей*, 2016. 248 с.

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ МЕТОНІМІЇ ПРИ ТВОРЕННІ ЕПОНІМІВ

SPECIFICS OF METONYMY IN THE CREATION OF EPONYMS

Остапенко М.П.,

orcid.org/0000-0002-6378-7467молодший науковий співробітник відділу загального мовознавства
Інституту мовознавства імені О.О. Потебні Національної академії наук України

Епоніми – це лексеми або словосполучення, утворені від власної назви з переосмисленням значення твірної основи. Таке перетлумачення може мати метафоричний, метонімічний або інший характер. У статті представлено класифікацію типів метонімічного перенесення, встановленого для епонімів зі словників, зазначених у тексті статті. Метонімію розглядаємо як зв'язок за суміжністю у когнітивному аспекті, що дозволяє співвідносити не лише предмети, але і події, процеси та явища, у яких ці об'єкти беруть участь.

На нашому матеріалі було встановлено такі підтипи метонімічних зв'язків: «божество-об'єкт», «діяч-об'єкт/явище», «заклад-об'єкт/суб'єкт», «місцевість-об'єкт», «народ-об'єкт», «зоонім-суб'єкт», «об'єкт-об'єкт/діяльність/суб'єкт», «хрононім-об'єкт». Найчастотнішими типами метонімічного перенесення є «божество-об'єкт», «діяч-об'єкт/явище» та «місцевість-об'єкт». До непродуктивних типів належать «зоонім-суб'єкт», «об'єкт-об'єкт/діяльність/суб'єкт», «народ-об'єкт», «хрононім-об'єкт». В останні роки актуалізовано тип «заклад-об'єкт/суб'єкт», що можна пов'язати із розвитком економіки та глобалізаційними процесами.

Імена богів можуть бути використані на позначення ототожнюваних або характерних цим божествам об'єктів дійсності (лат. *Juppiter* замість лат. *caelum*). Імена науковців та винахідників уживають для номінації досліджуваних, виявлених та винайдених об'єктів дійсності (Джон Дальтон вперше описав *дальтонізм*). Від назв заводів та корпорацій утворюють найменування для вироблених там продуктів (англ. *lemon* від назви компанії англ. *Lemmon*). Назви місцевостей використовують для номінації поширених там об'єктів (сир *brie* з регіону Брі). Деякі об'єкти, пов'язані з певним народом, отримують найменування від цього етноніма (англ. *betony* від племені лат. *Vettones*). Єдиним зафіксованим у межах дослідження прикладом метонімічного зв'язку «зоонім-суб'єкт» є найменування жриці-віщунки у храмі Аполлона у Дельфах (укр. *піфія*). Від хремотонімів може бути утворено назви для об'єктів, з ними пов'язаних, проте цей тип не є продуктивним (*аргонавти* від корабля Аргон). Унаслідок часової суміжності утворено назви для деяких рослин та тварин (діал. укр. *михавівки* від свята Михайла).

Поява деяких епонімів може базуватись одночасно на декількох типах зв'язків. Такі одиниці відносимо до змішаного типу. Наприклад, метонімічний зв'язок «божество-об'єкт» може бути поєднано із метафорою, оскільки імена богів у поетичних творах набувають додаткових конотацій (*зефір* у значенні *легкий вітер*).

Ключові слова: епонім, епонімія, метонімія, семантична деривація, деономастична номінація.

The eponyms are lexemes or phrases formed from proper names due to the process of the rethinking of a derivational base meaning. Such an interpretation may be metaphorical, metonymic or otherwise. The article presents the classification of the types of metonymic transfer that were established for eponyms from selected dictionaries. We consider metonymy as a connection by contiguity in the cognitive aspect, which allows tracing a connection not only between objects but also events, processes and phenomena in which these objects participate.

The following subtypes of metonymic connections were revealed based on our material: «deity-object», «agent-object/phenomenon», «institution-object/agent», «locality-object», «nation-object», «zoonym-agent», «object-object/activity/agent», «chrononym-object». The most prevalent types of metonymic transfer are «deity-object», «agent-object/phenomenon» and «locality-object». Unproductive types are «zoonym-subject», «object-object/activity/subject», «people-object», «chrononym-object». Recently the type «institution-object/agent» has become more widespread. It could be explained by economic development and globalization.

The names of the gods can be used to denote identified or related objects of reality (Lat. *Juppiter* instead of Lat. *caelum*). The names of scientists and inventors are used to nominate researched, discovered or invented objects of reality (John Dalton first described *daltonism*). The factories and corporations give their names to the produced products (Eng. *lemon* from the company name Eng. *Lemmon*). Locality names are used to nominate widespread objects in that place (*Brie* cheese from the Brie region). Some objects associated with a particular nation or folk may get their names from the corresponding ethnonyms (Eng. *betony* from the Lat. *Vettones*). The only example of a metonymic connection «zoonym-subject» that we found is the name of an oracle of the Temple of Apollo at Delphi (Ukr. *pihia*). Chrematonyms can be used to form names for related objects, but this type is not productive (*Argonauts* from Argo). Some plant and animal names were formed as a result of a time contiguity (Ukr. *mikhaivky* from St. Michael's Day).

Some eponyms derivation may have been based on several types of connections. We attribute such lexemes to the mixed type. For example, the metonymic connection «deity-object» can be combined with metaphor, as the names of gods in poetic works can acquire additional connotations (Ukr. *zefir* means light wind).

Key words: eponym, eponymy, metonymy, semantic derivation, deonomastic nomination.

Постановка проблеми. Питання вторинної номінації, зокрема деономастичної, ще з античних часів цікавило мовознавців. Уже в античній риторичі I ст. до н. е. «*Rhetorica ad Herennium*»,

що приписують Цицерону, як ілюстративний матеріал до статті лат. *denominatio* (укр. *метонімія*) знаходимо: «*pro Libero vinum, pro Cerere frugem appellet*» [Rhet. ad Her., L. IV, C. XLIII, 2] –

«називають вино за ім'ям Лібера, плоди – за ім'ям Церери». Лібером давні римляни називали італійське божество землеробства та врожайності, а Церера була римською богинею родючості та хліборобства. Лінгвістичною категорією, яка до якої належать лексеми, утворені від власних назв, є *епонім* – лексема або словосполучення, що утворюється від оніма з переосмисленням значення твірної основи; в такий спосіб, термін *епонімія* є позначенням відношення між епонімом та твірним щодо нього онімом. Епоніми утворюються внаслідок метонімічного, метафоричного чи будь-якого іншого переосмислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

На теренах України епонімію досліджували такі науковці, як М. М. Дзюба, С. С. Єрмоленко, О. П. Ковальчук. У межах вивчення термінів окремих галузей знань епонімам приділили свою увагу, серед інших, Л. В. Стегницька, Г. П. Хирівська, І. Є. Томка (медицина), Р. Б. Микульчик Л. М. Конопляник (фізика), Л. Ф. Вдовиченко (філософія), Р. Я. Дмитрасевич (юридична психологія) та інші. Поза межами України епоніми та процеси їх творення входили в коло наукових інтересів таких науковців, як М. Г. Блау, Ж.-К. Буланже, В. Н. Губін, Ж. Лебук, Г. Стерн, М. Фрімен, В. Швайкарт, О. В. Суперанська, Н. В. Подольська та інші. Водночас є розвідки, де подібні деривати не отримують спеціального термінологічного виокремлення, наприклад, Є. С. Отін та Г. П. Лукаш вивчали власні назви, що набули додаткового конотативного значення, іменуючи такі одиниці *конотонімами*.

Метонімії присвячено деякі праці О. О. Потебні, Ю. Д. Апресяна, Н. Д. Арутюнкової, О. А. Гапченко Л. О. Кудрявцевої, Є. Куриловича, Дж. Лакоффа, В. М. Русанівського, О. О. Тараненка, Дж. Тейлора, Р. Якобсона та інших. Незважаючи на наявність ґрунтовних досліджень явища метонімії, питанню метонімії у процесі творення епонімів ще не було приділено достатньої уваги. Наприклад, Г. П. Хирівська, вивчаючи фармацевтичну термінологію, серед якої і епоніми, вказує, що «механізмом формування епонімічних термінів є явище метонімічного перенесення й пов'язують їх виникнення з історичним, соціальним, психологічним чи іншими позамовними чинниками» [12, с. 111], проте не наводить детальної класифікації типів метонімічного перенесення, лише зазначає, що «епонімічними найчастіше є ті терміни, які номіновано за іменами та прізвищами осіб їхніх винахідників або осіб, що якимось іншим чином дотичні до найменувань наукових понять чи появи цих термінів» [12, с. 112].

У контексті параметру мотиваційних зв'язків між твірним онімом і похідним епонімом такий тип метонімії можна кваліфікувати як «діяч-об'єкт».

О. П. Ковальчук зазначає, що епоніми можуть бути утворені шляхом метафоричного або метонімічного перенесення, проте концентрує свою увагу на дослідженні лексико-семантичних полів, згадуючи про типи семантичного переосмислення власних назв побіжно [7, с. 167]. М. М. Дзюба, вивчаючи епоніми в українській науковій термінології, розглядає лише відантропонімні термінологічні одиниці [3, с. 16]. Для таких лексем характерним є метонімічне перенесення «діяч-об'єкт», відповідно інші типи не отримують достатнього висвітлення.

Глибоке теоретичне осмислення епонімії здійснив С. С. Єрмоленко, який серед основних параметрів дослідження та опису цього явища вбачає твірну одиницю (онім), похідну одиницю (епонім) та семантичний перехід від першої до другої [6, с. 222]. Дослідник вказує, що епоніми утворюються внаслідок «перетлумачення – метафоричного, метонімічного чи ще в інший спосіб», а «семантика новоствореної одиниці є ідіоматичною і фігуративною» [6, с. 206], наводить приклади таких семантичних змін та окреслює загальне коло проблем, що тут виникають.

Постановка завдання. Завданням цієї розвідки є представлення широкої класифікації типів метонімічного перенесення від твірного оніма до похідного епоніма.

Матеріалом для дослідження стали епоніми, виокремлені зі словників української (Етимологічний словник української мови у 7 томах, Словник іншомовних слів за редакцією О. С. Мельничука), англійської (Origins: An Etymological Dictionary of Modern English Еріка Партріджа) та французької (Dictionnaire étymologie de la langue française Альберта Доза) мов. Також принагідно було залучено інші словники та джерела.

Виклад основного матеріалу. У нашому дослідженні ми розглядаємо метонімію як «зв'язок за суміжністю» у когнітивному аспекті. Як зазначає О. А. Гапченко, при традиційному підході центральне поняття «зв'язок за суміжністю» «локалізується в предметному світі, тоді як когнітивний підхід переносить його на концептуальний рівень», що дозволяє співвідносити не лише «предмети чи їхні частини, але й явища, події та процеси, у яких вони беруть участь» [2, с. 57].

У межах дослідження було встановлено такі основні типи зв'язків між твірним онімом та похідним епонімом: метафора, метоні-

мія та меморативний тип. Метонімічні зв'язки або зв'язки суміжності між твірним онімом та похідним епонімом представлені такими підтипами: «божество-об'єкт», «діяч-об'єкт/явище», «заклад-об'єкт/суб'єкт», «місцевість-об'єкт», «народ-об'єкт», «зоонім-суб'єкт», «об'єкт-об'єкт/діяльність/суб'єкт», «хрононім-об'єкт». Представлена класифікація також враховує тип твірного оніма та значення похідного епоніма.

Метонімічний зв'язок «божество-об'єкт».

Імена богів ще з давніх часів використовували для позначення тих об'єктів дійсності, з якими давні народи ототожнювали ці вищі сили. Давні римляни могли використовувати імена богів *Juppiter* [4, с. 567] et *Mars* [4, с. 620] замість *caelum et bellum* відповідно, оскільки Юпітер був божеством неба, а Марс опікувався війною.

Флора (лат. *Flora*) була римською богинею розквіту та весни, і зараз лексемами укр. *флора* [ЕСУМ 6, с. 111], англ. *flora* [OED], фр. *flore* [CNRTL] називають сукупність усіх видів рослин, що ростуть на певній території або росли на ній в минулі геологічні епохи, рослинний світ взагалі або сукупність бактерій [СУМ 10, с. 607]. Лексеми укр. *фауна* [ЕСУМ 6, с. 80], англ. *fauna* [OED], фр. *faune* [CNRTL] використовуються для іменування «сформованого історично тваринного світу, сукупності всіх видів тварин даної місцевості, країни або певного геологічного періоду» [СУМ 10, с. 570], що отримав свою назву від імені сільської богині *Фауни* (лат. *Fauna*). Лексеми у такому значенні ввів у вжиток Карл Лінней, назвавши так свої відомі наукові праці лат. *Flora Suecica*, 1745 (Шведська флора) та лат. *Fauna Suecica*, 1746 (Шведська фауна).

Імена богів використовуються для творення епонімів, що позначають не лише ототожнювані з цими божествами об'єкти, а й пов'язані явища. Наприклад, лексеми укр. *еротичний* [СУМ 2, с. 486], англ. *erotic* [OED], фр. *erotique* [DÉLF, р. 289] (а також *еротика*, *еротизм* [СУМ 2, с. 486]) «пов'язаний з чуттєвістю та бажанням» було утворено від імені грецького бога кохання *Epos* (д.-гр. *Ἔρως*), а слова англ. *martial* [OED], фр. *martial* [DÉLF, р. 461] «бойовий, пов'язаний з війною» (пор. англ. *martial arts* [OED] «бойові мистецтва») – від імені римського бога війни *Марса* (лат. *Mars*, родовий відмінок *Martis*).

Метонімічний зв'язок «діяч-об'єкт/явище».

Імена науковців та винахідників використовують для номінації досліджуваних, відкритих та винайдених об'єктів дійсності. Наприклад, лексемами укр. *пульман* [CIC, с. 696], англ. *Pullman* [OED], фр. *pullman* [DÉLF, р. 597] називають спальний вагон,

винайдений Джорджем Пульманом (англ. *George Pullman*). Від імен французьких винахідників (фр. *Maillot*, фр. *Chorier*) було утворено назву для сплаву міді з нікелем, залізом і марганцем, який вони створили: укр. *мельхіор* [CIC, с. 528], англ. *melchoir* [OED], фр. *maillachort* [DÉLF, р. 467] та стягнена форма фр. *melchior* [DÉLF, р. 467]. Англійський вчений Джон Дальтон (англ. *John Dalton*) вперше описав часткову колірну сліпоту, що її було названо за іменем дослідника: укр. *дальтонізм* [CIC, с. 229], англ. *daltonism* [OED], фр. *daltonisme* [DÉLF, р. 227].

Від імен науковців утворюють назви для процесів, до відкриття яких ці дослідники були причетні. Наприклад, англійських хімік Джон Мерсер (англ. *John Mercer*) винайшов процес оброблення целюлозного або бавовняного прядива міцним розчином їдкого натру для надання їм м'якості, блиску, міцності та інших якостей [СУМ 4, с. 678], що отримав найменування укр. *мерсеризація* [CIC 531], англ. *mercerization* [OED], фр. *mercerisage* [CNRTL]; дієслова із цим значенням: укр. *мерсеризувати* [СУМ 4, с. 678], англ. *mercerize* [OED], фр. *merceriser* [CNRTL].

Назви вчень, наукових течій та поглядів, утворені від антропонімів, також мають метонімічний зв'язок з твірним пропріативом. Наприклад, німецький лікар Франц Антон Месмер (нім. *Franz Anton Mesmer*) є автором учення про «тваринний магнетизм», що полягає в уявленні про випромінювання планетами особливої магнітної сили, здатної лікувати хвороби. Відповідно, лексемами на позначення цього уявлення є укр. *месмеризм* [СУМ 4, с. 682], англ. *mesmerism* [OED], фр. *mesmérisme* [DÉLF, р. 471].

Варто підкреслити, що при метонімічному переносі «діяч-об'єкт» присутній меморативний компонент – такий епонім додатково має на меті увічнення в пам'яті винахідника чи відкривача.

Причиною появи метонімічного зв'язку може бути не лише відкриття нового об'єкта дійсності, а й просто його активне використання. Зокрема, назва рослини *деревій* в англійській і французькій мовах (англ. *achillea* [OED], фр. *achillée* [DÉLF, р. 9]) була утворена від імені відомого грецького героя Ахілла (д.-гр. *Ἀχιλλεύς*). За переказами, саме цей напівбог вперше використав деревій для лікування.

Також нами було виявлено приклади метонімічного зв'язку, коли діяч був пов'язаний з об'єктом іншим чином. Зокрема, французькому лікарю Жозефу-Іньясу Гільйотену (фр. *Joseph Ignace Guillotin*) помилково приписують винайдення пристрою для відтинання голови, хоча він лише

запропонував його використання у рамках ідеї гуманної страти (укр. *гільйотина, гільйотинувати, гільйотинування, гільйотинний, гільйотинований* [CIC, с. 199; СУМ 2, с. 70], англ. *guillotine* (n), *guillotine* (v), *guillotining* [OED], фр. *guillotine, guillotin , guillotinement, guillotiner, guillotineur* [D LF, p. 713]. Іншим подібним прикладом є найменування способу політичної та економічної боротьби, що полягає в повному припиненні стосунків з певною державою, організацією, установою або окремою особою [СУМ 1, с. 21], що позначається лексемами укр. *бойкот, бойкотувати* [CIC, с. 125], англ. *boycott, boycotted, boycotter, boycotting* [OED], фр. *boycotteur, boycottage, boycotter, boycott* [D LF, p. 108]. Англійські лексеми було утворено від імені англійського управителя маєтку в Ірландії Чарльза Бойкотта (англ. *Charles Boycott*), щодо якого орендарі вперше застосували подібний вид боротьби, та потім запозичено в інші мови. Коли почали застосовувати аналогічний вид примусу не лише до Бойкотта, а й до інших суб'єктів, унаслідок генералізаційної метафори лексема розширила своє значення.

Метонімічний зв'язок «заклад-об'єкт/суб'єкт». Від назв заводів та корпорацій утворюють найменування для вироблених там продуктів. Наприклад, сленгову лексему англ. *lemon* [EDME, p. 1775] на позначення заспокійливого було утворено від назви фармацевтичної компанії англ. *Lemmon*, що виробляла ці ліки [Etym]. Терміном укр. *лавсан* [ЕСУМ 3, с. 178], утвореним від акроніма лабораторії СРСР, що вперше виготовила цей матеріал на території Радянського Союзу (**Л**абора**т**орія **и**н**с**титу**т**а **в**ысо**к**омолеку**л**яр**н**ых **с**оединений **А**кадемии **Н**аук), позначають синтетичне поліефірне волокно, схожого за своїми властивостями на вовну [СУМ 4, с. 431].

Також назви об'єднань людей можуть стати твірними для найменування їх учасників. Наприклад, у французькій мові для позначення членів соціального клубу, присвяченого велосипедним подорожам (фр. *Touring Club de France*), було утворено лексему фр. *t c fiste* [D LF, p. 702].

Метонімічний зв'язок «місцевість-об'єкт». Назви місцевостей використовуються для номінації поширених там об'єктів. Зокрема, з єменського портового міста Мох (араб. **ﺍﻟﻤﻮﺡ**, англ. *al-Mocha*) до європейських країн експортували особливий сорт кави, що був відомий під назвою укр. *мокко* [СУМ 4, с. 781], англ. *mocha* [Etym], фр. *toka* [D LF, p. 481]. На честь міста Макао (англ. *Macao*) було названо популярну на початку XX століття картярську гру укр. *макао* [СУМ 4, с. 601], англ. *tacao* [OED], фр. *tacao*

[D LF, p. 447], оскільки це місто було відоме своїми закладами для азартних ігор. Іншим прикладом є назва золотої монети Візантії: англ. *bezant, byzant* [OED], фр. *besant* [D LF, p. 85].

На території певних регіонів виробляють продукцію, що отримує свою назву за місцем виготовлення. Наприклад, особливий вид сиру англ. *brie* [OED], фр. *brie* [D LF, p. 113] виробляють у північному регіоні Франції – Брі (фр. *Brie*). У французькому хуторі Шед (фр. *Chedde*) було вперше виготовлено вибуховий матеріал, що отримав назву англ. *cheddite* [OED], фр. *cheddite* [D LF, p. 167].

Метонімічний зв'язок «народ-об'єкт». Деякі об'єкти, пов'язані з певним народом, отримали найменування від співвідносного етноніма. Наприклад, лексема англ. *betony* [OED], фр. *b toine* [D LF, p. 85] (лат. *Betonica officinalis*) укр. *Буквиця лікарська* була утворена від назви народу, що проживав на території Луїтанії. Цю рослину згадує Пліній, вказуючи, що її відкрили та активно використовували веттони (лат. *Vettones*): «*Vettones in Hispania eam, quae Vettonica dicitur in Gallia, [invenit]... fit vinum ex ea et acetum stomacho et claritati oculorum...*» [Plin. Nat. 25.43].

Метонімічний зв'язок «зоонім-суб'єкт». Єдиним зафіксованим у межах дослідження прикладом метонімічного зв'язку «зоонім-суб'єкт» є найменування жриці-віщунки у храмі Аполлона у Дельфах: укр. *ніфія* [СУМ 6, с. 550], англ. *pythonissa* [OED], *pythoness* [OED], *Pythia* [OED], фр. *pythie* [D LF, p. 599], фр. *pythonissa* [D LF, p. 599]. Лексему було утворено від імені змія-чудовиська Піфона (д.-гр. **Πύθων**), який жив у печерах Парнасу. За переказами, Аполлон вбив Піфона та поховав його у Дельфійському храмі під омфалом. Варто зазначити, що ці ж лексеми, проте вже у значенні «будь-яка віщунка», було утворено внаслідок генералізаційної метафори.

Метонімічний зв'язок «об'єкт-об'єкт/діяльність/суб'єкт». Від хрематонімів може бути утворено назви для об'єктів, з ними пов'язаних. Цей вид зв'язку не є продуктивним, а утворені епоніми мають подальший метафоричний розвиток. Наприклад, усі моряки з корабля Арго метонімічно отримали найменування укр. *аргонавти* [CIC, с. 78], англ. *Argonaut* [OED], фр. *argonaute* [CNRTL], а потім метафорично так почали називати будь-якого відважного шукача пригод, пор.: «*На око я означив Варю так: **аргонавт** у Аргентину; маленька авантюриця в поході за набитим портмоне та пригодами, що ведуть до ЗАГСу*» [2].

Метонімія «хрононім-об'єкт». Наявні приклади епонімів, утворених за допомогою часової метонімії. Наприклад, назва сорту груш діал. укр. *михавівки* [ЕСУМ 3, с. 468] зумовлена часом дозрівання цих фруктів – коло свята Михайла (21 листопада). Поява діалектної назви хризантем діал. укр. *димитриці* [ЕСУМ 2, с. 72] зумовлена тим, що квітка цвіте під час свята святого Димитрія (8 листопада). Словами укр. *мартин* [СУМ 4, с. 633], англ. *martin* [EDME, p. 1910] позначають водоплавного птаха, який відлітає коло Дня святого Мартіна (11 листопада).

У французькій мові лексема фр. *mercuriale*² [DÉLF, p. 470] позначає суддівські збори після Дня святого Мартіна та Великодня, що проходили у середу (нагадаємо, що лексема фр. *Mercredi* [CNRTL] «середа» було утворено від лат. *dies Mercurii* «день Меркурія»). Також ця лексема використовується у значенні «промова президента на цих зборах» [CNRTL], і потім за аналогією так почали називати інавгураційну промову членів прокуратури.

Змішаний тип. У більшості випадків при утворенні епонімів відбувається поєднання декількох видів зв'язку. Як підкреслює С. С. Єрмоленко, «не всі епоніми, як нейтральні, так і стилістично конотовані, можна однозначно віднести до метонімії чи метафори» [6, с. 227]. Також дослідник вказує на можливість одночасної реалізації метонімії та метафори при творенні епонімів: «їхня поява може базуватись водночас і на метонімії, і на метафорі» [6, с. 228].

Метонімічний зв'язок «божество-об'єкт» може поєднуватись із метафорою, оскільки імена богів у поетичних творах набувають додаткових конотацій. Наприклад, слово укр. *зефір* [СУМ 3, с. 562] використовується замість словосполучення «теплий легкий вітер» (лексема д.-гр. *Ζέφυρος* або лат. *Zephyrus* позначали божество-покровителя західного вітру, який грекам приносив дощі та бурі, а римлянам – приємне тепло): «Злотінний день стелили бузками львівські взгір'я, промінно мостили дорогу до замку, а небо, як адамашок, тихе й синє, справді весняний лагідний *зефір*» [8]. *Авророю* [CIC, с. 15] поетично називають світанок або вранішню зорю: «Чому дочка, чому мати? Ми з Лілею дві

*подруги! Старша й молодша! Так би мовити, вранішня й вечірня **аврори** ... Галина Аркадіївна. **Аврора** буває тільки вранішня» [13]. У французькій мові лексема фр. *aurore* [CNRTL] має значення «вранішня зоря» і активно використовується.*

Наявні приклади, де типи мотивації мають рівносильний та одночасний вплив. Наприклад, жіночий купальний костюм, що складається з вузького бюстгальтера і плавок (укр. *бікіні* [CIC, с. 116], англ. *bikini* [OED], фр. *bikini* [CNRTL]), було названо на честь атола Бікіні (англ. *Bikini Atoll*). За декілька днів до показу мод, де вперше й був представлений цей вид купального костюму, на атолі Бікіні відбулись випробування ядерної зброї (метонімічний зв'язок «хрононім-об'єкт»). За поясненнями деяких науковців, таку назву бікіні отримав через аналогію вибухової сили бомби та впливу цього купальника на чоловіче лібідо (метафора) [Etym].

Висновки. Метонімія є одним із продуктивних типів семантичної деривації, деономастичної зокрема. Основними типами метонімічного перенесення при творенні епонімів є «божество-об'єкт», «діяч-об'єкт/явище», «заклад-об'єкт/суб'єкт», «місцевість-об'єкт», «народ-об'єкт», «зоонім-суб'єкт», «об'єкт-об'єкт/діяльність/суб'єкт», «хрононім-об'єкт». При творенні деяких епонімів реалізовано декілька типів зв'язків. Такі випадки ми відносимо до змішаного типу.

Найчастотнішими типами метонімічного перенесення є «божество-об'єкт», «діяч-об'єкт/явище» та «місцевість-об'єкт». До непродуктивних типів належать «зоонім-суб'єкт», «об'єкт-об'єкт/діяльність/суб'єкт», «народ-об'єкт», «хрононім-об'єкт». Останній часом актуалізовано тип «заклад-об'єкт/суб'єкт», що можна пов'язати із розвитком економіки та глобалізаційними процесами.

Перспективою подальшого дослідження є можливість виокремлення більш конкретних моделей смислового розвитку, як от «місцевість > продукт харчування», а в їх межах – ще більш конкретних, приміром, «місцевість > марка вина (сиру, тютюну тощо)» [6, с. 222-223], а також вивчення епонімів-неологізмів, які ще не зафіксовані в академічних словниках, проте вже побутують у мовленні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Борзяк Д. Варенька, 1927. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/> (дата звернення: 27.03.2022)
2. Гапченко О. А. Когнітивні аспекти метонімії. *Українське мовознавство*. 2016. Вип. 1. С. 53–65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/U_m_2016_1_6 (дата звернення: 27.03.2022)
3. Дзюба М. М. Епоніми в українській науковій термінології: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Луцьк, 2011. 20 с.
4. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь: Около 50 000 слов. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Русский язык, 1976. 1096 с.

5. Етимологічний словник української мови: у 7 томах. К.: Наукова думка, 1972–2012
6. Єрмоленко С. С. Мовою власних імен: сучасна українська епонімія в інтерлінгвістичному і міжкультурному контексті. *Українська мова і європейський лінгвокультурний контекст*. 2020. С. 198–233
7. Ковальчук О. П. Структурно-семантичні особливості епонімів англійської та української мов: дис. ... канд. філ. наук. Дрогобич, 2019. 188 с.
8. Косач Ю. День гніву К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2016. 512 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kosach/Den_hnivu/ (дата звернення: 27.03.2022)
9. Мерль Р. Чоловіки під охороною, 1974. URL: <https://chtyvo.org.ua/> (дата звернення: 27.03.2022)
10. Словник іншомовних слів. / За ред. О. С. Мельничука. К.: Головна Редакція Української Радянської Енциклопедії. 1985. 966 с.
11. Словник української мови. В 11 томах. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
12. Хирівська Г. П. Епоніми в українській фармацевтичній термінології. *Термінологічний вісник*. 2015. Вип. 3(2). С. 110–116. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/terv_2015_3\(2\)__15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/terv_2015_3(2)__15) (дата звернення: 27.03.2022)
13. Яновський Ю. Дочка прокурора. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=2699> (дата звернення: 27.03.2022)
14. Dauzat A. Dictionnaire étymologie de la langue française. Paris: Larousse. 1938. 762 p.
15. Online Etymology Dictionary. URL: <https://www.etymonline.com/> (дата звернення: 27.03.2022)
16. Oxford English dictionary on CD-ROM (v. 4.0). Oxford, 2009.
17. Partridge, E. Origins: A Short Etymological Dictionary of Modern English. Front Cover. Routledge. 1966. 4218 p. (electr. vers.)
18. Plinius Naturalis Historia. Pliny the Elder. Karl Friedrich Theodor Mayhoff. Lipsiae. Teubner. 1906. URL: <http://www.perseus.tufts.edu/> (дата звернення: 27.03.2022)
19. Rhetorica ad Herennium. URL: <https://archive.org/details/adcherenniumdera00capluoft/page/10/mode/2up> (дата звернення: 27.03.2022)
20. Systema Periodicum. URL: <https://www.ptable.com/?lang=la> (дата звернення: 27.03.2022)

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Etym – Online Etymology Dictionary
CNRTL – Centre national de ressources textuelles et lexicales
OED – Oxford English Dictionary
EDME – Origins: An Etymological Dictionary of Modern English
SP – Systema Periodicum
ЕСУМ – Етимологічний словник української мови
СІС – Словник іншомовних слів за редакцією О. С. Мельничука
СУМ – Словник української мови: в 11 томах

ОНОМАСІОЛОГІЙНІ МОДЕЛІ МЕДИЧНИХ-ТЕРМІНІВ-КВАЗІКОМПОЗИТІВ З ТЕРМІНОЕЛЕМЕНТАМИ ГРЕЦЬКО-ЛАТИНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ

ONOMASIOLOGICAL MODELS OF MEDICAL TERMS-QUASICOMPOSITES WITH TERMINOLOGICAL ELEMENTS OF GREEK AND LATIN ORIGIN

Самойленко О.В.,

orcid.org/0000-0001-5040-8740

кандидат філологічних наук, доцент,

завідувачка кафедри мовних та гуманітарних дисциплін № 1

Донецького національного медичного університету

У статті розглядаються ономасіологічні моделі медичних термінів-квазікомполітів, які містять терміноелементи грецького та латинського походження. У сучасних лінгвістичних дослідженнях терміноелементами прийнято називати міжнародні форманти греко-латинського походження, "цеглинки", з яких будуються терміни, причому вони використовуються регулярно. Під квазікомполітами ми розуміємо слова грецько-латинського походження, які не можуть бути розгорнуті в одиниці синтаксичного рівня мовної системи: слова та словосполучення.

Базові лінгвістичні терміни, такі як ономасіологічний базис (ОБ), ознака (ОО) та предикат (ОП), тлумачимо на підставі праць О. Кубрякової та О. Селіванової. Ономасіологічну структуру сьогодні розуміють як «результат мотивації лінгвопсихоментальної операції, що опосередковує формальний і семантичний зв'язок мотиватора з мотивованим». Можна виділити наступні ономасіологічні моделі медичних термінів-квазікомполітів: об'єкт + наука, локатив + процедура, локатив + пристрій, пацієнт + процедура, медіатив + процедура, об'єкт + локатив, об'єкт + стан. Цікаво, що іноді один і той самий терміноелемент може використовуватися як у якості базису, так і в якості ознаки.

Найпоширенішими базисами зі значенням «процедура» є **-терапія, -ектомія, -томія, -тріпсія, -пластика, -пексія**. Найпоширенішими базисами зі значенням «пристрій» є **-скоп, -граф**. Найпоширенішим базисом зі значенням «наука» є **-логія**. Найбільшою групою базисів є базиси зі значенням «стан».

Поглиблення розвідок у сфері термінології в ономасіологічному аспекті має велике практичне значення для викладання спеціалізованих дисциплін у технічних та медичних закладах вищої та середньої професійної освіти. Проблема викладання спеціалізованої термінології полягає в тому, що студенти повинні засвоїти велику кількість терміноелементів, що дуже важко без певної системи. Дуже часто пропонується зазубрювати їх просто за алфавітом. Використання ономасіологічних базисів та ознак в якості принципів класифікації може значно полегшити процес засвоєння таких терміноелементів.

Ключові слова: квазікомполіт, терміноелемент, ономасіологічна модель, ономасіологічний базис, ономасіологічна ознака.

The article analyses onomasiological models of medical terms-quasi-composites, which contain terminological elements of Greek and Latin origin. In modern linguistic research, terminological elements are called international forms of Greco-Latin origin, "bricks" from which terms are built, and they are used regularly. By quasi-composites we mean words of Greek-Latin origin that cannot be transformed into the units of the syntactic level of the language system: words and word-combinations.

Basic linguistic terms, such as onomasiological basis, sign and predicate, are interpreted on the basis of the works of O. Kubryakova and O. Selivanova. Onomasiological structure is today understood as "the result of motivation of linguopsychomental operation, which mediates the formal and semantic connection of the motivator with the motivated."

The following onomasiological models of medical terms-quasi-composites can be distinguished: object + science, locative + procedure, locative + device, patient + procedure, mediative + procedure, object + locative, object + state.

Найпоширенішими базисами зі значенням «процедура» є **-терапія, -ектомія, -томія, -тріпсія, -пластика, -пексія**. Найпоширенішими базисами зі значенням «пристрій» є **-скоп, -граф**. Найпоширенішим базисом зі значенням «наука» є **-логія**. Найбільшою групою базисів є базиси зі значенням «стан».

The most common bases with the meaning "procedure" are **-терапія, -ектомія, -томія, -тріпсія, -пластика, -пексія**. The most common bases with the meaning "device" are **-скоп, -граф**. The most common basis with the meaning "science" is **-логія**. The biggest group of bases is made up by the bases with the meaning "condition."

It is interesting to pay attention to the fact that the same terminological element can be both: basis and sign.

Deepening of research in the field of terminology in the onomasiological aspect is of great practical importance for teaching specialized disciplines in technical and medical institutions of higher and secondary professional education. The problem with teaching specialized terminology is that students have to master a large number of terminological elements, which is very difficult without a certain system. It is often suggested to memorize them simply in alphabetical order. The use of onomasiological bases and signs as the principles of classification can greatly facilitate the process of mastering such terminological elements for students of higher educational institutions.

Key words: quasi-composite, terminological element, onomasiological model, onomasiological basis, onomasiological sign.

Постановка проблеми. Кінець XX – початок XXI сторіччя став періодом, коли багато лінгвістів займалися аналізом української медичної термінології: Г. М. Дидик-Меуш, М. В. Дмитрук, О. М. Вікторіна, Г. О. Золотухін та інші дослідники. До того ж, Т. В. Лепеха досліджувала лексико-семантичні та словотвірні характеристики судово-медичної термінології, Н. П. Місник вивчала етапи формування української медичної клінічної термінології, Н. З. Цісар займалася проблемами вторинної номінації медичних термінів, але розробка ономазіологічних моделей залишилися поза увагою дослідників, а саме ономазіологія сприяє категоризації досліджуваних одиниць, що може сприяти оптимізації їх засвоєння. Матеріалом дослідження слугували не всі медичні терміни, а тільки ті, що є квазікомпозицями та містять терміноелементи грецько-латинського походження. У сучасних лінгвістичних дослідженнях терміноелементами прийнято називати міжнародні форманти греко-латинського походження, «цеглинки», з яких будуються терміни [4, с. 47], причому вони використовуються регулярно. Наприклад, від терміноелементу біо (гр. *bios* життя) можна утворити цілу низку похідних: *біологія*, *біопсія*, *біографія*, *автобіографія*, а від терміноелементу -граф (гр. *grapho* пишу): *кардіографія*, *флебографія*, *томографія*, *топографія*, *графологія*.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З ономазіологічного погляду акт номінації розглядають як мовленнєво-мисленнєвий акт, під час якого позначуване відноситься до певної мовної категорії. На думку О. В. Раєвської, ономазіологічний підхід до процесу номінації дозволяє розглядати слова «як результат пізнавальної діяльності людини, яка встановлює зв'язки між різними предметами об'єктивної дійсності у навколишньому світі та виражає цей зв'язок у найменуваннях, які вона утворює» [6, с. 82].

О. С. Кубрякова визначає, що похідне та складне слово містить ономазіологічний базис, ономазіологічну ознаку та предикат-зв'язку або атомарний предикат. Науковці стверджують, що ономазіологічна модель є основою логічного моделювання процесу творення нових слів; це схема, яка відображає увесь перебіг мисленнєвої діяльності, спрямований на вибір потрібної категорії згідно з розгорнутим описом [3, с. 111].

Потрібно зазначити, що у поверхневій структурі дериватів та складного слова локалізація базису пов'язана з граматичною будовою мови. Зокрема, французьку мову відносять до мов з лівобічним або лівовершинним базисом, а російську, українську, англійську – до мов з правобічним

базисом. Лексика германських та слов'янських мов уже вивчалася лінгвістами в ономазіологічному аспекті. Наслідком стало виокремлення деяких класифікаційних принципів виділення в ономазіологічній структурі похідної лексеми зони базису та зони ознаки.

На думку О. С. Кубрякової, базис відображає «номінативну діяльність людини, яка здійснює в акті словотворення підведення позначуваного під певну категорію» [3, с. 39-40], що, на нашу думку, пов'язане з природною категоризацією світу. Уперше визначення базису було запропоноване М. Докулілом. Базис відіграє роль поняття, що покладене в основу визначення певного класу предметів. М. Докуліл у двочленній ономазіологічній категорії, яка складається з ономазіологічного базису та ономазіологічної ознаки, виділяв такі типи базису, як-от: категорії субстанції, якості, дії та обставини [7, с. 197]. Виходячи з цього, вибір базису свідчить про уналежнення явища, що позначається особою до того чи того класу предметів або осіб, процесів та станів, властивостей та якостей [3, с. 101].

Постановка завдання. Саме аналіз медичних термінів у межах ономазіології і став метою цієї роботи. Ціль визначає конкретні завдання: 1) виділити основні базиси та ознаки, які існують у сучасній мовній системі; 2) проаналізувати ономазіологічні моделі, які є актуальними саме для медичних термінів-квазікомполітів.

Виклад основного матеріалу. Ономазіологічний базис (як фактор включення певного явища позамовної дійсності до певного поняттєвого класу) має категоріальне значення [7, с. 197]. На думку Ю. І. Євтушевського [1, с. 139–140] існують наступні базиси, як назви об'єктів (людей), процеси, артефакти (знаряддя праці, предмети використання, штучні споруди, деталі предметів, абстрактні артефакти), елементи живої /неживої природи (тварини, рослини, частини та плоди рослин, частини тіла, назви речовин, назви природних об'єктів, темпоративні, імена) та інше.

Кожен ономазіологічний базис містить у собі загальну семантику ономазіологічного підкласу. Можна виділити наступні найпоширеніші ономазіологічні базиси комполітів, квазікомполітів та похідних слів: **особа**, **процес**, **захід**, **процедура** (поширений ономазіологічний базис у медичній термінології, він називає певну дію або сукупність дій для досягнення певної мети: *вакцинотерапія*, *ринопластика*, *мастопластика*), **галузь**, **стан** (ономазіологічний базис визначає той стан (у нашому випадку це фізичний стан), в якому знаходиться людина або її

орган: *нефроптоз, гастрорагія, кардіалгія*)), дія, подія, статус, посада, професія, агент, заклад, організація, підприємство, підрозділ, наука (ономасіологічний базис вказує на окрему галузь знань, наприклад, *нефрологія, пульмонологія, остеологія, мієлогія*), тварина / рослина, предмет, пристрій (ономасіологічний базис – вказівка на знаряддя у якій-небудь дії, справі, наприклад, *термометр, лактометр*), документ, речовина, явище, засіб, система, витвір мистецтва, просторовий об'єкт, параметр, спорт.

У сучасній лінгвістиці наявні різні типології семантичних класів іменників та прикметників, які виконують роль ознаки в ономасіологічній моделі і слугують, на думку Ю. І. Євтушевського для позначення форми, розміру, фізичних властивостей, матеріалу, кольору, психофізіологічної якості, узагальнених ознак, просторового розташування, оцінки тощо [1, с. 115]. М. Д. Каракотов виділяє такі групи екстралінгвістичних ознак: 1) зовнішні (до них належать ознаки форми та розміру об'єкта; загального зовнішнього вигляду, кольору об'єкта; ознаки, які вказують на помітну частину тіла об'єкта); 2) локативні (опис місця); 3) темпоральні (вказівка на час); 4) квалітативні (зазначення якісних параметрів) тощо [2]. Н. І. Панасенко виділяє такі групи ознак: ознаки зовнішнього вигляду, локативні, темпоральні, оціночні, посесивні ознаки, емоційно-експресивні.

Можна виділити такі типи ономасіологічних ознак: **фінітив**, **об'єкт**, **дистрибутив** (ономасіологічна ознака вказує на об'єкт, що підлягає розподілу, наприклад, *геохімія, біофізика*); **медіатив** (ономасіологічна ознака позначає об'єкт, який є засобом або посередником виконання дії, наприклад, *фізіотерапія, апітерапія, герудотерапія, бальнеотерапія*); **трансгресив**, **спосіб дії**, **міра**, **виконавець дії**, **статус**, **локатив** (ознака, яка називає місце розташування об'єкта або виконання певної дії: *отопластика, хейлоластика, нефропексія*), **галузь–напрямок**, **контрагент**: (ономасіологічна ознака, яка називає об'єкт, проти якого спрямовано дію, наприклад, *ВИЧ-профілактика*); **темпоратив**, **пацієнт** (базис на позначення особи (у рідких випадках – предмета), на яку спрямовано певний захід, процедуру, діяльність, наприклад, *терморегуляція, абдомінопластика, іммунопрофілактика, іммунотерапія*), **якість**, **дестинатив**, **стиль**.

Можна виділити наступні ономасіологічні моделі квазікомполітивів-медичних термінів, що містять терміноелементи грецько-латинського походження:

1) **об'єкт + наука**: *кардіологія, проктологія*
У відділенні *проктології* в Дніпрі в медичному центрі «ОН Клінік Дніпро» проводиться діагностика і лікування захворювань товстої та прямої кишки, анального каналу і періанальної зони. <https://onclinic.ua/dnepropetrovsk/services/proctology>

2) **локатив + процедура**: *гастроентеростомія*
При запущених формах дакриоцистити, коли консервативне лікування виявляється неефективним, виконується операція ендоскопічна дакриоцисториностомія. В ході операції формується нове сполучення між носовою порожниною і слізним мішком для відновлення відтоку слізної рідини з очей. <https://mediland.ua/ua/metody-likuvannya-otolaryngologiya/hronichnyi-dakriotsistit>

3) **локатив + пристрій**: *стетоскоп, енцефалограф*
Часто енцефалограф і реєструючий комп'ютер знаходяться в сусідніх приміщеннях або на значній відстані один від одного. <https://ukrmedspectr.com.ua/p878932106-elektroentsefalograf-nejron-spektr.html>

4) **пацієнт + процедура**: *гастректомія, міотомія*
Нефректomia проводиться тільки під загальним наркозом і може бути відкритою або лапароскопічною. Відкрита нефректomia проводиться через широкий розріз, при цьому використовуються різні доступи. <https://oxford-med.com.ua/ua/media-center/publikacii/laparoscopicheska-nejfrektomija/>

5) **медіатив + процедура**: *електротерапія, кріотерапія, музикотерапія*
Апарат кріотерапії – це сучасний тип медичного обладнання, що використовується для лікування холодом, омолодження і загартовування організму в рамках процедур загальної, локальної або приватної кріотерапії, а також для проведення кріомасажу. <https://medgarant.net.ua/uk/reabilitacijne-obladnannja/fizioterapija-u-krioterapija-u/>

6) **об'єкт + локатив**: *гемоторакс, гідроторакс, піоторакс*
Піоторакс (гнійний плеврит, емпієма плеври) – скупчення гнійного ексудату в міжплевральній щілині. Виникає як ускладнення пневмонії, абсцесу чи туберкульозу легень, септикопемії, проникаючих поранень грудної клітки. <http://zdorovia.com.ua/diseases/Piotoraks+/901>

7) **об'єкт + стан**: *флебостеноз, міонекроз, кардіосклероз, метрортоз*
Кардіосклероз – наслідок ураження м'язу (міокардіосклероз) та клапанів серця внаслідок розвитку в них сполучної тканини у вигляді гнізд різного розміру (від мікроскопічних до великих рубцевих вогнищ) та поширеності, заміщуючих міокард та (або)

деформуючих клапанів. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%B4%D1%96%D0%BE%D1%81%D0%BA%D0%BB%D0%B5%D1%80%D0%BE%D0%B7>

Ономасіологійними базисами зі значенням «стан» є **-стеноз, -склероз, -трофія, -алгія, -бласт, -целе, -дактілія, -дермія, -ектазія, -малація, -манія, -мегалія, -емез, -генез, -грама, -графія, -літіаз, -іатрія, -некроз, -метрія, -одінія, -офтальмія, -опсія, -педія, -патія, -пенія, -фагія, -філія, -фобія, -плазма, -пластика, --плазія, -плегія, -парез, -поез, патія, -рагія, -рея, -пенія, -птоз, -рексис, -рафія, -склероз, -стеноз, -схізіс, -скопія, -стаз, -стомія, -трофія, -терія, -тонія, -урія, -терія, -дез.**

Найпоширенішими базисами зі значенням «процедура» є **-терапія, -ектомія, -томія, -тріпсія, -пластика, -пексія.**

Найпоширенішими базисами зі значенням «пристрій» є **-скоп, -граф.**

Найпоширенішим базисом зі значенням «наука» є **-логія.**

Цікаво, що іноді один і той самий терміноелемент може використовуватися як у якості базису, так і в якості ознаки, наприклад, **кардіостеноз** (локатив + стан), **декстрокардія** (об'єкт + локатив), **ксеродермія** (стан + об'єкт), **дермасклероз**

(об'єкт + стан), **офтальмопластика, дактілоскопія, полідактілія.**

Найпоширенішою ознакою є локатив, у якості прикладів можна навести **дермо-, блефаро-, оніхо-, офтальмо-, ріно-, хейло-, мело-, ото-, тріхо-, трахео-, ларинго-, фаринго-, анги-, остео-, міо-, дактіло-, одонт-, стомат-, глоссо-, уло-, палато-, кардіо-, гастро-, нефро-, пневмо-, ректо-, прокто-, ентеро-, коло-, метро-, гісттеро-, лапаро-, енцефало-, цефало-, артро-, гон-, панкреат-, гепат-, цист-, холецист-, оніх-, оофор-, гнато-, гено-, урано-, спонділо-, акро-, хіро-, подо-, спланхно-, сплено-, пієло-, холєдох-, дакріо-, гемо-, гісто-, хондро-, дакріо-, адено-, сіало-, ліпо-, масто-, мієло-, гідро-**

Висновки. Поглиблення розвідок у сфері термінології в ономасіологічному аспекті має велике практичне значення для викладання спеціалізованих дисциплін у технічних та медичних закладах вищої та середньої професійної освіти. Проблема викладання спеціалізованої термінології полягає в тому, що студенти повинні засвоїти велику кількість терміноелементів, що дуже важко без певної системи. Дуже часто пропонується зазубрювати їх просто за алфавітом. Використання ономасіологічних базисів та ознак в якості принципів класифікації може значно полегшити процес засвоєння таких терміноелементів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Евтушевский Ю. И. Номинативные свойства сложных образований со структурами AN NN в современном английском языке: дисс. канд. филол. наук : спец. 10.02.04. Пятигорск, 1985. 207 с.
2. Каракотов М. Д. Экзоцентрические композиты английского языка: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04. Москва, 1989. 16 с.
3. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного слова. Москва: Наука, 1981. 199 с.
4. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии. Москва: АН СССР, 1961. 157с.
5. Плотникова Л. И. Словообразовательная структура нового русского слова как репрезентант его концептуальной организации. *Вісник Луганського національного університету ім. Т. Г. Шевченка*. 2006. № 11 (106). с. 109–116.
6. Раєвська Н. М. Курс з лексикології англійської мови (на англійській мові). Київ: Вища школа, 1971. 335 с.
7. Dokulil M. Tvorení slov v češtině. Praha : CAV, 1962. 263 s.

ПРОЕКТУВАННЯ СИНТАГМАТИЧНОЇ ВАЛЕНТНОСТІ КВАНТИТАТИВНИХ ПРИСЛІВНИКІВ У ФУНКЦІЇ ПІДМЕТА У ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ

DESIGN OF SYNTAGMATIC VALENCE OF QUANTITATIVE ADVERBS AS A SUBJECT IN FRENCH PHRASEOLOGY

Чапля О.С.,

orcid.org/0000-0001-6213-3392

доцент кафедри французької філології

Львівського національного університету імені Івана Франка

Стаття присвячена проектуванню синтагматичної валентності квантитативних прислівників у функції підмета у французьких фразеологізмах. Проектування передбачає знання щодо набуття кількісних лексико-семантичних кількісних функцій одиниць синтагми та окреслення синтаксичних функцій компонентів «синтагматичного дерева», а саме субстантивних ознак прислівника, що є стрижневим компонентом синтагми. Виокремити прислівник як логічну синтагматично-синтаксичну основу ідіоми безперечно вимагає застосування пошукового методу, бо саме він дозволяє активізувати логіко-наслідковий характер фразеологізму. Характерним є те, що можливо спроектувати вживані досліджувані одиниці, оскільки це кількісні прислівники: 'assez', 'plus', 'beaucoup', 'trop', 'tout', 'autant', 'moins', та дослідити їхню валентність та функції у синтамах, бо прислівник є синтаксичною одиницею, що може проявляти себе у різних функціях: як субстантивованій присудок, додаток, у нашому випадку як підмет чи у характерній йому функції обставини. Таке дослідження вимагає активного функціонального пошуку через синтаксичний розбір фразеологізму. Очевидно, що практичне значення даної роботи полягає у виявленні таких адвербіальних синтагм у фразеологізмах, окресленні сполуки та її складових елементів, що забезпечують валентність лексико-семантичних одиниць синтагми, яку можна відобразити у формулі $Sadv + P = SN$, що можна репрезентувати у моделі, де $Sadv$ (підмет), а P (присудок), а SN – синтагма, що вони є складовими елементами і забезпечують валентність лексико-семантичних одиниць синтагматичної одиниці. Слід зазначити, що такі конструкції відтягують на себе мовленнєву актуалізацію кількісності через коротку форму фразеологізму та вимовлюваних фонем стрижневих компонентів, водночас наголошуваних у процесі мовлення, що завдячує логічній побудові конструкції, а в нашому випадку актуалізації кількісної валентності. Спроектвані схеми прикладів фразеологізмів дозволяють наочно продемонструвати складні валентні зв'язки між ключовими компонентами синтагм.

Ключові слова: адвербіальні синтагми, «синтагматичного дерева», квантитативні прислівники, синтагматична валентність, проектування синтагм, референційна інтенційність.

The article deals with the design of syntagmatic valence of quantitative adverbs as a subject in French phraseology. Design involves knowledge of the acquisition of quantitative lexical and semantic quantitative functions of syntagmatic units and analyzing syntactic functions of the components of the "syntagmatic tree", namely the substantive features of the adverb, which is the core component of the syntagm. To single out the adverb as a logical syntagmatic-syntactic basis of the idiom undoubtedly requires the use of the search method, because it allows us to activate the logical-consequential nature of phraseology. It is characteristic that it is possible to design the used research units, as they are quantitative adverbs: 'assez', 'plus', 'beaucoup', 'trop', 'tout', 'autant', 'moins', and to investigate their valence and functions in syntagms, because the adverb is a syntactic unit that can manifest itself in various functions: as a substantivized predicate, an object, in our case as a subject or in its characteristic function of the adverbial modifier. Such research requires an active functional search through the analysis of a phraseological unit. Obviously, the practical significance of this work is to identify such adverbial syntagms in phraseology, characterising the unit and its constituent elements that provide the valence of lexical-semantic units of the syntagm, which can be reflected in the formula $Sadv + P = SN$, which can be represented in the model $Sadv$ (subject), and P (predicate), a SN - syntagm, that they are constituent elements and provide the valence of lexical-semantic units of syntagmatic unit. It should be noted that such constructions delay the speech actualization of quantity because of the short form of phraseological unit and phonemes of the core components, while emphasized in the speech process, due to the logical construction of the structure, and in our case the actualization of quantitative valence. Designed schemes of examples of phraseological units allow us to clearly demonstrate the complex valence relationships between the key components of syntagms.

Key words: adverbial syntagms, "syntagmatic tree", quantitative adverbs, syntagmatic valence, syntagm design, reference intentionality.

Постановка проблеми полягає у тому, що науковий підхід щодо проектування майбутньої синтагматичної моделі є можливим завдяки чітко окресленій моделі, у якій визначено її складові компоненти та принципи сполучуваності, окреслено парадигматику компонентів на лексичному рівні та функції на синтаксичному рівні.

Проектування передбачає знання щодо набуття можливих лексико-синтаксичних функцій тієї чи іншої одиниці на екстралінгвістичному рівні, тобто набуття функціональних особливостей у межах синтагми.

Найбільш показовими є синтагми, які мають економічну форму, тобто семантика через

очевидні лексико-семантичні характеристики є зрозумілою, і, отже, можливо спроектувати кількість можливих досліджуваних одиниць, як от у випадку з кількісними прислівниками 'assez', 'plus', 'beaucoup', 'trop', 'tout', 'autant', 'moins', так і дослідити їхні функції у синтамах. Їхня кількісна референтність у фразеологізмах обумовлена асоціативно-образним зв'язком сигніфіката з референтом, яке відображає інтенцію мовця. Ефективність комунікації у більшості випадків може бути передбаченою, що дозволяє мовцю домогтися реалізації свого наміру, отримати від адресата бажану реакцію, зумовлена багатьма факторами як позамовними, так і мовними [6, с.163]. Іншими словами, мовець вдається до відповідної моделі та створює її для повідомлення певного виду інформації, яка потенційно йому необхідна [4, с. 54]. Отже, проектування валентності лексем у синтагматичному ланцюжку є очевидним, бо окресленою є досліджувана лексична одиниця (у нашому випадку кількісний прислівник) та його функція підмета у фразеологізмі є наперед обумовленою. Очевидно, що мовні засоби референції неоднорідні, неоднакові і функції референтних одиниць, у нашому випадку відбувається темо-рематичне членування складових компонентів синтагми через актуалізацію мовцями саме прислівника у наперед визначеній функції підмета, що пояснює комунікативно-інтенційний підхід даного дослідження та можливість проектування синтагми у її логічній послідовності.

Прислівник є синтаксичною одиницею, що може проявляти себе у різних функціях: як субстантивованій присудок, додаток, у нашому випадку як підмет чи у характерній йому функції обставини. Очевидно, що практичне значення даної роботи полягає у виявленні таких адвербіальних синтагм у фразеологізмах, окресленні сполуки та її складових елементів, що забезпечують валентність лексико-семантичних одиниць синтагми, яку можна відобразити у формулі

Sadv + P = SN, що можна репрезентувати у моделі, де **Sadv** (підмет), а **P** (присудок), а **SN** – синтагма, що вони є складовими елементами і забезпечують валентність лексико-семантичних одиниць синтагматичної одиниці. Слід зазначити, що такі конструкції відтягують на себе мовленнєву актуалізацію через коротку форму фразеологізму та вимовлюваних фонем, водночас наголошуваних у процесі мовлення, що завдячує логічній побудові конструкції, а в нашому випадку актуалізації валентності за допомогою адвербіальних синтагм. Саме лаконічна 'коротка

форма' досліджуваної ідіоми уможливорює успіх та ефективність комунікації через темо-рематичне членування складових компонентів ідіоми у синтагматичній моделі, що обумовлює, як швидке формування думки в процесі мовлення з тим, щоб вплинути на адресата і в такий спосіб визначити логічний зміст висловлюваного, так і розуміння використання і актуалізації мовцями саме прислівника як підмета. Проектування моделі передбачає також аналіз усіх компонентів фразеологізму, що підсилюють семантику стрижневих компонентів синтагми, надаючи їй ще більшої виразності.

Характерно, що кількість таких синтагм є незначною у порівнянні з обставинними прислівниковими синтагмами. Синтаксична прислівникова синтагматична єдність і є тією формою, що увиразнює сполучуваність мовних одиниць завдяки валентності на власне семантичному рівні. Отже, підбірка таких фразеологічних синтагм має пошуковий характер, бо лексико-семантичне поле сполучуваних лексем є відкритим, а їхній характер у ідіомах у функції підмета є несподіваним і може проявлятися як у окремо існуючій зрощеній сполуці слів, так і у контексті. Власне щодо активної валентності, яка детермінує кількість складових компонентів, формує лексико-синтаксичне й поняттєве ядро, активізуючи у такий спосіб референцію висловлюваного з тим, щоб вплинути на адресата, змусити обрати з-поміж семантико-подібних конструкцій саме прислівникову.

Саме вище перелічені фактори відіграють важливу роль прислівника у якості підмета і є вартими уваги, бо такі прислівникові моделі є малочисленими, що доводить детальний аналіз прикладів французького словника Le ROBERT "Dictionnaire de proverbes et dictons", що налічує близько шести тисяч прикладів фразеологізмів [8, с. 1251].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження в області фразеології є значними, позаяк дослідження адвербіальних синтагм у функції підмета та їхнє проектування розглядаються дослідниками частково, бо їхня репрезентативність у цій синтаксичній функції не є частотною саме у фразеологізмах [2, с.322]. Зокрема вітчизняними науковцями вивчається проектування інших частин мови у фразеологізмах, лексико-синтаксичні функції прислівників та їхнє функціонування у художньому мовленні; вивчаються стійкі конструкції, які складаються з повнозначного і неповнозначного слова тощо [1, с.256]. У вітчизняній і романській мовах цю проблематику висвітлюють у своїх працях: В'єнцко В., Фірсова Ю.А., Казакова Я., Чапля О.С. Попри те, саме презентація проектування

функції прислівника як підмета у сполучуваності з іншими одиницями мовлення, що дозволяють розширити кількісну референцію фразеологізму через набуття прислівником субстантивованих ознак непритаманних цій частині мови, а через те прислівник стає смисловим і функціонально референтним з особливо виразною кількісною семантикою, що дозволяє виокремити групу стійких словосполучень, семантика яких увиразнюється в процесі мовлення, що власне окреслює їхнє наукове вивчення і доводить актуальність.

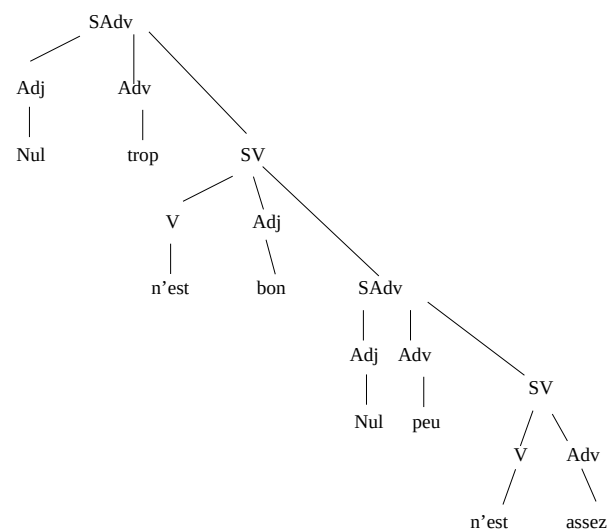
Мета дослідження – дослідити функцію прислівника як підмета у синтагмі на базі французьких фразеологізмів та його спроектувати їхню лексико-семантичну валентність, що у такий спосіб увиразнюють зміст референційного виразу та його інтенційність.

Прислівник як синтаксична одиниця може проявляти себе, як уже зазначалося, себе у різних функціях: як субстантивованій підмет, додаток, як присудок, і в характерній йому функції обставини. Наприклад : ‘Après la pluie le beau temps’, український відповідник ‘після дощу й сонце засяє’ чи ‘блисне сонце і в наше віконце’. Характерно, синтагматика прислівникових обставинних конструкцій не є складною, а швидше логічно-наслідковою. Так у фразеологізмі ‘beaucoup de peu font assez’ (досл: багато потрошки складає достатньо). Його літературний відповідник для кращого розуміння (‘зі світу по нитці, бідному сорочка’). Вище зазначена синтагма є цікавою ще й своєю поліфункціональністю щодо того, що прислівник ‘beaucoup’ виконує функцію обставини, а ‘assez’ – функцію присудка. Чи у функції присудка у випадку ‘grosse tête peu de sens’ (досл: ‘велика голова мало розуму’) [3. с.428]. Власне український еквівалент ‘яка голівонька, така й розмовонька’ чи ‘голова без розуму, як ліхтарня без свічки’, тобто ми спостерігаємо семантичну подібність фразеологізмів, а от лексико-синтаксична подібність відсутня.

Власне мета дослідження полягає у тому, щоб показати як саме у функції підмета адвербіальна синтагма активізується [7. с.194]. Так наприклад у випадку ‘Trop n’est pas assez’ ‘голодного музиками не нагодуєш’. Чи ‘Nul trop n’est bon, nul peu n’est assez’, чи ‘Il y a assez de trop: le trop et le trop peu’. до якого знаходимо український еквівалент (‘Є дві крайнощі: або як кури не клюють, або як кіт наплакав’). Прислівникова домінантність у представлених ідіомах є очевидною. ‘trop n’est pas assez’ (досл: жодне забагато не є достатнім’, чи ‘багато не означає достатньо’), бачимо, що прислівник субстантивується, набуваючи ознак

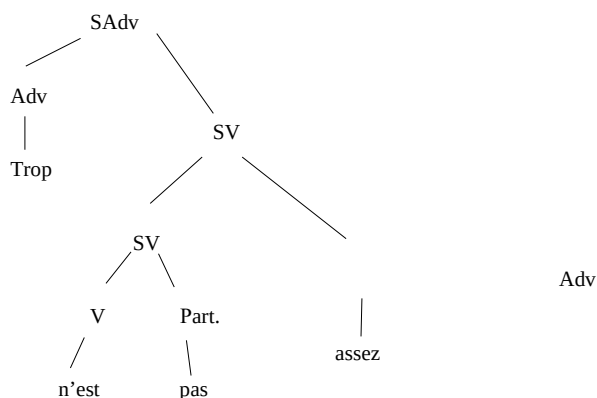
суб’єктивної множини, яка переходить у суб’єктивний присудок, що також позначає уявну множину. Референтність ідіоми очевидно направлена на розуміння семантики реферованої множини, яка в процесі мовлення активізується, субстантивується. Саме темо-ремантичне ядро синтагми є поняттєво активним на лексичному рівні, а на синтаксичному увиразнює функцію прислівника і як підмета, і як присудка. Не менш цікавими є прислівники ‘trop’ і ‘peu’ у функції підмета у другому випадку і підсилюються детермінативом ‘nul’ (‘жоден’), якісно окреслюючи реферовану субстантивовану множину у синтагму. А в третьому випадку ‘Il y a assez de trop: le trop et le trop peu’, реферована множина субстантивується, набуваючи іменникових ознак ‘le trop’ (‘забагато’) et ‘le trop peu’ (‘занадто мало’). Як бачимо прислівник ‘trop’ супроводжується означенням артиклем ‘le’, що визначає прислівник у фразеологізмі як реферовану субстантивовану множину.

Власне, хотілось би представити «синтагматичне дерево», яке нам дозволить краще зрозуміти проектування синтагми фразеологічного характеру, як і збагнути валентність синтагматичних компонентів. Отже, звернемося до прикладу: **«Nul trop n’est bon, nul peu n’est assez»:**

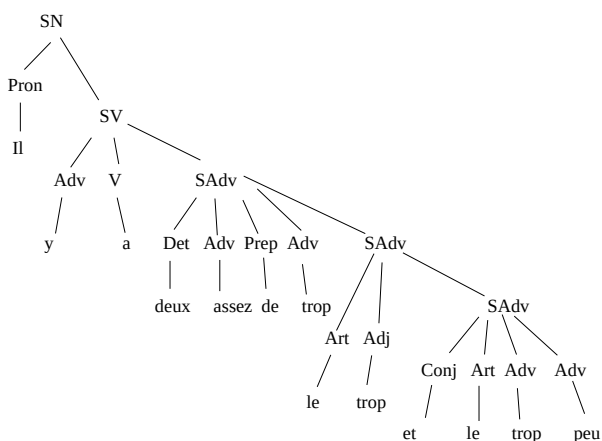

Отже, бачимо у проектуванні чітко виокремлені дві адвербіальні синтагми, у яких чітко і підмет і присудок виражені квантитативними прислівниками, ці сполуки є подібними і на лексико-граматичному рівнях, і на синтаксичному зберігають кількісну ознаку. А на семантичному рівні і стилістичному взаємодоповнюючими.

Семантично мотивованим є й наступний фразеологізм, який поєднує ті ж функції і характеристики, що й попередня синтагма. Отже, проектування ідіоми: **«Trop n’est pas assez».**

Отже, ми і в третьому випадку розкладаємо фразеологізм на складові компоненти, щоб показати якою складною насправді є сполучуваність елементів, коли квантитативний прислівник набуваючи ознак субстантивованої величини і функції підмета, і є доміантними у ідіомі: «**Il y a deux assez de trop : le trop et le trop peu**».

Висновки. Отже, як бачимо, що адвербіальний підмет активізує кількісну референцію висловлюваного з тим, щоб уплинути на адресата, змусити обрати з-поміж семантично-подібних ідіом саме прислівникову, яка відображена у формулі $S_{adv} + P = SN$. Саме такий вибір безперечно обумовлений впізнаваністю досліджуваної синтагми, нескладним розумінням її значення не тільки носіями мови, а й іншомовними співрозмовниками, а також подібністю мовних конструкцій у інших мовах. Окрім інформативності, експресивності, кількісності, такі конструкції мають характер, який називають 'економія мовлення', тобто прагматично мотивованими, що є важливим фактором у процесі комунікації. Окрім того, такі конструкції відтягують на себе мовленнєву актуалізацію через коротку форму вимовлюваних фонем і водночас наголошуваних, що завдячує логічній побудові конструкції, а в нашому випадку актуалізації субстантивованої множини за допомогою адвербіальних синтагм. Проектування «синтагматичного дерева» дозволяє наочно продемонструвати складну схему сполучуваності компонентів синтагми навколо адвербіального стрижня представленого квантитативними прислівниками, які набувають функції підмета у синтагмі, і імплікуються на усі об'єкти, які входять у мовленнєву діяльність, що дозволяє активізувати логіко-наслідковий характер фразеологізму, обумовлює перспективи для подальшого вивчення подібних мовленнєвих конструкцій та їхнього проектування.

СПИСОК ВИКОРИСТОВАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. В'єнцко В. Етнокультурний компонент у фразеологізмах. Вісник Львівського університету. Серія «Іноземні мови». Львів. 2014. Вип.16. С. 255-261.
2. Голіцина О.В. Статус мінімальних ідіом у системі фразеології: еволюція лінгвістичних концепцій. Слов'янський збірник. Одеський національний університет ім. Мечнікова. 2012. Вип. 17. Частина 2. С. 321-326.
3. Казакова Я. До питання кваліфікації предикатів зі значенням змін. Наукові записки. Кіровоградський державний педагогічний університет ім. В. Винниченка. Серія. Філологічні науки (мовознавство). Вип. 105. 2012. С. 427-431.
4. Мецлер А.А. Прагматика коммуникативных единиц. Кишинев: Штиинца, 1990. 102 с.
5. Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови. К.: Наукова думка. 1973. 280 с.
6. Чапля О.С. Генералізуюча функція категорії одиничності у фразеологізмах французької мови. Вісник Львівського університету. Серія «Іноземні мови». 2012. Вип.12. С. 163-166.
7. Чапля О.С. Дієслівна синтагма на позначення кількості у французьких фразеологізмах. Міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького Державного педагогічного університету ім. Івана Франка. Вип.33. Т.2. 2020. С. 194-198.
8. Petit Robert. Dictionnaires le Robert. Paris. 1999. 2551 p.
9. Dictionnaire de proverbes et dictons. Dictionnaires le Robert. Paris. 1989. 1251 p.

РОЗДІЛ 8

СТРУКТУРНА, ПРИКЛАДНА ТА МАТЕМАТИЧНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 811.111'42'373:821.111.09(092)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.22.1.32>

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ЛЕКСИКИ У РОМАНІ ДЖ.К. РОУЛІНГ «ГАРРІ ПОТТЕР ТА СМЕРТЕЛЬНІ РЕЛІКВІЇ»

FEATURES OF THE FUNCTIONING OF TERMINOLOGICAL VOCABULARY IN THE NOVEL BY J.K. ROWLING “HARRY POTTER AND THE DEATHLY HALLOWS”

Сливка Л.З.,

orcid.org/0000-0002-5556-0203

кандидат філологічних наук,

*старший викладач кафедри германських мов і перекладознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*

Стаття присвячена вивченню особливостей функціонування термінологічної лексики у романі про Гаррі Поттера.

Мова художньої літератури прагне до оновлення слова, видобування з лексичної семантики нових значеннєвих нюансів, відтінків. При цьому змінюються не тільки особливості слововживання, а й виявляється тенденція до зміни синонімічних та антонімічних відношень. У художніх текстах термін втрачає свої специфічні ознаки, набуваючи додаткових, а то й зовсім інших, смислових значень – він виступає елементом образної системи мови. У новому стильовому контексті термін, неемоційний за своєю природою, може розвивати емоційно-експресивні відтінки і конотації.

У мові фантастики вживання термінів є досить розповсюдженим явищем. Сьогодні дедалі частіше навіть і в дитячих творах можна побачити вживання термінів. Термінологічна лексика, яка є ознакою переважно наукового стилю, глибоко проникає також і в художній, утрачаючи свої специфічні ознаки та набуваючи додаткових. Терміни можуть бути представлені не тільки іменниками, а й словами, вираженими іншими частинами мови, зокрема прикметниками. Термінологічні слова служать для яскравої передачі думки, для створення оригінального художнього образу. Частота вживання термінів залежить від жанру літератури. У художньому творі використовуються терміни, що дають загальне уявлення про факти громадської, виробничої, наукової та іншої діяльності, яка описується художником. Ці терміни не є результатом логічних доказів. Вони виступають в якості характеристики явища і служать засобом створення необхідного колориту.

Серед термінів, які авторка Дж. К. Роулінг уживає в романі, трапляються загальновживані слова, що, крім своїх основних значень, набувають специфічних значень для певної галузі науки та магії; загальнотехнічні терміни, які використовуються в різних галузях науки й техніки, при цьому втручаючись у магійний світ Гаррі Поттера та спеціальні терміни, які вживаються лише в певній галузі науки чи магійних знань.

Під час використання термінів у художніх текстах із ними часто відбувається процес детермінологізації, тобто терміни втрачають своє термінологічне значення, переходячи до розряду загальновживаної лексики. Найчастіше процес детермінологізації відбувається під час контекстуальної заміни, що зумовлено стилістичними особливостями художніх текстів.

Терміни в романі Дж. К. Роулінг «Гаррі Поттер та Смертельні Реліквії» використовуються і як засоби мовної характеристики героїв. В цьому випадку наукові й технічні терміни виступають як умовні прийоми непрямого опису середовища, обстановки, інтересів персонажів твору. Визначальним є те, що читачеві для розуміння тексту навіть не обов'язково точно знати зміст цих термінів.

Основною умовою стилістичного використання терміна є його повна співвіднесеність з одним термінологічним рядом. Терміни можуть вводиться у художній текст з поясненням чи без. Іноді для тлумачення вузькоспеціальних слів використовуються посилання.

Ключові слова: термін, термінологічна лексика, терміносистема, художній текст, магл, анімагія, ознака, стиль, роман.

The article is devoted to the study of the peculiarities of the functioning of terminology in the Harry Potter novel.

The language of fiction aims at the word renewal, taking from lexical semantics new significant nuances, shades. At the same time, not only the peculiarities of word use change, but also a tendency to change synonymous and antonymic relationships is manifested. In fiction texts, the term loses its specific features, acquiring additional, or even completely different, semantic meanings – it acts as an element of the figurative speech system. In a new style context, the term, unemotional in nature, can develop emotionally expressive shades and connotations.

In the language of fiction, the use of terms is quite common. Today, more and more often, even in children's literature, you can see the use of terms. Terminological vocabulary, which is a feature of predominantly scientific style, also penetrates deeply into fiction, losing its specific features and gaining additional ones. Terms can be represented not only by nouns, but also by words expressed in other parts of speech, including adjectives. Terminological words are used to convey thoughts,

to create an original fiction image. The frequency of use of terms depends on the genre of literature. The work of fiction uses terms that give a general idea of the facts of social, industrial, scientific and other activities described by the artist. These terms are not the result of logical evidence. They act as a characteristic of the phenomenon and serve as a means of creating the necessary color.

Among the terms used by the author JK Rowling in the novel, there are commonly used words that, in addition to their basic meanings, acquire specific meanings for a particular field of science and magic; general technical terms used in various fields of science and technology, while interfering in the magical world of Harry Potter, and special terms used only in a particular field of science or magical knowledge.

When using terms in literary texts, they often undergo a process of determinologization, that is the terms lose their terminological meaning, moving to the category of common vocabulary. Most often, the process of determinologization occurs during contextual substitution, due to the stylistic features of literary texts.

Terms in JK Rowling's novel "Harry Potter and the Deathly Hallows" are also used as a means of linguistic characterization of the characters. In this case, scientific and technical terms act as conditional methods of indirect description of the environment, interests of the characters of the literary work. What is important is that the reader does not even need to know the meaning of these terms to understand the text.

The main condition for the stylistic use of the term is its complete correlation with one terminological series. Terms can be entered into the fiction text with or without explanation. Sometimes references are used to interpret highly specialized words.

Key words: term, fiction text, terminology, terminological series, term system, muggle, animation, sign, style, novel.

Постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. З розвитком науки та техніки відбувається впровадження у мову все більшої кількості лексичних одиниць, що позначають предмети та явища, технології та процеси різних технічних та наукових галузей знань. Термінологічні одиниці проникають не лише у наукові трактати і технічні тексти, але й з'являються у нехарактерному для них середовищі функціонування – у творах художньої літератури. Термін – це основний показник наукового стилю. У складі терміносистеми він характеризується однозначністю в межах визначеного термінологічного поля, відсутністю синонімії та антонімії, емоційної маркованості. Проте, ці характеристики властиві лише «ідеальному» термінові.

Мова художньої літератури прагне до оновлення слова, видобування з лексичної семантики нових значеннєвих нюансів, відтінків. При цьому змінюються не тільки особливості слововживання, а й виявляється тенденція до зміни синонімічних та антонімічних відношень. У художніх текстах термін втрачає свої специфічні ознаки, набуваючи додаткових, а то й зовсім інших, смислових значень – він виступає елементом образної системи мови. У новому стильовому контексті термін, неемоційний за своєю природою, може розвивати емоційно-експресивні відтінки і конотації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі вивчення термінології в різних аспектах присвячена велика кількість праць зарубіжних й українських науковців. Зокрема, у дослідженнях відомих російських учених: Д. С. Лотте, Е. К. Дрезена, Г. О. Винокура, О. О. Реформатського та інших – запропоновано визначення найважливіших понять сучасного термінознавства, які в подальшому знайшли своє

висвітлення в розвідках В. Г. Гака, Р. О. Будагова, О. С. Герда, Л. А. Капанадзе, С. І. Коршунова, Н. З. Котелової, В. П. Даниленко, В. М. Лейчика та інших. Погляди на природу терміна, його основні ознаки, відмінність від загальноновживаних слів висвітлені в наукових працях Б. М. Головіна, Р. Ю. Кобріна, А. В. Лємова, українських дослідників І. К. Білодіда, Т. Р. Кияка, Т. І. Панько, І. М. Кочана, А. В. Крижанівської та інших. Структурно-семантичний потенціал терміна, його словотвірна парадигма є об'єктом зацікавлення А. С. Герда, В. П. Даниленко, О. В. Суперанської та інших. Особливості опрацювання термінологічної лексики в лексикографічних джерелах (зокрема й у загальномовних словниках) досліджували: Л. С. Паламарчук, В. О. Винник, В. В. Жайворонок, В. О. Балог, Л. О. Симоненко, Л. М. Полюга, Л. Г. Боярова та інші. Загальним теоретичним питанням термінології, дослідженню окремих галузевих терміносистем присвячено праці українських науковців Т. І. Панько, Л. О. Симоненко, М. П. Годованої, Л. В. Іващенко, Л. В. Туровської, Г. В. Чорновол, І. А. Ярошевич, Л. А. Халіновської, Н. Л. Краснопольської та інших. Особливості деривації термінів проаналізовано в дослідженнях К. Г. Городенської, Ф. О. Нікітіної, Л. О. Симоненко, А. С. Д'якова, Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловської, Л. П. Кислюк та інших.

В останні десятиліття у лінгвістів різко зріс інтерес до проблеми функціонування термінологічної лексики у мові художнього твору, що пояснюється зростаючим потоком наукової й технічної інформації у літературних творах.

У лінгвістиці проблеми стилістичного функціонування термінології в художній літературі присвячено декілька досліджень загальнотеоретичного і більш детального характеру, у яких представлені різні аспекти проблеми.

Серед публікацій загальнотеоретичного характеру, присвячених проблемі «НТР – художнє слово», треба назвати роботи М. М. Пилинського, М. М. Кожини, І. К. Білодіда. Деякі інші аспекти досліджуваної проблеми висвітлені в роботах Р.М. Русанівського, С. Я. Єрмоленко, Л. Є. Пустовіт. У числі досліджень, безпосередньо присвячених аналізу стилістичного функціонування термінологічної лексики сучасної англійської фантастики, необхідно особливо відзначити роботи В.Л. Карпової [1, с. 54-57].

Таким чином, **актуальність дослідження** обумовлена: високою частотністю використання термінологічної лексики в контексті художнього твору; відсутністю єдиного підходу до вивчення мови художньої літератури, в контексті якої міститься термінологічна лексика; необхідністю дослідження терміна, як одного з елементів-носіїв емотивної інформації, закладеної; повсюдним залученням термінологічної лексики у процеси первинної і вторинної стилізації художнього тексту.

Метою статті є аналіз особливостей функціонування термінологічної лексики в романі Дж. К. Роулінг «Гаррі Поттер та Смертельні Реліквії». **Завдання дослідження:** 1) дослідити функціональний аспект термінологічних одиниць, переміщених в контекст художнього стилю як функціонального різновиду літературної мови на рівні цілого тексту; 2) визначити вживання термінів у прямому й переносному значенні в художньому творі.

Виклад основного матеріалу. Художній стиль мови відрізняється образністю та виразністю, поетичністю, естетикою мовлення й завдяки своїм особливим експресивно-естетичним якостям помітно виділяється серед інших стилів літературної мови. За складом мовних засобів художній стиль поєднує в собі риси всіх інших стилів мовлення. Художній текст насичений не лише емоційно-експресивною лексикою та образними елементами, а й містить слова вузького стилістичного призначення, що використовуються зі стилістичною метою: історизми, архаїзми, діалектизми, просторічні елементи, серед яких особливе місце посідають терміни.

У мові фантастики вживання термінів є досить розповсюдженим явищем.

Сьогодні дедалі частіше навіть і в дитячих творах можна побачити вживання термінів.

Яскравим прикладом є твір Дж. Роулінг «Harry Potter and the Deathly Hallows» (укр. «Гаррі Поттер та Смертельні Реліквії»), опублікований 21 липня 2007 року видавництвом «Блумсбері Паблішинг» у Лондоні. Усі терміни у цьому творі можна поділити на такі категорії:

1. терміни, що позначають людей у світі магії;
2. терміни, які позначають назви магічних істот;
3. спортивні терміни;
4. терміни, які позначають магічні предмети.

У своєму творі Дж. К. Роулінг вживає також і юридичну термінологічну лексику. Термін «will», укр. «заповіт» означає юридичний документ, що містить інструкції щодо того, що повинно бути зроблено з грошима і майном після смерті людини (*a legal document containing instructions as to what should be done with one's money and property after one's death*). Цей термін зустрічається у назві сьомого розділу «*The Will of Albus Dumbledore*» укр. «Заповіт Альбуса Дамблдора», [13, pp. 99-100], а також в уривку, коли Руфус Скімджермен повідомляє про мету свого приїзду: «*I am here, as I'm sure you know, because of Albus Dumbeldore's will*», укр. «Я тут, як ви, я впевнений, знаєте, з приводу заповіту Альбуса Дамблдора» [13, p. 109].

До першої категорії відносять такі терміни як: a muggle, mudblood, half-blood, pure-blood, squib, animagus (бруднокровці, напівкровки, чистокровний чарівник, скиб, анімаг).

У 2003 році у словник Oxford English Dictionary було додане слово «a muggle», укр. «магл», яке означало «a person who is not conversant with a particular activity or skill» («людина, яку можна легко обдурити»). [14, p. 94].

Дж. К. Роулінг стверджувала, що придумала слово «магл» на основі англійського слова «tug» (mag), яке означало «man, who are easily deceived by other people» (людина, яку можна легко обдурити). Вона додала до цього слова –гл (gle) для того, щоб зробити його менш образливим [7, с. 34].

Термін «магл», позначає людину, яка не володіє магічними здібностями, причому він також означає, що і батьки не володіють ними. Офіційна назва всіх маглів – немагічне населення. Маглами є більшість людей, близько 90%, і більшість із них не підозрюють про існування чарівників і чарівного світу.

У тексті термін зустрічається неодноразово, наприклад ««Professor Burbage taught the children of withes and wizards all about muggles... how they are not so different from us...», укр. «Викладачка Бербидж розповідала дітям чаклунів і відьом про маглів... про те, що вони не дуже й відрізняються від нас...», [7, с. 15].

Чарівників, які народились у сім'ї маглів, називають «mudblood», укр. «бруднокровцями». Бруднокровка є вельми зневажливим терміном для маглородженого чаклуна або відьми; тобто

осіб, які не мають родичів чарівних. Немає жодної різниці в магічній силі магглороджених в порівнянні з тими, хто є чистокровним або напівкровним, але упередження щодо магглороджених вважають їх "нижчого сорту" або не заслуговує на володіння магією. Термін має на увазі, що людина має "брудну кров" і вважається вкрай образливим. Є, мабуть, інші рідше використовуються терміни з подібним значенням, такі як "істота бруду". (*Mudblood is a highly derogatory term for a Muggle-born wizard or witch; that is, individuals with no wizarding relatives. There does not appear to be any difference in the magical power of Muggle-borns compared to those who are pure-blood or half-blood, but those prejudiced against Muggle-borns consider them to be of "lower breeding" or worth, and undeserving of magic. The term implies that the individual has "dirty blood" and is considered extremely offensive. There are apparently other, less commonly used terms with a similar meaning, such as "creature of dirt" It is a really offending term, for people can't help being Muggle-born*) [7, с. 44].

У тексті авторка використовує термін для того, щоб показати класову нерівність між чистокровними і нечистокровними чарівниками. Проте в останній книзі значення цього терміну дещо змінюється. Це надалі образливо, але після оголошення полювання на бруднокровців, чарівники із звичайних сімей починають пишатись своїм походженням: *«I'm hunted quite as much as any goblin or elf, Griphook! I'm a Mudblood! Mudblood, and proud of it!»*, укр. *«І на мене полюють так само, як на будь-якого тобліна, Гріпхуче! Бо я бруднокровка! Бруднокровка, і я цим пишаюся!»* [13, р. 418].

Термін *«half-blood»*, укр. *«напівкровка»*, використовується для позначення чарівника, народженого у змішаній сім'ї, тобто один із батьків є маглом, а інший – чарівником (*Half-blood is the term commonly given to wizards and witches who have a Muggle/Muggle-born parent and magical parent*)(Hrytsai, 2011,р.33). Термін вживається і для образи, наприклад, *«You filthy half-blood!»*, укр. *«Ти брудний напівкровка!»* [13, р. 348].

Термін *«pure-blood»*, укр. *«чистокровний»*, вживається для опису чарівників і відьом, які мають чисту або приблизно чисту магічну спадщину. Це означає, що немає маглів в їх родоводі, але це трапляється рідко, якщо взагалі можливо. Якщо простежити родовід сім'ї, якщо маги не спаровувалися з маглами, їх раса просто б вимерла. Єдиний спосіб для сім'ї, щоб зберегти свій статус чистої крові – чаклун або чарівниця повинні одружитися на іншому чарівнику або відьмі чистої крові. Всі сім'ї чистокровних були пов'язані один

з одним до 1990-х років. Вони є найменш поширеним типом крові в чарівний світ (*Pure-blood is the term for wizards and witches who have a purely or approximately pure magical heritage. This means that there are no Muggles in their family trees, but this is rarely if ever true. If families are traced back all the way, for if wizards didn't mate with Muggles, their race would die out. The only way for a family to retain their pure-blood status is to marry other pure-bloods, all pure-blood families were related to one another by the 1990s. They are the least common blood type in the magical world*) [7, с. 42].

Термін *«squib»*, укр. *«сквиб»*, вживається для позначення людини, яка народилася у сім'ї чарівників, проте не володіє жодними магічними здібностями. Сквиб, не є магічною людиною, яка народжується, принаймні, від одного з батьків, один з яких є чарівником. Сквиби, по суті справи, це магли, які народилися від магів. Вони рідкісні, і деякі чарівники і чарівниці дивляться на них із зневагою, особливо чистокровні. Маглородженні відьми і чарівники відрізняються від сквибів, які одружуються з маглами: магічна здатність несподівано спливе після багатьох поколінь (*A Squib, also known as a wizard-born, is a non-magical person who is born to at least one magical parent. Squibs are, in essence, 'wizard-born Muggles.' They are rare and are looked upon with a degree of disdain by some witches and wizards, particularly pure-bloods. Muggle-born witches and wizards are descended from Squibs who married Muggles: the magical ability unexpectedly resurfaces after many generations*) [7, с. 24].

У романі цей термін вживається як означення нижчого класу чарівників, відношення до яких не завжди найкраще, наприклад, *«You disgusting little Squib, you filthy little blood traitor!»*, укр. *«Ти огидна маленька сквибка, ти брудна зрадниця крові»* [13, р. 456].

Термін *«animagus»*, укр. *«анімаг»*, у романі описує людину, яка, маючи виняткові магічні здібності, може перетворюватися на тварину. Анімагія, це не вроджена здатність, як метаморфмагія, цього можна добитись шляхом навчання. (*An Animagus is a witch or wizard who can morph him or herself into an animal at will. It is a learned, rather than hereditary skill, unlike those of a Metamorphmagus*) [7, с. 24].

Термін *«metamorphmagus»*, укр. *«метаморфмаги»*, вживається для означення відьми або чаклуна, який при бажанні може змінювати свою зовнішність, і для цього йому не потрібна багатозільна настояйка чи заклинання, як для більшості. Метаморфмаги вкрай рідкісні.

(*A Metamorphmagus is a witch or wizard with the ability to change his or her physical appearance at will, rather than requiring Polyjuice Potion or a spell like the rest of the wizarding population. They are extremely rare*) [7, с. 34].

До другої категорії належать такі терміни як упир, гоблін, дракон, дементор, патронус, гіпогриф, вовкулака.

Термін «*ghoul*», укр. «*упир*», використовується для означення противної істоти, яка нагадує слизняка, людоджера. Вони, як правило, живуть на горищах або у сараях чарівників і чаклунок. Вони відносно нешкідливі істоти і всі неприємності від них – це шум, який вони спричиняють. Вони відносно кмітливі, і харчуються жуками і іншими домашніми шкідниками. У кращому випадку, вони будуть стогнати і кидати предмети. (*A ghoule is an ugly creature that resembles a slimy, buck-toothed ogre. They tend to live in the attics or barns of wizards and witches. They are relatively harmless creatures and are just seen as nuisances because of the noise they make. They are relatively dimwitted, and live off of bugs and other household pests. At most, they will groan and throw objects*) [7, с. 34].

У романі він зустрічається досить часто, адже у багатьох будинках на горищі оселяються упирі. «*That's your ghoul, isn't it?*, – asked Harry., укр. «*Це що, твій упир? — запитує Гаррі.*» [13, р. 88].

Термін «*goblin*», укр. «*гоблін*», Дж. Роулінг вводить у текст твору для означення дуже розумної раси маленьких гуманоїдів з довгими пальцями і ногами, які співіснують з чарівному світі у відносному мирі із чаклунами. (*Goblins are a highly intelligent race of small hominids with long fingers and feet that coexist with the wizard world.*) [7, с. 44].

У тексті зустрічається у назві п'ятнадцятого розділу «*The Goblin's Revenge*», укр. «*Помста гобліна*», а також упродовж усієї подорожі «*Goblins! Hermione mouthed at Harry, who nodded.*», укр. «*Гобліни! — беззвучно поворушила губами Герміона, і Гаррі кивнув.*» [13, р. 256].

Термін «*dragon*», укр. «*дракон*», вживається для означення гігантської крилатої, дихаючої вогнем рептилії. Широко розглядається як страшний ще побожний трепет, їх можна знайти в усьому світі і часто згадуються в азійському та європейському середньовічному фольклорі. (*Dragons are giant winged, fire-breathing reptiles. Widely regarded as terrifying yet awe-inspiring, they can be found all over the world and are frequently referred to in Asian and medieval European folklore.*)

На сторінках роману термін використовується для опису чарівної тварини «*She was helping the*

dragon enlarge the passageway, carving out the ceiling as it struggled upward toward the fresher air, away from the shrieking and clanking goblins: Harry and Ron copied her, blasting the ceiling apart with more gouging spells», укр. «*Вона допомагала драконові розширити коридор, зрізаючи брили зі стелі, а він рвався до свіжішого повітря, подалі від крикливих і брязкітливих гоблінів. Гаррі й Рон теж почали громити стелю довбальними закляттями*» [13, р. 462].

Серед термінів, які авторка уживає в романі, трапляються загальноновживані слова, що, крім своїх основних значень, набувають специфічних значень для певної галузі науки та магії (response – реакція, composition – конструкція); загальнотехнічні терміни, які використовуються в різних галузях науки й техніки, при цьому втручаючись у магичний світ Гаррі Поттера (radio controls – радіоуправління, energy converter – перетворювач енергії) та спеціальні терміни, які вживаються лише в певній галузі науки чи магичних знань (wands – чарівна паличка, Polyjuice Potion – багатопільна настойка).

Під час використання термінів у художніх текстах із ними часто відбувається процес детермінологізації, тобто терміни втрачають своє термінологічне значення, переходячи до розряду загальноновживаної лексики, наприклад: absorbed – зачарована, drill into – переконатися. Найчастіше процес детермінологізації відбувається під час контекстуальної заміни, що зумовлено стилістичними особливостями художніх текстів.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Термінологічні одиниці з'являються не лише у наукових працях і технічних текстах, але й у нехарактерному для них середовищі використання – у творах художньої літератури та інших функціональних стилях мови. Різні функціональні стилі виявляють здатність до взаємодії і взаємопроникнення. Порівняння таких стилів виявляє як контрастні ознаки, що протиставляють один стиль іншому (наприклад, емоційність художнього тексту і неемоційність більшості офіційних текстів), так і мовні ознаки, які в однаковій мірі характерні для декількох функціональних стилів. Так, складна синтаксична побудова типова не тільки для офіційно-ділових, а й для наукових текстів, обмежене використання емоційної лексики спостерігається не тільки в науковій прозі, але і в газетно-інформаційних матеріалах. Логічність викладу – провідна ознака наукового тексту – притаманне і багатьом художнім текстам і т.д.

Терміни в наш час виходять далеко за межі спеціальної літератури й нехудожніх стилів, вони

навіть метафоризуються, що зближує їх із загальноживаними словами. Отже, термінологічна лексика, яка є ознакою переважно наукового стилю, проникає також і в художній, утрачаючи свої специфічні ознаки та набуваючи додаткових. У новому стильовому контексті неемоційний термін може розвивати емоційно-експресивні відтінки й конотації. Термінологічні слова використовують для яскравої передачі думки, для створення оригінального художнього образу. Результатом вживання термінологічних одиниць у деяких випадках може стати детермінологізація значення слова.

Вживання терміну в художньому творі Дж. К. Роулінг «Гаррі Поттер та Смертельні Реліквії» свідчить про його функціональну рівність з іншими словами загальної мови, а також про те, що він у загальномовному вживанні поступово стає звичним засобом образного мислення, що лежить в основі художнього стилю. У художніх текстах термін втрачає свої специфічні ознаки, набуваючи додаткових смислових значень – він виступає елементом образної системи мови. Терміни можуть бути представлені не тільки іменниками, а й словами, вираженими іншими частинами мови, зокрема прикметни-

ками. Термінологічні слова служать для яскравої передачі думки, для створення оригінального художнього образу. Частота вживання термінів залежить від жанру літератури. У художньому творі використовуються терміни, що дають загальне уявлення про факти громадської, виробничої, наукової та іншої діяльності, яка описується художником. Ці терміни не є результатом логічних доказів. Вони виступають в якості характеристики явища і служать засобом створення необхідного колориту. Терміни в романі Дж. К. Роулінг «Гаррі Поттер та Смертельні Реліквії» використовуються і як засоби мовної характеристики героїв. В цьому випадку наукові й технічні терміни виступають як умовні прийоми непрямого опису середовища, обстановки, інтересів персонажів твору. Визначальним є те, що читачеві для розуміння тексту навіть не обов'язково точно знати зміст цих термінів.

Отже, основною умовою стилістичного використання терміна є його повна співвіднесеність з одним термінологічним рядом. Терміни можуть вводитись у художній текст з поясненням чи без. Іноді для тлумачення вузькоспеціальних слів використовуються посилання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Грицай І.С. Функціонування технічних термінів у текстах художнього стилю. *Materialy Międzynarodowej Naukowej-Praktycznej Konferencji "Nauki. Teoria i praktyka"* (28.12.2011 – 30.12.2011). Warszawa, 2011. 112 str.
2. Грицай І.С. Вживання технічних термінів в англомовній художній літературі та їх переклад на українську мову. *Сучасні напрямки досліджень міжкультурної комунікації та методики викладання іноземних мов: Збірник наукових праць*. Житомир: Вид-во ЖДУ. 2011. С.132–142.
3. Ермоленко С. Я. *Нариси з української словесності (стилістика та культура мови)*. К.: Довіра. 1999. 248 с.
4. Жайворонок В. В. Лексична підсистема мови і значення мовних одиниць. *Мовознавство*. 1999. № 6. С. 32–46.
5. Зацний Ю. А. *Розвиток словникового складу англійської мови в 80-ті -90-ті роки ХХ століття*: дис. докт. філ. наук. Запоріжжя. 1999. 365 с.
6. Карпова В.Л. Термін і художнє слово. *Науково-технічний прогрес і мова*. Київ, 1978. С. 137–149.
7. Катиш Т. В. *Особливості функціонування термінологічної лексики в мові української фантастики [Текст]*: дис. ... канд. філол. наук. Дніпропетровський нац. ун-т. Дніпропетровськ. 2004. 202 с.
8. Кияк Т.Р. Фахові мови та проблеми термінознавства. *Нова філологія. Збірник наукових праць*. Запоріжжя: ЗНУ, 2007. С. 203–208.
9. Клименко Н. Ф. *Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: монографія*. К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго. 2008. 336 с.
10. Кочан І. М. *Лінгвістичний аналіз тексту : навчальний посібник*. 2-ге вид., перероб. і доп. К. : Знання. 2008. 423 с.
11. Молодід Т. К. Метафоризація термінів. *Теоретичні проблеми лінгвістичної стилістики*. К.: Наук. Думка. 1972. С.135-149.
12. Стишов О. А. *Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації)*. 2-ге вид., переобл. К.: Пугач. 2005. 388 с.
13. Fluck H.R. *Fachsprachen. Einführung und Bibliographic*. München. 1980. 547 s.
14. Meyer I. When terms move into our everyday lives: An overview of determinologization. *Terminology*. 2000. Vol. 6. N 1. P. 111–138.
15. *Oxford Advanced learner's dictionary* [A.S. Hornby]. 8th Edition. Oxford: Oxford University Press. 2010. 200 p.

РОЗДІЛ 9 УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.161.2:94

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.22.1.33>

СТАТИЧНИЙ ПЕЙЗАЖ В «ОДЕ НА ПЕРВЫЙ ДЕНЬ МАЯ 1761 ГОДА» ГНАТА МАКСИМОВИЧА

STATIC LANDSCAPE IN «ODE ON THE FIRST DAY OF MAY 1761» BY HNAT MAKSYMOVYCH

Богатирьова К.В.,

*orcid.org/0000-0003-4749-1137**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземної філології та перекладу
Державного торговельно-економічного університету*

Дубініна О.В.,

*orcid.org/0000-0001-5688-6806**старший викладач кафедри іноземної філології та перекладу
Державного торговельно-економічного університету*

Колот Л.А.,

*orcid.org/0000-0003-4491-9169**старший викладач кафедри іноземної філології та перекладу
Державного торговельно-економічного університету*

Ода – це ліро-епічний жанр, який автори завжди писали на пошану монархів, вельмож, церковних чи світських діячів, але Гнат Максимович в «Оде на первый день мая 1761 года» не возвеличував можновладців, суспільну еліту, а створив прекрасну картину рідного краю та присвятив свій твір студентам та викладачам академії. У статті висвітлено причину написання оди, яка пов'язана з організацією навчального процесу в Києво-Могилянській академії, адже останній весняний місяць знаменував закінчення навчального року. За традицією, керівництво академії організовувало свято на природі (за межами навчального закладу), куди прибували меценати, поважні гості, мешканці міста. Студенти влаштовували поетичні й драматичні виступи, ігри, щоб підвести підсумки навчального року, відпочити й розважитися на природі. Тому викладач закладу Гнат Максимович не зміг оминати увагою таку радісну та довгоочікувану подію.

Автори вказали на вплив античних поетів, зокрема давньоримського лірика Горация, європейських митців слова XVI – XVIII століть, барокової поетики, класицистичної естетики та християнських засад у оді. Розглянуто вживання мандрівного сюжету, який відображає розвиток подій і хронологічно відтворює один день, а саме перший день травня. Виокремлено основні функції, характер та масштаб статичного пейзажу як невід'ємного компоненту твору. Автори вказали на вживання українізмів в оді, що було нехарактерною ознакою для цього жанру, тому що українською мовою оди почали писати й друкувати лише на початку XIX століття. На підставі аналізу тексту оди автори встановили провідні жанрові, композиційні та смислові аспекти в оді українського автора другої половини XVIII століття. Проаналізовано художні засоби мовлення (епітет, персоніфікація, тавтологія) та індивідуальну специфіку підходу автора до створення «весняної» оди, змалювання мальовничої природи, яка виступала тлом для розгортання локальної події у житті студентської спільноти та викладацького корпусу.

Ключові слова: статичний пейзаж, Києво-Могилянська академія, природа, весна, піднесений пафос, традиція, ода.

An ode is a lyric and epic genre that was written in honor of monarchs, nobles, religious or secular figures, but Hnat Maksymovych in *Ode on the First Day of May 1761* did not praise the rulers, wealthy people, social elite, he created a beautiful picture of his native land and dedicated his work to the students and teaching staff of Kyiv-Mohyla Academy. The article considers the reason for writing the ode, which is related to the organization of the educational process at Kyiv-Mohyla Academy, the last spring month marked the end of the academic year. Traditionally, the administration of the Academy organized an outdoor holiday (outside the educational establishment), and this event was attended by patrons, honoured guests, city residents. The students of the Academy staged poetic and dramatic performances, games, discussed the results of the academic year, relaxed and had fun in the open air. Therefore, the teacher of the Academy Hnat Maksymovych could not ignore such a joyful and long-awaited event.

The authors have analyzed the influence of ancient poets, including the Roman lyric poet Horace, Western European poets of the XVI – XVIII centuries, Baroque poetry, classical aesthetics and Christian principles in the ode. The article has considered the use of a travelling plot, which describes the events of one day in chronological order, namely the first day

of May. The work highlights the main functions, character and scale of the static landscape as an integral component of *Ode on the First Day of May 1761* by Hnat Maksymovych. The authors have considered the use of Ukrainianisms in the ode, which was not a typical feature of this genre, because Ukrainian writers began to write and publish odes in Ukrainian only at the beginning of the 19th century. Having analyzed the text of the ode, the authors determined the main genre, compositional and thematic aspects in the ode. The article has analyzed artistic means of speech (epithet, personification, tautology) and individual features of the author's approach to writing a *spring* ode, the description of picturesque nature, which served as a background for the local events in the life of students' community and teaching staff.

Key words: static landscape, Kyiv-Mohyla Academy, nature, spring, sublime pathos, tradition, ode.

Постановка проблеми. Пейзаж відіграє важливу роль при аналізі поетичних творів, адже цей важливий компонент виражає весь спектр внутрішніх авторських емоцій, допомагає реципієнтам зрозуміти художньо-естетичні ідеї митця, розкриває сприйняття ним навколишнього світу. У літературознавстві існують різні дефініції терміну «пейзаж». Ю. Свірідова уточнила поняття «пейзаж» та окреслила різниці між описом природи та пейзажем у віршованому тексті у руслі когнітивної поетики [18]. А. Ткаченко висловив думку, що «завдяки пейзажу розгортається своєрідний сюжет – сюжет авторської думки» [20, с. 187]. Б. Якубський визначив, що пейзаж є описовим компонентом літературного твору [23, с. 16]. У статті ми будемо використовувати термін «статичний пейзаж», коли автор зображує природу спокійною й врівноваженою» [10, с. 528].

«Ода на первый день мая 1761 года» києво-могилянського викладача Гната Максимовича – це яскравий приклад продовження традицій давньоримського поета Горація, європейських поетів Шарля Огюста де Ла Фара, Йоганна Клая, Томаса Грея, які зверталися у своїй творчості до прославлення природи та радісних емоцій, викликаних різними порами року. Так, П'єр де Ронсар у вірші «Жайворонок» захоплювався весною, яка надихала і окриляла поета: «*Як ми чаруємося весною / Твоєю піснею дзвінкою! / Ратай виходить на поля, / Щоб лемешами ранив ниву; / Й на ратай не має гніву / Тобою втішена земля*» [16, с. 112]. Таким чином, автор «Оди на первый день мая 1761 года» прагнув висловити своє позитивне ставлення до зображуваної локальної події (рекреації в Києво-Могилянській академії), спираючись на твори та світогляд античних поетів, майстерні ліричні зразки європейських поетів XVI – XVIII століть, власні художньо-мистецькі смаки й уподобання через статичний пейзаж.

У багатьох освітніх закладах упродовж XVIII століття була традиція писати поетичні твори – панегірики, оди, епіграми, елегії, які традиційно виголошували на урочистих заходах на пошану меценатів, світських і церковних діячів, очільників інституцій. «Ода на первый день мая 1761 года» Гната Максимовича – це єдиний твір автора, який на сьогодні відомий в українській

літературі. Вперше оду надрукував вихованець КДА Лев Мацесвич у журналі «Труды Киевской духовной академии» у 1897 році. Вірогідно, що існують ще й інші твори цього автора, які можуть зберігатися в Інституті рукопису, відділі стародруків та рукописів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського.

Прожиття Гната Максимовича відомо небагато: він народився у 1730 році в с. Ручки Полтавської області, навчався в Києво-Могилянській академії, потім викладав граматику. Пізніше став ченцем Києво-Софійського монастиря, був архимандритом, згодом кілька років перебував у Троїцькому монастирі. Помер 30 листопада 1793 року у м. Чернігів [20].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному літературознавстві багато дослідників звертають свою увагу на вивчення ролі пейзажу в письменстві. В. Кухаренко зазначила, що пейзаж створює фон сюжетних подій [7]. М. Лапій досліджувала психологічний пейзаж у прозі І. Франка [8]. Л. Петрухіна запропонувала класифікацію видів і типів пейзажів, показала їхні спільні і відмінні риси, втілені у поетичному слові романтизму і модернізму [14]. Л. Пастушенко дослідила пейзажний локус у творах німецьких письменників-пасторалістів XVII століття [13]. Т. Полєжаєва висвітлила історію вивчення проблеми визначення та наявності сюжету в ліриці та довела, що сюжет є невід'ємною частиною внутрішньої форми твору будь-якого роду [15].

І. Лімборський, О. Мишанич, Г. Сидоренко згадували «Оду на первый день мая 1761 года» Гната Максимовича у своїх працях. Валерій Шевчук дослідив твір Гната Максимовича у книзі «Муза Роксоланська» як один із перших зразків силабо-тонічних віршів та особливу пам'ятку національного письменства.

Постановка завдання. Мета статті полягає у спробі визначити функції статичного пейзажу за характером, ступенем масштабності у оді; вказати на зв'язок із гораціанською традицією у зображенні природи рідного краю, проаналізувати поетичну семантику «весняної» оди Гната Максимовича.

Виклад основного матеріалу. Ода Гната Максимовича присвячена особливій події в житті

студентів Києво-Могилянської академії – весняній рекреації, на яку завжди чекали з нетерпінням і вихованці закладу, і кияни. Ось як згадував про це свято випускник КМА Єгор Тимківський, дядько видатного українського фольклориста, історика, філолога, поета Михайла Олександровича Максимовича: «Въ дни рекреации, отдыха после ученья, весь сонмъ кievскихъ учителей и учениковъ отправляется, бывало, туда (въ Шулявшину) на цѣлый день..., и всѣ въ патриархальной простотѣ, дружески проводили его, какъ умѣли веселѣе» [19, с. 107].

Ода складається із двадцяти п'яти строф, які написані чотиристопним ямбом і мають десять рядків. Викладач Гнат Максимович втілює у композицію твору перший травневий день, зафіксувавши у назві дату важливої (локальної) події для викладацького і студентського складу академії. Зачин оди – це повідомлення автора про предмет твору, адже його «дух и мысль» привертає «Май» – час, коли все оживає після похмурого зимового періоду, тобто перед читачем постає весняний пейзаж. У другій строфі поет просить Музу «встрянути» (прокинутися) з глибокої п'янки і спробувати «Евтерпеных труб», тобто налаштуватися на написання ліричного твору – оди. Відомо, що Евтерпа – це одна з дев'яти муз у грецькій міфології, покровителька ліричної поезії, тому викладач вмотивовано звертається до образу музи з проханням про творче натхнення.

Варто зазначити, що образ музи був відомим поетам ще з античної міфології. Платон збудував олтар музам у своїй Академії; їх храми були розташовані в Олімпі, Трезені, Коринфі. За спостереженнями Е. Р. Курціуса, музи належать до «конкретних» образних констант літературної традиції. За античними уявленнями, вони поставлені на службу не лише творчості, а й усім вищим формам духовного життя» [6, с. 256]; саме образ музи як небесної натхненниці був основним для ліриків. Піндар у першій Піфійській оді звертається до ліри «золотосайної», неодмінного атрибуту «фіалковолосих Муз і / Промінного Феба» з проханням оспівати достойні подвиги Гієрона Етнейського. В Алкмана муза небесна – це дочка Зевса-царя. Горацій в оді «До Музи» (I, 26) зізнається, що вона одна, кому славетний лірик може довіритись, і без її підтримки його талант залишається невизнаним: «*Что ж бо хвала моя, / Мій спів без тебе? Славить тобі його / Лесбійським плектром личить, Музо, / Й сестрам твоїм на ладу новому*» [4, с. 35]. У другій строфі Максимович також згадав відомих митців слова – давньогрецького поета-лірика Піндара й автора епічних поем

«Іліади» та «Одіссеї» Гомера, а також міфічного поета Орфея.

Схід сонця і прекрасний ранок, що пробуджує природу, показано у четвертій строфі: «*Уже небесное светило, / Приятным нам являя вид*» [22, с. 57]. П'ята строфа твору перегукується з одою Горація «До Манлія Торквата», в якій змальовано початок весни: «*Білі вже збігли сніги. На луги повертається зелень, / Знов кучерявиться гай. / В красній обнові земля, і знову, спадаючи, води, / В'ються в своїх берегах*» [4, с. 99]. В основній частині оди автор розкриває перед слухачами алегорично-реалістичні картини життя, в яких по-бароковому переплітаються міфологічні образи богів (Аполлона, Мінерви, Нептуна, Феба, Флори, Вулкана, Цереси (Деметри), Марса) з образами людей фізичної (пастух, ратай) та інтелектуальної праці (студенти, викладачі), котрі як комахи, тварини й рослини, радіють сонцю, теплу, красі рідного краю. Таким чином, автор оди орієнтувався на настанови Горація, який в посланнях «До Пісонів» радив поетам рівнятися на оточуючий світ, «*бо природа / Спершу в душі викликає у нас переминами долі / Настрої різні*» [4, с. 217] та естетику класицизму, прославивши природу як універсальне джерело натхнення. Автор, як викладач академії, у 12-й строфі вказав на корисність перебування на свіжому повітрі для студентів як профілактично-оздоровчу норму в навчальному процесі: «*Замкнется дверь всех апотек / Твоим врачебным пред воздухом. / Осилеет тяжел кто духом, / Твоего лишь бы дня дотек*» [22, с. 59]. У 19 строфі автор, вживаючи антитезу «ночь-день», підкреслив, що місяць травень асоціюється у студентів із довгоочікуваним святом: «*Мы долгу ночь как провожали, / Лишь в сне сей день себе мечтали*» [22, с. 61]. У двадцятій четвертій строфі оди автор нагадав реципієнтам, що тривалість світлового дня залежить від пори року, у травні день стає довшим, тому буде більше часу для праці й відпочинку: «*Умножи Мая день часами / И все труда в нас облегиши*» [22, с. 62]. В останній строфі автором вимальовується картина надвечір'я – «*На солнце Апполин взирает. / Приметив вскоре в нем отход*» [22, с. 62], завершення дня і свята, і тому, спираючись на засади християнської етики, треба подякувати «небес отцevi» за величезне щастя жити, радіти, милуватися природою.

Гнат Максимович в «Оде на первый день мая 1761 года» майстерно використав найстародавніший сюжет у світовій літературі – мандрівку сушею [17, с. 234]. Автор зобразив персоніфікований образ місяця травня, який вирушив до

Києва разом із римською богинею квітів та весни Флорою й приніс радість навколишньому світові, людям фізичної праці (пастух, ратай), а особливо студентам, котрі так довго чекали на весняні рекреації: *«Теперь уж наши зрят глаза, / Не сон, не мечта нам ласкает, / Унылой дух в нем ободряет, / Живит приятность всех сердца»* [22, с. 61]. На думку І. Лімборського, «загальний пафос цієї оди відзначається настроєм безтурботної радості, безпосередністю і пасторальною наївністю» [9, с. 111].

В. Кухаренко визначила семіотичну функцію пейзажу, яка пов'язана з спільністю почуттів різних людей при спогляданні картин природи [7, с. 139]. В оді є «символи позитивного емоційного заряду» [7, с. 139] – «ключ журчит», «рощи», «поля», «пчелки», «нектар», які налаштовують читачів на сприймання радісної інформації. О. Мишанич відзначав «чисто світський характер «Оди», вона нічим не нагадує тієї релігійно-моралізаторської поезії, яка продукувалася в стінах Київської академії» [12, с. 137]. Викладач поезики майстерно застосував статичний пейзаж для змалювання початку травня місяця, зафіксувавши в оді «темпоральну датованість дії» [13, с. 98], розкриваючи піднесено-емоційний стан душі, щирої і неприхованої радості його вихованців та колег, викликані приходом весни та закінченням навчального року. Класицистична літературна концепція «поет-природа» передбачала орієнтацію на навколишнє середовище, яке давало наснагу для творчості, нових ідей та розмислів про життя, щастя та плин часу. Твір поєднує оптимістичний пафос у оспівуванні весни, а через локальний краєвид (пейзаж), який виконує важливу психологічну функцію, автор проголошує важливість праці для студентства.

Варто зазначити, що відомий український поет і патріот Василь Капніст часто використовував статичний пейзаж як своєрідне природне тло для філософських роздумів про сенс та швидкоплинність людського життя. Зокрема, «Ода на счастье» Василя Капніста співзвучна з «Одою на первый день мая 1761 года» Гната Максимовича, порівняймо: *«Уже прекрасных птиц соборы / Укрыли все поля и горы»* [22, с. 57] (Г. Максимович) – *«И в роцях хоры птиц гнездятся / Поющи новых тьму отрад»* [3, с. 112] (В. Капніст). Таким чином, Г. Максимович і В. Капніст у своїх одах зверталися до зображення мальовничої природи України «як мудрої наставниці людського роду, наділеної енергією творення» [13, с. 99], бо цей образ наснажував на студентські розваги, роздуми про плинність життя, пережиті події, земні радості.

На думку І. Безпечного, «оповідач супроводжує події, дає щось само пережите й цим переживанням подій засвідчує їх правдивість» [1, с. 44]. В «Оде на первый день мая 1761 года» Гнат Максимович також використовує розповідь від першої особи (13 строфа) для того, щоб вказати реципієнтам, що він був свідком цього традиційного свята. Також «присутність» автора виражається частим використанням особового займенника «мой» (1, 13, 22 строфи), «мною», «мне», «меня», «моїми» (6, 10, 13, 14, 15 строфи), що є нехарактерною ознакою для жанру оди.

Викладачі поетик твердили, що «стиль од повинен бути піднесеним, насиченим словесними фігурами і тропами. В оді слід вплітати приклади, сказання, сентенції, байки тощо, – це все викликає у слухачів зацікавлення та приносить їм насолоду» [11, с. 153]. В аналізованій оді найосновнішими тропами поетичного мовлення є кілька груп епітетів, які надають творові підвищеної експресивності й виразності та створюють відповідний стиль й піднесений настрій для реципієнтів, а саме емоційні епітети (вислів І. Безпечного) «плод златый», «тьма глубокая», «покой довольный», «жестокый мраз», «веселый род», «приятный дух», «бездонный покой», «нимб дрожащий».

Гнат Максимович влучно застосував алітерацію «Спуска к нему смиренный глас», «Пресладку песнь они поют», «Своих от сна сестер взбуждают», «Пастух з своими в степ стадами», а також персоніфікацію «Май дивится», «Поля и рощи воздыхают», антитезу «Вулкан чрез день, чрез ночь томился», інверсію «Стоит моими пред глазами», «Вдруг чувствует вся твар премену», «Что дух чрез мглу мой проникает», порівняння «Блещит, как утренняя зоря» для гармонійності та урочистості оди. Для естетизації мальовничої природи автор вжив іменник «красота» чотири рази. Емоційний пафос оди передається через риторичні оклики «О! Май, веселый Май, приятный / Спустошенных зимой для нив», «О день, о радости година», «О! Май, златый нам ныне твой час!».

Характерною ознакою одичного стилю було вживання церковнослов'янської лексики – неповноголосних слів «глас», «чрез», «златый», яка була необхідною для надання творові «високого» жанру урочистості й патетики. Українською мовою оди почали писати й друкувати лише на початку XIX століття. Хоча невідомим автором було створено оду на смерть графа Рум'янцева-Задунайського «грубым словом», тобто по-українськи, й вміщено у збірнику «стихотворений», надруко-

ваних наприкінці XVIII століття. М. Білозерський в часописі «Киевская старина» (1884) надрукував вірш-відповідь автора-аристократа на цю оду, в якому поет висміяв «сочинителя»-аноніма за намагання писати народною мовою, неприйнятною для «високого» стилю, бо нею можна уславити лише «любовь къ стаканамъ» у шинках, а адресатами можуть бути зображені міщани й козаки, тобто «низові» стани суспільства. На думку Г. Гнатюк, «жива українська мова за традицією продовжує вживатись лише в «нижніх» жанрах, хоч процес проникнення її елементів у мову «високих» жанрів стає все значнішим» [2, с. 16]. У оді Гната Максимовича, котрий прославляв студентську корпорацію та травневе свято, проступали українізми «спробуй», «стен», «щось», «дерев», «чим», «чимсь», «година».

Висновки. Гнат Максимович по-новаторському відійшов від канонів класицистичної тематики – він не прославляв митрополитів чи меценатів закладу (що було би більш доречним на такому святі), а захоплювався весною, природою рідного краю, студентсько-викладацькою корпорацією; спирався на досвід християнського письменства, де пейзаж мав, за словами В. Кречотня, «символічно прославляти Бога-творця у спогляданні його творення»

[5, с. 214]. Ода Гната Максимовича – це звеличення людини й природи, адже у творі органічно переплетені мотиви радості, яку принесла весна, й міфологічні образи музи, Флори, Вулкана, Нептуна, Феба з образами людей праці (пастуха, ратая (орача) й представниками інтелектуальної спільноти («спудей» на чолі з Мінервою, богинею мудрості й покровителькою мистецтв) та прекрасними картинами весняного пейзажу. На відміну від митців-гуманістів доби Відродження – Себастьяна Кленовича, Павла Кроснянського, Симона Пекаліда, для котрих тема людини й рідного краю була пріоритетною, бо вони проголошували індивідуальну красу й утверджували її походження, Гнат Максимович зосередився на розумових засадах та вчинках індивідів, фіксації локальної події (дата рекреації вжита в назві твору – перше травня 1761 року), тому у творенні образу природи він змалював її більш абстрактно. Отже, ця ода – поетичний синтез християнських настанов, барокової та класицистичної естетик у вітчизняній літературі XVIII століття. «Весняна» ода Гната Максимовича поєднала оптимістичний пафос у оспівуванні локальної природи та праці людей, а статичний пейзаж виконує семіотичну, естетичну та психологічну функції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Безпечний І. Теорія літератури. Київ: Смолоскип, 2009. 388 с.
2. Гнатюк Г. М. Російсько-українські літературно-мовні зв'язки другої половини XVIII – першої чверті XIX ст. Київ: Вид-во АН УРСР, 1957. 44 с.
3. Капнист В. В. Собрание сочинений в двух томах. Москва-Ленинград: Издательство АН СССР, 1960. Т. 1. 772 с.
4. Квінт Горацій Флакк. Твори / перекл. з лат. А. Содомори Київ: Дніпро, 1982. 254 с.
5. Кречотень В. Українська книжна поезія середини XVII ст. / *Українська поезія. Середина XVII ст.* Київ: Наукова думка, 1992. С. 5–23.
6. Курціус Ернст Роберт. Європейська література і латинське середньовіччя / перекл. з нім. А. Онишко. Львів: Літопис, 2007. 752 с.
7. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту. Одеса: Латстар, 2002. 292 с.
8. Лапій М. М. Психологічний пейзаж у прозі Івана Франка. Семантика і поетика : дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01, Львів, 2016, 231 с.
9. Лімборський І. Європейське та українське Просвітництво: незавершений проект? Реінтерпретація канону і спроба компаративного аналізу літературних парадигм. Черкаси: ЧДТУ, 2006. 363 с.
10. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / автор-укладач Ю. Ковалів. Київ: Видавн. центр «Академія», 2007. Т. 2. 624 с.
11. Маслюк В. П. Латиномовні поетики і риторики XVII – першої половини XVIII ст. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні. Київ: Наукова думка, 1983. 234 с.
12. Мишанич О. В. Українська література другої половини XVIII ст. і усна народна творчість. Київ: Наукова думка, 1980. 343 с.
13. Пастушенко Л. Осмислення пейзажного локусу німецькими письменниками-пасторалістами XVII століття: Мартін Опіц. *Ренесансні студії*. 2005, Вип. 10. С. 92–111.
14. Петрухіна Л. Пейзаж у контексті теорії літератури / *Зустрічі на межі світів: статті, рецензії, нариси* / за ред. І. Б. Фрис, А. М. Кравчук, О. Т. Сливинського; упоряд. В. С. Петрухін. Львів: Вид-во «РАСТР-7», 2011. С. 211–218.
15. Полежаєва, Т. В. Сюжет у ліриці. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2005. № 23. С. 177–179.

16. Ронсар П'єр. Лірика / пер. з фр. та приміт. Ф. Скліра. Київ: Дніпро, 1977. 159 с.
17. Рене Уэллек, Остен Уоррен. Теория литературы. Москва.: Прогресс, 1978. 323 с.
18. Свірідова Ю. О. Опис природи і пейзаж: критерії розрізнення (на матеріалі австралійської поезії XX століття). *Вісник Житомирського держ. ун-ту імені І. Франка*. 2014. Вип. 2. С. 227–232. URL : http://nbuv.gov.ua/jpdf/VZhDU_2014_2_47.pdf (дата звернення 28.03.2022).
19. Титов Ф. Киевская академия в эпоху реформ (1796 – 1819). Вып. III. Київ, 1913. 60 с.
20. Ткаченко А. Мистецтво слова (Вступ до літературознавства): підручник. 2-ге вид., випр. і доповн. Київ: ВЦП «Київський університет», 2003. 448 с.
21. Українська літературна енциклопедія: в 5 т. Київ: Голов. ред. УРЕ ім. М. П. Бажана, 1995. Т. 3: К–Н. 496 с.
22. Українська література XVIII ст. Поетичні твори. Драматичні твори. Прозаїчні твори / упоряд., вст. ст. і примітки О. В. Мишанича. Київ: Наукова думка, 1983. 693 с.
23. Якубський Б. Наука віршування. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. 207 с.

УДК 821.161.2.09

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.22.1.34>

НАРОДНОПІСЕННІ ЕЛЕМЕНТИ В ЦИКЛІ ОПОВІДАнь ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА «НАМИСТО»

FOLK LITERARY ELEMENTS IN THE CYCLE OF VOLODYMYR VYNNYCHENKO STORIES “NECKLACE”

Буряк О.Ф.,

orcid.org/0000-0002-7549-5007

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української та зарубіжної літератури

Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

У статті проаналізовано функціональну роль народнописених елементів у циклі оповідань «Намисто» В. Винниченка, що реалізується переважно через актуалізацію підтексту. Інтертекстуальні фольклорні елементи сприяють гармонізації композиції циклу, оригінальному втіленню авторської ідеї.

Експлуатація рядків із дорослих народних українських пісень в якості заголовків дитячих оповідань увиразнює специфіку типів головних героїв – так званих дорослих дітей, які мають складні долі, мужньо долають життєві випробування, загартовуються і набувають драматичного емоційно-почуттєвого досвіду. «Пісенні» назви визначають тему, пафос, настроєву домінанту творів. Заголовки-цитати – метафоричний психологічний ключ до розуміння динаміки переживань героїв («Віють вітри, віють буйні»).

Народнописенні елементи допомагають виразити світовідчуття, емоцію персонажів, задають вектор розвитку зовнішнього подієвого сюжету, акцентують важливі сюжетотворчі елементи – кульмінацію, розв'язку у психологічному сюжеті («Віють вітри, віють буйні», «Гей, чи пан, чи пропав», «Ой випила, вихилила»).

Пісня характеризує роль героїв у соціумі, життя інших людей (Корчун – «Гей, хто в лісі, обізвався»), опоетизовує ідеал (Кармалюк – «За Сибіром сонце сходить»). Одна й та сама пісня може виражати як схожі настрої і стани персонажів («Гей, не спиться»), так і різні почуття, стосунки між героями («Гей, ти, бочечко»), презентувати різні позиції, поведінкові моделі («Ой випила, вихилила»). Таким чином народнописенні елементи часто поліфункціональні, зокрема можуть одночасно висвітлювати зміни у внутрішньому світі різних героїв («Та немає гірш нікому»).

Фольклорні елементи засвідчують оригінальність художнього оприявлення психологізму як сутнісної риси художнього стилю Володимира Винниченка.

Ключові слова: народнописенні елементи, психологізм, почуття, герой, сюжет, оповідання.

The article analyzes the functional role of folk song elements in the series of short stories “Necklace” by V. Vynnychenko, which is realized mainly through the actualization of the subtext. Intertextual folklore elements contribute to the harmonization of the composition of the cycle, the original embodiment of the author's idea.

The use of lines from adult Ukrainian folk songs as titles of children's stories emphasizes the specifics of the types of protagonists – the so-called adult children who have difficult destinies, courageously overcome life's trials, hardening and gaining dramatic emotional experience. “Song” titles determine the theme, pathos, mood dominance of the works. Headlines-quotes are a metaphorical psychological key to understanding the dynamics of the heroes' experiences (“Winds are Blowing, Storms are Blowing”).

Folk song elements help to express the worldview, emotion of the characters, set the vector of development of the external event plot, emphasize important plot elements – the culmination, the denouement in the psychological plot (“Winds Blow, Blows Violent”, “Hey, or a Mister or is Missing”, “Oh, She Drank, She Swayed”).

The song characterizes the role of heroes in society, the lives of other people (Korchun – “Hey, Who's in the Woods, Respond Me”), poetizes the ideal (Karmalyuk – “The Sun Rises over Siberia”).

The same song can express similar moods and states of the characters (“Hey, Don't Sleep”), as well as different feelings, relationships between the characters (“Hey, You, Barrel”), present different positions, behavioral patterns (“Oh, She Drank, She Swayed”). Thus, folk song elements are often multifunctional, in particular, they can simultaneously highlight changes in the inner world of different characters (“But there is nothing worse than anyone”). Thus, folk song elements are often multifunctional, in particular, they can simultaneously highlight changes in the inner world of different characters (“And There Is Nothing Worse to Anybody”).

Folklore elements testify to the originality of the artistic manifestation of psychologism as an essential feature of Volodymyr Vynnychenko's artistic style.

Key words: folk song elements, psychologism, feelings, hero, plot, story.

Постановка проблеми. Цикл оповідань В. Винниченка «Намисто» привертав увагу багатьох дослідників, які висвітлювали різні його аспекти. Проте роль у ньому функціонально значущих народнопісенних елементів, що засвідчують закоріненість творчості письменника в українську культурну традицію, не була самодостатнім об'єктом вивчення, звідси випливає актуальність нашої розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці всебічно осмислювали художню специфіку Винниченкового «Намиста». І. Р. Жиленко [5], здійснюючи порівняльний аналіз оповідань про дітей В. Винниченка й А. Аверченка через призму тематичних, стильових і мовно-стилістичних особливостей, побіжно зауважує оригінальність заголовків творів українського письменника. О. Вовк [3] визначає емоційний потенціал винниченківських дитячих оповідань, С. Присяжнюк [7] – їхні поетикальні особливості, комплекс засобів моделювання психологічного портрета, Н. Резніченко [8] – специфіку характеротворення. У розвідці О. Кирилюк [6] розглянуто функції фольклоризмів в оповіданні «Федько-халамидник». М. Варданян застосовує продуктивний методологічний комунікативний підхід, аналізуючи твори Винниченка, зокрема тлумачачи «пісенність» заголовків оповідань «Намиста»: «Найчастіше назви Винниченкових оповідань постають на основі українських пісень і відтворюють внутрішній стан письменника на момент написання твору – самотність та ізолюваність» [1, с. 34].

Постановка завдання. Мета нашої статті – з'ясувати функції народнопісенних елементів у творах про дітей В. Винниченка.

Об'єкт дослідження – цикл оповідань В. Винниченка «Намисто».

Виклад основного матеріалу дослідження. Народнопісенні елементи використовуються Володимиром Винниченком у сильній позиції – в якості заголовків оповідань циклу «Намисто», а також безпосередньо у текстах творів.

О. Гольник стверджує: «Автор не даремно обирає за заголовки рядки з народних пісень: вони

мають створити емоційний фон описуваних подій і характерів» [4, с. 38]. Погоджуючись із таким визначенням ролі назв оповідань, спробуємо проілюструвати ширший функціональний спектр цих елементів.

Важливо, що автор обирає назвами творів про дітей рядки саме із так званих дорослих пісень, що забезпечує виконання ними низки функцій.

На наш погляд, у такий спосіб насамперед акцентується оксиморонний тип героя – дорослої дитини. Дорослість дітей увиразнюється по-різному: вони змушені вирішувати складні, «дорослі» життєві проблеми, мають багатий, переважно драматичний емоційно-почуттєвий досвід, обумовлений сирітством чи напів сирітством (Санька «Віють вітри, віють буйні», Ляля «Та немає гірш нікому», Лана «Ой випила, вихилила»).

Наприклад, в оповіданні «Ой випила, вихилила» зображено восьмилітню дівчинку, яка веде домашнє господарство, доглядаючи хвору матір: «... і на базар ходить, і обід варить, і воду таскає. Та ще й материну роботу казачикам розносить» [2, с. 168].

Автор наголошує, що самі діти в переважній більшості усвідомлюють необхідність раннього дорослішання, адже це допомагає їм гідно прийняти життєві виклики. Герой оповідання «За Сибіром сонце сходить...» Михась критично оцінює нетерплячість свого друга, який хоче негайно втекти з дому, не продумавши ретельно план втечі, не підготувавшись до неї: «Гаврик той, як дитина: гайда та гайда, наче йому було чотири роки, а не десять...» [2, с. 374].

На долю героїв Винниченка випадає, зазвичай, чимало випробувань, які лишають глибокі душевні рани і, перетворюючись на рубці, закарбовуються в дитячій свідомості болісним емоційно-почуттєвим досвідом.

Заголовки оповідань – це емоційні маркери, які передусім визначають пафос, настроєву тональність твору.

Назва оповідання «Віють вітри, віють буйні» – своєрідна метафорична модель емоційно-почуттєвої

картини в душах дев'ятирічної наймички Саньки і п'ятирічного господарського сина Гриня, «*владика, царя і бога над речами і людьми*» [2, с. 113]. Діти переживають справжнє потрясіння через відкриття внутрішнього світу іншої людини, вразливої і готової відкритися іншому у своїй беззахисності. Емпатія викликає щире каяття Гриня, його співчуття до дівчинки, в якій він раніше бачив з подачі дорослих лише наймичку: «... *невміло підносить руку до Саньчиного лиця і гладить так, як гладить його самого мама, коли його образить хто-небудь*» [2, с. 126]. А Санька, замість логічної помсти за колишні знущання над нею, зуміла пробачити своєму кривднику: «*А Саня все мовчить і тільки несміло гладить по стриженій темно-русявій голівці*» [2, с. 126].

Письменник подає щасливу психологічну розв'язку – катарсис, порозуміння і примирення дітей, котрих розділяє соціальна прірва: «*Гринь чує, як в очах йому знову стає гаряче-гаряче і жалько... І сльози вже котяться по щоках Гриня і йому, справді, стає легше*» [2, с. 127], Саньчина щока «*гаряча і мокра*» [2, с. 126]. Щирі дитячі сльози – це сльози очищення і духовного оновлення через переживання чужого болю:

«Віють вітри, віють буйні,
аж дерева гнуться.

Ох, як болить моє серце,
самі сльози ллються» [2, с. 126].

Образ буйних вітрів – пісенна метафора стихійних, потужних перетворень свідомості героїв, від неприйняття один одного і ненависті вони приходять до розуміння і співчуття. Кардинальні психологічні метаморфози стали можливими, коли діти лишилися наодинці, були позбавлені впливу дорослих. Таке нищення соціальних поведінкових стереотипів – своєрідний прорив у сферу ідеального буття. Діти, які найближчі до первісної істини, змогли зробити опинившись, хай і ненадовго, поза межами прагматичного дорослого світу.

В оповіданні «Гей, хто в лісі, обізвися» народнопісенний елемент презентує образ Корчуна як уособлення страху головного героя Зіня: «*І боялися його всі-всі, не тільки Зінь, навіть ота страшна босячня, що лежала по проваллях*» [2, с. 135]; «*Їм так страшно, що деякі з них пригинаються до землі й смішно навкарачки повзуть кудись убік*» [2, с. 141]. Образ Корчуна гіперболізований, змодельований у легендарному дусі: «*великий-великий, більший за всіх та кудлатий, та страшний*» [3, с. 134], із голосом «*гучним, як заводський гудок*» [2, с. 141], «*сильний та могутній*» [2, с. 134]. Він владарює над халамидниками, і пісня служить способом зв'язку з ними.

Підхоплення безпритульними хлопчиками співу Корчуна – визнання його авторитету і влади: «... *стане над проваллям.., як ревне пісню:*

Гей, хто в лісі, обізвися,
Гей, хто в темнім, одгукнися!
Та викрешем вогню, та закурим люльку,
Не журися!

Босяки знизу, неначе страшенно зрадівши, починали гукати, кликати, співати тої самої пісні» [2, с. 135–136].

Таким чином пісенний елемент виконує кілька функцій: представляє Корчуна й водночас є асоціативною проекцією почуття іншого персонажа (страх Зіня), відображає статус героя (беззаперечний авторитет сили Корчуна), є засобом впливу, комунікації (Корчун – халамидники).

В оповіданні «Гей, ти, бочечко» жартівлива пісня виконує своєрідну терапевтичну роль, створюючи оптимістичний настрій у героя, і маскувально-захисну функцію, приховуючи болі, комплекси сироти, відображає прагнення Семена Гедзя створити враження успішної, впевненої людини.

Також пісня позначає різні етапи розвитку стосунків між старшим і молодшим підпасичами. На початку твору пісня приховує підступний план вороже налаштованого Гедзя: помститися за нав'язливість меншому надокучливому Семену Комару, загнавши його череду на панський баштан: «*Семен Гедзь аж посміхається про себе, зловтішно зачорнівши діркою вибитих зубів. А щоб Семен Комар раніше часу не здогадався, він ізсуває кашкет на потилицю і заводить "Бочечки"*» [2, с. 152]. Наприкінці, коли герої врешті-решт порозумілися, усвідомили схожість своїх сирітських дол, дуєт хлопчиків засвідчив їхнє примирення: «*І голоси, обнявшись, ширяють над балками, над чередами, над мерехтливими хвилями розпеченого сонцем повітря*» [2, с. 163].

Таким чином підтекстова семантика пісні у творі виражає полярно протилежний характер стосунків між дітьми – ворожнечу і приязнь.

«Ой випила, вихилила» – твір, назвою якого є також рядки із жартівливої української народної пісні, де постає образ відчайдушної, сміливої жінки, яка «*Сама себе похвалила, / Бо я панського роду, / П'ю горілочку, як воду*» [2, с. 170]. Образ Ланки суголосний їй ризикованістю і відчайдушністю – «*сказилася дівчина, істинно сказилася. Ні поліція, ні каторжні роботи її не лякають*» [2, с. 177]. Героїня зважується відрізати гудзик у генерала, щоб виміняти його на цебер для хворої матері, аби та могла парити ноги. Такий спосіб вирішення проблеми можна обрати лише перебуваючи у стані безвиході.

Отже, назва твору – своєрідний психологічний ключ до розуміння насамперед образу сміливої, впевненої в собі Ланки, здатної піти на ризик задля досягнення мети. Цікаво, що оповідання, сюжет якого має в своїй основі соціально обумовлений конфлікт, розвивається у психологічному вимірі. Пісня акцентує ще один важливий момент – схожість і водночас відмінність емоційної реакції на кризову ситуацію дівчинки і її матері. Жінка, не спроможна знайти вихід із кризи, забезпечити власні найелементарніші життєві потреби і потреби своєї дитини, знаходить розраду в чарці і пісні, якою намагається витіснити свій відчай. Таким чином жартівливі рядки в контексті оповідання набувають драматичного звучання, гіркої іронії, віддзеркалюючи стан психологічно понівеченої особистості.

Ланка – образ сильної героїні, котра реагує на життєві труднощі тією ж самою піснею, але з уст дівчинки вона звучить як виклик, як самонавіювання, як безапеляційне ствердження перемоги: *«Тоді Ланка зупиняється й, затиснувши в руці сімака, немов хустинку тримаючи, дзвінко, заго-нисто, на весь пустир співає:*

*Ой випила, вихилила,
Сама себе похвалила,
Бо я панського роду,*

П'ю горілочку, як воду» [2, с. 194].

Безшабашність, відчайдушність дівчинки суголосна стану сп'янілої матері, обидві «напилися» лиха в житті: хвора мати з останніх сил заробляє шиттям, а донька від безвиході зважується на злочин. Поведінкові моделі героїнь, увиразнені пісенними елементами, ілюструють твердження психологів, зокрема думку О. Саннікової про те, що «емоційні переживання і особливості їх проявів... є тією сферою психіки, через яку здійснюються психокорекція, психотерапія, психологічна реабілітація кризових станів тощо» [9, с. 18].

У творі «Гей, не спиться» народна пісня відтворює тривогу як емоційну домінанту героїв. Автор вибудовує цікаву паралель цього психологічного стану близнят Івашка і Любки та їхнього дядька Павла. Діти, особливо хлопчик, стривожені тим, що можуть втратити авторитет серед друзів не виконавши свою необачну обіцянку побудувати голубник і завести голубів: *«І Івашко не міг так спати, як спала Любка. А не раз, бувало, й він, як дядько Павлусь, вийде ввечері надвір, сяде на лавочці біля воріт та й заспіває:*

“Гей, не спиться й не лежиться,

І сон мене не бере...

Гей, пішов би до дівчини,

Дак не знаю, де живе...”» [2, с. 228–229].

Утрата спокою дядьком Павлусем, який *«чогось притих, похмарнів»* [2, с. 242], спровокована прагненням знайти рішення глобальної суспільної проблеми – встановлення соціальної справедливості. У такий спосіб оприявнюються різні аксіологічні системи героїв, обумовлені почасти психологічними віковими відмінностями. Фіксована письменником емоційна реакція героїв увиразнює специфіку внутрішнього світу персонажів. Мізерна з погляду дорослих подія може сприйматися дитиною як вселенська катастрофа. Разом з тим експлуатація автором одної пісні для відтворення переживань різних персонажів акцентує універсальність почуттів, їхню схожість за інтенсивністю, незважаючи на імпульс, причину їх виникнення.

Побутові перипетії мотивують розвиток психологічного сюжету – відбувається зближення дитячого і дорослого світів через емпатію: дядько переймається турботами племінників і допомагає їм грошима, спорудженням голубника, а діти жертвують кошти на порятунок Павла.

Пісня стає важливим сюжетотворчим елементом: співаючи її і почувши у відповідь спів ув'язненого дядька, Івашко дізнається про його місце перебування й передає інструменти для звільнення. Хлопчику загрожує небезпека, його можуть викрити і покарати, на ньому лежить велика відповідальність за долю рідної людини, тому цілком закономірно, що дитячі нерви вкрай напружені. У цьому кульмінаційному епізоді функція пісні виражати максимальну напругу й тривогу не знівелювалася, а поєдналася із сюжетотворчою.

В оповіданні «Гей, чи пан, чи пропав» пісня характеризує екстремальну ситуацію, в якій опинилися близнята Івашко і Любка, рятуючи свого улюбленого голуба з-під балки на височезному мурі. Хлопчик без перебільшення ризикував власним життям, адже мотузка, на якій його підтягували догори, могла і сприснути з балки, і перетертися, й обірватися. Герой, справді, опинився перед вибором життя і смерті – чи пан, чи пропав.

Переможний спів Івашка, котрий благополучно опустився на землю із голубом, – емоційний контрапункт у творі, що відображає цілу гаму почуттів і переживань героя: найперше, – збудження від пережитої напруги, по-друге, – щастя, бо врятовано не просто птаха, а товариша, по-третє, – радості, що все обійшлося благополучно, по-четверте, – гордості за себе, свою винахідливість і відчайдушну сміливість,:

*«Як злетілися орли чайку рятувати,
Ворогів карати.*

Гей, чи пан, чи пропав, вдруге не вмирати!

Гей, нумо, хлопці, до зброї!!!» [2, с. 345].

Назва «Та немає гірш нікому» – рядки із сирітської пісні, які натякають на тему оповідання, соціальний статус героїв і, найголовніше, їхній емоційно-почуттєвий стан: гіркота, образа через відторгнутість і незахищеність. На початку твору автор змальовує дітей відгородженими від усього світу: *«Звідусіль, од усього світу загороджено їх: ззаду товстим та високим муром, а спереду густими, непролазними кущами бузку» [2, с. 346].* Ця картина проситься для психоаналітичних інтерпретацій: хлопчики прагнуть знайти захист, метафоричний аналог материнського лона. Сашко і Ляоня вирішують розпочати самостійне доросле життя: *«Та й будуть вони деє разом за пастухів чи шевцями в якогось хазяїна» [2, с. 347],* але спосіб обирають дитячий: Ляоня вчинить бешкет, за який його виженуть із гімназії, і хлопці будуть вільні у своїх діях.

Через пісню наймички Федоськи відтворюється не лише її співчуття хлопцю, а й переживання Ляоні після жорстокого побиття його дядьком-опікуном за порушення дисципліни в гімназії:

«Та немає гірш нікому,

Як тій сиротин,

Та ніхто ж не пригорне

При лихій годині» [2, с. 370].

Пісенні вставки в оповіданні «За Сибіром сонце сходить» відображають гру уяви дітей, які приміряють на себе роль народного месника, мріють про нове, самостійне життя:

«За Сибіром сонце сходить.

Гей, там і заходить.

Гей, там славний Кармелюка

Деє по світі бродить» [2, с. 126].

Романтичний образ вабить не стільки бажанням погратися в розбійників, властивим усім дітям, як можливістю вирішити актуальні життєві проблеми.

Михась із дуже бідної сім'ї, де батьківського заробітку не вистачає навіть на взуття всім дітям, тому в родині часто виникають сварки і побойі: *«оперіцить Михася ляпасом так, що аж на другий день у вусі щось шумить, неначе там вода закипає» [2, с. 377].* Не краще жилося й Гаврику: *«батько пиячив, бився, мати все плакала, діти скиглили» [2, с. 377].*

Дорослість хлопчиків виявляється в тому, що вони не гніваються на своїх батьків, розуміючи, що причиною їхніх зривів є безвихідь,

злидні. Саме тому діти мріють стати розбійниками, як Кармелюк, допомогти рідним і знайомим подолати фінансові труднощі: *«От і ми так будемо. І зараз же ти своєму татові, а я своєму... А Сидоренчиси на всіх її дітей, аж тисячу рублів дамо. Нехай не старцює» [2, с. 379].*

Пісня втілює образ ідеального героя, наближення до якого усвідомлюється дітьми як спосіб розв'язання їх життєвих проблем.

Висновки. Експлуатація пісенних елементів у циклі оповідань «Намисто» В. Винниченка засвідчує, що глибинний психологізм – іманентна риса його художнього стилю. Цитати, ремінісценції виконують важливі функції, що реалізуються переважно через актуалізацію підтексту. Концептуально важливою є акцентуація типів героїв оповідань – дітей дорослих за способом життя та емоційним досвідом – через використання в якості заголовків творів рядків із дорослих народних українських пісень. Такі «пісенні» назви інколи визначають тему, настроєвість, пафос твору. Народнопісенні елементи здебільшого відтворюють домінантний стан, почуття, допомагають виразити емоцію персонажів, посилюють динаміку руху зовнішнього побутового сюжету, увиразнюють кульмінацію, розв'язку у психологічному сюжеті («Віють вітри, віють буйні», «Гей, чи пан, чи пропав», «Ой випила, вихилила»).

Пісня – асоціативний маркер героїв, який характеризує їхню роль у соціумі, житті інших героїв, спосіб впливу на них (Корчун – «Гей, хто в лісі, обізвися»), втілює ідеал (Кармелюк – «За Сибіром сонце сходить»). Одна й та сама пісня може виражати подібні стани різних персонажів («Гей, не спиться») і різні почуття, характер стосунків між героями («Гей, ти, бочечко») залежно від перебігу сюжету, презентувати різні життєві позиції, поведінкові моделі («Ой випила, вихилила»).

Інтертекстуальні елементи гармонізують цикл «Намисто» на композиційному рівні, сприяють органічному втіленню авторської ідеї.

Український фольклор – це та призма, через яку можна відкрити нові художні смисли творчості Володимира Винниченка. Зокрема вивчення фольклорних краплень дасть можливість осмислити оригінальні форми вираження ідеї, засоби характеротворення, способи оприявлення авторського ставлення до зображуваного тощо. Перспективним у цьому руслі видається й дослідження жанрової природи творів в контексті неореалізму, осягнення психологічних автопроекцій для глибшого розуміння творчої особистості митця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Варданян М. Концепція адресата збірки оповідань В. Винниченка «Намисто» у контексті літератури для дітей та юнацтва 20-х років XX ст.. *Література. Діти. Час : Вісник Центру дослідження літератури для дітей і юнацтва*. 2013. Вип. 4. С. 32–39.
2. Винниченко В. Кумедія з Костем : оповідання / післям. В. Панченка, С. Присяжнюк; худож. Н. В. Кохаль. Київ : Школа, 2005. 432 с.
3. Вовк О. Емоційний потенціал дитячих оповідань Володимира Винниченка. Актуальні питання гуманітарних наук. 2015. Вип. 12. С. 193–198.
4. Гольник О. Краєзнавчий аспект оповідань В. Винниченка про дітей (художній образ Єлисаветграда кінця XIX – початку XX століття). *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Сер. : Філологічні науки*. 2010. Вип. 92. С. 36–45.
5. Жиленко І. Р. Дитяча тематика в емігрантській малій прозі В. Винниченка й А. Аверченка. *Філологічні трактати*. 2017. Т. 9. № 4. С. 146–154.
6. Кирилюк О. С. Фольклорні інклюзії в художній прозі Володимира Винниченка (на прикладі оповідання «Федько-халамидник»). *Літературознавчі студії : збірник наукових праць*. Київський національний університет імені Т. Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. Випуск 32. С. 116–122.
7. Присяжнюк С. Психологізм дитячих оповідань Володимира Винниченка (принципи і засоби зображення характерів) : дис... канд. філол. наук: 10.01.01. Кіровоградський держ. педагогічний ун-т ім. В. Винниченка. Кіровоград, 2006. 188 с.
8. Резніченко Н. А. В. Винниченко: в духовних глибинах дитячих світів. *Літературознавчі студії : збірник наукових праць*. Київський національний університет ім. Т. Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. Випуск 32. С. 218–225.
9. Саннікова О. П. Переживання кризи: диференціально-психологічний аналіз. *Наука і освіта*. 2015. № 10. С. 16–22.

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОСТОРУ У «КАССАНДРІ» ЛЕСІ УКРАЇНКИ

ORGANIZATION OF SPACE IN „CASSANDRA“ BY LESYA UKRAINKA

Варецька С.О.,

orcid.org/0000-0003-1304-323X

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри світової літератури*

Львівського національного університету імені Івана Франка

Маценка С.П.,

orcid.org/0000-0003-1373-2887

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри німецької філології*

Львівського національного університету імені Івана Франка

Мельник Д.М.,

orcid.org/0000-0002-3857-6684

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри світової літератури*

Львівського національного університету імені Івана Франка

Тарасюк Я.П.,

orcid.org/0000-0002-0630-3710

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри світової літератури*

Львівського національного університету імені Івана Франка

Покликаючись на новітню теорію художнього простору, у статті аналізується просторова організація драматичного тексту «Кассандра» (1907) Лесі Українки. Центральною ідеєю є майстерне оперування Лесею Українкою просторовими категоріями, зв'язками і образами, що суттєво вплинуло на процес смислотворення у драмі. Тож мета дослідження – визначити топографію простору, його візуально-оптичні параметри, виділити маркери сакрального простору Трої, охарактеризувати співвідношення приватного і політичного простору, а також міфологічну деформацію простору в «Кассандрі» Лесі Українки. Для цього використовується широко розроблений у зарубіжному і вітчизняному літературознавстві метод просторового аналізу літературного тексту, за чого простір слугує важливою категорією художнього мислення. Наукова новизна дослідження полягає в уважному прочитанні «Кассандри» Лесі Українки крізь призму медіальності (письмо/карта), системи відносин сакральних об'єктів, візуалізації простору і його сценічності, інтеракції приватного і суспільного, влади міфологічного. Просторовий вимір тексту «Кассандра» розглядається як його власна характеристика. Стверджується, що життєвий простір у драмі через письмо постає як картографічно конституюваний. Через конкретизацію простору античної Трої, констеляцію окремих просторових об'єктів і відношення персонажів до них увиразнюється стан зображуваного світу і проростання в ньому нового модерного світобачення. Проаналізована роль словесної куліси для організації сценічного простору. Підкреслено функціонування кольорів і звуків у ньому. Простір розглядається також як політичний елемент у драмі і засіб конституювання влади. Міфологічним розширенням художнього простору у «Кассандрі» зумовлені міркування про гранично замкнений і внутрішній простір, спрямований суто на сутнісні речі.

Ключові слова: художній простір, картографія, візуалізація, інсценування, міфологічне, Кассандра, Леся Українка.

Referring to the new theory of art space, the article analyzes the spatial organization of the dramatic text “Cassandra” (1907) by Lesya Ukrainka. The central idea is Lesya Ukrainka's masterful handling of spatial categories, connections and images, which significantly influenced the process of meaning creation in the drama. The purpose of the study is to determine the topography of space, its visual and optical parameters, highlight the markers of the sacred space of Troy, characterize the relationship between private and political space, as well as the mythological deformation of space in Lesya Ukrainka's “Cassandra”. For this, the method of spatial analysis of a literary text, widely developed in foreign and domestic literary criticism, is used, which means that space is an important category of artistic thinking. The scientific novelty of the study lies in a careful reading of Lesya Ukrainka's “Cassandra” through the prism of mediality (writing/map), the system of relations between sacred objects, the visualization of space and its theatricality, the interaction of the private and the public, the power of the mythological. The spatial dimension of the text “Cassandra” is considered as its own characteristic. It is argued that the living space in the drama through the writing acts as cartographically constituted. Through the concretization of the space of ancient Troy, the constellation of individual spatial objects and the attitude of the characters to them, the state of the depicted world and the germination of a new modern worldview are expressed in it. The role of the verbal backstage for the organization of the stage space is analyzed. The functioning of colors and sounds on it is emphasized. Space is also seen as a political element in the drama and as a means of the constitution of power. The mythological expansion of the art space in “Cassandra” is due to reflections on the extremely closed and internal space, aimed only at essential things.

Key words: art space, cartography, visualization, staging, mythological, Cassandra, Lesya Ukrainka.

Постановка проблеми. Організація художнього простору належить до основоположних компонентів фікціонального засвоєння дійсності. Простір у літературних творах – не тільки місце дії, а й носій культурних значень. За допомогою простору увиразнюються панівні в культурі норми і ціннісні ієрархії, а також колективні уявлення про центральне і маргінальне, власне і чуже. Леся Українка у своїх драматичних творах працює над організацією художнього простору надзвичайно майстерно, наслідком чого є складна динамічна система просторових зв'язків, яка суттєво визначає творення їхніх смислових полів. «Кассандра» (1907) Лесі Українки в цьому зв'язку особливо показова.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливість просторової проблематики у творчості української драматургині засвідчує те, що художній простір належить до основоположного проблемного комплексу, який визначає лесезнавчі студії. Із простором так чи інакше працює переважна більшість літературознавців, які використовують просторовий досвід Лесі Українки для узагальнення найрізноманітніших аспектів її творчості. Безпосередньо проблему «візуалізації простору в драматургії Лесі Українки» порушила Леся Демська-Будзуляк, яка звернула увагу на продуктивність «віртуального простору» для увиразнення «неповторності локального простору» [1, с. 122]. Центральним концептом організації простору в Лесі Українки дослідниця вважає «рух». Вона також говорить про «покалічені простори» у драматичних поемах [1, с. 130], пояснюючи це на прикладі «Кассандри» як прирівнювання простору Трої до тіла, яке точить смертельна хвороба. Цікавими опозиційними просторовими категоріями оперує Світлана Кочерга, говорячи про «свій» і «чужий» простір, «жіночий» і «чоловічий» – відповідно «простір дому» і «бездомів'я», «малий простір Паріса», закритий від сторонніх очей, і публічний простір. Літературний текст літературознавиця розуміє як «стереофонічний простір» сплєтених голосів [2]. Розмірковуючи про комунікативні стратегії української драматургії кінця XIX – початку XX століття, Леся Синявська вказує на наявність у ній «тактики метатекстуальних відносин», яка «забезпечує трактування хронотопу в драмі не як лінійного історичного часу, а як надпрагматичної єдності тексту, яка існує над фактичними подіями та відтворюється ритмом сцен, мотивами центральної теми, метафоричністю тексту та символічною активацією простору. Образ Кассандри є тією скріпою, яка тотально проектує

необ'єктивність хронотопу» [3, с. 132]. Увага до категорії простору, конкретизація його типів і взаємозв'язків у просторовій системі художнього тексту уможливають щораз його оригінальне прочитання.

У цьому контексті **актуальність** дослідження полягає в застосуванні новітніх теорій художнього простору для поглибленого і детального розгляду просторової організації «Кассандри» Лесі Українки. **Мета** дослідження – визначити топографію простору, його візуально-оптичні параметри, виділити маркери сакрального простору Трої, охарактеризувати співвідношення приватного і політичного простору, а також міфологічну деформацію простору в «Кассандрі» Лесі Українки.

1. Поняття простору в художній літературі

У літературознавстві вже давно утвердилось поняття «простору літератури», у такому формулюванні запропоноване Морісом Бланшо («L'Espace littéraire» – «Простір літератури», 1955). «Тож простір є найпервиннішим елементом (літературного) художнього твору. Чи то йдеться про пунктуальну раціональність, виходячи з якої, – як припускав Лейбніц – слід у перспективі визначати увесь універсум, чи, як думав Кант, – про первинність, в якій закорінені перші моменти свідомості, простір у філософському смислі виявляє основоположний характер методу – він є матеріалом і засобом, за допомогою яких виникають імагінаційні світи літератури», – наголошено у колективній монографії «Лектури простору» [4, S. 15]. Дослідники звертають увагу на особливу продуктивність літературних просторів, тобто на їхню здатність відкривати імагінаційні чи уявні простори, які представляють варіації й альтернативи до фактично пізнаних чи доступних просторів. Ці уявні простори потенційно породжують новий конкретний просторовий досвід, який знову можна осмислювати літературно. У такий спосіб постає безмежний рух [5]. Тож літературні простори не тільки творять доступні простори міметично, а й уможливають уявлення про альтернативні простори чи просторові практики перформативно, а за певних обставин – навіть в їхній реалізації, тобто як певну «реальність».

Зважаючи на великий інтерес до категорії простору, в літературознавстві прийнято говорити про різні концепти простору, часто суттєво відмінні один від одного. Кон'юнктурі цих концептів сприяв так званий «просторовий поворот» («spatial turn»), який наголосив на просторі як сигнатурі соціальних і символічних практик, що характеризує його

як створеного культурою і продуктивного в культурі. Дослідники зауважують, що просторовий поворот спричинився до своєрідного сутнісного чи субстанційного мислення. Попри це, наполягають інші, слід звертати увагу і на змінні в культурно-історичному аспекті практики репрезентації, в основу яких закладено відповідні панівні в даній культурі концепти простору [5].

Важливою за таких умов залишається проблема продовження критичної розробки специфічного для фаху методу аналізу, заснованого на просторовості і просторовому досвіді. Саме розробці такого літературознавчого методу аналізу художнього тексту присвятила суттєву частину своїх наукових праць професор Копистянська Нонна Хомівна, підсумувавши свої міркування у книзі «Час і простір у мистецтві слова» (Копистянська, 2012). Авторка стверджує, що «окреслення простору може бути різним і за своїм зображенням, і за функціональністю. Воно залежить від естетики епохи, літературного напрямку, жанру, роду, від характеру таланту творчої індивідуальності. Тут завжди має значення <...> життєвий досвід, але в різній мірі і по-різному використаний і спрямований на різну рецепцію» [6, с. 87]. Під таким кутом зору драма Лесі Українки «Кассандра» виявляє велику увагу української драматургині до художнього простору, майстерність його організації з огляду на античний протосюжет і модерне його втілення, смислоємність просторових деталей у драматичному тексті, функціональну модель різних типів простору, взаємодія яких відіграє тут концептуальну роль.

II. Топографія простору в «Кассандрі»

Для аналізу організації художнього простору в «Кассандрі» Лесі Українки суттєвим є врахування медійної практики, за допомогою якої драматургиня досягає максимального ефекту конкретизації топографічного простору, наголошення продуктивності його меж, акцентування його властивостей, виділення його ідейно-проблемного навантаження, розширення його як часткового простору до загального універсального простору світу. Тому у понятті «топо/графія» акцент поставлено на другому компоненті слова з метою наголошення на письмі як медіумі конституювання простору в драматичному творі. Тож топо/графія акцентує медійно визначену діяльність, тобто «graphie», за допомогою якої конститується певне географічне місце. Поряд із письмом до медіапростору належать і карти. Життєвий простір тому через письмо постає як картографічно конституційований. Завдання літератури за цих умов полягає не тільки в динамі-

зації часткових просторів світу з їхніми межами, визначеними сюжетом, а й у проєктуванні, виходячи з медіума «письмо», світу як цілості. Саме така ідея просторово втілюється у «Кассандрі» Лесі Українки: через конкретизацію простору античної Трої, констеляцію окремих просторових об'єктів і відношення персонажів до них увиразнюється стан зображуваного світу і проростання в ньому нового модерного світобачення.

Хронотоп «Кассандри» чітко визначений: діється в часи еллінсько-троянської війни в Трої, в місті Іліоні. Топографічно художній простір твору поступово розширюється: від кімнат (Гелени, Кассандри, Андромахи) в гінекеї (жіночій половині) Пріамового дому, в яких водночас перебувають тільки декілька дійових осіб, до міського простору, заповненого людьми. Помітною є і просторова трансформація – від чітких структур до самозаперечення простору через фігуру руїни, архітектонічних залишків, які належать уже до часу «після» троянської історії. Показовою є абсолютна закритість простору Іліона, відмежованого муром, а також окремих внутрішніх його компонентів, таких як царський палац (огорожений муром), майдан (оточений муром), брама (складова муру). У цьому зв'язку і часте щільне закривання лиця покривалом (Кассандрою, Андромахою і Сіноном) можна розуміти як додаткове особисте відмежовування від реальності. Отже, особливо важливу роль відіграють розмежовувальні маркери простору – мур над брамою, з якого оглядається поле за межами міста, поріг кімнати, з якого рабиня зголошує прибулого для розмови з Кассандрою Деїфоба, і перед яким зупиняється Ономай, перш ніж наважитися вимагати від Кассандри її згоди вийти за нього заміж, а також двері храму, стоячи в яких Кассандра загорожує вхід у нього. Жінки ж увіходять (вбігають) у кімнати без перешкод. Особливе відношення до межового простору й у віщуна Гелена: хоч його поява у кімнаті Кассандри не маркована межею, та вийшовши з царського палацу і зійшовши на храмовий перистиль, він стоїть спиною до храму і тільки оглядається на його двері. Щільно розділений мурами топографічний художній простір, вочевидь, не однорідний, демонструє багаторівневий поділ на «своє» і «чуже», що включає не тільки інтереси держави і загрозу з боку ворога, але й внутрішні розбіжності, пов'язані із функціональними, сімейними, статевими відмінностями. Фігури у чи *перед* межовим простором максимально наближені до своєї ідентичності, що вказують не слова, а їхня поведінка. Так, Кассандра найглибше проявляється на мурі над Скайською

брамою, де вона постає не тільки пророчицею, але й люблячою жінкою. До того ж, це місце, з якого найкраще видно, найорганічніше для скеровування погляду «у простор». Стоячи у дверях храму, вона до останнього втілює ідею Трої. Невипадково вороги прив'язують її до колони на портику: як така вона стає приналежною до архітектурної субстанції розграбованого храму.

Покликаючись на ремарки, можна відтворити інтерактивну карту Трої: спочатку згадується жіноча половина Пріамового палацу, він розташований праворуч, має двір і царські ворота, ліворуч – Скайська брама, яка слугує оглядовим майданчиком, увага зосереджується на майдані, який знаходиться між Скайською брамою і храмом, за брамою освітлене поле, храм перебуває у центрі, до того ж «на чималім підвищенні», нову святиню, Троянського коня, наказано перевезти у царський двір, згадуються також оселі міщан.

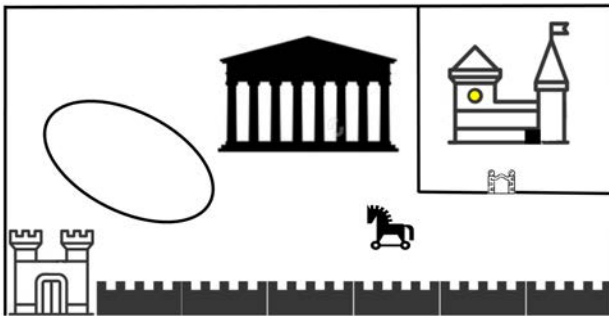

Рис. 1. Картографічний образ Трої

Як зазначається в історико-культурних дослідженнях, Троя належала до тих звучних імен, які з минулого промовляли до оглядачів карт. «Тільки поле залишилось там, де колись була Троя», – зазначено словами Овідія на найбільшій середньовічній Ебсторфській карті світу. Камінні стіни виражають не дійсність, а значимість» [7, с. 63–64]. Із такого погляду, і споруди, названі Лесею Українкою, не так захищають, як наголошують на сутнісних аспектах, пов'язаних з історією Трої: жіночий простір царського палацу, відкритий до міфологічного і космологічного просторів, вежа, з якої увиразнюються найзаплутаніші і витіснені обставини, соціальний простір майдану з усіма маніпулятивними механізмами впливу і влади, сакральне місце храму з непохитними цінностями, єдиною хранителькою яких залишається Кассандра. Цікаво, що саме жіночий простір царського палацу представлено як життєвий простір, як «дім»: тут тчуть, прядуть і пишуть, тут розмовляють з богами, тут міститься багато символічних предметів. На карті, окресленій драматургією, чітко відображені напрямки

руху: з царського палацу персонажі прямують на браму, приносячи звіти звістки, тільки Долон виходить за браму, не повернувшись назад, Гелен виходить із царського двору і підіймається на храмовий перистиль, Кассандра йде (втікає) в храм, Паріс зникає в царській брамі, вороги одчиняють Скайську браму. Ці рухи чітко окреслюють зростаючу напругу у троянському суспільстві, втрату цінностей, масовість, хаотичність, сп'яніння як ознаки занепаду. Троянський кінь як проголошена Геленом нова святиня помітно кореспондує з храмом, відіграючи тут деструктивну роль остаточного розбалансовування ціннісної системи, означає новий світ із його суттєво відмінною шкалою цінностей.

III. «Святині» у сакральному просторі Трої (Палладіон, Троянський кінь, могила Гектора)

Із просторового погляду, духовним центром Трої є храм, він не тільки топографічно вивиснується і перебуває в центрі, а й пов'язаний із Скайською брамою як межовим простором (Кассандра і Поліксена йдуть від храму до брами), сакралізуючи у такий спосіб увесь міський простір і наголошуючи на вагомості межі. «Межі брамою і храмом» радяться, перемовляються, приймають важливі рішення. Простір храму слугує захистом для Палладіона, святині, яка своєю чергою гарантує безпеку Трої. Це скульптура богині Паллади, «сторожею» якої є Кассандра, як і храм охороняє її саму («Не руште! / Не проливайте крові – там святиня!» [8, с. 67]). Саме за цю святиню і йде боротьба. Гелен своїми словами релятивує віру. Він каже Кассандрі, що під олтарем, який у храмі вважався святим місцем, є тайник, за допомогою якого ритуалом можна маніпулювати. Він радить поставити біля Палладіона нову реліквію – подарованого ахейцями «богам троянським» коня: «Він з дерева, не пишний / і не коштовний військовий дарунок, / та він дорожчий нам від срібла-злата, / від мармуру й каміння дорогого» [8, с. 65–66]. Цікаво, що кінь існує тільки в описі Гелена, це «словесний кінь», як і запропонований віщуном новий храм для нього, цим підкреслюється омана, ілюзія, а разом із тим і звабливість «дарунку». Це дарунок із за межів'я, чужий для сакрального простору Трої, і як новопроголошена святиня заперечує її традиційні цінності, втілюючи симулякр віри. Натомість сакралізованим місцем пам'яті Трої слугує могила Гектора: «Кассандра. Що там на полі? / Паріс. Там?.. Там могила... / Кассандра. Ти забув чия? / (Паріс мовчить і спускає очі додолу.) / Під нею Гектор наш, троянська слава. / Паріс. Він вже давно поліг...» [8, с. 80]. Могила воїна однак символізує тільки

героїчне минуле Трої, її теперішнє помітно добігає трагічного кінця. У відчинену Скайську браму вже входить інше життя.

III. Інценування простору і візуально-оптичні засоби його організації

Аналізуючи моделювання простору в «Кассандрі», слід звернути увагу на фізичну організацію сценічного простору, видимого для глядача у залі, і того, який залишається для нього невидимим. Видимий простір у сценографії реконструюється за допомогою авторських ремарок – це простір, в якому актуально перебувають дійові особи: кімнати жіночих персонажів у гінекеї, площа перед храмом, Скайська брама, тощо. Натомість у простір, що перебуває за Скайською брамою та мурами Трої, глядач поглядом проникнути не може. До невидимого простору належить також міфологічний простір видіння чи пророкування, а також простір спогадів. Для творення цього простору використовується «словесна куліса» («Wortkulisse») – термін Манфреда Пфістера [9, S. 351] або так званий «омовлений простір», під яким розуміють словесні висловлювання дійових персонажів, які у той чи інший спосіб творять просторовий образ. Словесна куліса суттєво відрізняється від поняття декорації не лише тим, що вона не сприймана фізично, а й тим, що на відміну від декорації вона є принципово суб'єктивною. У такий спосіб словесна куліса дозволяє імагінувати емоційний стан персонажа, пов'язаний із його реакцією на зовнішній світ [9, S. 352], тобто – відкрити внутрішній простір дійової особи.

У давньогрецькому театрі хор коментував дію, зосереджуючи погляд глядача на потрібній у певний момент деталі. Моделювання простору залежало не так від декорацій, як від оповідженого простору: супровідне слово описувало образ, скеровувало погляд глядача і спонукало його залучити свою фантазію. Коли Кассандра пророкує чи пригадує, вона виходить за межі простору кімнати і сцени, фізично продовжуючи перебувати у них: «Кассандра. Твій чоловік бере тебе за руку, / і, ледве взяв, вже ти його ведеш. / Ти попереду, він іде позаду... / Чужі моря, чужі краї минає / ваш корабель, несучи вас додому... / Огні погасли на руїнах Трої, / і дим від Іліона в небі зник...» [8, с. 16]. Словесна куліса дозволяє швидко перемикатися між просторами, створювати і розсіювати імагінаційний простір, переносячи глядача чи читача в інші часово-просторові координати, не порушуючи динаміки драматичної дії, а радше, посилюючи її.

Важливими елементами моделювання художнього простору в «Кассандрі» є також візуаль-

но-оптичні засоби, серед яких слід виокремити освітлення та колористику. Гра світла й тіні структурує простір, надає йому об'єму, глибини, або ж акцентує увагу на окремих елементах простору, що для розгортання дії мають вагомое семантичне чи ідейне навантаження. Залежно від обраних джерел світла чи навпаки від їх відсутності, простір може набувати різних конотацій: свічка чи ліхтарик створюють ефект таємничого простору, небезпеки; брак освітлення, темрява, імла асоціюються також із таємницею, заплутаністю, небезпекою, невідомим [6, с. 321]. При цьому може йтися як про зовнішній простір, так і про простір персонажа (внутрішній простір), коли брак світла відображає його «темну» сутність чи внутрішню тривогу, переживання і навпаки. Гра світла й тіні відіграє особливу роль у четвертій сцені драми, яка творить певну серцевину всього твору і є переломним моментом у розгортанні сюжету. В авторській ремарці тут, в просторовому описі, уперше з'являються світлові маркери: «Смеркає. Довгі тіні простягаються через майдан. Невеликий гурток троянців посередині, межі брамою, й храмом, радиться пошепки про щось» [8, с. 28]. З огляду на те, що саме у цій сцені простір дії розширюється, необхідною стає можливість членування і структурування простору задля надання йому відповідних акцентів. Світло чи тінь фокусує увагу на конкретному просторі дії чи просторі персонажа. Так, довгі тіні видовжують простір, створюючи додаткову перспективу, а водночас візуально зменшують постаті людей на площі.

Ступінь освітлення маркує простір позитивно чи негативно: перед походом Долон в розвідку за браму – вечоріє («смеркає», «довгі тіні»), натомість примарна перемога над ахейцями супроводжується світлом («Ясний ранок, майдан залитий сонцем» [8, с. 65]), яке створює ілюзію святкування, початку нового життя. Зміна світла в останній сцені загибелі Трої готує читача до загрози, посилюючи ефект іншим параметром простору – холодом: «Вечоріє. Ніч насувається швидко, темна, безмісячна, тільки зорі сяють, як буває в холодні вітряні ночі» [8, с. 77].

Із цих прикладів видно, що освітлений простір зазвичай сприймається як позитивний, однак у сцені, коли Долон вирушає в ахейський табір, саме світло несе у собі небезпеку: «пождав би ти безмісячної ночі» [8, с. 34], «Я боюся Долі.../ вона так дивиться отим великим / та білим оком...» [8, с. 38]. Місяць та його світло символізують невблаганну долю, якій має коритися навіть Кассандра, а залитий місячним світлом ворожий

простір виказує беззахисність Долона: «Мій Долон на полі / такий самотній, наче кипаріс / на роздоріжжі...» [8, с. 35] і пророкує його смерть.

У праці «Сутінки Європи» («Der Untergang des Abendlandes», 1922) Освальд Шпенглер, аналізуючи античне образотворче мистецтво, зауважує, що в ньому переважають чотири базові кольори: жовтий, червоний, чорний і білий [10, S. 317]. Жовтий і червоний відповідають за матеріальне, вони є кінцевими, це «евклідові, аполлонійні, політеїстичні кольори», що часто є виразником «античного фатуму, сліпого випадку, точкового буття» [10, S. 318]. Примітно, що працюючи з міфологічним матеріалом і поєднуючи його з традиційним українським фольклором, Леся Українка теж використовує три базові кольори (червоний, білий та чорний), додаючи акцентами золотий і срібний. Колір переважно структурує символічний простір: чорний асоціюється з простором війни («вже чорні кораблі багрянх хвилю стернями різали» [8, с. 16], «Ох, скільки крові чорної я бачу!» [8, с. 23]), червоний має амбівалентне значення і позначає як життя (червоні весільні квітки у косах Поліксени), так і смерть («червоновзута білая нога» [8, с. 15], «червоная сандалія» Гелени [8, с. 16], що ступає на землю Трої і символічно її руйнує, червоний килим в епілозі, тощо). Зважаючи на міркування Освальда Шпенглера, у діях Поліксени і Гелени простежується «точкове буття», за яким жодна не бачить довгострокових наслідків своїх дій. На підтвердження цього працює розказаний Кассандрою міф про Епіметея і Прометея. Відсутність інших кольорів у моделюванні простору, як от блакитного чи зеленого (бо навіть хвилі – багряні), свідчать про його закритість і безперспективність. Тож, використовуючи відомі з античності символічні значення кольорів, Леся Українка моделює яскраво промовистий простір Трої, який уже візуально характеризує критичний стан справ.

На окрему увагу заслуговує також моделювання простору через звукові образи. Таким є невидимий для глядача чи читача загрозливий простір війни. Андромаха не хоче йти на браму і спостерігати за двобоєм Гектора з Ахіллом, бо боїться «іржання коней, брязкоту мечів, і куряви, і крику, а найгірше того смертельного співання стріл!» [8, с. 24]. Звукові образи доповнюють простір хаосу не лише війни, а й карнавального простору бенкету, що передусє загибелі Трої. («З царського двору чути відгуки музики і веселого бенкетного гомону» [8, с. 77]).

IV. Приватний vs політичний простори

«Драматичний текст нагадує собою сипучий пісок, на поверхні якого ми локалізуємо періо-

дично та розмаїто сигнали керування сприйманням і сигнали підтримування неконкретності і двозначності» [11, с. 521]. Тож і через організацію простору «Кассандри» постає чимало неоднозначних ситуацій, які вказують на позапросторові відносини. «Як потенційність можливостей, якій літературний твір завдячує своїм віртуальним проявом, простір водночас також здатен конституувати і умови влади (<...>). Якщо будь-яка боротьба у суспільстві виявляється через відносини, структуру яких задають простір і просторовість, то простір можна розглядати також і як типовий головний політичний елемент. У ньому можна виявити як обставини патріархату, так і логоцентризму, від якого патріархат відділити не можна – щонайменше у більшій частині європейської літератури», – зазначено у передмові до «Лектур простору» [4, с. 15]. Згідно з давньогрецькими звичаями, простір житлових приміщень поділяється на жіночий і чоловічий. Цікаво, що саме в жіночій кімнаті, у «власному просторі», за Вірджинією Вулф [12], куди приходять чоловіки високих соціальних рангів, обговорюються договори державної ваги. Мовиться про брата Кассандри Деїфоба, який з'являється тут зі звісткою про одруження сестри, лідійського царя Ономая, який особисто приходить за згодою Кассандри вийти за нього заміж, і брата-віщуна Гелена, який пояснює механізм цієї, з його погляду, оборудки. При цьому у власному просторі оприявнюється статичність Кассандри – жіночий інтер'єр нерухомий, натомість державні мужі активні, тобто динамічним є чоловічий екстер'єр.

Особливо вагомим, за Юрієм Лотманом, є те, що «за зображенням речей і предметів, в оточенні яких діють персонажі тексту, постає система просторових відносин, структура топосу. При цьому, будучи принципом організації й розстановки персонажів у художньому континуумі, структура топосу виступає як мова для вираження інших, непросторових відносин тексту. Із цим пов'язана особлива моделювальна роль художнього простору у тексті» [13, с. 280]. Із такого погляду, непримітний особистісний простір жіночої кімнати починає відігравати вагому роль саме завдяки тій розмові, яка тут відбувається, адже Кассандра перебуває на своїй території, владний муж Деїфоб заходить у її pokій зі звісткою державної ваги, а не кличе сестру до себе. У такий спосіб він виказує глибоку повагу й братерську любов до царівни. Повідомляючи їй твердим голосом про примусове заміжжя, він проте вислуховує й усі її аргументи проти. Полеміка між ними увиразнює стосунки держави й особистісної вільної волі.

Тоді у кімнату Кассандри заходить Ономай, сильний та незалежний цар багатії Лідії, за якого вона, згідно із чоловічим рішенням на раді, має вийти заміж. Ономай не звик баритися й прийшов особисто виказати свою повагу майбутній дружині, яку за бажанням міг би взяти силою. Проте топос царівни відіграє тут роль своєрідного захисту Кассандри. Лідійський цар: «входить і спинається у порога. Мовчання» [8, с. 47]. Це мовчання вказує на бар'єр, на чужий для Ономай простір, в який він має увійти, не зовсім розуміючи, як має тут поводитися. У ситуації «Кассандра–Ономай» відчутно стикаються особистісне і державне, людське (приватне) і політичне (міждержавне). Дискурс гендерних розбіжностей (жінка підкоряється чоловікові, жінка – предмет обміну, коли йдеться про державні справи, сильна жінка і слабкий, бо охоплений пристрастю, чоловік) звучить тут особливо голосно.

Брат Гелен приходить до сестри за її згодою. Їхня розмова відбувається теж у кімнаті Кассандри. Помітно, що топос гінекею суттєво зміцнює позицію жінки, зокрема Кассандри. Вона залишається у центрі розмови і великою мірою веде її. Чоловікам треба докладати максимум зусиль, щоб не втрачати контроль над ситуацією. У такий спосіб простір невеликої жіночої кімнати набуває символічного розширення до подій державного значення.

V. Міфологічне розширення простору

Для окреслення міфологічної глибини художнього простору в «Кассандрі» суттєвою є гранична замкнутість внутрішнього простору Трої. «Кімната в гінекеї Пріамового дому» – посеред Трої є внутрішнє місто Ілліон, у якому царські палати (Пріамовий дім), у якому гінекей (жіноча частина дому), у якому кімната. Опису кімнати нема. Є тільки присутність однієї людини – Гелени, її розташування у самій кімнаті (сидить на низькій різьбленій стільці [8, с. 11]), її вбрання (сама пишно вбрана [8, с. 11]) та предметів, що її оточують (золота кужілка, пурпурна вовна, кругле срібне свічадо). Тобто простір звужується ще більше – до людини, яка й організовує цей простір. Гранично замкнений, гранично внутрішній, гранично аскетичний, налаштований на сутнісні речі, бо, як стверджує Гастон Башляр, «надмірна живописність може маскувати його (простору) глибинну суть» [14, с. 32]. Така собі китайська скринька, що приховує найцінніший скарб у світі – таємницю життя і смерті. Так виникає паралель із храмом, де зберігається Палладіон, у який заходили тільки жінки (отже, храм – це теж своєрідний гінекей), і який був організований тим самим Палладіоном.

У кімнату входить Кассандра і зупиняється посеред кімнати мовчки, порушуючи всі правила ввічливості. Кассандра приходить подивитися на причину Троянської війни і збагнути істоту цього божого задуму. Тому їй не потрібна розмова з Геленою, Гелена лише привід з'ясувати істину. Саме Гелена порушує тишу. І тоді виникає діалог між улюбленицею богів, що носить божественний дар – красу, який знерухомлює людей, і тою, що з богами змагається, але теж має божественний дар – віщування, який так само паралізує людей. Так, соціально окреслений простір – гінекей Пріамового, тобто царського дому, десоціалізується і кімната отримує певну «вертикальну сутність <...> пробуджує в нас свідомість вертикальності» [14, с. 36]. Цей замкнений жіночий домашній простір перетворюється у простір міфологічний, де зустрічаються божественний і людський світи. Він підсилюється іменами богів, титанів і видіннями. Простір видіння, належачи до міфологічного простору, утворює окремий підпростір. У просторі видіння деформуються простір і час, вони стягуються в одну площину одночасного існування у минулому-теперішньому-майбутньому і в симультанному просторі: «Гелена. Ти безумна! / Хіба в той день ахайці приплили? Ми ж більше року прожили спокійно! Кассандра. Я бачила в той день ахайське військо. / Тепер я бачу: Менелай бере / тебе за руку...» [8, с. 16]. І якщо поза міфологічним простором час і простір розгортаються лінійно-горизонтально, у міфологічному просторі час і простір переплітаються, визначають один одного (темпоралізація простору і спатіалізація часу, за Володимиром Топоровим), то у підпросторі видіння часопростір завмирає, як і медіум цих видінь: «Ти бачиш, / і склавши руки або заломивши, / стоїш безвладна перед тим привидом / страшною правди, мов закам'яніла, / немов на тебе глянула Медуза» [8, с. 59].

Як протилежність до такого згущеного концентрованого і сутнісного простору в тексті зяють діри порожнечі, як от початок п'ятої сцени: «Покій Кассандри. Нема нікого» [8, с. 40], які, за Володимиром Топоровим [15] і Мартіном Гайдеггером [16], не є відсутністю простору, а запрошенням у нього, й епізоди Хаосу, що на протигагу Космосу міста знищує простір («Андромаха. Не можу я, Клімено, я боюся іржання коней, брязкоту мечів, і куряви, і крику, а найгірше того смертельного співання стріл. Як я те чую й бачу, то мені здається, що то повстав з безодні Хаос, що ні людей нема вже, ні богів, і тільки смерть панує самовладне» [8, с. 24]).

Володимир Топоров стверджує, що така можливість з'являється тому, що «Слово (і текст) наділені спільними із простором рисами <...> Воно принципово може бути образом самого простору, його від-творенням <...> У такому сенсі можна говорити про простір, що описує сам себе, про частину, яка говорить про ціле, до якого вона належить» [15, с. 241]. І тому на мовному рівні можна натрапити на згущено-концентровані смислові сцени і на протипаузу – довгі паузи мовчання, своєрідні мовні пустоти.

Усі ці згущення, розрідження і зупинки простору пов'язані головним чином з Кассандрою. Кассандра є інтеріоризацією Трої, як і Троя є екстериоризацією Кассандри. Кассандра виступає стосовно Трої Першолюдиною, а Троя для Кассандри – Першосвітом. І поки Кассандра здійснює вертикальний рух (який, своєю чергою, є невід'ємною прикметою міфологічного простору), або сходження душі, яке, на думку Володимира Топорова, здійснюють у тексті служителі культу (пророчия) [15, с. 261], на відміну від героїв з їх горизонтальним рухом, що супроводжується інтеріоризацією або вбиранням простору, і поки Троя розсипається в ентропії горизонтального есхатологічного міфу, Кассандра втягує, чи овнутрішнює Трою і підносить-рятує її ідею.

Висновки. Аналіз просторової організації «Кассандри» Лесі Українки виявив складну багаторівневу архітектуру твору, спроектовану і прописану авторкою насамперед у ремарках, що дає

змогу накреслити детальну карту території, де розгортаються події, з відповідно розташованими персонажами. До того ж карта представлена у динаміці: або зміщуються фігури-персонажі, або, залежно від сцени, змінюється оптичний центр, який то наближається, то віддаляється або зміщується то вправо, то вліво. Свідомо сконструйований простір з ефектом історичної достовірності і одночасно театральної сценографії увиразнюється іншими візуально-оптичними засобами, як от світло і колір, які посилюють універсальність і символічність конкретного простору. Горизонтальний фізичний план простору аккомпонується вертикальним метафізичним планом – непросторові конотації простору, коли сама якість простору допускає чи не допускає, чи забарвлює смислові поля подій, які в ньому відбуваються, або міфологічні надбудови простору, що олюднюють та овнутрішнюють його, демонструючи ізоморфність макро- і мікрокосмосів. Зазначені просторові виміри тексту «Кассандра» характеризують твір як модерністський, позаяк їх не можна охопити тільки культурою смислу – зазор між мовою й описуванним нею світом суттєвий. Саме просторові виміри чітко виявляють контр-дискурсивний зв'язок із цим світом. Така контр-дискурсивність ідентична до просторовості мови, наслідком якої вважають «власний простір» літератури. Текст «Кассандра» демонструє таку контр-дискурсивну силу, тобто здатність літературного вживання мови протистояти односпрямованому означуванню.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Демська-Будзуляк Л. Візуалізація простору в драматургії Лесі Українки. *Ліствиця Якова: збірник статей на пошану професора Леоніда Ушкалова з нагоди його шістдесятиліття* / уп. Н. Левченко, наук. ред. Р. Мельників. Харків : Майдан, 2016. С. 122–132.
2. Кочерга С. Культурософія Лесі Українки: семіотичний аналіз текстів : монографія. Луцьк : Твердиня, 2010. 656 с.
3. Синявська Л. Українська драматургія кінця XIX – початку XX століття: комунікативні стратегії : монографія. Одеса : КП ОМД, 2019. 312 с.
4. Raumlektüren: Der Spacial Turn und die Literatur der Moderne / Hrsg. von Tim Mehigan, Alan Corkhill. Bielefeld : transcript, 2013. 323 S.
5. Handbuch Literatur & Raum / Hrsg. von Jörg Dünne und Andreas Mahler. Berlin, Boston : de Gruyter, 2015. 590 S.
6. Копистянська Н.Х. Час і простір у мистецтві слова. Львів : ПАІС, 2012. 344 с.
7. Reichert F. Asien und Europa im Mittelalter: Studien zur Geschichte des Reisens. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2014. 557 S.
8. Українка Леся. Кассандра. *Повне академічне зібрання творів у чотирнадцяти томах. Том 2: Драматичні твори (1907–1908)*. Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021. С. 9–98.
9. Pfister M. Das Drama. Theorie und Praxis. München : Wilhelm Fing Verlag, 1997. 454 S.
10. Spengler O. Der Untergang des Abendlandes. Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte. Berlin : Kontumax, 2016. 845 S.
11. Паві П. Словник театру / пер. з франц. М. Якуб'як. Львів : вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. 640 с.
12. Вулф В. Власний простір / пер. з англ. Я. Чердаклі. Київ : Альтернативи, 1999. 111 с.
13. Лотман Ю.М. Структура художественного текста. Москва: Искусство, 1970. 384 с.

14. Башляр Г. Избранное: Поэтика пространства / перевод с франц. Н.В. Кислова, Г.В. Волкова, М.Ю. Михеев. Москва : РОССПЭН, 2004. 376 с.
15. Топоров В.П. Пространство и текст. *Текст: семантика и структура*. Москва : Наука, 1983. С. 227–284.
16. Heidegger M. Die Kunst und der Raum – L'Art et l'Espace / Übersetzt aus dem Deutschen von Jean Beaufret und François Fédier. Frankfurt am Main : Vittorio Klostermann, 2007. 28 S.

УДК 821.161.2.09"18/19"(092)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.22.1.36>

ГЕНОЛОГІЧНА МАТРИЦЯ ІСТОРІОГРАФІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ XIX–XX СТОЛІТТЯ

GENOLOGICAL MATRIX OF HISTORIOGRAPHY OF UKRAINIAN LITERATURE OF THE 19-20 CENTURIES

Генц А.В.,

orcid.org/0000-0002-3874-334X

*аспірантка кафедри української літератури імені академіка Михайла Возняка
Львівського національного університету імені Івана Франка*

У статті досліджено теоретичні та методологічні аспекти жанрової структури історіографії українського письменства. На основі генологічних особливостей систематизовано стрижневі моделі історій української літератури XIX–XX століття (відомості, замітки, статті, рецензії, огляди, нариси, корпуси, синтези). Доведено, що жанр є синтезом різних методологічних принципів та наративних стратегій, а також естетичного, формального, соціологічного та культурологічного чинників. Вибір жанру історико-літературних досліджень головно зумовлений перевагами та межами певного концептуального часу. Оскільки в літературознавстві немає чітких кордонів між теорією, критикою та історією письменства, окреслено низку дотичних до літературної історіографії жанрів: поетики та риторики, вступи до літератури, основи науки літературознавства, студії про метрику і віршування, енциклопедії, літописи творчості, календарі життя і творчості епістолярій, зібрання творів, біографічні монографії, збірники критичних нарисів, біографічні покажчики. Аргументовано, що підручники та посібники з історії українського письменства, хрестоматії, антології, які загалом виконували освітню функцію, посідають вагомe місце в історії становлення вітчизняної шкільної та університетської освіти. У статті також розглянуто огляди стилів української літератури, історії еміграційного письменства та генераційні історії літератури, які є окремими історіографічними жанрами. З'ясовано, що жанрова типологізація окресленого періоду є важливою насамперед у дослідженні історіографічних студій з української літератури та вивченні їх теоретико-методологічних особливостей.

Ключові слова: генологія, жанр, типологія, історія літератури, історіографія.

The article investigates theoretical and methodological aspects of the genre structure of historiography of Ukrainian literature. On the basis of genealogical features, core models of histories of Ukrainian literature of the 19-20 centuries (information, notes, articles, reviews, reviews, essays, corpora, syntheses) are systematized. It is proved that the genre is a synthesis of different methodological principles and narrative strategies, as well as aesthetic, formal, sociological and cultural factors. The choice of the genre of historical and literary research is mainly due to the preferences of literary historians, ideological trends, the prevailing literary and philosophical currents and the boundaries of a particular conceptual time. Since there are no clear boundaries in literary studies between theory, criticism and history of literature, a number of genres related to literary historiography are outlined: poetics and rhetoric, introductions to literature, basics of literary science, studies on metrics and poetry, encyclopedias, chronicles and creative chronicles, collections of works, biographical monographs, collections of critical essays, biographical indexes. It is argued that textbooks and manuals on the history of Ukrainian literature, textbooks, anthologies, which in general performed an educational function, occupy an important place in the history of national school and university education. The article also considers reviews of styles of Ukrainian literature, history of emigration literature and generational histories of literature, which are separate historiographical genres. It was found that the genre typology of the outlined period is important primarily in the study of historiographical studies of Ukrainian literature and the study of their theoretical and methodological features.

Key words: genealogy, genre, typology, history of literature, historiography.

Постановка проблеми. Генологія історії літератури головно є умовною теоретичною конфігурацією, яка заснована на виборі методологічних

принципів, зумовлена функціями історіографічного дискурсу та закономірностями його суспільно-естетичного розвитку. Тобто, жанрова матриця

є лише певною інтерпретаційною гіпотезою про окремішій історико-літературний наратив, про його формальні особливості, а також про місце і роль специфічної літературознавчої галузі у загальній історіографічній дійсності. Така конструкція допомагає вченим систематизувати та класифікувати корпуси історії літератури, виокремити інноваційні та індивідуальні риси кожного історика письменства та моделі історико-літературного дискурсу, побачити самотність і національні якості історіографічних текстів та вплив і запозичення із загальнокультурних та міжнаціональних джерел. Жанр, безумовно, відіграє і певну філософську функцію (*«виступає як колективно-індивідуальний регулятор складного процесу людського спілкування»* [9, с. 108]), хоча й базується на структурних особливостях наукового тексту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Генологія історії літератури є обґрунтованою системою особливостей кожного конкретного історіографічного дискурсу. Доцільно згадати, що досліджували жанрову структуру В. Брюховецький [1], Ю. Бурляй [1], Б. Іванюк [7], Н. Копистянська [8] та ін. Загальноприйнятими власне літературознавчими жанрами є *стаття, рецензія, передмова чи післямова, памфлет, фейлетон, біографічна або бібліографічна довідка, нарис, літературний портрет, монографія, дисертація*, які передовсім *«зумовлені конкретними завданнями рецепції чи наукової студії»* [10, с. 365], а за своєю структурою бувають відкритими та закритими. Продуктивною є генологічна типологія літературознавства і, частково, власне вже історіографії літератури, яку виокремив Р. Гром'як на основі таких жанротворчих чинників: предмета дослідження; мети, завдання, ставлення вченого до предмета оцінки; орієнтації на адресата і тип друкованого органу [5, с. 11]. Літературознавець виділяє такі жанри: *анотація, рецензія, огляд, есе, літературний портрет, діалог, монографія* [5, с. 11]. Натомість автори академічного підручника з літературознавства виокремлюють *монографію, статтю, огляд, есе* як жанри теорії літератури, *нарис, рецензію* як жанри історії літератури, *анотацію, рецензію, статтю, огляд, есе, літературний портрет* як жанри літературної критики [3, с. 10–12]. Утім, на думку американського дослідника Гайдена Вайта досі немає загальноприйнятого трактування жанру в літературознавстві, *«тому ми схильні думати, що у жанрі є щось, що робить його, по суті, «резистансним до теорії», але таким, що надається історичному трактуванню»* [16, pp. 597–598].

Постановка завдання. Доцільно наголосити, що генологія літературної історіографії не має конкретної визначеності, позаяк її основними ознаками є певна публіцистичність, застосування наукового дискурсу та синтез різних методологічних принципів. Таку концепцію знаходимо в есеї Роберта Джонстона *«Неможливий жанр: читаючи вичерпну літературну історію»* (1992), у якому вчений ґрунтовно досліджує теоретико-методологічні проблеми створення історії літератури як жанру літературознавства. Саркастично зауваживши, що *«ідея читати історію національної літератури як цілісний твір, розбирати його текст, аналізувати авторські висновки має приблизно стільки ж привабливості, як читання телефонного довідника»*, Р. Джонстон стверджує, що *«вичерпна історія повинна вводити, відображати і посилатися на те, що антологія лише представляє; вона (йдеться про історію літератури – А. Г.) повинна окремо демонструвати, що варто відстоювати синтетичний нарис»* [15, pp. 26–37]. Безперечно, літературна історіографія є справді «неможливим жанром», якщо вона де-факто не має в основі якоїсь конкретної методології, якщо не тлумачить літературні явища, а лише засвідчує факт їхнього існування, якщо не базується на певній парадигмі як стрижневій засаді будь-якого аналізу.

Жанрова матриця історіографії письменства як зумовлений комплекс ключових ознак історії літератури не була ще достатньо розроблена та осмислена у вітчизняному літературознавстві. Саме тому метою статті є вивчення генологічної системи історіографії української літератури XIX–XX століття, її багатоаспектності та методологічних орієнтацій.

Виклад основного матеріалу. Безперечно, коли йдеться про генологію історій літератури, варто наголосити на еволюції жанрової типології, кожен елемент якої на певному етапі розвитку історіографії набував домінантного статусу. Історики літератури на початку XIX століття ще не мали чітких методологічних принципів історіографічної генологізації, а вибір жанрів був результатом консенсусу різних теоретичних та літературно-критичних спрямувань. Першу історико-літературну працю *«Відомість о руськім язичі»* Івана Могильницького С. Єфремов називав історико-літературною хрестоматією [6, с. 17]. Із цим складно погодитися, позаяк галицький дослідник лише звернув увагу на літературні пам'ятки, які були написані староукраїнською мовою і вплинули на становлення вітчизняного письменства. Причиною цього, мабуть, був вибір *відомості* як

історіографічного жанру, яка справді передбачає список цифрових або інших даних у встановленій формі [12, с. 615]. Іван Вагилевич в **«Замітках о руській літературі»** (1848 р.) теж уже в назві окреслив своє генологічне спрямування. *Замітка* – це різновид рецензії, що є *«стислим та оперативним повідомленням про найновіші події чи факти»* [10, с. 380], – можливо тому дослідник лише констатував літературні явища, опустивши аналіз текстів, їхній естетико-формальний характер та вплив на становлення українського письменства. Ширше бачив генологію історико-літературного дискурсу Яків Головацький, автор **«Трьох вступительних предподованій о руській словесності»** (1849 р.). За жанром цю працю можна охарактеризувати як оглядові історико-літературні *статті-виклади*, саме тому своєю метою вчений вважав *«із пам'ятників всякого рода головні місця вибирати і уставляти, нерозлучно із увагою на життя народне проглядати, щоби можна із обламків зложити цілість, із кавалків істинну народну мозаїку умственного життя Русі изобразити»* [4, с. 252].

«Обзор сочинений, писанных на малороссийском языке» (1843 р.) Миколи Костомарова та **«Обзор украинской словесности»** (1861 р.) Пантелеймона Куліша є історіографічними *оглядами*, завдання яких ознайомити читачів з найяскравішими літературними фактами та явищами, окреслити *«підсумки літературного процесу за певний період або опублікованих літературних матеріалів на сторінках періодичних та неперіодичних видань»* [11, с. 143].

Корпусами історії української літератури, які головно базувалися на нагромадженні матеріалу без його аналітичного осмислення, були **«Очерки истории украинской литературы XIX столетия»** (1884 р.) Миколи Петрова. Цікавою для жанрологічної рецепції є й **«Історія літератури руської»** Омеляна Огоновського, започаткована у 1886 році. Відсутність повноти викладу та зв'язності фактажу свого історико-літературного корпусу літературознавець намагався компенсувати Вступом (а це майже 200 с. – *А.Г.*), у якому показав тяглість українського письменства та звернув увагу на визначальне значення літератури для національного поступу і який справедливо можна вважати окремим історіографічним жанром. Корпусом історії українського письменства є також **«Історія української літератури. Часть перша. Від початків українського письменства до Івана Котляревського»** (1907 – 1909 рр.) Івана Франка. До речі, серед Франкових поліфонічних розвідок можна виділити *наукові*

статті, де розглянуто питання історіографії літератури (**«Метод і задача історії української літератури»** (1890 р.), **«Задачі і метод історії літератури»** (1891 р.), **«Етнологія та історія літератури»** (1894 р.)), *вступні статті*, у яких Франко подав ключові шляхи розвитку історії словесності як літературознавчої дисципліни, висунув нові наукові положення (**«План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви»** (1898–1899 рр.), **«Теорія і розвій історії літератури»** (1899 р.)); *оглядові статті* певного періоду письменства (наприклад, **«З останніх десятиліть XIX століття»** (1901 р.)). Не менш важливими є Франкові *рецензії* про історії літератури попередників, у яких він різнобічно та системно оглянув історико-літературні праці, проаналізував методи дослідження (**«Отзыв о сочинении господина Петрова «Очерки истории украинской литературы XIX столетия», составленный профессором Н. Дашкевичем»** (1889 р.), **«Історія літератури руської. Написав Ом. Огоновський»** (1889 р.)). Таким чином, Іван Франко, застосувавши різні генологічні підходи, представивши нові історико-літературні піджанри (за аналогією до відомої пізнішої оцінки-метафори Д. Чижевського про П. Куліша-письменника), створив повну тогочасну історіографію української літератури.

Корпуси літератури М. Петрова, Ом. Огоновського, І. Франка лише констатували еволюцію українського письменства, вивчаючи літературний процес на основі літературознавчих зв'язків та впливів, проте головно не виходили за межі описовості та фіксування стрижневих фактів письменства. Методологічні принципи, які обирали автори історіографічних корпусів, не завжди відповідали сутності студійованого матеріалу, а, навпаки, – часто накладали на письменство невластиві йому ідеологічні чи соціологічні критерії.

«Отзыв о сочинении господина Петрова «Очерки истории украинской литературы XIX столетия» (1884 р.) Миколи Дашкевича за формою є *рецензією-відгуком*, а сутнісно – самостійним історіографічним текстом. До слова, сучасний літературознавець Р. Гром'як виокремлює ще *рецензію-переказ*, *рецензію-памфлет* та *рецензію-фейлетон* [5, с. 11]. Таким чином, працю Дашкевича частково можна зарахувати і до корпусів історії літератури, позаяк вчений не обмежився дослідженням праці свого колеги, але й виклав власні погляди щодо становлення української літератури, зокрема детально охарактеризував досягнення письменників XIX століття.

«Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 року» (1909 р.) І. Франка, **«Начерк**

історії української літератури» (1909 р., 1912 р.) Богдана Лепкого та **«Нарис історії української літератури»** (1927–1929 рр.) Володимира Корняка є історіографічними *нарисами*, автори яких розглядали розвиток письменства лише крізь призму певного підходу. Для цього художнього епічного жанру характерною є *«художньо-публіцистична міметична нарація на документальній основі з поглибленою емпіричною достовірністю, в якій зображені справжні факти, події, конкретні люди»* [11, с. 96]. Великою мірою це стосується й історіографічної генології, адже наукові тексти такого штибу відзначаються своєрідною гіперболізацією фактографічності. Оригінальну наукову дефініцію цього історико-літературного жанру дав ще І. Франко, який мав задум створити одноавторську історію української літератури, що охоплювала б літературний процес від Х до кінця ХІХ століття: *«Зрештою, сама назва «Нарис» свідчить про те, що се не повний курс історії літератури, а короткий, з конечності більше річевий та бібліографічний звід найважливіших фактів і появ не тільки нашого письменства, але також звиш тисячолітньої історії та культури нашого народу»* [13, с. 379]. Тож, недоліками цього жанру є певна незавершеність, фрагментарність, публіцистичність та тенденційна заангажованість. Про те, що подібні процеси відбувалися і в розвитку іноземних історіографій, зазначає польський дослідник Генрик Маркевич: *«На початку ХХ ст. наука про літературу польську надалі розвивалася у вже вироблених організаційних формах. Старше і середнє покоління у своїх дослідженнях залишилось вірним дотеперішнім позитивістично-філологічним підставам. По-давнішому займалися передовсім з'ясуванням біографістики, ідентифікацією джерел, хронологізацією текстів, часто попросту реферували і характеризували зміст нововідкритих чи рідко прочитуваних текстів. Розвиток науки мав головню екстенсивний характер – полягав у відкриванні і нагромадженні нових історико-літературних фактів, реферуванні окремих праць, часом причинкарських. Широку увагу приділяли монографічним працям про другорядних авторів... Водночас університетська історія літератури віддалилась від участі у сучасній критиці. Тенденції дидактично-громадянські певною мірою були витіснені»* [17, с. 1176].

Зразками справді наукових, вільних і певним чином суб'єктивних історіографічних праць є історико-літературні *синтези*, для яких визначальним є системний і комплексний літературознавчий аналіз, поєднання різних наукових методологій,

а на основі цього – створення індивідуального і яскраво вираженого «свого» історіографічного дискурсу. Такими працями в українській літературній історіографії є шеститомна **«Історія української літератури»** Михайла Грушевського, розпочата в 1914 р., **«Історія української літератури»** в трьох томах (1920–1924 рр.) Михайла Возняка, **«Історія українського письменства»** (1924 р.) Сергія Єфремова, **«Історія української літератури»** (1941 р.) Микола Гнатишака, **«Історія українського письменства»** (1942 р.) Миколи Оглоблина-Глобенка, **«Історія української літератури»** (1956 р.) Дмитра Чижевського. До слова, останній вважав, що найвищим виявом літературної історіографії є саме синтетичні огляди, які, на його думку, з'явилися лише на початку століття, позаяк *«до кінця 18 ст. праці про стару літературу були здебільшого суто-бібліографічні, себто каталоги творів»* [14, с. 7], а *«серед романтиків, українських та чужих, не знайшлося нікого, хто спромігся б на синтетичний огляд, хоч би невдалий, хоч би окремої епохи української епохи»* [14, с. 9]. Уперше, на думку Чижевського, *«дали низку монографій та синтетичних праць, що в них подано розгляд не лише змісту, але й форми творів, головне нової української літератури»* [14, с. 13] М. Зеров, П. Филипович, В. Петров, О. Дорошкевич, Б. Якубський, О. Білецький та інші. Такий же погляд пропагував С. Єфремов, який наголошував, що *«огляди письменства були здобутком нових часів, – їх не знало старе письменство всіх народів, даючи тільки короткі списки книжок для тієї чи іншої практичної мети»* [6, с. 16].

«Синтетичні огляди» є найбільш промовистою та наочною реалізацією того випадку, коли художній світогляд, мистецьке світосприйняття реалізується не тільки у белетристиці, а й у науковій продукції (у нашому випадку – в одноавторських корпусах історії національної літератури). Безумовно, історико-літературні синтези базуються на всебічному осмисленні предмета дослідження, цілісності методології, єдності наративної структури, взаємозв'язку її частин. Вони загалом продукують зміни в літературному процесі, створюють певні історіографічні тенденції, зумовлюють виникнення новоякісних історико-літературних течій.

Висновки. Історіографія української літератури ХІХ–ХХ століття мала широкий генологічний спектр (відомості, замітки, статті, рецензії, огляди, нариси, корпуси, синтези), хоча дотичними жанрами до історії літератури того часу можна також вважати

поетики та риторики («Поетика» і «Риторика» (1705 р.) Ф. Прокоповича та «Сад поетичний» (1736 р.) М. Довгалевського, «Поетика» (1923 р.) Д. Загули), вступи до літератури («Введение в круг словесности» (1806 р.) І. Рижського «Вступ до історії нової української літератури» (1930 р.) О. Білецького), основи науки літературознавства («Основи української літературно-наукової критики» (1925 р.) Л. Білецького, «Основи теорії літератури» (1931 р.) Б. Томашевського), студії про метрику і віршування («Як писати вірші» (1921 р.) С. Гаєвського, «Теорія поезії» (1921 р.) С. Гаєвського, «Наука віршування» (1922 р.) Б. Якубського), енциклопедії («Українська літературна енциклопедія» (1988 р.)). Ці праці були основою загальнокатегоріальних понять для історіографії української літератури. Межевими жанрами критики та історії літератури є літописи творчості, календарі життя і творчості («Критичні етюди» (1925 р.) М. Доленга, «Поети й белетристи» (1927 р.) Я. Савченка, «Силуети сучасних українських письменників» (1928 р.) Ф. Якубовського), листування («Листи Т. Шевченка» (1929 р.), «Епістолярна спадщина Лесі Українки: Листи в контексті художньої творчості» (1981 р.) В. Святковця, «За рядками листів Тараса Шевченка» (1984 р.) Ж. Ляхової), зібрання творів («Збірники творів видатніших українських письменників» (1918 р.), «Збірники» за редакцією ВУАН (1924–1932 рр.), «Поезія Т. Шевченка» у двох томах (1927 р.), «Зібрання творів Лесі Українки» у трьох томах (1937 р.), «Зібрання творів Т. Шевченка» (1939 р.), біографічні монографії («Михайло Коцюбинський» (1938 р.) І. Стебуна, «Повість про поета» (1942 р.) Л. Новиченка, «Реалізм Івана Франка» (1943 р.) Є. Кирилюка, «П. О. Куліш і його значення в історії української культури» (1944 р.) Є. Кирилюка), збірники критичних нарисів («Письменники Радянської України» (1970 р.)). Загалом, літературна критика XIX–XX століття не лише вивчала історію літератури у її взаємозв'язках та взаємовпливах, але й виявляла тенденції і перспективи розвитку літературного процесу. Важливу роль також мали біографічні покажчики («Указатель источниковъ для изучения малороссійскаго края» (1858 р.) О. Лазаревського, «Бібліографія галицько-руська съ 1772–1848 года» (1863 р.) Я. Головацького,

«Бібліографічний покажчик нової української літератури 1798–1883 р. (1883 р.) М. Комарова), які були своєрідним реєстром історико-літературного розвитку. Головною освітню функцію виконували підручники та посібники з історії письменства («Короткий курс українського письменства» (1922 р.) В. Радзиковича, «Історія українського письменства» (1923 р.) М. Сулими, «Підручник історії української літератури» (1924 р.) О. Дорошкевича, «Українська література» (1927 р.) А. Шамрая), а також хрестоматії («Хрестоматія української літератури» (1926 р.) М. Плевако), антології («Антологія руська» (1881 р.), «Акорди. Антологія української лірики від смерті Шевченка» (1903 р.) І. Франка). Окремими історіографічними жанрами, які вартують уваги, є огляди стилів української літератури («Український літературний барок» (1944 р.) Д. Чижевського, «Становлення реалізму в українській літературі» (1956 р.) Д. Чалого, «Реалізм» (1964 р.) С. Петрова, «Історичні долі реалізму» (1967 р.) Б. Сучкова), історії еміграційної літератури («Українська еміграційна література в Європі 1945–1949» (1964 р.) Ю. Шереха) та генераційні історії письменства («Шістдесят поетів шістдесятих років» (1967 р.) Б. Кравціва, «Вісімдесятники: Антологія нової української поезії» (1990 р.) І. Римарука, «Дев'ятдесятники: Авторська антологія нової української поезії» (1998 р.) В. Махна). Загалом, жанрологія історіографії українського письменства потребує подальшого цілісного дослідження та системного вивчення явища генологізації історій літератури.

Варто зауважити, що сформульована жанрова типологія історико-літературного дискурсу може бути розширена та доповнена, позаяк генологізацію історії письменства розглядаємо як у системному (типологізаційному та класифікаційному) плані, позаяк вона стосується періодизаційної конфігурації, у якій яскраво виражений часовий (діахронічний та синхронічний) аспект, а домінування кожного жанру обмежено певним часовим перерізом, так і в індивідуальній площині, оскільки жанрова матриця стосується особистих преференцій науковців. Загалом, питання генологізації є ключовим для характеристики історіографічних студій та виокремлення їх теоретико-методологічних детермінант.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Брюховецький В. С. Силове поле критики: літературно-критичні статті. Київ : Рад. письменник, 1984. 240 с.
2. Бурляй Ю. С. Основи літературно-художньої критики: навчальний посібник. Київ : Вища школа, 1985. 247 с.
3. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури: підручник / за наук. ред. О. Галича. Київ : Либідь, 2001. 488 с.

4. Головацький Я. Три вступительні предположення о руській словесності. *Твори Маркіяна Шашкевича і Якова Головацького, з додатком творів Івана Вагилевича і Тимка Падури* / за ред. Ю. Романчук. Львів : Просвіта, 1913. С. 250–254.
5. Гром'як Р. Історія української літературної критики (від початків до кінця XIX століття): посібник. Тернопіль: Підручники і посібники, 1999. 224 с.
6. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ : Femina, 1995. 538 с.
7. Іванюк Б. П. Жанрологічний словник: лірика. Чернівці : Рута, 2001. 92 с.
8. Копистянська Н. Х. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства. Львів : ПЛІС, 2005. 368 с.
9. Кушнірова Т. Жанр як структурована категорія сучасного літературознавства. *Наукові записки ХНПУ ім. Г. С. Сковороди*. 2010. Вип. 1 (61). Ч. 2. С. 108–111.
10. Літературознавча енциклопедія: у двох томах / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 1. 608 с.
11. Літературознавча енциклопедія: у двох томах / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 2. 624 с.
12. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 1. 624 с.
13. Франко І. Лист до редакції газети «Рада» в справі «Нарису історії української літератури» (3 приводу рецензії). *Зібрання творів у 50 т.* Київ : Наук. думка, 1986. Т. 50. С. 378–386.
14. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Нью-Йорк, 1956. 511 с.
15. Johnstone, R. The Impossible Genre: Reading Comprehensive Literary History. PMLA. 1992. № 107. Р. 26–37.
16. White, H. Anomalies of Genre: The Utility of Theory and History for the Study of Literary Genres. *New Literary History*. 2003. Vol. 34. Number 3. Pp. 597–615.
17. Markewicz, H. Wiedza o literaturze. Współczesne kierunki i dziedziny / Słownik literatury polskiej XX wieku / pod redakcją Józefa Bachórze i Aliny Kowalczykowej. Wrocław-Warszawa-Kraków : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1996. Wydanie II (dodruk). S. 1176–1186.

УДК 82.091

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.22.1.37>

ЗОБРАЖАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО В ХУДОЖНЬОМУ СВІТІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

FINE ART IN THE ART WORLD OF VLADIMIR VYNNYCHENKO

Кобзей Н.В.,

orcid.org/0000-0001-8288-7079

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри мовознавства

Івано-Франківського національного медичного університету

Проживаючи тривалий час серед творчого паризького бомонду, розділяючи погляди ідеологів «нового мистецтва», Володимир Винниченко відкрив у собі талант живописця. Щоденна наполеглива праця, тісне спілкування з відомими художниками, участь в українській хвилі французької мистецької школи «Еколь де Парі» сприяли швидкому росту його професійної майстерності. В образотворчому мистецтві Винниченкові імпонували революційні погляди імпресіоністів, поява яких спровокувала активні обговорення як самого напрямку, так і різноманітних подій у живописі, пов'язаних з їх діяльністю. Цю полеміку письменник переніс в свої літературні твори, а образ художника став головним для частини його белетристики і драматургії.

В оповіданні «Олаф Стефензон» знаходимо міркування автора про деградацію класичного мистецтва з його примітивними і шаблонними полотнами, орієнтованими на багатих буржуа, та про становище імпресіонізму, що на перших порах вважався чужим і ворожим напрямом. Художники-новатори у повний голос заявили про свій рішучий розрив із традицією, закликали вдосконалювати техніку і зображати людський матеріал, обирати емоційні і високо психологічні сюжети полотен, спостерігати і зображати почуття.

Такий підхід у малярстві був цілком очевидний для Винниченка-художника, що ж стосується Винниченка-письменника, то саме в цьому ключі він будував свої людські експерименти, вважаючи психологізм надзвичайно важливим для своєї творчості.

В аналізованих творах зустрічаємо різноманітні образи художників, спостерігаємо за їх роботою, чуємо їхні міркування про живопис, уявляємо епоху, в якій вони жили і творили. Розуміємо, що як і для них, так і для Винниченка, визначальною є орієнтація на безпосередню фіксацію вражень і спостережень, на глибокий психологізм і філософське осмислення дійсності, на посилену увагу до колористичної гами, а також гри світла і тіні.

Ключові слова: «нове мистецтво», психологізм, імпресіонізм, живопис, фіксація вражень, мистецька спадщина.

Living for a long time among the creative Parisian beau monde, sharing the views of ideologues of "new art", Vladimir Vynnychenko discovered the talent of a painter. Daily hard work, close communication with famous artists, participation in the Ukrainian wave of the French art school "Ecole de Paris" contributed to the rapid growth of his professional skills. In the fine arts, Vynnychenko was impressed by the revolutionary views of the Impressionists, whose appearance provoked active discussions both in the direction itself and in various events in painting related to their activities. The writer transferred this controversy to his literary works, and the image of the artist became the main part of his fiction and drama.

In the story "Olaf Stephenson" we find the author's views on the degradation of classical art with its primitive and stereotypical paintings focused on the rich bourgeoisie, and the situation of Impressionism, which was initially considered a foreign and hostile trend. Innovative artists loudly declared their decisive break with tradition, called for the improvement of technology and depiction of human material, to choose emotional and highly psychological subjects of paintings, to observe and depict feelings.

This approach in painting was quite obvious to Vynnychenko, an artist, and as for Vynnychenko, a writer, it was in this way that he built his human experiments, considering psychology to be extremely important for his work.

In the analyzed works we meet various images of artists, observe their work, hear their thoughts on painting, imagine the era in which they lived and worked. We understand that both for them and for Vynnychenko, the focus is on the direct fixation of impressions and observations, on deep psychology and philosophical understanding of reality, on increased attention to color, as well as the play of light and shadow.

Key words: "new art", psychologism, impressionism, painting, fixation of impressions, artistic heritage.

Постановка проблеми. Небувалий інтерес до живопису на початку XX століття спровокував появу особливої групи художніх творів, присвячених темі митця і мистецтва. Головними героями численних романів, драм, повістей, новел і оповідань стають як видумані персонажі, які у свідомості письменника уособлюють «образ художника», так і ті літературні герої, що мають реальних прототипів у мистецькому житті. Майстри слова оприявлюють читачам сакральний творчий процес, дозволяють зануритися у світ мистецтва, відчутти атмосферу епохи, про яку йдеться. Вся увага зосереджується на актуальних проблемах живопису, на поведінці художника в світі і його соціальній позиції. Зважаючи на те, що Володимир Винниченко мав безпосереднє відношення до малярства, цілком очевидним є той факт, що у його літературній спадщині вагоме місце відведене образотворчій тематиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема мистецтва в українській і світовій літературі має багатовікову історію. Ще з давніх часів предметом художнього осмислення стали проблеми особистості творця і його творчості. Численні літературознавчі, філософські, культурологічні, мистецтвознавчі розвідки, наукові праці з естетики, і психології творчості накопичили в собі великий емпіричний матеріал і важливі теоретичні висновки. Роботи Гегеля, А. Бергсона, Н. Бердяєва, К. Юнга, Ю. Лотмана, О. Крисовського, О. Тимашкова, І. Дорогань, Е. Циховської, Г. Костюка, В. Панченка, В. Просалової, О. Федорука та багатьох інших тому доказ.

Постановка завдання. Характеризуючи художні твори Володимира Винниченка, об'єднані мистецькими проблемами, встановимо його живописні вподобання; простежимо, як письменник презентував малярські твори та їх авторів

у літературних; визначимо, які принципи нового мистецтва стали визначальними для Винниченка-художника і письменника.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що значну частину свого життя Володимир Винниченко провів на «мистецькому Олімпі» в Парижі, у якому на початку 1900-х років вільно співіснувало щонайменше 40 тисяч відомих і не дуже світових художників, уживалися різноманітні стилі, напрями і школи, функціонували численні виставки і галереї. Письменник, що завжди знаходився у гущі політичного, суспільного і літературного життя в Україні, і тут проявляє активну життєву позицію. В його «Щоденнику» з'являється запис: «Сиджу стомлений. Знайшов собі нову біду – малювання. Простоюю з квачиками й палітрою перед якоюсь своєю нікчемною мазаниною годин по п'ять-шість і не можу одірватись. І тут пристрасть, захоплення до цілковитого безрозсудства. Кілька разів уже рішав викинути фарби й квачики, але ставало шкода. Сила повинна бути не в тому, щоб могли правувати собою, не брати їх, коли вони лежать перед тобою. Мудра думка, але... її треба вибороти в собі, щоб вона була дієвою» [5, т. 1, с. 211]. Зацікавившись живописом, Винниченко став учасником української хвилі «Еколь де Парі» і навіть «не маючи формальних і технічних засобів, не маючи великого професійного знання... ще з перших своїх малярських кроків дивувався своїми досягненнями» [3, с. 62]. Щоденна наполеглива багатогодинна праця приносила хороші результати і за кілька років, як авторитетно стверджував С. Гординський, Винниченко «володіє вже вільно пензлем, і з його картин говорить до нас уже маляр, що має стільки сказати мовою пластики, що ми автоматично перестаємо думати про речі, що не стоять у безпосередньому зв'язку з малярством» [6, с. 402].

За все своє життя Володимир Кирилович створив більше ста полотен. Щоправда, його пейзажами, натюрмортами і портретами довгий час милувалася переважно європейська публіка, на рідну же землю ця частина творчої спадщини письменника повернулася лише у 2001 році. Вісімдесят дев'ять робіт автора зараз знаходяться в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, решта – ще й досі закордоном, частина з них перебуває у приватних колекціях.

Як і в літературі, так і в живописі, Винниченко є прихильником нового мистецтва. Йому імпонують революційні погляди так званих «невизнаних» художників, яким не було місця на виставках «Паризького салону», адже їх картини викликали у загалу лише осуд і сміх: аж надто яскраві фарби використовували, аж надто дивний і крикливий сюжет обирали, а техніка виконання аж надто незвична і «недбала». Як у художника з роману «Творчість» Еміля Золя: «Його картина була схожа на вибух в старому чані для варки асфальту, з якого хлинула брудна жижа традицій, а назустріч їй увірвалося сонце, і стіни Салону сміялися цього весняного ранку! Світла тональність картини, ця синь, над якою так знущалася публіка, сяяла та іскрилася, виділяючись серед інших полотен. Чи не настав, нарешті, довгожданий світанок, народжуючи день нового мистецтва?» [7, т. 11, с. 157]. Маємо прозорий натяк на картину Клода Моне «*Impression, soleil levant*», назва якої, з легкої руки невідомого репортера гумористичної газети «Шаріварі» Луї Леруа стала репрезентувати цілий напрям у світовому мистецтві.

З того часу інтерес довкола імпресіоністів не вщухав, провокуючи активні обговорення як самого напряму так і різноманітних подій у живописі, спричинених їх появою. Що ж стосується Володимира Винниченка, то йому теж, безумовно, не була байдужою імпресіоністична манера письма, адже він на власному досвіді відчув її «красу» та «силу». Серед його знайомих багато художників-імпресіоністів, а сам письменник, як вказує Г. Костюк, «обкладається книжками з теорії та історії мистецтва, освоює техніку пензля і фарби, стає постійним відвідувачем мистецьких виставок салонів Відня, Берліну та Парижу і систематично малює. І для нього це вже не розвага, не відпруження після тяжкої праці над тим чи тим літературним твором, а вияв внутрішньої потреби» [8, с. 4]. Тому й не дивно, що Винниченко переніс полеміку в образотворчому мистецтві в свої художні твори, а образ художника так часто зустрічається в його белетристиці і драматургії.

В оповіданні «Олаф Стефензон» письменник створює образ художника-експериментатора Вальдберга, який наштотується на потужну хвилю несприйняття з боку колег по мистецькому «цеху»: «Вальдберг – це геній, якого не зрозуміли. Так, так, це іменно з тих геніїв, яких *не хотіли* розуміти. З його картин сміються, глузують, їх не приймають на виставки, не купують. Нехай! Так і треба, так і слід, це і є показчик, що його мистецтво не до смаку сучасному громадянству, що воно не розуміє Вальдберга; а через те уже одне – його ідея, його нове мистецтво є воістину нове, воістину чуже розбещений, перевернений, вироджений техніці господаря сучасного мистецтва – буржуа! А-а, буржуа плюється, коли бачить щось, що його непокоїть, що примушує мислити, почувати? Він звик, щоб його тільки по череву погладжували, п'яти йому лоскотали віршиками, щоб бавили йому ніжний зір тихими линиями фарбочками? Ну, нехай вибачить, Вальдберг не продав і не продасть себе в льокаї панського черева! Цього вже воно не діжде, ні!» [1, с. 625]. Не потрібно докладати багато зусиль, щоб зрозуміти, що схоже становище в мистецтві займав імпресіонізм, який на тлі традиційного мистецтва видавався чужим і ворожим.

Прихильники нового живопису давно зрозуміли, що класичні приписи малярства вже не справляють ні на авторів, ні на реципієнтів вагомого впливу. Героїня одного з Винниченкових оповідань розповідала про знамениті паризькі виставки: «З кожним роком ці салони стають все більш та більш порожніми, хоч число картин і побільшується. Це чудесний знак, це знаменитий знак!» [1, с. 616]. Новатори у повний голос заявили про свій рішучий розрив із традицією. Для них вагомою стала лише одна проблема – що малювати? Адже за митців давно вже вирішили реципієнти, якими «стравами» хочуть ласувати поціновувачі сучасного мистецтва: «Що ж малювати? Що? Звичайно, те, що відповідає настроям, бажанням, світоглядів панам моменту – череватого буржуа з золотою кишенею. Давайте йому таке, що не шкодить його шлункові, давайте йому те, що може перетравити його затоплена салом думка, полоскотіть його притуплені нерви жирного черв'яка! Буржуа має сентиментальну душу, – давайте йому квіточок, садочків, пейзажиків з телятками. Буржуа любить амурчика, – давайте йому голого жіночого тіла, побільше голих жінок, побільше. І всяких, всяких. Він любить різноманітність: товстеньких, худеньких, зелених, рожевих, синіх, яких хоче. Буржуа має честолубіє, він хоче безсмертя, – і всі

салони повні портретів. Квіточки, пейзажики, голі жінки і портрети. Ось все, що можна знайти на всіх виставках, всіх, так званих культурних, центрів. І ці нещасні льокаї череватого дегенерата ще сміють кричати про якусь там незалежність, про шукання нових шляхів в мистецтві, про нові горизонти, про правду й істину! Мерзотники!» [1, с. 628]. Як бачимо, В. Винниченко вдало втілює у творі головні постулати своїх «Спостережень непрофесіонала», наголошуючи, що ніколи ніякий митець не був «вільний» за своєю суттю, завжди за ним проглядалася тінь переможця, який творив життя, керував життям і вказував іншим, як жити. Інша річ, що завжди і скрізь знаходилися люди, які не хотіли коритися, які все своє життя покладали на бунт і реформацію чи то підвалин суспільних, чи етичних, чи естетичних.

Прогресивний Винниченків художник-початківець вважає традиційне мистецтво примітивним, малюнки технічними, а способи їх створення економними і швидкими. «Це – мистецтво не людей, а якихсь учених псів. Так собака, кінь можуть малювати людей, а не люди. Який-небудь учений пес, коли б він захотів переказати фарбами, що він бачив з життя людей, намалював би якраз те, що малюють льокаї буржуа. Що може пес бачити у людей? Що приступно його розумінню? Ось на столі квіточки, яблука; он там сидить пані в білій сукні з книжечкою на коліні. Тут голі жінки (вони собак не соромляться, і йому легко їх малювати!), там хазяїн, тут півники, курочки, телятка пасуться. Більше собака не може побачить. Не можуть більше бачити і льокаї, які звуть себе художниками. Вони бачать і малюють з погляду собаки, коня, а не людей. Вони людського, того, що в собаки не може бути, чого собака не може побачити і зрозуміти, вони того не малюють» [1, с. 628]. Генерація ж нових митців закликала вдосконалювати техніку і зображати людський матеріал: «Людина – це рух переживання, це думка, радість, печаль, мрія, страждання, надія. Техніка? Форма? Давайте її сюди, давайте найкращу, найдосконалішу форму: імпресіонізм, примітивізм, натуралізм, чорт-біс, все, що може найкраще обкреслити людину, давайте все сюди!» [1, с. 628]. Сюжети полотен мають бути емоційними і високопсихологічними, фіксувати безпосередні враження, спостереження, співпереживання, оживати. Олаф спробував створити щось подібне, його картина вражала: «Там була й здригнена радість в блиснувистих очах, і зразу ж, тут же, – сумнів, непевність, а в губах уже – гнів, лютий гнів чоловіка, якого хтось чи щось жорстоко обманив... Тут і передчуття можливого,

і позасвідомий ряд хитань, і хиже звіряче нюхання повітря, і скажена робота сопоставлення, комбінації. Хочеться крикнути «ш-ш!», і озирнутись, і слухати й собі, хвилюючись та напружуючись. Я дійсно ще не бачив таких картин. Дійсно в ній панувала людина. Все, що відносилось до неї, було зроблено любовно, бездоганно!» [1, с. 629].

У реальному житті Винниченко-художник теж концентрує увагу на виразі обличчя, передаючи чекання, сподівання, внутрішній неспокій. Він «стає на шлях психологічного трактування образів, домагається виразності у передачі людського характеру, що робить художника уважним до способів використання живописних форм» [11, с. 9]. Такий підхід у малярстві був цілком очевидний для Винниченка, адже у перші десятиліття ХХ століття домінуючі світоглядні орієнтири поступаються «філософії життя», провідними представниками якої у різних країнах стали А. Бергсон, В. Дільтей, Г. Зіммель, Ф. Ніцше, О. Шпенглер та інші. А творчість великого українця прийнято розглядати в контексті провідних світових психоаналітичних течій ХХ століття. Найпоширенішими в цей період були вчення З. Фрейда, К. Юнга, Е. Фромма та багатьох інших мислителів, які істотно впливали на інтегрований розвиток психології, соціології, з одного боку, та мистецтва, літератури – з іншого. Винниченко, довгі роки живучи і працюючи за кордоном, перебував у єдиному, спільному із зазначеними філософами та психологами інтелектуальному середовищі. Тож нічого дивного немає в тому, що психологізм у творчості письменника був визначальним. В. Панченко, досліджуючи творчість В. Винниченка, одним із перших підмітив цей потужний вплив психоаналізу на літературну творчість і світогляд письменника: «Якщо З. Фрейд досліджував статевий потяг (лібідо) як могутній та універсальний чинник людської поведінки, якщо в «Нарисах із психології сексуальності» він брав під мікроскоп, так би мовити, «біологію любові», то А. Бебеля «статева» проблематика цікавила передусім з т. з. соціалістичної реорганізації суспільства. Винниченко-художник виявляв інтерес і до одного і до другого» [10, с. 59].

Як вже згадувалося, Винниченко був яскравим представником «Еколь де Парі» – французької колористичної школи. Олександр Федорук звертає увагу, що малярство останнього «чуттєво наближене до реалій, об'єкти зображення емоційно завищені... Форму Винниченко створює через поєднання двох-трьох основних кольорів, що в суміші з іншими складають напівтональні з'єднання, в яких зберігається домінанта

основної плями. Вона посилює кольоровий стрижень, функціональність барви, здатної згрупувати довколо себе інші – допоміжні, зближуючі і доповнюючі. Це емоційність колірної вияву, де колір «оприлюднює» фактор світла і власні потенції виявляти його силу. Ця ствердна воля до активізації колірної поля, утвердження його на площині в повноті звучання» [11, с. 9]. Подібна живописна манера «проявилася» у Винниченкового художника Аркадія (роман «Рівновага»), який полюбляв змішувати кольори і залишати на малюнку яскраві кольорові плями. Його полотно «уявляло з себе рівне, однотонне, фіялкове поле. Його вкривало рожеве прозоре небо – теж в одному тоні. По один бік поля височенна гора, стилізована, подібна на мурашник. А на горі дерева росли. Теж стилізовані, вони нагадували травинки, де-не-де встромлені в сей мурашник. По другім боці поля, вище за гору на зріст, стояла жінка. Стояла вона наче в профіль, але обидві руки її було видно, як на малюнках єгиптян. Була вся гола і шостигруда, при чім тіло одливалось жовтим промінчастим світлом, а трьохярусні груди були сині з зеленими кільцями. Посередині між жінкою і горою, далеко край обрїя, під рожевим небом стояло самотнє деревце, похоче на щітку до чищення лямпового скла» [4, с. 9]. Дослідники вказують, що таке своєрідне чуття кольору говорить про імпресіоністичні вподобання письменника. На думку С. Гординського, Винниченко «завжди тримався реалізму, і то того реалізму, що, збагачений імпресіоністичним досвідом, уже вільніше ставився до природи і не копіював її сліпо. Те, що відносить Винниченкові картини понад будь-яке аматорство, це було постійне намагання творити чисто малярськими засобами безпосереднім і свіжим мазком, а це така притаманна ознака саме нового малярства, особливо французького» [6, с. 21].

Основній роботі над будь-яким мистецьким творінням завжди передують підготовча стадія, адже необхідно зробити зразки, ескізи, в загальних рисах накинути можливий варіант цілісної картини. Останні також вказують і на живописні вподобання автора, як-от у випадку із Олафом: «Я присів на сті-

лець і почав розглядати ательє. Воно було чудесне: високе, з горішнім і боковим світлом, просторе, обставлене досить убого, але чисто, без звичайного брудного "артистичного" розгардіяшу. На стінах висіли ескізи і невикінчені праці. Мене вже тоді вразив характер цих робіт: в них було щось таке особливе, чого я досі ніде не бачив, – ні в салонах, ні на полотнах своїх знайомих малярів. Я не міг би тоді сказати, чи гарне воно, чи ні і в чому саме те особливе. Але воно було» [1, с. 621]. Проте центральне місце в інтер'єрах майстерень усіх художників займав, безперечно, мольберт, на якому митець, власне, й створював свої шедеври. Зазвичай він був схований, як священна реліквія, культовий предмет чи, сказати б, своєрідний мистецький фетиш від профанного людського ока. Відкритим він міг бути лише для споглядання своєму творцеві – служителю культу мистецтва, жрецеві його величності естетики. Простому глядачеві важко збагнути мотиви, які спонукають художників так старанно оберігати свої твори, а також їх страх розлучатися з ними. Хоча художник Каневич це точно знав: «Та ви знаєте, що в цьому полотні? Ну? А! Ви, критики! Тут імпресіонізм, реалізм, натуралізм? Правда? Тут – Бог! Розумієте? Ви можете Бога купувати? Говоріть!» [2, с. 382]. Так! Творчість – це скарб, який за жодні гроші не купиш, це божественний дар, який розумом не збагнеш. Щасливі й водночас нещасні люди, яким судилося бути причасними до творчості, вони в пошуку свободи стають заручниками Великого.

Висновки. Зображальне мистецтво займало значне місце в естетиці і поезії Володимира Винниченка. На тематику і проблематику деяких його літературних творів вплинуло творче середовище Парижу, в якому багато років провів письменник, а також особисте знайомство з деякими художниками-імпресіоністами. Імпресіоністична ж орієнтація на безпосередню фіксацію вражень і спостережень, на глибокий психологізм і філософське осмислення дійсності, на посилену увагу до колористичної гами, а також гри світла і тіні стали визначальними для цілого шмату Винниченкової творчості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Винниченко В. Краса і сила. Київ : Дніпро, 1989. 750 с.
2. Винниченко В. Оповідання. Роман «Слово за тобою, Сталіне!», п'єса «Чорна Пантера і Білий Медвідь». Київ : Наукова Думка, 2001. 440 с.
3. Володимир В. Статті й матеріали. Нью-Йорк : Українська Вільна Академія Наук у США. 1953. 72 с.
4. Винниченко В. Твори т. 6: Рівновага. Відень: Дзвін. 1919. 274 с.
5. Винниченко В. Щоденник. Т. 1 : 1911–1920. Едмонтон; Нью-Йорк : КІУС, УВАН. 1980. 499 с.
6. Гординський С. Малярство Володимира Винниченка. *Нові шляхи*. 1931. Ч 7–8. С. 402–403.
6. Золя Е. Собрание сочинений в 26 т. Москва, 1966.

7. Костюк Г. Володимир Винниченко – маляр (До 120-ї річниці від дня народження письменника). *Дивослово*. 2000. № 7. С. 2–5.
8. Наливайко Д. Проблема натуралізму в українській літературі. *Літературознавство : Матеріали III конгресу Міжнародної асоціації україністів*. Київ. 1996. С. 118–130.
9. Панченко В. «Проблема статі» в художній інтерпретації В. Винниченка (на матеріалі оповідань «Момент», «Рабині справжнього», «Чудний епізод»). *Наукові записки. Сер. Філологічні науки (українське літературознавство)*. Кіровоград : РВГ ІЦ КДПУ ім. В. Винниченка. 1998. С. 53–70.
10. Федорук О. Винниченко – художник : У Державному музеї Т. Шевченка відкривається виставка малярських творів Володимира Винниченка. *Урядовий кур'єр*. 2001. 3 березня. С. 9.

УДК 821.161.2-3«19/20»

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.22.1.38>

ІМАНЕНТНА ПРОБЛЕМАТИКА КАТАСТРОФІЗМУ ТА ЇЇ ХУДОЖНЄ ВТІЛЕННЯ В ПРОЗІ ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО МЕЖІ ХХ –ХХІ СТОЛІТЬ

THE IMMANENT ISSUES OF CATASTROPHE AND ITS ARTISTIC INTERPRETATION IN THE PROSE BY PAVLO ZAHREBELNYI CREATED IN THE XXth CENTURY – EARLY XXIst CENTURY

Корнілова К.О.,

orcid.org/0000-0002-1734-9407

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української літератури

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

У статті досліджено творчість Павла Загребельного межі ХХ–ХХІ ст., визначено своєрідність мистецького втілення в ній проблематики катастрофізму. На підставі аналізу повісті «Гола душа», роману «Брухт» П. Загребельного розглянуто характер прояву кризових обставин (десакралізація образу жінки), актуалізація мотивів регресу, деградації жіночої особистості, зумовлених зміною етичних засад українців, абсурдністю світу. У зображенні теми руїни концептуальні образи-міфеми, парадигми чорного, синього та сірого кольорів тощо. Розглядаються також особливості художньої інтерпретації проблематики катастрофізму у творах «Стовпо-творіння», «Кавтаклізма» П. Загребельного, прийоми та образна система викриття в них негативних суспільних явищ, що призводять до кризового стану країни в цілому, викриття реальних осіб, політиків та керівників за допомогою засобів сатири, парадоксальності, фантастики, гіперболи, словесного комізму й навіть публіцистики. У статті розглянуто форми художнього розвитку теми катастрофізму через концепти руїни, розкрадання держави, моральної деградації людини та суспільства. В епіцентрі розкриття цієї теми автор репрезентує в художньому тексті роману образ брухту, який є основною характеристикою світу, у якому побутує сучасна людина. Цей образ амбівалентний: це означення й вторинної сировини («чорні метали», «спецсталі», «спецметали», «спецсплави»), і образ-символ – моделі світу, у структурі якої домінують образи залишків українських підприємств радянського періоду, що розкрадаються й вивозяться за кордон так званими «новими українцями» задля власного збагачення, і людини, яка загубила, життєві орієнтири. Акцентується увага й на інших образах-символах, які також екстраполюються на образ брухту і є уособленням ідеї краху колишнього СРСР та руйнування країни на шляху до її перебудови. Наприклад, у характеристиці персонажів автор нерідко використовує означення «ніщо», що тотожне поняттям порожнеча, відірваність від життя. Екзистенційний мотив «ніщоти» в українській матеріковій літературі вперше так гостро художньо-публіцистично був розгорнутий П. Загребельним у романі «Брухт».

Ключові слова: художня реалізація, мотив, образ, символ, катастрофізм, криза, руїна, регрес, деградація, соціум, світ.

In the article the creative works of Pavlo Zahrebelnyi («Julia, or Invitation to Suicide», «Naked Soul», «Junk») are studied in order to identify the originality of artistic interpretation of the catastrophe issue in them. The main attention is given to considering the artistic development of the theme of individual regression, the moral crisis of a person and society as a whole, as well as modified motives of female personality degradation caused by the absurdity of the world. Developing them artistically the author singles out such central oppositions as life and death, male and female, woman and power, and uses the images-symbols, the image of junk as a symbol of the collapse in particular, colour symbols, concepts of topos etc. The analysis of such works as «The Creation of Pillars» and «Kavtaklisma» proves the originality of revealing negative social phenomena leading to the country crisis as a whole. By means of satire, paradoxes, fantasy, hyperbole, language humour combined with publicist means the writer creates a grotesque version of the history of modern world which is experiencing disintegration and is threatening the humanity with a crisis on both social and spiritual levels. The

paper considers the forms of artistic development of the theme of catastrophism through the concepts of ruins, state plundering, moral degradation of man and society. At the epicenter of the topic disclosure the author presents in artistic text of the novel the image of scrap, which is the main characteristic of the world, in which a modern man lives. This image is ambivalent: it is the definition of both secondary raw materials («ferrous metals», «special steels», «special metals», «special alloys»), and the image-symbol of the world model, the structure of which is dominated by the images of the remnants of Ukrainian enterprises of the Soviet period, which are plundered and exported abroad by so-called «new Ukrainians» to enrich themselves, and of the man who has lost life guidelines. The attention is focused on other images-symbols that are also extrapolated to the image of scrap and are the embodiment of the idea of the former Soviet Union collapse and the destruction of the country on the path to its restructuring. For example, in the characteristic of characters the author often uses a definition of «nothing», which is identical to the concepts of emptiness, isolation from life. The existential theme of «poverty» in the Ukrainian continental literature for the first time was so acutely artistically and publicistically deployed by P. Zagrebelniy in the novel «Junk».

Key words: artistique interpretation, motif, image, symbol, catastrophe, crisis, ruin, regression, degradation, society, world.

Постановка проблеми. Павло Загребельний – письменник світового масштабу, творчість якого – скарбниця духовності людини й країни, народу, життя якого скероване на працю, на плекання свободи. Це підтверджено не лише текстами його романів, які найчастіше були й залишаються головним об'єктом дослідження прози письменника, а і його творчими імперативами як митця, людини, громадянина у всеосяжному вимірі. Усі ці іпостасі П. Загребельного поєднані великою ідеєю Духу, духовності, основними концептами якої, за його переконанням, є повага до життя народу, збереження історичної пам'яті, культури, високі морально-етичні якості людини.

Власна концепція літератури та письменника, його місця в суспільстві постає для Павла Загребельного в триєдиній формулі, що об'єднує компоненти, важливі як для класичної, так і для сучасної літератури. Пам'ять, щирість, талант – саме ті категорії, що, як вважає Павло Загребельний, складають сутність художньої творчості й забезпечують її роль у суспільстві. На думку письменника, літературний твір є завжди найвищою формою вияву єдності таланту автора, його вразливості й мудрості. Поряд з процесом обдумування й виношування задуму, як він вважає, йде процес накопичення знань, фактів, вивчення всього, що так чи інакше може бути корисним при написанні задуманої книги. На якийсь час будь-який письменник повинен стати фахівцем у тій галузі знань і людської діяльності, котрої стосується його твір. При цьому він особливо наголошує на відповідальності літератури у формуванні духовності людини, яка останнім часом починає її втрачати, що художньо оприятлено у творах письменника кінця ХХ – початку ХХІ століть, де актуалізуються теми катастрофізму духовності людини, втрати нею основоположних засад людського існування, осмислюються духовні проблеми буття людини. Ерудованість, оригінальність мислення спонукають письменника до нестандартних оцінок явищ, діалектичних суперечностей, які зазвичай

спрощуються в щоденному пізнанні, тяжіють до стереотипів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До поняття теорії катастроф, іншими словами катастрофізму, уперше звернувся видатний французький палеонтолог Ж. Кюв'є на початку ХІХ століття. Під катастрофізмом він розумів ланцюг грандіозних катастроф у минулому, який викликав загибель усього тваринного й рослинного світу. У працях багатьох мислителів (О. Шпенглера, Й. Гейзинги, М. Бердяєва, Ф. Степуна, М. Здзеховського, Ф. Знанецького та ін.) склалося теоретичне підґрунтя для історіософського розуміння катастрофізму, у руслі якого простежуються проблеми занепаду культури, морально-психологічних наслідків Першої світової війни, актуалізується апокаліптично-есхатологічна проблематика (кризи світу, становища людини в ньому). Праці О. Шпенглера, М. Бердяєва, А. Тойнбі, Ф. Ніцше, В. Соловйова, декадентські тенденції кінця ХІХ ст. стали історіософічною базою теорії катастрофізму, що істотним чином виявлявся й у розвитку європейської літератури міжвоєнного двадцятиліття, становив одне з головних її станів.

В українському літературознавстві поняття «катастрофізм» використовується літературознавцями при розгляді літератури міжвоєнного двадцятиліття (1918-1939 рр.) та окремих явищ літературного процесу періоду Другої світової війни. Поруч із поняттям катастрофізму як явища стану літератури, її розвитку, існує поняття катастрофізму як об'єкту зображення (праці О. Астаф'єва, В. Моренця, М. Зимомрі, розділи монографій Я. Поліщука, Е. Соловей, Л. Стефановської, Е. Циховської, О. Харлан та ін.). На думку В. Моренця, катастрофізм як один із провідних мотивів творчості яскраво представлений в поезії Євгена Плужника, Богдана-Ігоря Антонича, Володимира Свідзинського [1]. Проте в кожного з них катастрофічні мотиви втілюються по-своєму й набувають різного морально-філософського забарвлення.

Постановка завдання. У літературі останніх десятиліть XX століття проблематика катастрофізму набуває конкретного значення, вона скорельована на наслідки надмірного розвитку цивілізації, зокрема кінця XX – початку XXI століть, й оприявнюється в розкритті абсурдності світу та людського буття в ньому. Його відтворення набуває гротескно-гумористичного характеру. Метою статті є дослідження специфіки художнього вираження ідеї катастрофізму в прозі П. Загребельного 90-х рр. XX – початку XXI ст.

Виклад основного матеріалу. Тема катастрофізму у творчості Павла Загребельного кінця XX – початку XXI століть реалізується як вираження руйни світу, смерті людини та її морального падіння в абсурдному світі війни («Юлія, або Запрошення до самовбивства»). При цьому воєнна й повоєнна дійсність ототожнюється для героїв роману не лише з фізичною смертю, а й духовною. Бездуховне буття людини – головний аспект осмислення катастрофічності світу війни. У творі письменник зображує не конфлікт окремих особистостей, характерів, суспільних або ідеологічних угруповань, а зіткнення людства з безособовою, страшною, руйнівною силою, катастрофою – війною, що є уособленням абсолютного зла: «І не ймовірна смерть вжахнула його (бо хто ж думає про смерть, жадаючи бою?), а лиховісна, нелюдська роз'єднаність материків, континентів, заселених людьми, незбагненна дія сліпих ворожих сил, які жорстоко рвуть найтонші, найніжніші сув'язі між людьми, між їхніми душами, рвуть і самі душі без надії на їхнє поєднання, зцілення, порятунку...» [2, с. 49].

У творі П. Загребельного «Юлія, або Запрошення до самовбивства» наявні екзистенціалістські мотиви: абсурдність буття, свобода людини, її вибір перед обличчям смерті. У вимірі катастрофічної дійсності свій вибір робить кожен. Моральні проблеми, що піднімаються письменником у творі «Юлія, або Запрошення до самовбивства», автор намагається вирішити з позиції філософії екзистенціалізму. Світ абсурдний, визнає автор, і людина повинна мужньо це визнати. Але абсурдність світу не виправдовує небажання людини жити за законами совісті, честі, обов'язку. Зі злом треба боротися в будь-яких його виявах.

Для Павла Загребельного війна – абсолютне зло, противне Богу і людській природі. Письменник всіляко намагається зруйнувати історико-книжкове, героїчне сприйняття воєн: бачення їх як воєн царів і полководців, що борються за великі ідеї та здійснюють славетні

подвиги. Він свідомо уникає будь-якої героїзації війни і зображення подвигів на полі бою. Для нього війна може бути тільки страшною, брудною і кривавою. П. Загребельного не цікавить сам хід битви з точки зору полководця: його цікавлять відчуття рядового, випадкового учасника битви. Війна, або точніше, людина на війні й людина, що повернулася з війни, але несе в собі її невиліковні сліди, стали однією з найважливіших тем у романі П. Загребельного «Юлія, або Запрошення до самовбивства». Тема людини, що повернулася з війни, цілої генерації, фізично й морально скаліченої війною, у повній мірі розгорнено у творі. Письменник показав трагедію спустошеності, бездуховності буття, що пройшло крізь пекло війни. Магістральна вісь війни пролягає через потрясіння й переживання, які відбуваються в душевному просторі індивіда. Автор зміщує центральну вісь війни, наголошуючи на моральному спустошенні та фізичних втратах кожної особистості.

Особливу увагу у творчості П. Загребельного останніх десятиліть у розвитку теми катастрофізму духовності людини в умовах воєнної і повоєнної дійсності приділено образу жінки. У прозі письменника до 90-х років XX століття в зображенні жінки поєднано ознаки непорочності й сексуальності, вони сильні духом і розумом, здатні жити згідно з своїми принципами («Диво», «Смерть у Києві», «Я, Богдан», «Роксолана», «Євпраксія»). Однак у творах кінця XX – початку XXI століть артикулюється всеохопно екзистенція буття жінки, яка, віддаючи чоловікові своє кохання й будучи коханою ним, стає часом його жертвою, що загрожує катастрофою для її існування.

Образ жінки, неоднозначний і багатовимірний, у романі письменника «Юлія, або Запрошення до самовбивства» постає насамперед через сприйняття головного героя Романа Шульги, знання й досвід якого скеровані на глибинне розуміння жінки, її сутності. Павло Загребельний, удаючись до психоаналізу, осмислює взаємостосунки чоловіка та жінки, концепцію буття останньої. На думку прозаїка, розвиток суспільства визначається його ставленням до жінок, які «завжди стають першими жертвами». Розгортаючи історії своїх героїнь, ставлячи їх у різні життєві ситуації випробування часом, автор твору «Юлія, або Запрошення до самовбивства» актуалізує думку, що жінки нещасні, покинуті державою напризволяще, жертви.

У творі «Юлія, або Запрошення до самовбивства» П. Загребельний зображує жінку в умовах жорстокостей війни, а потім і світу сучасного.

Катастрофізм художньо виражений зображенням брутальності й цинізму фронтового інтимного життя, що духовно калічать жінку: «Боже ж мій, Боже!.. Там кров, там смерть, а тут як звірі... Я думала, всі чоловіки на війні, а тут їх більше, ховаються од фронту і все для себе, до себе, під себе... Жінці хоч лягай і помирай. Всі тебе хочуть, всі на тебе...» [2, с. 43]. Усе, що вона може отримати серед вогню й смертей – це інфантильно-цнотливе кохання, безплотне.

Автор твору показує, як на жіночій долі позначились суспільні негаразди перебудовного часу. Намічено базову проблему катастрофізму – інтерпретація процесу знищення морального обличчя жінки. Ця проблема яскраво оприявнюється у творах письменника, написаних на початку ХХІ століття – «Брухт», «Гола душа», «Стовпо-творіння», у яких особливу роль відведено образу жінки-керівника в радянському й пострадянському суспільстві. Героїні цих творів – уособлення раціонального ставлення до навколишнього світу. У повісті «Гола душа» і романі «Брухт» П. Загребельний, десакралізуючи жіночий образ, створює новий тип жінки-володарки й одночасно жертви, яка вища за чоловіка в матеріальному плані, аморальна й некерована, як і суспільство, створене чоловіками, тип, породжений епохою. У системі його образів Євпраксії, Савочки, Євдокії та Клеопатри Січкари виокреслюється мотив деградації жіночого духу внаслідок зміни етичних устоїв українців, що призвело до втрати основних рис ініціації жінки. Клеопатра – стереотипний образ жінки-стерви, яка користується вродою з метою досягнення чинів, а пізніше – у бізнесових цілях, викликаючи заздрісну ненависть у менш успішних колег-чоловіків, згодом вона відчуває зневагу до чоловіків, визнає себе мізантропом, чие існування – це постійна й жорстока боротьба за місце під сонцем, а світ для неї є пустелею. Намагання жінки втрутитися в особливий світ номенклатури загрожують руйнацією жіночого начала. У словах, вчинках, поведінці Клеопатри артикулюється думка автора про деградацію людської особистості (і не лише жіночої) у радянському суспільстві, де людина – це лише гвинтик величезної, смертоносної системи, витвір катастрофічного світу.

Євдокія, головна героїня роману «Брухт», опинившись у вищих колах бізнесменів, не в змозі навіть зберегти власне ім'я: для всіх вона лише колега Ледва. Вона наділена властивими діловій жінці рисами: енергійна, ініціативна, підприємлива, однак без свого чоловіка Ягничка вона – «ніщо».

Героїні П. Загребельного, які «морально деформовані» владою, сприймаються як змаску-

лінізовані. З погляду автора, катастрофічним є те, що у світі влади жінка втрачає свою сутність, намагаючись будь-якою ціною утриматись на високій посаді.

Таким чином, ідею бездуховності як джерело руйнації світу людини, зокрема світу жінки, і соціуму Павло Загребельний втілює через художню репрезентацію суспільної кризи радянської та пострадянської доби в Україні («Брухт», «Гола душа», «Стовпо-творіння», «Кавтаклізма»). Головні образи є символічним укрупненням масштабу колізій духовного виродження. Зображуючи суспільні катаклізми, автор художньо осмислює їх згубний вплив на особистість, на світ України.

У романі «Брухт» П. Загребельний широко використовує образи-символи. Домінантним у розвитку теми катастрофізму є головний образ, заявлений у назві твору. Назва твору – «Брухт» символічна: прозаїк проводить паралель із ламаним металом і суспільством, яке почало занепадати. Український соціум, на думку П. Загребельного, втрачає моральне обличчя. Почуття нівелюються, кохання отримує власну ціну, а стосунки починають формуватися за законами ринку. Ці загрозливі метаморфози осмислюються в романі «Брухт» П. Загребельного. «Брухт» – символ українського повсякдення. У романі П. Загребельного «Брухт» образи-символи слугують одній меті – викриттю сил, що руйнують Україну в епоху перебудови, втіленню ідеї катастрофізму суспільства через втрату духовних і моральних цінностей.

Важливу ідейно-естетичну функцію при аналізі твору П. Загребельного «Брухт» в аспекті катастрофізму має кольорова гама, пов'язана насамперед з такими кольорами, як чорний, сірий, синій. Уже на початку роману автор через колір прогнозує «гниття», а далі розгортає тему «гниття людини»: «... примітивне устаткування салону, тіснява, темрява, яка ще посилювалася атмосферою чорнотою над аеропортом» [3, с. 14] або «хлипав у чорному небі своїми турбінами, в сірому салоні сірий морок не розвіювався... все було якесь несправжнє, примарливе, безмежно далеке від тої земної суєти...» [3, с. 15].

Імена героїв-руйначів роману «Брухт» теж набувають символічного значення. Тромбон – батько Тромбона – Совинський – колега Ледва об'єднані такими характеристиками, як «руйнація» і «ніщо».

Споживацько-гедоністичний світогляд, який є показником не одного кризового явища сучасної цивілізації, знаходиться у фокусі художнього дослідження творів П. Загребельного. Характеристику сучасності, котра стала суцільною

погонею за матеріальним «красивим життям», за його ефемерними й часто фальшивими цінностями, що їх досягають люди невисокої культури й духовності, окреслює у вигляді спостереження в романі «Брухт» Павло Загребельний.

Акцентовано увагу на розвитку мотиву руйнації душі сучасної людини. Павло Загребельний у романі «Брухт» концентрує увагу на атрибутивних ознаках цивілізації: науково-технічні досягнення і нівелююча особистість та аморальна суть грошей, фінансові спекуляції, схематизація та стереотипізація форм поведінки тих, хто скорився молоху грошей. Ця теза розгорнута в зображенні світу колеги Ледви, Ягнича, Нуля, частково і Совинського.

У творі «Брухт» П. Загребельний звертається до ідеї духовності, як основи духовного існування людини й суспільства в цілому: ігнорування загальнолюдських моральних цінностей призводить до морального відчуження й бездуховності, що спричиняють стагнацію суспільного життя. Технічна цивілізація Кучугур зумовлює втрату живого та живильного зв'язку одного з головних героїв (Ягнича) з людьми.

Осмилюючи тему катастрофізму в межах соціального і духовного буття людини, Павло Загребельний звертається до образу покаліченого суспільства у творах «Стовпо-творіння», «Кавтаклізма». Письменник моделює образ агонізуючого світу сучасності. Сатиричний образ сучасної політичної еліти як передвісників майбутньої катастрофи тоталітарної країни, духовної кризи людини у її тенетах розгорнуто в «Стовпо-творінні». Уже в назві твору, що асоціюється з відомим висловом «вавилонське стовпотворіння», закладено код катастрофізму соціуму. П. Загребельний показує в оголеному вигляді всіх причетних до розвалу держави. Уже у підзаголовку до твору «Стовпо-творіння» «Дерев'яна книжечка про кумедну державу» відчувається зосередженість автора на соціополітичних та соціоментальних аспектах, а також категоризм письменницького мислення. П. Загребельний оприявив усі постаті політичних реалій, які не просто залишаються з нами, вони в нас, у нашому естві, у нашій ментальності й свідомості. Політика – сфера й засіб задоволення власних амбіцій (фінансових, владних, психологічних, психічних, сексуальних). Чиновники-виконавці, не розвинені ні інтелектуально, ні духовно, байдужі до інших людей. Такий рівень правління, такий рівень культури «присидента» та його оточення: «Політичний лідер, який роздув свою особистість за рахунок делегованих йому масою людей якостей, неминуче

стає представником колективної волі і відчуває самовпевненість і всемогутність, впадає в мегаломанію, яка межує з самообожнюванням» [4, с. 1]. Саме це трактується у творі «Стовпо-творіння» П. Загребельного як один із серйозніших недоліків усіх політичних систем. Людина втрачає риси, що є головними ознаками української ментальності: людяність, гідність, працелюбність, чесність, що призводить до краху не лише окремої людини, а цілої країни, нації. Фантастичний елемент, як і гротеск, стає засобом викриття, а також невичерпним джерелом комізму.

Однією з головних проблем, порушених П. Загребельним у творі «Кавтаклізма», є питання про так звану «точку викривлення часу», інакше про той вузловий момент, коли русло політичного та культурно-духовного курсу знезацька відхиляється від звичайного напрямку. Письменник обирає її залежно від власних соціально-політичних поглядів, особливостей світогляду. Твори П. Загребельного «Кавтаклізма» і «Стовпо-творіння» являють собою жорстку саркастично-політичну прозу. Пафос обох текстів заряджений бунтом проти політики й політиків, чиновників, влади в цілому.

Важливою складовою концептуальної картини світу у вищеназваних творах є хронотоп, адже саме природно-географічному та історичному факторам українські вчені надавали важливого значення у формуванні психічних особливостей людини. Ситуації становища України кінця ХХ ст. П. Загребельним спроектовані на біблійний образ Вавилонського стовпотворіння – символ безладдя, розкоші, розпусти, людського зухвальства й безбожності. Стовполандії як сучасному Вавилону в цій світобудові відведена роль «пупа землі». «Саме в наших степах, а не біля Єрусалима на Кордоні, пролягає біблійна долина Йосафата, де Бог вершить Страшний суд над народами» [4, с. 137], – такі «наукові» висновки стовполандських академіків є своєрідною іронічною оцінкою. З іншого боку, асоціативно нагадують, що такі претензії на виняткове місце серед інших народів (прояв етноцентризму), наявні і в теорії пангерманізму, панамериканізму, пантюркізму, які визначають статус народів як «центрів світобудови». Інша схожа теорія в історії Стовполандії, за якою її винятковість пояснюється географічними і природними цінностями (Стовполандія розташована на найкращому шестикутнику планети, а в степах знаходиться неймовірна кількість золота), є іронічним переосмисленням віри в автоматичність поступу українців – риси, яка обурювала В. Липинського (як така, що, мовляв,

ґрунтується лише на хизуванні багатою територією [5, с. 36]).

Висновки. Отже, творчість Павла Загребельного кінця XX – початку XXI століть відзначається актуалізацією в ній теми катастрофізму. З метою розкриття цієї теми письменник заглиблюється в політичну та соціальну реальність сучасного світу, прагне розкрити недоліки суспільного режиму. Прагнучи осмислити причини такого становища, письменник виділяє цілу систему моделей катастрофізму: технократичну, моральну, історіософську тощо. На думку П. Загребельного, процес руйнації бере свій поча-

ток з краху морально-етичних цінностей людини. Катастрофізм сучасного духовного розвитку людства, символами якого є персонажі творів письменника, примушує замислитись над майбутнім української нації. Варто відзначити, що в межах однієї розвідки, безперечно, неможливо проаналізувати проблематику катастрофізму у творах П. Загребельного кінця XX – початку XXI ст. та визначити характер її втілення на рівні мотивів та художньо виражених у них концепцій світу, що дозволяє говорити про перспективу подальших досліджень як цієї проблеми, так і еволюції творчості П. Загребельного в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Моренець В. Національні шляхи поетичного модерну першої половини XX ст.: Україна і Польща. К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 327 с.
2. Загребельний П. А. Юлія, або Запрошення до самовбивства: Роман. Харків: Фоліо, 2003. 351 с.
3. Загребельний П. Брухт: Роман, Гола душа: Повість. Харків : Фоліо, 2003. 253 с.
4. Загребельний П. А. Стовпо-творіння; Кавтаклізма. Харків : Фоліо, 2005. 286 с.
5. Мельник Н. Своєрідність висвітлення морально-психологічних проблем сучасного українського суспільства в романі П. Загребельного «Брухт». *Рідна школа*. 2005. № 2. С. 36–37.

УДК 821.161.2'06-93-31.09:502

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.22.1.39>

ПОВІСТЬ-КАЗКА В. БЛИЗНЕЦЯ «ЗЕМЛЯ СВІТЛЯЧКІВ»: ДИСКУРС ПРИРОДИ, ПОЛІТИЧНА АЛЕГОРІЯ

V. BLIZNETS' FAIRY TALE «THE LAND OF FIREFLIES»: DISCOURSE OF NATURE, POLITICAL ALLEGORY

Куманська Ю.О.,

orcid.org/0000-0001-7975-1525

кандидат філологічних наук

Яблонська О.В.,

orcid.org/0000-0002-2200-6978

кандидат філологічних наук, доцент,

професор кафедри української літератури

Волинського національного університету імені Лесі Українки

У статті в аспекті екокритики та постколоніального аналізу досліджено повість-казку В. Близнеця «Земля світлячків». Мультидисциплінарний підхід забезпечив виокремлення вагомості дискурсу природи та політичної алегорії.

Простежено, що пізнавальний аспект твору зреалізовано не тільки за допомогою інформативного пласту природничого характеру (природничий музей; селекція; спосіб життя різних видів світлячків та інших видів тварин; збереження та захист видів, що перебувають на межі зникнення та ін.), а й формуванням екологічних знань (екологічний баланс; взаємозв'язок і співжиття живого та неживого у природі; альтернативні екологічні джерела енергії; повага до природних ресурсів; екологічне лихо як наслідок соціальних катастроф).

Доведено, що повість-казка В. Близнеця «Земля світлячків», окрім яскраво вираженого казкового сюжету, має алегоричний характер. У підтексті – політичний, ідеологічний зміст: вторгнення Магави Першого та його печерних прибулуд – це загарбницька політика Петра І. Завдячуючи силі гармонійних взаємодій і спільного протистояння лиху зупинено, однак для процесів відновлення у природі потрібен тривалий час. У такий спосіб формується думка про крихкість екологічного балансу та взаємозв'язок причин і наслідків. Політичний підтекст алегоричних образів утверджує ідею національного відродження. Стрижневим композиційним образом є образ світлячків як носіїв живого вогню, що постає як символ перемоги. Виразний імпліцитний смисл політичного характеру вибудовано у творі за допомогою алюзій.

Наголошено, що письменник продемонстрував не лише важливість природних взаємодій, а й укорінення, тягlosti поколінь і традицій, що передаються віками. Повість-казка «Земля світлячків» наповнена любов'ю до природи, багатством природничої інформації, описами й емоціями, спрямованими на формування емпатії до живого світу й почуття патріотизму.

Ключові слова: література для дітей, повість-казка, екологічний дискурс, антиколоніальний дискурс, політична алегорія.

In the article the fairy tale of V. Bliznets «Land of fireflies» is investigated in the aspect of eco-criticism and post-colonial analysis. A multidisciplinary approach has highlighted the importance of nature's discourse and political allegory.

It is traced that the cognitive aspect of the work is realized not only with the help of informative layer of natural character (natural museum; selection; way of life of different kinds of fireflies and other species; conservation and protection of endangered species, etc.), but also with the formation of ecological knowledge (ecological balance; interconnectedness and coexistence of living and non-living things in nature; alternative ecological energy sources; respect for natural resources; ecological disaster as a consequence of social catastrophes).

It is proved that the fairy tale of V. Bliznets «Land of Fireflies», in addition to a clearly expressed fairy tale plot, has an allegorical character. The subtext has a political, ideological meaning: the invasion of Magava the First and his cave creatures is the aggressive policy of Peter I. Due to the strength of harmonious interactions and joint confrontation the disaster is stopped, but the recovery process in nature takes a long time. In this way, the idea of the fragility of the ecological balance and the relationship between cause and effect is formed. The political subtext of allegorical images affirms the idea of national revival. The core compositional image is the image of fireflies as carriers of living fire, which appears as a symbol of victory. The expressive implicit meaning of the political nature is built into the work with the help of allusions.

It is emphasized that the writer demonstrated not only the importance of natural interactions, but also the rooting, longevity of generations and traditions passed down through the ages. The fairy tale «Land of Fireflies» is full of love to nature, richness of natural information, descriptions and emotions aimed at forming empathy for the living world and a sense of patriotism.

Key words: children literature, fairy tale, ecological discourse, anti-colonial discourse, political allegory.

Постановка проблеми. Дослідження літератури для дітей та юнацтва – на перетині різних завдань і викликів часу. Традиційні аналіз комплексу тематики й проблематики та врахування психолого-педагогічних чинників у сучасному літературознавстві увиразнюються за допомогою різнопланового методологічного інструментарію. Т. Качак, простеживши історію та тенденції розвитку наукових студій, присвячених цьому сегменту літератури, виокремила три інтерпретаційні стратегії – літературознавчу, дидактичну та мультидисциплінарну [3, с. 29–32]. Арсенал мультидисциплінарних підходів уможливило нове прочитання класичних текстів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. О. Гарачковська, досліджуючи українську літературну казку 70–90-х років ХХ ст., зауважила, що у творі «Земля світлячків» В. Близнаць «наділяє своїх “переінакшених” європейських героїв впізнаваними рисами українського національного характеру», «вони невіддільні від своєї землі» [2]. Дослідниця підкреслює, що прозаїк вдався «до тонкого психологічного аналізу, поєднання реального з фантастичним, віддаючи перевагу точним деталям, що маскували моралізаторство та дидактичність» [2]. Наголошено, що «для хронотопу казок В. Близнаця характерне гротескне зіткнення казкового світу з дисгармонійною сучасністю» [2].

У посібнику «Українська література для дітей та юнацтва: новітній дискурс» В. Кизилова простежила, що «Земля світлячків» В. Близнаця – «яскравий зразок синтезу казки й ліричної повісті. В її

основу покладена фольклорна модель казки: опозиційний поділ персонажної сфери (жителі країни світлячків – військо Магави), боротьба добра і зла (стовуси й тривуси борються зі злом, що уособлюють печерні страшила, які прийшли знищити країну світлячків), чарівний хронотоп, мотив випробувань тощо» [5, с. 73]. Це твір, у якому «на прикладі казкових персонажів автор у доступній дитячому сприйняттю формі показав модель співжиття, що проектується і на сферу людських стосунків. Герої виписані об'ємно, із заглибленням у внутрішній світ, з акцентом на чуттєвій сфері. При цьому виразно простежується зв'язок кожного лісового мешканця з певним українським національним типом, що виявляється в індивідуальних особливостях характерів, поведінці, звичках» [5, с. 73–74].

Імпонує міркування дослідниці про те, що «важливим компонентом повісті-казки є природа, її складні зв'язки з людським світом, що увиразнює філософську ідею про вічність буття» [5, с. 74]. Осмислюючи сутність природи, письменник «вибудовує власну концепцію світобачення, значну увагу приділяє змалюванню занять лісових мешканців, які прагнуть краси й чистоти. Автор підкреслює в такий спосіб духовні цінності жителів країни світлячків» [5, с. 74].

Розглядаючи жанрові модифікації української літературної прозової казки, В. Кизилова в аналізі повісті-казки «Земля світлячків» виокремила образ Сиза, мрія якого («освітити все навкруг щирим ласкавим світом») сприймається у творі «на рівні метафори-символу» [4, с. 64].

Постановка завдання. В аспекті екокритики та постколоніального аналізу доречно розглянути повість-казку В. Близнеця «Земля світлячків» (1979), в якій органічно поєднано фольклорну модель, наукову інформацію, політичні інтенції та ліризм.

Виклад основного матеріалу. Повість-казка В. Близнеця «Земля світлячків» – історія про світ лісових тривусів і стовусів, маленьких лісових чоловічків, що протистоять у запеклій боротьбі силам зла – хижим печерним мамулам, прибулдам на чолі з Магавою Першим.

Суспільство у творі представлено в алегоричних образах чарівних чоловічків, їхній спосіб життя демонструє маркери доби письменника. Так, одні чарівні чоловічки займаються науковими дослідженнями, як Варсава, що «саме зараз вивчає складні і до безтями заплутані траєкторії польоту кульбабних парашутиків» [1, с. 8]. Інші – селекцією, як, наприклад, «брат Хвороща поливає на грядках незрівнянні, ніде не бачені в світі дині, не просто дині, а диньогоріхи і диньогарбузи» [1, с. 8]. А в головного героя – стовуса Сиза XII, мандрівника і колекціонера, – організовано природничий музей: «Всесвітньо відомий / Музей світлячків / доктора трутознавства / і личинкознавства / Сиза XII Стовуса» [1, с. 9]. Усі представники чарівного лісового народу чимось зайняті і приносять користь кожен на своєму місці. У такий спосіб письменник дає чітко зрозуміти природничу необхідність взаємодії всього живого між собою, гармонійного співіснування кожного біологічного виду з довкіллям, – все це творить щасливе, безпечне середовище існування, захищене суспільство.

Елегійна картина раптово змінюється з приходом у долину стовусів і тривусів печерних загарбників-мамулів. Зазнає змін їхній, раніше безпечний, світ: «Але той шум, те набридливе протяжне гудіння, підвивання, перегукування... Воно чулося одну ніч, другу, третю. І докочувалося хтозна-звідки, ніби аж від Щербатих скель. Тепер Сиз не просив сестри, щоб вона заглядала йому у вухо. Вже добре чути було: все в лісі заворушилося. Попливли чорні хмари, а під хмарами низько летіли птахи, бігли зайці, тікали зозулі. Хтось бачив, як перебираються на нові місця мурашки, переповзають цілою тьмою. Когось настрахав у лісі зблиск вогню, чад і якийсь протяжний, скрипучий стогін дерева. А старий Лапоня прибіг і злякано розказував усім, що він бачив он там, за березняком, як тікають ближче до озер гриби синюхи» [1, с. 41]. У підтексті виразно прочитується політичний, ідеологічний зміст: вторгнення

Магави Першого та його печерних прибулд – це загарбницька політика Петра І. Образи тривусів і стовусів мають ознаку, яка дає підстави споріднювати їх із козаками. Сцена поховання Чублика (наймення також асоціативно пов'язане з січовиками) за козацьким звичаєм підтверджує таке зіставлення.

Нагнітанням ознак майбутнього соціального й екологічного лиха автор знову наголошує на розумінні того, як важливо жити в гармонії з природою, адже хиткий екологічний баланс легко втратити. Загарбник ніколи не буває мирним: послуговуючись тактикою випаленої землі, він прагне лише поневолювати і знищувати; в його житті немає інших цінностей. Письменник створює характерний образ такого загарбника з невідомих печер: «Ти помагай мене, Квасило, ти попробуй, які ми дужі й кріпкі: шерсть у нас дротяна, тіло – з печерного каменю, а зуби крем'яні: рах, рах! І їсти ми страшно хочемо – аж скелі гриземо! З'їли ми під землею всіх хробаків, з'їли печерний мох, з'їли все чисто, і тоді Магава провів нас у гроти Сліпого кажана – і ми там добре лапи погріли: всіх кажанів подушили й посмажили! А воно тільки почни, воно ще більше хочеться, дух завойовницький нас розпирає! І ми посунули глибше, в пекельні прірви, де ховаються чорні сови й двоголові упирі. Ох і погуляли ми там, ох і одвели свою душу – все обдерли й понищили, все зрівняли й засипали камінням. І коли в нашому царстві, в печерах, стало тихо й глухо, ми раптом завили од страху й голоду: їсти!.. А кругом – чорно й пусто, стоптано все» [1, с. 61].

Після печерних не лишається нічого. Автор звертає увагу читача на неприпустимість таких дій. Не можна жити у світі, лише бездумно використовуючи його, хижо поглинаючи ресурси. Відтворюючи в образах печерників найгірші риси, В. Близнець протиставляє їм гармонійні, гуманні народи, які досі жили в мирі і злагоді між собою. Звісно, в чарівній казці, попри всі лиха, знищений ліс, героїчну загибель Чублика, добро перемагає. Автор підкреслює усвідомлення і скінченності лиха, і його масштабів: «Прийшли і пішли печерні, згинули, як гниле хворостиння під весняною водою. Після них залишилися тільки голі потріскані скелі на тих місцях, де були колись грибні галявини» [1, с. 112].

У повісті-казці В. Близнеця є чимало пізнавальної інформації природничого характеру. Так, малий читач дізнається про спосіб життя, живлення й пересування різних видів світлячків, а також інших видів тварин, які в той чи інший спосіб генерують світло.

Екскурсію незвичайним музеєм зреалізовано у творі не тільки за допомогою опису експонатів, а й відтворенням емоцій спостерігачів, їхнього захоплення і глибокої поваги до надзвичайного світу природи. Читач дізнається про процеси перетворення в живій природі, про те, як відбуваються ланцюги живлення, зокрема, як мертве породжує і годує живе. Тяглість і взаємопов'язаність – основний екологічний мотив казково-природничої історії В. Близнеця. Звертаючись і до фантастичних подій, і до наукових фактів, письменник допомагає читачам сформуванню розуміння тонкощів співжиття живого і неживого у природі.

Закономірно, що особливу увагу присвячено зображенню комах, автор навіть подає латинські назви жуків. Особливості особин різної статі, пояснення, як саме жучок може світитися, – все це виписано з авторською теплотою й ліризмом. Є в музейній колекції жуки, типові для України, є також види, привезені з далеких країв. Так, Сиз «взяв з моху, поклав Чубликові на долоню якогось нічного жука. Сірого, дуже простого й непримітного повзуна. [...] наш великий світляк, Лампірис-нічник, він скрізь під ногами є в лісі! Чув, у народі його називають Іванів черв'ячок! [...] А от одного я вам покажу! Покажу одного, бо це моя гордість. Дивись: жук-ковалик Кокухо. Я його привіз з Амазонки, з тропічного лісу. Ну як він тобі, га? Пурхає? Мирне створіння, правда? А якби в джунглях ти його побачив, темної-темної ночі, та ще нічна птиця Куа над тобою прокричала?! А тут за криком з глибокої темряви синій вогонь просто на тебе летить: блись-блись! Га? Як би ти тоді почувався?» [1, с. 15]. У такий спосіб в уяві дітей мала би сформуватися картина природи, багата своїм розмаїттям, де різні види живих організмів створюють гармонійний світ.

Трапляються в історії й інші істоти, що світяться: «рідкість – дощові черв'яки, привіз їх з далеких країв. Я їх називаю: “Коси русалок”. А ще в мене є всяка дрібнота: ногохвістки, рачки, багатоніжки. Світять, світять, малі бісенята! Тільки знаєте, – вперед, далі, мої дорогі колеги, бо нас ще чекають нові зали – риби, медузи, кальмари» [1, с. 15]. «Земля світлячків» В. Близнеця забезпечує художнє пізнання читачами різних механізмів світіння в живій природі; наприклад, для приманювання здобичі [1, с. 16].

Автор допомагає дітям зазирнути на дно далекої водойми, захопитися чудесами світу. Пізнавальний та естетичний чинники формують водночас глибоку повагу до світу, панорамне бачення довкілля, а також усвідомлення важливості кожної ланки, кожного щонайменшого жучка.

Значимим є і ідейне навантаження: адже саме маленький жучок-світлячок, проливаючи сяйво живого вогню на ворога, подає ідею боротьби з загарбником. Можна зробити висновок, що життя світлячків, носіїв живого вогню, постає як символ перемоги.

В. Близнець акцентує увагу читача на нагальній необхідності збереження та захисту багатьох видів, що перебувають на межі зникнення, пояснюючи, що таких дивовижних створінь «так мало в морях і океанах, просто одинички, наших безцінних риб-світляків, що їх треба берегти найпильніше. Ну, якщо вам не подобаються вони, то от вам мирна картинка – кальмари. Гляньте, зараз я потривожу одного очеретиною, і що він зробить» [1, с. 16]. Автор із гумором описує поведінкові особливості кальмарів, їхній спосіб маскуванню в небезпеці, коли вони випускають хмарку чорнила: «у воді – хмарка світла, вона розпливалась, розгорталась, відсяваючи найніжнішими, найтоншими небесними барвами й відтінками. Але ще одно: в ту хмарку зметнувся і сховався кальмар, світло огорнуло, заступило його і понесло кудись геть» [1, с. 17].

Пізнавальною для малих читачів є розповідь про взаємозв'язок між формою насіння і способом його поширення. Цікаво, що професор Варсава подає цю інформацію наочно, про що, зокрема, розповідає Чублик: «сухі козельці? Парашутики у них довгі-довгі. Ну от, ви пускаєте один парашутик, а місяць вам світить, а ви йдете між деревами, а він летить над вами, летить чубком вгору, рівно, тихо летить і сідає неодмінно там, де вогка земля, і неодмінно зернятком у землю. Хитрий, шилохвіст! А тепер візьміть парашутик-крилатку із клена. Цей просто падає вниз додолу. Падає і швидко-швидко вертиться, як млинок, і описує, так вам і так викручує сліди. А візьміть з липи – цей штопором в землю, а з гірчака – летить і підскакує, а з тополі – ого, на той край світу може полетіти за вітром» [1, с. 44]. Презентуючи тваринний і рослинний світи, автор демонструє мотив екологічного взаємозв'язку. Окрім того, для втілення ідеї відродження саме рослини відіграють велику роль, адже їхнє поширення допоможе боротися з наслідками хижого загарбання.

За допомогою рослин автор дає зрозуміти важливість балансу, таким чином надаючи сенсу і боротьбі з лихом. Мудрий учитель Варсава, демонструючи в наочній формі розмноження рослин, дає зрозуміти, що і з печерними мамулами можна боротися: «– Чому так ведеться в лісі, чому так буває на зелених лугах? – почав казати Варсава. – Гляньте видючим оком:

кульбаба народжує сто пушинок, в кожній голівці по сто пушинок, і посилає їх великими хмарами за вітром. Біла тополя народжує тисячі пушинок, в кожній пучці тисяча тисяч пушинок, і посилає їх ще більшою хмариною за вітром. А настає весна, і на лузі – з білої пухової заметілі! – народжується тільки одна кульбаба і тільки одна або дві-три тополінки. Чому так густо плодить восени, надміру перебавлено й густо, і чому весною сходить так мало, розумно мало, щоб кожне стебло вільно овівалося вітром? Чому так буває в лузі, чому так ведеться в лісі? Гляньте видющим оком!

Варсава дмухнув на білу голівку кульбаби, пух злетів над ним густою хмаркою і маленькими парашутиками понісся, погойдався над його острівцем. І тут мовчазні стовуси й тривуси побачили: розлітаючись, пух завертав до вогнища, ніби його тягло туди силою і вкручувало в гарячі язички полум'я. А вся хмарка полинула, погойдалася далі до озера і встелила білими пушинками воду, де їх тут же вилловлювала якась дрібна підземна риба. І лише зовсім небагато парашутиків, мабуть, із найважчими зернятами, не полетіли далеко, а сіли тут же на острівці, щоб зійти весною, якщо буде їм вогко й тепло, новими ясно-жовтими квітами.

– Про що нам промовляє правічна мати-кульбаба? – звернувся до мовчазного товариства Варсава. – Вона промовляє до нас: все, що виплоджується, зайве, все надмірне в лісі і на зеленому лузі гине або в глибокій воді, – він показав на озеро, – або на суші, – він показав на втопану стежку, – або в чистому вогнищі» [1, с. 95–96].

Цікавим є чи не перша згадка в українській літературі про можливі альтернативні екологічні джерела енергії (період розпалу ядерної доби в СРСР): «Я можу без гуркоту, без диму, без дротів залити всю землю світлом. Так, так, не ворухіть бровами, Вертутію, не дивуйтеся. У мене скрізь: у залах, в галереях, в корчі, на сходах до озера – скрізь у мене світять, ви думаєте, що? – прості лісові світлячки. А якщо розвести їх, то знаєте, можна освітити не тільки всі корчі й притулки на Довгих озерах, а й далі аж до Щербатих скель. І яким світлом! Не гримлючим, не димлючим, не давлучим, а щирим, просто ласкавим світлом» [1, с. 20–21].

Описи природи в повісті-казці – елегійні, спокійні, звичні для українського читача: «сонце сідало за гору, поволі гасло в далеких водах» [1, с. 5]; «Такої ночі не можна було мовчати, хотілося озиватися, аговкати, кликати таємничі тіні з-під берега, перемовлятися добрим словом» [1, с. 25].

Часто підпорядковано ідеологічній настанові зв'язок із міфологією та фольклором. Так, під час нічної прогулянки «Вертутій пихкав, гудів, як з труби, і казав, що його предки древніші, і більше скидаються на лісового царя Оха, і що носили вони здавна густі бороди і довгі руді вуса» [1, с. 25]; коли печерні кинули мішок із полоненим Стівусом перед Магавою Першим, Сиз XII висловив язичницьке побажання ворогам «“Щоб вас трясця кидала!”» [1, с. 58]. Авторська оповідь інкрустована звуками народної пісні: «Ой зійди, зійди, ясен місяцю, / Як млинове коло» [1, с. 28].

Навала загарбників-мамулів спустошила ліс, але, завдячуючи силі гармонійних взаємодій і спільного протистояння, екологічне лихо зупинено в долині. Однак для процесів відновлення у природі потрібен тривалий час. У свідомості дітей у такий спосіб формуються думки і про крихкість екологічного балансу, і про взаємозв'язок причин та наслідків. А політичний підтекст алегоричних образів утверджує ідею національного відродження.

Виразний імпліцитний смисл політичного характеру вибудовується за допомогою алюзій. Так, В. Близнець згадує хроніки, в яких засвідчено давнє походження тривусів [1, с. 26], де, зокрема, сказано, що «наші предки разом вийшли з берега по обидва боки озера» [1, с. 29]; асоціативно тут проступає Правобережна та Лівобережна Україна. На поверхні – думка про давність роду: Сиз XII, а Магава тільки Перший. Яскраве зіставлення рівня цивілізацій проступає в зображенні нечесаних, невмиваних дикунів, що несуть руйнацію, і світу науки тривусів та стовусів, який сповнений ідей вдосконалення Всесвіту. Асоціативний зв'язок із семінаристами проступає у словотворі лунаристи (учні школи-лунарію).

Традиційним є антитезне тлумачення світла і темряви (Магава та його печерні люди бояться яскравого світла світлячків), самопожертви (зозуля жертвує собою, але нищить ворожого хижого птаха Куа), відродження (в останньому розділі з'явиться зозуленятно, дитя героїчної зозулі).

Закономірність ідеологічного прочитання твору В. Близнеця «Земля світлячків» підтверджується і тим, що після його видання повісті-казки письменник працював над переказом для дітей літопису «Повість минулих літ».

Висновки. Повість-казка В. Близнеця «Земля світлячків», окрім яскраво вираженого казкового сюжету, має алегоричний характер. У підтексті – політичний, ідеологічний зміст: вторгнення Магани Першого та його печерних прибулуд – це

загарбницька політика Петра І. Розмаїття світу комах, селекція, альтернативні екологічні джерела енергії, повага до природних ресурсів – ці та інші проблемно-тематичні складники твору об'єднані стрижневим композиційним образом

світлячків як носіїв живого вогню, що постає як символ перемоги.

Апробований мультидисциплінарний підхід, презентуючи новаторський погляд на класичну літературу, доводить свою перспективність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Близнець В. Земля світлячків. Київ: Веселка, 1989. 120 с.
2. Гарачковська О. О. Українська літературна казка 70–90-х років XX ст.: сюжетно-образна структура, хронологія: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.01 / Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. Володимира Винниченка. Кіровоград, 2008. 18 с. URL: <http://www.referatu.net.ua/referats/7569/175686>
3. Качак Т. Б. Література для дітей та юнацтва: проблеми методології дослідження. *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність*. Кривий Ріг, 2017. Вип. 10. С. 22–34.
4. Кизилова В. В. Динаміка української літературної прозової казки: монографія. Київ: Талком, 2020. 211 с.
5. Кизилова В. В. Українська література для дітей та юнацтва: новітній дискурс: навч.-метод. посіб. для студ. вищих навч. закладів. Старобільськ: в-во ДЗ «Луганський національний університет ім. Т. Г. Шевченка», 2015. 236 с.

УДК 821.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.22.1.40>

КНИГА ЯК СКЛАДОВА ПОВСЯКДЕННОСТІ БАРОКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

BOOK AS A PART OF EVERYDAY LIFE OF BAROQUE LITERATURE

Новик О.П.,

orcid.org/0000-0001-6039-0221

доктор філологічних наук,

*професор кафедри української та зарубіжної літератури і порівняльного літературознавства
Бердянського державного педагогічного університету*

У статті розглянуто особливості змалювання повсякдення у творчості барокових письменників. Дослідження особливостей поетики творів зосереджено, насамперед, на змістовому рівні, та на ролі, яку відіграє книга. На сьогодні повсякденність барокової літератури окремо не вивчалася літературознавцями, тож попри загальний інтерес до постатей митців, ця тема залишається актуальною. Повсякденність у творах є віддзеркаленням повсякденності авторів, їх бачення світу, моральної, християнської доктрини. Книга й книжність у картині світу барокових митців стає причиною багатогранності інтерпретації її в повсякденності. Письменники водночас були читачами, авторами, продовжувачами традицій, створювали книгозбірні, шукали сенс життя в написанні похвали Богові. Попри те, що барокова література різножанрова, в ній переосмислюється повсякденність в різних ракурсах, письменники відтворювали історію, сучасність і чужі твори. Жанри барокових панегіриків, літописів, щоденників, мемуарної прози свідчать про історичні реалії, місця і персони, за документальними джерелами, власними містифікаціями. Жанри проповіді, житія містять реалії епохи, простору, часу, відтворюють світогляд людини Бароко, її позачасовість та релігійність. Книга постає і як метафора барокового ґатунку, зокрема як книга буття. Книга в повсякденні письменника 17–18 ст. є водночас річчю і філософією, втілює сакральне і профанне. Повсякденність барокової літератури розглянуто на прикладі творчості Самійла Величка, Григорія Сковороди, Стефана Яворського, Івана Котляревського, Івана Леванди та інших письменників.

Оздоблення титульних аркушів книг письменників є також складовою повсякденності. «Ключ розуміння» Іоаннія Галатовського і «Сад поетичний» Митрофана Довгалевського є прикладною літературою, підручниками, але навіть вони побудовані на розгорненій метафорі, свідчать про книжність їх авторів.

Ключові слова: повсякденність, книга, бароко, мотив, книжність.

The article deals with the peculiarities of everyday in works of baroque writers. The study of poetic's specialties of works is firstly focused on the plot level and the book's mission. Today the everyday life in baroque literature has not been studied separately by literary critics, so despite the general interest to the figures of artists, this topic remains relevant. Everyday life in works is a reflection of the everyday life of authors, their vision of the world, moral and Christian doctrine. Book and obsession of books in the baroque artists' picture of the world became the reason of multifunctional interpretation of the book's image in everyday life. At the same time writers were readers, authors, keepers of traditions. They created private libraries, searched for the sense of life in writing of thanking to the God.

Despite of variety genres in baroque literature, the everyday life is replayed and rethought from different sides. Writers described history and their modern life and works of other authors. Genres of panegyrics, chronics, dairies, memoirs are sources of historical actions, places, personalities, mystifications. Genres of telling, angiographies consist of realities of epochs, space, time and they can describe the worldview of baroque person, religion and person's outtimeness.

Book is shown as a metaphor of baroque, especially as a book of being. Book in everyday life of writer in 17-18 century played two roles: it was a thing and philosophy. It is an example of sacral and profane image. Everyday life of baroque literature is studied in the works of Samiylo Velychko, Grygoriy Skovoroda, Stephan Yavorsky, Ivan Levanda and others.

The design of books' first pages is a part of everyday life. "The Key of Understanding" by Ioannykiy Galyatovsky and "The Poetic Garden" by Mytrophan Dovgalevsky are examples of studding, practical literature, but they are also built on metaphor and tell us about authors' obsession in the book world.

Key words: everyday life, book, baroque, motive.

Проблема повсякденності в художній літературі і проблема повсякденності письменника наразі недостатньо вивчені, попри те, що проведено низку конференцій, а в галузі історії та культурології є одноосібні та колективні монографії, статті в періодиці. Терміном «повсякденність» почав послуговуватися З. Фройд, назвавши працю «Психопатологія повсякденного життя» (1904). Поняття, яке є набагато ширшим за буденність і несе інше смислове навантаження. Визначення повсякденності є в різних гуманітарних і суміжних науках, наприклад, в соціології: «реальність, яка інтерпретується людьми та має для них суб'єктивну значущість як цілісний світ» [1, с. 38]. Отже, повсякденність сполучає об'єктивне та суб'єктивне для світосприйняття й відображення людиною навколишнього, а при передачі в художній реальності додається ще й третій фактор – індивідуальне сприйняття читачем реальності, трансформованої крізь художній текст. Тож, вочевидь, повсякденність письменника в художньому творі апріорі не може бути явищем об'єктивним.

Науковці наголошують, що необхідним є гармонійне поєднання в художньому творі змалювання повсякденного буття і мрій та задумів персонажа, предметного вираження тілесності, ситуацій проживання культури, досвіду покоління для системного, цілеспрямованого декодування повсякденності художнього твору. Тоді наочне вираження нових знань про епоху доєднається до підсвідомого сприйняття системи буття. Отже сполучаються кілька категорій: частина – ціле, загальне – конкретне, а також категорія власної повсякденності читача.

Літературознавці здебільшого розглядають повсякденність у літературі XIX–XXI ст., залучаючи як матеріал дослідження твори романтиків, реалістів, модерністів, постмодерністів та метамодернізму, а ось повсякденність барокової літератури натомість фактично залишається поза увагою дослідників.

Повсякденність відображена в художніх текстах, епістолярії, проповідях письменників баро-

кової епохи та зламу віків може відрізнятися в реальному житті, але може й доповнювати той спосіб життя письменника, що перегукується з повсякденністю його епохи. Дослідження листування митців і спогадів про них є додатковими джерелами для розуміння повсякденності письменника, надто ж, якщо це стосується ролі в ній книг. Пам'ять культури в барокових текстах щільно переплетена з традицією [див про це: 5, с.75], є химерним поєднанням впливів середньовічного "menogia" з уявленнями про історію нового часу, метафоричним стилем, про що свого часу писав Д. Віко у праці «Основа нової науки про загальну природу націй».

Тексти жанрів XVII–XVIII ст. по-різному відтворювали історію, сучасність і чужі твори. Жанри барокових панегіриків, літописів, щодеників, мемуарної прози закономірно містять згадки про історичні реалії, місця і персони, при цьому автори послуговувалися як документальними джерелами, так і творили власні містифікації, скеровуючи таким чином пам'ять культури в потрібне їм русло, йдеться про історичну пам'ять, колективну пам'ять. Жанри проповіді, життя також перебувають у силовому полі формування української культури, тексти наповнені реаліями різних епох, простору, часу, завдяки поєднанню таких моментів створювався своєрідний хронотоп, що в художньому тексті відтворює світогляд людини Бароко, її позачасовість та релігійність.

Письменник, який створює книгу, водночас є читачем, і повсякденність його стає на перетині ролей автор-читач. На прикладі творчості барокових митців, зокрема, Стефана Яворського, Лазаря Барановича, Іоана Максимовича, Івана Леванди, Григорія Сковорода та інших письменників спробуємо простежити, як розподіляються ці ролі, як книга впливає на повсякденність авторів та їх текстів. Велику роль у відтворенні повсякденності творчості барокових митців відіграло стирання межі між буденністю та сакральністю, що переплітаються в текстах, пов'язаних із релігією, а таких було більшість в ту добу.

Повсякденність епохи відтворюється в художній літературі й в ораторському мистецтві крізь призму світобачення письменників, які належали до різних соціальних груп, політичних переконань. Текст кожного з них є окремою частиною панорамної картини світобачення українських митців 17–18 ст. Для порівняння візьмемо різножанрові твори кількох письменників: «Енеїду» Івана Котляревського, листи, проповіді й орації Івана Леванди, твори Івана Некрашевича, вірші Климентія Зиновійва, драми Митрофана Довгалевського, Михайла Козачинського, Георгія Кониського та інші твори.

Михайло Козачинський у своїй творчості відтворює повсякдення епохи і в Україні, і в Сербії. Зокрема події епохи постають у творах «Трагедія або ж печальна повість про смерть останнього царя сербського Уроша П'ятого і про падіння Сербського царства...», «Образ пристрастей світу цього, що виправився образом страждущого Христа, 1739 року». Також автор поширює філософські традиції барокової літератури в змалюванні пристрастей, гріхів та суспільних проблем, послуговуючись історичним матеріалом, проговорює загальні сентенції. В епілозі драми «Трагедія сирѣчь печальная повѣсть о смерти послѣдняго царя сербскаго Уроша Пятаго и о падении Сербскаго царства...» є монолог Сербії, яка апелює до своїх дітей, закликаючи вивчати науки, поєднуючи їх з моральністю задля досягнення премудрості. Така тематика творів письменника пов'язана з власним життєвим досвідом, повсякденням Мануїла Козачинського, який на відмінно закінчив Київську академію, був відправлений Рафаїлом Заборовським у сербське місто Карлівці, працював там префектом і викладав латину, тож повсякдення Сербії і просвітницька місія є певною мірою автобіографічною основою творів. Такого плану вкраплення повсякдення письменників у творах відображає роль Київської академії у житті суспільства. Ці обставини розкриті в книзі Г. Нудьги «На літературних шляхах».

У творах Інокентія Неруновича «Милість Божія», Митрофана Довгалевського «Властотворний образ людинолюбства Божого», Георгія Кониського «Воскресіння мертвих» та інших, і в інтермедіях до них відтворюється не тільки побут епохи, але й найголовніше – світогляд, філософія повсякденності самих авторів. Мотив ярмаркування є частиною побуту, а отже й повсякдення населення. Наразі авторство інтермедій невідоме, тож важко співвіднести повсякденність автора і повсякденність твору, але справедливою

є можливість проектувати повсякденність в інтермедіях на повсякденність епохи, бо ж правдивість зображення була запорукою популярності творів цього жанру, пов'язаних з народною сміховою культурою, типовістю образів дійових осіб такого виду постановок. Драма Георгія Кониського «Воскресіння мертвих» містить приховану паралель до дійсності, повсякдення того часу, зокрема відбирання земель багатими. Образи Землеїда, Гіпомена та Діоктита виходять за рамці притчі про багатого та Лазаря, проектуючи біблійні образи на вирішення проблем несправедливості, хабарництва, здирництва, виявляючи больові точки повсякденності письменника.

«Енеїда» Івана Котляревського з-поміж образних текстів є найбільш дослідженою і відомою широкому загалу читачів, її називають «енциклопедією українознавства» завдяки відтвореним побуту й бурлескному змалюванню суспільних проблем старої України. Попри те, що поема є зразком поєднання старих традицій та нового підходу до змалювання дійсності, слід згадати про неї й у річищі барокової літератури. Повсякденність тут змальована на різних рівнях: і часопростір, і речі, і гастрономічна культура, передано почуття і переживання героїв як ретрансляторів епохи (зокрема в другій частині). Проте повсякденність героїв і повсякденність автора не можна ототожнювати, бо в поемі дійсність відтворюється в бурлескно-травестійній стилістиці, епоха, змальована в художньому світі, не є ідентичною реаліям автора. Попри це, бачимо панорамну картину української дійсності на рівні побуту, ідеології, трансформовану крізь призму бурлескно-травестійної поетики. А в драматичних творах того ж Івана Котляревського звучать народні пісні, змальовано побут, суспільні проблеми, помітні й тенденції характеротворення просвітництва. Повсякденність автора нероздільно пов'язана з книгою й книжністю, тож не дивно, що навіть у його «Енеїді» автор не оминає увагою речей, пов'язаних із творчістю й книгами. Еней у пеклі бачить і муки видавця, який публікує книги без відома автора (безпосередня вказівка на видавця книги самого Івана Котляревського), та й сама книга Вергілія тут присутня як першотвір для травестіювання.

Повсякденність сучасності в творах Івана Леванди, протоієрея київського Софіївського кафедрального собору, здебільшого відтворюється досить детально, хоча й із використанням тропів та риторичних фігур. Наприклад, його проповіді про трагічні події епідемії в Києві, або ж хвалебні промови на честь київської

знаті, монарших осіб, ґрунтуються на реальних подіях, є своєрідним щоденником подій епохи. У листах та ораціях письменника переосмислюються й наукові події, книги й періодика, які є для автора повсякденністю, як і його проповідницька діяльність. У листуванні з різними людьми постає повсякденність не тільки Києва, а різних локацій, де проживали адресати Івана Леванди.

Дослідження листування митців і спогадів про них є додатковими джерелами для розуміння повсякденності письменника, надто ж, якщо це стосується ролі в ній книг. Письменник, який створює книгу, водночас є читачем, і повсякденність його стає на перетині ролей автор-читач. Такий зв'язок оприявнюється на прикладі постатей авторів книг Івана Леванди та Григорія Сковороди, які самі згодом стануть персонажами книг (І. Срезневський «Майоре, майоре», Тарас Шевченко «Близнята»), де постануть людьми книжними. Тож відбувається зміна ролей, книга впливає на повсякденність її авторів.

Л. Ушкалов зазначав, що поети барокової епохи були людьми книжними, оця їх книжність поставала не тільки від ґрунтовної освіти Києво-Могилянської Академії, від моди на начитаність, але й від трепетного ставлення до книги, як речі і як до символу сакрального. Оздоблення титульних аркушів книг письменників є тому свідченням. Завважмо, що «Ключ розуміння» Іоаннікія Галятовського і «Сад поетичний» Митрофана Довгалевського є прикладною літературою, підручниками, але навіть вони побудовані на розгорненій метафорі. Лазар Баранович у листах журиться, що складно добитися в друкарні реалізації його задумів щодо оздоблення книги, адже кожна рисочка є важливою для посвячених. Метафоричність барокової культури поставала і крізь метафору книги життя. Згадаймо численні картини європейських митців, де поєднувалася символіка життя, смерті, дочасного і вічного побутування (череп, книга, золото, ікона). Християнська філософія барокової доби була повсякденною доктриною для письменників-вихованців Києво-Могилянської академії.

Бібліотека Івана Леванди після його смерті налічувала більше пів тисячі книг, це при тому, що будинок проповідника охоплювала пожежа, топила повінь (він мешкав на Оболоні). І по суті, книги й були єдиною його цінністю. Читаючи найрізноманітніші дослідження з різних галузей науки, художню літературу, періодику, складає сам орації, наповнені художністю, оповідними елементами, письменник висловлює думку про те, що не з правил постають талановиті твори,

а за вже написаними творами складають правила. Епістолярій другої половини 18 ст. набуває ваги для розуміння процесів повсякденності авторів тієї епохи.

Григорій Сковорода не був винятком для «книгонеїстовства», яке охоплювало його сучасників, попри поширену думку про те, що мандрівний філософ читав мало, письменник знав досконало не тільки Біблію, книгу книг, пізнанню якої присвятив себе, але й античну літературу, праці європейських філософів і своїх сучасників. Водночас писав власні твори, комплектував у збірки, як от «Сад божественних пісень», що є продовженням традиції побутування численних метафоричних садів у бароковій літературі. Тож Григорій Сковорода втілює в своїй творчості повсякденність філософа барокової доби.

Книга як частина повсякденності є органічною складовою і в літописі Самійла Величка, людини книжної, начитаної, знавця численних джерел та їх містифікатора. У передмові до чительника літопису автор говорить про книги та їх роль у житті людини: «Цікавому норову людському не може нічого бути сподобнішого, ласкавий читальнику, як читати книги й дізнаватися про давні людські діяння та вчинки. Бо чи може у печалі щось швидше стати ліком, як той же книжковий, пильно й до речі вжитий, медикament? Спізнав я те сам, коли мав скорботу; читаючи та слухаючи книжки і дізнаючися з них про всілякі людські пригоди й біди, я вчився зносити терпляче і власні злигоди; покладався-бо на приказку – в терпінні вашім знайдеться душа ваша» [2, с. 26]. Журиться автор про те, що славу «сарматско-козацьких предків», які вели війни й славилися лицарською відвагою та богатырськими подвигами, не відтворено українськими літописцями в книгах, і вважає, що це через лінощі істориків. Дорікаючи співвітчизникам, Самійло Величко завважує, що в чужоземних книгах ця слава описана: «Отож гідні похвали подвиги наших козако-руських предків описали не наші ледачі історики, а чужоземні: грецькі, латинські, німецькі та польські. Можна прочитати там і про описану вже в мене Хотинську війну, проте ці книжки важко не тільки витлумачити й перекласти на козацьку мову, але й дістати в Малій Росії. Річ відома: як мертвої плоті ніхто, крім божої благодаті, не воскресить, так не може людина навіть суєтну сьогосвітню славу вияснити й описати без літописних свідчень» [2, с. 26–27].

У «Передньому слові до «Космографії» також розлоге звернення до читальника містить міркування про важливість читання книг: «Знаю, що не

захочеш тому перечити, ласкавий читальнику, що сліпі на тілесні очі ті люди, котрі не знають книжкового писання; так само сліпі й ті, котрі знають письмена, але у читанні не вправляються, тому не можуть ані про що знати; таж-бо той, хто письменний і дбає про книжкове читання, може легко пізнати великі божі справи, які є в підсонні, і його божественні явленні невимовні благодійства не тільки людському роду, але й усьому живому, від чого й на путь спасіння легше може потрапити. Я ж, хоч і радий був би читати сам, але, маючи зачинені двері очей, щоб бачити писання, змушений був не без жалю надокучати людям, щоб мені читали книги; слухаючи ж, що міг, натрапив на рукописну книгу, оцю «Космографію...» [2, с. 303].

Ще один важливий момент повсякденності відображено в фрагменті літопису, де описується портрет дружини Виговського з книгою в руках, адже це була не тільки данина моді так позувати, але й доказ освіченості жінок шляхетного роду [2, с. 262]. На багатьох портретах барокової доби бачимо зображення персони з книгою, такими змальовано як відомих осіб духовної статі, так і шляхту, і козацьку старшину. Зразком такого живопису є портрети військового товариша Івана Забіли і його дружини Анни, Гната і Олени Галаганів, подружжя Кочубеїв, а також портрети Дмитра Туптала, Івана Максимовича та інші. Це є ще одним свідченням ролі книги у повсякденності доби.

Барокова література є винятковим явищем в історії української культури, оскільки тексти поєднують на різних рівнях як впливи української і чужої традицій, так і самі, в свою чергу, формують подальші тенденції і тренди в культурі наступних епох. Про це йшлося у працях Дж. Броджі Беркоф, Л. Софронової, Д. Чижевського, Л. Ушкалова та інших науковців.

Сатиричне змалювання дійсності у творах Івана Некрашевича (п'єса «Ярмарок», листи) демонструє переосмислення повсякденності крізь призму автобіографії, поєднує суспільні проблеми і особисте сприйняття власних негараздів.

Характерною рисою повсякденності барокової літератури є й послуговування феноменами мучеництва та чуда як ілюстрації «алегоризуючої свідомості» (термін Д.Наливайка), про це пише С. Журавльова [3, с.76], а також звернення до біблійних та житійних образів і ситуацій задля унаочнення власного розуміння тогочасних проблем [3, с.76].

Книги цього періоду є втіленням повсякдення епохи XVII – поч. XVIII ст., такими є й „Вірші ером[онаха] Климентія Зиновієва сина“, укладені у 1690–1710. Збірка містить і вірші про читання

книг, що є корисним, таким, що веде до спасіння та насолоди вічним життям. Л. Ушкалов зазначав, що барокові поети були людьми книжними, оця їх книжність поставала не тільки від ґрунтовної освіти Києво-Могилянської Академії, від моди на начитаність, але й від трепетного ставлення до книги як до речі і як до символу сакрального.

Лазар Баранович у листах журиться, що складно добитися в друкарні реалізації його задумів щодо оздоблення книги, адже кожна рисочка є важливою для посвячених. Про важливість діяльності видавця барокової кнги пише Олена Матушек, цитуючи листування Лазаря Барановича: «Прикметно, що в розумінні інтелектуала XVII століття рятується не тільки той, хто книгу написав, а й той, хто її видав. У листі до Варлаама Ясинського Лазар Баранович метафорично про це говорить: «Слово Божіє дійствено, и десница Господня за каждую черную букву готовит для тебя свѣтлые звѣзды» [7, с. 18]. Таким чином, книга в часи бароко – результат дії, що веде її автора і видавця до царства Божого» [4, с. 72].

Окремо треба додати про книгозбірні того часу, які були в письменників. Згадаймо хоча б про бібліотеку Степана Яворського, каталог якої письменник склав у 1721 році для передачі Благовіщенському монастиреві у Ніжині. На початку було розміщено латиномовну елегію бібліотеці «Possessoris horum librorum luctuosum vale». Вірш книжника, що оспівує книги і книжність, «Митрополита рязанського та муромського слізне з книгами прощання», переклав українською мовою М. Зеров (12 червня 1928 р.). Книги, що є не просто повсякденним заняттям для читання, але сенсом життя письменника, автором книги персоніфіковано, створено колоритний образ, що дає сенс життя:

« В путь вирушайте, книжки, що часто гортав я і пестив,

В путь, моє саяво, ідіть! віхо й окрасо моя!

Іншим щасливішим душам поживою будьте одинні,

Інші блаженні серця нектаром вашим поїть!

Горе мені: мої очі розлучаться з вами навіки

Та й не спроможуться вже душу мою наситить.

Ви-бо єдині були мені нектаром, медом поживним;

З вами на світі, книжки, солодко жити було.

Ви мені скарб найдорожчий, ви слава моя щонайбільша.

Ви повсякчасна любов і раювання моє!» [8].

Переоцінка цінностей перед обличчям смерті змушує переосмислити, що є важливим для людини, згадується книга вічності, в якій кожен

відчитає свої слова і вчинки, тож автор включає в текст звернення до книги текст молитви-звернення до Бога і прохання:

«Зглянься і в книгу життя запиши
моє марне наймення
Кров'ю святого Христа
(з ним-бо спасіння моє)» [8].

О. Матушек слушно завважила, що барокові казнодії сприймали літературну працю як шлях до спасіння. Дослідниця покликається на працю О. Панченка, де розглянуто в такому ключі творчість Симеона Полоцького, Дмитрія Туптала, Стефана Яворського, зокрема факт із життя Дмитрія Туптала, що письменник заповів чернетки «Четьїв Міней» покласти в домовину для виправдання в майбутньому житті [4, с. 71]. А отже й книги є найбільшим скарбом і засобом наблизитися до сакрального, книгозбірні є цінним спадком. Тож йдеться і про бібліотеку Стефана Яворського, який вважає, що найкраще віддати її Ніжинському монастиреві, де його книгами ско-

ристаються казнодії для складання проповідей. Так і бібліотека Івана Леванди після його смерті передана Академії. Такі колекції книг, журналів свідчать про оте «книгонеістовство» (книгоодержимість), що характерна для повсякденності освічених людей '17–18 ст.

Метафоричність барокової культури поставала і крізь метафору книги життя. Згадаймо численні картини європейських митців, де поєднувалася символіка життя, смерть, дочасного і вічного (череп, книга, золото, ікона). Християнська філософія барокової доби є повсякденною доктриною для письменників–вихованців Києво-Могилянської академії. Книга в повсякденні письменника 18 ст. є водночас річчю і філософією, втілює сакральне і профанне. Особливо яскраво це виявляється на прикладі повсякденності письменників духовного чину, для яких книга є і частиною ванітативного мотиву, і творивом (в поетиках поет-творець), і розгорнутою філософською метафорою життя, і предметом суперечок, і можливістю самореалізації, і частиною колекції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Москва, 1995.
2. Величко С.В. Літопис. Т. І. / Пер. з книжної української мови, вст. стаття, комент. В.О. Шевчука; Відп. ред. О.В. Мишанич. Київ: Дніпро, 1991. 371 с. (Давньоруські та давні українські літописи).
3. Журавльова С.С. «Алфавит собранный, рифмами сложенный...» свт. Іоана Максимовича як явище агіографічної культури українського бароко: монографія; [наук. ред. архієп. Ігор (Ісиченко)]. Бердянськ : БДПУ, 2012. 238 с.
4. Матушек О. Українська проповідь XVII століття як «дія за допомогою слів». *Наукові записки ТНПУ. Літературознавство*. 2010. Вип.30. С.70–78.
5. Новик О. Бароковий текст як пам'ять культури. Художні феномени в історії та сучасності («Пам'ять та ідентичність»). Тези доповідей VI Міжнародної наук. конференції. Харків: ФОП Бровін О.В., 2020. С. 75–76.
6. Нудьга Г.А. На літературних шляхах: Дослідження, пошуки, знахідки. Київ: Дніпро. 1990. 349 с.
7. Письма преосвященного Лазаря Барановича с примечаниями. [2-е изд.]. Чернигов : Тип. Ильинского монастыря, 1865. 364 с.
8. Яворський Стефан. Митрополита рязанського та муромського слізне з книгами прощання *Українська література XVIII ст. Поетичні твори, драматичні твори, прозові твори*. Київ: "Наукова думка", 1983. 696 с.

**АСПЕКТИ НАЦІОНАЛЬНОГО НАРАТИВУ
У ТВОРЧОСТІ О. КИРИЛА СЕЛЕЦЬКОГО**

**ASPECTS OF NATIONAL NARRATIVE
IN THE WORKS OF FR. KYRYLO SELETSKYI**

Розлуцький І.М.,

orcid.org/0000-0002-3905-3914

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української літератури та теорії літератури,

директор бібліотеки

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Розлуцька А.Г.,

orcid.org/0000-0003-3816-2702

аспірантка кафедри світової літератури та теорії літератури

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

У дослідженні вперше відрефлексовано специфіку омовлення національного дискурсу у художній творчості о. Кирила Селецького. Увагу зосереджено на стрижневих образах, які несуть основні смисли й сенси української екзистенції. Серед домінантних – образ храму, що символізує утвердження не лише християнської віри, яка, на думку отця, органічно корелює пов'язана зі становленням української нації, а й виступає фокусом національного буття. Зі святинєю автор пов'язує історію, сьогодення та майбутнє України. У цьому сакральному місці, яке є джерелом Божої благодаті, відбувається культурний та національний здвиг народу, його відродження, становлення та самоідентифікація.

Автор моделює національну матрицю, осердям якої є українська мова. Логіка письменника недвозначна, адже першоосновою повноцінного й національного буття є його мова, передовсім як «жива схованка» духу. Доповнює національну складову образ власної хати, яка символічно прочитується як власна держава.

Виразно представлено вплив Т. Шевченка на становлення національної свідомості отця-просвітника. Зокрема, вбачаємо схожість образів та мотивів, що представляють національний наратив художнього слова обох митців.

Актуалізувавши основні складові національного простору (храм, мова, хата тощо), автор доповнює свою концепцію образом школи, ґрунтованої на християнсько-національних засадах.

У письменника національне органічно взаємодіє з релігійним, значні ракурси доповнюються одне одного і спрямовані на реалізацію просвітницької місії в процесі національного самостановлення й самоутвердження.

Зазначимо, що о. Кирило Селецький в осмисленні національного питання заторкує морально-етичні норми українського побуту, які зорієнтовані на християнські цінності. Зробимо узагальнення, що творчість о. К. Селецького – це синтез національного й християнського. Ці категорії визначальні і для світоглядного становлення особистості, і для розвою української нації та розвитку національної Церкви.

Ключові слова: храм, мова, хата, символ, національна ідея.

The peculiarities of national discourse in the works of Fr. Kyrylo Seletskyi have been reflected in the study for the first time. Our attention is focused on the core images that convey the basic meanings and senses of Ukrainian existence. Among the dominant ones is the image of the temple, which symbolizes not only the establishment of the Christian faith, which, according to the priest, is organically correlated with the formation of the Ukrainian nation, but also is the focus of national existence. The author connects the history, present and future of Ukraine with the shrine. In this sacred place, which is the source of God's grace, cultural and national upheaval of the people, their revival, formation and self-identification takes place.

The author models the national matrix, the core of which is the Ukrainian language. The logic of the writer is unambiguous, because the basis of a full and national existence is his language, especially as a "living hiding place" of the spirit. The image of his own house, which is symbolically read as his own state, complements the national component.

The influence of Taras Shevchenko on the formation of the father and educator's national consciousness is clearly presented. In particular, we can see the similarity of images and motifs that represent the national narrative of both artists.

By actualizing the main components of the national space (temple, language, house, etc.), the author complements his concept with the image of a school based on Christian and national principles.

The writer's national identity organically interacts with the religious identity, significant perspectives complement one another and are aimed at implementing the educational mission in the process of national self-establishment and self-affirmation.

It should be noted that to comprehend the national issue Fr. Kyrylo Seletskyi touches on the moral and ethical norms of Ukrainian life, which are focused on Christian values. In conclusion, Fr. Kyrylo Seletskyi's works are a synthesis of national and Christian ideas. These categories are crucial for the worldview of the individual as well as for the development of the Ukrainian nation and the national Church.

Key words: temple, language, house, symbol, national idea.

Постановка проблеми. Творчість о. Кирила Селецького в контексті історії націософського виміру займає по-особливному важливе місце, яке характеризує його як величного душпастиря УГКЦ і водночас як державного мужа. Якщо простежимо розвиток української культури в Західній Україні з другої половини XIX – початку XX століття, то, безперечно, годі уявити таку багатогранну постать в українській історії. Священник, засновник двох чернечих згромаджень, фундатор дитячих заходів для українських дітей в Галичині, активний громадський діяч, один з ініціаторів створення товариства «Просвіта», видавець, редактор, письменник, у доробку якого є твори і для дорослих, і для дітей, публіцист. Селецький ревний проповідник Божого Слова, взірець праведного й Богопосвяченого життя, рівно ж старанний будівничий національного буття рідного народу. Сам отець з невимовною скромністю зазначав про себе: «Сьм убогий сільський парох. Не посідаю ні сіл, ні фільварків, тільки посідаю превеликий капітал в серці моїм, а тим капіталом – горяча любов мого народу і сильна віра у Боже Провидіння...» [5, с. 31].

Проникливо й різногранно з нагоди двадцятип'ятиліття пам'яті схарактеризував о. Кирила Селецького перемишльський єпископ Йосафат Коциловський: «Де душпастирює, всюди підносить своїх парохіян у релігійному й національному житті. Всюди дбає про красу Божих домів...

Найвизначнішою його чеснотою – після любови Бога – це любов до своєї нації, своєї батьківщини, любов свого народу – цього між нашими ближніми найбільшого, найпершого нашого ближнього. Ця його любов була, однак, так сильно й так всебічно на Бозі основана, така чиста, така безкорисна, а така природна, що на неї, як на неземну перлу, мусило зглянути й пресв. Серце нашого Спасителя й заплатило за неї щедро – не тільки йому самому, але й всім нам, бо дало йому, тому нашому своєрідному, своєському, галицькому священникові-вдівцеві, велику ласку стати основником двох, перших у нашій провінції, Згромаджень монаших, цебто конгрегацій, опертих на дусі церковного права, а саме: Згромадження сестер-служебниць Прч. Діви Марії Непорочно Зачатої в Жужелі і Згромадження сестер св. Йосифа Обручника Прч. Діви Марії в Цеблові» [7, с. 7]. Це сьогодні одне з найбільш глибоких та концептуальних означень життя й творчості о. Кирила Селецького, яким, окрім оцінки духовної постави душпастиря, правлячий єпископ авторитетно завершує дискусію щодо відродження чернецтва УГКЦ

і заснування отцем-настоятелем с. Жужеля двох монаших згромаджень.

Про національний аспект творчої спадщини, поряд із християнським, говорить й о. Йосип Годунько, згадуючи надмогильне слово о. Івана Ковальського: «Назв'їм же й ми – брати та сестри, тим вповні заслуженим словом праведного священика, невтомного сівача на церковній і національній ниві...» [2, с. 4].

Аналіз досліджень. Серед все ще нечисленної дослідницької спадщини, присвяченої о. К. Селецькому, науковці лише принагідно заторкують національне питання у творчості автора. Звертають увагу на окреслену проблему й згадані щойно автори: єп. Йосафат Коциловський, о. Теодор Вергун, о. Йосип Годунько. Однак проблема національного колориту у творчості о. К. Селецького ще на ставала предметом цілісного самостійного дослідження, ба більше, український читач на сьогодні ще не має змоги вичерпно ознайомитися з друкованою спадщиною отця. Окремими виданнями з'явилися лише збірки дитячих оповідань «Пригоди Джеймса Кука або що зможе сильна воля і труд постійний», «Відкриття Америки», «Божі заповіді в оповідках», а також перша частина двотомового зібрання вибраних творів душпастиря. А втім, ми не претендуємо на вичерпне дослідження, яке потребує іншого, набагато ширшого формату, як заявлена студія, лише спробуємо окреслити деякі аспекти національно-духовних візій о. К. Селецького, взявши до уваги низку його художніх, богословських та публіцистичних студій. Отже, з цього впливає і **мета дослідження** – окреслити національні аспекти у творчості душпастиря та особливості їх становлення.

Виклад основного матеріалу. У художній та публіцистичній спадщині о. К. Селецького, якому, звісно, головню залежить на збереженні «собору душі» людської, ми часто віднаходимо також розповіді про віднову святинь, реставрацію їхніх інтер'єрів чи екстер'єрів, побудову освітньо-навчальних центрів. Біографи життя священника згадують численні парафії, на яких йому впродовж певного часу доводилося душпастирювати. Це с. Стара Сіль, с. Білич Горішній (Старосамбірщина, Львівська область), с. Мільків, м. Любачів, с. Вороблик Королівський, с. Корениця, с. Крамарівка (Польща), с. Жужель, с. Цеблів (Сокальщина), у яких парох суттєво спричинився до будівництва та відновлення церковних споруд. Для отця впорядкований та гарно оздоблений храм – це немов би знак відбудови й утвердження власного народу. Саме з християнської

святині як одного з центрів духовності українського народу відбувається культурний та національний розвій, який несуть «славнії робітники в винограді Христовом – сиві, мов голуби, священики. Одежа на них непоказна, але душа в них чиста, гріхом не сказана» [7, с. 73].

Божий дім для душпастиря – це й збереження національної пам'яті, сакральний літопис нашого народу і водночас дороговказ на майбутнє.

«Пам'ятайте ж, братя, як вам прийде церков ставити, не залишіть півмісяць під крестом водружити, аби пам'ять гнета татарського перейшла од покоління до покоління» [7, с. 48].

Окрім того, часте звернення до образу храмів у творчості о. К. Селецького свідчить і про добробут та могутність держави. Справжнім взірцем краси та заможності виступають святині, зокрема, у казці «Вечерниці і що на них Михайло Бабей о добрім сину розповідав». Хоча й згадка про культову споруду, на перший погляд, принагідна, але все-таки ця художня деталь містить особливу змістову наповненість, стає символічним орієнтиром та візитівкою міста. «А білий кінь мовить до Івася:

– Всі-сьмо вже свободні, можем си відітхнути – вже розбійники за нами більше гонити не будуть. Чи бачиш ти се велике місто, где церквей так багато? Где той гай зелений, там розлучимось з собою. Там іди до того міста, до палацу самого короля і стань там на службу» [7, с. 54].

Наскрізний концепт святині, на думку автора, ідеально вписується в буття українського народу. Це – невіддільна складова його існування: «Сли перейдем вишир і вздовж нашу землю, то побачимо, же где тільки руська мова та руська піснь гомонит, где руський звичай та обичай цвите, всюда наші гарні, хотя й убогі, церковці вершками своїми до неба стремлят, як би хтіли указати всякої душі християньської, же там висше всім стремити треба, же там висше в спокій і щастіє правдиве» [7, с. 47].

Церкві автор відводить роль захисниці українського народу: «А се не дасться заперечити, що лише, і то лише свята церков спасла нашу Русь від грозячої загибелі! Єї слуги так бодро всегда за права своєї народности стояли! Неоспоримий доказ на се єсть рік 1848, коли австрійським народам признано повну свободу жити і розвиватися...» [7, с. 513]

Із храмом, у якому моляться мудрі та ревні служителі, отець пов'язує майбутнє народу. «Дай, Боже, – додав владику, – нашій Руси якнайбільше таких отців духовних, то воскресне давня слава і красота нашого святого обряду, Русь стане жити власним житєм, і спадуть з неї окови темноти, в які єї погрузила довголітня неволя. Нехай

тая новопостроєна церков стане новим жерелом Божої благодати і причиниться до умноження духовного майна повіреного мому попеченню народу!» [7, с. 514].

Відновлення церкви – наче відбудова власної домівки, з якої починається зростання та усвідомлення своєї окремішності, неповторності. Саме храм, у візії душпастиря, є наріжним каменем становлення нації. Тут голосять слово, яке для о. К. Селецького водночас має і сакральне значення і завдяки якому відбувається поштовх до усвідомлення власного національного «Я». Отже, отець свідомо торкається чи не найважливішого питання в розбудові власної держави – мовного. Бо ж відомо: «Мова є органічним атрибутом народу. Без мови немає народу» [3, с. 113].

Автор іде ще далі, розширюючи простір опису, у якому, поряд з храмом, є школа, а також житниця, яка мала одне з першорядних значень для селян. Це – своєрідна архітектурна композиція громади, адже в обох перших інституціях дбають за духовний розвій молодих вихованців. «Серед села стоїть церков, коло церкви – школа, а недалеко шпихлір громадский» [7, с. 69].

Оповідання «О. Іоанн Снігурский» містить одну надважливу художню деталь, яка згодом розгортається ледь не в мовну дискусію. Ідеться про українське питання, коли напередодні храмового празника перемишльський єпископ вирішує, хто і якою мовою говоритиме проповідь. У своєму авторському відступі вже на самому початку о. К. Селецький правильно й далекоглядно розставляє акценти, розуміючи надважливість мовленого священниками слова. В отця людина, народ можуть стати як рівні серед рівних з іншими через усвідомлення своєї культури, мови й релігії. Саме так вони можуть представити себе у світі: «В Хинах, Японії, Індіях, серед пустарей африканських голосили і голосять місіонарі народи поганьському слово Боже в тім язичі, якого той нарід з первовіку в щоденних своїх зносінах употребляє. У нас на Руси склалося таке чудовище, що народови голошено слово Боже в чужім язичі. Тим-то розповсюднилися тут духовна темрява, п'янство і моральний упадок. Язык руский, яко простацкий, хахольский, викинено з церкви і з плебанії; він найшов для себе пристановище лише в курній хаті селянина» [7, с. 489]. Отже, актуально не лише те, що автор усвідомлює роль мови – консолідаційну, просвітницьку, виховну та націєзахисну, а й важливість порушення самої мовної проблеми.

Для читача зовсім не є дивно (за фаволою), що після запрошення парохом до проповіді

латинського священника, як імператив звучить виокремлене єпископом І. Снігурським проповідувати рідною українською мовою:

«Коли влади́ка почув сі слова, сумрак невдоволення покрив его лице.

– Чи вже ж, – сказав, – межі нашим кліром не найде́ся ніхто, що зумів би науку, відповідну до так великого торжества, виголосити? Ми вже так піднепали, що утратили віру у власні сили! Прошу повідомити сего священника (а мова йде про латинника – І. Р., А. Р.), що проповідь хто другий виголосить. І межі нашим духовенством найде́ся не оден, що краснорічиво вискаже Боже слово...» [7, с. 511].

К. Селецький наочно демонструє еволюцію в національного поступу, коли народ повертається до свого, передусім мови. «Недавно ще всі говорили по-польски; тепер, коли почули, що світські люде, ще до того ц.-к. урядник, що був по старості першорядна особа, говорить по-руски, – всі стали сим хлопским язиком бесідувати. Дивна якась надія прошибла серця всіх присутніх » [7, с. 513].

Отець добре усвідомлює, що першовитоки становлення нації заховані передовсім у рідному слові. Сучасний мовознавець Я. Радевич-Винницький: слухно резонує: «Нація-держава прагне жити щасливо і вічно, залишаючись сама собою, тобто зберігаючи свою культуру й мову» [5, с. 9].

Глорифікація рідної мови надважлива для автора, і цьому першорядному національному коду о. К. Селецький приділяє виняткову увагу. Слово постає для отця у своїй сакральній іпостасі, адже дароване Богом. «Стережіт, родичі, діти ваші, щоб ніколи прокля́тство з уст їх не вийшло, щоб гидкими словами мерзлилися, щоб нич такого від вас не учули або межі вами не побачили» [с. 188].

Мова повинна бути незаплямованою, питомою. Саме тому так іронічно реагує на свого персонажа в оповіданні «Як то з русина Івана зробився німець Іоган, що его і власна мати не пізнала» [7, с. 106], який за роки відбування військової повинності забув материнське слово.

Як дотепно й водночас з гіркою пересторогою для інших розвінчує автор мовне «чудовище»:

«Сапермент! То ви мене не спізнали, мутерко?

– Як же я вас мала спізнати? – відказала стара, – коли я вас ніколи у житю не бачила?..

– Або ж ваш син не Іоган, що его сем взяли на вояка?

– А вже ж такой не Іоган, мій хлопець Івасьо звався.

– Ну то аллесь айньс: Іоган чи Івась, мутерко! Та я сем ваш, а не чий инший.

– Жартуйте сі здорові, пане вояк, – повідає кобіта, – мій Івась не мав хотя й би волоска під носом, коли его взяли до войска, – а не аж такі вуси!

– Ей, то сем кляйнікайти, – каже жовняр, – виріс я, то виріс і шнурбарт. Я семь справедливий ваш Іоган.

– От прийшли ви кепкувати собі зо старої баби, ідіть з Богом, пане вояк, туди, звідки прийшли; ви не мій Івась, мій Івась говорив так, як я по людски, а не так дивно плентав язиком, як ви ту ось пленчете!

– Сапермент нох а маль! – крикнув вояк, – або я знам, як сем до вас говорити? Та я сем ваш син, ваш Іоган, дайте сем руку, щоби-м привітався!» [7, с. 208].

Кінцівка оповідання почасти моралізаторська, але прониклива, щира: «Ти, милий брате, єсь сином тої землі, землі рускої, на котрій всі люде, що однаковим язиком бесіду́ють, що однаково Бога славлять, що мають одні і ті самі звичаї та обичаї, суть собі, мов рідні братя, і взаїмно за своє добро стояти мають...» [7, с. 208].

Душпастир добре розуміє «мовні» гріхи свого народу і виразно бачить трагічні наслідки непоштитого ставлення до материнського слова. Він як християнський просвітник намагається всіляко донести до своєї пастви настанови звільнення з чужомовності, тому в його арсеналі цілеспрямована методологія повернення до свого, рідного. Інколи отець роздумує над зневаженням батьків через мовні покручі, а це гріх супроти четвертої заповіді: «Лиш за тоє отець і мати **гірку долю мають** (підкреслення наше – І. Р., А. Р.) з таким чоловіком, бо то говорить ніби по-руски, ніби по-польски, половина слів по-німецьки зати́нає, яким еще язиком балакає» [7, с. 106]. Деколи ця неприродна штучність комунікації виглядає кумедно й недолуго, але це лише іронічно-саркастичне повчання для нерозумних дітей. Автор глибинно усвідомлює справжнє жахіття мовного каліцтва, тому й ставить цю провину в один ряд із найбільшими гріхами супроти самого Бога: «Сміх пустий бере розумного чоловіка, коли чує таку дурну бесіду, лиш і страх zarazом, бо кожний, що мішає чужі слова до своєї бесіди, грішить тяжко, бо псоває дар Божий і самому Господу Богу всемогучому противиться. Глупаки знов і недоуки кажуть: тая бесіда красша, як наша, тая бесіда лучша від нашої, тая бесіда паньська, а тая хлопска... Вже тото чиста брехня добрі люде!» [7, с. 107]. В отця тісно синтезоване національне

і християнське, причому національне перебуває під захистом Сотворителя всесвіту. Той, хто протиставляється рідному, стає на боротьбу супроти Бога. Через осмислення мовного дискурсу отець-просвітник формує національно-християнську доктрину. Гуманізм полягає насамперед в тому, що людина є вільною, створена за образом та подобою Всевишнього, спроможна здійснювати вибір між добром та злом. Однак ганебною і злочинною є відмова від дару Господнього, тобто від тієї мови, за отцевим бесіди, яку даровано Творцем. К. Селецький не обмежує свободу людини, але й не звільняє її від національно обов'язку – плекати і примножувати подаровані таланти. Зрештою, чи може особистість бути по-справжньому вільною і щасливою, зрадивши рідне слово та відірвавшись від Бога? Очевидно, що ні, гріх відступництва завжди тяжітиме над нею. «Бо так само, як Бог наділив кожного чоловіка розумом і волею, щоб розуму набирати наукою, а волю нагинати до доброго і відклоняти від злого, так наділив Бог кожний нарід на землі власною бесідою, котру він плекати, після сил розвивати і шанувати довжен. Для француза єсть французкий, для німця – німецький, для поляка – польський, для москаля – московський, а для русина – руский язик від Бога даний, той, отже, яко русин шанувати і плекати маєш. Коли протое цураєшся твоєї бесіди або єї переиначуєш, ділаєш зраду против народові твоєму і грішиш тяжко, бо цураєшся і матері, і вітця твого!..» [7, с. 107]. Цей наратив доречно перенести на масштаби держави, яку, як і мову, повинен берегти й розбудовувати кожен громадянин. Отець демонструє сенси національного й християнського буття, збагнувши і шануючи їх, на цій землі людина зможе жити гідно та щасливо.

Національні аспекти у творчості о. Кирила Селецького підсилюють шевченківські мотиви. Звернімо увагу на слова Кобзаря, які стали мотом до читанки отця УГКЦ «В своїй хаті...». Звісно, виразні типологічні сходження окремих образів та тем обох авторів заслуговують на самостійне дослідження, проте саме це твердження яскраво репрезентує національну позицію. Про таку «свою хату», очевидно, мріяв і о. К. Селецький і віднаходив власну, може, не таку вже й досконалу, але щиру. Більше того, цей образ ідеологічно та символічно вельми важливий для душпастиря і навіть стає назвою його читанки 1868 року (Своя хата. Читанка. Сельскому народу на хосень списавъ Мілковський человекъ). Концепт хати корелює, чи радше, отожднюється з виміряним образом бажаної держави України, рівно ж, зі своєю церквою, мовою та культурою. Ця скла-

дова надважлива для о. К. Селецького у творенні національного простору.

Окрім того, образ хати відіграє й естетичну роль, вивершує колорит сільської ідилії, що часто простежено в українському письменстві, насамперед у Т. Шевченка. Отець майстерно і з любов'ю естетизує сільський побут: «Мило то є переїхати через таке село, ги Німстів. Хати ставлені всі до соньца, а в хатах харність велика. На кождім обійстю лад і порядок, же аж любо дивитися» [7, с. 69]. Сільський побут стає предметом довершеного художнього опису, а прозовий текст о. Кирила Селецького в дечому нагадує жанр пасторалю.

А ось і ще одна цитата, яка доволі промовисто перегукується із «Садком вишневим» Кобзаря. «Над берегом широкого Дністра розкинене меж вербами сельце невеличке. Нарід там мешкає заможний, бо хати всюда статні, а коло хат стожків та оборогів з сіном і з збіжжям повно. Помеже хатами єдна тільки якось для ока принаднійша, білов глинков вимускана, – над нею горює росохатий дуб, а на том дубі бузьок гніздо си увив. Коло той хати харність повсюду велика, сад ю окружає докола, а в том саді яблук і грушок без ліку. За садом пасіка невеличка» [7, с. 51]. На цей аспект звертає увагу і М. Стецик [8, 146].

Вплив Т. Шевченка на творчість душпастиря очевидний. Окрім описів сільського побуту, у К. Селецького мотив туги і вболівання за долю рідного народу, за окрему людину нагадують Кобзаря. Ці розповіді поглиблюються, й вагомим християнськими концептами – і любов'ю до ближнього, жертвовності, милосердя.

Зрештою, о. К. Селецький не лише тугою, жалем, журбою подібний до Т. Шевченка, але універсальним ментальним імперативом:

І не жалуй, брате, ні праці, ні труду.

Сій здорове зерно для свого люду.

Тоді твоя праця не піде намарно,

А надія в Бозі, буде ж живо гарне. [7, с. 15]

У Т. Шевченка «Ми діждемося Вашингтона / З новим і праведним законом?/А діждемось-таки колись» [10, с. 554]. Ці приклади трапляються не поодинокі в обох авторів. Отже, обидва українські достойники живуть непохитною надією, навіть переконанням, що Україна відбудеться як держава, і цілком справедливо наголошують на потребі самозреченої праці для розбудови власної країни.

Тема свого, українського, міцно вкорінена у моральність взаємин родини, сім'ї. Божа заповідь «Шануй батька й матір...» виростає в автора до національної автологемі пошанування свого народу. І, прикметно, ті персонажі, що не

відступили від Божого закону, непохитні в національному. Тут тісно переплітаються християнське і національне. Адже ті, хто відступив від заповідей, втрачають батьківське благословення аж до свого покаяння і навернення. У багатьох різножанрових текстах імплікований Шевченків прототекст: «Бо хто матір забуває, Того Бог карає, Того діти цураються, В хату не пускають. Чужі люди проганяють, І немає злomu На всій землі безконечній Веселого дому» [10, с. 309]. Отець наводить цитату: «Проклятий най буде той, мовить Письмо Святе, котрий не почитає отця свого і матери своєї!» [7, с. 176].

Образ рідної землі, її краси, багатства, мальовничості вивершується знаковим етнонімом, Україна, – трапляється й назва «Русь» (більш уживана під ту пору). Образ цей романтичний, пронизаний сентименталізмом, зболений, але водночас нескорений, сповнений віри, здатний захистити себе й вистояти серед ворогів: «За ним наша Україна/ Пустилась гуляти,/ Коле враже покоління,/ Не дасть спочивати» [7, с. 49]. Часто Україна нагадує старозавітну обітовану землю, тому й не дивно, що вона така приваблива для ворогів і зайд: «Бог всілякими красами, всіляким бога-

цтвом заосмотрив нашу землю. На ланах збіжа повно, по оборях худоби без ліку, а в пасіках меду багато. Соли та желіза не будеш ту жадіти. Тому-то з давен-давна кождий рад спішив на Русь, где процвитає такіі достатки, – тому-то і татари геть-геть з далеких сторон зі своїм начальником-ханом та поганими мирзами так часто находили тую медом та молоком пливучу землю» [7, с. 47].

Висновки. Національне, доповнене християнським наративом, органічно вписується у творчість о. К. Селецького як продовження української традиції і пошуку власної незалежної держави та особистої самототожності. Автор творчо переосмислює не лише досвід інших країн, а й глибоко занурюється в українську історію. Митець креує образну систему, з її національними архетипами та образами національної етносвідомості (хата, нива, сівач тощо). А оскільки о. К. Селецький був безпосередньо близький до народу, то ці символи максимально виразно розкриваються у текстах. Отець акцентує на українській ідентичності, а також на тому, що християнське й національне взаємодіють і доповнюють одне одного, позаяк, у візії о. Кирила Селецького, є визначальними субстанціями і конкретної людської долі, й етносу загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вергун Т. О. Кирило Селецький. *Богословія: Науковий тримісячник*. Рим, 1988. № 52. С. 131–196.
2. Годунько Йосип. Наш український Дон Боско. Ярослав, 1906. Львів, 1991. С.4. [ГА ЗСЙ].
3. Іванишин В. Радевич-Винницький Я. Мова і нація. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1994. 218 с.
4. Інтерв'ю з с. Маркіяною (Василишин) про о. Кирила Селецького, беатифікаційний процес якого незабаром має розпочатися. URL: https://oranta.org/index.php?option=com_content&view=article&id=166:lotec-kyrylo-selecky-ce-velyky-svjatec-osoba-jakoju-ja-postino-zahopljujusr&catid=35:istorychni-postati-cat&Itemid=48
5. Радевич-Винницький Я. Україна: від мови до нації. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1997. 360 с.
6. Розлуцька А. Г. Морально-виховні аспекти педагогічної спадщини о. Кирила Селецького. *Наука та освіта в дослідженнях молодих учених [Електронне видання] : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. для студ., аспірантів, докторантів, молод. учених*, Харків, 13 трав. 2021 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди ; [редкол.: Ю. Д. Бойчук (голов. ред) та ін.]. Харків, 2021. С. 129–131.
7. Селецький К. Вибрані твори: у 2-х т. / упоряд. та ред. : Ігор Розлуцький, с. Маркіяна (Василишин). Дрогобич: Коло, 2018. Т. 1. 608 с.
8. Стецик М. Художня творчість о. Кирила Селецького в контексті духовно-просвітницьких та естетичних пошуків і мовно-ментальних викликів. *Рідне слово в етнокультурному вимірі : збірник наукових праць / Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка*. Дрогобич: П'світ, 2021. С. 141–152.
9. Франко І. Зібр. творів: у 50-ти т. Київ: Видавництво «Наукова думка», 1984. Т. 41. 682 с.
10. Шевченко Т. Кобзар. Київ-Харків: Видавничий дім школа. 2002. 638 с.

ДУХ ЧАСУ: ФЕМІНОЦЕНТРИЧНА ПРОЗА НАТАЛІЇ КОБРИНСЬКОЇ В ПАРАДИГМІ «РЕАЛІЗМ – МОДЕРНІЗМ»

SPIRIT OF THE TIME: NATALIA KOBRYNSKA'S FEMINOCENTRIC PROSE THROUGH THE REALISM – MODERNISM PARADIGM

Шаф О.В.,

orcid.org/0000-0001-5692-506X

доктор філологічних наук, доцент,

професор кафедри української літератури

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Гонюк О.В.,

orcid.org/0000-0002-4985-6075

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української літератури

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

У статті актуалізовано проблему сучасної рецепції прози Наталії Кобринської в стильовій парадигмі реалізму – модернізму в контексті перспектив інтеграції феміноцентричної творчості в загальнонаціональний канон на паритетних гендерних засадах, а також осмислення фемінінної специфіки апропріації реалістичного та модерністичного письма. Метою статті є реставрація поетикальної парадигми реалізму – модернізму у феміноцентрованій прозі Н. Кобринської, зокрема в її дебютному оповіданні «Пані Шумінська» (1883) («Дух часу» – назва у виданні 1899 року), шляхом висвітлення поетикальної специфіки твору в аспектах сфери й характеру мімезису, наративної організації, психологічної дистанції між автором і героєм. Методологія дослідження охоплює, окрім традиційних, методи гендерного аналізу та феміністичної критики, зокрема елементи гінокритики, а також метод наративного аналізу. Проблема стильової рецепції прози Н. Кобринської в статті узалежнено від гендерних особливостей її первинного прочитання, відтак і формування стереотипного сприйняття її постаті як маргінальної і в народницькому каноні (як «непослідовної реалістки»), і в жіночому модерністичному каноні (як «визнаної реалістки», «не-модерністки»), а також від факту розбіжностей у трактуванні й реалізації поетики реалізму, закорінених у відмінність маскулінного, близького патріархатній критиці, і фемінінного художнього мислення. Зважено чинники впливу на стильове самовизначення письменниці в парадигмі реалізм – модернізм у контексті пошуку причин дискореляції її свідомо обраних стильових установок на реалізм та стихійного акту модерного письма, зокрема в оповіданні «Пані Шумінська», що виводить фемінінну прозу на новий етап відтворення суб'єктивності героїні через її психо-емоційний, мнемонічний плани, внутрішньофокалізований наратив.

Ключові слова: реалізм, модернізм, літературний канон, феміноцентрична проза, поетика, суб'єктивність, наратив.

The article deals with the question of modern reception of Natalia Kobrynska's prose through the stylistic paradigm realism - modernism in the long view of feminocentric art's gender parity integration into entire national literary canon as well as concerning the feminine peculiarities of realistic / modernistic writing. The article seeks to reconstruct stylistic paradigm of realism - modernism in Natalia Kobrynska's feminocentric prose, particularly in her debut story "Mrs Shuminska" ("Pani Shuminska") (1883) ("Spirit of the time") ("Duh chasu") - called in 1899, as well as to highlight art specificity of mimesis type, narrative structure, author's psychological proximity to her heroine. The article employs basic literary techniques, as well as feminist literary criticism (gynocriticism), gender analysis and narratology techniques. Literary recognition of Natalia Kobrynska's art style has been made depended on gender-specific aspects of primary readings of her prose that eventually had led to stereotypical perception of Natalia Kobrynska as marginalized writer and her exclusion from both the populist canon (because she is "inconsistent realistic" writer) and the female modernistic canon (because she is declared as "a realistic", hence "non-modernist" writer). Moreover, this recognition was affected by different views of masculine art consciousness and the feminine one. It's important to recognize what might have had an impact on Kobrynska's identification of her own art style through the realism - modernism stylistic paradigm to find the reasons of the discrepancy between the targeting priority of realistic style she had consciously chosen and spontaneous act of modern writing she had really done, particularly in her story "Mrs Shuminska" opening up a new chapter of feminine prose due to expression of heroine's subjectivity through her emotional state, endless flow of remembering, internal focalized narrative.

Key words: realism, modernism, literary canon, feminocentric prose, poetics, subjectivity, narrative.

Постановка проблеми. Феміністична критика та гендерне літературознавство здійснили неабиякий прорив у реставрації літературного процесу в Україні в його гендерній повноті, повернувши з «непам'яті» імена жінок-письменниць минулого. Однак висвітлення художньо-естетичних

досягнень жіноцтва поза історико-типологічним контекстом «універсальної» літератури залишає ці досягнення на маргінесах. Перед феміністично-гендерною критикою стоїть завдання визначити не лише місце творчості жінок-письменниць у загальнонаціональному літературному процесі,

а й *художньо-естетичні вектори* їхнього поступу в літературі, що мають свою специфіку, відтак можуть скорегувати уявлення про художньо-естетичну еволюцію національного письменства. Названі завдання вирішуються в довгостроковій перспективі. Кроком до неї є висвітлення творчого внеску в літературний процес ключових постатей українського письменства, усунутих свого часу в тінь здебільшого через гендерні упередження.

Довгий час незаслужено недооціненою була діяльність Наталії Кобринської. У 1880 – 1890-х роках вона активно включалася в розбудову літературного процесу в Галичині, консолідувала жіночий творчий контингент під обкладинкою альманаху «Перший вінок» (1887), її діяльність мала резонанс у літературно-критичній, суспільно-громадській сферах. Здавалося б, Н. Кобринська виборола паритетне місце в тогочасному літературному істеблішменті поряд з І. Франком, М. Павликом, О. Маковеем та ін. як письменниця, редакторка, публіцистка, але зрештою була витіснена маскулінною критикою на позиції «антагоніста, самотника, маргінала» [1, с. 61]. Визнана М. Грушевським «одною з визначніших та інтересніших фігур в нашій письменстві та взагалі культурнім життю» [2, с. 1] – вона так і не добилася належного місця в патріархатному культурному пантеоні, з гіркотою писала на схилі літ: «Мене за великі мої гріхи, <...> постановили стерти як не з виду землі, то літератури. <...> Страшний вийшов на мене засуд. Довгий час дуже мене то боліло і перестала-м була писати» (лист до Вільми Соколової від 16 січ. 1908 р. [цит. за 1, с. 87]). М. Грушевський вважав, що проза Кобринської «не вийшла з якогось сектярського освітлення, котре їй зовсім не належить» [2, с. 5], через draжливе асоціювання її постаті з радикальними колами, водночас причинами її недооцінки можуть бути й проблематичне трактування її творів крізь призму реалістично-позитивістської естетики, що тоді була чільним критерієм художньої вартості, а також «нерозуміння чи стильова неідентифікованість Кобринської як модерністки» [1, с. 126].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Ще від критичних оцінок сучасників Кобринської закріпилася стереотипна кореляція її прози 1880 – поч. 1890-х із позитивістсько-народницькою, реалістичною традицією, а подальшої творчості – із пошуком нових, а la модерністичних, форм. Водночас як патріархатна, так і феміністична критика в поетиці «реалістичних» текстів Кобринської мимохіть фіксує риси модерністичного письма. Твори «Задля кусника хліба», «Дух часу» та «Ядзя

і Катруся», підсумовує А. Швець, «об'єднані авторською інтенцією зглибити «індивідуальність жіночого духа», проникнути у внутрішні таїни життя жінки й досягнути її духовну ідентичність на тлі глибших суспільно-економічних, родинних, матримоніальних питань <...>» [1, с. 421]. «Індивідуальність», «таїни душі», «психологічна глибина» – концептуальні параметри прози Кобринської, що часто фігурують у критичному дискурсі її творчості, але чомусь не призводять до перегляду її естетичного «калібрування» як позитивістсько-реалістичної. Так, за словами М. Легкого, «твори Н. Кобринської 1880 – початку 1890-х років <...> написано в реалістичній стильовій манері з позитивістським підґрунтям. <...> Водночас для неї характерні глибокий психологізм (онтологія душі персонажа здебільшого узалежнена від зовнішніх життєвих чинників), зокрема демонстрація важкої боротьби двох первнів у внутрішньому естві особистості, а також філософічність в осмисленні взаємостосунків у системі «людина – суспільний поступ» [3, с. 104]. Реалістичні засади, помічені дослідником у її прозі, серед яких «опертя на позитивний досвід, пошук причинно-наслідкових зв'язків між поняттями та явищами, міметизм у зображенні матеріальної природи речей» [3, с. 104], далеко не завжди відіграють у її тестах провідну стилетвірну роль і ретранслюються, треба думати, «за інерцією». Крім того, твори Кобринської 1880 – початку 1890-х років на тлі її карколомніших експериментів з ірраціональним, містичним, підсвідомим у пізніших текстах справді видаються «реалістичними». Модернізацію української прози Кобринська здійснила не «фольклоризмом, релігійною й народнописенною символікою» своїх «Казок» (1904), як уважає М. Легкий [3, с. 106], а внутрішньофокалізованим наративом і психологічним заглибленням у «життя душі» героїні ще в дебютному творі.

Феміністична критика в обґрунтуванні модерністичного літературного проєкту зламу ХІХ – ХХ століть емансипаційними зрушеннями переважно лишає осторонь емансипаційний дискурс прози Кобринської. Хоча й зазначається, що феміністична проблематика, зокрема, і її творчості «деміфологізувала патріархальний канон, модернізувала українську літературу новою жіночою рефлексією, зображенням іманентно чутливої й вольової жіночої природи, експлікацією нових виразальних структур (символізму, міфологізму, психологізму)» [1, с. 189], та це твердження не змінює загальної схеми рецепції феміноцентричної прози Кобринської 1880 – 1890-х у межах «реалізму» народницького гатунку.

Постановка завдання. Проблема вписування творчості Н. Кобринської в художній мейнстрим у парадигмі реалізм – модернізм усе ще не вирішена через «інерцію хибного реалізоцентричного маркування усієї, навіть пізньої, типово модерністської творчості» [1, с. 405]. Реставрація поетикальної парадигми реалізму – модернізму у фемінінному варіанті у феміноцентрованій прозі Н. Кобринської, зокрема її дебютному оповіданні «Пані Шумінська» (1883) («Дух часу» у виданні 1899 року) є **метою** цієї статті. Її **завдання** полягають у висвітленні поетикальної специфіки оповідання Кобринської в аспектах сфери й характеру мімезису, наративної організації, психологічної дистанції між автором і героєм.

Виклад основного матеріалу. Заангажована в соціально-політичний рух Галичини 1880-х років, Кобринська бачить літературу знаряддям боротьби, а реалізм – придатним для того «здоровим» напрямом для «представлення дійсного світу, дійсного життя, дійсних, а не абстрактних і не підкрашених людей та людських наметностей і відносин» [4, с. 317]. У зрілі роки, попри пошук нових художніх форм, вона продовжує обстоювати свою причетність до реалізму, розуміючи його як відтворення «життя душі» (лист від 27 березня 1901 року: «...Вправді я не сходжу з дороги реалізму, але коли до тепер, згідно з усіма реалістами, клала-м натиск на обставини життя, тепер більше кладу його на прояви душі, виходячи поза межі звійної нам психології» [5, с. 126]. В іншому листі до Б. Грінченка Кобринська писала: «...я все-таки не сходжу з реалістичного становиська, котрого головною прикметою вірна об[с]ервація життя, і все, що тепер пишу, є лиш розширенням того колеса обсервацій, головно обсервації вражін» [5, с. 127]. Як бачимо, проблема «реалізму» прози письменниці закорінена в неоднозначність трактування цього напрямку. Уже в дебютному творі Кобринська висвітлює «дійсне життя» жінки крізь призму (її) індивідуального досвіду, душевно-емоційної перцепції світу і наражається ... на звинувачення в нерелістичності (див. рецензію Гр. Цеглинського [6]). Художньо-естетичний дисонанс у розумінні «дійсності», «життєвої правди», характерний і для тогочасної критики «Першого вінка», напевне, стосується загалом специфіки маскулінної рецепції фемінінної творчості як «інакшої», з її «не зрозумілою» акцентуацією емоційно-психологічного «реалізму», що й призводить до маргіналізації такої творчості, до викривлення її естетичної самобутності й асиміляції в традиції і канон маскулінної літератури [1, с. 89].

Усвідомлюючи місію «“прислужитися суспільності” в її широких просвітницьких засягах» [1, с. 71], Кобринська закроювала свої тексти за реалістичними лекалами. Натомість її власний письменницький дебют мав приватно-сублімаційний поштовх і був фактично письмовою фіксацією приватної розмови (О. Терлецький намовляв її «писати про те, що говорить, і так, як говорить») про роль матері в родині (sic!) [7, с. 25], отож «Шумінська» постала 1883 року передусім як сімейна історія, «портрет родини», побачений очима старої жінки, берегині цього осиротілого гнізда, відтак «реалістичні» параметри її образу, як-от належність до духовенства, суспільні, економічні детермінанти її поведінки, відходили на другий план. Шумінська в цьому оповіданні – передусім самотня мати, а потім уже старосвітська попадя, залишена «за бортом» прогресу. У другому виданні, щоправда, Кобринська реконцептуалізує зміст оповідання, переназвавши («трохи менше щасливо» [2, с.2]) «Дух часу», і зацентровує в такий спосіб закономірність суспільного поступу, відтак і конфлікту поколінь, але «фокус почуттєвості самої лише Шумінської елімінується <...>» [1, с. 439]. Вочевидь суб'єктивно-психологічний, приватно-жіночий колорит дебютного тексту з його локальністю й фрагментарністю («образок») Кобринську вже не задовольняв. Однак нова назва змінює не зміст, а лише інтерпретаційну стратегію, яку «підказує» сама авторка: «Провідна думка [твору]: як теперішній суспільний лад держит жінку лиш в границях дому і відчужує від загальних справ до того ступеня, що вона не може зрозуміти власних дітей, котрих пориває дух часу» (цит. за [1, с. 447-448]). За цією «підказкою» ідуть переважно всі інтерпретатори цього тексту, проте поетика оповідання в обох редакціях виламується за декларативні інтенції й вкладається в модерністичну парадигму.

Модерністське письмо в його фемінінному варіанті з домінантами автобіографічності, виражальності, суб'єктивності, як зауважувала В. Агєєва, зумовлене «настановою на індивідуальне самовираження, на представлення того емоційного, психологічного спектру, що здебільш зоставався невиявленим або затіненим у літературі, твореній переважно чоловіками» «на противагу класичному реалізмові з його увагою до узагальнень і типізації» [8, с. 13-14]. Сказане легко проєціюється на «образок з життя» Кобринської: пані Шумінська, літня жінка, проводить післяобідній час за плетивом, рефлексуючи своє минуле, болісно переживає крах своїх надій, розчарування у взаєминах з дітьми,

неминуче втрачання життя, яке, наче та нитка, утікає між пальцями. В оповіданні розгортається суб'єктивне переживання героїнею себе-у-світі, де перший компонент (себе) явно домінує над другим (світ). Особистісний вимір життя героїні експлікований у потоці її емоцій в амплітуді від розпачу до відносного заспокоєння – у наративі проговорено пригадані жінкою об'єктивні причини, що збуджують її емоційну реакцію, але важливішою для оповідача є реакція, а не причини, про що свідчить деталізація почуттєвого плану, як-от: «Вона зітхнула глибоко й силкувалася прогнати смутні думки, але даремно. Давні чуття, що ніби притихли й загинули в серці, здригнули різкими тонами і глибше проймали душу. Тяжка безвладність огорнула все її тіло, а зів'ялі руки безсило впали на коліна» [9, с. 184]. Суб'єктивний план образу героїні увиразнений потоком її спогадів про віхи особистої історії, про ключові моменти життя жінки – дитинство, дівочтво, шлюб, материнство, старість (як їх визначала згодом С. де Бовуар), що й концептуалізують зміст твору. Крізь ці спогади туманно проступає фактично єдиний сегмент реальності – матримоніальні, родинні звичаї старосвітського духовенства, яким протистоять загрозливі нові віяння, явлені в свідомості героїні лише в трьох фактах: університету, який обирає замість духовного сану її первісток, книжок, якими зачитується молодша донька, вчителювання, якому мріє себе присвятити онука. Вочевидь цього недостатньо для «реалістичного» узагальнення гнітючого впливу суспільного ладу на жінку, декларованого авторкою.

М. Грушевський мав рацію, відзначаючи вдало обрану в цьому «образку» форму спогадів [2, с. 7], що увиразнює теплоту, інтимність фокалізованого на свідомості героїні наративу. Суб'єктивність героїні омовлюється не її власним голосом, а «закадровим» оповідачем, який, однак, знає усе її найпотемніше (пізніше така наративна стратегія визначатиме модерністську поетику прози О. Кобилянської, В. Стефаника та ін.). Свідомість Шумінської, що в процесі омовлення «відчужується» від неї, стає тим символічним «дзеркалом», яке відбиває / оприсутнює / фіксує в бутті її «матеріалізоване» в слові Я. Відтак у змістовому епіцентрі твору – самопізнання героїні, що «екзистенціалізує» її, єдине, власне, «розгортає» її історію. Панорама життя Шумінської, героїні оповідання, розгортається, як бачимо, не в соціально-економічній детермінації, не за принципом типізації (як то властиве реалістичному письму), а виокреслюється з «пазлів» думок і вражень, випадкових ниточок спогадів, скалок переживань

і рефлексій (як то властиво модернізму): «Думки з далекої далечини міняються, як сонні мрії. Тут зависнуть на стебельці квітки, залепечуть невідомою мовою дитини і переходять до поважних моментів і подій, а потім знову звертають до невідомих дрібниць та загібають по дорозі те, що було найбільше й найважливіше в житті» [9, с. 179].

Оповідання «прошивають» указівки на те, що героїня вся – у своїх невеселих думках: «пані Шумінська полинула спогадом в далеку минувшість», «старала ся прогнати сумні думки», «а гадки торочили ся разом з ниткою» і под., а між цими вказівками сотаються ці спогади-думки-рефлексії, що «рвуться» (часом подумковим зусиллями самої героїні), зумовлюючи фрагментацію текстової тканини. Монотонність жінчиної роботи – плетіння (Лаура Мклурі вважає це прадавнє заняття метафорою жіночого мовлення, асоційованого чоловічою рецепцією з облудою, брехнею, але й поезією [10, р.5]) – спонукає героїну до рефлексії, символізує її долю, таку саму довго-монотонну, невдячну, кінецьну, і асоціативно зближується із «сув'яззю» її тужливих спогадів, є метафорою «потoku свідомості». Так, як плетиво нарощує рядки, так мнемонічна оповідь рухається від дитинства героїні, коли вона малою лише навчалася плетінню в старшій сестри, через «найважливішу хвилю в житті жінки» – «шлюбний вінець» у «заледве шіснайцять» [9, с. 178] до її материнства, як видно, її єдиного життєвого призначення, джерела всіх радостей і прикростей.

Новаторство модерністичного письма Кобринської помітне в зіставленні, наприклад, із реалістичною романістикою другої половини XIX ст. Не менш важливі компаративні студії прози Кобринської в контексті модерністської літератури вікового помеж'я, зокрема для окреслення фемінінного формату модернізму, що може не збігатися із його маскулінною «версією». Дещо засміливо виглядає порівняння модерністської поетики «Шумінської» із поетикою зарубіжного модернізму. Скажімо, у романі «Місіс Деллоуей», оповіданнях «Нова сукня», «Полювання на фазанів» та ін. В. Вульф (що побачили світ ледь не за півстоліття після Кобринської) нарація так само фокалізована на жіночій суб'єктивності в діахронії її життєвого плину віхами дитинства – шлюб – материнства – старості, на суб'єктивності, що «відчужуючись» у слові, пізнає саму себе, нанизуючи бісерини спогадів, вражень, мрій, страхів, тривог, що заступають зовнішню реальність. Щоправда, Н. Кобринська «виплітає» життя пані Шумінської ще не так філігранно, не так вільно-асоціативно, не так «модерно», як В. Вульф, але

ж «стартові умови» дебюту української письменниці були далеко не такі сприятливі.

Висновки. У чинній (патріархатній) версії історії української культури й літератури Н. Кобринська незаслужено посідала довгий час маргінальне місце, зокрема й через тенденційність маскулінної народницько-позитивістської критики. Її неготовність оцінити притаманний фемінінній художній стратегії індивідуалістично-сенсильний «реалізм» (що доречніше назвати (прото)модернізмом), емансипаційні зрушення в прозі Кобринської 1880 – поч. 1890-х років, а також фемінінне тяжіння до містично-фантазійного, до ліризації оповіді в її пізніших «модерністичних» творах призвели до стагнації літературного хисту письменниці, усунення її з народницького канону як «непослідовної реалістки» (що вона й намагалася спростувати публіцистично, педалюючи «реалізм» своїх творів), а також і зволікання феміністичної критики з уведенням письменниці в канон модерністичний (як «визнаної реалістки»). Літературознавча інерція ускладнює переосмислення художніх засад

прози Кобринської і її справжньої ролі в модернізації української культури й літератури, а також її місця в поступі феміноцентричної літератури XIX – XX століть, натомість у переглянутій версії літературного процесу письменниця претендує на чільне місце законодавиці емансипаційних, модерністичних ініціатив. Дебютний «образок з життя» «Пані Шумінська» Кобринської вирізняється з-поміж її інших творів того часу стихійною модерністю поетики (перевага особистого, приватного над громадським, суб'єктивність героїні транслюється фрагментарним, експресивним мнемонічно-рефлексивним «автонарративом» (гетеродієгетичний внутрішньофокалізований наратор функціонує як «дзеркало», яке оприсутнює її Я, подане в тексті «плетивом» розрізнених думок і почуттів героїні)), однак і в пізніших, інспірованих «духом часу» творах «реалістичний» каркас оживлено фемінінним філігранним психологізмом, деталізацією (жіночої) індивідуальності, що відкриває можливості подальшого дослідження творчих шукань Кобринської між реалізмом і модернізмом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Швець А. І. Жінка з хистом Аріадни : Життєвий світ Наталії Кобринської в генераційному, світоглядному і творчому вимірах : монографія / ред. С. М. Пилипчука. Львів, Інститут Івана Франка НАН України, 2018. 752 с.
2. Грушевський М. Наталія Кобринська. *Літературно-науковий вістник*. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 1–24.
3. Легкий М. Проза Наталії Кобринської (ідейно-естетична еволюція й поетика). *Українське літературознавство*. 2012. Вип. 75. С. 95–115.
4. Кобринська Н. Про первісну ціль товариства руських жінок у Станіславові, зав'язаного 1884 р. *Вибрані твори* / Н. Кобринська / упоряд., підгот. текстів, вст. ст. й прим. О. Н. Мороз. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1958. С. 315–320.
5. Листування Н. Кобринської з Нечуєм-Левицьким та Борисом Грінченком / упоряд. К. Кріль. *Українське літературознавство*. Львів, 1970. Вип. 10. С. 120–128.
6. Г.Ц. [Цеглинський Г.] Перший вінок. Жіночий альманах: [рец.]. *Зоря*. 1887. №17. С. 287–288 ; 1887. № 18. С. 307–308.
7. Книш І. Смолоскип у темряві. Наталія Кобринська й український жіночий рух. Вінніпег, 1957. 302 с.
8. Агеєва В.П. Власним голосом: жіноча одвертість і модерністський бунт. *Інша оптика : гендерні виклики сучасності* / упоряд. В. Агеєва, Т. Марценюк. Київ : Смолоскип, 2019. С. 13–28.
9. Кобринська Н. Пані Шумінська. *Перший вінок* / упоряд. Н.Кобринська, Олена Пчілка. Львів, 1887. С.177 –195.
10. McClure L. Introduction. *Making Silence Speak: Women's Voices in Greek Literature and Society* / Ed. André Lardinois, Laura McClure. Princeton University Press, 2001. P. 3–16.

РОЗДІЛ 10

ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

УДК 821.111.07(73)-31

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.22.1.43>

ХРОНОТОП ПРОВІНЦІЙНОГО МІСТЕЧКА В РОМАНІ ЕДІТ ВОРТОН «ЛІТО»

CHRONOTOPE OF A PROVINCIAL TOWN IN EDITH WHARTON'S NOVEL "SUMMER"

Білинська Х.В.,

*orcid.org/0000-0002-6883-3557**асистент кафедри іноземних мов для природничих факультетів
Львівського національного університету ім. Івана Франка*

Метою статті є аналіз особливостей „хронотопу провінційного містечка” в романі Едіт Вортон «Літо». Для її досягнення було сформульовано такі завдання: 1) описати характерні риси цього хронотопу; 2) простежити роль „хронотопу провінційного містечка” в художньому світі зазначеного роману.

Дослідження здійснено за допомогою загальнонаукових (індукція, дедукція, аналіз, синтез) та спеціальних літературознавчих методів – герменевтичного й культурно-історичного.

У процесі дослідження встановлено, що в романі Е. Вортон «Літо» містечко Норс Дормер виконує функцію флорберівського різновиду „хронотопу провінційного містечка”, характерні риси якого виокремив всесвітньовідомий засновник хронотопної теорії М. Бахтін. Норс Дормер – це місце циклічного побутового часу. Час тут позбавлений поступового історичного перебігу й рухається вузькими колами (коло дня, тижня, місяця тощо), щодня повторюються ті самі побутові дії. Одноманітність буднів у містечку визначає спосіб життя головної героїні роману Черіті Роялл, яку Е. Вортон у типовий для реалістів-натуралістів спосіб показує продуктом спадковості, виховання й суспільного середовища. Її існування втягується в хід загальноприйнятої рутини. Всі спроби героїні вирватися за межі свого оточення зазнають невдачі. Виявлено, що всі події художнього твору формують цикл у житті головної героїні. Дія роману розпочинається в червні, коли Черіті виходить з дому й бачить на безлюдній вулиці самотню постать Луція Гарні, а завершується, коли вона, вагітна від Гарні, повертається до будинку вже в статусі дружини свого опікуна наприкінці літа. Протягом одного літнього циклу вона дорослішає й перетворюється з дев'ятнадцятилітньої дівчини на молоду жінку й майбутню матір.

Доведено, що „хронотоп провінційного містечка” в романі Е. Вортон «Літо» відіграє другорядну роль і слугує своєрідним тлом, на якому відбуваються події й розгортаються більш динамічні часопросторові ряди: „хронотоп зустрічі”, „хронотоп дороги”, „хронотоп великого міста” тощо. Особливості цих хронотопів можуть стати предметом майбутніх літературознавчих досліджень.

Ключові слова: час, простір, реалізм, натуралізм, середовище.

The purpose of this article is to analyze the peculiarities of the „provincial town” chronotope in Edith Wharton's novel «Summer». In order to achieve the purpose, the following tasks have been formulated: 1) to describe the characteristic features of the aforementioned chronotope; 2) to trace its function within the artistic world of «Summer».

The research is based on general scientific methods (induction, deduction, analysis, synthesis) as well as special literary approaches – the cultural and historical one and hermeneutics.

In the course of our research, North Dormer has been proven to function within E. Wharton's novel «Summer» as a Floberian type of the „provincial town” chronotope, whose characteristic features have been pointed out by M. Bakhtin, a world-famous founder of the chronotope theory. North Dormer is a place with cyclic time which is deprived of gradual historic progress and moves on within small circles (the circle of a day, week, month, etc.). The same everyday actions take place regularly. The monotony of everyday life in North Dormer determines Charity Royall's lifestyle. E. Wharton portrays the main heroine as a product of her heredity, upbringing, and social environment, which is typical of naturalistic writers. Charity's existence corresponds to the generally accepted provincial routine. She fails in all of her attempts to get free from the influence of her social environment. It has been found out that the events of the novel form one cycle in Charity's life. The events of the novel begin in June. In the opening scene, the main heroine leaves home to go to work and watches Lucius Harney walk along the empty street. The novel ends at the end of the summer. In the final scene, Charity, pregnant with Harney's child, comes back home as Mr. Royall's wife. So, during one summer cycle she grows into womanhood and turns from a nineteen year old girl into a young woman and future mother.

It has been traced that the „provincial town” chronotope in Edith Wharton's novel «Summer» is of minor importance and serves as a background against which the events of the novel take place and more dynamic chronotopes („the chronotope of the meeting”, „the chronotope of the road”, „the chronotope of the big city”, etc.) function. Peculiarities of these chronotopes may be a subject of further research.

Key words: time, space, realism, naturalism, environment.

Постановка проблеми. Едіт Вортон (1862 – 1937) – відома американська письменниця, тричі номінована на здобуття Нобелівської премії (1927, 1928, 1930), перша в історії літератури жінка-лауреат Пулітцерівської премії (1921), почесна докторка Єльського університету (1923). Її творча спадщина багата й різноманітна. Перу авторки належить близько 17 романів, 7 повістей, 85 оповідань, а також 3 збірки поезій, мемуари, численні дорожні нотатки, розвідки в галузі літератури, архітектури й дизайну. Вплив Е. Вортон на розвиток англо-американського літературного процесу початку XX ст. важко переоцінити. Її творами захоплювалися як уже визнані на той час класики англо-американської літератури (Г. Джеймс), так і представники нової генерації митців (О. Гакслі, Дж. Конрад, Ф. С. Фіцджеральд).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість Е. Вортон стало залишатися об'єктом численних англомовних досліджень. Її вивченню присвячені праці таких літературознавців, як М. Белл [1], Д. Кемпбелл [2], Ш. Кім [3], Г. Лі [4], Б. Невіуса [5], Л. Рубіна [6] та багатьох інших. В українському ж літературознавстві творчість Е. Вортон присутня несистемно й фрагментарно. Окремі особливості її прози аналізуються в наукових статтях Ю. Матасової [7], С. Пригодія [8], С. Тузкова [9]. Проте питання про специфіку хронотопів у художніх творах авторки як невід'ємної складової її художнього світу у зазначених працях не піднімається. Не вдаються вітчизняні дослідники й до інтерпретації одного з найвідоміших романів Е. Вортон «Літо», який посідає особливе місце серед романного доробку авторки, адже на відміну від більшості її прозових творів основні події роману розгортаються не на тлі світських подій із життя елітарних кіл, а серед провінційних пейзажів Нової Англії.

Постановка завдання. Отож, метою нашого дослідження є проаналізувати хронотоп провінційного містечка в романі «Літо». Для досягнення цієї мети сформульовано наступні завдання: 1) окреслити характерні риси „хронотопу провінційного містечка”; 2) простежити його функцію в художньому світі зазначеного роману.

Методологія дослідження. Сформульовані завдання зумовили використання таких спеціальних методів літературознавчого дослідження як герменевтичного й культурно-історичного. Герменевтичний підхід дозволив здійснити інтерпретацію роману Е. Вортон «Літо», зокрема дослідити його часопросторові особливості, а культурно-історичний – простежити вплив тенденцій тогочасного літературного процесу на побудову

художнього світу, а відповідно й часопростору в зазначеному романі. Застосовувалися також загальнонаукові методи наукового пізнання, а саме: аналізу, синтезу, індукції, дедукції.

Виклад основного матеріалу. З 30-тих років XX ст. і по сьогодні значне місце в літературознавчих дослідженнях займає аналіз проблеми часопросторових координат художнього твору. Серед корифеїв у вивченні проблем часу, простору та часопростору можна згадати М. Бахтіна [10], А. Бергсона [11], Р. Інгардена [12], Д. Ліхачова [13], Ю. Лотмана [14] та інших. Часопросторова проблематика залишається однією з найактуальніших і для сучасного літературознавства. Дослідження часопросторових характеристик художнього твору дозволяє простежити самотність творчості окремого письменника, окреслити характерні риси його поетики, а тому майже кожна літературознавча праця сьогодні тією чи іншою мірою містить аналіз особливостей часопростору. Серед українських вчених, у працях яких аналізуються різні аспекти художнього часу, простору й часопростору, можна відзначити Н. Григораш, Н. Копистянську [15], В. Коркішко [16] та багатьох інших.

Термін хронотоп (у дослівному перекладі з грецької – „часопростір”) було введено в літературознавчий дискурс М. Бахтіним, всесвітньо-відомим засновником хронотопної теорії. Під „хронотопом” вчений розуміє взаємозв'язок часових і просторових координат художнього твору: «Суттєвий взаємозв'язок часових і просторових відносин, що є художньо засвоєні в літературі, ми називатимемо хронотопом (що дослівно означає „часопростір”)» [10, с.234] (*тут і далі – пер. Х.Б.*). Вирішальна роль у цьому взаємозв'язку відводиться художньому часу: «час тут згущується, ущільнюється, стає художньо-зримим; простір же інтенсифікується, втягується в рух часу, сюжету, історії» [10, с. 235]. Хронотоп окреслює єдність художнього твору і має важливе жанрове значення, оскільки за М. Бахтіним «<...> жанр, як і жанрові різновиди визначаються саме хронотопом» [10, с. 235]. Водночас вчений наголошує на тому, що в межах одного художнього твору можуть співіснувати різні хронотопи, переплітаючись, протиставляючись, а то й перебуваючи в більш складних взаємовідносинах.

Аналізуючи світовий літературний процес на різних етапах його розвитку від античних часів до XX ст. у дослідженні «Форми часу й хронотопу в романі», М. Бахтін виокремлює й докладно описує численні види хронотопів („хронотоп зустрічі”, „хронотоп дороги”, „хронотоп замку”

тощо). Одним із них і є, власне, „хронотоп провінційного містечка”, присутній у багатьох романах XIX ст. За М. Бахтіним, міщанське провінційне містечко має кілька різновидів, серед яких ідилічне, властиве письменникам-регіоналістам, і флоберівське, хоча й створене не самим Г. Флобером. Вчений вдається до докладного аналізу саме флоберівського провінційного містечка, властивого роману «Мадам Боварі». Він зазначає: «Таке містечко – це місце циклічного побутового часу, тут не відбувається жодних подій <...>. Час тут позбавлений поступового історичного перебігу й рухається вузькими колами: коло дня, коло тижня, місяця, коло всього життя. <...> Щодня повторюються ті самі побутові дії, ті самі теми розмов, слова тощо. У цьому часі люди їдять, п'ють, сплять, заводять дружин, коханок <...>, плетуть дрібні інтриги, сидять у своїх крамницях чи конторах, грають у карти, пліткують» [10, с. 396]. М. Бахтін вважає приклади цього часу простими й грубо матеріальними, таким, що «<...> міцно зрослися з побутовими локальностями: з будиночками й кімнатками містечка, сонними вулицями, пилом та мухами, клубами, більярдними тощо» [10, с. 396]. У зв'язку зі своєю природою, доводить вчений, «цей липкий, густий час, що наче повзе в просторі» [10, с. 396], не може бути основним часом роману й радше застосовується романістами як другорядний час, тло, на якому розгортаються події й проявляються більш енергійні часові ряди.

Поетика Г. Флора, з іменем якого М. Бахтін пов'язує розвиток одного з підвидів „хронотопу провінційного містечка”, а також інших французьких реалістів була близька Е. Вортон як письменниці. Вона завжди з пієтетом ставилася до французької культури, вільно володіла французькою мовою, провела у Франції більшу частину життя, була особисто знайома з багатьма французькими митцями й інтелектуалами, зокрема з А. Бергсоном, П. Бурже, А. Жідом. Е. Вортон високо цінувала здобутки французької літератури, у своїх літературознавчих розвідках (збірка есе 1925-го року «Як писати художню літературу» (The Writing of Fiction)) аналізувала специфіку творчих методів великих французьких письменників, серед яких Стендаля, Г. Флора, О. де Бальзака, Е. Золя, Г. де Мопассана, М. Пруста, а ідеї французьких реалістів-натуралістів мали значний вплив на формування її власного художнього методу. У творчості Г. Флора. Е. Вортон, перш за все, вражало його виняткове вміння різносторонньо й живо зображувати всі глибини людського існування навіть в умовах найубогішої

буденності. Так, у збірці есе «Як писати художню літературу» письменниця зазначає: «<...> як показують твори Флора, Тургенєва, Стівенсона й Мопассана, справжнє досягнення – це здатність наповнити навіть крихітний простір невичерним об'ємом повітря» [17, с. 71]. Е. Вортон намагається досягти схожого ефекту у власній прозі, створюючи максимально правдоподібних, живих персонажів, наділених як позитивним, так і негативними рисами характеру, що часто унеможливило однозначне трактування їхньої поведінки.

У творах авторки не залежно від часу їх написання докладно аналізуються особливості спадковості й виховання персонажів, їхньої взаємодії з навколишнім середовищем, адже відповідно до постулатів натуралістичної школи Е. Золя саме ці фактори відіграють ключову роль при становленні особистості. Середовищем у творах письменниці найчастіше виступають вищі кола суспільства. Як представниця давнього й впливового нью-йоркського роду (дівоче прізвище письменниці – Джонс), Е. Вортон детально описує їхній побут та будні, манери, звичаї, способи проводити час, простежує розбещувальний вплив тривіального світського товариства на життя та долю окремої людини. У романі «Літо», події якого у нетиповий для письменниці спосіб розгортаються не у фешенебельних місцях, а на провінційних теренах Нової Англії, функцію середовища виконують мешканці невеличкого поселення Норс Дормер. Тобто, як і в романі Г. Флора «Мадам Боварі», місцем дії в романі Е. Вортон «Літо» служить провінційне містечко: саме на цьому тлі розгортатимуться конфлікти, відбуватиметься становлення героїв.

Норс Дормер – глухе, віддалене поселення, заледве обізнане з тим, що відбувається в світі. Чи не єдиними осередками культурного й громадського життя на цих теренах є церква, бібліотека й міська рада з поштовим відділенням, у приміщенні якої розташовується також офіс містера Ройялла, єдиного юриста в окрузі. Ось як містечко бачиться головній героїні роману Черіті Ройялл: «воно розкинулося посеред пагорбів, обвітрене вітрами, обпалене сонцем. Люди покидали його. Залізна дорога, трамваї, телеграф – всі ті сили, які в сучасних громадах поєднували одне життя з іншим, обходили його стороною. Тут не було крамниць, театрів, лекцій, ділових кварталів, лише церква, у яку всі ходили по неділях та й то, якщо дозволяв стан доріг, і бібліотека, до якої за останні двадцять років не надходило жодних нових книжок, а старі ніхто не читав, і вони нищилися від довгого лежання на сирих полицях» [18, с. 109].

Норс Дормер – це місце циклічного часу. Тут не відбувається жодних подій, час пливе монотонно, щодня повторюються ті самі побутові дії. «Нічого не змінюється в Норс Дормері. Люди просто звикають» [18, с. 172], – зазначає головна героїня. Атмосфера в містечку – задушлива. Сусіди слідкують один за одним, розпускають плітки. Люди рідко заводять приязні стосунки між собою й до оточуючих ставляться насторожено. «<...> коли живеш в місті на кшталт Норс Дормер, достатньо просто щодня зустрічати тих самих людей на вулиці, щоб їх зненавидіти» [18, с. 130], – каже Черіті. Рівень добробуту місцевих мешканців здебільшого низький. Бідність змушує їх важко працювати, тому на вулицях містечка рідко трапляються перехожі. «Вулиці Норс Дормера безлюдні в усі пори дня, а о третій годині червневого пообіддя особливо, адже ті працездатні чоловіки, що ще залишилися, йшли на роботу в поле чи ліс, а жінки залишалися вдома, виконуючи марудну хатню роботу» [18, с. 108], – ідеться в романі.

Одноманітність містечкових буднів впливає на спосіб життя головної героїні, втягуючи її існування в хід загальноприйнятої рутини, хоча вона й не корінна мешканка, адже походить з „Гори” – місця проживання волоцюг, повій, злочинців й інших декласованих елементів, розташованого за межами міста, звідки її забрав опікун містер Роялл у п’ятилітньому віці. Кожен наступний день, тиждень, місяць тощо в житті Черіті Роялл схожий на попередній. Щовівторка й щочетверга вона виконує обов’язки бібліотекарки. Її робочий день триває з 15.00 до 17.00, проте двері бібліотеки зазвичай зачиняються уже о пів на п’яту. Вона, як і інші містянки, порається по дому, займається рукоділлям, пліткує, бореться проти дрібних інтриг, які за її спиною плетуть інші дівчата. Спершу такий спосіб життя цілком задовільняє героїню. Проте в процесі дорослішання кругозір Черіті розширюється, досвід збагачується й погляди на власне життя змінюються. Вона мріє перебратися у велике місто на зразок Неттлетона, що порівняно з Норс Дормером виглядає, як справжній мегаполіс. Щоб підкреслити замкненість героїні в межах простору провінційного містечка, його задушливу атмосферу, Е. Вортон порівнює її дім і місце роботи з «в’язницею» [18, с. 110] та «склепом» [18, с. 111, 128, 132]. Цікаво, що жоден відвідувач бібліотеки родом з містечка не помічає затхлості бібліотечного приміщення. Єдиним, хто звертає на увагу на задуху в приміщенні й пропонує його провітрити, є нью-йоркець Луція Гарні. У такий спосіб авторка наче наголошує на його зв’язку з великим

світом, відмінності від місцевих мешканців, для яких така замкнута атмосфера вже стала нормою.

Перша поїздка Черіті Роялл до Неттлетона, організована місцевим священиком, змушує її по-іншому поглянути на себе, задуматися про власну провінційність і неосвіченість: «Ця ініціатива показала їй, що Норс Дормер насправді – невеличке місце. У ній прокинулася жадаба знань, якої так і не змогла пробудити посада наглядачки місцевої бібліотеки» [18, с. 108]. Прагнення Черіті вирватися за межі свого середовища спонукає її займатися самоосвітою, хоча з часом гасне, адже «як виявилось, набагато легше вірити в те, що Норс Дормер – це центр Всесвіту, ніж продовжувати читати» [18, с. 109]. Несхожість на решту провінційних чоловіків є тією рисою, що приваблює її до молодого нью-йоркського архітектора Луція Гарні: «<...> він мав у собі силу, яку, напевно, дає життя у великих містах» [18, с. 133], – тоді як її власні бідність, провінційність і неосвіченість є основними перепонами для розвитку їхніх стосунків: «освіта й можливості утворили між ними величезну прірву, яку жодне зусилля з її боку не змогло б подолати. Тож навіть коли молодість і захоплення притягували його найсильніше, будь-яке випадкове слово чи несвідомий натяк, здавалося, могли б скинути її в безодню» [18, с. 146]. Черіті Роялл і Луцій Гарні, фактично, виступають типовими представниками своїх соціальних середовищ: вона – провінційного, а він – світського, – що характерно для реалістично-натуралістичної прози. Те, що всі спроби героїні вирватися за межі Норс Дормера зазнають невдачі, видається очікуваним, адже поразка героя в протистоянні з навколишнім суспільним середовищем є поширеною сюжетною домінантою серед художніх творів з натуралістичною поетикою. Для прикладу можна згадати невдачу спроби Ентъена Лантьє відстояти інтереси шахтарів в боротьбі з капіталістами в романі Е. Золя «Жерміналь», поразку Лестера Кейна в боротьбі з родичами за право самому обрати дружину в романні Т. Драйзера «Дженні Герхардт» чи невдачі родини Джоудів у пошуку кращої роботи під час Великої депресії в романі Дж. Стейнбека «Грона гніву».

Показово, що дія роману розпочинається в червні епізодом, коли Черіті Роялл виходить з дому на роботу й бачить на безлюдній вулиці самотню постать чужинця Луція Гарні, а закінчується, коли наприкінці літа вона, вагітна від Гарні, повертається додому вже в статусі місіс Роялл, дружини свого колишнього опікуна. У такий спосіб події роману наче формують один літній цикл у її житті: вона

перетворюється з дев'ятнадцятилітньої дівчини на молоду дружину й майбутню матір.

Висновки. „Хронотоп провінційного містечка” в романі Е. Вортон «Літо» містить виокремлені М. Бахтіним ознаки флорберівського провінційного містечка. Час у цьому часопросторовому ряді – циклічний і рухається вузькими колами, щодня повторюються ті самі побутові дії. Всі події роману відбуваються протягом одного літа й утворюють собою цикл із життя головної героїні, для якої на зміну дівочтву приходить етап материнства. Цей

хронотоп використовується в художньому творі як тло, на якому розгортаються події й проявляються більш динамічні часопросторові ряди – „хронотоп дороги”, „хронотоп зустрічі”, „хронотоп великого міста” тощо – які можуть стати предметом наступних літературознавчих досліджень. Вважаємо, що вивчення особливостей творчості Е. Вортон як однієї з центральних постатей американської літератури кінця XIX–початку XX століття є неймовірно важливим для кращого розуміння тогочасного літературного процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bell M. Edith Wharton and Henry James : the Literary Relation. *PMLA*. 1959. Vol. 74, № 5. P. 619–637.
2. Campbell D. «Where are the ladies?» Wharton, Glasgow, and American Women Naturalists. *Studies in American Naturalism*. 2006. No 1&2. Vol. 1. P. 152–168.
3. Kim Sh. Edith Wharton and Epiphany. *Journal of Modern Literature*. 2006. Vol. 29, No. 3. P. 150–175.
4. Lee H. Edith Wharton. London : Pilmico, 2013. 853 p.
5. Nevius B. Edith Wharton: A Study of Her Fiction. Berkeley: U of California P, 1953. 271 p.
6. Rubin L. Aspects of Naturalism in Four Novels by Edith Wharton. *Twentieth Century Literature*. 1957. Vol. 2, No. 4. P. 182–192.
7. Матасова Ю. Психологічний та архетипічний аналіз оповідання Е. Вортон «The Dilettante». *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Іноземна філологія*. 2010. № 43. С. 47–49.
8. Пригодій С. М. Мистецький дискурс роману Едіт Вортон «Дім сміху». *Проблеми семантики слова, речення та тексту*. 2010. № 25. С. 306–322.
9. Тузков С. А. Автор – Герой – Читатель : мотив игры в готической новелле. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. 2015. № 17. С. 100–103.
10. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. М. : Художественная литература, 1975. 504 с.
11. Bergson H. Matter and Memory. Dover Publications, 2012. 368 p.
12. Ингарден Р. Книжечка о человеке. Москва : Издательство Московского университета, 2010. 208 с.
13. Лихачев Д. С. Поэтика древнерусской литературы. М. : Наука, 1979. 360 с.
14. Лотман Ю. М. Об искусстве. СПб. : Искусство – СПб, 1998. 704 с.
15. Копистянська Н., Григораш Н. Напрями вивчення часу і простору в літературознавстві слов'янського світу. *Слов'янські літератури : матеріали XIII міжнар. конгресу славистів (Любляна, 15–21 серпня 2003 р.)*. Київ, 2003. С. 5–35.
16. Коркішко В. О. Часопростір як формотворча категорія художнього тексту. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010. № 23. С. 388–395.
17. Wharton E. The Writing of Fiction. New York, London : Charles Scribner's Sons. 1925. 178 p.
18. Wharton E. Ethan Frome. Summer. Bunner Sisters. Everyman's Library, 2008. 366 p.

ІНТЕРМЕДІАЛЬНА СКЛАДОВА РОМАНУ ДЕНА БРАУНА «ІНФЕРНО»

INTERMEDIATE COMPONENT OF DAN BROWN'S NOVEL "INFERNO"

Голубішко І.Ю.,

orcid.org/0000-0003-0722-1482

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри германських мов і зарубіжної літератури

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Статтю присвячено визначенню ролі інтермедіальної та інтертекстуальної складової у розвитку сюжету роману Дена Брауна «Інферно». Досліджуються різні варіанти використання екфрасичних елементів, визначення яких ґрунтується на досягненнях сучасних літературознавчих розвідок. Оскільки головний герой роману культуролог, професор релігійної символіки (однак він цікавиться символікою взагалі), це є свідченням широкої освіченості. Теж саме можна сказати про автора: щоб адекватно розкрити поставлені завдання, реалізувати взаємодію літератури з іншими видами мистецтва – малярством, скульптурою, архітектурою, – слід бути надзвичайно обізнаним у широкому колі проблем. Інколи подібних митців називають універсалістами.

Деякі аспекти теми, винесені у назву статті, налічують достатню бібліографію; особливо це стосується інтермедіальності, зокрема – екфрасису. Достатньо згадати сучасних дослідників: Л. Геллера, В. Силантьєву, М. Рубінс, Л. Генераліук, Н. Мочернюк та інших. Цей аспект у досліджуваному романі літературознавцями не розглядався. Зауважимо, що дослідники поки що в цілому не приділили творчості Дена Брауна належної уваги саме з точки зору наукового аналізу, а це визначає актуальність даної розвідки.

Всі романи Брауна можна віднести до романів змішаної жанрової структури. У деяких з них автор поєднує інформацію зі світу мистецтва (різних його видів) з історичною, медичною, технологічною тощо. Відносно подібних творів все частіше використовується термін «роман-розслідування». Романи письменника цілком відповідають цьому визначенню: авантюрно-детективний сюжет супроводжується інтелектуальною складовою, викликану логікою розслідування, а головне – існування культурологічного аспекту. Найчастіше це історія, насичена великою кількістю визначних імен зі світу мистецтва і їхніх творів. Подібні романи набувають певного пізнавального значення і захоплюють пересічного читача осягненням культури минулого і сучасного.

Тема даного дослідження надзвичайно перспективна, проблеми, окреслені у статті, потребують розширення. Зокрема, для підтвердження правильності висловлених думок, необхідно проаналізувати зміст інших творів письменника, тим самим підтвердити, що використання інтермедіальної та інтертекстуальної складової є стильовою рисою творчості письменника.

Ключові слова: інтермедіальність, інтертекстуальність, екфрасис, роман-розслідування, інтелектуальний роман, арт-роман, детектив.

The article deals with defining the role of the intermediate and intertextual component in the development of the plot of Dan Brown's novel "Inferno". Various variants of the use of ephrastic elements are studied, the definition of which is based on the achievements of modern literary studies. Since the protagonist of the novel is a culturologist, a professor of religious symbolism (but he is interested in symbolism in general), this is an evidence of widespread education. The same can be said about the author: in order to reveal the tasks properly and to realize the interaction of literature with other arts - painting, sculpture, architecture - you need to be extremely aware of a wide range of problems. Sometimes such artists are called universalists.

Some aspects of the topic mentioned in the title of the article have a sufficient bibliography; this is especially true of intermediality, in particular - ekphrasis. It is worth mentioning modern researchers: L. Geller, V. Silantiev, M. Rubins, L. Generaliuk, N. Mochernyuk and others. This aspect was not considered by literary critics in the studied novel. Researchers have not still paid much attention to the works of Dan Brown in terms of scientific analysis, and this determines the relevance of this paper.

All Brown's novels can be attributed to the novels of mixed genre structure. In some of them the author combines information from the world of art (its various types) with historical, medical, technological and others. The term "investigative novel" is increasingly used in relation to such works. The writer's novels fully meet this definition: the adventurous-detective plot is accompanied by an intellectual component caused by the logic of investigation, and most importantly - the existence of the culturological aspect. In most cases it is a story full of many prominent names from the world of art and their works. Such novels acquire a certain cognitive value and attract an average reader with learning of the culture of the past and present.

The topic of this study is extremely promising, the problems outlined in the article should be expanded. In particular, to confirm the significance of the views expressed, it is necessary to analyze the content of other works of the writer, thus confirming that the use of intermediate and intertextual components is a stylistic feature of the writer's work.

Key words: intermediality, intertextuality, ekphrasis, investigation novel, intellectual novel, art novel, detective.

Постановка проблеми і завдань. Одним з найпопулярніших і неоднозначних сучасних американських письменників є Ден Браун. Письменник, крім інших літературних творів, створив серію

детективних інтелектуальних історій. Головний герой цієї серії книг – Роберт Ленгдон – професор релігійної символіки в Гарвардському університеті. Сміливий, розумний, справедливий та

готовий до авантур і пригод. Він живе у світі символів, пояснюючи зміст яких, торкається фактів з різних сфер мистецького, філософського, релігійного життя людини. Тому, визначаючи *мету* даної розвідки як дослідження культурологічної складової роману Дена Брауна «Інферно», вважаємо доцільним розгляд інтермедіальних і інтертекстуальних зв'язків у тексті твору.

Аналіз досліджень. Загалом певні аспекти теми, винесені у назву статті, налічують достатню бібліографію. Особливо це стосується інтермедіальності, зокрема – екфрасису. Екфрасис зацікавив ще античних дослідників, пізніше свій внесок у трактування терміна внесли діячі доби Відродження (Леонардо да Вінчі), Просвітництва (Г.Е. Лессінг), романтики. Але справжній бум зацікавленості питанням спостерігається з останньої чверті ХХ сторіччя і до сьогодні. Слід згадати засадничий Лозаннський симпозіум (2002 р.) і його підсумкову збірку «Екфрасис у російській літературі» [1], яка насправді охоплювала набагато більше питань. Серед монографічних досліджень останніх років можна назвати праці Марії Рубінс «Пластична радість краси» [2]; вітчизняних дослідників В. Силантьєвої «Художнє мислення перехідного часу (література і живопис)» [3], «Література і живопис у контексті компаративістики» [4], Л. Генералюк «Універсалізм Шевченка: взаємодія літератури і мистецтва» [5]. Ґрунтовним дослідженням останніх років у цій царині є монографія Н. Мочернюк «Поза контекстом: Інтермедіальні стратегії літературної творчості українських письменників-художників міжвоєннє» [6]. Авторка пропонує докладний аналіз міжмистецьких зв'язків у хронологічному розрізі, підкреслює, що збагачення літератури обумовлюється діалогом двох і більше видів мистецтва. К. Зайцева у своїй статті «Роль екфрасису в романі Донни Тартт “Таємна історія”», досліджуючи цю одиницю тексту, виділяє функції екфрасису, які найбільш часто зустрічаються у художніх творах: сюжетотворююча – художній об'єкт відіграє важливу роль у сюжеті літературного твору; символічна – екфрасис як символ події/почуття; світоглядна – ставлення персонажа/автора до будь-якого соціально-культурного явища; психологічна – допомагає окреслити ставлення героя до оточуючого світу [7, с. 311].

Щодо творчості Дена Брауна, то вітчизняні дослідники поки що не приділили цьому питанню належної уваги саме з точки зору наукового аналізу. У публікаціях авторів деяких сайтів письменник критикується за поверхнєве ставлення до тем, що піднімаються в його романах, їхню

формульність, навіть за адресованість творів широкому колу читачів. Але все ж таки відзначають величезну популярність серії про Роберта Ленгдона [8]. А що саме викликає таку популярність, не досліджується. Серед небагатьох наукових статей відзначимо роботу О. Дехнич і Т. Костроміної, присвячену жанровій своєрідності роману «Інферно» [9].

Виклад основного матеріалу. Ден Браун створює свої оповіді, які можна назвати детективними трилерами з історичним або суто інтелектуальним наповненням, за певною схемою, що повторюється з роману в роман. Софія Філоненко [8] підкреслює, що романи Брауна обіцяють читачеві екшен в історичних декораціях, змагання героя з фанатиками (в цьому йому завжди допомагає непересічна жінка), також колекцію кодів, символів, головоломок та інших цікавинок. Саме тому через цю помітну «формульність» творів авторів інколи дорікають і читачі, і критики. Але це типова ознака детективу, адже він будується за певним каноном: злочин – розкриття цього злочину – покарання винних. Браун додає до своїх оповідей ще й велику частку інформації історичного, мистецького і філософського характеру. Торкається він і сучасного стану розвитку науки, окреслюючи її можливості, але не переводячи у фантастичну площину, оскільки загроза, яку несуть наукові відкриття надто сучасні і реальні, кожен здатний в це повірити.

Всі романи Брауна можна віднести до романів змішаної жанрової структури. Автор поєднує інформацію зі світу мистецтва (різних його видів) з історичною, медичною, технологічною тощо. Одним з таких романів є «Інферно», бестселер, який декілька років тому набув надзвичайної популярності, як і всі його твори. Але роман і досі ще недостатньо досліджений. Однією з небагатьох розвідок є вже згадана нами стаття О. Дехнич і Т. Костроміної «Жанрова специфіка роману Дена Брауна «Інферно» [9]. Дослідниці доходять висновку, що стилістичні і лексичні виражальні засоби визначають стильову манеру письменника і надають характеристики арт-і конспірологічного детективу. Підкреслюється, що у творі «є багато мистецтвознавчих та архітектурних термінів, безліч назв творів мистецтва, літератури і музики, багато імен видатних людей світу мистецтва і літератури. Роман також відрізняється наявністю величезної кількості символів, знаків, загадок і гри слів, безліччю алюзій і цитат, а також слів і реалій, що нечасто використовуються» [9]. Їхнє значення автор обов'язково пояснює, задовольняючи таким чином потребу читача

в пізнанні нового. Одним з прийомів автора є постійне утримування уваги читача: швидка зміна настрою персонажів, станів, атмосфери. Все це викликає нестримне бажання прочитати роман на одному диханні, що є однією з основних відмінних рис сучасної популярної літератури.

Про те, що твори Дена Брауна – це масова література, говорить і О. Федоров. З його точки зору, «твори Брауна втілили в собі деякі риси, характерні для цілої лінії розвитку західної прози у сфері масової культури межі XX і XXI ст.» [10]. Дослідник підкреслює, що відносно подібних творів все частіше використовується термін «роман-розслідування». Романи Д. Брауна цілком відповідають цьому визначенню: авантюрно-детективний сюжет супроводжується інтелектуальною складовою, викликаною логікою розслідування, а головне – існування культурологічного аспекту.

Все, що розслідує професор Ленгдон, близьке самому авторові. Браун розповідав, що підказало йому той чи інший сюжет. Наприклад, на написання книги «Джерело» його надихнув випадково почутий уривок із церковної літургії, написаний із посиланням на твори Чарльза Дарвіна; ідею для написання роману «Ангели і демони» Ден Браун почерпнув під час прогулянки Ватиканом. Екскурсовод показав таємний коридор, через який папа міг зникнути під час небезпечних подій, а також розповів про ілюмінатів – групі вчених, які збиралися помститися церкві за переслідування Коперника, Галілея та інших вчених; у романі «Інферно» чи то письменник, чи то професор Ленгдон, чи вчений-фанатик реалізує своє обожнювання генія Данте Аліг'єрі. Навіть свою назву роман отримав за аналогією з назвою першої частини «Божественної комедії». В романі читаємо: «Інферно (пекло) – це підземний світ в епічній поемі Данте Аліг'єрі, де пекло замальовується у вигляді ретельно структурованого царства, заселеного істотами, відомими як «привиди» – безтілесні душі, застряглі між життям і смертю» [11, с. 14]. Щодо тексту роману, то в ньому весь час цитують поета, свідка страшних часів доби середньовіччя, з його епідеміями чуми тощо. Адже саме рядки з «Божественної комедії» містять ключ до розкриття загадки, пов'язаної із загрозою життю людства. «Шукайте і знайдете», – писав Данте, і ці слова спрямовують всі дії Роберта Ленгдона. Але що шукати? Саме вирішення даної загадки і покладено в основу побудови твору.

Браун у багатьох своїх романах використовує для розгадування кодів і шифрів літературні твори, а цей прийом насичує оповідь інтертекстуальними елементами. Так, в романі «Інферно»

в центрі уваги «Божественна комедія» Данте Аліг'єрі. У «Джерелі» ведеться пошук необхідного віршованого рядка Вільяма Блейка, який допоможе відгадати пароль із сорока семи символів для входу у програму, де було зашифроване послання вченого-футуролога Кірша. В цих романах уривки з творів класиків використовуються для пошуків відповіді на низку питань: «Що загрожує людству?», «Хто в цьому винний?», «Як подолати цю загрозу?» і деякі інші.

Як відомо, характерною рисою сучасного інтелектуального детективного роману є історія, насичена великою кількістю визначних імен зі світу мистецтва і їхніх творів (Данте Аліг'єрі і його «Божественна комедія», Сандро Боттічеллі та його ілюстрації до твору Данте, Вазарі і його архітектурні знахідки тощо). Подібні романи набувають певного пізнавального значення і захоплюють пересічного читача осягненням культури минулого (історія Флоренції, родина правителів Медічі, вигнання з міста Данте, забудова вулиць міста, імена архітекторів і художників та ін.). Основним засобом створення подібної атмосфери є використання екфрасису. Теоретичні твори, пов'язані з визначенням і використанням екфрасису охоплюють період від античності до постмодернізму. Сучасне літературознавство визначило і основну його мету у художньому тексті. Так, М. Рубінс наголошує, що це необхідність «створити у читача візуальний образ <...> художнього предмета. Екфрасис <...> може <...> містити інформацію про художника, його об'єкт, реакції глядача на його твори, стилі, і навіть коментувати, наскільки вдало поет зміг відтворити твір мистецтва літературними засобами» [2, с. 17]. Інколи екфрасис розуміють дуже широко – від словесного опису традиційних рукотворних предметів (храм, палац, ваза, скульптура чи картина) до музичних творів і танцю. З цією точкою зору не всі науковці погоджуються. Багатьма дослідниками екфрасис визначається як різновид інтермедіальності – презентації одного художнього медіа за допомогою іншого. Інакше кажучи – «вербальна репрезентація візуальної репрезентації» [12, с. 40]. Головний герой романів Брауна – спеціаліст з пояснення символів і тому як людина всебічно освічена намагається використати у роботі всі свої знання. Тому влучним є одне з трактувань екфрасису, висловленого Н. Дровальовою: «Екфрасис – це спроба зазирнути за межі певного виду мистецтва і знайти нову мову для створення світу художнього твору» [13]. Отже, митець має бути освіченим, тільки тоді він зможе досконало довести свою думку і досягти зацікавленості

та розуміння читача. Ось як з цього приводу висловився Леон Баттіста Альберті, митець доби Відродження: «Мені хочеться також, щоб живописець був ученим, наскільки це в його силах, у всіх вільних мистецтвах» [цит. за: 6, с. 20]. До вільних мистецтв – «*artes liberales*» – в ті часи відносили граматику, риторику, діалектику тощо.

Слід підкреслити багатофункціональність екфрасису. Серед низки його функцій у художньому творі зосередимось на сюжетотворюючій і символічній. У романі «Інферно» сюжет розгортається в межах цитування безсмертного твору Данте Аліґ'єрі «Божественна комедія». Таке широке цитування поеми, безумовно, є інтертекстуальною складовою, що відіграє важливу роль у художній концепції твору. Ці уривки з тексту відсилають героїв роману до різних пам'яток середньовічного живопису і архітектури. Місце, де мають відбутися фінальні події, позначено такими рядками: «Знайди віроломного дожа Венеції, того, хто коням голови відрізав... та ще кістки сліпої вирвав...» [11, с. 333]. Цікаво, що цю підказку герої знаходять на зворотному боці посмертної маски Данте. Написані вони у вигляді так званої архімедової спіралі за годинниковою стрілкою, а обертів ця спіраль від першого до останнього слова має дев'ять. Крім того, «контур тексту химерним чином нагадував спіральний шлях, що пролягав горою Чистилище до раю» [11, с. 332]. Відразу згадується фреска Доменіко ді Мікеліно «Данте у стін Флоренції» 1465 року, де зображено і сходження нещасних до пекла, і звивистий шлях багатоколим Чистилищем, яке увінчує Рай з Адамом і Євою. Наприкінці роману, коли маска повертається у музей Флоренції, тексту на ній вже немає, адже насправді його там ніколи і не було. Але цей вигаданий епізод дуже влучно передає атмосферу таємничості, напруги, бажання вирішити загадку. Отже, орієнтуючись на зашифровану підказку Данте, герої опиняються у Венеції: вони орієнтувалися на два ключові слова – «дож» і «лагуна». Венеція – особливе місто, яке щороку відвідує близько двадцяти мільйонів туристів. Браун робить зауваження, яке пов'язує непомірну кількість венеціанських гостей з основною проблемою роману – перенаселення планети. «Місто, як і сама планета Земля, мало обмежений простір. Тож у якийсь момент не зможе завозити достатньо харчів, переробляти достатню кількість відходів чи знаходити достатню ліжок для тих, хто забажає відвідати його» [11, с. 402]. Саме у Венеції професор зрозумів, про якого саме дожа йдеться, про Енріко Дандоло. Його ще називали дожем, який жив вічно, адже він прожив майже сто років.

Точніше зрозуміти, хто це такий, Ленгдону допомагає робота Гюстава Доре «Дандоло закликає до хрестового походу», де зображений «сліпий дож, який здійнявши руки над головою, підбурює натовп узяти участь у хрестовому поході» [11, с. 431]. За легендою, своїм довголіттям він мав завдячувати геройському вчинку – повернув до Венеції мощі святої Лючії, яка була сліпою. Саме він вивіз свого часу з Константинополя гордість міста – четвірку золотих коней, чудовий витвір мистецтва. Його жадібність не мала меж – коням відпиляли голови, оскільки вони не вміщалися на корабель, а венеціанці сьогодні не люблять про це згадувати. Але, як з'ясували пошуковці, дож похований був не у Венеції, а в Константинополі (тепер Стамбул), а саме його могила мала підказати місце знаходження небезпечного вірусу, який загрожує всій планеті.

Отже, розшукуючи ємність, яка містить вірус, що являє загрозу всьому людству (адже вчений Цобріст саме за його допомогою збирався вирішити проблему перенаселення планети), Ленгдон і його супроводжуючі декілька разів помилялися і були вимушені знову перечитувати «послання» Данте. Спочатку це Флоренція, після підказки, що містилася на звороті посмертної маски Данте, шукачі вирушають до Венеції, і, нарешті, опиняються у Стамбулі. Тому що палац, який осідає у воду, – це міський резервуар Єребатан-сараї, розташований поблизу храмового комплексу Святої Софії.

У творах Дена Брауна обов'язково присутній конспірологічний елемент, тобто в основі творів цього жанру лежить теорія змови. Важливою для розуміння особливостей цього жанру є наявність певних незначних сил, які непомітно керують долями людей (таємна організація Консорціум, генетик Цобріст, котрий заради доведення свого бачення істини готовий знищити людство). Такі детективи обов'язково пов'язані з історичними фактами і таємними знаками, символами і кодами (палаці Флоренції, особливо родини Медичі). Всі ці особливості побудови роману «Інферно» ускладнюють його жанрову структуру, створюючи своєрідний конгломерат ознак інтелектуально-конспірологічного детективного роману.

Висновки. Роман Дена Брауна «Інферно» насичений великою кількістю культурологічних об'єктів та історичних подій, які і породжували ці об'єкти. Описати все це засобами одного виду мистецтва просто неможливо в межах художнього твору. Своєї мети письменник досягає, використовуючи екфрасис. Ця особливість тексту свідчить про інтермедіальність, тобто засвідчує

взаємопроникнення виражальних засобів різних видів мистецтва, які про один той самий факт говорять кожен своєю мовою. Найчастіше це вербальні засоби і мова живопису, скульптури та архітектури.

Важливим і надзвичайно продуктивним засобом втілення філософсько-інтелектуальної проблематики твору є інтертекстуальність, представлена перш за все «Божественною комедією» Данте Аліг'єрі. Інтертекстуальний зв'язок всіх елементів тексту між собою є однією з найцікавіших стильових особливостей роману. Коментуючи уривки з поеми і адаптуючи їх до подій роману,

автор має змогу висловити своє бачення історії, культури, світу і людини. Саме інтертекстуальний фон створює у романі цікавий екфрасичний зріз тексту. Отже, обидві ці складові виконують сюжетотворюючу і символічну функції.

Тема даного дослідження надзвичайно перспективна, проблеми, окреслені у статті, потребують розширення. Зокрема, для підтвердження правильності висловлених думок, необхідно проаналізувати зміст інших творів письменника, тим самим підтвердити, що використання інтермедіальної та інтертекстуальної складової є стильовою рисою творчості письменника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Экфрасис в русской литературе. *Сб. тр. Лозаннского симпозиума* /под. ред. Л. Геллера. Москва : МИК, 2002. 216 с.
2. Рубинс М. Пластическая радость красоты: Экфрасис в творчестве акмеистов и европейская традиция. Санкт-Петербург : Академический проект, 2003. 354 с.
3. Силантьева В.И. Художественное мышление переходного времени (литература и живопись). Одесса : Астропринт, 2000. 352 с.
4. Силантьева В.И. Литература и живопись в контексте компаративистики. Одесса : Астропринт, 2015. 336 с.
5. Генералюк Л. Універсальність Шевченка: взаємодія літератури і мистецтва. Київ : Наукова думка, 2008. 544 с.
6. Мочернюк Н. Поза контекстом: Інтермедіальні стратегії літературної творчості українських письменників-художників міжвоєнної. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2018. 392 с.
7. Зайцева К.О. Роль екфрасиса в романе Донны Тартт «Тайная история». URL: <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/272995/1/310-314.pdf> (Дата звернення 20.01.2022).
8. Філоненко С. Життя, смерть та інші технології . URL: <http://litakcent.com/2018/08/28/zhittya-smert-ta-inshi-tehnologiyi/> (Дата звернення 23.03.2022)
9. Дехнич О.В., Костромина Т.А. Жанровая специфика романа Дэна Брауна «Инферно». URL: <http://www.inter-nauka.com/> (Дата звернення 15.01.2022).
10. Фёдоров А. Искусство прошлого как часть картины мира в массовой литературе конца XIX – начала XXI века. *Бельгийские просторы: электронный журнал*. 2007. № 11'07. URL: http://www.hrono.ru/text/2008/fedor11_07.html (Дата звернення 23.12.2021)
11. Браун Д. Инферно: роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2021. 608 с.
12. Heffernan J. A. W. Cultivating picturacy: visual art and verbal interventions. Waco : Baylor University Press, 2006. 335 p.
13. Дровалёва Н. Экфрасис в произведениях русских классиков. *Эстезис*. 2017. № 2 (11). URL: <https://aesthesis.ru/magazine/february17/ekphrasis> (Дата звернення 20.01.2022).

РОЗДІЛ 11 ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

УДК 821.161.2-3.09

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.22.1.45>

ХРОНОТОП ЯК ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНА ПОТЕНЦІЯ КОНСТРУЮВАННЯ ГЕДОНІСТИЧНОЇ МОДЕЛІ «ТІЛЕСНОСТІ» У РОМАНІ ЯРОСЛАВИ ЛИТВИН «РІК РОЗПУСТИ КЛАУСА ОТТО БАХА»

CHRONOTOPE AS ARTISTIC AND AESTHETIC POTENTIAL OF CONSTRUCTION OF HEDONISTIC MODEL OF «BODY» IN THE NOVEL OF YAROSLAVA LYTVYN «THE YEAR OF DEBAUCHERY OF KLAUS OTTO BACH»

Телець Ю.В.,

*orcid.org/0000-0003-4860-6004**аспірант кафедри української літератури, компаративістики і гринченкознавства
Київського університету імені Бориса Грінченка*

У статті проаналізовано генезу трансформації біхевіористичної тактики головного персонажа роману Я. Литвин «Рік розпусти Клауса Отто Баха» крізь призму авторської реалізації хронотопу як способу художнього конструювання гедоністичної моделі «тілесності», окреслено літературознавчі межі поняття «хронотоп» та досліджено основні концепції, присвячені питанням кореляції категорій часу й місця у структурі художнього тексту, визначено термінологічну константу в тлумаченні бінарної опозиції понять «топос» і «локус», а також здійснено інтерпретацію способів досягнення задоволення завдяки зміні світоглядних позицій індивіда, його екстернального формування стигм щодо іншого культурного середовища й фізичного переміщення у часопросторовому вимірі. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що хронотоп є невід'ємним елементом твору та необхідним структурним компонентом художнього образу. Відсутність системного підходу до аналізу категорії часопростору в межах літературних творів зумовила різновекторність наукової думки щодо логіко-семантичного розмежування термінів «топос» і «локус», їх часткове отождіння чи взаємозаміщення. Потребу в переосмисленні цих понять детермінувала й гедоністична модель «тілесності», що реалізує себе у постмодерній українській літературі через розуміння «топосу» як місця розгортання сенсів (у нашому дослідженні – топосу задоволення), а локусу як конкретного просторового образу, що з ним тісно взаємопов'язаний. Так, аналіз хронотопу як засобу художньої реалізації гедоністичної моделі «тілесності» у новітній українській прозі, зокрема романі Я. Литвин «Рік розпусти Клауса Отто Баха», свідчить про поліви-мірність гедоністичної інтенції, що здатна перетинати межі «свого» та «чужого», трансформувати біхевіористичну тактику особи, за якої вона адаптується до нових реалій, однак не відмовляється від базової поведінкової норми.

Ключові слова: хронотоп, локус, топос, гедонізм, тілесність, біхевіористична тактика.

The article analyzes the genesis of the transformation of behavioral tactics of the main character of Y. Lytvyn's novel «The Year of Klaus Otto Bach's Debauchery» through the prism of the author's realization of the chronotope as a way of artistic construction of the hedonistic model of «corporeality», outlines the literary boundaries of the concept of «chronotope» and explores the basic concepts of correlating the categories of time and place in the structure of the literary text, defines the terminological constant in the interpretation of binary opposition «topos» and «locus», and interprets ways to achieve satisfaction positions of the individual, his external formation of stigmas in relation to another cultural environment and physical movement in the space-time dimension. The conducted research gives grounds to assert that the chronotope is an integral element of the work and a necessary structural component of the artistic image. The lack of a systematic approach to the analysis of the category of space-time within literary works has led to divergent scientific thought on the logical and semantic distinction between the terms "topos" and "locus", their partial identification or substitution. The need to rethink these concepts was determined by the hedonistic model of «corporeality», which realizes itself in postmodern Ukrainian literature through the understanding of «topos» as a place of development of meanings (in our study – topos of pleasure), and locus as a specific spatial image. connected. Thus, the analysis of the chronotope as a means of artistic realization of the hedonistic model of «corporeality» in modern Ukrainian prose, including Y. Lytvyn's novel «The Year of Klaus Otto Bach's Debauchery», shows the multidimensionality of hedonistic intentions that can cross the boundaries of behavioral tactics of the person, according to which he adapts to new realities, but does not abandon the basic behavioral norm.

Key words: chronotope, locus, topos, hedonism, corporeality, behavioral tactics.

Постановка проблеми. Своєрідність худож-ного твору як комунікативно спрямованого вербального тексту, що наділений естетичною

цінністю, полягає в його антропоцентричності, культурологічній значущості та здатності втілювати в образній формі ту модель картини

світу, яку автор сконструював у своїй свідомості. Відповідно до цього важливими складовими побудови художнього тексту стають саме образи автора та персонажів, що забезпечують психологічну реалізацію авторського «Я» й літературне втілення творчого задуму письменника. Автор отримує інформацію з навколишньої дійсності, трансформує її та відтворює у літературній формі за допомогою художніх засобів, образів, стилістичних фігур і прийомів, організовуючи при цьому їх структуру та функціонування в межах тексту так, щоб останній мав потенцію впливу на емоційно-чуттєву сферу та свідомість реципієнта, зокрема читача. Означений процес перетворення дійсності перш за все залежить від початкової ідеї твору та тих завдань, які автор поставив перед собою [4, с. 203].

Під час аналізу біхевіористичних тактик як способу відображення в тексті дійсності, культурної норми, типу соціальної чи індивідуальної свідомості важливу роль відіграє персонаж літературного твору, що оприявнює собою специфічний код із імпліцитно закладеною авторською інтенцією, світоглядними позиціями останнього, його настроями чи ідеями.

Зокрема, Ю. Апресян говорить про «загальну семантику «складу» людини як істоти, що провадить три типи дій – фізичні, інтелектуальні та мовні – й є носієм таких станів як сприйняття, бажання, знання, думки й емоції [1, с. 39–40]. З огляду на це під час дослідження мети та способу функціонування персонажа в межах прозової практики доцільним є аналіз психофізіологічних властивостей такого літературного героя як образу людини. З-поміж означених особливостей індивіда біхевіористична тактика є смисловим ядром художньої реалізації у постмодерних творах гедоністичних моделей «тілесності», що відповідно до своєї генези перебувають у залежності не лише від мисленнєвих процесів, а й пов'язаних із ними просторово-часових вимірів. Саме тому нині для аналізу художнього тексту в межах постколоніального літературознавства важливо реалізувати повноцінний механізм дослідження функціонування хронотопу як формотворчої категорії літературного твору, що не лише репрезентує види та способи тілесних практик задоволення персонажів постмодерної прози, а й конструє екзистенційну тріаду «насолота – простір – час».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Час і простір як універсальні категорії буття, необхідні атрибути існування всіх предметів і процесів матеріального світу, незамінні складові життя та свідомості – є об'єктами багатьох науко-

вих досліджень, адже без них світоглядна модель реальності не змогла б існувати.

Останні теоретичні напрацювання та дослідження щодо генези й функціонування хронотопу в літературі (О. Олійник, Р. Магдиш, К. Мельникова, Г. Гостинщикова, Г. Осіпчук, О. Журавська) свідчать не лише про актуальність сформованих у XX столітті фундаментальних ідей і принципів вивчення хронотопу, а й про відсутність єдиної класифікації чи методологічного підходу до виокремлення форм/видів/типів часопросторових структур і їх компонентів у межах тексту. З огляду на це вважаємо, що художній хронотоп потребує подальшої літературознавчої інтерпретації в контексті постмодерної літератури та інтегрованих в неї культурно-філософських смислів.

Постановка завдання. У межах розвідки буде здійснена спроба дослідити генезу трансформації біхевіористичної тактики головного персонажа роману Я. Литвин «Рік розпусти Клауса Отто Баха» крізь призму авторської реалізації хронотопу як способу художнього конструювання гедоністичної моделі «тілесності». Для досягнення цієї мети необхідно окреслити літературознавчі межі поняття «хронотоп» та проаналізувати основні концепції, присвячені питанням кореляції категорій часу й місця у структурі художнього тексту, визначити термінологічну константу в тлумаченні бінарної опозиції понять «топос» і «локус», а також здійснити інтерпретацію способів досягнення задоволення завдяки зміні світоглядних позицій індивіда, його екстернального формування стигм щодо іншого культурного середовища й фізичного переміщення у часопросторовому вимірі. **Наукова новизна дослідження** полягає у визначенні за допомогою герменевтичного методу аналізу художнього тексту кількісних та якісних трансформацій поведінкових стратегій під час становлення моделей тілесного задоволення внаслідок суб'єктивно визначеної перманентної зміни вектору руху.

Виклад основного матеріалу. Сучасні дослідження генези, еволюції та дискурсу хронотопу як літературознавчої категорії репрезентують, що зміна термінологічної інтерпретації поняття «часопростір» відбулася на зламі XIX–XX століть [17, с. 56]. Каталізатором наукового переосмислення художнього часопростору став модернізм. Філософсько-мистецький рух задекларував нову художню свідомість, яка дала змогу людині створювати власний суб'єктивний, але у той самий час не менш значущий за реальний, світ. З огляду на це категорії часу та простору індивідуалізува-

лась, а духовне життя літературного героя почало характеризуватися не лише об'єктивними реаліями ззовні, але й емоційно-почуттєвою сферою.

Уперше термін «хронотоп» у науковий обіг увів О. Ухтомський, після чого М. Бахтін представив цю категорію як взаємозв'язок часових і просторових координат художнього тексту: «Час тут згущується, ущільнюється, стає художньо-зримим; простір інтенсифікується, втягується в рух часу, сюжету, історії. Прикмети часу розкриваються в просторі, і простір осмислюється й вимірюється часом. Цим перетином рядів і злиттям прикмет характеризується художній хронотоп» [2, с. 234].

Провідну роль в осмисленні хронотопу відіграла робота М. Бахтіна «Форми часу та хронотопу в романі», яку вчений написав ще в 1930-х роках. У ній дослідник, аналізуючи категорії часу та простору в художньому тексті від часів грецького роману до романів XX століття, запропонував «послідовний хронотопічний підхід». Літературознавець наголошує на важливій ролі просторово-часових структур, адже в літературі вони функціонують як організаційні центри базових сюжетних подій роману. Саме хронотоп слугує своєрідною зав'язкою та розв'язкою сюжетних вузлів [2].

Активізація процесу вивчення просторо-часових структур у художньому тексті розпочинається в другій половині XX століття. Так, у 1967 році Д. Лихачов видає книгу «Поетика давньоруської літератури», в якій окремо одна від одної аналізує категорії простору й часу та зазначає, що їх художнє осмислення залежало від особливостей конкретно визначеної епохи. Філолог і текстолог вказує на кореляцію об'єктивного часу (об'єктивно даного) та суб'єктивного (зображуваного часу) в межах художнього тексту. Зокрема, дослідник стверджує, що тексти давньої руської літератури характеризуються об'єктивністю зображення, адже художній час таких творів залежить від потреб самого тексту, а не від того, як категорія часу позначена в свідомості автора. З огляду на це Д. Лихачов говорить про «закон цілісності зображення», в основі якого ідея про те, що час має чіткі межі (початок і кінець), замкнений на собі й спрямований уперед [7, с. 371].

Аналізуючи художній простір, Д. Лихачов указує на його залежності від інтенцій автора: останній виступає творцем, а тому має право звужувати чи розширювати простір, моделювати його уявним чи реальним. На думку дослідника, основною функціональною характеристикою художнього простору є його здатність організовувати дію твору. Означивши рух як основну властивість

простору, Д. Лихачов робить висновок, що простір у словесному мистецтві безпосередньо пов'язаний з художнім часом [7].

Категорії часу та простору досліджували й представники Тартусько-московської семіотичної школи Ю. Лотман і В. Топоров. Так, Ю. Лотман визначає художній простір літературного твору як ««континуум, у якому розміщуються персонажі, і відбувається дія» та виокремлює декілька його підвидів – чарівний та побутовий, внутрішній і зовнішній. Дослідник наголошує на тому, що поведінкові тактики персонажів художнього тексту корелюють з простором, у якому вони перебувають. А тому будь-яке переміщення з однієї локації до іншої зумовлює біхевіористичну деформацію героя відповідно до законів нового простору [8].

У своїй праці «Простір і текст» В. Топоров аналізує та вказує на відмінності інтерпретації простору І. Ньютоном та Г. Лейбніцем. Зокрема, І. Ньютон конструює модель концептуального простору та визначає його як порожнечу, «щось первинне, самодостатнє, незалежне від матерії та що не визначається матеріальними об'єктами, які в ньому перебувають». Натомість Г. Лейбніц говорить про модель перцептуального простору й розуміє останній як «об'єктно-заповнений», «щось відносне, що залежить від об'єктів, які перебувають у ньому, що визначається порядком існування речей» [15, с. 228]. Саме такий «об'єктно-заповнений» простір В. Топоров називає міфопоетичним і виокремлює його основні властивості. Вчений зазначає, що у такому виді простору час згущується та стає його новим виміром. Сам простір водночас засвоює внутрішньо-інтенсивні властивості часу («темпоралізація» простору), приєднується до його руху та стає невід'ємною частиною міфу (сюжету, тексту), що розгортається в часі [15, с. 234-239]. Аналізуючи наукові розвідки В. Топорова, Т. Матвєєва наголошує на тому, що визначені вченим властивості міфопоетичного простору і є найважливішими ознаками художнього простору як такого [11, с. 151].

Естонський літературознавець та культуролог П. Тороп запропонував трирівневу модель розуміння хронотопу, до якої належать типографічний, психологічний та метафізичний часопростори: «Її сутність полягає у відображенні світу, за яким ведеться спостереження (топографічний), світу спостерігачів (психологічний) та світу тих, хто мовою опису відображає події (метафізичний)» [5, с. 162].

На важливості аналізу просторо-часових структур у тексті наголошує Н. Шутая. Дослідниця

вважає, що метою вивчення функціональних особливостей хронотопу має бути визначення його потенційних можливостей у розкритті характерів і психологічній мотивації вчинків героїв художнього тексту [19].

Досліджуючи хронотоп як спосіб художньої реалізації гедоністичної моделі «тілесності» в літературному тексті, вважаємо доцільним визначити термінологічну константу в тлумаченні бінарної опозиції понять «топос» і «локус». Адже нині серед науковців й досі немає одностайної думки щодо категорій розмежування цих термінів чи встановлення їх семантичного збігу.

Термін «локус» увійшов до сфери філології з природничих наук. Зокрема, у біології він означає «ділянку хромосоми, в якій міститься певний спадковий чинник (ген)» [14]. У 1954 році американський психолог Дж. Роттер вводить поняття «локусу контролю», під яким розуміє схильність людини приписувати успіх чи невдачі у своєму житті зовнішнім обставинам чи власним здібностям [16].

У межах аналізу художнього тексту термін «локус» першим починає активно вживати Ю. Лотман, який визначає його як структурну одиницю художнього тексту, що уособлює та визначає взаємозв'язок героя твору з функціональним полем його дії, тобто з певним «місцем» у часі [9]. Водночас поділ науковцем художнього простору на закритий (коли дія відбувається в конкретному місці й не виходить за його межі, а у тексті така закономірність виявляється у вигляді різних образів – дім, місто, країна) та відкритий (необмежений) дав підстави для філологів визначати локус як обмежений простір в складі необмеженого, який позначається в термінологічному полі як «топос» [10, с. 220].

До літературознавства термін «топос» увійшов завдяки ораторському мистецтву, в якому виконував роль «аргумента» для доведення тези, а в межах художнього тексту став функціонувати як стійка формула [12, с. 264]. У культурології «топос» корелює з такими поняттями як традиції та новаторство, а сам термін інтерпретується як культурологічна одиниця; у філософії, епістології, гносеології – осмислюється як механізм просторової організації мислення й розуміння. Поліваріативне тлумачення цього терміна в різних науках зумовило відсутність його конкретизованого визначення та плутанини серед літературознавців. Однак з огляду на практику виокремлення науковцями в художніх текстах «спільних місць», повторюваних у межах одного жанру чи стилю одиниць (архетипи, образи, мотиви), що забез-

печують взаємозв'язок літературних творів між собою, нині під терміном «топос» у літературознавстві розуміють «напрямок, який досліджує світову літературу через історію повторювальних мотивів («загальних місць»)» [13, с. 186].

Сучасні літературознавчі розвідки так і не встановили чіткого розмежування означених термінів. Зокрема, Д. Боклах аналізуючи дефініції та взаємозв'язок категорій топосу і локусу міста, їх структурного-семантичного функціонування та реалізацію у міському тексті художнього твору, доходить висновку, що такі терміни перебувають у семантико-логічних відношення цілого й частини, закритого та відкритого простору, великого й малого; вони «...нашаровуються історично, відображають особистісно та соціально значущі події, акумулюють культурний досвід міського способу буття, моделі поведінки і характер героїв, стаючи мовою для вираження непросторових відношень» [3, с. 256].

Такий підхід до розрізнення понять термінів «локус» і «топос», на нашу думку, не є універсальним, адже його неможливо застосувати до художніх текстів, де просторові образи майже не функціонують чи не є чітко маркованими. Окрім того, під час виокремлення й відмежування цілого від частини, необхідно ідентифікувати смислову структуру та генезу поняття «межі» між ними в контексті сюжету літературного твору: вона є географічною, психологічною, культурною тощо. Адже за семантико-логічного поділу на ціле й частину, одні й ті сам просторові образи в різних художніх текстах здатні виступати як топоси, так і як локуси, що залежатиме від їх осмислення та авторського опису.

З огляду на це більш доцільним вважаємо підхід до характеристики особливостей вживання термінів «локус» і «топос» Ф. Штейнбука, який під топосом розуміє місце розгортання сенсів, «мову просторових відношень», що реалізовані в художньому тексті (наприклад, топос смерті, топос небуття, топос соціально-історичного часу, буттєвий топос), а під локусом – «кореляцію лише з конкретними просторовими образами, які, вочевидь, більше пов'язані з дійсністю» [18, с. 289]. Тому, на нашу думку, художню реалізацію гедоністичної моделі «тілесності» у постмодерних творах української літератури необхідно досліджувати за допомогою аналізу функціонування в них топосу задоволення та його взаємозв'язку з конкретними географічними локаціями.

Так, біхевіористична тактика головного героя роману Я. Литвин «Рік розпусти Клауса Отто Баха», зокрема усвідомлення способів досягнення

задоволення завдяки сексуальному фетишизму, трансформується відповідно зміни світоглядних позицій, екстернального формування стигм щодо іншого культурного середовища й фізичного переміщення у часі та просторі. Добропорядний житель Кілю – Отто Клаус – з самого початку свідомо приховує свою пристрасть до жіночих колготок, оскільки вважає це непристойним захопленням («... навчився вишукувати кіно на свій смак – із відповідною тематикою», «соромно і страшно завантажувати на свій комп'ютер черговий порнофільм, адже це найсправжніший порушення закону» [6, с. 12]), яке внаслідок недотримання відповідних запобіжних заходів може дискредитувати його як особистість. Тому єдиним осередком, де чоловік почувається в безпеці, стає його домівок, в якій всі можливі доступи проникнення до неї суб'єкта/об'єкта із зовнішнього «чужого» простору зачинені: «міцно засував полотняні штори, тричі підкрадався й перевіряв, чи бодай хтось із того боку шиби не спостерігає за ним і чи немає комусь до нього діла», «Затим він перевіряв, чи не стоїть хтось біля вхідних дверей, зачиняв усі квартирки в кухні», «Завмирав на кілька хвилин у цілковитій тиші, <...>, та й вмощувався дивитися своє порно дуже-дуже тихо й на маленькому диванчику» [6, с. 12]. Єдиним місцем, де Отто Клаус дозволяє собі зняти табу із приховування власних бажань, є громадський транспорт у час пік: хаос дає змогу залишитися анонімом, безликою особою, яка непомітно старається «гладити жіночі коліна й литки» та «відчувати шкірою благородну синтетику панчів». Інтенсивність потреби реалізувати гедоністичну втіху через безпосередній дотик до фетишу залежить й від пори року: весна та осінь моделюють в свідомості чоловіка ситуацію, за якої жінка вирішить одягнути спідницю та найголовніше – колготи, а він матиме можливість відчути їх фізично [6, с. 13].

Про перші зміни в усвідомленні того, що задоволення існує поза межами комфортного осередку й не вимагає «соціального» маскуванню, свідчить поїздка Отто Клауса до Гамбурга – «вільного ганзійського міста, осередку торгівлі й проститутток, міста радощів» [6, с. 15], в якому він хоче відвідати художній музей еротики. Нереалізована внаслідок розлучення з дружиною подорож на Октоберфест, де офіціантки носять «коротенькі сукенки дірндль» і «безсумнівно, колготи» [6, с. 10], переростає в свідоме прагнення чоловіка отримати задоволення від перебування в місці розпусти та фривольної поведінки, де він не зазнає осуду й не відчуватиме самоприниження через свої сексуальні вподобання.

Під час поїздки Отто знайомиться з Ленцем Штраубом – швейцарцем, який живе в своє задоволення і не турбується ні за розлучення, ні за свої батьківські обов'язки, ні за думку оточення про нього. Найбільшим задоволенням для Ленца є свобода, яку він цього разу відшукав у Гамбургу: «Чекали незнайомці у дорміторії, прогулянки наодинці, запах моря й легких наркотиків» [6, с. 21]. Саме Ленц стає провідником до світу втіхи, якого так жадає Клаус, й конкретизує локуси, що здатні задовольнити всі його найпотемніші потреби чи бажання: «Рі-іпе'бан – це місце, де з неба падають зірки прямо у твій пивний кухоль. Де на одній вулиці зібрані всі радощі життя. Де ти можеш мати все, що хочеш мати. Все, про що мрив чи навіть не смів мріяти. Де нікого не цікавить нічого про тебе» [6, с. 22]. І хоч Отто відмовився разом із Ленцем провести там разом час й пошукати пригод та «як знати, можливо, й венеричних хвороб», проаналізувавши слова співмешканця й отримавши позитивне підкріплення щодо його слів завдяки побаченому натовпу щасливих людей, які «линули до Рі-іпе'бану» й від нього, він вирішує перейти самостійно встановлену в свідомості межу «дозволеного» та завітати до розважального району «наступного разу».

Ілюзорне відчуття впевненості у собі та позитивних змін у структурі особистості стає рушієм подальших прийнятих Клаусом рішень, зокрема, відвідин Репербану та Гербер Штрассе – вулиці червоних ліхтарів. Попри фізичну присутність у місці спокуси та сексуальної вседозволеності, Клаус не дозволяє собі перейти межу втілення тілесних задоволення. Генеза реалізації індивідуальної гедоністичної інтенції має вуаеристичний базис: чоловік не обирає для себе повію, а лише розглянув їх як потенційний об'єкт насолоди, після чого «коротко кивнув жрицям на знак подяки» й повернувся до гостелю. Своєї поразки, пов'язаної лише із частковим виходом із зони комфорту, чоловік не визнає, подумки виправдовуючи свої дії позитивним уявним рішенням, а відповідно й формуванням свого образу, схожого до гедоніка Ленца: «Він не планував брати в оренду жодну з них. «Хоча міг, однозначно міг», – тихенько промимрив собі» [6, с. 32].

Каталізатором зміни простору, а, отже, й можливих способів досягнення тілесного задоволення, стає життєвий експерієнс товариша Ойгена Каппеля. Чоловік, що відзначався «відсутністю авантюризму й жаги до подорожей та відкриттів», завжди вів осілий спосіб життя, відчув себе щасливим завдяки знайомству з іноземкою, а саме українкою Мариною. Розповідаючи про

всі незвичні для свого традиційного життя в Кілі буденні дії дружини, Ойген зачіпає й актуальну для Отто тему сексу: «Але якби ти знав, що вона вміє в ліжку... М-м-м, це не описати словами» [6, с. 41]. Цей момент є вихідною точкою формування в свідомості Клауса гіпотези про те, що саме іноземка, а не німкеня, здатна задовольнити його сексуальні потяги. Так, Отто переходить з площини реального світу рідних міст та своєї країни до віртуального простору, в якому створює анкету на сайті знайомств з метою пошуку українки. Цей простір уже звичний для чоловіка, оскільки там само, як і домівка, убезпечує від зайвих спостережень з боку оточення та ще й надає можливість скоригувати свій образ до бажаного: «... трішки прибрехавши, зробивши себе молодшим на чотири роки, вищим на десять сантиметрів і стрункішим на двадцять один кілограм. За кілька хвилин Клаус прибрав ще сім кілограмів, гадаючи, що саме з такою вагою виглядатиме презентабельно...» [6, с. 52]. Згодом Отто знайомиться з українкою Веронікою, яка не тільки поділяє вподобання німця, але й приємна у спілкуванні, має хороше почуття гумору. Чоловік закохується у дівчину, допомагає їй фінансово та навіть імітує у переписці з нею статевий акт. Віртуальний світ та постійне уявне взаємозаміщення своєї постаті на взірцево-гедоністичну постать Ленца («зздри́в Ленцеві», «зздри́в цій легкості вчинків та думок», «хотів би бути щасливим», «уявляв, що зробив би на його місці Ленц»), відкриває Отто самого себе в іншому світі – як інтернала, що здатен кохати і самотійно впливати на розвиток й становлення свого особистого життя. Так, попри застороги Ойгена («там же війна») та небажання Вероніки («Вибач, цього ніколи не буде»), Клаус вирішує вирушити до дівчини в Україну.

Третя зміна простору стає вирішальною в формуванні гедоністичної моделі «тілесності» у свідомості німця. Опинившись у «чужому», «ворожому» просторі з потенційною небезпечкою у вигляді бойових дій на сході України, Отто змушений швидко адаптуватися до реалій. Хоч чоловік вважає, що «це чудова країна», у якій він може «мати майже все», та залишатися тут не хоче. Спочатку Клаус намагається привласнити «інший» простір та культуру («Це країна Вероніки, це земля Вероніки. Це місце її сили, <...>, ростило її, маленьке соняшникове зерно, саме такою, якою покохав її Клаус. А значить, і цю країну він полюбить» [6, с. 123]), але оскільки цей процес є можливим лише через призму обоження та закоханості до самої дівчини, Отто приймає рішення раціонально скористатися потенціями

українського простору й екстраполювати процес культурної доместифікації з себе на партнерку («урешті відшукає Вероніку, посадить її до літака й забере до себе»). Це рішення змінює вектор руху Клауса, адже чоловік, що звик до осілого способу життя, тепер заради реалізації тілесного задоволення постійно перебуває у подорожі. Географія спроб відшукати Вероніку окреслюється маршрутом Київ – Біла Церква – Львів – Івано-Франківськ – Ворохта – Київ. Упродовж поїздки Отто постійно знайомиться з людьми, вживає достатню кількість спиртних напоїв (ескапує від невдач, стає гостем й у такий спосіб дотримує місцевих звичаїв) і продовжує самотивувати себе життєвими принципами гедоніка Ленца: «І в моменти складних рішень він дивився на нові світлини та дописи Ленца й думав: а як би той вчинив на його місці? Чи злякався б він? Ні! Чи відступив би? Ні! Чи робив би все заради свого щастя! Однозначно!» [6, с. 136]. Саме під час переїзду із Ворохти до Києва Отто знайомиться у поїзді з Майклом Бріггсом – іноземцем з українським корінням, котрий стане для Клауса другим провідником до світу втіхи, але вже не в німецькому, а українському просторі. Головна відмінність Бріггса від Ленца – чітка теорія комунікації та стосунків між чоловіком і жінкою, вихідною точкою якої теза про можливість існування множинних любовних відносин у чоловіка з кількома жінками одночасно. Майкл систематично нав'язує ідею поліаморії й, ототожнюючи її з єдиною правильним принципом побудови міжособистісних стосунків і реалізації виходу сексуальної енергії, обіцяє Клаусу «рік розпустити».

Варто зазначити, що саме поняття «року» згадується лише двічі – у заголовку та самому тексті. Час для Отто швидкоплинний, загублений серед численних переміщень і пов'язаний, зокрема зі спогадами (ретроспективні фрагменти з описом дитинства Клауса, його виховання та стосунків з родичами) та сезонами (наприклад, приїзд до Києва символічно корелює з поганою дощовою погодою, як символом хибних очікувань і надій). Відсутність багатьох часових маркерів дає підстави говорити про пролонгованість історії, яка має початок з моменту формування сексуальних уподобань і не має чіткого завершення (відкритий фінал твору), а, отже, може продовжуватися, повторюватися, модифікуватися тощо.

Практичне застосування Клаусом порад Бріггса, призводить до чергової трансформації біхевіористичної тактики чоловіка: він прагне якнайшвидше отримати задоволення від фізичного контакту з жінкою так, як це притаманно пове-

дінковій моделі Майкла: «Йому, втомленому від поразок, хотілося тієї ж легкості та безжурності, яку розсіював довкола себе Брігс. Познайтися з будь-якою? Нема питань. Провести ніч із жрицею кохання – по problem» [6, с. 213]. Утретє залучаючи до пошуків сексуального об'єкту сайти знайомств, Отто вкотре залишається ні з чим. Майже без грошей (через пиятику в караоке та флірту з двома незнайомками), орендованого житла (через співпрацю з аферистами) та бажаного задоволення, Отто вирішує повернутися додому, але в останній момент випадково отримує підказку, де знайти Вероніку й хапається за цю можливість. З'ясувавши, що знайомство з дівчиною було черговим обманом, сфабрикованим колишнім хлопцем Вероніки, яку насправді звали Анастасією, Клаус під впливом приємного діалогу й алкоголю нарешті дає собі право переступити канонічно усталену соціумом межу між прийнятним і недозволеним – він цілує хлопця, несвідомо виявивши у такий спосіб базовий компонент своєї гедоністичної втіхи – не стільки пошуки реалізації сексуальних потягів, скільки бажання бути коханим і мати поруч людину, що його розумітиме. Так, попри широку географію мандрівок Клауса в межах віртуального та двох реальних просторів, саме в Україні він детабуює самозаборои й усвідомлює природу своєї гедоністичної інтенції, в основі якої не просто статевий акт чи тривіальний фізичний контакт у вигляді дотику та застосування фетишу, а комбінація гармонійного співіснування духовного та тілесного начал.

Висновки. Отже, аналіз формування та інтерпретації терміну «хронотоп» у межах літературознавства дає підстави стверджувати, що простір та час є важливими орієнтирами як людської свідомості, так і художнього тексту. Саме хронотоп є невід'ємним елементом твору, адже формує його художню єдність у відношенні до реальної

дійсності, а завдяки своїм властивостям, типологічним характеристикам та універсальності складових категорій також є необхідним структурним компонентом художнього образу.

Дискусії щодо термінологічного визначення понять «топос» і «локус» свідчать про актуальність літературознавчих досліджень, присвячених вивченню функцій часопростору як формотворчого елементу художнього тексту. Відсутність системного підходу до аналізу означеної категорії в межах літературних творів зумовила різновекторність наукової думки щодо логіко-семантичного розмежування термінів «топос» і «локус», їх часткове ототожнення чи взаємозаміщення. Потребу в переосмисленні цих понять детермінувала й гедоністична модель «тілесності», що реалізує себе у постмодерній українській літературі через розуміння «топосу» як місця розгортання сенсів (у нашому дослідженні – топосу задоволення), а локусу як конкретного просторового образу, що з ним тісно взаємопов'язаний. Так, аналіз хронотопу як засобу художньої реалізації гедоністичної моделі «тілесності» у новітній українській прозі, зокрема романі Я. Литвин «Рік розпусти Клауса Отто Баха» свідчить про:

1) полівимірність гедоністичної інтенції, що здатна перетинати межі «свого» та «чужого», трансформувати біхевіористичну тактику особи, за якої вона адаптується до нових реалій, однак не відмовляється від базової поведінкової норми;

2) каталізацію мислительних процесів, спрямованих на пошук гармонійного співіснування тілесного та духовного начал;

3) необов'язкову кореляцію локуса з суб'єктивною сформованою на стигмах настановою індивіда про усвідомлення такого місця як вмістилища імпліцитних гедоністичних потенцій;

4) можливість одержання задоволення лише за умови правдивості такої потреби, а не її штучного моделювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Апресян Ю.Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания. *Вопросы языкознания*. 1995. № 1. С. 37–66.
2. Бахтин М.М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике. *Вопросы литературы и эстетики*. Москва : Худож. лит., 1975. С. 234–407.
3. Боклах Д.Ю. Дефініції і взаємозв'язок категорій топосу, локусів, хронотопу міста та їх реалізація у міському тексті художнього твору. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Філологія*. 2016. Вип. 74. С. 249–257.
4. Булаева Н.Е., Бурова Е.А. О невербальных способах характеристики образов персонажей (на материале готической научной фантастики). *Российский гуманитарный журнал*. 2017. Т. 6. № 2. С. 203–210.
5. Копейцева Л.П., Міц К.С. Теоретичні аспекти дослідження часопростору у вітчизняному та зарубіжному літературознавчому дискурсі. *Мова. Свідомість. Концепт: зб. наук. праць*. Мелітополь : Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2016. Вип. 6. С. 161–164.

6. Литвин Я. Рік розпусти Клауса Отто Баха. Роман. Харків : Вид-во «Ранок» : Фабула, 2021. 272 с.
7. Лихачев Д.С. Поэтика древнерусской литературы. Ленинград : Худож. лит. Ленинградское отделение, 1987. 624 с.
8. Лотман Ю.М. В школе поэтического слова: Пушкин, Лермонтов, Гоголь. Москва : Просвещение, 1988. С. 260–265.
9. Лотман Ю.М. Миф – имя – культура. *Уч. зап. тарт. ун-та : труды по знаковым системам*. Тарту, 1973. Т. VI. Вып. 308. С. 282–305.
10. Лотман Ю.М. Структура художественного текста. *Об искусстве*. СПб. : «Искусство – СПб», 1998. С. 14–285.
11. Матвеева Т.В. Функциональные стили в аспекте текстовых категорий: синхронно-сопоставительный очерк. Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1990. 172 с.
12. Поэтика : словарь актуальных терминов и понятий / гл. науч. ред. Н. Д. Тамарченко. Москва : Издательство Калугиной ; Intrada, 2008. 358 с.
13. Рибалко І.В., Ткач Л.М. Літературознавчий аспект категорії «топос» на прикладі української літератури *fin de siècle. Молодий вчений*. 2015. № 1(16). С. 186–189
14. Тлумачний словник української мови. СЛОВНИК.ua : веб-сайт. URL: <https://slovyk.ua/index.php?swrd=%D0%BB%D0%BE%D0%BA%D1%83%D1%81>
15. Топоров В.Н. Пространство и текст. *Текст: семантика и структура* / за ред. Т.В. Цивьян. Москва : Наука, 1983. С. 227–284.
16. Фрейджер Р., Фэйдимен Д. Джулиан Роттер и теория социального когнитивного научения. *Психоаналитические теории личности*. СПб. : Прайм-Еврознак, 2007. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/freydjer/24.php
17. Шерстюк Н. Хронотоп як літературознавча категорія: ґенеза, еволюція, дискурс. *Філологічні науки*. 2018. № 28. С. 56–61.
18. Штейнбук Ф. Прологомени до студій тілесної топосфери. *Теоретична і дидактична філологія: Зб. наук. праць*. Переяслав-Хмельницький : ПХ ДПУ, 2014. Випуск 18. С. 286–294.
19. Шутая Н.К. Сюжетные возможности хронотопа «присутственное место» и их использование в произведениях русских классиков XIX в. (на примере прозаических произведений А. С. Пушкина, Н. В. Гоголя и Л. Н. Толстого). *Вестник Московского университета. Серия 9 : Филология*. Москва, 2005. Вип. 5. С. 64–75.

НОТАТКИ

Наукове видання

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 22
Том 1

Коректура • *Надія Ігнатова*

Комп'ютерна верстка • *Наталія Кузнєцова*

Формат 64x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 30,92. Замов. № 0522/179. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.